

3 KRONIKA 71

2023

IZ ZGODOVINE ILIRSKE BISTRICE

71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine
Ilirske Bistrice

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 3 – Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

20. oktobra 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2024

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojence/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi:

Občina Ilirska Bistrica

OBČINA
ILIRSKA
BISTRICA

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

420 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Ilirska Bistrica v 70. letih 20. stoletja. Pogled na stavbe današnjega sodišča, banke, občine in pošte / Ilirska Bistrica in the 1970s. View of the buildings of today's courthouse, bank, municipality and post office (hrani /kept by: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

Na zadnji strani/ Back cover: Vitraž na Gregorčičevi 15 v Ilirski Bistrici z grbom Ilirske Bistrice ter zastavami Avstro-Ogrske in Avstrijskega primorja, domnevno 70. leta 19. stoletja. Heraldične barve niso povsem točne. / Stained glass window at 15 Gregorčičeva Street in Ilirska Bistrica with the coat of arms of Ilirska Bistrica and the flags of the Austro-Hungarian Empire and the Austrian Littoral, presumably from the 1870s. Heraldic colours are not entirely accurate (foto / Photo: Marjan Kregelj).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ilirska Bistrica)(082)

IZ zgodovine Ilirske Bistrice / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2023. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 71, št. 3)

ISBN 978-961-6777-32-2
COBISS.SI-ID 169613571

KAZALO

Miha Preinfalk:	Ilirska Bistrica – dva kraja, ena zgodovina 445
	Ilirska Bistrica. Two places, one history 447

Razprave

Boris Golec:	Kdaj in zakaj je bilo Trnovo trg 449
Vanja Kočever:	Kužna epidemija leta 1631 na Kranjskem in njena razširjenost ob zgornjem toku reke Reke 471
Vanja Kočever:	Trnovsko župnišče kot prenočišče cesarja Karla VI. na potovanju ob dednih poklonitvah notranjeavstrijskih dežel leta 1728 489
Damir Tulić, Mario Pintarić:	Altaristička i kiparska oprema župne crkve svetog Petra u Ilirskoj Bistrici 519
Igor Gardelin:	Plemiška rodbina Porcia in zapuščina Hanibala Alfonza kneza Porcia na gradu Prem 535
Boris Golec:	Dvorec Trnovo – tri razrešene neznanke: nastanek, izginotje in lokacija 561
Boris Golec:	Skladatelj Fran Gerbič in Trnovo pri Ilirski Bistrici 575
Aneja Rože:	Spominska obeležja Dragotinu Ketteju od pesnikove smrti do stote obletnice njegovega rojstva.....591
Bogdan Kolar:	Začetki ustanove notredamskih sester v Trnovem 611
Nejc Bratina:	Delovanje telovadnega odseka Orel na Ilirskobistriškem 623
Emilija Kastelic:	Arhitektura občine Ilirska Bistrica in okolice v obdobju fašizma 631
Eda Belingar:	Načrtovanje palače nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici 643
Urška Godina:	Sakralna umetnost Toneta Kralja na Primorskem. Umetniška dela v cerkvah na Ilirskobistriškem 657
Irena Uršič:	Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji. Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih 679
Klemen Kocjančič:	Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno.....703
Denis Cerkvenik:	Zaključni boji v okolici Ilirske Bistrice ob koncu druge svetovne vojne.....717
Tjaša Jakop:	Opis govora vasi Jelšane.....727

Jubilej

	Vojko Čeligoj, raziskovalec ilirskobistriških korenin in skozi desetletja kronist bistriškega vsakdana s fotografskim aparatom v roki (<i>Dragica Jaksetič</i>) 735
--	--

Ocene in poročila

Janez Bilc: Kronika fare trnovske na Notranjskem (<i>Bogdan Kolar</i>).....	737
Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno (<i>Klemen Kocjančič</i>)	738

Ilirska Bistrica – dva kraja, ena zgodovina

Leta 2011 je Ilirska Bistrica praznovala 100. obletnico povzdiga v trg. Ob tej priložnosti je izšla tudi obsežna monografija, ki je predstavila številne tematike iz zgodovine ne le samega kraja, pač pa celotne občine, ki je po velikosti druga v Sloveniji. Monografija je bila zasnovana celostno, pokrila je dolgo obdobje od prazgodovine do današnjih dni. Na enem mestu je bila takrat zbrana večina takratnega vedenja o Ilirski Bistrici.

Ne glede na to smo se pri *Kroniki* odločili, da s tokratno tematsko številko raziščemo Ilirsko Bistrico, saj v tematikah člankov v reviji vse (pre)redko zaidemo tja. Poleg tega je deset let in več v raziskovalni sferi sorazmerno dolgo obdobje, v katerem se lahko odkrije marsikaj novega. In imeli smo prav. Ilirskobistriška številka *Kronike* prinaša 17 novih prispevkov z različnih raziskovalnih področij. V njih smo se osredotočili na manj znane tematike, čeprav se tudi bolj znanim in že obdelanim ni možno povsem izogniti, jih je pa mogoče pogledati s kakšnega drugega zornega kota. Zgodovina Ilirske Bistrice je pravzaprav zgodovina dveh krajev, Trnovega in Bistrice, ki sta do združitve leta 1927 živela ločeni življenji. A to niti ni tako pomembno, saj se tudi *Kronika* ni osredotočila le na sam kraj, pač pa na širše območje Ilirskobistriškega.

Prvi članek razkriva uganko, ali je imelo Trnovo leta 1713, ko se v nekem viru omenja kot trg, res takšen status. Kot kaže, naselje ni imelo formalnega trškega naziva, pač pa so na njegovo dojetanje kot trga od 17. stoletja dalje vplivali različni dejavniki. (*Boris Golec*) V 17. stoletju je širše območje Ilirske Bistrice trpelo za kužno epidemijo; eden od člankov razkriva njene razsežnosti na podlagi registraturnega protokola (*Vanja Kočevar*). Prav nič laskavo se ni o Ilirski Bistrici izrazil cesar Karel VI., ko se je leta 1728 na poti na Reko ustavil v tamkajšnjem župnišču. V dnevnik je zapisal: »... slaba nastanitev in izjemno pomanjkanje vode ...«. (*Vanja Kočevar*) Ilirska Bistrica je bila od nekdaj tesno povezana z Reko, tudi v umetnostnem smislu. Umetniki, ki so ustvarjali v Ilirski Bistrici, zlasti na področju cerkvene opreme, so v veliki meri ustvarjali tudi na Reki; med njimi je najbolj prepoznavno ime kiparja Antona Michelazzija. V duhu nekdanjih povezav sta članek o tem napisala hrvaška kolega umetnostna zgodovinarja z Reke. (*Damir Tulić in Mario Pintarić*)

Na širšem območju Ilirske Bistrice je bil nekdaj zelo pomemben kraj Prem, zlasti zaradi gospostva in gradu, ki sta bila tri stoletja v rokah grofovske oziro-

ma knežje rodbine Porcia. O rodbini je bilo sicer v slovenskem prostoru do sedaj napisanega zelo malo, tako da smo tokrat s člankom o njej zaorali ledino in postavili temelje za nadaljnje raziskovanje. (*Igor Gardelin*)

Prav tako je s plemstvom povezan dvorec Trnovo, katerega lokacija in celo sam obstoj sta za dolgo časa utonila v pozabo. Dvorec so v začetku 18. stoletja zgradili baroni Oberburgi, po nekaj desetletjih pa je prišel v neplemiške roke in spomin na njegovo nekdanjo funkcijo se je dokončno izgubil. Eden od člankov razkriva njegovo lokacijo in današnjo podobo. (*Boris Golec*)

Med znanimi osebnostmi, ki so izvirale in delovale na Ilirskobistriškem, sta tokrat predstavljena dva umetnika. Prvi je skladatelj Fran Gerbič, ki je med letoma 1857 in 1868 (s triletnim premorom zaradi študijskega dopusta na glasbenem konservatoriju v Pragi) kot učitelj deloval v Trnovem. Eden od prispevkov na podlagi njegove avtobiografije, spominov ter zlasti dokumentov o šoli in učiteljih predstavi Gerbičevo življenje in delovanje v Trnovem. (*Boris Golec*)

Druga znamenita osebnost je pesnik Dragotin Kette, ki se je rodil na Premu. Za časa svojega kratkega življenja ni bil deležen tolikšne slave, kot bi si jo zaslužil, je pa v desetletjih po smrti njegov spomin oživel tudi po zaslugi spominskih obeležij v krajih, ki so bili povezani z njegovim življenjem. (*Aneja Rože*)

Trnovo je bilo od leta 1888 znano tudi po samostanu sester de Notre Dame, v sklopu katerega je delovala dekliška šola. Eden od prispevkov je posvečen ustanovitvi samostana, kar je v veliki meri zasluha dveh domačinov, trgovca Ivana Valenčiča in njegove žene Ivane. (*Bogdan Kolar*)

S Cerkvijo je povezana tudi ustanovitev telovadnega odseka Orel na Ilirskobistriškem leta 1908. Ustanovitev Orla je bil katoliški odziv na bolj liberalno telovadno društvo Sokol, na Ilirskobistriškem pa je njegov odsek deloval le dobrih deset let, saj je z izbruhom prve svetovne vojne njegovo delovanje zamrlo. (*Nejc Bratina*)

Obdobje med obema svetovnima vojnama je za širše območje Ilirske Bistrice prineslo velike spremembe, saj je postalo del italijanske kraljevine. Bistrica in bližnje Trnovo sta se leta 1927 združila v enoten kraj, takrat z italijanskim imenom Villa del Nevoso. Priključitev italijanski državi je v Ilirsko Bistrico prineslo uvajanje nove italijanske kulture, tudi na področju arhitekture. Še danes stoji v me-

stu in okolici kar nekaj stavb iz medvojnega obdobja. (*Emilija Kastelic*) Med njimi je ena najbolj znanih palača nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici (danes na Bazoviški cesti 18). Eden od prispevkov na podlagi arhivske dokumentacije, ki jo hrani Državni arhiv na Reki, predstavlja načrt za njeno gradnjo. (*Eda Belingar*) Po drugi strani je bilo medvojno obdobje prežeto z odporom do italijanizacije, kar se je med drugim močno odrazilo tudi v umetnosti. Slikar Tone Kralj, ki je postal legendaren zaradi svojih poslikav primorskih cerkva, v katerih je subtilno kritiziral italijanski fašistični režim, je svoj pečat pustil tudi na Ilirskobistriškem. V enem od prispevkov so analizirane njegove poslikave cerkva na Premu, v Ilirski Bistrici in Podgrajah. (*Urška Godina*)

Ko je Ilirskobistriško postalo del Italije, je to močno vplivalo na tamkajšnje prebivalstvo. Vse do kapitulacije Italije leta 1943 so morali možje in fantje služiti v italijanski vojski. Eden od prispevkov se posveča vojni v Etiopiji in begu vojaških obveznikov leta 1935, prinaša osebne izkušnje nekaterih preživelih, hkrati pa poskuša rekonstruirati usodo mrtvih in pogrešanih v vojski in ujetništvu. (*Irena Uršič*)

V prvih letih druge svetovne vojne se je na Ilirskobistriškem odvilo sorazmerno malo bojev. Zaradi svojega pomembnega geostrateškega položaja je imela namreč Ilirska Bistrica močno garnizijo, ki so jo sprva sestavljale le nemške enote, leta 1944 pa so se jim pridružili tudi pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora ter nazadnje še pripadniki Srbskega prostovoljskega korpusa in četniške Dinarske divizije. (*Klemen Kocjančič*) Prisotnost teh sil je onemogočala neposredni partizanski napad na Ilirsko Bistrico, ki je tako večje vojne dogodke občutila šele v zadnjem mesecu vojne. Takrat je na Ilirskobistriškem prišlo do ene največjih frontnih bitk na Slovenskem med nemškim 97. armadnim korpusom in 4. jugoslovansko armado. (*Denis Cerkvenik*)

Sklop člankov zaključuje prispevek o govoru vasi Jelšane. Dialektologi ga uvrščajo v notranjsko narečje

primorske narečne skupine, ki je po izvoru dolensko narečje, prekrito z mlajšimi primorskimi pojavi. (*Tjaša Jakop*)

Raziskovanju zgodovine Ilirske Bistrice je svoje življenje posvetil domačin Vojko Čeligoj, častnik JLA in Slovenske vojske, učitelj in tudi poslanec državnega zbora RS. V sistem cobiss je vpisanih 200 enot, rezultatov njegovega neumornega brskanja po preteklosti domačega kraja. Ker letos praznuje 85 let, smo mu posvetili jubilejni zapis. (*Dragica Jaksetič*)

Ilirskobistriško *Kroniko* zaključujemo s predstavitev dveh knjižnih novosti, povezanih s tamkajšnjo zgodovino. Prva od njiju je *Kronika fare trnovske na Notranjskem*, ki jo je župnik Janez Bilc (1839–1906) pisal pred več kot stoletjem, a je do danes ostala neobjavljena. Skupina zagnanih domačinov je poskrbela, da je v tiskani obliki izšla leta 2022, ob 750-letnici prve znane omembe župnije. Objava vsebuje tudi nekatera krajša spremna besedila. (*Bogdan Kolar*) Drugo predstavljeno delo je knjiga v dveh delih avtorice Vlaste Beltram o nekdanjem brkinskem okrožju med drugo svetovno vojno. Prvi del opisuje narodnoosvobodilno in socialno-revolucionarno gibanje, drugi del pa predstavlja narodnoosvobodilno gibanje po posameznih krajih nekdanjega brkinskega okrožja. (*Klemen Kocjančič*)

Če se je ob izidu monografije o Ilirski Bistrici leta 2011 zdelo, da je o njeni zgodovini povedano vse, je pričujoča številka *Kronike* s številnimi novimi dognanji dokazala, da temu še zdaleč ni tako. In tudi v prihodnje ostaja še vedno veliko neobdelanih tematik in raziskovalnih izzivov, ki čakajo na raziskovalce zgodovine tega zanimivega kraja.

Na koncu bi se rad zahvalil Aneji Rože in Igorju Gardelinu za vse usmeritve in nasvete pri nastanku pričujoče *Kronike* ter Občini Ilirska Bistrica, katere finančna podpora je olajšala izid te številke

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*

Ilirska Bistrica. Two places, one history

In 2011, when Ilirska Bistrica celebrated the 100th anniversary of its elevation to a market town, a comprehensive monograph was published on the same occasion, presenting an array of topics from the history of town itself as well as the entire municipality, the second largest municipality by surface area in Slovenia. Conceived in an integrated manner, the monograph covered a long period from prehistory to present day and accumulated most of the existing knowledge of Ilirska Bistrica at that time.

Nevertheless, *Kronika's* team also decided to dedicate the current thematic issue to Ilirska Bistrica, especially given that the authors (all too) rarely visit the area in their articles. Besides, ten years and more is a relatively long period in research, during which many new discoveries may be made. As it turned out, we made the right decision. *Kronika's* thematic issue on Ilirska Bistrica brings seventeen new articles from different research areas, with the main focus on less known topics, although, to a certain extent, we also delved into the more familiar and already discussed topics to present them from new perspectives. The history of Ilirska Bistrica is in fact a history of two places, Trnovo and Bistrica, which existed as separate towns until united in 1927. However, this is only of marginal importance because *Kronika*, too, focuses not on the place itself, but rather the wider area of Ilirska Bistrica.

The first article sheds light on the mystery of whether Trnovo, documented in a source dated 1713 as a market town, indeed, had such a status. There are all indications that the town did not bear a formal market-town title and that the perception of it as such was since the seventeenth century influenced by a number of other factors. (*Boris Golec*) During the seventeenth century, the wider area of Ilirska Bistrica was struck by a plague epidemic; one article presents its dimensions by drawing on the registrar protocol (*Vanja Kočevar*). Making a stop at the local parish house on his Rijeka-bound journey in 1728, Emperor Charles VI had nothing flattering to say about Ilirska Bistrica. He wrote the following in his diary: "... poor accommodation and acute shortage of water...". (*Vanja Kočevar*) Ilirska Bistrica was once closely affiliated with Rijeka, including in terms of artistic endeavours. Artists who were active in Ilirska Bistrica, especially in church furnishings, were also prolific in Rijeka. The most recognizable among them was the sculptor Antonio Michelazzi. In the spirit of former affiliations, this topic was presented

in an article by Croatian art historians from Rijeka. (*Damir Tulić and Mario Pintarić*)

A very important part of the wider Ilirska Bistrica area was once played by the town of Prem, most notably its seignory and the castle, which remained in the possession of the comital or, rather, princely family of Porcia for three centuries. After very little has been written about the family in Slovenian territory to date, one article in the current issue of *Kronika* is breaking new ground and setting foundations for further research. (*Igor Gardelin*)

The history of local nobility is also linked to Trnovo Mansion, the location of which and its mere existence have long remained forgotten. The mansion was built by the Barons Oberburg in the early eighteenth century. However, once it passed into non-noble hands a few decades later, the memory of its former function was definitively lost. One article reveals the location of the building as well as its current appearance. (*Boris Golec*)

As regards renowned personalities who originated and worked in the Ilirska Bistrica area, special presentation is made of two artists. First, the composer Fran Gerbič, who served as a teacher in Trnovo between 1857 and 1868 (except for his three-years-long sabbatical, during which he pursued his studies at the music conservatory in Prague). Drawing on his autobiography, memoirs, and especially documents on the school and teachers, one article presents Gerbič's life and work in Trnovo. (*Boris Golec*)

The other famous personality was the poet Dragotin Kette, born in Prem. In his short life, Kette did not receive the recognition that he deserved; however, in the decades following his death, his memory began to be marked by erecting memorials in places related to his life. (*Aneja Rože*)

From 1888 onwards, Trnovo was also known for the convent of the School Sisters of Notre Dame, which founded and operated a school for girls. One article presents the establishment of the convent, which was largely owed to two local inhabitants, the tradesman Ivan Valenčič and his wife Ivana. (*Bogdan Kolar*)

Furthermore, the Church also played a notable role in founding the Ilirska Bistrica section of the gymnastics organization Orel in 1908. The said section, the establishment of which was the Catholic response to its liberal counterpart Sokol, only operated in the Ilirska Bistrica area for a little over ten years

until its activities were cut short by the outbreak of the Second World War. (*Nejc Bratina*)

During the interwar period, the wider area of Ilirska Bistrica experienced major changes after it became part of the Kingdom of Italy. In 1927, Bistrica and the nearby Trnovo merged into a single town, then under the Italian name Villa del Nevoso. Ilirska Bistrica's annexation by the Italian state entailed the introduction of a new, Italian culture, including in the field of architecture. Quite a few buildings still stand in the town and its surroundings from the period between the world wars. (*Emilija Kastelic*) Among the most famous ones is the palace of the former Savings Bank (Cassa di Risparmio) in Ilirska Bistrica (on modern Bazovica Road 18). Drawing on archival documents, kept by the State Archives in Rijeka, one article presents the plans for its construction. (*Eda Belingar*) On the other hand, the interwar period was permeated with an anti-Italianization sentiment, reflected especially vividly in art. The painter Tone Kralj, whose legendary paintings of churches in the Littoral (Primorska) communicated a subtle criticism of the Italian fascist regime, also left his indelible mark on the Ilirska Bistrica area. One article analyses his paintings in the churches in Prem, Ilirska Bistrica, and Podgraje. (*Urška Godina*)

The annexation of Ilirska Bistrica to Italy strongly affected its local population. All until Italy's capitulation in 1943, men and boys were to perform compulsory service in the Italian army. One article, dedicated to the war in Ethiopia and desertion of conscripts in 1935, describes the personal experiences of several survivors while aiming to reconstruct the fates of the dead and missing soldiers and war captives. (*Irena Uršič*)

During the first years of the Second World War, the Ilirska Bistrica area witnessed relatively little fighting. Because of its important geostrategic position, the town housed a strong garrison, manned exclusively by German units until 1944, when they were joined by the members of the Slovenian National Defence Corps and finally also the members of the Serbian Volunteer Corps and the Četnik Dinara Division. (*Klemen Kocjančič*) Their presence prevented the Partisans from launching a direct attack on Ilirska Bistrica, which therefore only witnessed the first fighting in the last month of the war. That was when the area became the stage of one of the major battles on Slovenian soil, fought between the German 97th Army Corps and the 4th Army of Yugoslav Partisans. (*Denis Cerkvenik*)

The series of contributions is concluded by an article on the local dialect used in the village of Jelšane. Classified as an Inner Carniolan (Notranjska) dialect of the Littoral (Primorska) dialect group, it evolved from the Lower Carniolan dialect, taking on more recent Littoral features. (*Tjaša Jakob*)

Ilirska Bistrica's native Vojko Celigoj, a former officer of the Yugoslav People's Army and the Slovenian Armed Forces, a teacher, and Slovenian parliament member, dedicated his life to exploring the history of his home environment. The library information system Cobiss holds 200 units, all testify to his tireless investigations into the past of his birthplace. We mark his eighty-fifth anniversary with a special record. (*Dragica Jaksetič*)

The thematic issue is rounded off with the presentation of two book novelties on Ilirska Bistrica's local history. The first one is *Kronika fare trnovske na Notranjskem* (Chronicle of Trnovo Parish in Inner Carniola), which was compiled by the parish priest Janez Bilc (1839–1906) more than a hundred years ago and yet remained unpublished until now. Thanks to a group of Ilirska Bistrica's impassioned inhabitants, the volume was published in print form in 2022, on the 750th anniversary of the first known written mention of the parish. The publication also contains a few short accompanying texts. (*Bogdan Kolar*) The other work is Vlasta Beltram's two-volume book on the former Brkini district during the Second World War. The first volume describes the national liberation and social-revolutionary movement, and the second focuses on the national liberation movement in individual areas of the former Brkini district. (*Klemen Kocjančič*)

If on publication of the monograph in 2011 it still appeared that everything had been said about the history of Ilirska Bistrica, the many new findings featured in the current issue of *Kronika* have demonstrated that this is far from the case. And there are still plenty of undiscussed topics and research challenges regarding its past to be addressed in the future.

In the end, I wish to express my gratitude to Anja Rože and Igor Gardelin for all their guidance and advice in compiling this issue of *Kronika* as well as to the Municipality of Ilirska Bistrica for its financial support, which has facilitated its publication.

Miha Preinfalk
Managing Editor of *Kronika*

Boris Golec

prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0003-0367-0141

Kdaj in zakaj je bilo Trnovo trg

IZVLEČEK

Trnovo, danes del Ilirske Bistrice, se, kolikor je znano, kot trg edinkrat omenja v urbarju domače župnije iz leta 1713. Prispevek obravnava ozadje te za zdaj osamljene omembe statusa naselja. Osrednje vprašanje se glasi: kako dolgo in na kakšni podlagi je kraj, sicer sedež župnije, veljal za trg? Primerjava z drugimi pozno dokumentiranimi trgi na Slovenskem izključuje možnost, da bi imel trški naslov globlje, še srednjeveške korenine. Kot vse kaže, je na percepcijo Trnovega kot trga vplivalo več dejavnikov, med katerimi je bila zelo pomembna deželnotanovska mitnica. S trgom je bila povezana tudi nominalna funkcija (trškega) sodnika, združena s funkcijo vaškega župana za Bistrico in Trnovo. Trški naslov se je najverjetneje začel uveljavljati v 17. stoletju in najbrž nikoli ni dosegel širšega priznanja in prepoznavnosti.

KLJUČNE BESEDE

Trnovo pri Ilirski Bistrici, trgi, trške pravice, sejmi, zgodnji novi vek

ABSTRACT

WHEN AND WHY TRNOVO WAS A MARKET TOWN

To the best of our knowledge, the only mention of Trnovo, now part of Ilirska Bistrica, as a market town is contained in the rent-roll of the local parish from 1713. The article examines the background of what for now appears to be the sole reference to the status of the settlement. The central question is: How long and on what basis was the place, which otherwise served as the parish seat, considered a market town? The comparison to other late-documented market towns in Slovenian territory excludes the possibility that the title of market town had deeper roots, reaching as far back as the Middle Ages. There is every indication that the perception of Trnovo as a market town was influenced by several factors, including the very important provincial estates' tollhouse. The market town was also associated with the nominal office of (market-town) judge, combined with that of village head for Bistrica and Trnovo. The title of market town was most probably gradually introduced in the seventeenth century, and it very likely never attained wider recognition and visibility.

KEY WORDS

Trnovo near Ilirska Bistrica, market towns, market rights, markets, Early Modern Period

Kolikor je znano, je na doslej edino znano omembo Trnovega kot trga – ta se pojavi v urbarju domače župnije iz leta 1713 – opozoril šele gospodarški zgodovinar, trnovski rojak dr. Vlado Valenčič (1903–1999),¹ v prvem zvezku *Bistriških zapisov* leta 1980. Podatka, ki ga je po vsej verjetnosti odkril sam, se je v prispevku o gospodarski preteklosti Ilirske Bistrice in Trnovega zgolj dotaknil: »Zanimivo je, da je v urbarju za leto 1713 Trnovo omenjeno kot trg, dasi ni imelo tržnih pravic.«² Skromna navedba o Trnovem kot trgu zatem dolgo ni pritegnila prave pozornosti ne pri zgodovinarjih ne pri domoznancih, predvsem pa ni doživela razlage in nadgradnje.³ Leta 2013 jo je ilirskobistriško Društvo za krajevno zgodovino in kulturo sicer postavilo na piedestal v naslovu zbornika *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga*,⁴ v katerem je France Baraga povzel vsebino urbarja iz leta 1713 z omembo Trnovega kot trga,⁵ v skrajšani obliki pa je bil v njem ponatisnjen tudi Valenčičev prispevek iz leta 1980.⁶

Vlado Valenčič je s svojim minucioznim raziskovanjem gospodarske preteklosti rodnega Trnovega in širšega ilirskobistriškega območja v precejšnji meri olajšal zastavljeno nalogo odgovoriti na vprašanje, ali, od kdaj in zakaj naj bi Trnovo veljalo za trg. V izhodišču pričujočega prispevka se bomo tako oprli na njegove ugotovitve na podlagi terezijanskega katastra iz srede 18. stoletja, prvega katastra za naše ozemlje in s tem prvega sistematičnega popisa zemljiških posestnikov in zemljišč. Ta kataster sicer še ni bil sestavljen po teritorialnem načelu, ampak tako kot urbarji po posameznih zemljiških gospodstvih, zato pa sočasno in po enaki metodi. Terezijanski kataster je tudi časovno razmeroma blizu edini znani omembi trnovskega trga, bliže od katerega koli evidentiranege urbarja osmih zemljiških gospodstev in imenj, ki so imela v Trnovem podložnike oziroma podložna zemljišča.⁷ Značilnost tako Trnovega kakor tudi velike večine krajev na Bistriškem je bila razdeljenost med več zemljiških gospodov, pri čemer je Trnovo prednjačilo, saj je tu ob nastanku terezijanskega katastra podložno posest izkazalo kar osem gospodov, je pa kraj štel tudi največ podložnih posesti – za Zagorjem (151) in Knežakom (144). V Trnovem je Valenčič naštel 115 podložnih posestnih enot, v Bistrici 89,

razdeljenih med samo tri gospode, na Premu, некоč trgu, pa 86 v rokah šestih gospodstev. Pri tem je treba upoštevati, da so imeli nekateri posestniki zemljišča pod več gospodstvi, tako da je bilo število podložnikov oziroma podložniških domov dejansko nižje.⁸ Kot bomo videli, je Trnovo ob prvem hišnem oštevilčenju leta 1770 štel 74 hiš, in to skupaj z župniščem, dvema kaplanijama in dvorcem Trnovo.

Okoli leta 1750, ko je terezijanski kataster nastal, se torej Trnovo kaže kot precej veliko naselje, vendar od drugih ni občutneje odstopalo po številu in deležu podružnikov (kajžarjev), ki so bili sicer ena glavnih značilnosti notranjskih trgov.⁹ Kataster jih izkazuje samo 21, od tega 15 podložnih trnovski župniji. Bistrica in Prem sta jih imela 27 oziroma 26, kar je bila tretjina tamkajšnjih posestnih enot, največja vas Zagorje pa 25. Številne vasi jih niso poznale, le na Pivki jih najdemo skoraj v vsaki in v večjem številu.¹⁰ Tudi neagrarna dejavnost, kolikor jo kataster razkriva – v glavnem le pri kajžarskem sloju –, ne priča o tem, da bi se Trnovo bistveno razlikovalo od Bistrice in Prema. Pri slabi polovici od 21 trnovskih podružnikov in kajžarjev ni navedbe, s čim so se ukvarjali; od preostalih je bilo 7 tkalcev, trije kmečki čevljarji in en kmečki krojač, eden je označen kot gospod, en domec (oštat) pa je bil v rokah duhovnika. Med 26 podružniki na Premu je izpričanih šest obrtnikov (tesar, kmečki mizar, kmečki krznar in trije kmečki čevljarji), precej več (18) pa med 27 v Bistrici (14 kmečkih čevljarjev, trije kmečki krojači in en krznar). Poleg kmečkega čevljarstva sta bili za Bistrico značilni še dve obrti, mlinarstvo in žagarstvo (kataster pozna 16 mlinov in pet žag), pri čemer zadnje tedaj še ni doseгло vrhunca.¹¹ Tako je bila v luči terezijanskega katastra posebnost Trnovega samo tkalska obrt. Tkalci po Valenčiču glede na številčnost verjetno niso tkali le volne iz domače vasi, ampak za širše tržišče, tako kot je krajevne potrebe presegalo število čevljarjev v Trnovem in Bistrici. Pri obeh kakor tudi pri nekaterih drugih okoliških vaseh je k živahnejšemu prometu in s tem gospodarskemu razvoju prispevala lega ob trgovski cesti, po kateri je potekal promet na Reko in nazaj ter prinašal zaslužek zlasti tistim podložnikom, ki so se ukvarjali s prevozništvom trgovskega blaga. Poleg tega je imel za razvoj Trnovega pomembno vlogo sedež obsežne župnije.¹²

¹ O Valenčiču gl. Drnovšek, *Ob visokem jubileju*.

² Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 70. Prim. tudi: Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Trnovega*, str. 43.

³ Podatek je po Valenčiču leta 2011 povzel T. Šajn v zborniku *Občina Ilirska Bistrica* (Šajn, *Gospodarsko življenje*, str. 89).

⁴ *Trnovo: ob 300-letnici*. – Brez osnove je trditev T. Šajna, da je »njihov kraj [Trnovo] pred 300 leti že dobil tržne pravice« (Šajn, *Trnovo je in ga obenem ni*, str. 4).

⁵ Baraga, *Inventar in urbar*. – Mag. France Baraga me je junija 2012, še pred objavo zbornika, prvi opozoril na podatek o trgu, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

⁶ Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Trnovega*.

⁷ O katastru in Valenčičevemu pristopu k njemu: Valenčič, *Nekdanji bistriški okraj*, str. 3; o terezijanskem katastru na splošno: Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 321–324.

⁸ Valenčič, *Nekdanji bistriški okraj*, str. 9–14. – O Premu kot trgu gl. Golec, *Senožeče in Prem*, str. 378–382.

⁹ Od zgodnjenovoveških notranjskih trgov so bili izrazito kajžarski Vrhnika, Gorenji Logatec in Cerknica (Golec, *Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga*; Golec, *Cerknica – pozni nastanek*).

¹⁰ Valenčič, *Nekdanji bistriški okraj*, str. 9–14, 16–17.

¹¹ Prav tam, str. 16–17; isti, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 72–73. – Pridevnik kmečki za obrtnika (kmečki čevljar, krojač idr.), ki se v tem času v virih pogosto pojavlja, pomeni osebo, ki izdeluje in popravlja manj zahtevne obrtne izdelke, namenjene kmečkemu prebivalstvu.

¹² Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 73.

V takšnih oziroma zelo podobnih okoliščinah je torej nekaj desetletij prej, leta 1713, v pisnem viru zasvetila naslovitev Trnovega kot trga. K funkcijam kraja, ki bi lahko prispevale k uveljavitvi trškega naslova, se bomo v nadaljevanju še vrnil. Prej pa si oglejmo temeljne značilnosti Trnovega v srednjem in zgodnjem novem veku ter v kakšnih razmerah in ob kateri priložnosti je kraj dokumentiran kot trg.

Temeljne značilnosti Trnovega v srednjem in zgodnjem novem veku

Kot rečeno, je bilo Trnovo sedež velike župnije, z ugodno prometno lego in razdeljeno med več zemljiških gospodov. V pisnih virih se prvič omenja leta 1264 (*in contrata Dornech*), malo preden je z omembo župnika (*plebano de Dornech*) izpričan obstoj župnije (1272),¹³ dobrega četrto stoletja zatem pa še sosednje vasi Bistrica (1300).¹⁴ Tako kot v srednjeveških virih ni mogoče zaslediti bistriškega gradu, a je potrjeno obstajal,¹⁵ bi tudi Trnovo lahko bilo že v srednjem veku trg, ki bi ostal nedokumentiran in bi zakrnel oziroma ugasnil.¹⁶ Tako bi njegova osamljena omemba iz leta 1713 pričala o reliktu nekdanjega trškega naselja.¹⁷

Velika večina srednjeveških trgov na Slovenskem – kot tudi nekateri mlajši – se je razvila pod gradom kot središčem teritorialnega zemljiškega gospodstva z deželskosodnimi pravicami. Pri Trnovem ta temeljni element pogrešamo najprej. Resda je v bližini stal bistriški grad, a kot tak ni bil organsko povezan s Trnovim in je za povrh zgodaj izgubil funkcijo sedeža gospodstva. Njegova posest je namreč v začetku 15. stoletja prišla pod gospodstvo Postojna, tedaj v rokah grofov Celjskih. Od teh so postojnsko gospodstvo leta 1430 pridobili deželni knezi Habsburžani, ki jim je od konca 16. stoletja sledilo več plemiških lastnikov, dokler ni leta 1722 zopet postalo deželnoknežje oziroma komorno gospodstvo.¹⁸ Razumljivo je, da je bila Postojna v Trnovem zemljiški gospod največjemu delu podložnikov – ob nastanku terezijanskega katastra sredi 18. stoletja približno polovici.¹⁹ Postojnskemu gospodstvu je pripadalo tudi deželsko sodišče kot policijsko in višjesodno oblastvo z določenimi pristojnostmi nad vsemi podložniki na ozemlju sodišča

ne glede na njihovo pripadnost različnim gospodom. Še po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja naj bi bilo celotno Trnovo v postojnskem sodišču, si je pa nad vasjo določene deželskosodne pravice očitno lastilo tudi gospodstvo Prem. Kot vse kaže, so mejo med sodiščema slednjič prestavili, tako da je šla (od) leta 1764 natanko po sredi vasi.²⁰ Za razliko od gospodstva Postojna je imelo premsko gospodstvo dotlej

²⁰ Zgodovinska karta deželskih sodišč, nastala na podlagi raziskav L. Hauptmanna, prikazuje potek meje med postojnskim in premskim deželskim sodiščem natanko skozi Trnovo (*Historischer Atlas, Landgerichtskarte*, Bl. 35). Opira se na edini znani opis meje postojnskega sodišča iz leta 1764, medtem ko avtor ni razpolagal z nobenim opisom za deželsko sodišče Prem (*Erläuterungen zum Historischen Atlas*, str. 482–483). V Hauptmannovem gradivu je ohranjen prepis poteka meje deželskega sodišča Postojna iz omenjenega leta, ki pravi, da pride meja iz Trnovskega gozda čez pašnike do vasi Trnovo, gre na kolovoz (*Fahrweg*), tako da vsakemu deželskemu sodišču pripada polovica vasi in s tem polovica hiš, nato pa se nadaljuje na deželno cesto (*Landstrasse*), ki jo prečka in vodi naravnost do cerkve sv. Trojice (SI AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 4, št. 45, Adelsberg, pag. 3). Najbolj logičen potek meje po sredini vasi bi bil vzdolž (danes pokritega) potoka Trnovška, ki deli Trnovo na dva dela. Potok je tekkel pod deželno cesto Postojna–Reka, od nje pa je bilo v isti smeri naravnost najbližje do (nekdanje) cerkve sv. Trojice (gl. Lieberjevo cestno karto iz okoli leta 1780: SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526; in franciscejsko katastrsko mapo iz leta 1823: SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapni list VII). Več virov priča o tem, da potek meje še malo pred letom 1764 ni mogel biti takšen. Okoli leta 1750 je Trnovo v terezijanskem katastru pri prav vseh gospodstvih in imenjih, ki so tu imela posest, navedeno kot kraj, ki pripada deželskemu sodišču Postojna; posebej pomenljivo je, da je s takim podatkom v svoji krajevni tabeli – šlo je za tiskane obrazce, namenjene cenam pridelkov – postreglo tudi premsko gospodstvo (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 25, RDA, P 14 (župnija Trnovo s pripadajočimi cerkvami), No. 3, s. d.; šk. 30, RDA, P 98 (gospodstvo Postojna), No. 3, s. d.; šk. 31, RDA, P 103 (imenje Bottoni-Nicoletti), No. 2, s. d.; šk. 32, RDA, P 109 (dvorec Trnovo), No. 2, s. d.; šk. 36, RDA, P 132 (Oberburgovo imenje), No. 2, s. d.; šk. 37, RDA, P 136 (gospodstvo Prem), No. 4, s. d.; šk. 38, RDA, P 138 (posest Prestranek-Mühlhofen), No. 2, s. d.). Iz tri desetletja mlajšega jožefinskega katastra je poleg hišnih števil, uvedenih leta 1770, za povrh razvidno, da so vsi postojnski podložniki razen enega, večina podložnikov Mühlhofna ter dva od štirih premskih podložnikov prebivali v tistem delu Trnovega, ki je leta 1764 pripadal deželskemu sodišču Prem; lokacije domov so ugotovljive iz hišnih števil na omenjeni cestni karti iz okoli leta 1780. Na šele nedavno spremembo poteka deželskosodne meje prejkone kaže tudi tisti del nje-nega opisa iz leta 1764, ki se nanaša na Trnovo. Pri navedbi, da polovica vasi s polovico hiš pripada postojnskemu, druga polovica pa premskemu gospodstvu, je pripomba, da s tem ni prejudicirana sejemska stojnina (*Standgeld*), katere pobiranje sta dotlej nadzorovali obe deželski sodišči; pri cerkvi sv. Trojice pa je zapisano, da si obe sodišči pridržujeta dotlej običajno stojnino (SI AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 4, št. 45, Adelsberg, pag. 3). Zgovorna je prošnja Janeza Ferdinandanda grofa Porcie kranjskim deželnim stanovom v zvezi z zakupom pobiranja čepnine leta 1636. Grof je prosil, naj vasi Košana, Trnovo in Bistrica v izogib sporom štejejo k njegovima deželskima sodiščema Senožeče in Prem, čeprav se njegovo deželskosodno ozemlje tam prepleta s postojnskim sodiščem (*mit Adelsberg zwar vermischet*), vendar so ti kraji z vseh strani obdani z njegovim deželskim sodiščem (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 488, fasc. 298, pag. 883, 14. 7. 1636).

¹³ Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*, str. 522; Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 106.

¹⁴ Prav tam, str. 140.

¹⁵ Sapač, *Grajske stavbe*, str. 7. Prim. Bizjak et al., *Historična topografija Primorske*, str. 140–141.

¹⁶ Tak primer stare farne vasi, ki je v srednjem veku izpričana kot trg, nato pa je trški naslov ugasnil, je Šentvid pri Stični (Golec, Šentvid pri Stični).

¹⁷ Morda je bil v srednjem veku tak trg belokranjski Pusti Gradec, ki je imel med koncem 17. in začetkom 19. stoletja, ko je dokumentiran, samo še dva oziroma tri domove (Golec, Trgi, ki jih ni bilo?, str. 615–623).

¹⁸ Sapač, *Grajske stavbe*, str. 7–8. Prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 379.

¹⁹ Valenčič, Nekdanji bistriški okraj, str. 11.

v Trnovem zelo obrobno vlogo, saj v kraju skoraj ni premglo podložnikov.

Teritorialno gospostvo, ki bi Trnovemu lahko podelilo trški status, najsi bo še v srednjem veku ali pozneje, je bilo tako samo postojnsko, a se to ni zgodilo. Glede na to, da v njegovih urbarjih, ki se začenejo konec 15. in segajo v drugo polovico 18. stoletja,²¹ za razliko od trga Postojna, s tem naslovom nikoli ne zasledimo Trnovnega, ni nobenega dvoma, da trnovski trg, prvič izpričan leta 1713, ni mogel biti ustanova postojnskega zemljiškega gospostva in ni imel srednjeveških korenin. V postojnskih urbarjih je Trnovo vseskozi vodeno kot vaško naselje osmih hub (kmetij). Večina je okoli leta 1500 prikazanih kot opustelih (zaradi turških vpadov).²² V drugi polovici 16. stoletja jih srečamo nastanjene in vse še kot cele, medtem pa se jim je pridružilo tudi eno podružništvo (kajža).²³ V časovnem razponu do srede 18. stoletja, ki ni pokrit z urbarji, so se nato vse razdelile, s čimer se je število posestnikov potrojilo. Tako je bilo po urbarju iz leta 1754 v kraju (*Dornegg Dorff*) 25 hubnih posesti, velikih od ene osmine do polovice hube, in ob teh še 5 kajzarjev ter 5 rovtov.²⁴ Trg Postojna, ki se je sicer razvil iz vasi z izvorno 13 hubami, je imel v izhodišču drugačno posestno strukturo. Že konec 15. stoletja so bile namreč v trgu (*mark zu Adlspurg*) vse hube razen dveh razdeljene, število posestnih enot pa je znašalo 24 (brez neznanega števila samo sumarno navedenih kajzarjev),²⁵ kar je trikrat toliko kot v tedaj večinoma opustelem Trnovem.

Tudi za drugo teritorialno oziroma pravo gospostvo, Prem, so urbarji ohranjeni že od konca 15. stoletja in enako kot postojnski ne pokrivajo časovnega

razpona od 70. let 16. stoletja do nastanka terezijanskega katastra sredi 18. stoletja.²⁶ Premsko gospostvo je bilo na trnovskih tleh, kot rečeno, komajda zastopano s podložniško posestjo. Okoli leta 1500, na prelomu iz srednjega v novemu veku, je imelo tu eno samo hubo in še to je izgubilo že v prvi polovici 16. stoletja.²⁷ Sredi 18. stoletja pa so mu na dveh drugih koncih Trnovnega pripadali trije podružniki ali kajzarji.²⁸

Žal vse do začetka 18. stoletja nimamo vpogleda v podložniško posestno strukturo drugega najpomembnejšega zemljiškega gospoda v kraju, trnovske župnije, katere urbar iz leta 1713 govori o Trnovem kot o trgu. O njeni podložniški posesti v kraju v preteklih stoletjih lahko sicer sklepamo glede na veliko število podružništev ali kajž, ki so mlajši pojav in o čemer bomo še govorili v nadaljevanju. Drugih pet zemljiških gospodov, ki so ob nastanku terezijanskega katastra v Trnovem imeli podložniško posest,²⁹ je bilo znatno manj pomembnih, s skupno nekaj več kot šestimi hubami. Njihova imenja so razen župnijske cerkve sv. Petra nastala pozno, šele v prvi polovici 18. stoletja: Bottoni-Nicolettijevo imenje, posest Prestranek-Mühlhofen, Oberburgovo imenje in dvorec

²⁶ Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih*, str. 164.

²⁷ V najzgodnejših premskih urbarjih iz obdobja 1494–1501 je Trnovo poimenovano po župnijskem zavetniku kot Sv. Peter. Huba je morala biti blizu župnijske cerkve, na kar poleg imena kraja kaže dajatev prošenjski oves (*kirchtag habern*), ki jo je podložnik plačeval po urbarju iz leta 1494, edinem, v katerem so navedene dajatve. Kraja ni v urbarjih od urbarja za leto 1548 dalje. – SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 102. I/58, Lit. P-VI, 1a, urbar gospostva Prem 1494, fol. 16v; prav tam, Lit. P-VI, 1b, urbar gospostva Prem 1498, fol. 91v; prav tam, Lit. P-VI, 2, urbar gospostva Prem 1499–1501, fol. 79v; prav tam, Lit. P-VI, 3, urbar gospostva Prem 1548; prav tam, Lit. P-VI, 5, urbar gospostva Prem 1572; prav tam, Lit. P-XIX, 10, urbar gospostva Prem, 1574; SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 37, RDA, P 136, No. 33, urbar gospostva Prem 1574; prav tam, No. 34, urbar gospostva Prem 1578.

²⁸ Po terezijanskem katastru je imelo premsko gospostvo v Trnovem tri podložnike: dva s pol podružništva ali kajže (*Vntersass oder Khejschen*) in enega s celim. Poleg tega je šest podložnikov drugih gospostev – kot take jih srečamo v katastru pri gospostvu Postojna, župniji Trnovo in dvorcu Trnovo – uživalo posamezne koščke premske gosposočinske gmajne (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 11, BT; P 136 (gospostvo Prem), No. 30, napovedna tabela, s. d.; šk. 37, RDA, P 136 (gospostvo Prem), No. 6, izvleček iz štiftnega registra 1757; šk. 22, RDA, P 98, urbar gospostva Postojna, s. d. [1754], s. p.; šk. 32, RDA, P 109 (dvorec Trnovo), No. 3, štiftni register 1756, s. p.; šk. 25, RDA, P 14 (župnija Trnovo s pripadajočimi cerkvami), No. 11, izvleček iz urbarja, s. d., s. p.). Po jožefinskem katastru s konca 80. let 18. stoletja so premski podložniki, tedaj štirje, prebivali v hišah št. 1 in 2 ter 43 in 44, pri čemer sta bila enaka kot po terezijanskem katastru priimka na št. 1 – Štefančič in 43 – Sever (SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospostvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p.). Cestna karta iz okoli leta 1780 razkriva, da sta hiši št. 1 in 2 stali na skrajnem zahodnem koncu vasi, št. 43 in 44 pa na vzhodnem, takoj čez potok Trnovšek (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526).

²⁹ Številčni pregled nad posestjo osmih zemljiških gospodov v Trnovem gl. v: Valenčič, Nekdanji bistriški okraj, str. 11.

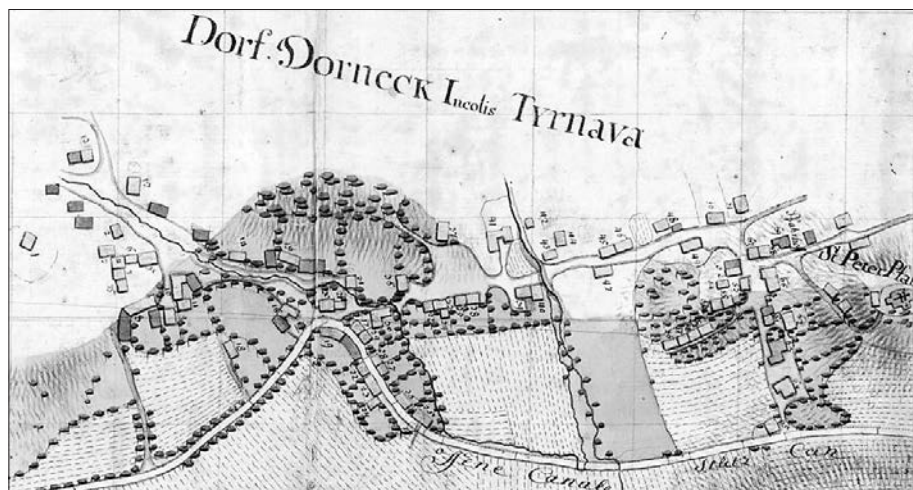
²¹ Seznam urbarjev gospostva Postojna gl. v: Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih*, str. 164. Vodnik povzema tipkovno napako, ki se je pripetila v 2. zvezku vodnika pri dataciji najmlajšega urbarja (št. 274), in sicer da gre za nedatirani urbar iz druge polovice 16. stoletja (Jurčić Cargo in Žnidaršič Golec, *Vodnik*, str. 217). Urbar v resnici spada v drugo polovico 18. stoletja in je nekoliko mlajši od terezijanskega katastra. Najstarejši urbar je v vodniku in arhivu po novem datiran v leto 1496 (prav tam, str. 214) – letnica je tudi na ovitku iz okoli leta 1900 –, M. Kos pa je njegov nastanek postavil v leto 1498 (Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 16), O pravilnosti Kosove datacije pričata referenčni letnici 1497 in 1499 (fol. 12r in 13r).

²² SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, Lit. A-1 (a), urbar gospostva Postojna, s. d. [1496], fol. 80v; prav tam, Lit. A-1 (b), urbar gospostva Postojna, s. d. [1500], fol. 35v–36r; prav tam, Lit. A-1 (c), urbar gospostva Postojna, s. d. [1503–1504], fol. 28r. O pustotah zaradi turških vpadov na tleh zgodovinskega Krasa gl. Šumrada, *Gospodarske posledice*.

²³ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, Lit. A-1, register urbarskega davka gospostva Postojna 1564, s. p., Dornnegkh; SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 42, urbar gospostva Postojna, s. d. [1576], s. p., Dornneckh.

²⁴ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 22, RDA, P 98, urbar gospostva Postojna, s. d. [1754], s. p., Dornegg Dorff.

²⁵ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, Lit. A-1 (a), urbar gospostva Postojna, s. d. [1496], fol. 1–3v. Prim. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 223–224.

Trnovo na Lieberjevi cestni karti iz okoli leta 1780; vse hiše razen petih pod župnijsko cerkvijo so označene s hišnimi številkami (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526).

Trnovo.³⁰ Slednji je – poleg župnije in župnijske cerkve – edini imel sedež v kraju, na doslej neznani, zdaj ugotovljeni lokaciji v bližini župnišča in je kot pravna oseba funkcioniral malo časa, le nekaj desetletij sredi 18. stoletja.³¹

Fiziognomijo Trnovega kot prvi vir celovito prikazuje Lieberjeva cestna karta iz okoli leta 1780 (raje prej kakor pozneje), ki razen za peščico hiš pod župnijsko cerkvijo vsebuje tudi hišne številke.³²

³⁰ Valvasor (1689) ne pozna še nobenega teh imenj (prim. Gratzky, *Repertorium*). O njihovi posesti v Trnovem: Valenčič, Nekdanji bistrški okraj, str. 11; o historiatu: isti, str. 7–8; Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 308 in 503.

³¹ O dvorcu Trnovo gl. samostojni prispevek v isti številki *Kronike*.

³² SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526. – Nedatirano karto komercialne ceste od Postojne do Reke je narisal in podpisal Leopold Lieber, vodilni zemljemerec tega časa na Kranjskem (o njem gl. Korošec, *Naš prostor*, str. 129). V literaturi najdemo datacijo 1785 (na str. 2 k sliki na hrbtni strani zbornika Simčič (ur.), *Trnovo: ob 300-letnici*), ki je prepozna. Za določitev časa nastanka karte so referenčni vir župnijske matice iz časa po letu 1770, ko so v Trnovem, tako kot drugod, prvič uvedli hišno oštevilčenje (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1766–1783, MKK 1783–1790, MKK 1791–1803, MKP 1702–1773, MKP 1773–1790, MKP 1791–1803, MKU 1748–1790, MKU 1791–1803). Kot pričajo župnijske matične knjige, je leta 1785 v kraju stalo že vseh 81 hiš, ki jih srečamo v jožefinskem katastru okoli leta 1787; v slednjem manjka le št. 75, ker je verjetno za nekaj časa opustela (SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospostvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p.). Janezu Vičiču, po katastru gospodarju hiše št. 81, se je namreč 23. oktobra 1785 na tej številki rodil otrok. Na cestni karti pa najdemo samo 75 hiš, in sicer so s številkami opremljene hiše št. 1–69 ter št. 75, medtem ko številke pogrešamo pri petih hišah med župniščem in župnijsko cerkvijo. Kot je razvidno iz jožefinskega katastra in je mogoče potrditi tudi s pomočjo hišnih števil v matičnih knjigah, sta bili hiši št. 69 in 70 v resnici zasebni, št. 71 meznarija tik ob cerkvi (po jožefinskem katastru je bil njen posestnik Anton Abramič, ki pa ga krstna matica 22. oktobra 1772 imenuje v roditeljski *editui parochialis*), št. 72 in 73 hiši za kaplane (kaplaniji), župnišče pa je imelo št. 74 in ne 69, kot je pomotoma vpisano na cestni karti, manj

Malo mlajši jožefinski kataster iz okoli leta 1787, ki sicer še ne pozna tlorisne upodobitve zemljišč,³³ pa za posamezne hiše razkriva, kateremu gospostvu so bile podložne.³⁴ Na podlagi teh dveh virov in ob pritegnitvi župnijskih matičnih knjig je bilo mogoče ugotoviti, da je Trnovo ob prvem hišnem oštevilčenju leta 1770 štelo 74 hiš ter kako so bile razdeljene med različna zemljiška gospostva.³⁵ Zelo malo, nasprotno, pove jožefinski vojaški zemljevid iz let 1784–1787, ki pravi, da so vse hiše zgrajene iz kamna, ne da bi katero posebej izpostavil.³⁶ O t. i. poštni cesti od Zagorja

zanesljivem viru od prej navedenih. Hišno oštevilčenje se je ob uvedbi leta 1770 začelo na skrajnem severnem koncu Trnovega in končalo na južni strani z župniščem kot najvišjo številko. Št. 75 je nastala pozneje, o čemer priča dejstvo, da je na cestni karti vrisana na povsem drugem koncu Trnovega, vrinjena med hiši št. 7 in 8. V matičnih knjigah je dokumentirana sploh šele s krstom otroka 31. maja 1794 (medtem je, kot rečeno, za nekaj časa najbrž propadla), naslednja št. 76 pa se prvič pojavi v vpisu krsta 8. junija 1782. Številke od 75 do 81 in naprej so hišam dodeljevali glede na kronologijo njihovega nastanka, zato so bile raztresene po vsem Trnovem. Za datacijo Lieberjeve cestne karte je tako ključno dejstvo, da je št. 75 potrjeno poznejšega nastanka, dodeljena po letu 1770, in da višjih števil od te oziroma novonastalih hiš brez števil na karti še ni. Kartograf Lieber je na Kranjskem deloval okoli leta 1780, potrjeno še leta 1782 (Korošec, *Naš prostor*, str. 129), sicer pa že od leta 1775, ko je začel z dve leti trajajočo gradnjo ceste od Pazina do Reke (Šorn, *Modernizacija cestnega in vodnega omrežja*, str. 79).

³³ O jožefinskem katastru Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 324–327.

³⁴ SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospostvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p.

³⁵ ŠAK, Ž Ibi, MKK 1766–1783, MKP 1702–1773, MKU 1748–1790 – Pripadnost posamezne hiše zemljiškemu gospostvu so v krstno in poročno matico vpisovali dve leti in pol od dodelitve hišnih števil, od začetka novembra 1770 do konca maja 1773.

³⁶ Opisni del zemljevida v rubriki *Trdne zgradbe* napotuje na opise okoliških naselij, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, str. 178), pri katerih pravi enako (prav tam, str. 170–178).

proti Reki izvemo, da je zaradi kamnite podlage uporabna ob vsakem času, druge poti pa so bolj pešpoti.³⁷

Prometni pomen Trnovega se je močno povečal v 18. stoletju, ko je Reka postala svobodno pristanišče (1719). Kljub pomembni prometnici proti Kvarnerju že od srednjega veka dalje³⁸ pa tu še vse 16. stoletje ni izpričana nobena mitnica.³⁹ Mitninsko postajo, t. i. prejemniški urad, so vzpostavili šele kranjski deželni stanovi v 17. stoletju.⁴⁰ Poštna postaja, tako kot mitnica oddana v zakup, se ji je pridružila kmalu po poddržavljenju pošte (1722),⁴¹ verjetno v tridesetih letih 18. stoletja,⁴² pri čemer je obe nekaj časa upravljala ista družina Klapše.⁴³ Že iz lokacije Klapšetove hiše⁴⁴

je jasno, da je šla prvotna glavna cesta skozi Trnovo in ne mimo kraja, kot prikazujejo zemljevidi v drugi polovici 18. stoletja.⁴⁵

V kraju je bila tako dolga stoletja najpomembnejša (in edina) ustanova župnija sv. Petra, ena obsežnejših in starejših v tem delu Kranjske, vključena v tržaško škofijo ter pod patronatom deželnega kneza.⁴⁶ Po Valvasorju (1689), četrto stoletja pred omembo trga, je imela tri vikariate (Prem, Podgraje in Knežak) ter skupno kar 38 podružničnih in vikariatnih cerkva.⁴⁷ Poročilo ob obisku tržaškega škofa leta 1693 za celotno župnijo navaja 3500 obhajancev in 2500 mlajših oseb, v njej pa so poleg župnika delovali trije kaplani [pri vikariatnih cerkvah] in dva duhovna pomočnika [trnovska kaplana].⁴⁸

³⁷ Tudi to se ponavlja pri vseh krajih, pri čemer manjka navedba širine ceste v čevljih (prav tam, str. 170–178).

³⁸ Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, str. 202–203.

³⁹ Gl. karto mitnic prav tam, list med str. 208 in 209, in karto v: Gestrin, Mitnina, str. 163.

⁴⁰ Konec 17. stoletja je bila deželnostanovska mitnica v Trnovem že nekaj časa utečena (SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 312, fasc. 554, pag. 354–356, 27. 3. 1696).

⁴¹ O poddržavljenju pošte Zontar et al., *Razvoj poštne prometa*, str. 99.

⁴² Na čas nastanka trnovske pošte lahko sklepamo iz podatkov, da so pošto na Reki odprli leta 1730, v Postojni pa okrog leta 1736 (Juriševič, *S pošto skozi preteklost*, str. 46–47), ter da ima Florijančičev zemljevid Kranjske iz leta 1744 pri Trnovem znak za poštno postajo (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 8 in legenda na listu 11). Trnovski poštni mojster je izpričan naslednje leto (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 254, I/132, lit. P VI–10, 11. 6. 1745; prim. Juriševič, *S pošto skozi preteklost*, str. 54).

⁴³ Leopolda Klapšeta in člane njegove družine srečujemo v trnovskih maticnih knjigah, ki se začenjajo po požaru leta 1702, od leta 1705 dalje (ŠAK, Ž Ibi, MKP 1702–1773, s. p., 10. 7. 1705; MKK 1706–1714, s. p., 31. 8. 1706, 11. 3. 1707, 2. 8. 1712), kot mitničarja (*Telonarj*) prvič poimenovanega leta 1718 (prav tam, MKK 1714–1746, s. p. 18. 12. 1721). Umril je pri 75 letih, in sicer 14. februarja 1725, ko ga mrliška matica označuje kot deželnega, tj. stanovskega mitničarja (prav tam, MKU 1702–1747, s. p.). Sledil mu je Jožef Leopold, prvič označen kot stanovski mitničar istega leta 1725 (prav tam, MKK 1714–1726, s. p., 27. 9. 1725), ki je preminil (brez navedbe starosti) 19. januarja 1756 (prav tam, M; 1748–1790, s. p.). Kot cesarsko-kraljevega poštnega mojstra v Trnovem ga srečamo leta 1745 (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 254, I/132, lit. P VI–10, 11. 6. 1745), zapuščinski inventar pa ga imenuje »nekdanji c.-kr. poštni mojster in filialni (mitninski) prejemnik v Trnovem« (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 43, H-54 (nova H-53), 23. 6. 1756, pag. 3). Kot priča trnovska poročna matica, je bil Jožef Leopold sin mitničarja Leopolda; 23. novembra 1723 se je poročil z Rečanko Katarino Spoliatii (ŠAK, Ž Ibi, MKP 1802–1773, s. p.). – Klapšeti so sicer prišli iz Kostela, kjer se je okoli leta 1688 rodil Leopoldov sin Franc Pavel, slovenski nabožni pisatelj, župnik v Kostelu in najdlje v Tomaju, umrl 1772 (Lukman, Klapše Pavel Franc, str. 458). Tega svojega brata je namreč Jožef Leopold leta 1756 z oporoko imenoval za svojega glavnega dediča (gl. naslednjo opombo).

⁴⁴ Gre za hišo št. 63, ki jo na Lieberjevi cestni karti iz okoli leta 1780 (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526) najdemo v bolj poudarjeni barvi od drugih. Stala je v središču zgornjega dela Trnovega, med glavno cesto in župniščem; z naprej štrlečim delom je tvorila cestno ožino, na drugi strani ceste pa je videti prav majhno poslopje, ki skupaj z ožino kaže na funkcijo mitnice. Po jožefinskem katastru je bila hiša v lasti Ignaca barona Lazarinija (SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko,

šk. 292, Naborno gospostvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p., parcela 1852/128). Ta je bil brat barona Antona, ki je leta 1772 umrl na tej hišni številki, star 33 let (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1748–1790, s. p., 25. 9. 1772). Iz Antonovega zapuščinskega inventarja, iz katerega je razvidno tudi njuno sorodstveno razmerje, izvemo, da je hišo v Trnovem kupil le dobro leto prej, tik pred poroko leta 1771, in sicer za 800 goldinarjev od tomajskega župnika Franca Pavla Klapšeta (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 65, 1-87, 5. 12. 1772, pag. 1–3). Ta pa je prišel do nje leta 1756 kot glavni oporočni dedič svojega brata, trnovskega poštnega mojstra in mitničarja Jožefa Leopolda Klapšeta, o čemer priča bratova oporoka (SI AS 309, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, H-40, 25. 2. 1756). O hiši Leopolda Jožefa Klapšeta iz njegovega zapuščinskega inventarja izvemo, da so jo skupaj s pritlikinami ocenili na 5000 goldinarjev, ker pa je stala na podeželju, so njeno vrednost znižali na realnejših 3000 in od tega odšteli 400 goldinarjev, kolikor je cesarski erar Klapšetu dodelil za zgraditev t. i. uradne hiše (*zur erbauung des Einnehmer Amts-Haus*) (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 43, H-54 (nova H-53), 23. 6. 1756, pag. 3–4). Lokaciji ni mogoče z gotovostjo slediti dlje v preteklost. Po terezijanskem katastru je imel »gospod« (Jožef) Leopold Klapše okoli leta 1755 oštat in kajžo, oba podložna trnovski župniji (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 25, P 14, No. 5, s. d.); teh dveh nepremičnin njegov zapuščinski inventar ne pozna, ampak ju očitno vključuje med pritlikline omenjene hiše. To posest ali njen del je Klapše leta 1736 kupil od trnovskega župnika; kot pravi regist kupnega pisma v njegovem zapuščinskem inventarju, sta tedaj bila predmet kupoprodaje opuščena hiša in pol podružništva oziroma kajže (*wegen des veredten Haufs und zu Dorneg ligenden halben untersasserey*) (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 43, H-54 (nova H-53), 23. 6. 1756, pag. 8–9). V župnijskem urbarju iz leta 1713 Klapšetove hiše ni, ker bodisi ni stala na župniji podložnem zemljišču bodisi ker je še ni bilo. Je pa kot zadnja popisana hiša prejemniškega, tj. mitninskega urada (*von denen Einnehmer Amt haufs daselbt zu Dornekh*), za katero so župniji plačevali deželni stanovi, in sicer največ od vseh v Trnovem (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, Lit. T VI-4, inventar in urbar župnije Trnovo 1713, pag. 765–772). – Danes je na tem mestu nova stavba, zgrajena na prelomu iz 20. v 21. stoletje. Hišno ime prejšnje je skoraj povsem pozabljeno: Klepčarjeva (informator Ivan Valencič, roj. 1958, Gregorčičeva cesta 14, Ilirska Bistrica).

⁴⁵ SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526; *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, sekcija 229.

⁴⁶ Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 106–107; Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 737.

⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 737–739.

⁴⁸ Durissini, *Diario di un viaggiatore*, str. 113–119.

Kljub sedežu stare župnije pa Trnovo ni bilo tipična farna vas, ki bi se strnila okoli župnijske cerkve. Slednja še danes stoji nekoliko odmaknjena na vzpetini južno od kraja, ki sta ga v preteklosti sestavljali dve vaški jedri – Gorénc pod cerkvijo in Gabrje na severni strani.⁴⁹ Župnijski podložniki so bili povéčini kajžarji ter le nekaj kmetov na razdeljenih dveh hubah in pol. Po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja je daleč največ kajž (15 od 21) pripadalo prav župniji.⁵⁰ Že izraz kajža ali podružništvo kaže na mlajši nastanek, praviloma šele v zgodnjem novem veku. Stare farne vasi so, nasprotno, poznale oštate (domce), tako kakor urbana naselja.⁵¹

Kot je mogoče ugotoviti na podlagi cestne karte iz okoli leta 1780 in nekaj let mlajšega jožefinskega katastra,⁵² so se že dolgo razdeljene hube in kajže, podložne domači župniji – skupaj 23 (vključno z župniščem, obema kaplanijama in mežnarijo) –, koncentrirale v zgornjem delu Trnovoga, od potoka Trnovska, ki je tekkel po sredi vasi, do mežnarije ob cerkvenem zidu. Onstran potoka, v severnem delu vasi, so močno prevladovali podložniški domovi postojnskega gospostva, ki jih je bilo skupno 34. Drugi domovi v kraju so pripadali posesti Mühlhofen (6), posesti Zemon (4) in gospostvu Prem (4).⁵³ Pri treh gosposkih hišah v bližini župnišča (št. 63, 64 in 66) kataster ne navaja pripadnosti gospostvu; prva je bila mitnica,⁵⁴ zadnja od treh (št. 66) pa dominikalna posest, nekdanji dvorec Trnovo.⁵⁵

Dihotomija med obema deloma naselja, ki jo potrjujejo tudi zgodovinska dejstva, ne nazadnje poraja vprašanje, o katerem bo še tekla beseda, in sicer: ali se je oznaka trg v zgodnjem 18. stoletju, ko je po dosedanjih spoznanjih edinkrat dokumentirana (1713),

nanašala na celotno Trnovo ali samo na njegov južni, zgornji del, pretežno podložen domači župniji.

V terezijanskem katastru ni Trnovo nikjer označeno kot trg, ampak samo kot vas. Trga ni v dokumentih nobenega od osmih zemljiških gospostev in imenj, ki so tu imela posest, tako tudi ne pri trnovski župniji,⁵⁶ v katere urbarju ga najdemo približno štirideset let prej. Pri tem naj povemo, da kraj Prem v katastrskih dokumentih domačega, premskega gospostva prav tako ni voden kot trg. Premu ob istoimenskem gradu, najbližjemu trgu Trnovoga, je s Trnovim skupno to, da je v virih komajda kdaj izpričan s trškim naslovom, ki je tu prav tako ugasnil. Dolgo sta bila sploh edina znana vira o Premu kot trgu Valvasorjevi *Topografija Kranjske* (1679) in *Slava vojvodine Kranjske* (1689), dokler nista prišli na površje omembi iz prve četrtine 17. stoletja, obe v davčnih registrih premskega gospostva.⁵⁷ Če ne bi imeli Valvasorja, ne bi bil na Prem kot trg nihče pozoren. In takih trgov je bilo na Kranjskem še nekaj, med njimi na Notranjskem Gorenji Logatec, za katerega imamo o naslavljanju s trgov poleg Valvasorja en sam podatek.⁵⁸ Ne Prema ne Gorenjega Logatca ne bomo več našli vrisana z znakom za trško naselje na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744.⁵⁹

Valvasor je bil in ostaja najpomembnejša referenca za to, kateri kraji na Kranjskem so bili konec 17. stoletja trgi, vendar ni povsem zanesljiv. Čeprav ravnopovsem po njegovi zaslugi izvemo za več trgov, ki bi jih iz objektivnih razlogov zlahka prezrli – v *Slavi vojvodine Kranjske* se, denimo, kot trg prvič omenjajo Jesenice in izrecno, ne več samo posredno, Turjak⁶⁰ –, vemo danes tudi za trge, ki jih Valvasor nima, a je njihov obstoj dokumentiran še v njegovem času ali kmalu zatem. Gre za Poljane (Stari trg ob Kolpi), Rako pri Krškem, Toplice (Dolenjske Toplice)⁶¹ in Trnovo, ki se v virih pojavi kot zadnje (1713). Vsi so pozneje kot trgi ugasnili, pri čemer so Poljane trški naslov ohranjale že od 15. pa vse do prve polovice 19. stoletja in bile eden od samo treh kranjskih trgov (poleg dveh gorenjskih, Vač in Trziča), ki so skrbeli za to, da so

⁴⁹ Krajevni leksikon Slovenije iz leta 1968 Gorenc imenuje Gorenje (*Krajevni leksikon Slovenije*, str. 90).

⁵⁰ Valenčič, Nekdanji bistriški okraj, str. 11.

⁵¹ Tak razvoj – starejši oštati in mlajše kajže – je lepo viden pri stari farni vasi Šentvid pri Stični, ki je konec srednjega veka veljala za trg (Golec, Šentvid pri Stični, str. 38–42).

⁵² SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526; SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospostvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p.

⁵³ V zgornjem delu so okoli leta 1780 stale hiše s hišnimi številkami od 42 do 74, v spodnjem pa od 1 do 41 in po letu 1770 zgrajena hiša št. 75. Pod župnijo so po jožefinskem katastru okoli leta 1787 spadale številke: 45–46, 49, 52–62, 65 ter 67–74. V katastru je pri št. 62 sicer navedeno *Gült Dornegg* namesto *Pfarrgült Dornegg*, kar je očitna napaka, saj krstna matica leta 1812 izpričuje, da je šlo za hišo, podložno župnijskemu imenju: *sub dno paroch* (ŠAK, Z Ibi, R 1804–1831, pag. 11). Podložni domovi gospostva Postojna so bile hiše št. 3–5 in 12–42. Posesti Mühlhofen so pripadale hiše s št. 6–11, posesti Zemon hiše s št. 47–48 in 50–51, gospostvu Prem pa s št. 1–2 in 43–44. Posest Zemon, ki v Trnovem po terezijanskem katastru še ni imela podložnikov (Valenčič, Nekdanji bistriški okraj, str. 11), jih je medtem pridobila od nekdanjega dvorca Trnovo in Oberburgovega imenja (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 7 1/2).

⁵⁴ Gl. op. 44.

⁵⁵ O tej hiši gl. prispevek o dvorcu Trnovo v isti številki *Kronike*.

⁵⁶ Rektificirani dominikalni akti (RDA) so ohranjeni za vseh osem zemljiških gospodov, napovedne tabele (BT) pa manjkajo za dvorec Trnovo in imenje Bottoni-Nicoletti. – SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 3, BT, P 14 (župnija Trnovo s pripadajočimi cerkvami); šk. 4, BT, P 58 (župnijska cerkev sv. Petra v Trnovem); šk. 5 in 6, BT, P 98 (gospostvo Postojna); šk. 10, BT, P 132 (Oberburgovo imenje); šk. 10 in 11, BT, P 136 (gospostvo Prem); šk. 13, BT, P 138 (posest Prestranek-Mühlhofen); šk. 25, RDA, P 14 (župnija Trnovo s pripadajočimi cerkvami); šk. 28, RDA, P 58 (župnijska cerkev sv. Petra v Trnovem); šk. 30, RDA, P 98 (gospostvo Postojna); šk. 31, RDA, P 103 (imenje Bottoni-Nicoletti); šk. 32, RDA, P 109 (dvorec Trnovo); šk. 36, RDA, P 132 (Oberburgovo imenje); šk. 37, RDA, P 136 (gospostvo Prem); šk. 38, RDA, P 138 (posest Prestranek-Mühlhofen).

⁵⁷ Golec, Senožeče in Prem, str. 378–381.

⁵⁸ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 131–134.

⁵⁹ Prav tam, str. 132; Golec, Senožeče in prem, str. 382.

⁶⁰ Golec, Novonastali zgodnjenovoveški trgi, str. 215 in 236.

⁶¹ Prav tam, str. 211 in 218.

Trnovo (Dornek) ima na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 znaka za župnijo in poštno postajo (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 8).

deželni knezi oziroma vladarji kontinuirano potrjevali njegove skromne zapisane pravice.⁶² Vsem štirim trgov, ki jih pri Valvasorju pogrešamo, je skupno, da so bili farna oziroma vikariatna vas in da niso stali ob gradu, sedežu zemljiškega gospostva. Ni izključeno, da Valvasor za njihovo označevanje kot trg resnično ni vedel, lahko pa se mu ni zdelo dovolj uveljavljeno, da bi ga omenil in se je zadovoljil samo z obravnavo župnije. Kakor koli, Trnovemu bi vsekakor naredil uslugo, če bi ga uvrstil na seznam desetih trgov notranjske četrti,⁶³ kjer so tudi takšni, kakor sta pozneje ugasla Prem in (Gorenji) Logatec, nadalje Idrija, ki je ležala že zunaj Kranjske in za katero trški naslov ni potrjen,⁶⁴ ter Šentvid pri Vipavi, ki ni nastal ob gradu in je večidel pripadal Goriški.⁶⁵ Ne vemo skratka, ali Trnovega tedaj še niso pojmovali kot trg, koliko je bil kot tak prepoznaven navzven, če sploh, ter kakšne kriterije je imel za trge Valvasor. Trnovo je navedel samo na seznamu sedemnajstih župnij Notranjske⁶⁶ ali četrte petine Kranjske, tedaj manjše od poznejše Notranjske.⁶⁷

Trnovega kot trga prav tako ne bomo našli v nobenem drugem relevantnem viru o statusu naselij – v nobenem popisu krajev, trgov ali na kakem zemljevidu.⁶⁸ Valenčič, ki je na omembo trga očitno naletel prvi, je imel vsekakor prav, ko je zapisal, da ni imelo »tržnih pravic«, ⁶⁹ zlasti če je s tem mislil trški privilegij, predvsem za sejemске pravice.

Gotovo je eno. Trnovo ni bilo trg srednjeveškega nastanka, ki bi mu trški naslov priznal teritorialni zemljiški gospod, niti ne tipična farna vas, iz katere bi se razvilo trško naselje. Poimenovanje trg se je pojavilo šele v zgodnjem novem veku. Tako se Trnovo uvršča med poznonastale zgodnjenovoveške trge, ki jih je bilo na Kranjskem lepo število, skupaj s Trnovim 15, od tega šest na Notranjskem.⁷⁰ Zgodnjenovoveški trgi so prepoznavni po tem, da praviloma niso razvili vseh trških funkcij in da predvsem niso imeli klasične trške samouprave.⁷¹ O mestu Trnovega med tovrstnimi trgi zapoznelci bomo natančneje

⁶² Golec, *Trgi*, ki jih ni bilo?, str. 595–609. O Tržiču: Golec, *Trške pravice*, str. 440–447; o Vačah: isti, *Trg Vače*, str. 48–51.

⁶³ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 256.

⁶⁴ O Idriji: Golec, *Erze, Wasser, Feuer*, str. 159–161.

⁶⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 473; Golec, *Novonastali zgodnjenovoveški trgi*, str. 226.

⁶⁶ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 256. – Valvasor pravi, da je tu eno samo pravo mesto, Devin, in da bi morda precej hiš iz Ajdovščine lahko počastili z nazivom mesto. Nato pa navaja deset trgov »tega četrtega dela« dežele: Postojna, Planina, Prem, Štivan, Logatec, Vrhnika, Senožeče, Šentvid, Vipava in Idrija.

⁶⁷ Poznejše terezijansko Notranjsko okrožje, ustanovljeno leta

1748 in od leta 1783 imenovano Postojnsko, je poleg dotedanje Notranjske četrti zajelo prejšnjo Istrsko četrt in del četrti Srednja Kranjska. S francosko zasedbo (1809) je izgubilo oba dostopa do morja, ki ju po restavraciji avstrijske oblasti ni več dobilo nazaj (prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 112, 118, 128 in 130).

⁶⁸ Omembi Trnovega kot trga je med temi viri poleg Valvasorja časovno najbližji Florijančičev zemljevid Kranjske iz leta 1744 (Florijančič, *Deželopisna karta*).

⁶⁹ Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 70.

⁷⁰ Gl. zemljevid v: Golec, *Novonastali zgodnjenovoveški trgi*, str. 213. Na Notranjskem (v mejah po letu 1813) so bili taki trgi še: Prem, Šentvid pri Vipavi (Podnanos), Cerknica, Gorenji Logatec in Vrhnika.

⁷¹ Golec, *Novonastali zgodnjenovoveški trgi*, str. 240–242.

spregovorili pri obravnavi možnih razlogov za nastanek trga in analogij z drugimi kranjskimi trgi. Prej pa si bomo pogledali okoliščine, v katerih se je v viru domače provenience pojavilo kot trg.

Edina znana omemba trga leta 1713 in okoliščine njenega nastanka

Trnovo je kot trg edinkrat omenjeno v najstarejšem ohranjenem urbarju trnovske župnije sv. Petra, ki je sestavni del župniškega inventarja, ohranjenega v arhivu vicedomskega urada v Ljubljani. Župnija je namreč spadala pod patronat deželnega kneza, vicedom pa je bil med drugim zadolžen za deželnoknežje župnije na Kranjskem. Izvod župniškega inventarja in urbarja v vicedomskem arhivu je eden od treh identičnih, napisanih v nemščini, ki sta jih 6. maja 1713 podpisala in pečatila kranjski deželni vicedom Franc Anton grof Lanthieri in novi trnovski župnik Anton (Antonio) Spingaroli (Spignaroli), ko je zasedel izpraznjeno mesto predstojnika obsežne trnovske župnije.⁷²

Spingaroli, župnik celih 45 let do smrti leta 1758, je nasledil malo prej umrlega Nikolaja Salona (Solona), župnika v letih 1678–1710, ki se je župniji pred smrtjo odpovedal.⁷³ Ob Spingarolijevem prevzemu župnije so inventar župniškega premoženja sestavili na novo, o čemer jasno pričajo navedbe, da je bilo župnišče (od požara 1702) še vedno v pogorelem stanju, brez pohištva in kuhinjske posode (ki bi pripadala župniji kot taki, ne duhovnikom). Nasprotno so se pri urbarju nedvomno naslonili na urbar, ki ga je uporabljal prejšnji župnik. Bilo bi komajda verjetno, da bi za Trnovo, ki je v urbarju prvi navedeni kraj, šele tedaj prvič uporabili oznako trg, ne da bi jo vseboval že urbar, iz katerega so podatke prepisali. Poimenovanje trg je torej v župniški urbar, enega ali več, zapisal vsaj že župnik Salon konec 17. ali v začetku 18.

stoletja. Ali ga je v župniške urbarje uvedel on ali je to storil že kateri njegovih predhodnikov, bo ostalo neznanka, razen če ne pride na dan kak starejši urbar. V vicedomskem arhivu ob spisih o ustoličenju Spingarolijevih predhodnikov ni nobenega prevzemnega inventarja z urbarjem.⁷⁴ Obstaja sicer možnost, da se je kateri ohranil drugje. Prvo potencialno hranišče je arhiv notranjeavstrijske vlade in komore v Gradcu, kamor je, denimo, leta 1713 romal eden od treh izvodov inventarja in urbarja, nastalega ob nastopu župnika Spingarolija, kranjski deželni vicedom pa je leto prej o tem poročal kot o stalni praksi.⁷⁵ Izvod kakega župniškega urbarja bi nadalje lahko prišel v roke tržaškemu škofu, čeprav ta nad župnijo v premoženjskem pogledu in glede imenovanj župnikov ni imel pristojnosti.⁷⁶ In končno bi ta ali oni urbar utegnil zaiti tudi kam drugam, kjer ga ne bi pričakovali.⁷⁷

Tisti del pisane zgodovine župnije Trnovo, ki je stoletja nastajal in se hranil v trnovskem župnišču, pa je 20. avgusta 1702 v celoti uničil požar. Tako so v ognju končale tudi vse dotedanje krstne, poročne in mrliške matične knjige,⁷⁸ ki so segale vsaj v prvo polovico 17. stoletja, če ne morda še v konec 16. stoletja. Glede na znana dejstva o požaru župnišča⁷⁹ je

⁷² SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, Lit. T VI-4, inventar in urbar župnije Trnovo 1713. – Inventar in urbar je v slovenskem prevodu – uvod in zaključek v povzetku, osrednja vsebina pa v celoti – objavljen v: Baraga, Inventar in urbar, str. 5–22. Od manjših netočnosti prevoda gre opozoriti zlasti na naslednje: denarna enota ni lira, temveč beneški libernik, kontribucija ni vojni, ampak izredni davek, *Ambthauß* v Trnovem pa ni bil »pobiralni urad«, ki bi plačeval denarno obveznost deželi, ampak t. i. prejemniški urad (mitniski), od katerega so deželni stanovi plačevali župniji (ker je stal na njej podložnem zemljišču).

⁷³ Prim. Vidrih, Kratak zgodovinski oris, str. 31–32. – Po Vidrihu je bil Salon župnik od leta 1686 do 1712 (prav tam, str. 31). Dejansko je bil na to mesto imenovan in ustoličen že leta 1678 (Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 177, 180, 181 in 190). Župniji se je odpovedal pred 12. oktobrom 1710 zaradi starosti in nesoglasij s svojim ordinarijem, tržaškim škofom (Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 191 in 193; prim. Smole, *Vicedomski urad*. 2. del, str. 331). Umrli je v Trnovem 13. septembra 1712 v starosti 75 let in bil pokopan v župnijski cerkvi sv. Petra (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1702–1747, s. p.). Njegov priimek so pisali tudi kot Saloni, Solani, Salomi (Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 177).

⁷⁴ V vicedomskem arhivu sta samo dokumenta o popisu zapuščine župnikov Petra Abramica iz leta 1659 in Salonovega predhodnika Gregorja Franka iz leta 1678 (Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 190).

⁷⁵ Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 283. – Potencialni inventar z urbarjem bi bil v Štajerskem deželnem arhivu glede na majhen format in obseg lahko shranjen kje med vladnimi in dvornokomornimi spisi, ki niso podrobneje popisani. V seriji urbarjev dvorne komore ni nobenega (StLA, I. Ö. HK, Urbar- und Buchreihe, Verzeichnis). V elektronskih seznamih Štajerskega deželnega arhiva župnije Trnovo ni mogoče najti. Za natančen pregled arhivskih evidenc in informacijo se iskreno zahvaljujem kolegu dr. Norbertu Weissu, arhivistu v deželnem arhivu.

⁷⁶ Ustoličevanje trnovskih župnikov je bilo na podlagi patronatskih pravic deželnega kneza v pristojnosti deželnega vicedoma, ki je prevzel tudi zaporo imetja ob smrti vsakokratnega župnika, popis zapuščine in njeno izročitev novemu župniku, vključno z urbarji (Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 283–284).

⁷⁷ Noben urbar župnije Trnovo iz časa pred letom 1713 ni bil evidentiran v Arhivu Republike Slovenije (Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih*, str. 224), v Nadškofjskem arhivu Ljubljana (Čipić Rehar et al., *Urbarji Nadškofjskega arhiva Ljubljana*, str. 107) ter v treh štajerskih regionalnih arhivih in Nadškofjskem arhivu Maribor (Žižek et al., *Vodnik po urbarjih*, str. 447).

⁷⁸ Najstarejša ohranjena mrliška matica na začetku navaja, da se začenja po požaru 20. avgusta 1702; prvi vpis ima datum 25. avgust (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1702–1747, s. p.). V poročni matici je prvi vpis z dne 27. avgusta (prav tam, MKP 1702–1773, s. p.), prva krstna knjiga iz časa po požaru pa je izgubljena; najstarejša ohranjena se začenja 25. junija 1706 (prav tam, MKK 1706–1714, s. p.). – Vodnik po slovenskih župnijskih arhivih iz leta 1975 v župnijskem arhivu Ilirska Bistrica – Trnovo ne pozna nobenega dokumenta, ki bi segal še v čas pred požarom, razen dveh prepisov katapana iz leta 1690, nastalih v prvi polovici 19. stoletja (Umek in Kos, *Vodnik po župnijskih arhivih*, str. 142–145).

⁷⁹ Iz dokumentov v vicedomskem arhivu, nastalih leta 1712, lahko posnamemo, da je župnišče pogorelo skupaj s hlevom,

komaj verjetno, da bi ognjeno ujmo preživel kak župnijski urbar. Inventarizacija župnije iz let 1758 in 1770 sicer sumarno in brez datacij navajata stare župnijske in cerkvene urbarje,⁸⁰ vendar so kot stari zagotovo mišljeni urbarji iz časa po letu 1702. Nekaj se jih je ohranilo v naš čas, a gre le za urbarje podružničnih cerkva, ne pa tudi župnije in župnijske cerkve sv. Petra.⁸¹ Tako ne vemo, kako so v župnijskih in šentpetrskih urbarjih kraj Trnovo označevali po letu 1713 – kot trg, vas ali zgolj s krajevnim imenom. V terezijanskem katastru sredi 18. stoletja ni v spisih župnije in župnijske cerkve nikoli navedeno kot trg,⁸² kakor tudi ne v urbarjih iz let 1758 in 1770, sestavnih delih prej omenjenih dveh inventarjev, nastalih ob nastopu novih župnikov; v obeh je Trnovo izrecno označeno kot vas.⁸³

Iz povedanega lahko povzamemo, da je označevanje Trnovega kot trga v župnijskih urbarjih prenehalo pod župnikom Spingarolijem (1713–1758), in sicer še v prvi polovici stoletja, preden je nastal terezijanski kataster. Sledi vprašanje, ali je Spingaroli to storil samovoljno, pri čemer bi sodobniki Trnovo še naprej šteli za trg. Ali pa je kraju trško oznako na lastno pest podelil eden od njegovih predhodnikov, ne da bi imela podlago v dejanski rabi? Možni sta obe diametralno nasprotni si hipotezi, ki nista edini.

Prvi naslov za to vprašanje so župnijske matične knjige, v katerih dosedanje pregledovanje ni dalo rezultata. Trnovo je tako kot drugi kraji v župniji imenovano le s krajevnim imenom (na primer *ex Ternoua*). Kot trg ni v maticah označeno niti v času Spingarolijevega predhodnika, župnika Salona, od leta 1702 dalje.⁸⁴ Kakšno težo ima torej oznaka trg v župnijskem urbarju leta 1713 ob odsotnosti v matičnih knjigah? Na Slovenskem poznamo več primerov, ko zgodnjenovoveški trg kljub izpričanemu obstoju kot tak ni dokumentiran v maticah domače župnije. Tipičen primer je Prem, najbližji trg Trnovega, o ka-

terem zelo dolgo nismo poznali sploh nobenega drugega zapisa kakor pri Valvasorju.⁸⁵ Drugi je Gorenji Logatec, prav tako kot trg komaj pokrit z drugimi viri,⁸⁶ in tretji Jesenice.⁸⁷ Poleg tega so tudi nekateri drugi trški kraji redko označeni kot trgi. Matične knjige torej niso vedno zanesljiv kriterij za presojanje, ali in kdaj – kdaj še, kdaj ne več – je določen kraj veljal za trg.

Kakšen je bil trg ob edini znani omembi

Kaj nam župnijski urbar iz leta 1713 pove o Trnovem? V urbarju je zajeta samo posest, podložna župniji in župnijski cerkvi sv. Petra, torej le manjši del Trnovega. Za razliko od prvih treh vasi, ki mu sledijo – Zemona, Šembij in Dobrega Polja – in so vse izrecno označene kot vas (*Dorff*), takih pa je potem še nekaj v nadaljevanju, je v naslovu kraja naveden kot trg: »V trgu Trnovo« (*In Markt Ternoua*). Znotraj tega sta še dva razdelka, naslovljena »Podružniki (kajžarji) v Trnovem« (*Volgen die Untersasssen in Ternoua*) in »Polovični podružniki« (*Halbe Untersasssen*).⁸⁸ Pri posameznem gospodarju je specifičan samo davek, medtem ko so kontribucija, tlaka in desetina zgolj naštetje. V prvem delu je popisanih sedem podložnikov, katerih posest obsega skupno dve hubi in pol (celi kmetiji) ter pol podružništva ali kajže (*Untersasserej*). Štirje podložniki so imeli vsak po pol hube in eden od teh še pol podružništva, eden četrt hube, zadnja dva z enakim priimkom pa skupaj četrt hube. Podružnikov s celim podružništvom (kajžo) je popisanih pet, v razdelku Polovični podružniki pa je navedenih deset popisnih enot.⁸⁹ Od slednjih pritegnejo pozornost zadnje tri, saj vsaka po nečem odstopa. Skupno jim je, da pri nobeni ni naveden davek s tlako in desetino kakor pri drugih posestnikih, ampak samo skupna višina obveznosti v denarju. Gospodarica prve od teh treh je neimenovana vdova, ki ima hišo (*von einer wohnung*),⁹⁰ druga je hiša »go-

skednjem in vsem pohoštvo; župniku Solonu je ostalo le to, kar je imel na sebi, iz gorečega poslopja pa so ga rešili tako, da so izdrli okensko mrežo, sicer bi zgorel tudi on (Smole, *Vicedomski urad. 6. del*, str. 221, 226 in 230).

⁸⁰ Popis listin in cerkvenih urbarjev v inventarjih iz let 1758 in 1770 govori o 44 starih cerkvenih urbarjih (*Kirchen-Urbaria*), dveh starih župnijskih (*Pfarrhöfliche Urbaria*), o priročnem župnijskem urbarju, ki je v rabi zadnja leta, ter o štirih rektificiranih urbarjih (iz časa terezijanskega katastra) (SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 19, fasc. IX/61-1, inventar in urbar župnije Trnovo 1758, s. p.; prav tam, fasc. IX/61-2, inventar in urbar župnije Trnovo 1758, s. p.).

⁸¹ Umek in Kos, *Vodnik po župnijskih arhivih*, str. 144.

⁸² SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 3, BT, P 14 (župnija Trnovo s pripadajočimi cerkvami); šk. 25, RDA, P 14 (župnija Trnovo s pripadajočimi cerkvami); šk. 28, RDA, P 58 (župnijska cerkev sv. Petra v Trnovem).

⁸³ SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 19, fasc. IX/61-1, inventar in urbar župnije Trnovo 1758, s. p.; prav tam, fasc. IX/61-2, inventar in urbar župnije Trnovo 1758, s. p.

⁸⁴ ŠAK, Ž Ibi, MKK 1706–1714, MKP 1702–1773, MKU 1702–1747.

⁸⁵ Golec, Senožče in Prem, str. 380.

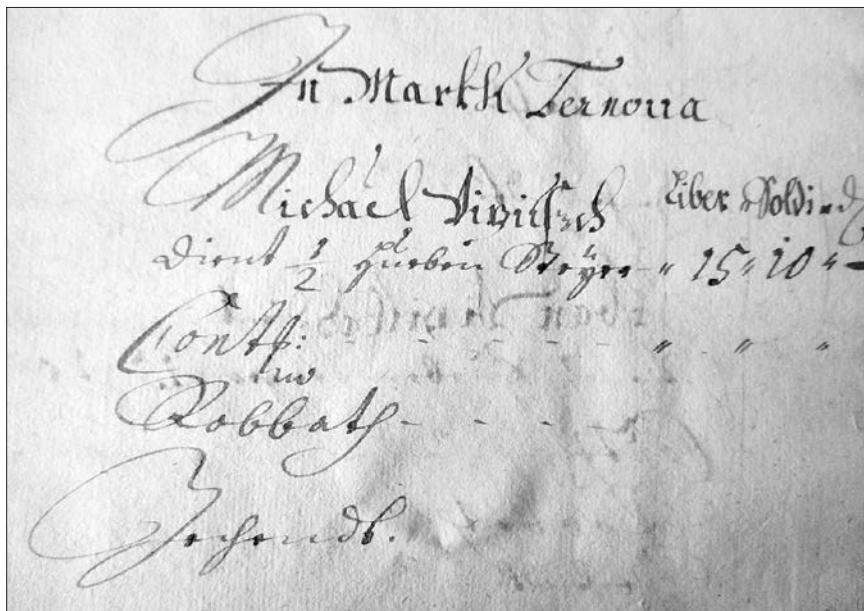
⁸⁶ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska trga«, str. 135.

⁸⁷ Golec, Trg Jesenice, str. 37.

⁸⁸ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, Lit. T VI-4, inventar in urbar župnije Trnovo 1713, pag. 765–772.

⁸⁹ Pri Matiju Starcu s polovično hubo je navedba, da daje tlako in desetino trnovski župnijski cerkvi, kar je bila izjema; drugi so bili z obema obveznostma zavezani župniji. Gospodarji polovičnih hub v trgu so plačevali davek v višini 15 libernikov in 10 soldov (eden 17 lib. in 10 soldov), gospodarja četrtinskih hub pa pol manj, 7 libernikov in 15 soldov. Celim podružništvom so odmerili po 5 libernikov (enemu 5 lib. in 10 soldov), enako kot večini polovičnih (le dvema po 3 lib.), hišama, popisanim na koncu polovičnih podružništev, pa več: prvi, hiši pokojnega župnika Franchija oziroma Franka, 10 libernikov in drugi, prejemniškemu (mitninskemu) uradu, 4 goldinarje, kar znaša 18 libernikov. Za preračunavanje denarnih enot prim. Vilfan, *Temelji in razvoj*, str. 28–30.

⁹⁰ Neimenovana vdova je označena kot »druga vdova« (*Ein andere wittib N: N:*), ker je pri prejšnji posestni enoti napaka: namesto vdova piše namreč tlaka pokojnega Vida Koprive (*Die Robbath des seel: Veit Capriua*), kar je F. Baraga prevedel

Edina znana omemba Trnovnega kot trga (In Markt Ternoua) v župnijskem urbarju iz leta 1713 (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, Lit. T VI-4, inventar in urbar župnije Trnovo 1713, pag. 765).

spoda« Franchija (*das hauß des H: Franchi*), v katerem prepoznamo leta 1678 umrlega trnovskega župnika Gregorja Franchija ali Franka,⁹¹ ki ima dvakrat višjo letno obveznost od podružništev, zadnja pa hiša prejemniškega, tj. mitninskega urada (*von denen Einem-ber Amt hauß daselbt zu Dornekh*), od katere kranjski deželni stanovi plačujejo 4 goldinarje nemške veljave (18 libernikov) na leto, kar je največ od vseh.⁹² Župnija je imela poleg tega ob glavni cesti pod župnijsko cerkvijo (na Vidmu) nekaj več kot za celo hubo polja in majhen travnik.⁹³ Na koncu urbarja so popisani še podložniki župnijske cerkve sv. Petra, skupno sedem imen,⁹⁴ vendar brez navedb krajev. Na podlagi terezijanskega katastra iz okoli leta 1755, ki podložnike župnijske cerkve navaja ločeno za Trnovo in Bistrico, je v urbarju iz leta 1713 mogoče z gotovostjo prepoznati obe posesti, ki sta ležali v Trnovem, in sicer dve polovični hubi.⁹⁵ Tako sta torej župnija in župnijska

cerkev v Trnovem skupaj premgli tri hube in pol, na katerih je živelo osem družin (od tega dve na posesti, podložni župnijski cerkvi). Celih podružništev je bilo pet, polovičnih pa skupno enajst, vsega skupaj 24 posestnih enot.

Kje v Trnovem so bile posamezne posestne enote oziroma domovi, je mogoče ugotovljati s pomočjo poznejših virov, a zaradi časovne distance ne povsem eksaktno. Kot smo videli, so v osemdesetih letih 18. stoletja vse ležale v zgornjem, južnem delu Trnovga. Na podlagi stanja, kot ga prikazujeta cestna karta iz okoli leta 1780 in malo mlajši jozefinski kataster, lahko tudi precej dobro rekonstruiramo, kje so stali podložni domovi drugih zemljiških gospodov, niti za enega pa nimamo ohranjenega urbarja iz časa okoli leta 1713. Posestno stanje v Trnovem je tako zanje dokumentirano šele v terezijanskem katastru sredi stoletja.

kot: za tlako (Baraga, Inventar in urbar, str. 11). Obe vdovi sta plačevali enako, 5 libernikov, le da je pri prvi naveden davek, pri drugi pa, da toliko »služi za hišo«.

⁹¹ O času smrti župnika Franka gl. Smole, *Vicedomski urad*. 6. del, str. 190.

⁹² SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, Lit. T VI-4, inventar in urbar župnije Trnovo 1713, pag. 765–772. Gl. tudi op. 89.

⁹³ Prav tam, pag. 755. Baragov prevod se pomotoma glasi: pod župniščem (Baraga, Inventar in urbar, str. 7).

⁹⁴ Prav tam, pag. 793–796. – Zanimivo je, da sta bili četrtinski hubi obdavčeni z 18 liberniki in 10 soldi, kar je više od obeh polovičnih hub z davčno obveznostjo 15 libernikov. Gospodar cele hube je plačeval 30 libernikov, gospodarja njive pa 20.

⁹⁵ Urbar iz leta 1713 med podložniki župnijske cerkve navaja dva na polovični hubi, dva na četrtinski, enega na celi ter dva posestnika njive. Po terezijanskem katastru in župnijskem urbarju iz leta 1758 se je posest cerkve sv. Petra medtem skrčila na štiri posestne enote: na dve polovični hubi v Trnovem in

dve četrtinski v Bistrici, odpadli pa sta cela huba (leta 1713 jo je imel Luka Šircel) in njiva. Ni dvoma, da je bila ena polovična huba v Trnovem Kocjanova: leta 1713 je na njej gospodaril Matija Kocjan, sredi stoletja pa Janez Kocjan. Drugo je imel leta 1713 skoraj gotovo Urban Vičič, medtem ko je bila sredi stoletja njena gospodarica vdova Rainboltova. V Bistrici je na eni četrtinski hubi obakrat gospodaril Gregor Kramar, medtem ko je bila druga posest Valenčičeva: leta 1713 je tu gospodaril Matija Valenčič (Baraga, Inventar in urbar, str. 20, mu pomotoma pripisuje četrtinsko hubo) in sredi stoletja Avguštin. Ni povsem gotovo, kaj se je zgodilo s Širclovo celo hubo. Po vsem sodeč gre za celo hubo, ki je ležala v Dobrem Polju, bila sredi 18. stoletja v rokah Antona Šircla in je tedaj spadala pod podružnično cerkev sv. Trojice. SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 28, RDA, P 58, župnijska cerkev sv. Petra v Trnovem, No. 1, izvleček iz štiftnega registra, s. d., s. p.; SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 19, fasc. IX/61-1, inventar in urbar župnije Trnovo 1758, s. p.

Zelo pomemben podatek bi bil, ali so sočasno z župnijo vodili Trnovo kot trg tudi v urbarjih gospodarstva Postojna. Ne samo, da je Postojni pripadala velika večina podložnih domov v spodnjem, severnem delu kraja, ampak je Trnovo, kot smo videli, ležalo na tleh postojnskega deželjskega sodišča. Sredi in v drugi polovici 18. stoletja mu gospostvo v terezijanskem katastru, kot vemo, ni pripisovalo trškega naslova. Tudi če ta nikoli ni prišel v postojnske gosposčinske urbarje, to še ne pomeni, da ga gospostvo ne bi priznavalo – bodisi za celotno vas bodisi samo za župnijske podložnike, strnjene v drugem, zgornjem delu Trnovega, tj. v širšem prostoru pod župnijsko cerkvijo. Smo bili torej v začetku 18. stoletja priča dihotomiji, ko bi bil del Trnovega trg, drugi del pa samo vas? Takšna delitev je v slovenskem prostoru izpričana pri Senožečah, kjer je bila na eni strani senožeška vas in na drugi mali obzidani trg ob gradu. Še več, tržcu, ki ga je obvladovala skupina priseljenih bergamskih trgovcev, je senožeško gospostvo od druge polovice 16. stoletja priznavalo določeno samoupravo s postavljenim trškim sodnikom, v prvi polovici 18. stoletja pa se je trg tako izpraznil, da je tako rekoč prenehala obstajati tudi fizično.⁹⁶ O tako izraziti dihotomiji pri Trnovem ne more biti govora. Razmere in pogoji so se tu občutno razlikovali od senožeških, kjer je trg v celoti spadal pod teritorialno gospostvo in bil suburbialna naselbina pod zgornjim gradom oziroma ob spodnjem gradu. Neagrarne dejavnosti so se strnile v malem obzidanem trgu, medtem ko je večinski, vaški del Senožeč ostajal ruralen.

Kot vemo že iz Valenčičeve obravnave terezijanskega katastra, je bilo v Trnovem sredi 18. stoletja ravno obrnjeno. Kot prvo, je tukaj manjkal grad. Kajžarji, ki so se v znatni meri ukvarjali z neagrarnimi poklici, predvsem s tkalstvom, niso bili postojnski gosposčinski podložniki, temveč župnijski podaniki, kajžarstvo pa je bilo v kraju daleč najbolj razširjeno med slednjimi. In kot je znano zdaj, so podložniki domače župnije prebivali v zgornjem, južnem delu Trnovega. Trški naslov, ki ga leta 1713 srečamo v župnijskem urbarju, se je konkretno nanašal na ta, pretežno župnijski del vasi, ne pa tudi na gosposčinskega, podložnega gospostvu Postojna. Ali je ta takrat v očeh domačega gospodarstva veljal za trg, iz urbarja ne izvemo. A tudi če gospostvo lastnim podložnikom oziroma tistemu delu Trnovega, kjer so strnjeno živeli, niti mimo urbarjev ni priznavalo trškega statusa in naslova, bi bilo nenavadno njegovo nasprotovanje obstoju in naslovu trga na župnijskih tleh. Imeti v tem prostoru trško naselje je moralo biti namreč tudi v interesu postojnskega gospodarstva, še posebej, ker je Trnovo ležalo znotraj njegovega deželjskega sodišča in ker trg kot tak ni konkuriral oddaljenemu trgu Postojna, temveč bližnjemu trgu Prem na tleh premskega gospostva in deželjskega sodišča.

Po razpoložljivih skromnih podatkih lahko za zdaj rečemo le to, da je župnija Trnovo trški naslov priznavala svojim podnikom, ki so v Trnovem živeli precej strnjeno, vsi v njegovem zgornjem delu med potokom Trnovškom sredi vasi in župnijsko cerkvijo. Glede na različno gospodarsko in posestno strukturo spodnjega in zgornjega dela Trnovega bi lahko pričakovali, da spodnji, v veliki večini postojnski del ni veljal za trg ali vsaj ne enoznačno. Določeno podobnost vidimo pri notranjskem trgu Planina, po nastanku sicer zelo starem, kjer je Spodnja Planina ostala vas, Zgornja pa je bila trg.⁹⁷ Pri Trnovem bi delitev na vas in trg poleg pripadnosti različnima zemljiškima gospodoma pogojevala neenaka gospodarska in družbena struktura obeh delov, za uveljavitev trškega naslova celo pomembnejša od razdeljenosti podložnikov med dve v kraju vodilni gospostvi. Če pa v obravnavo pritegnemo še druge vire, zlasti o prebivalcih, se izriše drugačna slika.

O trnovski družbi so za zgodnje 18. stoletje poglavitni vir župnijske matične knjige, ki se žal začelnajo šele po požaru župnišča leta 1702. V njih je zelo natančno opredeljena krajevna pripadnost oseb, zelo malo pa je, kot je sploh značilno za ta čas, podatkov o poklicnem oziroma socialnem statusu. Med Trnovci so z gosposkim predikatom (*Dominus, Domina*) označeni člani dveh sorodstveno povezanih družin: stanovskega mitničarja Leopolda Klapšeta, ki je izviral iz Kostela,⁹⁸ in mitninskega protipisarja Baltazarja pl. Abramsberga,⁹⁹ člana leta 1657 poplemenitene vojaške rodbine,¹⁰⁰ ki se je leta 1712 iz Šentvida pri Vipavi priženil h Klapšetovi hčerki.¹⁰¹ Le izjemoma srečamo z gosposkim naslovom ranocelnika (kirurga) Antona Rainbolta, po rodu iz Senožeč,¹⁰² ki ga prav tako še lahko štejemo h krajevni eliti. Konec dvajsetih let se naštetim pridruži plemiška rodbina baronov Oberburgov, ki se je naselila v strogem središču Trnovega, nedaleč od Klapšetove hiše, v na novo zgrajeni hiši, prezidani ali samo preimenovani v dvorec Trnovo (1740).¹⁰³ O naslavljanju kogar koli od Trnovcev kot tržana, najsi bo z oznako *civis* ali zgolj *oppidanus*, pa v maticah ni sledu. To samo po

⁹⁷ Kos, Doneski, str. 145–146.

⁹⁸ O Klapšetu gl. op. 43.

⁹⁹ ŠAK, Ž Ibi, MKK 1706–1714, s. p., 8. 11. 1712, 20. 1. 1713, 18. 2. 1714.

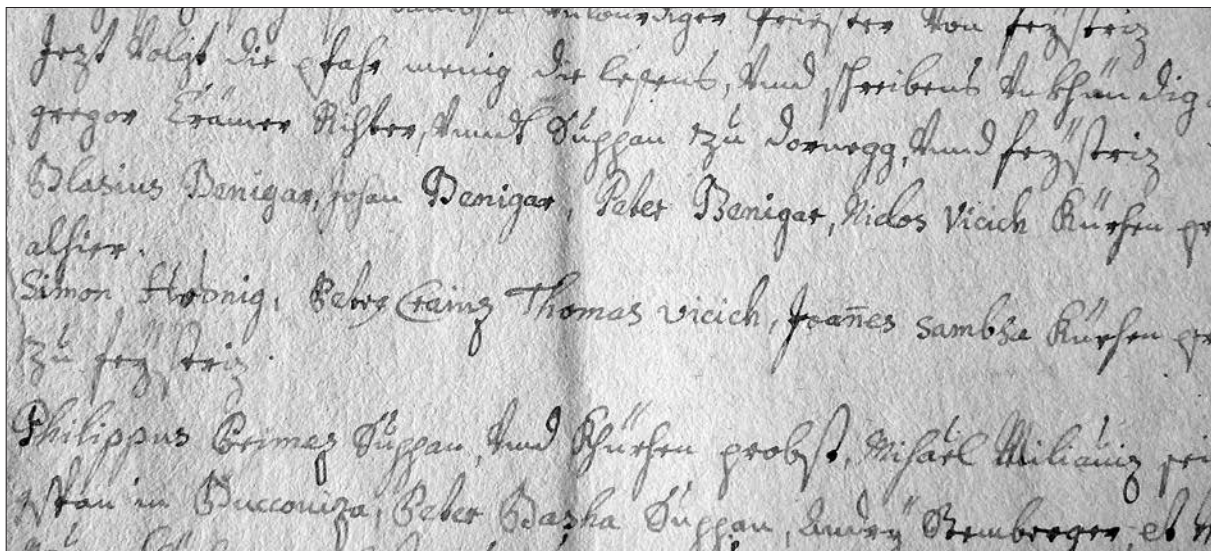
¹⁰⁰ Plemiški predikat leta 1657 poplemenitenih bratov Abraham se je glasil Abrahamsberg (Frank, *Standeserhebungen und Gnadentakte*, str. 2). Priimek so v Trnovem zapisovali izključno kot Abramsperg, njegovi nosilci pa so bili pozneje drugje na Kranjskem pl. Abrahamsbergi (prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel in den Matriken*, str. 327–328).

¹⁰¹ ŠAK, Ž Ibi, MKP 1702–1773, s. p., 4. 7. 1702.

¹⁰² Prav tam, MKK 1706–1714, s. p., 18. 2. 1712 (brez navedbe poklica); MKK 1714–1746, s. p., 14. 2. 1723, 8. 4. 1727. – Franc Anton Rainbolt, sin pokojnega »gospoda« Lovrenca iz Senožeč, se je kot »gospod« 16. novembra 1708 poročil z vdovo, Bistričanko Nežo Sodar (ŠAK, Ž Ibi, MKP 1702–1773, s. p.).

¹⁰³ O dvorcu Trnovo gl. samostojni prispevek v isti številki *Kronike*.

⁹⁶ Golec, Senožeče in Prem, str. 371–378.

Gregor Kramar, naveden kot »sodnik in župan v Trnovem in Bistrici« (Richter, Vnndt Suppan zu Dornegg, Vnnd Fejstritz) v prošnji iz leta 1711 (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, lit. T VI 1–24, pag. 612).

sebi sicer še ni dokaz, da se vsaj nekateri vodilni ne bi kdaj označevali kot *purgarji*, če ne doma, nemara kje drugje.

O tem, da je v začetku 18. stoletja morda obstajal tak družbeni sloj, bi lahko sklepali iz večkratne omembe trnovskega sodnika ali *rihtarja*. V virih ga srečujemo samo kratek čas, tik pred nastankom župnijskega urbarja in edine omembe trga (1713), pri čemer gre za specifične vire, kakršnih ni žal ne za čas pred tem ne pozneje. Ko se je leta 1710 z odstopom Nikolaja Salona izpraznilo mesto župnika, so vodilni župljani pri cesarju podprli kandidata dr. Franca Lovrenca Rometa. Pod prošnjo, ki jo je v imenu nepismenih župljanov podpisal trnovski sredstveninski prejemnik (mitničar) Leopold Klapše skupaj z bistriškimi duhovnikom (kaplanom) Matijo Evstahijem Samsom, so navedena imena 17 prosilcev – cerkvenih ključarjev in vaških županov. Na prvem mestu je Gregor Kramar, in sicer kot »sodnik in župan v Trnovem in Bistrici« (Richter, Vnndt Suppan zu Dornegg, Vnnd Fejstritz).¹⁰⁴ Stvari so se zapletele zaradi suma oblasti, da je prošnja ponarejena oziroma napisana na Rometovo pobudo, tako da je o tem sledila preiskava deželnega glavarja.¹⁰⁵ Kramar, ki se je za Rometa še posebej zavzemal in mu bil pripravljen pomagati obnoviti župnišče, je v spisih imenovan različno: samo kot bistriški župan, kot bistriški in trnovski župan ter samo kot trnovski sodnik (rihtar). V svojem poročilu

26. januarja 1712 ga le kot župana v Bistrici (*Suppan zu Fejstritz*) označuje omenjeni duhovnik Samsa, njegovo oznako pa povzema poročilo deželnega glavarja.¹⁰⁶ Na zaslišanju sedmih izbranih prič v vicedomski pisarni v Ljubljani 25. januarja 1712 je bil Kramar zaslišan kot prvi in imenovan samo »sodnik v Trnovem« (Richter zu Dornekh, v osnutku zapisnika pa sploh le kot sodnik, Richter).¹⁰⁷ Najdoločneje, tudi s krajem bivanja, je opredeljen na zaslišanju v dvorcu Jablanica 11. oktobra 1712: »stanujoč v Bistrici, župan tam in v Trnovem« (*Zu Fejstritz Wohnhafft Suppan daselbsten, Vnnd zu Dornekh*), pri čemer ga naslednja priča Peter Benigar iz Trnovgega imenuje samo »župan v Bistrici«.¹⁰⁸

Ni dvoma, da je Kramar opravljal dve funkciji – župansko tako v Bistrici kot v Trnovem, saj je bila to, kot pozneje priča urbar, ena župa,¹⁰⁹ sodniško pa samo v Trnovem. Le kot sodnik, kar je bilo prestižnejše od župana, se je predstavil v Ljubljani, daleč stran od domačih krajev. Postavlja se vprašanje, ali je bil »sodnik« za celotno Trnovo ali samo s pristojnostmi nad tamkajšnjimi župnijskimi podložniki, živečimi v južnem delu kraja. V znatni meri nam pomagajo njegov položaj razumeti podatki, ki jih o njem najdemo v urbarjih in župnijskih matičnih knjigah. V njegovem času, sodeč po maticah, ni bilo dveh Gregorjev Kramarjev, kar bi nas lahko odvedlo

¹⁰⁴ Prepis prošnje je ohranjen v dveh izvodih: SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, lit. T VI 1–24, pag. 609–612, prezentirano 20. 6. 1711; šk. 67, lit. T XII 4–5, pag. 1091–1094, prezentirano 20. 6. 1711). Iz drugega izvoda (pag. 1093) je iz okrajšave za *manu propria* videti, kot da bi se Kramar, ki je tudi štet med nepismene, vendarle podpisal sam.

¹⁰⁵ Smole, *Vicedomski urad. 6. del*, str. 197, 221 in 224–229.

¹⁰⁶ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 67, I/38, lit. T XII 4–26–3, 26. 1. 1712, pag. 1302; prav tam, 4–11, pag. 1131, 22. 2. 1712.

¹⁰⁷ Prav tam, 4–26–6, pag. 1315; prav tam, pag. 1327.

¹⁰⁸ Prav tam, 4–23, 11. 10. 1712, pag. 1223 in 1225.

¹⁰⁹ V urbarju iz leta 1754 je vas Trnovo (*Dornegg Dorff*) navedena znotraj župe Bistrica (*Supp Fejstritz*) (SI AS 174, Terezijski kataster za Kranjsko, šk. 22, RDA, P 98, urbar gospodstva Postojna, s. d. [1754], s. p.).

v napačno smer. Gregor je že imel družino leta 1706, ko se začenj prva krstna matica, in bil dvakrat poročen, drugič z žensko iz družine Klapše, vsekakor sorodnico trnovskih mitničarjev. Matične knjige nje- ga in obe ženi postavljajo v Bistrico, kjer je Kramar leta 1752 precej priletel tudi umrl.¹¹⁰ Iz terezijanskega katastra za gospostvo Postojna je razvidno, da je imel v Bistrici célo hubo, ki jo je nasledil po (očetu) Andreju Kramarju. Tako kot drugi kmetje v Bistrici se ni ukvarjal z nobeno obrtjo, ampak je v katastru označen zgolj kot kmet.¹¹¹ Obenem je v Bistrici posedoval četrtinsko hubo, podložno župnijski cerkvi v Trnovem, in sicer tako po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja kot po župnijskem urbarju iz leta 1713,¹¹² tistem, v katerem se Trnovo edinkrat omenja kot trg, in malo zatem, ko Gregorja Kramarja srečujemo kot župana in sodnika. S posestjo je bil torej podložnik dveh zemljiških gospodov, prebival pa je v Bistrici, ne v Trnovem. Brez tega védenja bi v zvezi s funkcijo trnovskega sodnika taval v temi.

¹¹⁰ Mrliška matica ob smrti ne navaja Kramarjeve starosti. Na to, da mu je bilo vsaj 70 let, navajata podatka, da se mu je že leta 1706 rodil otrok, ki ni bil nujno prvi (ŠAL, Ž Ibi, MKK 1706–1715, s. p., 28. 6. 1706), in da je bila druga žena Marjeta ob smrti leta 1759 stara okoli 83 let (prav tam, MKU 1748–1790, s. p., 2. 4. 1759). Vpis ženinine smrti je izjemno bogat s podatki: umrla je v Trnovem, njen deklški priimek je bil Klapše, prvi mož »gospod« Franc Mihael Schriener in drugi tedaj prav tako že pokojni Gregor Kramar. S slednjim se ni omožila v Trnovem (prav tam, MKP 1702–1773), tako kot se Kramar prvič ni oženil v domači župniji po 27. avgustu 1702, ko se začenj prva ohranjena poročna matica. Kar nekajkrat se pojavlja v vlogi krstnega botra, dosledno kot Bistričan, neprimerno večkrat pa obe njegovi ženi. Glede na to, da mu je prva žena Marija umrla 20. decembra 1720 (prav tam, MKU 1702–1747, s. p.) in se druga kot botra prvič pojavi 11. decembra 1722 (prav tam, MKK 1714–1746, s. p.), je bil vdovec največ dve leti. Marija mu je rodila vsaj dva sinova, Petra, krščenega 28. junija 1706, in po več kot desetletju Gregorja, krščenega 10. marca 1717 (prav tam, s. p.). Ž drugo ženo Marjeto je imel samo sina z enakim imenom Gregor, ki ga je žena povila 7. februarja 1725 (prav tam, s. p.), ko ji je bilo glede na izpričano starost ob smrti leta 1759 že okoli 49 let. Marjeto krstna matica kmalu po poroki kot krstno botro postavlja v Trnovo (prav tam, s. p., 11. 12. 1722 in 11. 1. 1723), kjer je nemara krajši čas še živela pri Klapšetovih. Zaradi »gospodstva« sorodstva in izvora jo krstna matica nekajkrat imenuje tudi gospa (prav tam, s. p., 11. 12. 1722, 11. 1. 1723, 8. 8. 1723, 18. 10. 1723), Gregorja, navadnega kmeta, pa razumljivo nikoli.

¹¹¹ Po napovedni tabeli iz okoli leta 1750, ki ima pri Kramarju v rubriki, namenjeni obrti, navedbo *Bauer*, je na njegovi hubi prej gospodaril Andrej Kramar (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 5, P 98, No. 11, s. d.). Ta je bil tedaj že dolgo pokojni, saj je njegova žena Marjeta leta 1721 umrla kot vdova (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1702–1747, 25. 1. 1721). Gregor je tudi edini bistriški kmet, pri katerem je prejšnji posestnik naveden s predlogom *prej (vor)*, pri drugih pa je najprej imeno prejšnjega gospodarja in nato sedanjega (*jezt*). V urbarju iz leta 1754 je še Gregorjevo ime (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 22, RDA, P 98, urbar gospostva Postojna, s. d. [1754], s. p., Supp Faystriz), v urbarju iz leta 1764 pa ob njegovem imenu tudi ime novega gospodarja Jožefa Samse (*jezt Joseph Samsa*) (prav tam, šk. 30, No. 45, urbar gospostva Postojna 1764, fol. 25).

¹¹² Gl. op. 95.

Kot prvo se postavlja vprašanje, kaj so na Bistrškem v tem času bili župani. V prošnji v podporo župniškemu kandidatu Rometu (1711) jih srečamo več, poleg Kramarja, župana v Bistrici in Trnovem, še tri – v Bukovici, Zemonu in Vrbovem.¹¹³ Iz konteksta ni razvidno, ali gre za soseskine župane, nadrejene podložnikom različnih gospostev v soseski in organe deželskega sodišča, ali za gosposčinske župane (postojnskega gospostva), organe gospostva, pristojne samo za njegove podložnike v eni ali več vaseh.¹¹⁴ V urbarjih postojnskega gospostva se župe pojavljajo od samega začetka.¹¹⁵ Tako je na prelomu iz 15. v 16. stoletje obstajala župa Trnovo,¹¹⁶ že v postojnskem urbarju iz leta 1576 pa najdemo določilo o županu v Bistrici.¹¹⁷ Kot rečeno, je župa Bistrica sredi 18. stoletja vključevala tudi vas Trnovo. Bistriško-trnovski župi je torej v začetku 18. stoletja načeloval Gregor Kramar. Posebnost pri njem je oznaka *Richter* (sodnik ali rihtar), ki je na tem in širšem območju nikoli ne zasledimo kot poimenovanje za vaškega župana, najsi bo soseskinega ali gosposčinskega.¹¹⁸ Že sama oznaka je za to okolje nenavadna. *Richter* je bilo namreč poimenovanje za mestne in trške sodnike, v slovenščino prevzeto v obliki *rihtar*,¹¹⁹ tu pa ga po analogijah prevajamo kot sodnik. V Kramarjevem primeru se je nanašal na Trnovo, pri čemer je bil Gregor hkrati župan, in sicer tako za Bistrico kot za Trnovo. O vsebini sestavljene oznake lahko le ugibamo. Je kot sodnik (rihtar) v Trnovem imel drugačne, širše pristojnosti od navadnega vaškega župana ali pa je sodniški (rihtarski) naslov samo dodatek, ki poudarja, da je Trnovo posebnost – trg?

Ni izključeno, da bi bil Kramar kot sodnik (rihtar) – bodisi izvoljen bodisi imenovan – predstojnik samo enega dela Trnovega – zgornjega oziroma samo predstojnik tamkajšnjih podložnikov trnovske župnije. Bilo pa bi zelo nenavadno, da bi se na tem položaju znašel človek, ki sploh ni prebival v Trnovem in tam ni imel posesti, ampak je bil samo manjši del njegove zemlje, četrtinska huba v Bistrici, podložen trnovski župnijski cerkvi. Te okoliščine vodijo stran od domneve, da bi imel »župnijski del« Trnovega lastnega predstojnika, podrejenega župniji kot zemljiškemu gospodu. Veliko bolj logična je funkcija so-

¹¹³ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 66, I/38, lit. T VI 1–24, pag. 611. Prim. Smole, *Vicedomski urad. 6. del*, str. 195.

¹¹⁴ O funkciji župana: Vilfan, Soseske in druge podeželske skupnosti, str. 35–44.

¹¹⁵ Prim. postojnski urbar iz okoli leta 1400 (Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 199–200).

¹¹⁶ Prav tam, str. 238.

¹¹⁷ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 42, urbar gospostva Postojna, s. d. [1576], s. p., Feistritz.

¹¹⁸ Prim. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 64–68.

¹¹⁹ Prim. slovenski letni obračun mestnega sodnika v Ložu, Trnovemu najbližjemu mestu, za leto 1739–1740 (*Slovenščina v dokumentih*, str. 32–35) in prisežni obrazec za mestne sodnike na Kranjskem 1750–1771 (Ribnikar, Slovenska prisežna obrazca, str. 260–261).

dnika (rihtarja) nad celotnim Trnovim, podrejenega postojnskemu gospostvu ali njegovemu deželskemu sodišču. Oznaka sodnik (rihtar) kaže na povezanost s trgov, na izpeljanost iz dejstva, da Trnovo velja za trg, pa četudi je šlo samo za »okrasni« dodatek k županu. Ker sta soobstajala trg s sodnikom (rihtarjem) in bistriško-trnovska župa z županom, ni verjetno, da bi se sodniška (rihtarska) funkcija osamosvojila od županske. Podoben, a v končni konsekvenci drugačen primer srečamo v Cerknici, poznonastalem trgu, kjer se je župan sredi 17. stoletja preimenoval v sodnika; to je bilo zelo verjetno povezano tudi s povečanjem pristojnosti, v 18. stoletju pa funkcijo srečamo z izrecno oznako trški sodnik (*Marktrichter*).¹²⁰

Za Trnovo takšna oznaka ni izpričana, kar bi bilo navsezadnje lahko tudi posledica drugačne strukture ohranjenih virov. Pri vseh drugih poznonastalih trgih, kjer zasledimo sodnika (*Richter, judex*), je ta vsaj enkrat izrecno naveden kot trški (*Marktrichter, judex oppidi*). Takšna sta kratkotrajna dolenski trga Raka in (Dolenski) Toplice, ki sta ob Šentvidu pri Vipavi (Podnanosu) po temeljnih značilnostih najbolj podobna Trnovemu: farna oziroma vikariatna vas, fizična ločenost od gradu, razdeljenost med več zemljiških gospodov. V obeh najdemo tudi oznako tržan (*Bürger, civis*), v Toplicah pa je sodnik potrjeno imel še določene sodne pristojnosti, ne le upravno-policijskih.¹²¹

Ker vsebine trnovske sodniške (rihtarske) funkcije ne poznamo, se lahko opremo samo na analogije. Poleg Rake in Toplic kaže izpostaviti še Poljane (Stari trg ob Kolpi), prav tako župnijsko središče, sicer pa majhen trg, ki je izpričan že v 15. stoletju in je premogel po vsebini sicer nadvse skromen, a vendar kontinuirano potrjevan trški privilegij. Valvasor, kot že znano, tudi Poljan ni prišteval k trgov. Sodnik (*Richter, judex*), postavljen s strani poljanskega gospostva, je tu izpričan šele od sedemdesetih let 18. stoletja dalje in nikoli izrecno kot trški. Od njegovih pristojnosti poznamo samo eno, in to je pobiranje davkov v trgu, medtem ko skoraj zagotovo ni imel nobenih nižjesodnih kompetenc.¹²²

Iz povedanega – skromnih dejstev in analogij – lahko potegnemo sklep, da je Trnovo veljalo za trg tudi v očeh postojnskega gospostva, ki je v kraju imelo večino podložnikov, tj. približno polovico vseh domov, in deželskosodno oblast. Morda bo kdaj prišel na dan kak postojnski urbar iz obdobja med zadnjo četrtino 16. in sredo 18. stoletja, v katerem bo Trnovo izrecno označeno kot trg. Kot vemo, v znanih urbarjih takšnega poimenovanja ni. A četudi ga nikoli ni bilo, to še ne pomeni, da gospostvo Postojna kot glavni dejavnik na tem območju Trnovemu ni nominalno priznavalo trškega statusa.

¹²⁰ Golec, Cerknica – pozni nastanek, str. 220–222.

¹²¹ Golec, O nastanku in zatonu, str. 109–116; Golec, Raka – nekoč trg, str. 23–44. O Šentvidu pri Vipavi: Golec, Meščanska naselja Vipavske, str. 217–223.

¹²² Golec, Trgi, ki jih ni bilo?, str. 606–607.

Trnovo je bilo trg po naslovu, morda so se Trnovci kdaj kot kolektiv celo ponašali z oznako *purgarji*, vsekakor pa kraj ni premogel lastne trške samouprave in sloja polnopravnih tržanov, ki bi jim obstoječa tržanska skupnost individualno podeljevala tržanske pravice. Celotno Postojna, eden maloštevilnih notranjskih trgov srednjeveškega nastanka, ni imel razvite samouprave na čelu s trškim sodnikom in svetom, ampak je nekaj časa, kot je izpričano v drugi polovici 16. stoletja, za svojega sodnika priznaval postojnskega gosposčinskega uradnika – deželskega sodnika. Tako kakor trg Vipava in poznonastali novoveški trg Vrhnika, v katerem se je takšna funkcija edina obdržala daljše obdobje.¹²³

Opozoriti je treba še na nekaj, kar Trnovo oddaljuje od trških naselij. Posestniki v »pravih« trgih so svojo posest praviloma uživali pod boljšimi pogoji od navadnih podložnikov, kot kupnopravno ali celo kot prostolastno. Trnovo od svoje okolice ni izstopalo po drugačnem, ugodnejšem statusu podložniške posesti. Kot priča terezijanski kataster sredi 18. stoletja, je bila ta na Bistriškem nasploh samo zakupna. Pri župniji Trnovo in gospostvu Postojna sicer teh podatkov za samo Trnovo ni, a bi bil morebitni kupnopravni status nedvomno izpostavljen.¹²⁴

Za zdaj se Trnovo postavlja ob bok tistim maloštevilnim kranjskim trgov, za katere nista znana ne kolektivna oznaka tržani ne poimenovanje tržan za posameznika. Takšni so še štirje pozno izpričani trgi: Turjak, Prem, Gorenji Logatec in Sodražica, če izvzamemo dva, za katera je trški naslov dokumentiran le bežno (Semič) oziroma že po propadu (Pusti Gradec).¹²⁵ Več je takih, ki v nobeni obliki niso poznali sodnika – ne kot postavljenega ne kot deželskega z dodatno oznako trški: Jesenice, Šentvid pri Vipavi, Gorenji Logatec, Turjak, Sodražica ter trije obkolpski taborsko-utrdbeni trgi – Kostel, Pobrežje in Vinica.¹²⁶

Od kdaj, zakaj in do kdaj trg?

Ključna vprašanja naše obravnave so tri: čas uveljavitve statusa trga, razlogi oziroma podlage zanj ter razlogi in čas za njegovo ugasnitev. Na prvo in zadnje vprašanje, ki se nanašata na časovno komponento, smo deloma že odgovorili. Župnijskih urbarjev kot referenčnih virov izpred leta 1713 nimamo, zato je čas »nastanka« trga precej bolj raztegljiv in zamegljen kakor čas prenehanja rabe trškega naslova v virih tega

¹²³ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 112–119.

¹²⁴ O zemljiških gospostvih s posestjo v Trnovem gl. op. 56. – Zakupni status podložniške posesti v Trnovem je izpričan za Oberburgovo imenje (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 36, RDA, P 132 (Oberburgovo imenje), No. 9, šiftni register 1756, s. p.) in dvorec Trnovo (prav tam, šk. 32, RDA, P 109, No. 3, šiftni register 1756, s. p.).

¹²⁵ Golec, Novonastali zgodnjenovoveški trgi, str. 229–231 in 235–239.

¹²⁶ Prav tam, str. 215, 227, 235–238.

tipa. Kot smo videli, se Trnovo ni več imenovalo trg v terezijanskem katastru sredi 18. stoletja in v malo mlajših urbarjih domače župnije (1758 in 1770). Odgovoru na vprašanje, kdaj bi se pojmovanje vasi kot trga lahko uveljavilo in kdo je trgu dal legitimnost, se bomo najlažje približali tako, da po analogijah pretresemo elemente, ki so pogojevali »nastanek« drugih trgov, zlasti zapoznelih, novoveških.

Prvi, temeljni in najpogostejši pogoj za pridobitev trškega naslova je bilo redno sejmsko trgovanje. Redno pomeni funkcioniranje tedenskega sejma, ne le določenega števila letnih sejmov, ki so jih poznale tudi številne vasi, zlasti farna središča. Komaj je mogoče, da bi Trnovo kdaj dobilo deželnoknežji oziroma vladarski privilegij za tedenski sejem, ne da bi bilo to iz razpoložljivih virov razvidno, pa četudi le zaradi kakega poznejšega spora. Trg Trnovo tako ni mogel nastati na podlagi tedenskega sejma kakor Cerknica in Šentvid pri Vipavi, dve vaški soseski, ki sta tak privilegij izposlovali konec 16. stoletja.¹²⁷ Tudi o nezakonitem, nedovoljenem sejmu nimamo nobenih poročil, a takšna možnost bi bila precej bolj verjetna, saj so samovoljno uvedeni sejmi v 17. stoletju na Notranjskem nekaj časa potrjeno cveteli. Imel ga je, denimo, Gorenji Logatec, ki se kot trg prvič omenja pri Valvasorju in nato le še sredi 18. stoletja. V pritožbi Jurija Sigmunda pl. Stemberga (s Klane) iz leta 1660 zoper več takih notranjskih sejmov, ki naj bi bili dotlej že večkrat prepovedani, so se poleg Gorenjega Logatca in (neupravičeno) Cerknice znašle kar tri vasi blizu Trnovega: Zagorje na Pivškem ter Huje in Prelože v Brkinih.¹²⁸ Potemtakem bi se tedenski sejem v Trnovem pojavil pozneje. Zgledov v okolici mu ni manjkalo, za njim pa je poleg tega stalo močno postojnsko gospostvo, vendar morebitni sejem potrjeno ni mogel obstati dolgo. Iz prve polovice 18. stoletja poznamo primer majhnega, prav tako kot Trnovo farnega kraja, kjer je tak samovoljno uvedeni tedenski sejem vodil v poskus uveljavitve trškega naslova. Gre za belokranjski Semič, katerega podpornik je bil domači župnik kot največji zemljiški gospodar v vasi. Tako kot pri Trnovem se oznaka trg za Semič pojavi v župnijskem urbarju, in sicer nekoliko pozneje, sredi 18. stoletja, v okviru terezijanskega katastra, potem pa o njej ni več sledu.¹²⁹

Kot rečeno, letni sejmi sami po sebi ne bi zadoščali, da bi kraju njegovi zemljiški gospodje in okolica lahko priznavali trški naslov, so pa bili zanj močan podporni dejavnik. Na katere dneve oziroma praznike v letu so se odvijali v Trnovem, vemo šele za leto 1835, ko jih je bilo pet, in sicer: v ponedeljek po sv. Treh kraljih (6. januarja), dan po vnebovzetju (maja ali junija), 30. junija (dan po župnijskem zavetniku

sv. Petru), v ponedeljek po rožnovenski nedelji v oktobru in v ponedeljek po beli nedelji v oktobru. V postojnskem (notranjskem) okrožju sta jih več premogla samo Vrhnika (7) in Zagorje (6), drugih 16 krajev pa od enega do štiri, med njimi Bistrica dva, oba spomladi (24. aprila, tj. na dan cerkvenega zavetnika sv. Jurija, in 11. novembra).¹³⁰ Trnovo vsekakor ni moglo pridobiti vseh petih v samo nekaj desetletjih, ampak so bili vsaj nekateri zelo stari. Njihovo iskanje v relevantnih upravnih virih doslej ni obrodilo sadov.¹³¹ Valvasor (1689) pri opisu trnovske župnije drugače kot pri nekaterih drugih žal ne omenja nobenega sejma,¹³² a ni dvoma, da je že zgodaj obstajal sejem okoli dneva župnijskega zavetnika, praznika sv. Petra in Pavla (29. junija). Sejmi so bili v pristojnosti deželskosodnega gospostva Postojna, vendar je o njih znanih zelo malo podatkov. Določila v izvlečku iz priročnega urbarja postojnskega gospostva iz srede 18. stoletja povedo le, da je gospostvo v svojem deželskem sodišču na proščenjih oziroma majhnih sejmih (*Kirchtäg oder respective kleine Märckt*) pobiralo stojnino (*Stand=Geld*) v dveh višinah, odvisno od obsega blaga.¹³³ Opis meje postojnskega deželskega sodišča s premskim sodiščem, ki je leta 1764 (spremenjena) tekla sredi Trnovega, pa pravi, da sta sejmsko stojnino dotlej nadzorovali obe deželski sodišči in da si obe pridržujeta tudi dotlej običajno stojnino pri cerkvi sv. Trojice pri Trnovem.¹³⁴

Poleg sejmske trgovine so bile pogoj za uveljavitve statusa trga razvite druge neagrarne dejavnosti, zlasti obrtne. A te same po sebi niso imele tolikšne teže, saj je veliko obrtnikov živelo tudi na podeželju, zlasti v farnih vaseh. Kot smo spoznali že v uvodu, je Trnovo po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja premoglo enajst obrtnikov, ki so bili vsi podružniki oziroma kajžarji, med njimi največ tkalcev (7). Sosednja Bistrica z 18 kajžarji obrtniki je bila poudarjeno čevljarska (14 kmečkih čevljarjev), mlinarska in žagarska.¹³⁵ Za zgodnejši čas tovrstnih podatkov ni. Je pa zelo pomenljivo število krčmarjev (tavernarjev), kot jih izkazuje postojnski urbar iz leta 1576. Medtem ko jih je imela Cerknica 12, Bistrica in Landol

¹³⁰ *Schematismus des Laibacher Gouvernements=Gebietes*, str. 229–230.

¹³¹ Brez uspeha je bilo iskanje v fondih, za katere obstajajo popisi: SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko (1492–1747); SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko (1746–1763) in SI AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek (1763–1783). Iskanje po najboljšežnejšem fondu gubernija je veliko zahtevnejše (SI AS 14, Gubernij v Ljubljani).

¹³² Valvasor, *Die Ebre VIII*, str. 737–739. – Valvasor poroča na primer o datumih sejmov oziroma proščenj v trgih Postojna (prav tam, str. 714), Litija (prav tam, str. 767) in Žužemberk (prav tam, str. 806).

¹³³ SI AS, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 18, s. d., Anmerkungen etc.

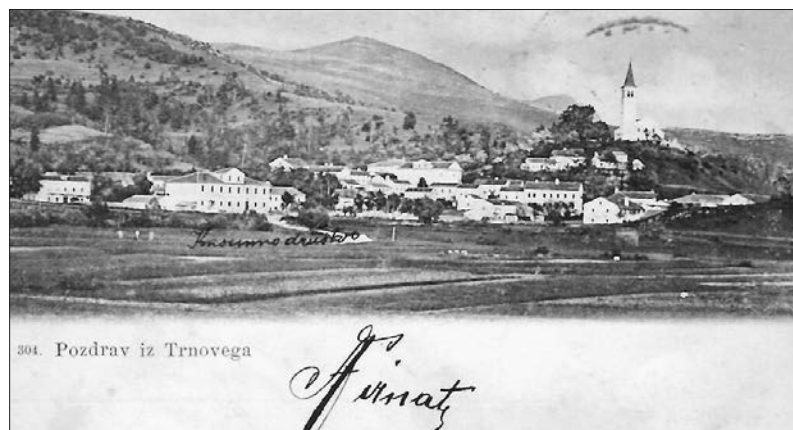
¹³⁴ SI AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna, šk. 4, št. 45, Adelsberg, pag. 3. Gl. tudi op. 20.

¹³⁵ Valenčič, Nekdanji bistrski okraj, str. 16–17; isti, Iz gospodarske preteklosti Bistrice, str. 72–73.

¹²⁷ Golec, Cerknica – pozni nastanek, str. 217–218; Golec, Meščanska naselja Vipavske, str. 220.

¹²⁸ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 514, fasc. 303a, 30. 6. 1660, pag. 845.

¹²⁹ Golec, Trgi, ki jih ni bilo?, str. 623–624.

Zgornji del Trnovega, Gorenc, na razglednici, odposlani leta 1899 (iz zbirke Milana Škrabca).

po pet, Knežak in Vreme po štiri, Košana tri in Rakak dva, ni v Trnovem naveden niti eden.¹³⁶

Trnovo v drugi polovici 16. stoletja po vsem sodeč še ni moglo biti opaznejše neagrarno središče. Da je to lahko postalo in da je slednjič za nekaj časa pridobilo celo trški naslov, je moralo priti do določenega premika. Iskati ga gre v pojavu novega elementa, ki je kraj močno zaznamoval v 17. in 18. stoletju, in sicer deželnostanovska mitnica. Kolikor je znano, tu vsaj do konca 16. stoletja ni izpričana nobena mitnica.¹³⁷ V tem obdobju je obstajala križiščna mitnica v bližnjih Šembijah, izpričana od leta 1478 in v 16. stoletju večkrat omenjena v zvezi z reškim mitninskim (štiridesetninskim) uradom.¹³⁸ Kot kaže, je bila trnovska mitnica, ki so jo vzpostavili enkrat v 17. stoletju, njena posredna ali kar neposredna naslednica. Leta 1696 je, denimo, notranjeavstrijska dvorna komora v Gradcu od kranjskih deželnih stanov zahtevala, naj se sredstvenina od olja enako kot vselej dotlej pobira v Trnovem in ne tudi na Reki.¹³⁹ Konec 17. stoletja je bila stanovska mitnica v rangu podružnične mitnice (*Filial Ambt*)¹⁴⁰ in torej že uveljavljena institucija, katere začetki so po vsej verjetnosti segali več desetletij nazaj. Prav prisotnost mitnice je lahko bila tista spodbuda, ki je prispevala k rasti neagrarnih dejavnosti in kajžarskega elementa. Kot smo videli, je bilo leta 1713 po župnijskem urbarju v kraju poleg treh in pol že razdeljenih hub precej podružništev (kajž) – pet celih in deset polovičnih, med zadnjimi hiša nekdanjega župnika in mitninska hiša (hiša prejemskega urada). Slednja, za katero so datjave plačevali deželni stanovi, je nastala na župniji podlo-

žnem zemljišču, tako kot so na župnijski zemlji zrasle kajže, ki so, kot že vemo, vse po vrsti stale v južnem delu Trnovega. Tu se je koncentriral kajžarski (nehubni) element, ki je, kot pozneje priča terezijanski kataster, v znatni meri živel od obrti, zlasti tkalske.

Na Kranjskem poznamo še več poznonastalih zgodnjenovoveških trgov, v katerih ni nikoli izpričan tedenski sejem, obrt pa le skromno, tako da so se oblikovali na drugačni podlagi.¹⁴¹ V Trnovem je prišlo do stika več ugodnih okoliščin. Utečenim letnim sejmom sta se kot novosti pridružila stanovska mitnica in obrtniško kajžarstvo, morda pa za nekaj časa tudi tedenski sejem, ne da bi zanj obstajala pravna podlaga v deželnoknežjem privilegiju. Predvidevamo lahko, da se je kajžarski element povečal po vzpostavitvi mitnice, in sicer tako, da so kajže zrasle na župnijski dominikalni zemlji. Od okrepitev neagrarnih gospodarskih dejavnosti sta imela največ koristi domača župnija kot zemljiški gospod velike večine kajžarjev ter postojnsko gospostvo kot največji zemljiški gospod v kraju in deželskosodna oblast. V interesu obeh je bilo, da kraj obvelja za trg. Zunanje znamenje njegovega »potrženja« je bilo dodatno poimenovanje za bistriško-trnovskega župana – trnovski sodnik (rihtar), s čimer so v Trnovem nominalno posnemali zgled trgov z razvito trško samoupravo. Ali so se pristojnosti župana s tem kakor koli povečale ali pa je šlo zgolj za naslov brez prave vsebine, je vprašanje, na katero nimamo odgovora. Prav tako ne vemo, ali je trnovski trg pospešil nazadovanje trga Prem, ki mu je bil nedvomno konkurenca. Morda pa je Prem doživel zaton že prej, če upoštevamo, da ni znanega prav ničesar o tamkajšnjih neagrarnih dejavnostih in da je zanj tako redko dokumentiran trški naslov.¹⁴²

¹³⁶ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 42, urbar gospostva Postojna, s. d. [1576], s. p.

¹³⁷ Prim. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, zlasti karto mitnic med str. 208 in 209; Gestrin, *Mitninske knjige*.

¹³⁸ Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, zlasti str. 203, 115 in 119.

¹³⁹ SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 312, fasc. 554, pag. 354–356, 27. 3. 1696.

¹⁴⁰ Prav tam, fasc. 555, pag. 1621, 19. 7. 1698.

¹⁴¹ Tipičen primer so trije obkolpski taborsko-utrdbeni trgi Vinica, Kostel in Pobrežje, pa tudi obgrajska trga Prem in Turjak (Golec, *Novonastali zgodnjenovoveški trgi*, str. 231–237).

¹⁴² O Premu: Golec, *Senožeče in Prem*, str. 378–382.

Trnovo neizpodbitno ne sodi v naslednje tri tipe zgodnjenovoveških trgov: med trge s privilegiranim tedenskim sejmom, med taborsko-utrdbene in med trge ob središču zemljiškega gospostva,¹⁴³ kakršen je bil njegov najbližji trški sosed Prem.¹⁴⁴ Uvrstiti ga je mogoče v četrti tip – med trge s posebnimi gospodarskimi in upravnimi funkcijami, kamor so spadali naslednji poznonastali kranjski trgi: gorenjska Bela Peč (danes v Italiji) in Jesenice, notranjska Vrhnika ter dolenska Raka in (Dolenske) Toplice.¹⁴⁵ Pri Trnovem je bila v ospredju gospodarska oziroma prometna funkcija – posebej zaradi stanovske mitnice, pri čemer je imela ta tudi določeno upravno vlogo. Šele posledično in z manjšo težo je upravne funkcije kraja mogoče pripisati obstoju krajevnega sodnika ali rihtarja. Tako kot je vsak od naštetih trgov tega tipa po nečem poseben, je bil unikum tudi trg Trnovo, še najbližje Raki in (Dolenskim) Toplicam, ki sta se prav tako razvila ob sedežu župnije oziroma vikariata. Določene podobnosti, zlasti v prometni funkciji, opazimo tudi s sicer veliko večjo in pomembnejšo Vrhniko.

Glede na skromna znana dejstva in analogije je mogoče skleniti, da se je trški naslov najverjetneje začel uveljavljati v 17. stoletju ter da najbrž nikoli ni dosegel širšega priznanja in prepoznavnosti. Tako mu, kot prenekateremu drugemu zgodnjenovoveškemu trgu, ni uspelo »preživeti« 18. stoletja. Leta 1795 ga ni na Kindermannovem zemljevidu Notranjskega okrožja¹⁴⁶ in na uradnem seznamu trgov.¹⁴⁷ Pogrešamo ga že na Florijančičevi karti Kranjske iz leta 1744¹⁴⁸ in v najmerodajnejšem viru – poročilu notranjskega okrožnega glavarja o neagrarnem gospodarstvu trgov iz leta 1752.¹⁴⁹

Enoznačnega odgovora, kdaj je trg ugasnil, ni. Postavlja se vprašanje, ali njegovo ugasnitev pomeni izginotje oznake trg v župnijskih urbarjih ali ne. Poleg tega zunanega znamenja trškosti je bila enako pomembna odprava funkcije trnovskega sodnika oziroma rihtarja, za katero ne vemo, kako dolgo je še živela, potem ko je dokumentirana samo v letih 1711–1712, tik pred edino omembo trga (1713). Zanj namreč ne poznamo referenčnih virov, drugače kot za trški naslov, ki se ne pojavlja več v mlajših župnijskih urbarjih. Morda se je oboje – pojmovanje Trnovega kot trga in sodniška funkcija, združena z župansko – obdržalo še globoko v 18. stoletje in (dokončno) izginilo šele s terezijansko-jožefinskimi upravno-političnimi reformami.

Otipljivejše oziroma laže merljivo je nazadovanje Trnovega v gospodarsko-prometnem pogledu, kar je bilo prej ko slej podlaga za »ugasnitev« trškega naslova. V tem kontekstu je posebej pomembna izguba mitnice in poštne postaje, obeh v drugi polovici 18. stoletja.¹⁵⁰ Kot je poudaril že V. Valenčič, je gospodarsko središče večjega okoliša v tem času postala Bistrica.¹⁵¹ Ta je v osemdesetih letih 18. stoletja po številu hiš (skoraj) ujela Trnovo.¹⁵² Natančne podatke imamo šele za leto 1817, ko je bilo v Trnovem 80 hiš in v Bistrici 83, število prebivalcev pa 475 oziroma 496. Glavna občina se je tedaj sicer imenovala Trnovo in je imela pet podobčin, med njimi trnovsko in bistriško.¹⁵³ Že dobro desetletje pozneje v obljudenosti obeh krajev opazimo večjo razliko. Čeprav je število hiš po štetju leta 1830 pri obeh ostalo nespremenjeno (80 oziroma 83), je imelo Trnovo zdaj komaj kaj več prebivalcev kot prej (493), Bistričanov pa je bilo že 600. Od 103 trnovskih gospodinjstev (*Wohnparteyen*) se jih je dobre tri četrtine (80 ali 77,7 %) ukvarjalo samo s kmetijstvom, od 113 gospodinjstev v Bistrici pa le dobre tri petine (69 ali 61,1 %). Čistih obrtnikov (vključno s trgovci in kramarji) je bilo v Trnovem malce več (10 ali 9,7 %) kakor v Bistrici (8 ali 7,1 %), zato pa je tam od kmetijstva in obrti živela skoraj tretjina gospodinjstev (36 ali 31,0 %), medtem ko so v Trnovem takih našteali le osmino (13 ali 12,7 %). Trnovo je za razliko od Bistrice izkazalo še štiri gospodinjstva drugačne vrste: župnišče, dve kaplaniji in šolo.¹⁵⁴ 19. stoletje je bilo Bistrici bolj na-

¹⁵⁰ Zadnji omembi dveh mitninskih uslužbencev najdemo v krstni matici leta 1771 (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1766–1783, s. p., 2. 8. 1771, 4. 11. 1771), enega na št. 63 (Klapšetova hiša) in drugega – verjetno pomotoma – na št. 53. Od osemdesetih let srečujemo le še tobačne revizorje, najprej na št. 63 (prav tam, MKU 1748–1790, s. p., 30. 5. 1786) in nato na št. 66 (prav tam, MKK 1791–1803, s. p., 11. 5. 1803; MKK 1804–1841, pag. 2; *Schematismus für das Herzogthum Krain 1795*, str. 60). Pošta je prenehala obstajati pred letom 1783. Morda je bil Jožef Leopold Klapše, ki je umrl leta 1756 (gl. op. 43), sploh zadnji trnovski poštni mojster. Kranjski deželni šematizem za leto 1795 na tem območju navaja samo postaji v Zagorju in Lipi (*Schematismus für Krain 1795*, str. 62). Obe sta izpričani leta 1783 v poročilu o poštah na Primorskem, ko trnovska potrjeno ni več obstajala, in sicer naj bi pošto v Lipi odprli že pred letom 1750, pošto v Zagorju pa po letu 1751 (Juriševič, *S pošto skozi preteklost*, str. 44 in 51). Kaže, da je bila slednja naslednica trnovske. V Čeligoj v pregledu poštne dejavnosti na Bistriškem prvotne poštne postaje v Trnovem sploh ne omenja, ampak pozna šele ponovno vzpostavljeno pošto iz leta 1903, kot prvo pošto na tem območju pa bistriško, ustanovljeno leta 1809 (Čeligoj, *Pošta na Bistriškem*, str. 114–116).

¹⁵¹ Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 73.

¹⁵² Leta 1783 je v krstni matici v Bistrici izpričana najvišja številka 79 (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1783–1790, s. p., 9. 9. 1793), medtem ko je Trnovo po jožefinskem katastru okoli leta 1787 premoglo 81 hišnih števil in eno hišo manj (SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospostvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p.; gl. tudi op. 32).

¹⁵³ *Haupt-Ausweis*, fol. R2.

¹⁵⁴ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 26, k. o. Trnovo, cenilni elaborat, uvod, s. d. [1833], & 3;

¹⁴³ O tipih trgov: Golec, *Novonastali zgodnjenovoveški trgi*, str. 212.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 238.

¹⁴⁵ O tem tipu trgov: prav tam, str. 212–224.

¹⁴⁶ Kindermann, *Atlas von Innerösterreich*, No. 11.

¹⁴⁷ *Schematismus für das Herzogthum Krain 1795*, str. 188.

¹⁴⁸ Florijančič, *Deželopisna karta*, list 8 in legenda na listu 11.

¹⁴⁹ SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko, šk. 88, fasc. XXVIII, 4. 12. 1752. – V poročilu pogrešamo tudi trga Prem in Gorenji Logatec.

klonjeno kakor Trnovemu, ki je pešalo tako v gospodarskem kot upravno-političnem pogledu. Slednjič je Bistrica, zdaj že Ilirska, pred zatonom avstrijske dobe leta 1911 uradno postala trg.¹⁵⁵

Če izvzamemo dva še v srednjem veku tudi fizično izginula dolenska trga – Kronovo in Otok (Gutenwerd) – ter enega gorenjskega (Ljubelj),¹⁵⁶ je Trnovo danes na Slovenskem edini zgodovinski trg, ki uradno ne obstaja več niti kot kraj. Celo njegovo častitljivo župnijo so iz trnovske preimenovali v ilirskobistriško.¹⁵⁷

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko
 AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko
 AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko
 AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek
 AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko
 AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko
 AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko
 AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani
 AS 1068, Zbirka načrtov
 AS 1339, Zbirka Ljudmila Hauptmanna

ŠAK – Škofjski arhiv Koper
 Ž Ibi – Župnija Ilirska Bistrica

LITERATURA

- Baraga, France: Inventar in urbar za cesarsko in deželnoknežjo župnijo v Trnovem. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 5–22 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Bizjak, Matjaž et al.: *Historična topografija Primorske (do leta 1500): na podlagi gradiva Milka Kosa*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022 (Slovenska historična topografija 2). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506126>
- Čeligoj, Vojko: Pošta na Bistriškem. *Občina Ilirska*

A 29, k. o. Ilirska Bistrica, cenilni elaborat, uvod, s. d. [1833], & 3.

¹⁵⁵ Pod Italijo so Ilirski Bistrici leta 1927 priključili Trnovo, ki je s tem prenehalo obstajati kot samostojno naselje, slednjič pa je kraj leta 1932 dobil status mesta. Prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 91; Šajn, Trnovo je in ga obenem ni, str. 3.

¹⁵⁶ Golec, Erze, Wasser, Feuer, str. 174, 176–177; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 76.

¹⁵⁷ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Bistrica: monografija (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 114–119.

Čipić Rehar, Marija et al.: *Urbarji Nadškofjskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana; Nadškofija, 2019.

Drnovšek, Marjan: Ob visokem jubileju dr. Vlada Valenčiča: *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 53–56 (Zbirka Ilirske teme 11).

Durissini, Daniela: *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola*. Monfalcone: Laguna S.R.L. 1998.

Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E*. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967.

Gestrin, Ferdo: Mitnina. *Enciklopedija Slovenije. 7. zvezek. Marin–Nor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 163–164.

Gestrin, Ferdo: *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: SAŽU, 1972 (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga peta).

Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana: SAŽU, Razred za zgodovinske in družbene vede, 1965 (Dela 15).

Golec, Boris: Cerknica – pozni nastanek in specifični razvoj največjega slovenskega trga. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 213–230.

Golec, Boris: Erze, Wasser, Feuer und Erdbeben als Mitgestalter der räumlichen, wirtschaftlichen und sozialen Antlitze der Städte und Märkte in Krain in der vormodernen Epoche. *Man, Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times* (ur. Peter Štih in Žiga Zwitter). Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 156–180.

Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. *Kronika* 55, 2007, št. 2, str. 201–230.

Golec, Boris: O nastanku in zatonu edinega zdraviliškega trga na Slovenskem. *Dolenjske Toplice v odsevu časa. Znanstvena monografija ob 800-letnici prve omembe Dolenjskih Toplic v zgodovinskih virih* (ur. Robert Peskar). Dolenjske Toplice: Občina, 2015, str. 101–118.

Golec, Boris: Raka – nekoč trg, nato spet vas. *Raka, ljudje in vino. Zbornik ob deseti obletnici delovanja Društva vinogradnikov Raka* (ur. Ivan Vizlar). Raka: Društvo vinogradnikov, 2015, str. 23–44.

- Golec, Boris: Senožče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospodstvih. *Kronika* 54, 2006, št. 3, str. 365–384.
- Golec, Boris: Šentvid pri Stični: ugasli srednjeveški trg. *Šentviško tisočletje 1000 let Župnije Šentvid pri Stični: znanstvena monografija* (ur. Dušan Štepec in Matej Šteh). Šentvid pri Stični: Župnijski urad, 2017, str. 39–53.
- Golec, Boris: Trg Jesenice – od kdaj, zakaj in ali res trg? *Kronika* 67, 2019, št. 1, str. 35–50.
- Golec, Boris: Trg Vače do srede 19. stoletja. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 43–72. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.03>
- Golec, Boris: Trgi, ki jih ni bilo? Prezrta trška naselja Bele krajine in njen nikoli obstoječi trg. *Kronika* 58, 2010, št. 3 (Iz zgodovine Bele krajine), str. 593–630.
- Golec, Boris: Trške pravice in avtonomija Tržiča od nastanka do srede 19. stoletja. *Kronika* 68, 2020, št. 3 (Iz zgodovine Tržiča), str. 439–468.
- Golec, Boris: Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga Vrhnika in Gorenji Logatec. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 105–138.
- Gratzy, Oskar: *Repertorium zu J. W. Freiherrn von Valvasors »Die Ehre des Herzogthums Krain« (1689)*. Laibach: Selbstverlag, 1901.
- Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernements in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirksobrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser und Seelenzahl in Jahre 1817*. [Laibach, 1817].
- Historischer Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung*. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Juričić Čargo, Danijela in Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. 2. zvezek. Urbarji v upravnih in rodbinskih fondih ter v delu fonda Terezijanski kataster za Kranjsko*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009.
- Jurišević, Fran: *S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre*. Koper: Lipa, 1981.
- Kindermann, Joseph Carl: *Atlas von Innerösterreich*. Reprint. Wien: Archiv Verlag, 2005.
- Korošec, Branko: *Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljemertva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije, 1978.
- Kos, Milko: Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 19–20, 1965–1966, str. 139–147.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del*. Ljubljana: SAZU, 1954.
- Krajevni leksikon Slovenije. I. knjiga. Zahodni del Slovenije* (ur. Roman Savnik et al.). Ljubljana: DZS, 1968.
- Lukman, France: Klapše Pavel Franc. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 458.
- Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis*. V Postojini [Postojna]: R. Šeber, 1889.
- Ribnikar, Peter: Slovenska prisežna obrazca iz srede 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* XIX (1973–74), str. 260–262.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36, 1982, št. 4, str. 321–337.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Tretja knjiga. Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Schematismus des Laibacher Gouvernements=Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1835*. Laibach: Eger'sche Gubernial Druckerei, [1835].
- Schematismus für das Herzogthum Krain 1795 mit verschiedenen nützlichen Nachrichten geographischen und statistischen Inhalts*. Laibach [1795].
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 3. zvezek* (ur. Vinko Rajšp). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije. Ljubljana, 8. do 17. februarja 1971* (ur. Ema Umek). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1971.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. – 1747. 6. del. Cerkevne zadeve Lit. S–Z*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1997 (Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 4).
- Šajn, Tomo: Gospodarsko življenje Bistrice in Trnovega do 18. stoletja. *Občina Ilirska Bistrica: monografija* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 88–91.
- Šajn, Tomo: Trnovo je in ga obenem ni. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 3–4 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Šorn, Jože: Modernizacija cestnega in vodnega omrežja v času od leta 1713 do 1830 na ozemlju današnje Socialistične republike Slovenije. *Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do 1918. leta* (ur. Vanek Šiftar in Janko Kuster). Maribor:

- Univerza, 1977, str. 59–86 (Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 1977).
- Šumrada, Janez: Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije* (gl. ur. Darko Dolinar). Ljubljana: SAZU, 1986, str. 17–24.
- Trnovo: ob 300-letnici omembe trga (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Umek, Ema in Kos, Janez (ur.): *Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije*. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1975 (Vodniki. 2. zvezek).
- Valenčič, Vlado: Iz gospodarske preteklosti Bistrice in Trnovega. Ob koncu srednjega in v začetku novega veka. *Bistriški zapisi* (Ilirska Bistrica), 1, 1980, str. 67–87.
- Valenčič, Vlado: Iz gospodarske preteklosti Trnovega v 18. stoletju. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 43–52 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Valenčič, Vlado: Nekdanji bistriški okraj v terezijanskem katastru. *Bistriški zapisi* (Ilirska Bistrica), 2, 1984, str. 1–35.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vidrih, Gabrijel: Kratek zgodovinski oris župnije Trnovo (danes župnija Ilirska Bistrica). *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 23–42 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Vilfan, Sergij: Soseske in druge podeželske skupnosti. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja* (ur. Pavle Blaznik et al.). Ljubljana: SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1980, str. 9–74.
- Vilfan, Sergij: Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. V: *Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem: Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984* (ur. Peter Kos et al.). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, str. 19–32 (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 3).
- Žižek, Aleksander et al.: *Vodnik po urbarjih in urbarialnih registrih štajerskih arhivov*. Celje, Maribor, Ptuj: Zgodovinski arhiv Celje, Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv Maribor, Zgodovinski arhiv Ptuj, 2009.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. 5. zvezek. Popis na novo evidentiranih urbarjev, zbir podatkov o urbarjih v vseh petih zvezkih in skupno imensko kazalo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2021.

Žontar, Majda in Klinar, Vladimir in Hozjan, Andrej: Razvoj poštnega prometa na Slovenskem od podržavljenja leta 1722 do 1918. *Pošta na slovenskih tleh* (gl. ur. Andrej Hozjan). Maribor: Pošta Slovenije, 1997, str. 98–177.

S U M M A R Y

When and why Trnovo was a market town

To the best of our knowledge, the only mention of Trnovo, now part of Ilirska Bistrica, as a market town is contained in the rent-roll of the local parish from 1713. Whereas this detail was noted no earlier than 1980 by Vlado Valenčič, no further information or explanation followed. The article examines the background of what for now appears to be the sole reference to the status of the settlement. The central question of the discussion is: How long and on what basis was the place, which otherwise served as the parish seat, considered a market town? The comparison to other late-documented market towns in Slovenian territory excludes the possibility that the title of market town still had its roots in the Middle Ages. There is every indication that the perception of Trnovo as a market town was influenced by a combination of factors and favourable circumstances: the established annual markets were followed by the introduction of the provincial estates' tollhouse in the seventeenth century, cottage industry as well as perhaps weekly markets for a while, which had no legal basis in the provincial princely privileges. It may be assumed that cottage industry developed after the tollhouse was built. The title of market town was most probably gradually introduced in the seventeenth century, and it very likely never attained wider recognition and visibility. The designation market town is no longer present in the Theresian Cadastre from the mid-eighteenth century and in the parish rent-rolls from 1758 and 1770.

The market town was not only the ambition of the local parish priest, but it was also recognized by the major landlord in the area, the Postojna seigniory. The designation market town therefore covered the entire settlement, not merely its upper part, which was largely subjected to the parish and home to a majority of cottagers (Sln. *kajžarji*; Germ. *Keuschler*). In the mid-eighteenth century, about one-half of cottagers engaged in crafts, predominantly weaving. The market town was also associated with the nominal office of (market-town) judge, combined with that of village head (Sln. *župan*, Germ. *Suppan*) for Bistrica and Trnovo, documented in 1711 and 1712.

The market town of Trnovo may be classified as an early modern market town in Carniola with specific economic and administrative functions. It prioritized the economic or, rather, transport function, especially owing to the provincial estates' tollhouse, which also accorded it a certain administrative role.

There is no simple answer as to when the market town ceased to exist. It is not clear whether or not its extinction might be implied by the disappearance of the designation market town in parish rent-rolls. Apart from this external indication, an important

role was also played by the abolition of the office of Trnovo judge, for which there is no knowledge of how long it existed. There are no known referential sources for it, unlike for the title of market town, which no longer appears in the more recent parish rent-rolls. Perhaps both—the perception of Trnovo as a market town and the office of judge, combined with that of village head—survived well into the eighteenth century and (permanently) disappeared with the Theresian-Josephinian administrative-political reforms.

Vanja Kočever

dr., znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vanja.kocevar@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0002-1177-2319

Kužna epidemija leta 1631 na Kranjskem in njena razširjenost ob zgornjem toku reke Reke

IZVLEČEK

Razprava obravnava kužno epidemijo, ki je leta 1631 z zahoda prekoračila meje vojvodine Kranjske ter prizadela zlasti Loško dolino in Loški Potok ter vasi ob zgornjem toku reke Reke. Kot glavni vir je študiji služil stanovski registraturni protokol, v katerem naletimo na tri neposredne in več posrednih omemb širjenja nalezljive bolezni na ozemlju današnje občine Ilirska Bistrica, in sicer je med avgustom in novembrom 1631 epidemija izpričana v vaseh Zabiče, Podgraje, Kuteževo in Zemon. Kranjski deželni stanovi so širitev bolezni skušali preprečiti s postavitvijo infekcijskih straž, ki so julija najprej zasedle deželne meje, avgusta pa začele izolirati okužena območja v deželi in na položajih vztrajale vsaj do novembra. Znotraj dežele sta znani dve zapori, ki so ju vzpostavili najeti vojaki, in sicer na severozahodnem robu Loške doline in na neznanem mestu v dolini reke Reke.

KLJUČNE BESEDE

Kužna epidemija 1631, protiepidemiološki ukrepi, Kranjska, dolina reke Reke, registraturni protokoli, Janez Ferdinand grof Porcia, Zabiče, Podgraje, Kuteževo in Zemon, Loška dolina, Loški Potok

ABSTRACT

THE PLAGUE EPIDEMIC OF 1631 IN CARNIOLA AND ITS SPREAD ALONG THE UPPER COURSE OF THE REKA RIVER

The paper deals with the plague epidemic that in 1631 crossed the borders of the Duchy of Carniola from the west, affecting especially Loška Dolina, Loški Potok, and villages along the upper course of the Reka River. The main source for the research was the Provincial Estates' Registry Protocol, which contains three direct and several indirect references to the spread of the contagious disease in the territory of the present-day Municipality of Ilirska Bistrica: between August and November 1631, the epidemic was recorded in Zabiče, Podgraje, Kuteževo, and Zemon. The Provincial Estates of Carniola attempted to prevent the spread of the disease by deploying plague guards, who first took control of the provincial borders in July; in August, they began to isolate the infected areas within the province itself and remained in place at least until November. Two documented barriers were set up by hired soldiers within the province: one at the northwestern edge of Loška Dolina and the other at an unknown location in the Reka River valley.

KEY WORDS

Plague epidemic of 1631, anti-epidemic measures, Carniola, Reka River valley, Provincial Estates' Registry Protocol, Johann Ferdinand von Porcia, Zabiče, Podgraje, Kuteževo, and Zemon, Loška Dolina, Loški Potok

Uvod

Zgodnjenovoveška Evropa je bila soočena z latentno pandemično grožnjo. Eden od primerov urešničitve te nevarnosti je bila »velika milanska kuga«, ki je med letoma 1629 in 1633 opustošila severno in srednjo Italijo.¹ Leta 1631 je pandemija pljusnila preko meja Svetega rimskega cesarstva in med drugim prizadela tri območja Kranjske, Loško dolino, Loški Potok² ter vasi ob zgornjem toku reke Reke. Ker za območje današnje občine Ilirska Bistrica, kjer sta se v zgodovinski spomin vtisnili zlasti epidemiji kolere v letih 1836 in 1855,³ ne razpolagamo z raziskavami nalezljivih boleznih v predmodernih obdobjih, želi ta razprava s kronološko rekonstrukcijo širjenja pandemije leta 1631 in protiepidemioloških ukrepov prispevati k boljšemu poznavanju tega področja zgodovine.

Kljub razcvetu raziskav epidemij po letu 2020 v slovenskem zgodovinopisju še vedno beležimo primanjkljaj tovrstnih študij za obdobja pred 18. stoletjem, čemur nemara botruje tudi pomanjkanje virov, ki so za zgodnji novi vek skromni, za srednji vek pa pogosto odsotni. Od mlajših slovenskih študij, posvečenih (tudi) kužni epidemiji leta 1631, gre izpostaviti zlasti razpravi Borisa Golca *Kužne epidemije na Dolenjskem* (2001, 2022)⁴ ter Urške Bratož *Kuga in prestopki zoper zdravje* (2015).⁵ Sicer so bile epidemije predmodernih obdobjev več pozornosti deležne v starejšem slovenskem zgodovinopisju in publicistiki, zlasti pri Antonu Koblarju (1891)⁶ in Vladimirju

Travnerju (1934).⁷ Temeljne študije obravnavanega epidemičnega vala leta 1631 sta prispevali tudi italijanska⁸ in hrvaška historiografija.⁹

Prispevek temelji na metodi raziskovanja širjenja epidemij na podlagi registraturnih protokolov kranjskih deželnih stanov, ki jo je v zgoraj omenjeni študiji razvil Boris Golec. Registraturni protokoli so bili evidence prejete in odposlane pošte, ki so jih vodili stanovski knjigovodje v kranjski deželni hiši, živčnem središču stanovske korporacije v deželni prestolnici Ljubljani.¹⁰ Po Golčevih ugotovitvah je omenjeni vir zlasti od konca 16. stoletja še zelo lapidaren,¹¹ vendar za mlajša obdobja kljub temu vsebuje dovolj podatkov za dokaj zanesljivo ugotavljanje širjenja epidemij po Kranjskem. Žal je bera ostalih virov za obravnavani epidemični val skromna, tako kar zadeva gradivo kranjskih stanov¹² kot vire lokalne provenience, k čemur je nedvomno prispeval požar trnovskega župnišča leta 1702.¹³

Poleg stanovskih registraturnih protokolov se razprava v manjši meri opira na še en vir stanovske provenience,¹⁴ in sicer na deželnozborske protokole, ki obravnavajo epidemijo osvetljujejo v zapiskih vsaj dveh sej stanovskih teles, ter na gradivo kranjskega deželnega vicedoma na podlagi registrov, ki jih je v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja pripravila Majda Smole.¹⁵ Bodoče raziskave bodo morale upoštevati tudi gradivo Katoliške cerkve, zlasti (nad)škofij v Trstu in Ljubljani. Ker je na podlagi razpoložljivih virov, ki ne vsebujejo točnih podatkov o simptomih obolenja, težko sklepati, za katero nalezljivo bolezen je v obravnavanih primerih šlo, besedo *infection*,¹⁶ ki se v obravnavanih virih največkrat upo-

¹ O širjenju te pandemije v novejši znanstveni literaturi naletimo na podatek, da se je ta začela v severni Franciji leta 1623 ter se od tam razširila v Anglijo, na Nizozemsko, v Nemčijo in Švico. Iz srednje Evrope naj bi v Italijo »kugo« leta 1629 preko Alp prinesle francoske in španske čete, ki so se udeležile mantovanske nasledstvene vojne (Alfani in Percoco, *Plague*, str. 5–6; Cherini, *La peste*, str. 1). V starejšem zgodovinopisju po drugi strani naletimo na podatek, da se je obravnavana pandemija v Evropo razširila iz Azije (Schiavuzzi, *Le epidemie*, str. 442). O tem gl. tudi Gruden, *Zgodovina*, str. 869.

² Medtem ko v zgodovinopisju najdemo bežne omembe kužne epidemije v Loški dolini leta 1631, gl. Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 591; Kebe, *Loška dolina*, 458, je bila njena prisotnost na Bistriškem do zdaj v slepi pegi historiografije.

³ Anonimni avtor drugega poglavja publikacije *Postojnsko okrajno glavarstvo* iz leta 1889, posvečenega Bistriškemu sodnemu okraju (prav tam, str. 68–106), denimo, omenja epidemiji kolere, ki sta obravnavane kraje prizadeli zlasti v letih 1836 in 1855, ter »strašno živinsko kugo«, ki je razsajala domnevno konec 17. stoletja (prav tam, str. 75, 83, 92, 106). Janez Bilc, *Kronika*, str. 40, op. 110, omenja le kolero leta 1855, ne pa epidemij v letih 1836 in 1631. Sodobne raziskave epidemij kolere v 19. stoletju tudi za območje današnje občine Ilirska Bistrica je prispevala Katarina Keber, *Čas kolere*, str. 93, 98, 108, 109, 111, 135, 139, 162, 179. Za področje Pivške kotline gl. Keber, *Epidemija kolere*.

⁴ Golec, *Kužne epidemije* (2002) in dopolnjena objava v tematski številki revije *Kronika*, posvečeni epidemijam, gl. Golec, *Kužne epidemije* (2022).

⁵ Bratož, *Kuga in prestopki*; gl. tudi Bratož, *Peste sul e oltre il confine*.

⁶ Koblar, *O človeški kugi*.

⁷ Travner, *Kuga*.

⁸ Gl. Schiavuzzi, *Le epidemie*; Cossar, *Epidemia*; Cherini, *La peste*; Alfani in Percoco, *Plague*.

⁹ Gl. Bertosa, *La peste*.

¹⁰ Registraturni protokoli (*Registratursprotokolle*) so serija 26 knjig, nanašajočih se na čas med letoma 1509 in 1782, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije (SI AS 2, Stan. I., šk. 849–872). O tem gl. Nared, *Dežela*, str. 244–245; isti, *Arhiv*, str. 9–11.

¹¹ Golec, *Kužne epidemije* (2001), str. 30; Golec, *Kužne epidemije* (2022), str. 47. Gl. tudi Kočevar, *Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627*, [v tisku].

¹² Zbirka dvanajstih škatel gradiva kranjskih deželnih stanov, ki jo Wallnerjeva kartoteka imenuje *Pest und andere Seuchen und Contagien betreffende Acta*, se z izjemo nekaj spisov nanaša zlasti na prvo polovico 18. stoletja (SI AS 2, Stan. I., šk. 687 (fasc. 393a)–698 (fasc. 393e)).

¹³ *Vodnik po župnijskih arhivih*, str. 142–145. O tem gl. članek Borisa Golca v tej številki *Kronike*. O požaru trnovskega župnišča gl. Bilc, *Kronika*, str. 34, 38.

¹⁴ Sodeč po vpisih v t. i. *Registraturni glavni knjigi deželnozborskih aktov v deželnozborskem arhivu* se epidemija v deželnozborskih spisih kranjskega deželnega zbora iz leta 1631 v Vicedomskem arhivu ne omenja (SI AS 1, Vic., šk. 381, *Registraturs Haubtbuch*, fol. 361), seveda bodo to lahko potrdile ali ovrgle šele nadaljnje raziskave primarnega gradiva.

¹⁵ Smole, *Vicedomski urad*, zv. 6.

¹⁶ Poleg najpogostejše besede *infection* registraturni protokol št. 15 kužno epidemijo leta 1631 označuje z besedami *pest* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, *Registratursprotokoll* 15, fol. 59r), *seub*

rablja za označevanje proučevane bolezni, prevajam z besedno zvezo »kužna epidemija«. ¹⁷

Zgodovinski kontekst

Na Kranjsko je pandemija leta 1631 pljusnila po kratkem, zgolj štiriletnem premoru, čeprav je za razliko od prejšnjega epidemičnega vala, ki je med letoma 1623 in 1627 zajel zlasti Gorenjsko in Dolenjsko, ¹⁸ prizadela le južne in zahodne obronke dežele, in sicer Loški Potok, Loško dolino, Bistriško, Kras in deloma morda tudi Vipavsko dolino. Poleg tega je obravnavani epidemični val leta 1631 napočil ravno v času, ko je katoliški deželni knez cesar Ferdinand II. utrdil svojo dokončno zmago v desetletja trajajočem politično-konfesionalnem konfliktu s pretežno protestantskim plemstvom. To je bilo namreč tri leta poprej, 1. avgusta 1628, dokončno postavljeno pred izbiro spreobrnjenja v katoliško veroizpoved ali izselitve iz habsburških dednih dežel cesarstva. ¹⁹

Poleg tega so se, tik preden je epidemični val z zahoda in juga pljusnil preko kranjskih meja, v deželi zgodili trije pomembni dogodki, in sicer je najprej na poti iz Trsta na Dunaj na začetku leta 1631 skozi Kranjsko potovala španska infantinja Marija Ana, (bodoča) soproga cesarjevega sina in naslednika, tedaj ogrskega kralja Ferdinanda III., ki je bila deležna slovesnega sprejema v deželni prestolnici; ²⁰ nato je junija Janez Ulrik vojvoda Krumlovski in knez Eggenberg kot komisar v imenu bodočega deželnega kneza, omenjenega Ferdinanda III., sprejel dedno poklonitev kranjskih deželnih stanov, ²¹ deželni zbor

pa je nekaj dni pozneje odobril še nesorazmerno visok delež dvornih in vojnih dolgov, ki so jih tega leta prevzela notranjeavstrijske dežele. ²²

Odjek velike pandemije iz Italije življenja v osrednjih predelih Kranjske leta 1631 torej ni zmotil. Ludvik Schönleben v *Kranjski kroniki* kuge med letoma 1629 in 1634 ne omenja, ²³ pač pa leta 1629 poroča o veliki draginji v Ljubljani, ²⁴ ki ji je sledila »vročična bolezen«. ²⁵ Tudi Valvasor ob obravnavani epidemiji zapiše le, da je tega leta »grabežljiva kužna bolezen« na Krasu in v Loškem Potoku umorila veliko ljudi. ²⁶ Precej drugačne kot v notranjosti Kranjske so bile razmere v Istri, ki je tedaj doživela zadnjo veliko epidemijo kuge. Ta je zajela zlasti najpomembnejše pristaniške kraje ob obalah celotnega polotoka. ²⁷ Beneški Koper, denimo, naj bi med septembrom 1630 in novembrom 1631 izgubil več kot tisoč devetsto ljudi, epidemija pa naj bi močno prizadela tudi polovico koprškega okoliša. ²⁸

Glede kužne epidemije, ki je od poletja 1631 dalje pestila južne in jugozahodne predele Kranjske, so že sodobniki, ki so z nekoliko časovne distance urejali naš glavni vir, registraturni protokol št. 15, ugotovili njena glavna žarišča v deželi, in sicer nas indeks protokola na notice o »infekciji« leta 1631 usmerja po naslednjih kategorijah: »za infekcijo na področju Loža in Šteberka«, ²⁹ »za infekcijo na področju Zabič in Podgraj«, »za infekcijo v Istri in na Krasu«. ³⁰ V

(prav tam, fol. 57r), *abscheüh* (prav tam, fol. 58r) in z besedno zvezo *der laidige abscheüh der infection* (prav tam, fol. 66r).

¹⁷ V zgornji opombi našeti termini bi namreč poleg »prave kuge« lahko označevali še vsaj deset drugih bolezni. O tem gl. Travner, *Kuga*, str. 7–16; Županič Slavec, *Epidemije*, str. 202; Golec, *Kužne epidemije* (2022), str. 42. V starejši literaturi sicer naletimo na podatek, da je šlo pri kužni epidemiji leta 1631 za bubonsko kugo, gl. Cossàr, *L'epidemia*.

¹⁸ Gl. Golec, *Kužne epidemije* (2001), str. 25, 37–40; isti, *Kužne epidemije* (2022), str. 42, 43, 54–57; Kočevar, *Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627*, [v tisku].

¹⁹ Cesar Ferdinand II. je protestantizem tudi med družbeno elito notranjeavstrijskih dednih dežel dokončno prepovedal s patentom o spreobrnjenju ali izselitvi, gl. SI AS 1097, *Zbirka normalij, Cesarski patenti 1620–1700*, št. 110 (Gradec, 1. avgust 1628). Gl. kritično objavo Kočevar, *Patent cesarja Ferdinanda II.*

²⁰ Potovanje španske infantinje po Kranjskem je zelo zanimiva zgodovinska epizoda, ki bi v prihodnosti zaslužila več pozornosti zgodovinopisja. Potovanje v zimskih mesecih je namreč terjalo veliko naporov (Dimitz, *Geschichte*, III. Theil, str. 406; Kočevar, *Vojvodina*, str. 389–398), ki jih je kronalo streljanje z možnarji za sproženje snežnih plazov na Vršiču itd. (Tschalkner, *Eine winterliche Reise*, str. 278–280). Enako velja za prisotnost visoke gostje v Ljubljani, ki je bila tam slovesno sprejeta, kot je opisal Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 591–593. Dimitz, *Geschichte*, III. Theil, str. 464, navaja, da so ljubljanski jezuiti za špansko infantinjo v svojem kolegiju uprizorili komedijo *Lepa Rabela*, na koncu katere je Paris visoki gostji izročil zlato jabolko kot priznanje njeni lepoti.

²¹ Kočevar, *Dedna poklonitev*, str. 226–230.

²² SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 543v–545v. O tem gl. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 318, 322; Košir, *Stanovska uprava*, str. 76, 101; Kočevar, *Vojvodina*, str. 503–506.

²³ SI ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati 26, Schönleben – Dolničarjeva kronika, fol. 262r–264r.

²⁴ SI ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati 26, Schönleben – Dolničarjeva kronika, fol. 262r. Prim. razmere na Štajerskem, kjer so se cene žita leta 1631 umirile, gl. Peinlich, *Geschichte*, Bd. 1, str. 478.

²⁵ *Ist hierauf ein bizige krankheit entstanden, das zu Laybach vill starcke burger daran todt für worden* (SI ZAL LJU 346, Rokopisni elaborati 26, Schönleben – Dolničarjeva kronika, fol. 262r).

²⁶ *Aber eine noch abfcheulichere Grab-Betterinn/ stellte sich Anno 1631/ ein/ am Karft und im Laafer Bodem [sic!]; nemlich die grifftige Pest-Seuche/ welche dafelbst manchen Menschen umbraichte* (Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 591).

²⁷ Schiavuzzi, *Le epidemie*, str. 442–446; Bertoša, *La peste*, str. 152–153; Travner, *Kuga*, str. 103–104; Ivetic, *La peste* (non vidi).

²⁸ Schiavuzzi, *Le epidemie*, str. 442; Cherini, *La peste*, str. 3–6; Cossàr, *L'epidemia*; Bratož, *Človek v primežu*, str. 275–282; ista, *Kuga. Kramar, Epidemije*, str. 100, navaja, da naj bi kuga v Kopru trajala do oktobra 1632; Bertoša, *La peste*, str. 152, pa, da je leta 1632 v Kopru prišlo do zadnjega ponovnega izbruha epidemije. O zadnjem, a nemara najhujšem izbruhu kuge v Istri priča tudi latinski grafit v cerkvi sv. Trojice v Hrastovljah, in sicer v glavni apsidi, na oblačilu apostola Petra (Zadnikar, *Hrastovlje*, str. 72).

²⁹ Šteberk je današnji Podšteberk, del Lipsenja.

³⁰ Indeks navaja: *Per laaserische und stegbergerische infection fol. 10, 45, 57, 58, 59, 61, 63, 68, 140*; *Per sabitschiscische und po[d]graische infection fol. 59, 63*; *Infection fol. 59, 66, 732, 735* in *Per ysterreich- und carsterische infection fol. 59, 761* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, Index, lit. I). Pri

tej razpravi se posvečam epidemiološkemu žarišču na področju Zabič in Podgraj v zgornji dolini reke Reke,³¹ na katerega se neposredno nanašajo le tri za-beležke v protokolu, vendar je bila kužna epidemija leta 1631 tako na Bistriškem kot v njenih drugih dveh žariščih do zdaj v slepi pegi zgodovinopisja.

Zgornja dolina Reke je pripadala župniji sv. Petra in Pavla v Trnovem,³² ki je spadala v tržaško škofijo,³³ njeni patroni pa so bili Habsburžani.³⁴ Žal ne vemo, kdo je bil leta 1631 trnovski župnik. Bilčeva *Kronika* za čas med letoma 1401 in 1686 navaja le dve imeni, in sicer Petra Adamiča in Gregorja Franka, vendar čas njunega župnikovanja ni znan.³⁵ Nekaj podatkov o tem ponuja vicedomsko gradivo, in sicer da je leta 1659 preminil trnovski župnik Peter Abramic,³⁶ ki je verjetno istoveten s Petrom Adamičem, omenjenim pri Bilcu. Tega je nasledil Gregor Frank, ki je verjetno preminil leta 1678.³⁷ Vprašanje, kdo je trnovsko župnijo vodil leta 1631, ostaja odprto, čeprav vemo, da je cesar Ferdinand II. trnovsko župnijo leta 1627 podelil Avguštinu Haysu,³⁸ že naslednje leto pa se je zanj otegoval Janez Sandalič.³⁹

Preden se posvetimo rekonstrukciji dogajanja, kaže izpostaviti, da bi se stanovski protiepidemiološki ukrepi lahko ravnali po infekcijskem redu, ki ga je leta 1625 v jeku predhodnega epidemičnega vala objavil notranjeavstrijski guverner, že omenjeni knez Eggenberg.⁴⁰ Odločitve stanovskih organov iz Ljubljane, ki so se jim nemara pridružile deželnokežje odredbe, so na terenu izvajali posamezni plemiči, čla-

tem je treba opozoriti, da v indeksu niso navedene vse omembe kužne epidemije v protokolu.

³¹ Za geografski opis obravnavanega območja gl. Kranjc, Reka, str. 161–162.

³² Höfler, *Gradivo*, Primorska, str. 106–111; Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 737–739; Smole, *Vicedomski urad*, zv. 6, str. 177–184, 189–202.

³³ Höfler, *Gradivo*, Primorska, str. 107; Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 737.

³⁴ Bilc, *Kronika*, str. 23; prim. Höfler, *Gradivo*, Primorska, str. 107.

³⁵ Bilc, *Kronika*, str. 17, 127.

³⁶ Smole, *Vicedomski urad*, zv. 6, str. 190, navaja popis njegove zapaščine z dne 2. septembra 1659.

³⁷ Smole, *Vicedomski urad*, zv. 6, str. 190, navaja popis njegove zapaščine z dne 22. februarja 1678.

³⁸ Smole, *Vicedomski urad*, zv. 6, str. 178, 189.

³⁹ Prav tam, str. 189–190.

⁴⁰ Infekcijski red je datiran v Gradcu 21. avgusta 1625. Tiskana različica vsebuje še Eggenbergov *Publications-Patent* s 26. avgusta 1625. Tiskani izvod gl. SI AS 1079, Zbirka normalij 1513–1951, šk. 28, Zdravstveni predpisi 1625–1886, št. 1. Infektionsordnung 1625. Dva poznejša prepisa: SI AS 2, Stan. I., šk. 935, Sammlung von Verordnungen, [brez paginacije] (21. avgust 1625); šk. 936, Landesfürstliche generalia, fol. 166r–195r. Kužni red je bil leta 1691 ponatisnjen v Ljubljani: *Infektions-Ordnung, anno M. DC. XXV*, dva izvoda hrani NUK, R II 4910; GS II 4910/d1. Transkripcija patenta je leta 1846 objavil Macher, *Handbuch*, Erster Band, str. 18–31, op. 1. O tem: Peinlich, *Geschichte*, I. Bd., str. 240–243, 471–472, op. 2. O infekcijskih redih na področju habsburških dednih dežel gl. Travner, *Kuga*, str. 39–48; Glaser, *Kuga* v dobi, str. 204, 209–210; Flamm, *Die ersten Infektions- oder Pest-Ordnungen*.

»Doktor kljunač«, običajni spremljevalec kužnih epidemij v Evropi 17. in 18. stoletja (Paul Fürst: *Der Doctor Schnabel von Rom*, ok. 1656; Koblar, *O človeški kugi*, str. 41–42; Wikimedia Commons).

ni stanovske korporacije. Glavni vir raziskave tozadevno navaja več oseb, izmed katerih kaže predstaviti zlasti Janeza Ferdinanda grofa Porcio (1605–1665), lastnika posestva Prem ter poznejšega vzgojitelja cesarja Leopolda I. in prvega kneza iz svoje družine,⁴¹ ki je med kužno epidemijo leta 1631 odigral pomembno vlogo pri koordiniranju stanovskih ukrepov na terenu.

Na področju zgornje doline reke Reke registraturni protokol pogosto omenja Jurija pl. Stemberga ali Steinberga in Emanuela De Finija ali Definija. Ob izbruhu epidemije je imel prvi v fevdu grad Gotnik pri Zabičah, ki je leta 1633 prešel v last De Finija.⁴² Stemberg je okrog leta 1620 zgradil dvorec Kalec pri Zagorju, ki se je v slovensko zgodovino zapisal zlasti pod poznejšimi lastniki Vilharji.⁴³ Iz Benetk izvirajoči plemič De Fini je bil od leta 1629 lastnik polovice gospostva Jablanica, kjer si je zgradil nov nižinski dvorec. Desno okno nad glavnim por-

⁴¹ Gl. razpravo Igorja Gardelina v tej številki *Kronike*.

⁴² Sapač, *Grajske stavbe*, III, zv. 3, str. 16; Smole, *Graščine*, str. 35, 163.

⁴³ Sapač, *Grajske stavbe*, III, zv. 3, str. 52–60; Smole, *Graščine*, str. 313.

talom propadajoče zgradbe ima na prekladi vklesano letnico 1631.⁴⁴ Na področju deželnskega sodišča Lož pa je med obravnavano epidemijo pomembno vlogo odigral vicedomski tajnik⁴⁵ in sodni gospod Rafael Coraduzzi.⁴⁶

Kronološki potek širjenja kužne epidemije na Kranjskem leta 1631

V nadaljevanju je na podlagi notic o prejeti in odposlani pošti kranjskih deželnih stanov v registraturnem protokolu št. 15 (1630–1645) predstavljen kronološki pregled širjenja kužne epidemije na Kranjskem. Poleg tega so protiepidemiološki ukrepi, ki so jih deželni stanovi na dveh zasedanjih svojih organov v Ljubljani sprejeli junija in julija 1631, predstavljeni na podlagi deželnozborskega protokola št. 15 (1622–1633). Kot je bilo omenjeno že v uvodu pri komentarju k obravnavanim virom, ne moremo zagotoviti, da naši viri podajajo celotno sliko obravnavanega epidemičnega vala, lahko pa z veliko verjetnostjo sklepamo, da vsebujejo vsaj ključne podatke o njem.

Prvi podatek o nevarnosti kužne epidemije, ki se je z ozemlja Beneške republike bližala mejam Svetega rimskega cesarstva in vojvodine Kranjske, v registraturnem protokolu zasledimo že na začetku leta 1630, januarja je namreč vpisan »patent, ki prepoveduje sleherno trgovanje z Benečani zaradi kužne epidemije, ki se tam širi«,⁴⁷ vendar je notica prečrtana, kar bi lahko pomenilo, da je bil ob naknadnem sestavljanju protokola omenjeni patent sprva napačno vpisan, saj se z zabeležko enake vsebine ponovno srečamo marca 1630.⁴⁸ Ker marčni vpis ni prečrtan, lahko sklepamo, da so kranjski deželni stanovi tedaj z zahoda bližajočo se epidemijo prvič dojeli kot potencialno grožnjo za svojo deželo. Patent, katerega izdajatelj ni naveden, je bil nato objavljen še dvakrat, in sicer marca in avgusta 1631.⁴⁹

Sodeč po vpisih v registraturnem protokolu so prvo polovico leta 1630 pomembno zaznamovali osmanski napadi na Vojno krajino, od avgusta dalje pa so poslovanje deželnih stanov pomembno zaznamovale priprave na sprejem španske infantinje Marije Ane,⁵⁰ ki je v kranjskem glavnem mestu bivala med 5. in 8. februarjem 1631.⁵¹ Marca je cesar Ferdinand

II. začetek kranjskega deželnega zbora, določen za 28. april,⁵² prestavil na nedoločen termin, nakar je bil po enem letu ponovno objavljen že omenjen patent o prepovedi vsakršnega trgovanja z Beneško republiko zaradi tamkajšnje »infekcije«. ⁵³ Enoletni premor omemb epidemije bi nemara lahko kazal na uspeh protiepidemioloških ukrepov ali na počasno širjenje bolezni, saj je ta že od septembra 1630 pestila bližnji Koper.⁵⁴

Pomlad 1631 je minila v znamenju priprav na dedno poklonitev, ki jo je, kot rečeno, po svojem komisarju vojvodi Krumlovškem in knezu Eggenbergu *vivente predecessore* sprejel bodoči deželni knez Ferdinand III. Poklonitev kranjskih deželnih stanov je potekala na Ljubljanskem gradu, najverjetneje 4. junija 1631.⁵⁵ Kranjski deželni zbor, ki je naposled začel zasedati 30. maja,⁵⁶ pa je nekaj dni pozneje, na svoji šesti seji, 9. junija odobril nesorazmerno visok, 800.000 goldinarjev težak delež dvornih in vojnih dolgov,⁵⁷ s čimer je tridesetletna vojna potrkala na kranjski erar.⁵⁸ Junija je v registraturnem protokolu vpisana tudi cesarska resolucija, naj se izseljenim nekatoliškim plemičem kapitala, ki ga imajo na Kranjskem, do nadaljnje cesarske odredbe ne daje več izven dežele.⁵⁹

Kranjski deželni zbor je medtem nadaljeval z zasedanji. Deželni upravitelj in hkrati deželni maršal Ditrih grof Auersperg (1578–1634)⁶⁰ in deželni vicedom Oktavij baron Panizoll sta dvanajsto sejo, 10. julija 1631,⁶¹ začela s svarilom pred nevarnostjo, kranjskim mejam se je z Beneškega namreč približevala »neprijetna kužna epidemija«. Obstajala je tudi bojazen, da bo »infekcija« zajela in zadržala tovore, ki so šli na Beneško po sol. Zato sta Auersperg in Panizoll predlagala, da bi se med pogajanja o soli s Tržačani dogovarjali še z Beneško republiko, če se s prvimi ne bi mogli pogoditi za ugodno ceno. Dodala sta še, da gre za opravljanje te naloge odposlati

Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 591; Dimitz, *Geschichte*, III. Theil, str. 406, 464; Kočevar, *Vojvodina*, str. 389–398.

⁵² SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 45r.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Gl. op. 28.

⁵⁵ Kočevar, *Dedna poklonitev*, str. 224–230, 231.

⁵⁶ SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 532r. O tem gl. Kočevar, *Vojvodina*, str. 484–486.

⁵⁷ SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 543v–545v. O tem gl. Kočevar, *Vojvodina*, str. 503–506.

⁵⁸ O tridesetletni vojni gl. Grdina, *V blodnjakih*.

⁵⁹ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 52r. O tem gl. Valvasor, *Die Ehre*, VII, 470; Kočevar, *Generalni mandat*, str. 92.

⁶⁰ Gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 227–228, 421.

⁶¹ Dvanajsta seja, 10. julija 1631, je tudi zadnja deželnozborska seja, vpisana v deželnozborskem protokolu za to leto. Kljub temu obstajajo indici, da bi deželni zbor lahko zasedal še tudi potem, gl. SI AS 2, Stan. I., šk. 351 (fasc. 236), Landtagsacta de anno 1631, No. 5, *Credentzschreiben* za reassurierung des 1631ten landtags). Pogajanja med stanovi in vladarjem o odplačevanju prevzetih dolgov so se nadaljevala še v naslednje leto.

⁴⁴ Sapač, *Grajske stavbe*, III, zv. 3, str. 30–31, 42, 46, 49. O Jablanici gl. tudi Smole, *Graščine*, str. 194.

⁴⁵ Smole, *Vicedomski urad*, 2. zv., str. 414.

⁴⁶ O posestih Rafaela Coraduzzija na Kranjskem (Koča vas, Mirna, Orehek) gl. Smole, *Graščine*, str. 224, 295, 332.

⁴⁷ *Patent darinen alle und jede commercia mit den Venedigischen wegen der eingerissenen infection eingestellt worden* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 2r).

⁴⁸ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 10v.

⁴⁹ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 45r, 58v.

⁵⁰ Vpise za leto 1630 gl. SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 1r–34v.

⁵¹ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 41r;

Janeza Ferdinanda grofa Porcio in »gospoda Baio«, vikarja iz Gradišča ob Soči.⁶²

Člani kranjskih stanov, zbrani na deželnem zboru,⁶³ so nato sklenili grofa Porcio prositi, naj se skupaj z vikarjem Gradišča ob Soči gospodom Baio poda v Trst in se tam sporazume za ugodno pogodbo o soli. Če Tržačani ne bi pristali na pravičen dogovor, naj sklene »interno pogodbo« samo z Beneško republiko in pri tem izpusti sicer pristojnega pokrajinskega namestnika v Kopru.⁶⁴ Sklep deželnozborskega zasedanja je pomemben, ker se zdi, da je pogajanja o soli nato prekinil izbruh kužne epidemije. Kranjski komisarji, ki so se v Benetkah pogajali o trgovini s soljo, se v registraturnem protokolu namreč pojavljajo od junija do decembra 1632,⁶⁵ Janez Ferdinand grof Porcia pa je pomembno vlogo odigral med samo kužno epidemijo na Kranjskem jeseni 1631.

Dober teden po zadnji deželnozborski seji, 18. julija 1631, so se predstavniki stanovskih kurij⁶⁶ sešli na posebnem sestanku, t. i. »konferenci vseh štirih stanov«,⁶⁷ v hiši grofa Auersperga v Ljubljani.⁶⁸ Deželni upravitelj Ditrih grof Auersperg je zbranim najprej poročal o poteku pogajanj grofa Porcie in doktorja Baie s Tržačani o soli,⁶⁹ nakar je opomnil, da grof Porcia zahteva, naj zaradi širjenja kužne epidemije vse prelaze zavarujejo s po dvajset ali več osebami.⁷⁰ Stanovi so izrazili zaupanje v grofa Porcio in

sklenili, naj vpokliče 10. in 12. ter po potrebi še več mož deželne vojske,⁷¹ ga prosili, naj to pridno nadzira, ter mu obljubili, da bodo nastale stroške v bodoče nadoknadili pri davkih.⁷²

Med protiepidemiološke ukrepe, ki jih je sprejela »stanovska konferenca«, lahko uvrstimo še sklep predstavnikov stanovskih kurij, da bodo gospodu Rafaelu Coraduzziju pisali, naj prekine tedenski sejem v Grahovem.⁷³ Zadnji sklep konference, naj se mandate, ki so bili pred kratkim poslani sodnim gospodom, dopolni z določilom, da nikomur ni dovoljeno jamčiti za Benečane, naj bo kdorsibodi,⁷⁴ pa odpira več vprašanj. Ne vemo namreč, ali se nanaša na patent, izstavljen marca 1630 in 1631, o prepovedi trgovanja z Benečani zastran kužne epidemije, ki je tam razsajala, ali gre za še enega v vrsti ukrepov za omejitev pravnih ingerenc Republike sv. Marka nad cerkvenimi in svetnimi podložniki Habsburžanov v notranjeavstrijskih deželah.⁷⁵

Avgusta 1631 se po štirimesečnem premoru vesti o kužni epidemiji ponovno pojavijo tudi v registraturnem protokolu; »infekcija« je tedaj nemudoma postala glavna tema stanovske korespondence, ki ji je tega meseca posvečenih kar 26 zabeležk. Prvo žarišče epidemije na Kranjskem je bil očitno Loški Potok; Janez Ludvik Benkovič⁷⁶ je deželne stanove namreč obvestil, da se je »nesrečna infekcija« razširila na treh krajih prizadetega območja.⁷⁷ Nato je stanove

⁶² Povzeto po izvorniku: *Den 10. july vormittag. Hat herr lanndts-verwalter und herr lanndtsvizardomb dennen löb[lichen] ständen proponiert, das die laidige infection sich von dem Venedigischen, disen confinen nacht und zubefürchten, das die umb saalz gebende sämber sich vergehen und dieselbe vertragen möchten. Damit dan soliches unheil abgewendet, hülten sye für ratsamb, das man solichs mit Triest und zum fall sie nit zu einem billichen pretio zubezuegen, mit der signoria di Venetia interim tractiern solle. Zu verrichtung soliches wercks erachten sye herrn Johann Ferdinanden grauen von Portia und herrn Baio abzufertigen* (SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 551v).

⁶³ Poleg Auersperga in Panizolla so bili prisotni še: kostanjeviški opat Rupert Eckart, vitez nemškega viteškega reda Rajnpreht baron Händel, bistriški prior Pavel Waysot, Jurij Gusič, stolni dekan Kheysell, Janez Ferdinand grof Porcia, stolni prošt Adam Sontner, Jurij Baltazar baron Kacijaner, Henrik baron Paradeiser, Jernej Valvasor, Bernardin baron Moscon, Janez Jurij Posarell in ljubljanski župan Jurij Vidič (SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 551v–552r).

⁶⁴ SI AS 2, Sant. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 552r.

⁶⁵ Gl. SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 85v–99v.

⁶⁶ Srečanja so se udeležili: deželni maršal grof Auersperg, deželni vicedom Oktavij baron Panizoll, komtur nemškega viteškega reda Rajnpreht baron Händel, ki je predstavljal prelate, Jurij Gusič, Janez Jurij Posarell iz vrst vitezov in oprod ter ljubljanski župan Jurij Vidič in mestni sodnik Janez Cornian, ki sta zastopala četrto kurijo deželno knežjih mest (SI AS 2, Stan. I., šk. 937, Carnioliae Pragmatica, Pars I., Prot. 15, § 45).

⁶⁷ Ker deželnozborski protokol ne navaja, za srečanje katerega stanovskega organa je pravzaprav slo, se držim Perizhofferjevega poimenovanja *conferenz von allen vier ständen* (SI AS 2, Stan. I., šk. 937, Carnioliae Pragmatica, Pars I., Prot. 15, § 45).

⁶⁸ SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 553r.

⁶⁹ Prav tam, fol. 553r–553v.

⁷⁰ *Item proponiern ihr gnaden, das herr graff von Portia, für sich und an statt der andern confinanten, begert, das der eingerissenen*

infection halben, die pass mit 20 oder mehr persohnen verhuett werden sollen, dann dits die grösse noth erfordren thet (SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 553v).

⁷¹ Kmečki poziv pešcev, gl. Simoniti, *Vojaska organizacija*, str. 91–111.

⁷² *Ist geschlossen. Herrn graffen von Portia zu schreiben, das ein er[same] lanndt[schaft] so weit in sein persohn das verthrauen sezen, und ime herrn haimbstellen wolle, damit er 10., 12. oder mehr persohnen auf nemben und die confinen also besezen solle, auf das die gefahr müglichst verhuett werde. Ein ersambe landtschaftt wolle demselben die spessa, so dits fahls aufgeben möchte, khünfftig an der steuer guetmachen und die inspection darüber fleißig zubalten, gebetten haben* (SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 553v–554r).

⁷³ *Herr Coraduzzi mit ernst zuschreiben, damit er alßbalden den wochen markht zu Grachauia der infection halben einstelle* (SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 554r). Grahovo pri Cerknici se v nemščini sicer imenuje *Grachaw*, naš vir pa govori o kraju *Grachauia*, a ker je imel Coraduzzi posesti v teh krajih, lahko s precejšnjo mero verjetnosti sklepamo, da gre res za Grahovo.

⁷⁴ *Die jüngst abganngenen mandata, an die gerichtsherrn, sollen renoviert, das niemandts, wer der seye, mit dennen Venetianern zu praef[st]ieiren, nit solle verstaten werden* (SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 554v).

⁷⁵ Gl. tozadevni ukaz nadvojvode Ferdinanda iz leta 1609 (SI AS 2, Stan. I., šk. 935, Sammlung von Verordnungen, [brez paginacije] (Gradec, 3. januar 1609)). Poleg epidemioloških zadev je stanovska konferenca 18. julija 1631 razpravljala o pošiljanju streliva v Vojno krajino, gl. SI AS 2, Stan. I., šk. 889, Landtagsprotokoll 15, fol. 554r.

⁷⁶ Neidentificiran.

⁷⁷ *Hans Ludwich Wenkbouitsch avisirt, daß die laidige infection in Laaser Poden an dreyen undterschidlichen orthen eingerissen habe* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 57r).

o sumljivem primeru epidemije v Trstu obvestil tamkajšnji glavar Benevent baron Petazzi.⁷⁸ Zabeležen je tudi ukaz neimenovanega izdajatelja za sodnega gospoda v Ložu Rafaela Coraduzzija, naj vzdržuje svoje uboge okužene podrejene. Stanovski poverjeniki so mu obljubili, da mu bodo poslali nekaj izkušenih oseb z zdravili.⁷⁹

Sledilo je poročilo, da v Loškem Potoku vsak dan umre katera od okuženih oseb,⁸⁰ na možnost širjenja epidemije pa kaže notica o domnevno cesarjevem ukazu, naj zemljiška gospodstva in deželna sodišča pod grožnjo izgube cesarske milosti svojim okuženim podložnikom brez zavračanja nudijo življenjske potrebščine.⁸¹ Nato je Janez Ferdinand grof Porcia stanovom poročal o pojemanju »gnusobe« ter da je prejel ukaz gospodoma (Juriju) Stembergu in Emanuelu De Finiju, ki svojim okuženim podrejenim že nudita potrebno, in dodal, da iz Trsta ni slišati ničesar.⁸² Žal notica z izjemo Trsta ne navaja imen krajev, za katere je grof Porcia poročal o pojemanju epidemije.

Iz Ljubljane so nato o kužni epidemiji, razširjeni v Loškem Potoku, pisali grofu Porcii in mu naročili, naj nudi ustrezno podporo sodnemu gospodu Rafaelu Coraduzziju.⁸³ Na širjenje epidemije iz Loškega Potoka proti severozahodu pa kaže naslednji dopis, namenjen pravkar omenjenemu gospodu Coraduzziju, o »neprijetni infekciji«, ki se je razširila v vas Podlož v Loški dolini.⁸⁴ Sledita zabeležki, ki se nanašata na protiepidemiološke ukrepe na ravni celotne dežele, ponovno sta namreč zavedena že trikrat omenjeni patent o prepovedi trgovanja z Benečani⁸⁵ ter

»instrukcija in patent« za doktorja Andreja Ludvika Bejjaka⁸⁶ in ljubljanskega »sanitetnega nadzornika« (*provisor sanitatis*)⁸⁷ Melhiorja Štoka (*Stokh*).⁸⁸

Za razliko od obdobja kužne epidemije med letoma 1623 in 1627 v zapisih o »infekciji« leta 1631 v registraturnem protokolu ne najdemo nobene neposredne omembe »izolacije« okuženih krajev v deželi ali »infekcijskih zapor«,⁸⁹ vendar lahko na podlagi več omemb »zastraženja« (*verwachtung*) in vojakov z veliko gotovostjo sklepamo, da je šlo za isti protiepidemiološki ukrep. Poleg zgoraj že omenjene dvanajste seje deželnega zbora, 10. julija, ki je sklenila zapreti zunanje meje, se avgusta srečamo z jasnimi znaki, da je po vdoru epidemije v deželo prišlo tudi do izolacije posameznih naselij na Kranjskem, in sicer takšen sklep omogoča prvo od treh pisem Janeza Ferdinanda grofa Porcie, ki jih kot naslednja omenja protokol.

V prvem dopisu je grof stanovom poročal, da so nekatere vasi »v največji ogroženosti« ter da jih je na mnogih mestih že oskrbel s stražami.⁹⁰ Pismo sicer ne navaja, katere vasi naj bi bile ogrožene, vendar lahko sklepamo, da se je grofov dopis nanašal na Loški Potok ali Loško dolino. Nekaj odprtih vprašanj pušča tudi njegovo drugo pismo; Porcia je v njem med drugim poročal, da je v Trstu umrl okuženi mornar in da so zdravniku, ki mu je nudil pomoč, izolirali hišo. Težave z interpretacijo nastopijo, ko grof navaja, da njegovega pisma niso želeli sprejeti na Vrhniki. Ob tem se poraja vprašanje, ali je s »pismom« dejansko mišljen *fede*⁹¹ ali se drugi del pisma sploh ne nanaša

⁷⁸ *Herr Benvenuto [sic!] Petäz freyherr hauptmann zu Triest referirt, waß für ein verdächtiger fahl einer leidigen seuh diser tagen zu Triest in deß Donato Martena behausung fürgangen* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 57r).

⁷⁹ *Herren Raphaeli Coraduz wieder die undterhaltung denen armben ihme undtergebenen inficirten zugeben anbefohlen. Sein auch die herrn verordenen in werkh ein erfabrne persohnen mit medicamentis hinunder zuschikben* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 57r).

⁸⁰ *Tag jedlein der jenigen persohnen so an der infection in Laaser Poden gestorben* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 57v).

⁸¹ *Die grundherschaften und landgerichts herren sollen bey verliehrung khay[serlichen] gnad ihren inficirten unterthanen die notturft des leibs unwaigerlich raichen* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58r).

⁸² *Herr graf von Portia referirt die abnembung des abscheußs, wie auch den empfah der befelch an herrn Stembergen und Emanuel de Fini, welcher seinen undtergebenen inficirten alberait die notturft raibe. Von Triest ist nichts zu hören etc.* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58r).

⁸³ *An herren Johan Ferdinanden grafen von Portia, wegen der in Laaser Poden eingerissenen laidigen infection, herr Raphael Coraduzi, alß g[e]richts inhaberen guette assistenz zu laisten* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v).

⁸⁴ *An herrn Raphael Coraduzi alß landtgerichts inhabern der herschaft Laaß, wegen der in dorf Podlaß eingerissenen laidigen infection* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v).

⁸⁵ *Patent darinen alle und jede handlungen mit den Venedigischen eingestellt worden* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v).

⁸⁶ Doktor medicine Andrej Ludvik Bejjak ali Vejjak se je pojavil že med epidemičnim valom v letih 1623 in 1627, gl. SI AS 2, Stan. I., š. 860, Registratursprotokoll 14, fol. 410r, 411r. O tem gl. Kočevar, Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627, [v tisku].

⁸⁷ V Beneški republiki je bila funkcija *proveditori della sanità* (Cossar, L'epidemia, str. 188, op. 17). Janez Kramar, Epidemije, str. 102, to prevaja kot »sanitetni providurji«.

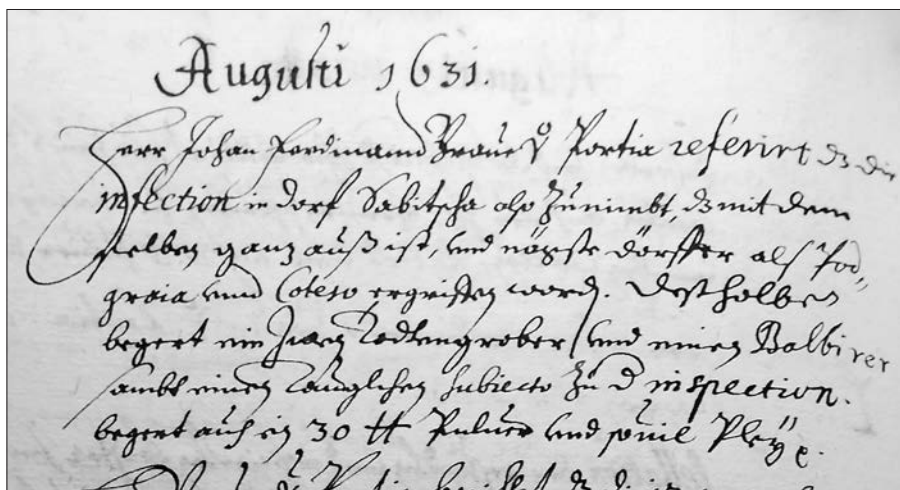
⁸⁸ *Instruction und patent auf doctorem Andre Ludwig Wesiakhen und den Laybaberischen provisorom sanitatis Melchiorn Stokhen* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v).

⁸⁹ Obravnavani vir kraje, »izolirane« zaradi epidemije med letoma 1623 in 1627, običajno označi s pridevnikom *bandisirt*, gl. SI AS 2, Stan. I., š. 860, Registratursprotokoll 14, fol. 271r, 274v, 275v, 344v, srečamo se tudi z besedo *infections-spörr* (prav tam, fol. 271r). O tem gl. Kočevar, Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627, [v tisku].

⁹⁰ *Johan Ferdinandt grave von Portia relationiert etlichen dörfer bögsten gefahr, auch wie dieselben an unterschidlichen orthen wol mit wahten versehen sein. Bittet beynebns herrn Coraduzi seinen begeben nicht statt zu thuen* (SI AS 2, Stan. I., š. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v).

⁹¹ *Fede* ali *fedi* je bilo potrdilo ali spričevalo, ki so ga potujočim ljudem izdale lokalne oblasti in je bilo potrebno za vstop v mesto. Po uvodoma omenjenem infekcijskem redu iz leta 1625 je moral *fede* izkazovati, da potujoči prihaja iz krajev, kjer 6 tednov nihče ni umrl zaradi kuge, ter vsebovati podatke o njegovem stanu, fizionomiji, postavi, laseh in morebitnih znamenjih (SI AS 2, Stan. I., š. 935, Sammlung von Verordnungen, [brez paginacije] (21. avgust 1625), [brez paginacije]; o tem gl. Flamm, *Die ersten*, str. 18 (op. 3), 56; Gruden, *Zgodovina*, str. 1078; Bratož, Kuga in prestopki, str. 717).

Prva notica v registraturnem protokolu, ki neposredno omenja kužno epidemijo v Zabičah, Podgrajah in Kuteževem, avgust 1631 (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

na epidemijo. Ob koncu je grof v Ljubljano prosil še za 30 funtov smodnika in prav toliko svinca.⁹²

Vsebine tretjega pisma grofa Porcie protokol ne povzema, temveč navaja, da je šlo za njegovo poročilo o epidemiji.⁹³ Žal je skopa tudi naslednja notica, ki med drugim omenja poročilo o zdravih in okuženih vaseh v Loškem Potoku in [loškem] deželskem sodišču.⁹⁴ Sledita omembi dveh poročil že omenjenih doktorja Andreja Ludvika Bezjaka in »sanitetnega nadzornika« Melhiorja Štoka. V prvem naj bi gospoda poročala o svojem delu in zahtevala, naj jima za pomoč na teren pošljejo dobrega padarja.⁹⁵ Čeprav notica o prvem poročilu ne navaja, kje sta se njegova avtorja mudila, lahko na podlagi drugega poročila »o kugi v Loškem Potoku« z veliko gotovostjo sklepamo, da sta se doktor in »sanitetni nadzornik« zadrževala prav tam.⁹⁶ Žal notici ne vsebujeta drugih podatkov.

Na območje Loškega Potoka in Loža se je po vsej verjetnosti nanašalo tudi naslednje pismo grofa Porcie, v katerem je zahteval, da gospod Coraduz-

zi vojakom nudi potreben proviant za stražo, dobro naj poskrbi tudi za to, da bodo stari in ubogi okuženi podložniki dobili dnevne potrebščine, pa tudi Tržičani, ki bi jim ob prekinitvi trgovine z zaledjem lahko grozilo pomanjkanje.⁹⁷ Grof je še velel, da je treba potujočim tovornikom popolnoma prepovedati prehod, in nadaljeval, da bo pomoč za izvedbo teh ukazov nudil Martin pl. Palmburg (v virih tudi Pallenburg).⁹⁸ Stanovi so grofu Porcii sicer odgovorili, vendar registraturni protokol vsebine stanovskega pisma žal ne povzema.⁹⁹

Poleg prvega žarišča epidemije v Loškem Potoku in Loški dolini naslednja vpisana cesarska odredba za ustrezen nadzor zaradi epidemije na Krasu, v Istri in Šteberku¹⁰⁰ kaže, da je nalezljiva bolezen deželne meje prečkala tudi na drugih mestih. V drugi polovici avgusta se kužna epidemija prvič neposredno omenja tudi na področju zgornje doline reke Reke.

⁹² Herr Johann Ferdinandt graue von Portia berichtet, das zu Triest ein barcarol infectioniter [fol. 59r] gestorben und des medici, der ihm insi[s]tirt, sein haupf versperth worden, auch des herren grauen schreiben zu Oberlaybach nicht annehmen wollen. Bittet umb einen 30 pfunt pulver und sovil pley (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v–59r).

⁹³ Herr Johan Ferdinandt graue von Portia relation wegen der infection (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r).

⁹⁴ Relation der gessundten und inficierten dörfer im Laaser Poden und landgericht. Dabey ein verzeichnuß der dorfer und ein schreiben abn herren de Fini (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r).

⁹⁵ Doctor Andre Ludwigh Wesiagkh und Melchior Stokh provisor sanitatis relationieren ihre ver[r]sichtung wegen der infection und begeren ein tauglichen pader (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r).

⁹⁶ Relation doctoris Wesiagkh und Melchior Stokhens de peste in Laaser Poden (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r).

⁹⁷ Prekinitiv trgovine z zaledjem je lahko za Trst v zgodnjem novem veku pomenila pomanjkanje živeža. Tako so se Tržičani februarja 1623, ko je Kranjska zaradi kužne epidemije na Goriškem zaprla svoje zahodne meje, nemudoma pritožili zaradi »zapore živil« (SI AS 2, Stan. I., šk. 860, Registratursprotokoll 14, fol. 261r). Podobno se je zgodilo med pripravami na dedno poklonitev Karlu VI. leta 1728. O tem gl. posebno razpravo v tej številki *Kronike*.

⁹⁸ Herr Johan Ferdinandt grauen von Portia wölle herr Coraduz zur verwachtung und raichung nothwendigen proviant denen soldaten, auch alten, auch guette achtung geben damit denen armben inficierten undterbanen die tagliche notturft geraicht wierdt und denen von Triest, wie auch denen durchtraisenden saumeren völlig der paaf abgeschlagen. Zu dem ende wirdt herr Merth von Pallenburg alle assistenz laisten (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r). O Palmburgih gl. Smole, *Grašine*, str. 126, 218, 269, 564.

⁹⁹ Abschrift von herrn Johann Ferdinanden grauen von Portia an ihne abgangeren schreiben, die infection betreffent (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r).

¹⁰⁰ Khay[serliche] verordnungen per guette aufsicht wegen der infection am Kharst und in Ysterreich, Laß und Stegberg (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r).

Tozadevna notica v registraturnem protokolu se v prostem prevodu glasi: »Gospod Janez Ferdinand grof Porcia poroča, da torej kužna epidemija narašča v vasi Zabiče, ki je popolnoma zajeta, razširila se je tudi na sosednje vasi Podgraje in Kuteževo. Zato želi novega grobarja in ranocelnika skupaj s sposobnim pomočnikom, za nadzorovanje pa želi tudi 30 funtov smodnika in prav toliko svinca itd.«¹⁰¹

Grof Porcia je nato poročal o težavah pri postavljanju straž, ki naj bi preprečile promet okuženih krajev z neokuženimi, in sicer je trdil, da dvanajst nanašenih vojakov ne bo zadostovalo. Poleg tega je imel težave z njihovim vzdrževanjem, zato se je za pomoč obrnil na kranjske deželne stanove in zemljiške gospode.¹⁰² Notica sicer ne vsebuje podatka o tem, kje so bile omenjene straže postavljene, vendar lahko na podlagi poznejših zaznamkov sklepamo, da je šlo za severni rob Loške doline. V popolnem nasprotju z zgoraj opisanimi razmerami na jugu Kranjske naslednja notica omenja poročilo tržaškega glavarja Petazzija, da v Trstu ni strahu pred »infekcijo«.¹⁰³

Epidemiološke razmere so bile drugod očitno popolnoma drugačne kot v Trstu, v nadaljevanju namreč naletimo na podatek, da je moral Emanuel De Fini pod grožnjo kazni 1000 dukatov zagotoviti živež za svoje revne podrejene, ki so se okužili.¹⁰⁴ Vpogled v organiziranje zapor v času epidemije omogoča zabeležka, da si je Martin pl. Palmburg začel dopisovati z grofom Porcio glede zaščite prehodov in oskrbovanja okuženih v prizadetih gospodstvih s stvarmi, ki jih potrebujejo.¹⁰⁵ Navedeno je še eno poročilo doktorja Bezjaka in nadzornika Štoka o mestih, trgih in vaseh, ki jih je zajela kužna epidemija, skupaj z okuženimi in umrlimi osebami.¹⁰⁶ Žal tudi ta notica ne vsebuje

konkretnih podatkov ne o krajih, ki jih je pestila kužna epidemija, ne o številu obolelih.

Tudi zadnja avgustovska notica v registraturnem protokolu je posvečena kužni epidemiji, in sicer omenja odgovor grofa Porcie, kako naj se z dvanajstimi vojaki zastraži okužene kraje, kar se verjetno nanaša na severni rob Loške doline, in določilo, da je Tržičanom do nadaljnje odredbe prepovedan prehod. Poleg tega zadnja avgustovska zabeležka omenja ponoven »resen« ukaz neznane vsebine, ki je bil poslan Emanuelu De Finiju.¹⁰⁷ Potemtakem se avgust 1631 kaže kot mesec, ko je kužna epidemija, potem ko se je bila deželnim mejam z zahoda približevala že vsaj od marca prejšnjega leta, naposled izbruhnila. Njeno prvo in glavno žarišče na Kranjskem je postal Loški Potok, od koder se je »infekcija« kmalu razširila še v Loško dolino, drugo pa je očitno nekoliko pozneje nastalo v zgornji dolini Reke.

Septembra se število notic, posvečenih kužni epidemiji na jugozahodu dežele, precej zmanjša, saj se ta v registraturnem protokolu pojavi le še devetkrat. Podobno kot Emanuelu De Finiju nekaj tednov po prej je bilo na začetku septembra tudi Rafaelu Coraduzziu pod grožnjo kazni 1000 dukatov naloženo, naj svojim podložnikom nudi življenjske potrebščine, loči okužene od zdravih, z vojaki in podložniki nudi pomoč Martinu pl. Palmburgu in naj nobenemu tovarniku ne dovoli prehoda.¹⁰⁸ Glede na to, da je bil Coraduzzi sodni gospod v Ložu, se notica verjetno nanaša na območje deželskega sodišča Lož. Sledita notici o dveh poročilih Martina pl. Palmburga o kužni epidemiji v Loškem Potoku.¹⁰⁹

Da je bila epidemija veliko breme ne le za »okužena« gospodstva, temveč tudi za tista, ki so nanje mejila, dokazuje naslednja zabeležka, ki navaja, da so za vzdrževanje dvanajstih vojakov, ki so zaradi kužne epidemije stražili v vaseh ob mejah Loškega Potoka, od vsake cele hube v celotnem gospodstvu Hošperk in Šteberk, pa tudi na Cerkniskem in na okoliških cesarskih posestih, zahtevali mernik¹¹⁰ pšenice. Za to vzdrževanje »infekcijske straže« je prior kartuzijan-

¹⁰¹ Herr Johan Ferdinand grave von Portia referirt, das die infection in dorf Sabitscha also zuniembt, das mit demselben ganz auß ist und nägste dörfer als Podgraja und Cotoso ergreifen worden. Deshalb begehrt ein zwen todtengraber und einen barbiierer sambt einen tauglichen subiectu, zu der inspection begert auch ein 30 pfunt pulver und soviel pley etc. (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

¹⁰² Herr grave von Portia berichtet, das die 12 geworbene soldaten nicht erklählich, welichen, die weil er die undterhaltung zu geben, zu schwach, wolle inen die löb[liche] la[ndschaft] ander aber die g[e]richts und grundt herren beyspringen (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

¹⁰³ Herr Petazi zu Triest meldet, sey kbain scheüh der infection verhanden (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

¹⁰⁴ Herr Emanuel de Fini solle g[e]wislichen bey pönen 1000 dt denen armben ibme undtergebenen inficierten die nöwendige profianthierung laisten (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

¹⁰⁵ Herr Merth von Pallenburg wölle sich der mühwoltung undterfangen und mit den herren graven von Portia correspondieren, damit die päas verhöuetet und denen inficierten von denen grundtherschaften die notturft geraicht werde (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

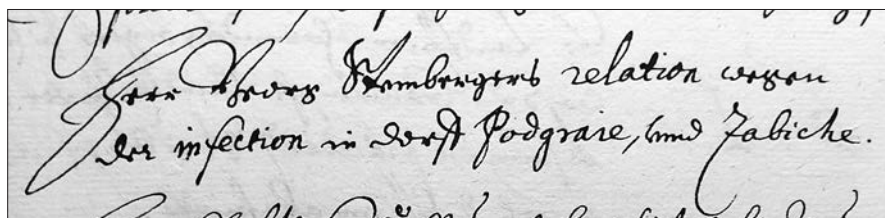
¹⁰⁶ Relation herrn Andre Ludwihen Wesiagkhens und berren Melchior Stokhens der inficierten stätt, märkbt und dorfer sambt denen inficierten und verstorbenen persohnen (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

¹⁰⁷ Herr graf von Portia beantwort sich, wiederumben umb 12 soldaten, die inficierte örter zuverwehten, denen von Triest ist auß weitere verordnung der päas abgeschlagen und den de Fini einen erstlicher befelch geschikht worden (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v).

¹⁰⁸ Herren Raphaeli Coraduz wirdt bey pönen 1000 dt auferlegt, das er seinen undterthanen die notturft des leibs darreibe, die inficierte von denen gesunden separire, herren Merth von Pallenburg mit soldaten und undterthanen die assistenz laiste und kbainen saumer den paß verstatte (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61r).

¹⁰⁹ Herr Merth von Pallenburg avisirt die beschaffenheit der zu Laaser Poden eingerissenen infection; Herr von Pallenburg avisirt den laidigen standt der in Laaser Poden eingerissenen infection (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61r).

¹¹⁰ Vir kot votlo mero v danem primeru navaja khaufmaß, ki po ugotovitvah Sergija Vilfana, Prispevki, str. 45, 76, »s precejšnje verjetnostjo« ustreza merniku po ljubljanski meri, o tem gl. prav tam, str. 48–50.

Notica »Poročilo gospoda Jurija Stemberga o kužni epidemiji v vaseh Podgraie in Zabiče«, oktober 1631 (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 63r).

skega samostana v Bistri, gospod Pavel (Waysot),¹¹¹ resno opomnil svoje tam nastanjene podložnike.¹¹² Kljub omenjenim izrednim dajatvam za oskrbovanje vojakov, ki so zavarovali povezave z Loško dolino, so težave na tem področju ostale.

Podobno kot v zgoraj navedenih primerih gospodov De Fini in Coraduzzi bi lahko sklepali, da se je pomoči obolelim podložnikom otepal tudi Nikolaj Hörner, za katerega sicer ne vemo, kje je imel posesti. Prvi ukaz, ki je zaveden v registraturnem protokolu, Hörnerju naroča, naj svojim okuženim podložnikom nudi nujne življenjske potreščine. Poleg tega naj postavi dobro stražo pri vaseh, ki so mu podrejane, da se tega zla ne bo treba več bati.¹¹³ Vendar prvi ukaz verjetno ni veliko zalegel, saj so deželni poverjeniki nato za Hörnerja sestavili nov ukaz, ki mu je med drugim velel, naj bolj upošteva cesarsko in deželno-knežjo milost kot druge nepomembne skrbi. Poleg tega so mu sporočali, da bo »prihodnji torek«, verjetno na njegovo gospostvo, prišel doktor Bezjak s preventivnimi zdravili.¹¹⁴

Tudi septembra 1631 je glavno žarišče kužne epidemije na Kranjskem očitno ostal Loški Potok s širšo okolico. Naslednji notici namreč kažeta, da so stanovski poverjeniki hoteli vedeti imena petnajstih »okuženih« vasi na področju deželskega sodišča Lož in Loškega Potoka. Gospodu Hörnerju so zaupali povračilo dvanajstih pušk skupaj s steklenicami

za smodnik, dvajsetimi funti svinca in prav toliko smodnika. Zabeležka navaja še opravičilo »gospoda Coraduzzija« ter nadaljuje, da župnik na Blokah ni prišel in da je doktor Bezjak že odpotoval.¹¹⁵ Nato je v Ljubljano prispel dopis Rafaela Coraduzzija o stanju razširjajoče se kužne bolezni v Loškem Potoku, v katerem se je sodni gospod med drugim opravičil zaradi svoje neposlušnosti,¹¹⁶ vendar podrobnosti o razlogu za njegovo opravičilo niso znane.

Število omemb kužne epidemije se nato postopno zmanjšuje, saj registraturni protokol oktobra 1631 vsebuje le tri tovrstne zabeležke. Prva je poročilo gospoda Jurija Stemberga o »infekciji« v vaseh Podgraie in Zabiče,¹¹⁷ kar je druga neposredna zabeležka o kužni epidemiji v zgornji dolini Reke. Da je epidemija poleg Loškega Potoka močno prizadela tudi Loško dolino, kaže zabeležka pisma Baltazarja pl. Raunacha grofu Porcii, v katerem je Raunach opisal veliko stisko, ki so jo meščani Loža trpeli zaradi kužne epidemije, in naslovnika prosil za pomoč.¹¹⁸ Kljub temu so konec oktobra v Ljubljano prispeli tudi spodbudnejše novice, grof Porcia je namreč poročal, da je epidemija v Loškem Potoku »prav tako« popustila, osvobojene so bile tri vasi. Poleg tega je obstajalo upanje, nadaljuje Porcia, da bosta kmalu varni tudi drugi dve vasi. Grof je stanovom posredoval popis stroškov, nastalih za stražo in vojake.¹¹⁹

¹¹¹ Pavel Waysot je bil prior kartuzije Bistra od 29. septembra 1629 do svoje smrti 1. septembra 1652 (Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, str. 474).

¹¹² *Zu unterhaltung der zwolf soldaten, so in grainzenden dörfern umb den Laaser Poden wegen der infection wahren, wirdt von jedweder ganzer hieben in der herschaft Habs[berg] und Stegberg, wie auch in Zirknitzer Poden und denen berumligen khaishleren ein khaufmaas waitzen abgefordert. Zu diser undterhaltung wolle herr p[ater] [?] Paulus prior zu Freidniz seine aldort gesessene undterthanen ernstlich anhalten* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61r).

¹¹³ *Herr Nicolaß Hörner solle denen ihme untergebenen inficierten undterthanen die notbwendigkait des laibs raichen, auch guette waht bey denen ihme undtergebenen dörfern, damit nicht ferrers unbails zubeförhten, anstellen* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61r).

¹¹⁴ *Die herren verordneten haben ein befelch auf Nicolaßen Hörner außgefertigt, damit er mehr die kay[serliche] und fürst[liche] gnad, alß andere unnotwendige sorg gelten lasse. Herr d[octo]r And[reas] Ludovicus Wesiagkb wirdt auf khünftigen erhtag mit denen praeservativis volgen* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61v).

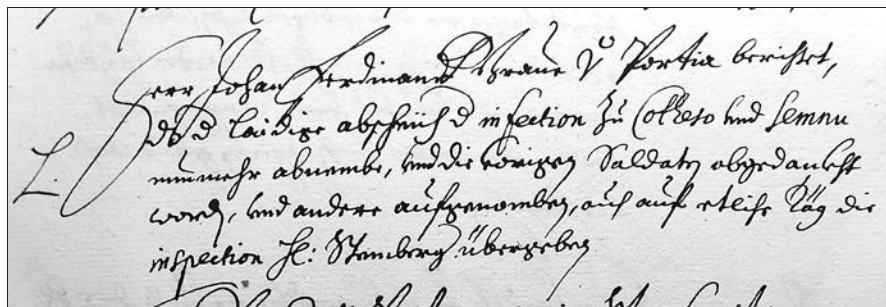
¹¹⁵ *Die herren verordneten begehren zu wissen, wie die 15 inficierte dörfer in laasarischen landtgericht und poden mit namben haiszen. Haben auch herrn Hörner auf widerstattung 12 robr sambt denen pulverflaschen, 20 pfunt bley und sovill pulver anvertrauth. Entschuldigung herrn Coraduzzi. Pfarrer zu Ablagkb, ist nicht erschinen, herr d[octo]r Wesiagkb, ist alberaith, verraist* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61v).

¹¹⁶ *Herr Raphael Coraduz g[e]richts inhaber in Laaser Poden berichtet die beschaffenheit der grassierenden infection, entschuldiget sich auch seines imputirten unfleis* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 61v).

¹¹⁷ *Herr Georg Stembergers relation wegen der infection in dorf Podgraie und Zabiče* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 63r).

¹¹⁸ *Herr Balthasar von Raunach berichtet den herrn graven von Portia, die grosse noth der burgerschaft zu Laas, die sye wegen der infection laiden müessen, rufft umb hilf* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 63r).

¹¹⁹ *Herr Johan Ferdinand graf von Portia berichtet, das die infection in Laaser Poden etlicher massen nachgelassen, drey dörfer liberiret, verhoffent in khurzen auch die ander zwvey dörfer zuversichern. Darbey ist die specification der auferlassenen spes auf die wächt und soldaten* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 63v).

Notica: »Gospod Janez Ferdinand grof Porcia poroča, da se neprijetni gnus okužbe v Kuteževem in Zemonu zdaj zmanjšuje in da so bili prejšnji vojaki odpušteni in sprejeti drugi, pa tudi to, da je nadzorovanje za nekaj dni prepustil gospodu Stembergu«, november 1631 (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66r).

Novembra 1631 se »infekcija« neposredno omenja le v eni zabeležki registraturnega protokola, vendar so z njo po vsej verjetnosti povezane še vsaj tri druge, četudi je ne omenjajo. Edina neposredna omemba kužne epidemije tega meseca se nanaša na območje zgornje doline Reke, in sicer je grof Porcia v Ljubljano poročal, da se je »neprijetni gnus okužbe« v Kuteževem in Zemonu¹²⁰ tedaj že zmanjševal ter da so bili prejšnji vojaki odpušteni in sprejeti drugi. Dodal je še, da je nadzorovanje za nekaj dni prepustil gospodu Juriju Stembergu.¹²¹ Slednja zabeležka kljub kratkosti vsebuje veliko pomembnih podatkov o protiepidemioloških ukrepih na Bistriškem, ki pa jih je manj kot za področje Loške doline in Loškega Potoka.

Zgornje navedbe grofa Porcie, ki obenem pomenijo tretjo omembo kužne epidemije na obravnavanem območju, potemtakem kažejo, da so bile tudi na Bistriškem postavljene t. i. »infekcijske straže«, čeprav ne vemo, v katerih vaseh in koliko vojakov je bilo za to najetih. Sklepamo lahko, da so vzdrževanje stražarjev prevzela okoliška gospostva, čeprav tudi o tem neposrednih podatkov v pregledanih virih ni. Obravnavana notica o poročilu grofa Porcie kaže, da je infekcijskim stražam na Bistriškem kužno epidemijo uspelo omejiti na zgornjo dolino Reke, za Loškim Potokom drugo žarišče »infekcije« na Kranjskem, saj s podatki o obolelih severno od Zemona ne razpolagamo.

»Infekcijske straže« so novembra vztrajale tudi na severnem robu Loške doline. Martin pl. Palmburg je od deželnih stanov tega meseca namreč ponovno že-

lel 24 funtov smodnika in svinca za nanovačene vojake, ker so prejšnjo pošiljko že porabili. V nadaljevanju povzetka pisma izvemo, da je Palmburg poročal tudi o pomanjkanju živeža, ki je pestilo vojake, kar kaže, da se razmere na področju preskrbe kljub izrednim dajatvam v naturalijah na območju Cerknice in Hošperka, omenjenim septembra, do novembra niso izboljšale. Poleg tega izvemo, da so bile »infekcijske straže« postavljene v krajih: [Bloška] Polica proti Blokam, Bločice, grad Šteberk, Žerovnica, Lipsenj in Goričice.¹²²

Naslednji z epidemijo povezan zaznamek je sicer pomemben, ker je prvi v obravnavanem viru, ki kaže, da je epidemični val leta 1631 pljusnil tudi na širše področje Vipavske doline, vendar po drugi strani pušča veliko odprtih vprašanj. Registraturni protokol namreč navaja, da so novembra Lanthierijevemu skrbniku in sodniku v Vipavi z vso resnostjo naročili, naj takoj izolira Rihemberk (danes Branik) in naj od nikogar, naj bo kdorsibodi, ne sprejema *fede*. Poleg tega so vipavskemu skrbniku in sodniku naročili, naj v Ljubljano piše o stanju v Vipavi in okoliških krajih.¹²³ Omenjena zabeležka kaže, da se je epidemija s Krasa, ki jo je avgusta med drugim omenjala zgoraj obravnavana cesarska odredba,¹²⁴ začela širiti v Vipavsko dolino.

Iz obravnavanega zaznamka žal ne izvemo, ali je kužna epidemija prizadela tudi kranjski del Vipavske doline¹²⁵ ali pa je ostala omejena na Goriško. S tem

¹²⁰ Glede Zemona se odpira vprašanje, ali je epidemija prizadela oba, Gornji in Dolnji Zemon, ali le eno od teh vasi, delitev je namreč obstajala že od srednjega veka, gl. *Historična topografija Primorske*, str. 75–76, 117–118, 606. Obravnavani vir navaja le toponim *Semnu* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66r).

¹²¹ *Herr Johan Ferdinand grave von Portia berichtet, das der laidige abscheüß der infection zu Cotheso und Semnu nunmehr abnembe, und die vorigen soldaten abgedankht worden und andere aufgenommen, auch auf etliche tag die inspection herrn Stembergen übergeben* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66r).

¹²² *Herr Merth von Pallenburg begert von einer löb[lichen] la[ntschaft] für die geworbene soldaten widerumb ein 24 pfunt pulver und bley, dan das vorige alles verbraucht worden. Referirt auch den mangel der victualien, so die soldaten leiden, die das dorf Poliza gegen Ablagk, Oblatschiz, das g[e]schlos Stegberg, Schrauniz, Lipsen und Goriziza starkh verwahten* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66r).

¹²³ *Den lantherischen pfleger und richter zu Wippach wirdt alles ernsts auferlegt, das sy Reiffenberg alsobaldt bandisirn und von khainen, sey webr er will, die fede annemen, auch waß für ein beschaffenheit zu Wippach und andern umbligenden ortben seye auf Laybach zueschreiben* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66r). O *fede* gl. op. 91.

¹²⁴ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59r.

¹²⁵ Znano je, da je kužna epidemija kranjski del Vipavske doline prizadela spomladi 1623 (SI AS 2, Stan. I., šk. 860, Registra-

Zemljevid z zgornjo dolino reke Reke in Loško dolino, glavnih žarišč kužne epidemije na Kranjskem leta 1631 (Joseph Karl Kindermann, *Atlas von Inneroesterreich* (1789–1797), Innerkrain oder der Adelsberger Kreis, Graetz 1795, detajl; Wikimedia Commons).

v zvezi je presenetljivo navodilo, ki ga je vipavski oskrbnik in sodnik prejel iz Ljubljane, naj izolira Rihemberk, ki je ležal na goriški strani deželne meje. Nemara se je nanašalo le na prometne povezave, ki jih je ta goriški kraj imel s kranjskim delom Vipavske doline. Sicer pa tudi mejni spori med Kranjsko in Goriško v času kužnih epidemij ne bi bili brez precedensa, oktobra in novembra 1625 se je namreč med omenjenima deželama zaradi postavitve goriških »infekcijskih straž« v Razdrtem in na Colu razvnel mejni spor.¹²⁶ Drugih podatkov o epidemiji na Vipavskem leta 1631 v pregledanih virih ne najdemo.

Konec novembra naletimo na podatek, da je deželni upravnik Auersperg s stanovskimi poverjeniki obravnaval dokumente o izdatkih, ki sta jih imela

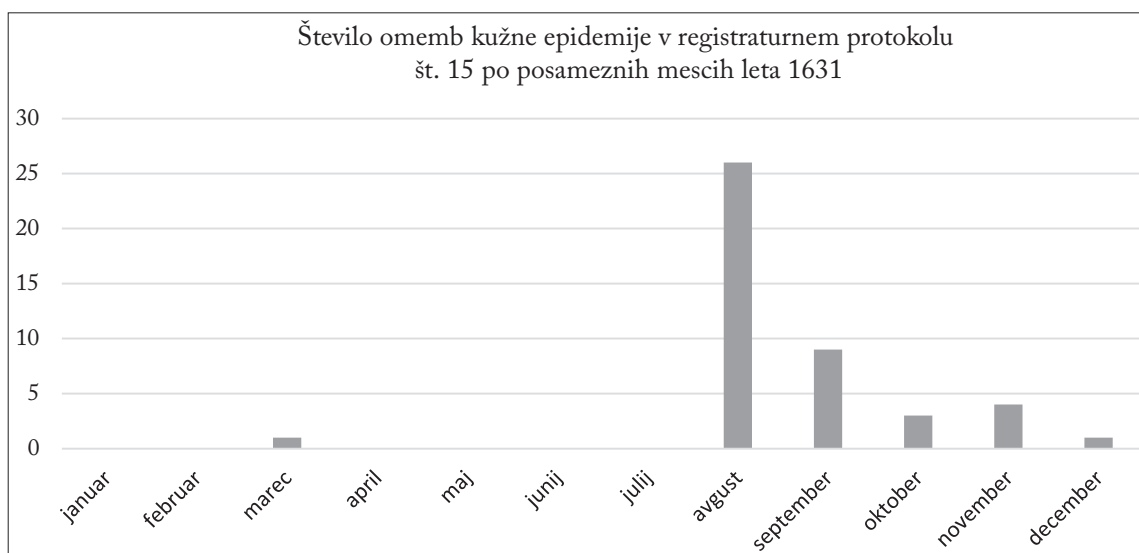
gospoda Palmburg in župnik na Blokah.¹²⁷ Čeprav se epidemija v omenjenem zaznamku ne pojavi, lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da so izdatki, o katerih je bil govor, nastali zaradi boja proti kužni epidemiji na območju Loške doline in Loškega Potoka. Kljub temu, da padanje števila omemb »infekcije« v registraturnem protokolu od septembra dalje in pravkar omenjena razprava o stroških kažeta na postopno umirjanje razmer, so se primeri obolenj vsaj v glavnem žarišču na Kranjskem očitno pojavljali vsaj še do konca leta 1631. Decembra namreč naletimo na zadnje poročilo o »stanju neprijetne infekcije« v Loškem Potoku.¹²⁸

tursprotokoll 14, fol. 271r). O tem gl. Kočevar, Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627, [v tisku].

¹²⁶ SI AS 2, Stan. I., šk. 860, Registratursprotokoll 14, fol. 386v, 390r, 390v, 391r. O tem gl. Kočevar, Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627, [v tisku].

¹²⁷ *Acta so zwischen herrn landtsverwalter und anderen herren verordneten wegen allerley ausgaben den herrn von Pallenburg und pfarherren zu Ablagkh, sein tractirt worden* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66v).

¹²⁸ *Herr von Prankh berichtet, die beschaffenheit der laidigen infection zu Laaserpoden* (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 68r).

Kužna epidemija leta 1631 v registraturnem protokolu

V pregledanih virih vesti o kužni epidemiji na Kranjskem decembra 1631 prenehajo. Čeprav lahko na podlagi zgoraj predstavljenih podatkov sklepamo, da večjih izbruhov nalezljive bolezni na jugozahodu dežele v tem času ni bilo več, posameznih primerov ne moremo izključiti. Dejstvo, da se kužna epidemija v nobenem od treh epidemioloških žarišč, vključujoč dolino Reke, v registraturnem protokolu leta 1632 ne omenja niti enkrat, je pomembno, saj obstaja verjetnost, da se je po drugi strani »kuga« tega leta ponovno pojavila v Kopru.¹²⁹ Za dokončen odgovor na vprašanje izzvenevanja epidemije bodo v prihodnosti potrebne analize virov cerkvene provenience, zlasti tržaške škofije, in notranjeavstrijske vlade v Gradcu, ki bodo nemara postregli z novimi podatki.

Poleg tega so kranjski stanovi maja 1632 obudili pogajanja z Beneško republiko o trgovini s soljo.¹³⁰ V imenu kranjskih stanov so se zastran soli v Benetkah pogajali »komisarji«, ki se prvič omenjajo junija, pogajanja pa so bila po mučnih zapletih, kot kažejo dozdejšnje raziskave, sklenjena decembra 1632. Z vidika proučevanja epidemioloških razmer je povedno, da se v živahni korespondenci, ki je med junijem in decembrom 1632 potekala med kranjskimi komisarji v Benetkah in organi kranjskih deželnih stanov v Ljubljani,¹³¹ kužna epidemija ne omenja niti enkrat, kar kaže na umirjanje razmer na tem področju, čeprav naj bi Koper tega leta utrpel ponoven krajši izbruh kužne bolezni.¹³²

V zvezi z zgornjo rekonstrukcijo dogajanj, povezanih z epidemijo, lahko zaključimo, da je ta med avgustom in decembrom 1631 na Kranjskem prizadela zlasti Loški Potok in Loško dolino ter kraje ob zgornjem toku reke Reke. Grafa, ki ga izrišejo po mesecih taksativno nanizane omembe »infekcije« v registraturnem protokolu št. 15, ne smemo uporabljati za ugotavljanje incidence okužb, saj je študija epidemičnega vala med letoma 1623 in 1627 pokazala, da so v omenjenem viru možne velike diskrepance med kvantitativno in kvalitativno izpovedno vrednostjo protokoliranih zabeležk.¹³³ Kljub temu lahko število omemb epidemije po posameznih mesecih ponudi določen vpogled v aktivnosti kranjskih deželnih stanov za zaježitev njenega širjenja.

Na spodnjem grafu je po posameznih mesecih predstavljenih 44 omemb kužne epidemije iz glavnega vira te razprave. Prva omemba leta 1631 je zabeležena marca, ko se je epidemija Kranjski bližala z zahoda, po štirimesečnem premoru in julijskih razpravah na deželnem zboru in t. i. stanovski konferenci pa avgusta s 26 zabeležkami »infekcija« postane glavna tema korespondence kranjskih deželnih stanov. V treh avgustovskih noticah se kužna epidemija sicer ne omenja neposredno, vendar lahko na podlagi vsebine nedvomno sklepamo, da se nanašajo nanjo. Število omemb se septembra zniža na devet in oktobra pade na tri. Novembra beležimo štiri zabeležke, v katerih se epidemija neposredno omenja le v prvi, ostale pa se nanjo nanašajo. Decembra se »neprijetna infekcija« omenja le še enkrat.

O razširjenosti kužne epidemije leta 1631 na Kranjskem zgoraj obravnavane zabeležke iz registra-

¹²⁹ Schiavuzzi, *Le epidemie*, str. 442; Kramar, *Epidemije*, str. 100–102.

¹³⁰ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 82v.

¹³¹ Glede pogajanj o trgovini s soljo je leta 1632 med Ljubljano in Benetkami potekala živahna korespondenca, gl. SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 85v–99v.

¹³² Schiavuzzi, *Le epidemie*, str. 442; Kramar, *Epidemije*, str. 100.

¹³³ O tem gl. Kočevar, *Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627*, [v tisku].

turnega protokola omogočajo sklep, da je na območju Loške doline najsevernejša točka, ki jo je doseglja »infekcija«, Podlož,¹³⁴ v dolini Reke pa Zemon, pri čemer ni znano, ali se omemba v viru nanaša na Gornji ali Dolnji Zemon.¹³⁵ V Vipavski dolini se je kužna epidemija kranjskim mejam približevala z območja Rihemberka, danes Branika, vendar za zdaj še ni gotovo, ali je goriško–kranjsko deželno mejo dejansko prestopila.¹³⁶ Poleg Kranjske je kužna epidemija v obravnavanem valu prizadela nekatera druga območja slovenskega etničnega prostora na zahodu, in sicer je v Istri opustošila zlasti Koper z okolico,¹³⁷ pljusnila pa naj bi celo do koroškega Beljaka.¹³⁸

Sklep

Protiepidemiološki ukrepi kranjskih deželnih stanov so se stopnjevali glede na ogroženost. Po prvih dveh patentih o prepovedi trgovanja z Beneško republiko marca 1630 in 1631 je deželni zbor na dvanajsti seji, 10. julija 1631, sklenil zapreti zunanje meje dežele. Ker je kljub zapori v naslednjem mesecu dni kužna epidemija zajela nekatere južne in zahodne dele dežele, so stanovci avgusta začeli izolirati tudi posamezne okužene kraje znotraj kranjskih meja. Za izolirane kraje se v pregledanih virih za leto 1631 pojavljajo zlasti izpeljanke iz besede »zastraženja« (*verwachtung*), medtem ko je bila v prejšnjem epidemičnem valu med letoma 1623 in 1627 pogosta beseda *bandisirt*.¹³⁹ Kljub temu lahko sklepamo, da gre za identičen ukrep osamitve krajev oziroma območij, kjer je izbruhnila kužna epidemija.

Infekcijske straže so se na deželni meji torej pojavile julija, avgusta pa so začele izolirati okužena območja v deželi in na položajih vztrajale vsaj do novembra 1631. Vzpostavili so jih najeti vojaki, in sicer sta nedvomno izpričani dve takšni zapori; prvo je dvanajst mož pod orožjem vzpostavilo na severozahodnem robu Loške doline, druga pa je po vsej verjetnosti stražila nekje v dolini Reke, domnevno severno od Zemona, ki je najsevernejši kraj na Bistriškem, kamor se je izpričano razširila epidemija. Poleg večkrat omenjenih težav s preskrbo najetih vojakov med Goričicami in Bloško Polico v oči bode podatek

o veliki porabi smodnika in svinca.¹⁴⁰ O možnih razlogih zanjo lahko trenutno le ugibamo, saj s poročili o morebitnih uporih protiepidemiološkim ukrepom ali celo spopadih ne razpolagamo.¹⁴¹

Poleg preventivnih ukrepov za preprečevanje širjenja boleznih v deželo in po deželi sami se omenjajo zdravstveni ukrepi na prizadetih območjih, in sicer sta jih v Loškem Potoku izpričano izvajala doktor Andrej Ludvik Bezjak in sanitetni nadzornik Melhior Štok ob pomoči neimenovanih padarjev in njihovih pomočnikov. Po do zdaj zbranih podatkih je bila njuna dejavnost omejena zlasti na Loško dolino in Loški Potok, ranocelnik pa se omenja tudi na Bistriškem.¹⁴² Za preskrbo obolelih so bili zadolženi lokalni zemljiški gospodje, registraturni protokol omenja: Stemberga, De Finija, Coraduzzija, Hörnerja in posredno tudi Raunacha. Ker so pogoste celo grožnje z izgubo cesarske milosti in denarnimi kaznimi, se zdi, da je ta del preskrbe vsaj v začetnem obdobju šepal in da so se mu nekateri plemiči želeli izogniti.

Na prisotnost kužne epidemije ob zgornjem toku Reke na začetku avgusta 1631 prvič opozori poročilo, v katerem grof Porcia stanovske urade obvešča, da je prejel ukaz gospodoma Juriju Stembergu in Emanuelu De Finiju, ki naj bi svojim okuženim podrejenim že nudila potrebno.¹⁴³ Ker je bil Stemberg tisti čas lastnik gradu Gotnik pri Zabičah, De Fini pa je imel v lasti polovico gosposčine Jablanica,¹⁴⁴ je jasno, da zabeležka v registraturnem protokolu kaže na prisotnost kužne epidemije na obravnavanem območju. Verjetno se nanj posredno nanašajo tudi opomini De Finiju, naj zagotovi preskrbo za svoje obolele podložnike. Kužna epidemija se v zgornji dolini Reke v zabeležkah registraturnega protokola neposredno omenja le trikrat, in sicer v drugi polovici avgusta, oktobra in novembra 1631.¹⁴⁵

Za ozemlje današnje občine Ilirska Bistrica so znana imena štirih vasi, ki jih je med avgustom in novembrom 1631 prizadela nalezljiva bolezen, in sicer gre za naselja Zabiče, Podgraje, Kuteževo in Zemon,¹⁴⁶ medtem ko poročil o obolelih v sosednjih vaseh ni. Prav tako po zbranih podatkih ne razpolagamo z nobenim seznamom obolelih ali žrtev kužne epidemije leta 1631. Medtem ko je znano, da so se

¹³⁴ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v.

¹³⁵ Prav tam, fol. 66r.

¹³⁶ Prav tam, fol. 66r.

¹³⁷ Za razliko od Kopra, kamor naj bi se kuga z ladjo razširila iz Benetk (Schiavuzzi, *Le epidemie*, str. 442), naj bi grozote epidemije povečini ostale prihranjene Trstu, kjer je znan le primer sumljive smrti nekega mornarja avgusta 1631 (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v–59r), in Goriški, kjer se je nalezljiva bolezen novembra 1631 morda pojavila le na območju Rihemberka (prav tam, fol. 66r).

¹³⁸ Travner, *Kuga*, str. 103–104.

¹³⁹ Prim. SI AS 2, Stan. I., šk. 860, Registratursprotokoll 14, fol. 271r, 274v, 344v. O tem Golec, *Kužne epidemije* (2022), str. 44; Kočevar, *Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627*, [v tisku].

¹⁴⁰ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 58v–59r.

¹⁴¹ Znano je, denimo, da so prebivalci Šentpeterskega predmestja Ljubljane avgusta 1599 podrli protiepidemiološko ograjo, ki so jo okrog njihovega naselja postavile mestne oblasti (Travner, *Kuga*, str. 99).

¹⁴² SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v.

¹⁴³ Prav tam, fol. 58r.

¹⁴⁴ Smole, *Graščine*, str. 35, 163, 686; Sapač, *Grajske stavbe*, III, zv. 3, str. 16.

¹⁴⁵ SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 59v, 63r, 66r.

¹⁴⁶ Vir ne navaja, ali je šlo za Gornji ali Dolnji Zemon (SI AS 2, Stan. I., šk. 861, Registratursprotokoll 15, fol. 66r).

meščani Loža med epidemijo zaobljubili zgraditi cerkev, posvečeno sv. Roku, ki je bila postavljena po letu 1635,¹⁴⁷ za območje ob zgornjem toku Reke podobne gradnje sakralnih objektov iz zaobljube v povezavi z epidemijo leta 1631 še niso znane. To je razumljivo, saj je bila Loška dolina med obravnavano epidemijo bolj prizadeta kot kraji na Bistriškem.¹⁴⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana (Slovenija)
Glavno skladišče.
Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko.
AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko.
AS 1097, Zbirka normalij.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 346, Rokopisni elaborati 26.

LITERATURA

Alfani, Guido in Percoco, Marco: Plague and long-term development: the lasting effects of the 1629–30 epidemic on the Italian cities. *EHES Working Papers in Economic History* 106, 2016, str. 1–37 (<https://ehes.org/working-papers/>).

Bertoša, Slaven: La peste in Istria nel medio evo e nell'eta moderna (il contesto europeo delle epidemie). *Atti*, št. 37, 2007, str. 121–159.

Bilc, Janez: *Kronika fare trnovske na Notranjskem*. Ilirska Bistrica: Župnija, 2022.

Bratož, Urška: Človek v primežu epidemije: doživljanje kuge v Kopru in Gorici v 17. stoletju. *Arhivi* 43, 2020, št. 2, str. 271–286.

Bratož, Urška: Kuga in prestopki zoper zdravje: iz fragmentov sodnih procesov (Koper, 1630–31). *Acta Histriae* 23, 2015, št. 4, str. 713–734.

Bratož, Urška: Med naravnim in družbenim: zgodovina epidemičnih bolezni v ponovnem branju. *Acta Histriae* 14, 2006, št. 2, str. 393–414.

Bratož, Urška: Peste sul e oltre il confine asburgico-veneto: un'epidemia per ricostruire la popolazione (Capodistria, 1630–31). *Popolazione e storia* 16, 2015, št. 2, str. 73–94.

Cherini, Aldo: *La peste di Capodistria e il santuario di Smedella (1630–1631)*. Trieste: Autoedizione, 1991 (<https://www.cherini.eu/pdf/Peste.pdf>).

Cossar, Ranieri Mario: L'epidemia di peste bubbonica a Capodistria negli anni. 1630 e 1631. *Archeografo triestino*, 3a ser., vol. 14, 1928, str. 177–192.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*, III. Theil, Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657). Laibach: I. v. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*, 4. zv., Župani in sodniki 1650–1785 (ur. Sonja Anžič-Kemper in Barbara Žabota). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2012 (Gradivo in razprave, 34).

Flamm, Heinz: *Die ersten Infektions- oder Pest-Ordnungen in den österreichischen Erblanden, im Fürstlichen Erzstift Salzburg und im Innviertel im 16. Jahrhundert*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008 (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte der Naturwissenschaften, Mathematik und Medizin, Band 58).

Glaser, Edvard: Kuga v dobi Andreja Perlacha. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 62 = n. v. 27, 1991, št. 2, str. 195–216.

Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo. *Kronika* 49, 2001, št. 1–2, str. 23–64.

Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo = Plague epidemics in Lower Carniola between tradition and reality. *Kronika* 70, 2022, Iz zgodovine epidemij (izredna številka), str. 41–78, 141–182. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.izr.04>

Grdina, Igor: *V blodnjakih večne vojne za trajni mir*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo - ICK, 2020 (Zbirka Zbiralnik, 27).

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. Del 1. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Viharnik, 2016.

Ivetic, E.: La peste del 1630 in Istria: alcune osservazioni sulla sua diffusione. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, a. XCVI, n. s. XLIV, 1996, str. 171–194.

Kebe, Janez: *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje* [1. del]. Ljubljana: Družina, 1996.

¹⁴⁷ Kebe, *Loška dolina*, str. 458; Travner, *Kuga*, str. 104, op. 60.

¹⁴⁸ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa PODOBA – BESEDA – ZNANJE. Življenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom 1400–1800 (P6–0437) ter raziskovalnega projekta Epidemije in zdravstvo v interakciji. Epidemije kot javnozdravstveni problem v slovenskem prostoru od epidemij kuge do 20. stoletja (J6–3122), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Za nesebično pomoč pri pripravi razprave zahvalo dolgujem Borisu Golcu.

- Keber, Katarina: *Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Thesaurus memoriae. Dissertationes 6).
- Keber, Katarina: Epidemija kolere na Pivki leta 1855. *Slavenski zbornik* (ur. Janko Boštjančič). Vrhnika: Galerija 2, 2005, str. 9–26.
- Koblar, Anton: Iz kronike krškega mesta. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 9, 1899, št. 1, str. 19–24.
- Koblar, Anton: O človeški kugi na Kranjskem. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 1, 1891, št. 1, str. 39–55.
- Kočevar, Vanja: Dedna poklonitev vojvodine Kranjske kralju Ferdinandu III. leta 1631. *Kronika* 67, 2019, št. 2, str. 219–234.
- Kočevar, Vanja: Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627 na Kranjskem na podlagi stanovskega registraturnega protokola. *Epidemije in zdravstvo: zgodovinski pogled* (ur. Katarina Keber). Ljubljana: Založba ZRC, 2023 [v tisku].
- Kočevar, Vanja: Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel iz leta 1628: Kritična objava in prevod. *Arhivi* 43, 2020, št. 2, str. 381–426.
- Kočevar, Vanja: *Vojvodina Kranjska v času Ferdinanda II. (1595–1637): politična zgodovina osrednje slovenske dežele*. Ljubljana: doktorska disertacija, 2016.
- Košir, Matevž: *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem*. Ljubljana: (doktorsko delo), 1999.
- Kramar, Janez: Epidemije v Slovenski Istri. *Zgodovinski časopis* 49, 1995, št. 1, str. 99–112.
- Kranjc, Andrej: Reka. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zv. 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 161–162.
- Macher, Mathias: *Handbuch der kaiserlichen königl. Sanität-Gesetze und Verordnungen mit besonderer Beziehung auf die innerösterreichischen Provinzen [...]*, Erster Band: Von den ältesten zeiten bis Ende 1812. Graz: bei Jakob Franz Dirnböck; Laibach: bei Ignaz Alois Edlen v. Kleinmaier; Klagenfurt: in Sigismund's Buchhandlung (E. Liegel.), 1846.
- Nared, Andrej: Arhiv kranjskih deželnih stanov. *Arhivi* 24, 2001, št. 2, str. 1–17.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus memoriae. Dissertationes 7).
- Peinlich, Richard: *Geschichte der Pest in Steiermark*, I. Band. Graz: Vereins-Buchdruckerei, 1877.
- Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*. Vrhnika: Galerija 2; Postojna: Občina, 2003.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 4).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 3, Notranjska. Knj. 3, Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Zbirka Grajske stavbe, 19).
- Schiavuzzi, Bernardo: Le epidemie di peste bubbonica in Istria. *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. IV, 1888, št. 1–2, str. 423–447.
- Simoniti, Vasko: *Vojaska organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko: 13. stol.–1747. Cerkevne zadeve*, 2. in 6. del. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1988, 1997.
- Travner, Vladimir: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet, 1934.
- Tschaikner, Manfred: Eine winterliche Reise von Innsbruck über Kärnten nach Triest und Wien (1630/31): die Beschreibung des Brautzugs der Prinzessin Maria Anna von Spanien durch Jakob Hannibal II. von Hohenems. *Arhivi* 32, 2009, št. 2, str. 269–282.
- Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain, das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses [...]*. Laybach: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.
- Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije* (ur. Ema Umek in Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1975 (Vodniki. 2. zvezek).
- Zadnikar, Marijan: *Hrastovlje: romanska arhitektura in gotske freske*. Ljubljana: Družina, 2017.
- Zupanič Slavec, Zvonka: Epidemije na Slovenskem. Lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod! *Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov. 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Izola, 22.–24. 10. 1998* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1999, str. 201–210.

SPLETNI VIRI

- Bizjak, Matjaž, in Šilc, Jurij in Seručnik, Miha in Makuc, Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500) [Elektronski vir]: na podlagi gradiva Milka Kosa*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022 (Slovenska historična topografija, 2) <https://zalozba.zrc-sazu.si/sl/publikacije/historicna-topografija-primorske-do-1500>).

S U M M A R Y

The plague epidemic of 1631 in Carniola and its spread along the upper course of the Reka River

The plague pandemic that ravaged northern and central Italy between 1629 and 1633 extended beyond the boundaries of the Holy Roman Empire in 1631, impacting, among others, the area of Loška Dolina and Loški Potok, as well as villages along the upper course of the Reka River in the Duchy of Carniola. The article details the timeline of the epidemic's transmission in Carniola and the preventive measures adopted by the Carniolan Provincial Estates. Due to a shortage of historical documents on the pandemic outbreak in Carniola, the primary source used in this investigation is the Provincial Estates' Registry Protocol No. 15, which chronicles the correspondence sent and received by the Estates' clerks. To a lesser extent, the research also draws on the minutes of the Carniolan Provincial Assembly and the materials of the Carniolan Provincial Vidame (*Vizedom*).

The Registry Protocol made the first reference to the plague epidemic in March of 1630, in a recorded patent that restricted trade with the Venetian Republic due to a spreading 'infection'. Afterwards, the epidemic disappeared from the source for a year, reemerging in March 1631, after trade with the Venetians was banned again. On 10 July, the Carniolan Provincial Assembly addressed the 'unpleasant infection' approaching the provincial borders from the west. On 18 July, the representatives of the four Curiae of the Estates convened and resolved to authorize Johann Ferdinand von Porcia to close the external provincial borders. They also sent a letter to

Rafael Coraduzzi requesting the suspension of the weekly fair in Grahovo. Despite these measures, the epidemic crossed the borders of Carniola. By August, it had spread to some areas in the southern and southwestern parts of the province.

In July, plague guards were deployed to the provincial border to prevent the spread of infection. In August, they began to isolate the infected regions within the province and remained in place at least until November 1631. Within the province, hired soldiers set up two documented barriers: the first, manned by twelve individuals, at the northwestern edge of Loška Dolina, and the second is believed to have been located in the Reka River valley. Additionally, health measures were implemented in the affected areas by Dr Andrej Ludvik Bezjak and Sanitary Superintendent Melhior Štok in Loška Dolina and Loški Potok as well as an anonymous barber surgeon at the epidemic hotspot in the Bistrica region. These measures were taken alongside preventive measures aimed at halting the spread of the disease. Local landlords were responsible for providing for the sick, a duty which some nobles wanted to avoid.

Between August and November 1631, the contagious disease struck four villages in the present Municipality of Ilirska Bistrica, namely, Zabiče, Podgraje, Kuteževo, and Zemon, while it was not reported in the surrounding villages. Also, based on the data we have collected, there is no list available of patients or victims affected by the epidemic. The initial indications of a plague outbreak in the upper section of the Reka River can be traced back to August 1631, as per reports that the local landlords Georg von Stemberg and Emanuel De Fini were directed to assist their ailing serfs who had contracted the disease. The registry protocol only makes three direct mentions of the "infection" in the area under consideration—in the second half of August, October, and November 1631.

Stara razglednica Knežaka (iz zbirke Milana Škrabca).

Vanja Kočever

dr., znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vanja.kocevar@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0002-1177-2319

Trnovsko župnišče kot prenočišče cesarja Karla VI. na potovanju ob dednih poklonitvah notranjeavstrijskih dežel leta 1728

IZVLEČEK

Ko je cesar Karel VI. leta 1728 sprejel dedne poklonitve notranjeavstrijskih dežel Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške, Gradiške ter pristanišč Trsta in Reke, je na poti med Postojno in Reko v nočeh s 14. na 15. ter z 18. na 19. september prenočil v Trnovem, danes delu Ilirske Bistrice. Za rekonstrukcijo cesarjevega potovanja in postankov na širšem področju občine Ilirska Bistrica so ključni zlasti trije viri, in sicer ceremonialni protokol, ki ga brani Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, publikacija o kranjski dedni poklonitvi, ki jo je leta 1739 objavil Karl Seyfrid Perizhoffer, in potopis, ki ga je po letu 1735 pripravil Johann Adam von Heintz. Na podlagi slednjega vemo, da je cesar prenočeval v trnovskem župnišču ter da je imel kraj v tistem času težave s preskrbo z vodo, ki jo je bilo treba s čebri prinašati iz Bistrice.

KLJUČNE BESEDE

Karel VI., dedna poklonitev, cesarjevo potovanje 1728, Notranja Avstrija, Trnovo, trnovsko župnišče, Ilirska Bistrica, Johann Adam von Heintz, Karl Seyfrid Perizhoffer von Perizhoff auf Ehbrenhaimb

ABSTRACT

TRNOVO PARISH HOUSE AS A LODGING FOR EMPEROR CHARLES VI ON HIS WAY TO RECEIVE THE ACTS OF HEREDITARY HOMAGE (ERBHULDIGUNGEN) OF THE INNER AUSTRIAN PROVINCES IN 1728

In 1728, Emperor Charles VI received the acts of hereditary homage (Erbhuldigungen) from the Inner Austrian provinces of Styria, Carinthia, Carniola, Gorizia and Gradisca, and from the ports of Trieste and Rijeka. On his way between Postojna and Rijeka, the emperor spent the night of 14 to 15 September and again the night of 18 to 19 September in Trnovo, today a part of Ilirska Bistrica. Three sources are particularly important for the reconstruction of the emperor's journey and his stops in the wider area of the present-day municipality of Ilirska Bistrica, namely, the Ceremonial Protocol, preserved in the House, Court and State Archives in Vienna, the publication on the Carniolan Act of Hereditary Homage of 1739 by Karl Seyfrid Perizhoffer, and a travelogue written after 1735 by Johann Adam von Heintz. From the following source we know that the emperor spent both nights in the Trnovo parish house and that at that time the town had problems with water supply, which had to be fetched in buckets from the Bistrica River.

KEY WORDS

Charles VI, act of hereditary homage (Erbhuldigung), emperor's journey 1728, Inner Austria, Trnovo, parish house of Trnovo, Ilirska Bistrica, Johann Adam von Heintz, Karl Seyfrid Perizhoffer von Perizhoff auf Ehbrenhaimb

Uvod

Razprava obravnava dva postanka cesarja Karla VI. v Trnovem, danes delu Ilirske Bistrice, v dneh med 14. in 15. ter 18. in 19. septembrom 1728, ki ju je vladar opravil v okviru svojega dednopoklonitvenega potovanja po notranjeavstrijskih deželah. Poleg tega prispevek cesarjevo navzočnost na območju današnje občine Ilirska Bistrica postavlja v širši zgodovinski kontekst obdobja vladanja »zadnjega« moškega Habsburžana ter rekonstruira načrtovanje poti, priprave dunajskega dvora in kranjskih deželnih stanov nanjo, pa tudi njen potek. Posebna pozornost je posvečena Karlovedu potovanju med Postojno in Reko, ki je botrovalo njegovemu obisku Trnovega, podobi Bistriškega v sočasnih virih in trnovskemu župnišču, kjer je cesar dvakrat prenočil.

Kot glavni vir za predstavitev priprav dunajskega dvora na notranjeavstrijske dedne poklonitve leta 1728 je razpravi služil Ceremonialni protokol št. 14 (1728–1731), ki ga hrani Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju.¹ Poleg tega se opis potovanja med Postojno in Reko z obravnavanima postankoma v Trnovem opira zlasti na opis cesarjevega potovanja *Erb-Huldigungs-Actus in Inner-Oesterreich*,² ki ga je po letu 1735 pripravil dvorni knjigovodja Johann Adam von Heintz. Čeprav je omenjeno poročilo sekundarni vir, ki je za nameček nastal z vsaj sedemletno časovno distanco, Heintzev potopis po drugi strani od vseh do zdaj znanih virov prinaša največ podatkov o cesarjevem potovanju po Bistriškem.

Kot nepogrešljiv vir informacij o pripravah nastanitve, preskrbe, priprege in cestne infrastrukture je služila publikacija *Erb-Huldigungs Actus im Herzogthum Crain*, ki jo je po naročilu kranjskih deželnih stanov leta 1739 izdal stanovski registrar Karl Seyfrid Perizhoffer pl. Perizhoff auf Ehrenhaimb. Za razliko od zgoraj naštetih virov dvorne provenienčne Perizhofferjev opis prinaša uradni pogled kranjskih deželnih stanov na dedno poklonitev Karlu VI. in njegovo potovanje po Kranjskem. Poleg tega je kranjski stanovski registrar svojemu opisu dodal objavo devetinsedemdesetih virov, nanašajočih se na obravnavano temo.³

Dedne poklonitve Karlu VI. leta 1728 so tudi prvi umestitveni obredi vladarjev v notranjeavstrijskih deželah, o katerih je poročalo sočasno časopisje. Zato se študija opira tudi na dunajski časnik *Wienerisches Diarium*, čeprav ta cesarjevega postanka v Trnovem ne omenja.⁴ Sočasna podoba Bistriškega temelji zlasti na popisu kranjskih cest iz leta 1713,⁵ potopisu Johanna Georga Keyßlerja, ki je leta 1730 obiskal obravnavane kraje,⁶ ter spisovnem in kartografskem gradivu t. i. jožefinske vojaške izmere, objavljenem v zbirki *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*.⁷ Pri kartografskem gradivu velja navesti še *Krajepisni zemljevid Kranjske* Janeza Dizme Florjančiča pl. Grienfelda iz leta 1744⁸ ter zemljevid komercialne ceste med Postojno in Reko Leopolda Lieberja iz okrog leta 1780.⁹

Za ključni vir informacij o trnovskem župnišču, današnjem sedežu župnije Ilirska Bistrica, se je izkazal zlasti 6. zvezek serije publikacij Majde Smole *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol.–1747*.¹⁰ V prihodnje raziskave bo treba vključiti tudi vire stanovske in vicedomske provenienčne v Arhivu Republike Slovenije, dnevnik cesarja Karla VI., ki ga hrani Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, čeprav se na podlagi dozdajšnjih objav iz tega vira zdi manj verjetno, da bi cesar o svojem potovanju po Bistriškem, če sploh, zapisal daljšo notico,¹¹ pa tudi sočasni graški časnik *Posttäglich Grätzerisch Ausfliegender Mercurius*.¹² Dednopoklonitveno potovanje Karla VI. je na Kranjskem zapustilo tudi nekaj materialnih sledov, vendar se nobeden ne nanaša na cesarjevo bivanje v Trnovem.¹³

Glede stanja raziskav kaže poudariti, da sta tako starejše kot mlajše slovensko in avstrijsko zgodovinske prispevala več študij o potovanju Karla VI.

⁴ *Wienerisches Diarium*, Num 82, 13. 10. 1728; Num. 83, 16. 10. 1728.

⁵ Gl. točki 21. Od Ribnice in Loža do Jurišča in naprej do Trnovega in 23. Od Postojne do Trnovega ali Bistrice v: SI AS 2, Stan 1., šk. 767 (fasc. 527a). O tem gl. Holz, *Cestne povezave*, str. 497–498.

⁶ Keyßler, *Neueste Reisen*. O tem gl. Shaw, *Foreign*, str. 61–62; Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 318–338; Holz, *Cestne povezave*, str. 509.

⁷ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3 (Opisi 3, Karte 3).

⁸ Florjančič, *Deželopisna karta*, Sekcija 8.

⁹ Za dodatne podatke o zemljevidu gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*.

¹⁰ Smole, *Vicedomski urad*, 6. del.

¹¹ O dnevniških zapiskih Karla VI. gl. Redlich, *Die Tagebücher*; Seitschek, *Die Tagebücher*; isti, Person, str. 33–34 z navedbo relevantne literature; isti, *Die Erbholdigungsreise*, str. 68–73.

¹² O tem gl. Golob, *Mediale Reflexionen*, str. 9–22.

¹³ Med materialno zapuščino potovanja Karla VI. po Kranjskem lahko štejemo dvoglavega orla, ki je nekdanje krasil fasado ljubljanske mestne hiše in ga danes hrani Narodni muzej Slovenije, cesarjevo marmorno popsje, ki ga je po naročilu ljubljanskega magistrata izdelal znameniti kipar beneškega rodu Francesco Robba, ter obeliska na Ljubelju. O tem gl. Koblar, *Cesta*, str. 222–226; Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 69–74, 188, 269; Pokrajac Iskra, *Stenske poslikave*; Kočevar, *Ljubljana*, str. 295–301.

¹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218r–218v, 221r–221v. Vir je v elektronski obliki dostopen na spletu. O tem gl. Hengerer, *Die Zeremonialprotokolle*.

² Celoten naslov: *Erbhuldigungs-actus in Inner-Österreich, idem Steuer, Kärnthen, Crain, Görz, Triest und Fiume. Wie solcher anno 1728 ibro röm[ischen] kay[serlichen] in Hispanien auch zu Hungarn und Boheimb könig[lichen] may[estät], ertzherzogen zu Österreich Carolo sexto etc. etc. alß erblandes fürsten und herrn herrn von denen gesambten ständen nach alten löbl[ichen] gebrauch und herkommen praestiret und abgeleget worden*. Podatki in transkripcije v tej študiji temeljijo na izvorniku rokopisa, ki ga hrani Avstrijski državni arhiv (AT ÖStA/FHKA SUS HS 0101), dva primerka sicer hrani tudi Zbirka rokopisov in starih tiskov Avstrijske nacionalne biblioteke (ÖNB, HAN, Cod. Ser. n. 2705 (non vidi)).

³ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*.

po notranjeavstrijskih deželah, zlasti študije Simona Rutarja, Antona Koblarja, Wilhelma Rauscha, Daniele Hahn, Eve Holz, Štefana Seitschka in Julijane Visočnik. Poleg tega je v zadnjih desetletjih opazno ponovno zanimanje za raziskovalcev za same dedne poklonitve,¹⁴ za področje nekdanjih notranjeavstrijskih dežel gre omeniti zlasti raziskave Donatelle Porcedda, že omenjenih Hahnove in Seitschka, pa tudi Susane Gmoser, Petra Mate in avtorja tega prispevka. Za zgodovino Trnovega v obravnavanem obdobju so še vedno merodajne študije Vlada Valenčiča in *Kronika fare trnoveke* Janeza Bilca.

Dedna poklonitev: Karel VI. in njegovi umestitveni obredi

Dedna poklonitev ali dedni poklon, kot ta umestitveni obred imenuje slovensko zgodovinopisje (nem. *Erbhuldigung*, lat. *actus homagii*, it. *atto d'omaggio*), je pomenila inavguracijo novega deželnega kneza, javno priznanje njegove vladarske oblasti in prisego zvestobe s strani politične elite dežele, združene v korporaciji deželnih stanov, z njo pa je bila običajno povezana tudi vladarjeva potrditev stanovskih svoboščin in privilegijev.¹⁵ Štajerski deželni stanovi so uživali celo posebno pravico, da jim je ob dedni poklonitvi pred njihovo obljubo zvestobe novi deželni knez s telesno prisego moral zagotoviti spoštovanje njihovih svoboščin. Čeprav je to določilo štajerskega prava nekaj časa veljalo tudi v sosednjih deželah Koroški in Kranjski, so se morali kranjski stanovi ob zadnjih dveh poklonitvah zadovoljiti z zaščitnim pismom.¹⁶

¹⁴ Dedne poklonitve so bile več pozornosti zgodovinopisja deležne zlasti do konca prve svetovne vojne, po drugi svetovni vojni pa je interes zanje za več desetletij zamrl. Za štajerske dedne poklonitve gl. Leitner, *Die Erbhuldigung*, str. 129–133; Mell, *Grundriß*; Hirsch, *Die Erbhuldigungen*; za koroške: Puntschart, *Herzogseinsetzung*; za kranjske: Legat, *Erbhuldigung*; Dimitz, *Geschichte*; Fabjančič, *Zgodovina*; za goriske: Morelli di Schönfeld, *Contea di Gorizia*; za tržaške: Löwenthal, *Geschichte*, Erster Theil.

¹⁵ Prim. različne definicije dednih poklonitev Rohr, *Einleitung*, (III. Theil, VII. Capitul, § 1), str. 657–658; Leitner, *Die Erbhuldigung*, str. 98; Mell, *Grundriß*, str. 143; Holenstein, *Die Huldigung*, str. 9; Strohmeyer, *Svoboda politike*, str. 89–90. Gl. tudi Seitschek, *Die Länder*, str. 98; isti, *Legitimizing Power*, str. 35–38, 46–53. Dedna poklonitev je bila zapovrh precejšnja posebnost srednje Evrope oziroma habsburške sestavljene monarhije, čeprav je imela nekaj vzporednic drugod po Evropi (Strohmeyer, *Vom Widerstand*, str. 219; Mata, *The Care*, str. 34–40).

¹⁶ Deželnoknežja dolžnost do telesne prisege je izvirala iz privilegijske listine kralja Rudolfa I. za štajerske ministeriale iz leta 1277 (Mell, *Grundriß*, str. 145–146, op. 724). Z izstavitvijo dveh privilegijev Albrehta II. za Koroško in Kranjsko leta 1338 je štajersko deželno pravo postalo vir subsidiarnega prava v teh deželah in jima posredno dalo tudi to pravico (Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 200–201), ki pa je vsaj na Kranjskem veljala le, če je bila podprta z realno politično močjo stanov. Ob zadnjih dveh dednih poklonitvah Leopoldu I. (1660) in Karlu VI. (1728) v Ljubljani so se kranjski stanovi zastran cesarskega dostojanstva vladarjev pravici do njune telesne prisege odrekli in se zadovoljili z reverzom oziroma za-

Medtem ko je imela dedna poklonitev nekaj skupnih značilnosti s kronanjem, kot na primer umestitev novega vladarja, vzajemno prisego ali zaobljubo med vladarjem in podložniki oziroma stanovi ter sklepni banket, se je od kronanja tudi pomembno razlikovala. Kronanje je bilo namreč vsaj v katoliških deželah primarno cerkvena ceremonija, ki po katoliški liturgiji poteka v okviru sv. maše v cerkvi, običajno katedrali. Dedna poklonitev je bila na drugi strani primarno pravno dejanje, izvršeno v dvorani vladarjeve rezidence, čeprav so se njeni udeleženci pred poklonitvijo udeležili slovesne sv. maše v čast sv. Duhu in po prisegah v kapeli intonirali *Te Deum laudamus*.¹⁷ Poleg tega dedna poklonitev ni poznala položitve krone na vladarjevo glavo.¹⁸

Karla VI. (1685–1740), cesarja, čigar umestitvene obrede proučuje ta razprava, danes pomnimo zlasti kot očeta znamenite vladarice Marije Terezije (1717–1780). Kot mlajši sin cesarja Leopolda I. (1640–1705) je bil sprva predviden za nasledstvo Španije, kjer se je kot Karel III. v nasledstveni vojni boril proti bourbonskemu tekmecu Filipu V., dokler ga ni v Kataloniji dosegla vest, da je 17. aprila 1711 na Dunaju preminil njegov starejši brat, cesar Jožef I. (1678–1711), ki ni zapustil moškega potomca, ampak samo dve hčeri.¹⁹ Na zahtevo dunajskega dvora je 27. septembra istega leta zapustil Španijo in oblegano Barcelono, kjer je regentstvo prevzela njegova soproga Elizabeta Kristina.²⁰

Ko se je Karel 12. oktobra 1711 izkrčal v Liguriji, so ga volilni knezi v Frankfurtu na Majni izvolili za cesarja.²¹ Po daljšem postanku v Milanu je izvoljeni cesar prispel v Innsbruck, kjer se je s svetovalci pokojnega brata in 24. novembra 1711 sprejel tirolsko dedno poklonitev. Konec leta, natančneje, 22. decembra, je bil naposled v Frankfurtu tudi kronan za cesarja kot Karel VI., s čimer sta bili prvič po 155 letih, odkar je leta 1556 odstopil Karel V., v rokah ene osebe vsaj nominalno združeni cesarska in španska kraljeva krona.²² Januarja 1712 je novi cesar po osmih

ščitnim pismom (Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 382; Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 41, Num. 77, str. 205–207; Kočevar, Ljubljana, str. 290).

¹⁷ Mata, *The Care*, str. 30; Klezath, *Die heilige Krone*, str. 158.

¹⁸ Medtem ko so kronanja potekala na ravni cesarstva in kraljevin, so (nad)vojvodine in poknežene grofije poznale dedne poklonitve. Izmed habsburških dednih dežel, ki niso imele statusa kraljevin, so tri – Štajerska, Tirolska in Spodnja Avstrija – imele tudi svoje »koronete« ali »(nad)vojvodske klobuke« (Diem, *Die Symbole*, str. 169–173), vendar so od teh le spodnjeavstrijske regalije dejansko uporabljali pri dednih poklonitvah, kot je 1. maja 1728 ugotavljala tretja dvorna konferenca (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 83v), o kateri bo govor v nadaljevanju.

¹⁹ Schreiber, *Habsburger*, str. 59. o Karlovi notici glede bratove smrti gl. Redlich, *Die Tagebücher*, str. 146.

²⁰ *Die Kaiser*, str. 588; Mikoletzky, Hofreisen, str. 267; Vokáčová, *The Bohemian Coronation*, str. 145.

²¹ Arneth, Karl VI. *Allgemeine Deutsche Biographie* (21. 7. 2023); *Die Kaiser*, str. 587–588; Seitschek, *Die Länder*, str. 94.

²² Braubach, Karl VI. *Neue Deutsche Biographie* (19. 7. 2023);

Johann Gottfried Auerbach: portret cesarja Karla VI. iz leta 1735, olje na platnu (Wikimedia Commons).

letih odsotnosti ponovno prispel na Dunaj in bil 22. maja v bližnji Bratislavi okronan kot apostolski ogrski kralj Karel III.,²³ čemur je 8. novembra 1712 na Dunaju sledila poklonitev spodnjeavstrijskih deželnih stanov.²⁴

Nemara so nadaljevanje umestitvenih obredov prekinile zunanje vojne,²⁵ saj je bil edini tovrstni dogodek v naslednjih enajstih letih²⁶ kronanje cesarjeve soproge Elizabete Kristine za ogrsko kraljico

v Bratislavi 18. oktobra 1714.²⁷ Medtem je Karlovo nasledstvo španske krone doživelo težak udarec, ko so habsburški zavezniki 11. aprila 1713 v Utrechtu s Francijo sklenili mir in priznali Filipa V. za vladarja Španije ter njenih kolonij pod pogojem, da ne bo prišlo do združitve med Španijo in Francijo. Karel VI. in državni zbor v Regensburgu sta takšen sporazum zavrnila, cesar pa je že 19. aprila razglasil pragmatično sankcijo, ki je določala nedeljivost habsburških dednih dežel in njihovo dedovanje po načelu primogeniture znotraj moške linije dinastije, ob izumrtju slednje pa je dopuščala tudi žensko nasledstvo.²⁸

Slab finančni položaj in bližajoča se nova vojna proti Osmanom sta Karla VI. naposled prisilila v popuščanje pri vprašanju španskega nasledstva. Z mirom, sklenjenim z Burboni 7. marca 1714 v Rastattu, je cesar iz španske dediščine pridobil Špansko (od tedaj dalje Avstrijsko) Nizozemsko, Lombardijo z Mantovo, Neapelj in Sardinijo, s čimer je Habsburška monarhija postala dominantna sila v Italiji in pridobila skromno vojaško mornarico.²⁹ Kljub temu se cesar *de iure* ni odpovedal naslovu španskega kralja in ga je še naprej uporabljal v svoji uradni titulaturi.³⁰ Kljub napetosti, ki je ostala v odnosu med Habsburžani in Bourboni, je 7. septembra 1714 mir s Francijo sklenilo tudi Sveto Rimsko cesarstvo.³¹

Poleg tega bi počasnemu napredovanju sprejemanja umestitvenih obredov lahko botroval upad njihovega pomena po koncu konfesionalnih bojev.³² Petr Maťa je namreč opozoril, da je Moravska v času Leopolda I. kot prva med habsburškimi deželami izgubila dedno poklonitev.³³ Pri Leopoldovem starejšem sinu Jožefu I. pa je opazna splošna težnja k opuščanju umestitvenih obredov, poleg tega tudi stanovi dednih dežel, z izjemo koroških in šlezjskih, niso vztrajali pri njihovem izvajanju.³⁴ Cesar Jožef I. je bil tako

Mikoletzky, Hofreisen, str. 267; Schreiber, *Habsburger*, str. 59; *Die Kaiser*, str. 587–588; Seitschek, *Die Länder*, str. 94, 97.

23 Holčík, *Krönungsfierlichkeiten*, str. 12, 36–37; *Die Kaiser*, str. 587; Hende, *The Hungarian Coronations*; Mikoletzky, Hofreisen, str. 267, op. 7; Seitschek, *Die Länder*, str. 94; *Prinz Eugen*, št. 2.7, 2.8, str. 81.

24 Nádudvar, *Kaiser Karl VI. (non vidi)*; Schreiber, *Habsburger*, str. 59; Mikoletzky, Hofreisen, str. 267; Gmoser, *Die Erbholdigungen*, str. 102–110; *Prinz Eugen*, št. 2.14, str. 86.

25 Vojne kot razlog za prekinitev umestitvenih obredov med drugim navaja Mikoletzky, Hofreisen, str. 267. O tem gl. Seitschek, *Geschichtlicher Abriss*, str. 38–53.

26 Enajstletni premor v izvajanju obredov umestitve se nanaša zgolj na habsburške dedne dežele, ki jih je nemška veja dinastije posedovala že pred špansko nasledstveno vojno. Dedne poklonitve v Španski oziroma Avstrijski Nizozemski, pridobljeni po miru v Rastattu leta 1714, so večinoma potekale leta 1717 (Van Gelder, *Inaugurations*, str. 173–176, 182; Maťa, *The Care*, str. 45–47; Seitschek, *Legitimating Power*, str. 62).

27 Cesarica soproga je bila za ogrsko kraljico kronana po povratku iz Barcelone, po koncu španske nasledstvene vojne. Holčík, *Krönungsfierlichkeiten*, str. 12, 37; Seitschek, *Die Länder*, str. 94; isti, *Legitimizing Power*, str. 61.

28 *Die Kaiser*, str. 589; Seitschek, *Die Pragmatische Sanktion*, str. 235–239; Brückmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 184–185. O sprejemu pragmatične sankcije s strani kranjskih stanov gl. Radics, »Die pragmatische Sanction«.

29 Schreiber, *Habsburger*, str. 79; Braubach, *Karl VI. Neue Deutsche Biographie* (19. 7. 2023); Seitschek, *Geschichtlicher Abriss*, str. 41–48, 51–53.

30 Vokáčová, *The Bohemian Coronation*, str. 145. Tako so ga naslavljali tudi slovesni napisi, ki so cesarja pozdravljali na Kranjskem ob njegovem potovanju skozi deželo leta 1728 (Kočevar, *Ljubljana*, str. 295).

31 *Die Kaiser*, str. 589–590.

32 Strohmeyer, *Vom Widerstand*, str. 241; isti, *Svoboda*, str. 151; Seitschek, *Die Länder*, str. 98.

33 Čeprav je Leopold I. kot prvi Habsburžan izpustil moravsko dedno poklonitev, je po drugi strani kot prvi habsburški cesar osebno sprejel dedne poklonitve notranjeavstrijskih dežel in uvedel nov umestitveni obred v Trstu, kjer tega poprej niso poznali. O tem gl. Maťa, *The Care*, str. 42–43.

34 Maťa, *The Care*, str. 43–45; Vokáčová, *The Bohemian Coronation*, str. 147–148; Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 37, 61. Jožef I., denimo, ni bil kronan niti za češkega kralja, kar

kronan »zgolj« za ogrskega kralja leta 1687 v Bratislavi in za rimskega kralja leta 1690 v Augsburgu, po očetovi smrti leta 1705 pa je sprejel dedno poklonitev spodnjeavstrijskih stanov na Dunaju, kar je bila edina dedna poklonitev, ki jo je sprejel v svoji kratki, šestletni vladavini.³⁵

Opuščanju dednih poklonitev pod Jožefom I. bi lahko poleg kratkosti njegove vladavine botrovalo pomanjkanje finančnih sredstev v času španske nasledstvene vojne.³⁶ Poleg tega so spodnjeavstrijske dedne poklonitve v tem času prevzele vlogo prvih javnih ceremonij po nastopu oblasti novega vladarja,³⁷ William Godsey pa jim pripisuje tudi naddeželni pomen.³⁸ Pod vladavino Karla VI. so dedne poklonitve nato doživele začasen preporod, vendar so jih pozneje pod Marijo Terezijo in Jožefom II., z izjemo Spodnje Avstrije, v dednih deželah prenehali izvajati.³⁹ Po ocenah Petra Maťa ne vemo, ali je bilo izpuščanje dednih poklonitev, ki se je začelo z moravsko izjemo Leopolda I. in pozneje v nekaterih deželah postalo splošna praksa, zgolj posledica naključij in finančnih primanjkljajev ali rezultat načrtno dinastične politike.⁴⁰

Na vrnitev dednih poklonitev v času Karla VI. je vplivalo več dejavnikov. Leta 1717 so njegovi namestniki sprejeli večino umestitev na teritorijih Avstrijske Nizozemske,⁴¹ češko kronanje je prišlo na vrsto leta 1723, dvanajst let po Karlovem prevzemu oblasti v dednih deželah.⁴² Pet let pozneje, leta 1728, je cesar

sprejel dedne poklonitve notranjeavstrijskih dežel.⁴³ Temu potovanju je po ocenah Stefana Seitschka botrovalo več razlogov, med drugim strah, da bi notranjeavstrijski fevdi postali dedni, saj je zadnja poklonitev teh dežel potekala leta 1660.⁴⁴ Poleg tega se je dvor nadejal blagodejnega vpliva menjave zraka na cesarično zdravje.⁴⁵ Naposled je cesar 10. septembra 1732 vračajoč se iz Karlovih Varov in Prage v Linzu sprejel še dedno poklonitev Zgornje Avstrije.⁴⁶

Poleg tega Seitschek domneva, da »zamude« pri sprejemanju dednih poklonitev oziroma vseh umestitvenih obredov, ki so se začele pojavljati v 18. stoletju, kažejo tudi na upadanje pomena tovrstnih umestitvenih obredov. Leopold I. je notranjeavstrijske dedne poklonitve namreč sprejel leta 1660, »le« tri leta po prevzemu oblasti, Jožef I. jih sploh ni sprejel,⁴⁷ Karel VI. pa šele sedemnajst let po prevzemu krmila nemške veje dinastije.⁴⁸ Kot je »zadnji pravi« Habsburžan 20. marca 1728 zapisal v svojem dednopoklonitvenem patentu, namenjenem kranjskim deželnim stanovom, mu vse od prevzema oblasti, kar se je zgodilo »že davno«, čas in zaporedje dogodkov do zdaj nista dovoljevala, da bi sprejel običajno dedno poklonitev v svoji ljubi vojvodini Kranjski.⁴⁹

Seitschek na podlagi študije koroške dedne poklonitve Karlu VI. opaza tudi težnje po poenotenju umestitvenih obredov, ki se jim naposled ni mogel več upreti niti starodavni obred ustoličevanja koroških vojvod. Obred se je namreč leta 1660 z Gospo-svetskega polja dokončno umaknil v koroško deželno hišo v Celovcu, kjer sta dedni poklonitvi koroških

so habsburški prestolonasledniki nekdam opravili *vivente prae-decessore*.

³⁵ Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 61; Holčík, *Krönungs-feierlichkeiten*, str. 12, 34–36; *Die Kaiser*, str. 580; Godsey, *Herrschaft*, str. 145–151 (non vidi); Maťa, *The Care*, str. 43–45; *Prinz Eugen*, št. 2.6, str. 81; št. 2.12, str. 84–85; Gmoser, *Die Erbhuldigungen*, str. 102–110. Spodnjeavstrijska dedna poklonitev Jožefu I. je sicer eden likovno bolje dokumentiranih umestitvenih obredov v habsburških dednih deželah. Gl. Gülich, *Erb-Huldigung*.

³⁶ Maťa, *The Care*, str. 43–45.

³⁷ Prav tam, str. 50.

³⁸ Godsey, *Herrschaft*, str. 150–152 (non vidi); navedeno po Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 61.

³⁹ Marija Terezija je 25. junija 1743 sprejela tudi zgornjeavstrijsko dedno poklonitev v Linzu, vendar je pri tem šlo tudi za anuliranje poklonitve, ki jo je tam 2. oktobra 1741 sprejel vladaričin nasprotnik v avstrijski nasledstveni vojni, bavarski volilni knez in poznejši cesar Karel Albreht (Kočevar, *Dedna poklonitev Avstrije*, str. 133–155; gl. tudi Maťa, *The Care*, str. 47–48).

⁴⁰ Maťa, *The Care*, str. 45.

⁴¹ Karel VI. je po svojih namestnikih med letoma 1703 in 1720 skupno sprejel inauguracije v desetih teritorijih habsburške Nizozemske, šest od teh leta 1717. O tem gl. Van Gelder, *Inaugurations*, str. 173–174, 176, 182–184 (Tabela 6.1); Maťa, *The Care*, str. 46; Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 62; *Prinz Eugen*, št. 2.2, str. 78–79.

⁴² Karel VI. je 4. septembra sprejel poklonitev čeških stanov in bil naslednjega dne, 5. septembra 1723, kronan za češkega kralja. Tri dni pozneje, 8. septembra, je bila za kraljico kronana še njegova soproga Elizabeta Kristina (*Die Kaiser*, str. 587; Berning, "Nach allem", str. 164–170). Vokáčová, *The Bohemian Coronation*, str. 147–150, kot glavni razlog za izvedbo češkega kronanja Karla VI. vidi zunanjepolitične izzive

habsburške dinastije, ki je bila brez moškega potomca ter soočena z bavarskimi in saskimi nasledstvenimi pretenzijami. Tozadevno naj bi češko kronanje s svojim visoko sofisticiranim simbolnim jezikom demonstriralo stabilnost habsburške vladavine. Gl. tudi Seitschek, *Die Länder*, str. 96; Mikoletzky, *Hofreisen*, str. 267; Redlich, *Die Tagebücher*, str. 146, 150; *Prinz Eugen*, št. 2.10, str. 82–83.

⁴³ O notranjeavstrijskih poklonitvah leta 1728 splošno gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*. Karel VI. je vse notranjeavstrijske dedne poklonitve, z izjemo gradiške, sprejel osebno, več o tem v nadaljevanju, gl. tudi Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 52–53, 59.

⁴⁴ Ob koncu koroške dedne poklonitve je Karel VI. dejansko podeljeval fevde (*Lebensvergabe*). Seitschek, *Die Länder*, str. 99–100, op. 24; 102; isti, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 52–53; isti, *Legitimizing Power*, str. 62. Gl. tudi AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 10v–12r.

⁴⁵ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 10r–10v; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 52–53; isti, *Legitimizing Power*, str. 62.

⁴⁶ Rausch, *Die Hofreisen*, str. 143–146; Mikoletzky, *Hofreisen*, str. 275, o poteku potovanja gl. str. 268–275. O stroških gl. str. 275–285; Maťa, *The Care*, str. 46–47; Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 45, 48, 49–50, 58, 62. Gl. tudi Seitschek, *Verhandlungssache?* (non vidi).

⁴⁷ Maťa, *The Care*, str. 43. O kranjski dedni poklonitvi Leopoldu I. leta 1660 gl. Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 367–388, XI, str. 725.

⁴⁸ Seitschek, *Die Länder*, str. 98.

⁴⁹ Povzeto po izvorniku: *Wann nun seithero die Zeit/ und Läufe nicht wol zugegeben/ die hergebrachte gewöhnliche Erb-Huldigung in Unserem geliebten Hertzogthum Crain zu empfangen ...* (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 6, str. 87).

stanov sprejela Leopold I. leta 1660 in Karel VI. leta 1728, tradicionalni obred ustoličevanja pa se je *de iure* ohranil le na papirju. Deželna kneza, ki sta koroško dedno poklonitev kot zadnja sprejela na ozemlju dežele, sta koroškim stanovom namreč izdala zaščitni pismi, da izpust ustoličevanja ne bo obvezujoč za nadaljnje dedne poklonitve.⁵⁰

Ob koncu pregleda umestitvenih obredov Karla VI. kaže izpostaviti, da je na poznejše poklonitve pomembno vplivalo tudi vprašanje nasledstva.⁵¹ Potem ko so stanovi habsburških dednih dežel v zgodnjih dvajsetih letih 18. stoletja sprejeli pragmatično sankcijo, sta češko kronanje leta 1723 in notranjeavstrijsko dednopoklonitveno potovanje leta 1728 nemara ponudila priložnost, da je cesar stanovom predstavil svojo najstarejšo hčer Marijo Terezijo. Poleg tega, tako Seitschek, lahko Karlovo osebno prisotnost morda razumemo tudi kot znamenje njegove hvaležnosti za sprejem pragmatične sankcije, ki je na posled utrčila vladarjeve vezi s stanovi.⁵² Za dedne poklonitve Mariji Tereziji pa je bilo še prezgodaj, saj se Karel VI. nikoli ni odpovedal upanju na moškega potomca.⁵³

Dedne poklonitve notranjeavstrijskih dežel Karlu VI.

Dunajski dvor se je na cesarjevo potovanje v notranjeavstrijske dežele začel pripravljati na začetku leta, in sicer je 15. februarja 1728 pri vrhovnem dvornem mojstru Rudolfru Sigmundu grofu Sinzendorfu potekala prva dvorna konferenca in vladarju naslednjega dne posredovala svoje mnenje, iz katerega izvemo, da je Karel VI. sklical omenjeni sestanek, ker so zdravniki menili, da bi si lahko cesarica po prestani težki bolezni s potovanjem in menjavo zraka povrnila zdravje.⁵⁴ Poleg tega so udeleženci konference cesarja opozorili na pomen sprejema notranjeavstrijskih dednih poklonitev, ker je od leta 1660, ko so se te dežele poklonile njegovemu očetu, minilo že veliko časa, in zaradi fevdnih zadev, saj je obstajala bojazen, da bodo nekateri fevdi sicer skrivoma postali dedni.⁵⁵

⁵⁰ Seitschek, *Die Länder*, str. 101, 103. Gl. tudi Puntchart, *Herzogseinsetzung*, str. 128–130.

⁵¹ Godsey, *Herrschaft*, 149; Van Gelder, *Eighteen- and Nineteenth-century*, str. 9; Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 62; Seitschek, *Verhandlungssache*, 199–200 (non vidi).

⁵² Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 62; prim. Vokáčová, *The Bohemian Coronation*, str. 147–150, ponuja pregled starih in novih razlag.

⁵³ Seitschek, *Legitimizing Power*, str. 63. O Karlovih upih na moškega potomca gl. Redlich, *Die Tagebücher*, str. 144.

⁵⁴ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 9v–10v. V ceremonialnem protokolu pozneje izvemo, da je bila cesarica zaradi težje bolezni skoraj pet mesecev, od 24. novembra 1727 do 22. aprila 1728, nepokretna (prav tam, fol. 70r). O tem gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 51–54.

⁵⁵ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 11r–12r. Povzetek celotnega mnenja prve dvorne konference gl. prav tam, fol. 9v–17v; besedilo celotne ekspertize z naslovom *Allerunterthänigster gehorsambster praeliminar unterredungs oder con-*

ferenz gutachten die kay[serliche] reysß in die innerösterreichische provinzen und dortige erbhuldigungen betreffend, *Wienn den 16. ten februarii 1728* je v dveh izvornikih (prvi je koncept, drugi čistopis) ohranjeno v: AT ÖStA/HHStA OMeA ÄZA, Ktn. 34, fol. 1r–48v, 51r–59r. O tem gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 52.

Druga dvorna konferenca je potekala 3. marca v hiši vrhovnega cesarskega hlevskega mojstra kneza Schwarzenberga in naslednjega dne sestavila mnenje o prihajajoči poti.⁵⁶ Med podatki, pomembnimi za to razpravo, velja omeniti cesarjevo odločitev, da bo sta od članov njegove ožje družine z njim do Gradca potovali le cesarica in nadvojvodinja Marija Terezija, poleg njiju pa še cesarjev bodoči zet, lotarinski princ Franc Štefan, ki naj bi v štajersko prestolnico pripotoval s pošto in tam ostal.⁵⁷ Kot bomo videli v nadaljevanju, je v tej točki prišlo do spremembe, saj se je lotarinski princ pozneje pridružil cesarju na poti do jadranske obale. V obravnavanem dokumentu se tudi prvič pojavi cesarjeva želja po potovanju na Reko, ki je botrovala njegovima obiskoma v Trnovem.⁵⁸

Konferenca je še predlagala, naj v notranjeavstrijske dežele pošljejo enega komornega in tri dvorne furirje ter po enega uslužbenca iz urada vrhovnega dvornega hlevskega mojstra in iz dvorne kuhinje z nalogo, da poiščejo primerne kraje za dnevne in nočne postanke ter primerne prostore za bankete v deželnih glavnih mestih, čemur je pritrldil cesar. Tem dvornim uradnikom so nato izdali potrebne ukaze za deželne gosposke, kjer so opravljali terensko delo.⁵⁹ Poleg tega gre izpostaviti skrb dvora, da v deželah, ki jih bo obiskal cesar, ne bi prišlo do draginje živil in furaze, saj je bil dvor zaradi številčnosti članov, vojaškega spremstva in konj velik porabnik.⁶⁰ Cesar je v svoji resoluciji k mnenju konference izrazil željo, da se potovanje, kjer je to mogoče, pospeši.⁶¹

Za nadaljnje izvajanje te razprave je pomembna zlasti instrukcija, izstavljena 10. marca za dvorne uradnike,⁶² ki so v skladu z zgoraj omenjeno cesarjevo odločitvijo morali odpotovati v notranjeavstrijske dežele ter tam poiskati primerne prostore za cesarjeve opoldanske in nočne postaje. Pri izbiri postaj so

ferenz gutachten die kay[serliche] reysß in die innerösterreichische provinzen und dortige erbhuldigungen betreffend, Wienn den 16. ten februarii 1728 je v dveh izvornikih (prvi je koncept, drugi čistopis) ohranjeno v: AT ÖStA/HHStA OMeA ÄZA, Ktn. 34, fol. 1r–48v, 51r–59r. O tem gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 52.

⁵⁶ Čistopis mnenja druge dvorne konference z naslovom *Erstes allerunterthänigst gehorsambstes hoff-conferenz gutachten die veranstaltung der von ew[er] kay[serlichen] may[estät] nach Gratz und übrigen innerösterreichischen ländern allergnädigst resolvirten reysß zur erbhuldigung betreffend, Wienn 3. martii 1728* je ohranjen v AT ÖStA/HHStA OMeA ÄZA, Ktn 34, fol. 62r–75v. O tem gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 54–60.

⁵⁷ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 21v–22v, 36r, 38v. Kranjskim deželnim stanovom so verjetno v drugi polovici avgusta sporočili, da bo lotarinski princ pripotoval v deželo, Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 21–22.

⁵⁸ Dokument daje vtis, da je vključitvi Reke med cilje potovanja botrovalo zlasti zanimanje za njeno pristanišče. Naletimo tudi na podatek, da v Trstu in Reki ne bo dednopoklonitvenih banketov, AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 23v, 24v, 41r.

⁵⁹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 24v–25v.

⁶⁰ Prav tam, fol. 30v.

⁶¹ Prav tam, fol. 34v.

⁶² Prav tam, fol. 35v–41v.

torej dvorni furir Johann Baptist Robinet, nižji komorni furir Heinrich Meichsner, dvorni in prehranski protipisar Johann Frantz Lukawsky in kuharski mojster Zacharia Volzinger morali poskrbeti, da so bila izbrana postajališča varna pred epidemijami ter da je bilo tam dovolj prenočišč za cesarja in njegovo spremstvo ali vsaj dovolj prostora za gradnjo provizoričnih kuhinj in hlevov iz lesa. Poleg tega so morali zagotoviti čistočo in požarno varnost.⁶³

Za potek Karlove poti po zahodnem delu slovenskega etničnega prostora je zanimiv podatek, da je dvor zaradi cesarjevega obiska Reke iskal neposredno povezavo med Celovcem in Gorico, da bi se izognil dvakratnemu bivanju v Ljubljani,⁶⁴ vendar je bila zamisel pozneje opuščena, tako da je skozi Posočje nemara potoval le del vojaštva.⁶⁵ Deseta točka instrukcije naštetim dvornim uradnikom naznanja, da želi cesar iz Trsta odpotovati še na Reko in v Bakar, kar od njih terja, da na tej poti poiščejo postaje. Urad cesarskega dvornega mojstra je še zanimalo, v kolikšni meri poti med temi kraji potekajo po kopnem in po vodi, kako so udobne in ali v celoti potekajo po cesarskih tleh. V enajsti točki je omenjeno, naj vrnitev z Reke in Bakra proti Ljubljani poteka preko Krasa, kjer je cesarska kobilarna.⁶⁶

Pred začetkom potovanja je cesarja čakalo še eno opravilo, in sicer obred, pri katerem si je Karel VI. kot avstrijski nadvojvoda v fevd podelil vse »dežele, ki pripadajo nadvse presvetli Avstrijski hiši tako v Nemčiji kot v Italiji in v Burgundskem okrožju« cesarstva.⁶⁷ Obred podelitve fevdov, ki ga je vsakokratni najstarejši avstrijski nadvojvoda izvedel bodisi osebno bodisi po odposlancih, je koreninil v prvi polovici 16. stoletja.⁶⁸ Posebna dvorna konferenca na to temo je potekala 20. marca,⁶⁹ podelitev fevdov, pri kateri je cesarjev običajni naslanjač brez baldahina stal na preprogi, pa so izvedli 9. aprila v njegovi dvorni retiradi.⁷⁰ Seitschek tozadevno navaja, da izvedba obreda za Karla VI. pred začetkom njegovega dednopoklonitvenega potovanja po notranjeavstrijskih deželah ni bila naključna.⁷¹

Medtem so se nadaljevale priprave na potovanje v Notranjo Avstrijo. 6. aprila je namreč potekal posvet o cesarjevem potovanju med Gradcem in Celovcem,⁷² dvorni vojni svet pa je 15. aprila dobil naznanilo o varovanju cesarja na poti,⁷³ iz katerega izvemo, da je bil potek poti do Ljubljane tedaj že določen. Podatek o terenskem delu furirjev, ki sta tedaj zarisovala pot,⁷⁴ daje slutiti, da sta dvorna uradnika iskala najugodnejše povezave med kranjsko prestolnico ter Gorico, Trstom in Reko. Naposled se je 1. maja pri vrhovnem dvornem mojstru, grofu Sinzendorfu, sestala še tretja dvorna konferenca in dva dni pozneje cesarju posredovala svojo ekspertizo o bližajočem se potovanju.⁷⁵

Cesarju posredovano mnenje tretje dvorne konference obsega vrsto pomembnih podatkov o ceremonialnem poteku dednih poklonitev, ki presegajo okvire te razprave, zato se osredotočam zgolj na nekatere informacije, kot denimo, da je Karel VI. določil, da bo iz svoje rezidence v Laxenburgu v bližini Dunaja 16. junija odpotoval v Dunajsko Novo mesto in od tam 19. junija nadaljeval pot v Gradec, kamor bo prispel 21. junija.⁷⁶ Poti iz Trsta na Reko ter v Bakar in Kraljevico je posvečena šesta točka dokumenta, iz katere izvemo, da je dvor za ureditev kuhinj in jedilnic na tem odseku s seboj moral vzeti nekaj šotorov, ki so jih sicer potrebovali tudi na nekaterih drugih delih poti, ter da vrnitev z Reke v Gradec tedaj še ni bila določena, cesar pa je določil, naj poteka preko Ljubljane.⁷⁷

Za kontekst te razprave je pomembna še cesarjeva resolucija k deseti točki, v kateri je Karel VI. o tržaškem umestitvenem obredu med drugim zapisal, da ta ni *uradna poklonitev, temveč le prisega mesta, ki poteka brez posebnih opravil*,⁷⁸ kar se je očitno nanašalo tudi na Reko.⁷⁹ Cesarjeva konstatacija se je pozneje odrazila v poročanju časnika *Wienerisches Diarium*, ki za označevanje umestitvenih obredov v vojvodinah Štajerski, Koroški in Kranjski ter pokneženih grofijah Goriški in Gradiški uporablja bese-

⁷² AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 65r.

⁷³ Prav tam, fol. 68v.

⁷⁴ Prav tam, fol. 68v.

⁷⁵ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 74v–94r. Čistopis mnenja tretje dvorne konference pod naslovom *Anderetes allernützlichst-geborsambstes hofconferenz gutachten die allergnädigst resolvirte kay[serliche] reyß in I[nner] Ö[sterreich] und dortige erbhuldigungen betreffend, Wienn den 3. ten maii 1728. Den 10. ten may herunterkommen* je ohranjen v AT ÖStA/HHStA OMeA ÄZA, Ktn 34, fol. 88r–106v. O tem gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 65–68.

⁷⁶ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 75r.

⁷⁷ Prav tam, fol. 78r–79r.

⁷⁸ Prosti prevod izvirnika: ... *förmliche huldigung, nur der eyd der stadt, der ohne sondere functionen fruhe geschicht* (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 82v).

⁷⁹ Medtem ko je Leopold I. leta 1660 kot prvi vladar sprejel »poklonitev« Trsta, ki tega obreda poprej ni poznal (Maťa, *The Care*, str. 43), je Karel VI. leta 1728 takšen obred uvedel na Reki. Če so Valvasorjeve (*Die Ehre*, XI, str. 717) navedbe točne, sta obe pristaniški mesti svoje odposlance nekaj pošiljali na kranjske dedne poklonitve v Ljubljano.

⁶³ Trasa poti je morala biti določena tako, da je cesar lahko čim hitreje napredoval (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 36v).

⁶⁴ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 40r.

⁶⁵ Tak sklep dopušča resolucija s 15. avgusta, naj Kranjska z deželno vozno tlako pomaga Goriški pri prevozu vojaštva čez Trbiž, Bovec, Kobarid in Kanal (ob Soči) v Gorico (Perizhofner, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 65, str. 21, 179–180). Kranjci so temu nasprotovali rekočo, da imajo veliko dela s pripravo med cesarjevimi potovanjem po lastni deželi (prav tam, Num. 66, str. 21, 180–182).

⁶⁶ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 41r–41v.

⁶⁷ Prav tam, fol. 65v.

⁶⁸ Mikoletzky, *Hofreisen*, str. 267.

⁶⁹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 48v–58r.

⁷⁰ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 65v–66v. O tem gl. Mikoletzky, *Hofreisen*, str. 267; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 51.

⁷¹ Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 51; isti, *Der Adel*, str. 69.

dno zvezo *Erb-Huldigung*,⁸⁰ medtem ko sta obreda v mestih Trst in Reka označena zgolj s *Huldigung*.⁸¹ Pri »poklonitvah« pristaniških mest tudi ni bilo deželno knežjega ali stanovskega banketa (*taffel*), kot je ugotavljala že druga dvorna konferenca.⁸²

V svoji resoluciji k dvanajsti točki je cesar še določil, da razen v štajerski Gradec v deželna glavna mesta ne bo vstopal slovesno na konju, temveč se bo pripeljal v kočiji, stanovski odbor naj ga pozdravi opoldan pred prihodom, celotna stanovska korporacija pa naj ga pričaka pred cerkvijo, kamor se bo pripeljal.⁸³ Vendar je cesar med potovanjem svojo odločitev spremenil in v nekatera mesta vendarle vstopil na konju. Poleg Gradca je to čast izkazal še Velikovcu, Gorici, Trstu in Reki, kjer je pred mestom izstopil iz kočije, se povzpел na konja ter v mesto prihajal.⁸⁴ Cesarjevo potovanje se je naposled začelo dan pozneje, kot je bilo uvodoma določeno, in sicer je cesarski par poletno rezidenco Laxenburg zapustil v četrtek, 20. junija, in 23. prispel v Gradec.⁸⁵

Z nastanitvijo v štajerskem glavnem mestu je Gradec za dvor postal *locus stabilis residentiae*, medtem ko so postanki v ostalih deželnih prestolnicah trajali le po nekaj dni.⁸⁶ Štajersko dedno poklonitev

je Karel VI. sprejel 6. julija,⁸⁷ nakar se je udeleževal različnih pobožnosti, dvornih slovesnosti, lovov in oper⁸⁸ ter 16. avgusta z manjšim dvorom odrinil proti ostalim notranjeavstrijskim deželam.⁸⁹ Pot ga je preko Maribora in Velikovca vodila v Celovec, kamor je prispel 20. avgusta in dva dni pozneje tam sprejel dedno poklonitev koroških deželnih stanov.⁹⁰ 24. avgusta je vladar pot nadaljeval do vzhodja Karavank, prenočil v koroški mitninski postaji pri Kožentavri in se 25. avgusta na konju podal preko prelaza Ljubelj ter nato pot nadaljeval skozi Tržič in Kranj do Ljubljane, kamor je prispel 26. avgusta.⁹¹

Kranjska dedna poklonitev je potekala 29. avgusta,⁹² nakar je cesar naslednjega dne zapustil kranjsko glavno mesto in po Ljubljani z razkošno ladjo *Carolus Boromaeus* tipa »la peota« na čelu flotilje manjših plovil za dvorjane odplul na Vrhniko, kjer je prenočil in pot od tam nadaljeval preko Postojne, Vipave in Sempasa v Gorico, kamor je prispel 2. septembra.⁹³ Dva dni pozneje, 4. septembra, je Leopold Adam grof Strassoldo v Gradišču ob Soči kot cesarski komisar v vladarjevemu imenu sprejel dedno poklonitev deželnih stanov poknežene grofije Gradiške,⁹⁴ ki je tako edina izmed notranjeavstrij-

⁸⁰ Gl. poročilo o dedni poklonitvi deželnih stanov poknežene grofije Gradiške, ki jo je v cesarjevemu imenu 4. septembra v Gradišču ob Soči sprejel njegov komisar Leopold Adam grof Strassoldo (*Wienerisches Diarium*, Num 75, 18. 9. 1728, [fol. 5]).

⁸¹ Gl. poročila o poklonitvi Trsta, 11. septembra (*Wienerisches Diarium*, Num. 81, 9. 10. 1728, [fol. 9]), in Reke, 17. septembra 1728 (prav tam, Num 82, 13. 10. 1728, [fol. 4]); Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4]).

⁸² AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 24v.

⁸³ Prav tam, fol. 84v.

⁸⁴ Karel VI. je 23. junija kljub močnemu dežju na konju vstopil v Gradec (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 123r; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 106–108) in nato 19. avgusta nepričakovano še v Velikovec (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 177r–177v; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 115). 20. avgusta se je cesar s kočijo pripeljal v Celovec (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 178r–178v; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 116) in 26. avgusta v Ljubljano (tako vsaj lahko razumemo poročilo v AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 192r in Perzhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 31; prim. Rausch, *Die Hofreisen*, str. 124, ki navaja, da je Karel VI. v kranjsko prestolnico prijezdil). Po vsej verjetnosti je 2. septembra cesar prijezdil v Gorico (medtem ko AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, 200v navaja, da je njegov prihod v Gorico potekal *ohne öffentlichem Einzug und gepräng*; Morelli di Schönfeld, *Contea di Gorizia*, volume terzo, str. 11, izrecno zapiše: »Carlo VI preceduto da una compagnia di dragoni, ed accompagnato dalla numerosa sua corte fece il suo ingresso a cavallo«). Do Trsta se je pripeljal 10. septembra, se pred mestom povzpел na konja ter odjezdil v mesto (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 208v–209r; Löwenthal, *Geschichte*, Erster Theil, str. 176; Hahn, *Zwei Besuche*, str. 70–71, (transkripcija) 102–103). Karel VI. je 15. septembra na konju vstopil tudi na Reko (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218v–219v).

⁸⁵ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 120r–127r; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 106–108; Schreiber, *Habsburger*, str. 62–65; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 68.

⁸⁶ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 25r.

⁸⁷ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 142r–157r; Leitner, *Die Erbhuldigung*, str. 129–133; Mell, *Grundriß*, str. 553–555; Hisch, *Die Erbhuldigungen*, str. 104–106; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 111–112; Schreiber, *Habsburger*, str. 66–68; Gmoser, *Die steirischen Erbhuldigungen*, str. 272, 278–279; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 68.

⁸⁸ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 157r–171r; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 112–114; Schreiber, *Habsburger*, str. 68–72; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 68–69.

⁸⁹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 171r–176v; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 114–115; Schreiber, *Habsburger*, str. 72–73; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 69.

⁹⁰ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 176v–189r; Puntschart, *Herzogseinsetzung*, str. 129–130; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 115–119; Schreiber, *Habsburger*, str. 73–76; Seitschek, *Die Erbhuldigung*; isti, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 69.

⁹¹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 190r–194v; Perzhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 23–34; Legat, *Erbhuldigung*, str. 61–62; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 119–125; Schreiber, *Habsburger*, str. 76–77; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 69–70; Kočevar, Ljubljana, str. 288–289. O potovanju čez Ljubelj gl. Koblar, Cesta, str. 222–226.

⁹² AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 195r–200r; Perzhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 44–63; Legat, *Erbhuldigung*, str. 65–66; Dimitz, *Geschichte*, IV. Theil, str. 150–151 (op. 1); Gruden, *Zgodovina*, str. 935–936; Mal, *Poklonitev*; Fabjančič, *Zgodovina*, 4. zv., str. 123; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 130–132; Schreiber, *Habsburger*, str. 77; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 70; Kočevar, Ljubljana, str. 291–292. O Karlovi potrditvi kranjskih deželnih privilegijev, ki je sledila šele 14. marca 1736, gl. Nared, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 61; Volčjak, *Kranjski deželni privilegiji*, str. 148.

⁹³ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 200r–200v; Perzhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 63–65; Legat, *Erbhuldigung*, str. 69–70; Rutar, *Zur Schiffahrt*, str. 70–71; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 132–134; Schreiber, *Habsburger*, str. 77; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 70–71; Kočevar, Ljubljana, str. 293, 298–299.

⁹⁴ Kot razlog za cesarjevo odločitev, da gradiško dedno poklonitev sprejme po komisarju, viri navajajo »pospeševanje poti

skih dežel to dolžnost leta 1728 opravila posredno. Goriško dedno poklonitev je Karel VI. osebno sprejel 5. septembra,⁹⁵ dva dni pozneje zapustil mesto in preko Ajdovščine pripotoval v Vipavo, kjer je 8. avgusta zastran malega šmarna potovanje za en dan prekinil.⁹⁶

Cesar je 9. avgusta iz Vipave pot nadaljeval preko Senožeč in Lipice, kjer je prespal, in 10. septembra prispel v Trst, katerega poklonitev je sprejel že naslednji dan.⁹⁷ Ker je nadaljevanju cesarjeve poti iz Trsta preko Postojne in Trnovega na Reko spodaj posvečeno celotno poglavje, tu kratko povzemam le sklepno etapo Karlovega potovanja po notranjeavstrijskih deželah, in sicer je z Reke vračajoči se cesar 19. septembra prenočil v Postojni,⁹⁸ nato preko Logatca in Vrhnike odrinil proti Ljubljani, kamor je z osebno ladjo priplul 20. septembra, naslednji dan obeležil god sv. Mateja, apostola in evangelista, ter 22. septembra odrinil proti dvorcu Češenik pri Domžalah, kjer je prespal, nato pa nadaljeval pot čez Trojane na Štajersko.⁹⁹

Dan po prihodu v Celje, 24. septembra, se je cesar odločil, da bo potovanje pospešil, in se iz Celja s pošto odpravil neposredno v Gradec, kamor je prispel istega dne ob 8. uri zvečer. Ta odločitev je Karlu VI. nemara rešila življenje, saj se je v spalnici mariborskega gradu, ki je bila določena zanj, v tem času vdrl gredasti strop (*tippelboden*).¹⁰⁰ Zato si je naslednjega dne, 25. septembra, v dnevnik zabeležil, da ga je obvaroval Bog.¹⁰¹ Cesarski par je 6. oktobra zapustil štajersko glavno mesto in se po desetdnevnem postanku v Du-

najskem Novem mestu 18. oktobra naposled vrnil na Dunaj,¹⁰² s čimer je bilo sklenjeno celotno približno štiri mesece trajajoče dednopoklonitveno potovanje po notranjeavstrijskih deželah.¹⁰³

Po zelo zgoščenem pregledu cesarjevega potovanja velja pozornost posvetiti še pripravam kranjskih deželnih stanov na visoki obisk, in sicer se sledeči komprimirani povzetek kranjskega angažmaja pri izvedbi cesarjevega potovanja leta 1728 opira na uvodoma omenjeno publikacijo Karla Sajfrida Perizhofferja pl. Perizhoffa in vire, ki jih je objavil v njej. Seveda bodo v prihodnje potrebne tudi raziskave primarnega gradiva deželnih stanov in vicedomskega urada na to temo. Kar zadeva vire vicedomske provenience, so upoštevani v šestem poglavju te razprave, in sicer pri predstavitvi stanja trnovskega župnišča, kjer je cesar prenočeval.

Prve vesti o cesarjevi odločitvi za sprejem dedne poklonitve naj bi, vsaj tako kažejo dokumenti, ki jih je objavil Perizhoffer, na Kranjsko prispeli v začetku marca,¹⁰⁴ torej približno ob istem času, kot se je na Dunaju sestala druga dvorna konferenca, 20. marca pa je bil izstavljen zgoraj že omenjeni deželnoknežji dednopoklonitveni patent za Kranjsko.¹⁰⁵ Cesar je nato 23. marca od Kranjcev zahteval donacijo 16.000 goldinarjev za bližajoče se potovanje¹⁰⁶ in z deželnozborskimi patentom, izdanim 20. aprila, stanovom naročil, naj se 7. maja zberejo in razpravljajo o njegovem postulat. ¹⁰⁷ Ker je deželni zbor odobril le 12.000 goldinarjev prispevka,¹⁰⁸ je Karel VI. 12. junija izrazil pričakovanje, da bodo stanovi odobrili celoten zahtevani znesek,¹⁰⁹ ki ga je nato 23. junija odobril stanovski odbor.¹¹⁰

Pomembna predpogoja za izvedbo potovanja sta bila tudi cestno omrežje in priprava. Ker je razvoj cestnega omrežja med Postojno in Reko, po katerem je cesar prispel v Trnovo, posebej predstavljen v nadaljevanju, je na tem mestu govor le o izboljšavah cest

nazaj«. AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 201v–203r; *Wienerisches Diarium*, Num. 75, 18. 9. 1728, [fol. 5]. O tem gl. Rausch, *Die Hofreisen*, str. 134–135.

⁹⁵ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 203r–208v; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 135; Morelli di Schönfeld, *Contea di Gorizia*, volume terzo, str. 11, po drugi strani navaja, da je *l'atto del vassallaggio* Gradiške potekal naslednjega dne, torej 4. septembra.

⁹⁶ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 203r–208v.

⁹⁷ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 208v–218r; gl. transkripcijo pri Hahn, *Zwei Besuche*, str. 102–112; o cesarjevem obisku Trsta gl. prav tam, str. 67–83; Löwenthal, *Geschichte*, Erster Theil, str. 173–179; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 135–137; Schreiber, *Habsburger*, str. 78–80; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 71.

⁹⁸ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 221r–221v; AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 101r–101v.

⁹⁹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 221v; Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 66–68; Legat, *Erbhuldigung*, str. 70; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 140; Schreiber, *Habsburger*, str. 82; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 72; Holz, *Die Habsburger*, str. 37; Visočnik, »Piramide«; Kočvar, Ljubljana, str. 293–294.

¹⁰⁰ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 222r; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 140–141. *Tippelboden oz. der Dippelboden* je gredasti strop, strop iz vodornih tramov (Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 218). O cesarjevem povratku iz Celja v Gradec s pošto je poročal tudi *Wienerisches Diarium*, Num. 80, 6. 10. 1728, [fol. 4–5], vendar brez omembe »mariborskega incidenta«.

¹⁰¹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 222r; Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 70; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 141; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 72.

¹⁰² AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 222r–228v; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 141; prim. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 72.

¹⁰³ Točen čas trajanja potovanja je vprašljiv. Medtem ko je nesporno, da je cesar na pot krenil 17. junija 1728, zapustivši Laxenburg, v strokovni literaturi naletimo na vsaj dva različna datuma njegovega povratka na Dunaj. Po Ceremonialnem protokolu (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 120r, 121v, 228v–229r) se je Karel VI. na Dunaj vrnil 18. oktobra 1728 (gl. tudi Heintzov opis AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 105v–106r), v literaturi pa naletimo tudi na 12. oktober. Prim. Rausch, *Die Hofreisen*, str. 141; Schreiber, *Habsburger*, str. 83; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 73; Kočvar, Ljubljana, str. 288, op. 41.

¹⁰⁴ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 1, str. 2, 79–81; Num. 2, str. 2, 81–82.

¹⁰⁵ Prav tam, Num. 5, str. 3, 86; Num. 6, str. 3, 87–88.

¹⁰⁶ Prav tam, Num. 7, str. 3, 89–91.

¹⁰⁷ Prav tam, Num. 34, str. 11, 135–137.

¹⁰⁸ Prav tam, Num. 38, str. 12, 139–142.

¹⁰⁹ Prav tam, Num. 51, str. 17, 161–162.

¹¹⁰ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 17. Cesar je 8. avgusta izstavil privoljenje k odločitvi o potrditvi donacije v višini 16.000 goldinarjev (prav tam, Num. 53, str. 17, 163–164).

neposredno pred Karlovim prihodom. Na dvoru so že konec februarja in v začetku marca 1728 izhajale odredbe o popravilu cest,¹¹¹ konec marca pa je posebna dednopoklonitvena konferenca v Gradcu¹¹² določila, naj bo pripraga na prihajajočem cesarjevem potovanju med posameznimi postajami pod nadzorom komisarjev deželnih četrti (*Viertls-Commissarij*), ki bodo jezdili zraven.¹¹³ Točen potek svoje poti je cesar kranjskim stanovom sporočil z resolucijo z 10.¹¹⁴ in naznanilom z 19. aprila¹¹⁵ ter od njih zahteval, naj zaključijo dela na Ljubelju.¹¹⁶

Odlok iz Gradca je sledila akcija Ljubljane, patent deželne gosposke o cestah s 30. aprila¹¹⁷ je po Perizhofferjevih besedah med drugim velel, da je treba ceste, po katerih bo potoval cesar, spraviti v »popolnoma perfektno stanje«. ¹¹⁸ Izšlo je tudi nekaj odredb o delih na posameznih odsekih; tako so stanovi 30. aprila od Tržičanov zahtevali, naj popravijo svoje ceste in povišajo trška vrata,¹¹⁹ cesarska resolucija s 3. maja pa je med drugim velela popravilo in vzdrževanje ceste med Ljubljano in Vrhniko.¹²⁰ Odprto vprašanje, ki

bi si zaslužilo obravnavo v posebni razpravi, je stanovska gradnja ladjevja, s katerim je cesar na čelu svojega dvora dvakrat plul po Ljubljani med Ljubljano in Vrhniko,¹²¹ pa tudi njegova plovba med Bakrom in Kraljevico, o kateri bo govor v nadaljevanju.¹²²

Kot je bilo omenjeno zgoraj, so bila dvornim uslužbencem, ki so zgodaj spomladi 1728 odpotovali v notranjeavstrijske dežele, da bi določili natančen potek poti ter poiskali primerne prostore za cesarjeve opoldanske in nočne postaje, 10. marca s posebno instrukcijo postavljena načela za izbor primernih krajev za postajališča.¹²³ Nekaj dni za instrukcijo, 15. in 20. marca, sta bila izstavljena še posebna kredenčna patenta, ki sta kranjskim deželnim stanovom naznanjala prihod zgoraj omenjenih furirjev Robineta in Meichsnerja, zadolženih za ureditev »spodobne namestitve« za cesarja tako v glavnih mestih kot v krajih ob poti,¹²⁴ ter kuharskega mojstra Volzingerja in protipisarja Lukawskega, ki sta morala na vseh cesarskih postajah pripraviti glavno dvorno kuhinjo ter konjske hleve in lope za vozove.¹²⁵

Čeprav navedena patenta ne puščata odprtih vprašanj glede pristojnosti za ureditev nastanitve za dvor, se ta ob nadaljnjih ukazih, ki so v Ljubljano večinoma prihajali iz Gradca, vendarle pojavijo. Odredba z 2. aprila je stanovom namreč naročala, naj v vseh krajih, kjer se bo cesar ustavil, pravočasno postavijo kuhinje in priskrbijo potrebna živila.¹²⁶ Ne glede na to, v čigavi pristojnosti je bila priprava »kvartirjev«, lahko sklepamo, da je zlasti na območju med Ljubljano in pristaniškimi mesti terjala veliko dela in materiala, saj tod ni bilo mest, ki bi dvorjanom za bivanje ponudila svoje palače. Na to ne nazadnje kaže stanovska odredba z 10. junija, ki je gospodstvu

¹¹¹ Odredba z dne 2. marca, objavljena v: Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 2, str. 2, 81–82, se sklicuje na cesarsko »resolucijo in odredbo« z 28. februarja in kranjskemu deželnemu glavarju Volfu Vajkardu grofu Gallenbergu kot vrhovnemu direktorju cestnih zadev nalaga, naj poskrbi za sanacijo cest.

¹¹² Naznanilo za graško *Erb-Huldigungs-Conferenz* je bilo izstavljeno 2. aprila (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 8, str. 3–4, 91–92). O sami konferenci gl. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 63.

¹¹³ Podatek je iz odredbe notranjeavstrijske vlade z dne 7. aprila, gl. objavo: Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 16, str. 7, 102–103, ki se sklicuje na sklep graške dednopoklonitvene konference z dne 27. marca. Kranjske stanove je odredba še obveščala, da bodo z Dunaja že pred cesarjevim odhodom v notranjeavstrijske dežele poslali nekaj cesarskih kočij. Ukazi o pripravi so bili večkrat ponovljeni, gl. prav tam, Num. 18, str. 7, 105.

¹¹⁴ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 25, str. 9, 118–119.

¹¹⁵ Prav tam, Num. 30, str. 10, 125–127.

¹¹⁶ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 25, str. 9, 118–119. Kranjski stanovi so spriči cesarske resolucije pred njegovim prihodom junija in julija 1728 podrli dotrajani predor na Ljubelju, ga nadomestili s 130 metrov dolgim usekom (Koblar, *Cesta*, str. 222–226; Likovič [et al.], *Zgodovina cest*, str. 153–154; Šorn, *Modernizacija*, str. 70, 76; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 120–122; Zwitter, *Od zgodnjega kapitalizma*, str. 147, 230; Holz, *Die Habsburger*, str. 33) ter postavili dva obeliska z latinskimi napisi cesarju v čast (latinske napise z Ljubelja in s Trojan je v Ljubljani neznanokdaj natisnil tiskar J. G. Mayr (AT ÖStA HHStA OMeA ÄZA 34–13, fol. 9r–12v)). Prepise so prispevali tudi Heintz (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 67v–69v), Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 24–28, 68–70, in Koblar, *Cesta*, str. 222–226. Transkripcijo s komentarjem je priskrbel Julijana Visočnik, »Piramida«, str. 387–390. 24. junija, dan po cesarjevem prihodu v Gradec, je kranjski deželni glavar grof Gallenberg izdal še patent o postavitvi ograje na Ljubelju (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 20).

¹¹⁷ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 36, str. 11, 137–138.

¹¹⁸ Izvirnik: ... zu einem vollkommenen Perfections Stand gebracht werden müssen ... (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 35, str. 11, 136).

¹¹⁹ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 36, str. 11, 137–138.

¹²⁰ Prav tam, Num. 37, str. 11–12, 13, 138.

¹²¹ Cesar je z delom dvora in kranjskih deželnih stanov iz Ljubljane na Vrhniko plul 30. avgusta, v obratni smeri pa 20. septembra 1728. Stanovi so zanj zgradili ladjo tipa »la peota«, imenovano *Carolus Boromaeus* (o ladji gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 9, 64, Num. 26, str. 119–121, Num. 31, str. 127–128, Num. 37, str. 11–12, 138; Rutar, *Zur Schifffahrt*, str. 70–71; Holz, *Die Habsburger*, str. 34–35; Kočevar, *Ljubljana*, str. 292–293, 298–299 (op. 147); o ladjah tipa »la peota« gl. Bonin, *Belo zlato*, str. 218–219). Za lotariškega princa Franca Štefana je bila zgrajena ladja tipa »Chai-chio« (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 64) oz. »Kaik« (Rausch, *Die Hofreisen*, str. 133). Gl. tudi Kočevar, *Ljubljana*, str. 299.

¹²² Cesar in lotariški princ sta 16. septembra 1728 iz Bakra v Kraljevico in nazaj plula z ladjo tipa brigantina, katere ime iz pregledanih virov ni znano. Več o tem v nadaljevanju. Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 70, navaja, da je Karel VI. 10. avgusta svojemu dnevniku med drugim zaupal: ... *weyl mein rais aufs mer, ich angst*. To se zdi nenavadno, saj je cesar še iz časov španske nasledstvene vojne imel izkušnje s plovbo po morju, gl. drugo poglavje te razprave.

¹²³ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 35v–41v.

¹²⁴ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 3, str. 2, 83–84.

¹²⁵ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 4, str. 3, 85. Oba patenta sta kranjskim stanovom nalagala, naj dvornim uslužbencem omogočijo prosto pot, jim pokažejo vse potrebno ter jim po najboljših močeh pomagajo.

¹²⁶ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 19, str. 7, 106.

Hošperk prepovedovala prodajo gradbenega lesa zunaj dežele.¹²⁷

V Perizhofferjevem opisu naletimo tudi na podatek, da je bilo prav tako v začetku junija določeno, da mora cesarske furirje, ki so po deželi pripravljali nastanitvene kapacitete za cesarja, vselej spremljati stanovski uradnik, ker furirji niso večji slovenskega jezika.¹²⁸ Poleg tega so kranjski deželni stanovi prevzeli vse stroške potovanj in preskrbe na ozemlju dežele zanje in za njihove spremljevalce.¹²⁹ Glede priprav gostiteljev na prihod dvora je povedna še priloga naznanila glede preskrbe z 9. aprila, ki je bila sicer namenjena Gradcu in Ljubljani, nemara pa so njena določila upoštevali tudi drugod. Tozadevno je zanimiva zlasti 12. točka o požarni varnosti, ki veli, da morajo biti v vseh hišah pripravljene čebri za vodo.¹³⁰ Čebri so nato, kot bomo videli, v Trnovem opravili še neko drugo nalogo.

Graška dednopoklonitvena konferenca je konec marca obravnavala tudi vprašanje preskrbe s hrano in krmo v času cesarjevega potovanja. Zato sta v začetku aprila iz Gradca v Ljubljano prispeli vsaj dve odredbi; prva z 2. aprila je stanovom naročala, naj na postajah pripravijo potrebna živila, ki bodo plačana

v gotovini,¹³¹ drugi dokument, nastal 6. aprila, pa je velel, naj stanovi na postajah zagotovijo dovolj ovsa, sena in slame za konje cesarja, dvorjanov in telesne straže (*Harchier-Garde*).¹³² Zaradi teh navodil je kranjski deželni glavar Volf Vajkard grof Gallenberg 4. aprila s posebnim patentom zemljiškim gospodarstvom, skozi katera naj bi potoval cesar, ukazal, naj priskrbijo dovolj živil in krme.¹³³ Temu je 6. aprila sledila popolna prepoved lova po vsej deželi, ki je veljala do cesarjevega odhoda na Štajersko.¹³⁴

Četudi je s Karlom VI. iz Gradca v ostale notranjeavstrijske dežele potoval le del dvora, je ta vendarle pomenil veliko breme za preskrbo s hrano v krajih, skozi katere je potoval. Točno število cesarjevega spremstva je težko ugotoviti, sodeč po enem od seznamov, bi lahko štel 480 oseb,¹³⁵ k čemur je treba prišteti šestnajst glasbenikov, ki so potovali v lastni režiji,¹³⁶ in okrog devdeset mož cesarjeve telesne straže,¹³⁷ kar bi pomenilo, da je s cesarjem potovalo nekaj manj kot 600 ljudi. Vendar tudi ta številka ni popolna, saj pri Perizhofferju izvemo, da je cesarja na poti spremljalo moštvo polkov Guido Stahrenberg in Waderborn.¹³⁸ Števila vojakov, ki so spremljali cesarja, vir ne navaja, znano pa je, da so kranjski stanovi prevzeli plačilo vojaštva, ki je cesarja spremljalo na poti po deželi, pa tudi v Trstu in na Reki.¹³⁹

Poleg tega se na podlagi zgoraj omenjenega naznanila za dvorni vojni svet s 15. aprila zdi, da izvzemši telesno stražo s cesarjem po notranjeavstrijskih deželah ni potoval večji vojaški kontingent.

¹²⁷ Prav tam, Num. 50, str. 17, 159–160.

¹²⁸ Dobesedno: ... *wegen unkündiger Sprach...* (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 19). Glede jezikov, v katerih so potekale notranjeavstrijske dedne poklonitve Karlu VI., lahko z veliko gotovostjo sklepamo, da so na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem potekale v nemščini. V Gradišču ob Soči je bila prisega stanovom prebrana v nemščini in italijanščini (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 202v), v Gorici ceremonialni protokol štirikrat poudari, da so tako cesar kot stanovi govorili v nemščini (prav tam, fol. 206r), kar nemara kaže na napredovanje nemščine, ob obisku Leopolda I. leta 1660 so goriški stanovi ob vladarjevem prihodu in na poklonitvenem deželnem zboru odgovarjali v italijanščini, medtem ko je poklonitev potekala v nemščini (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 2, Teil 1, fol. 945–955). V Trstu so predstavniki mestnega sveta pri poklonitvi tudi leta 1728 na nemške nagovore s strani dvorjanov odgovarjali v italijanščini, v tem jeziku jim je bila prebrana tudi prisega (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 214r–214v). Za Reko o jeziku poklonitve uporabljeni viri molčijo. Raba slovenščine pri ustoličevanju koroških vojvod je sicer izpričana do leta 1414 (gl. Štih, *Ustoličevanje*, str. 116–117), nemara lahko podobno sklepamo tudi za srednjeveške dedne poklonitve na Kranjskem. Kranjski plemiči so tudi v 18. stoletju, ko sicer beležimo nazadovanje slovenščine na račun nemščine, vselej ostali večjezični in so slovenščino obvladali kot rojeni govorniki, kot kaže tudi v nadaljevanju obravnavana izjava nemškega učenjaka Johanna Georga Keyßlerja iz leta 1740 (Keyßler, *Neueste Reisen*, str. 1189). Poleg tega je Boris Golec, Karniolizacija, str. 179 (op. 176), odkril več primerov plemičev, ki jih nevtralni viri še v 18. stoletju označujejo kot Slovence, na primer Leopold baron Moscon iz Mengša (1725), *praenobilis* Franc Serafin de Schurian iz Dobrle vasi (1742, 1743), *nobilis* Maksimilijan Pogačnik iz Velike Nedelje (1764) in Michael pl. Brandenau z Dobrne pri Celju (1765). Tudi sicer je bil jezik pomemben dejavnik v vsakdanjem življenju, trnovski župljani, denimo, so si leta 1713 želeli, da bi bil morebitni vikar domačin, ki bi obvladal njihov jezik (Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 201–202).

¹²⁹ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 19.

¹³⁰ Prav tam, Num. 23, str. 8, 111–115.

¹³¹ Prav tam, Num. 19, str. 7, 106.

¹³² Besedna zveza *Harchier-Garde* se nanaša na vojake, ki se v nemščini označujejo z variantami besede *Hatschiere* (edninske različice: *Hatschier*, *Hatschierer* in *Hartschier*). Beseda naj bi v nemščino prišla iz italijanščine (*arciere*) ali francoščine (*archer*), naletimo pa tudi na podatke o njenem domnevem španskem izvoru. Čeprav naj bi v romanskih jezikih izvorno označevala lokostrelca, se je v nemščini njen pomen spremenil, tako da se je uporabljala za označevanje telesne straže ali garde deželnih knezov (*Deutsches Wörterbuch* (11. 9. 2019)). Zato uvodoma omenjeno besedno zvezo tu prevajam kot »telesna straža«.

¹³³ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 20, str. 7, 107–108.

¹³⁴ Prav tam, Num. 22, str. 7, 109–110.

¹³⁵ Seštevek je narejen po (drugem) seznamu *General lista der mit ibro kay[serlichen] may[estät] von Gratz auß in die weitere i[nner]ö[sterreichischen] länder mit zu geben habender kay[serlichen] hofstaat und comitiva* (AT ÖStA HHStA OMeA ÄZA 34, 22). O tem gl. Kočevar, Ljubljana, str. 288.

¹³⁶ Število navaja seznam *Die musique, welche in die weitere i[nner]ö[sterreichische] landen beordert, bestebet in 16 musician-ten als...* (AT ÖStA HHStA OMeA ÄZA, Ktn. 34, fol. 53r–53v). Glasbeniki, ki so cesarja spremljali na poti iz Gradca v ostale notranjeavstrijske dežele, so potovali le do Gorice, se nato vrnili v Vipavo in po malem šmarnu od tam namesto v Trst odpotovali nazaj v Ljubljano, kjer so počakali na cesarjevo vrnitev z Reke.

¹³⁷ Telesno stražo je po dokumentu z dne 29. maja, gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 48, str. 156–157, sestavljalo 70 gardistov, poročnik, višji furir, neznano število adjutantov, šest trobentačev, vojaški bobnar, brivec, kovač, *Macht-Knecht* in napovedovalec (*Ansager*).

¹³⁸ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 61, str. 19, 173–174.

¹³⁹ Prav tam, str. 19.

Cesarju se, kot kaže obravnavano aprilsko naznanilo, namreč ni zdelo potrebno, da bi vojaštvo, določeno za njegovo varnost, vsakič jezdilo z njim od postaje do postaje, temveč je naročil, naj ga na vsakem opoldanskem postajališču čaka nekaj vojakov, pri nočnih postajah pa nekoliko več moštva, ki bo poskrbelo za sprejem in varnost.¹⁴⁰ Čeprav število vojaškega spremstva ni znano, lahko za predstavo, kakšno obremenitev je prihod okrog šeststoglavega spremstva pomenil za kranjsko glavno mesto, navedem podatek, da je Ljubljana šestdeset let pozneje, leta 1788, štela 10.047 prebivalcev.¹⁴¹

Zaradi tega so se pogovori o preprečevanju dragnje ter pomanjkanja hrane in krme za konje na Dunaju začeli že marca. Nato sta notranjeavstrijska vlada in tajni svet 12. aprila Kranjce prosila za poročilo o hrani in cestah, da ob cesarjevem prihodu ne bi zavadalo pomanjkanje, ter jih obvestila, da bodo cene živil začasno regulirali.¹⁴² Pri vprašanju določanja cen je očitno prišlo do spora med stanovi in deželnim vicedomom,¹⁴³ ki ga je moral razrešiti cesar.¹⁴⁴ Strah pred pomanjkanjem spričo bližajočega se cesarjevega prihoda je očitno botroval tudi embargu na izvoz živil, ki sta ga verjetno zgodaj spomladi 1728 razglasili Kranjska in Štajerska.

Vprašanje prepovedi izvoza leta 1728 je še neraziskano. Na podlagi Perizhofferjevih objav izvemo, da je tržaški glavar v Gradcu dosegel, da je notranjeavstrijska vlada 15. maja v Ljubljano pisala, naj bo zaradi preskrbe cesarskega dvora ponovno dovoljeno trgovanje Prema, Postojne, Senožeč, Podgrada in Socerba s Trstom.¹⁴⁵ Kranjski deželni glavar je 28. maja s patentom naznanil, da lahko omenjeni kraji v Trst ponovno prodajajo živila, živino, les, seno in oves.¹⁴⁶ Že pred sprostitevjo trgovine z Reko so cesarski tajni svetniki iz Gradca 20. maja kranjskemu deželnemu glavarju naročili, naj prekine tudi prepoved izvoza na Reko in Rečanom zagotovi takšna živila, da bodo lahko cesarja primerno sprejeli. Poleg tega je bil govor o umiku prepovedi izvoza iz Štajerske na Kranjsko.¹⁴⁷

Za nadaljnjo obravnavo cesarjevega postanka na Bistriškem je pomemben zlasti stanovski patent o vnaprejšnji pripravljenosti hrane, izdan 1. junija, ki je v tretji točki naročal, da morajo biti vsa zemljiška gospostva in gosposke, kjer bo cesar opravil opoldanske ali nočne postanke, založena z »dobrim laškim in vipavskim vinom«, ki ga bodo nato lahko prodajali po ugodni ceni.¹⁴⁸ Kot je opozoril že Perizhoffer, je na začetku junija sledil nesporazum o tem, katera stran – deželnoknežja ali stanovska – bo prevzela stroške pripravljenih živil. Čeprav se je sprva zdelo, da jih bo kril cesarski erar, je bankalna odredba 5. junija stroške pripisala stanovom, ki so nato tožili, da ob velikih izdatkih trenutno ne morejo zagotoviti preskrbe na vseh cesarjevih postajah po deželi.¹⁴⁹

Ker stanovi zaradi številnih opravil pred cesarjevim prihodom niso mogli sami skrbeti, da za dvor nikjer ne bi zmanjkalo živil ali furaže, so deželni glavar in stanovski poverjeniki 24. junija Sajfrida Bonaventuro pl. Wertenthalla opolnomočili kot izrednega »ordonančnega komisarja« (*Ordinirungs-Commissarius*) z nalogo,¹⁵⁰ naj po celotni cesarjevi poti po Kranjskem potuje pred cesarjem in poskrbi, da bo na vseh postajah dovolj živil, furaže, slame, lesa za kurjavo in vseh drugih potrebščin.¹⁵¹ Poleg tega naj bi stanovi, tako Perizhoffer, na cesarjevih postajališčih priskrbeli celo sneg in led.¹⁵² Na dan Karlovega odhoda iz Gradca, 17. avgusta, je bil izstavljen stanovski patent, po katerem se ob cesarjevem prihodu živil ni smelo več prodajati po cenah, višjih od določenih.¹⁵³

Ker bi obravnava ceremoniala dednih poklonitev presejala okvire te razprave, se omejujem le na kratko predstavitev protokola, ki je bil predpisan za sprejeme cesarja na opoldanskih in nočnih postajah, torej tudi v Trnovem. Čeprav je notranjeavstrijska vlada kranjskim stanovom že 2. aprila naročala, naj cesarja v krajih, kamor bo prispel, pričaka postrojeno meščanstvo pod orožjem in topovske salve,¹⁵⁴ se zdi, da je to pravilo veljalo le za naselja s statusom mesta, denimo za Kranj in Ljubljano.¹⁵⁵ Zato je manj verjetno, da bi bil podoben sprejem organiziran v Trnovem, ki

¹⁴⁸ Prav tam, str. 15, Num 49, str. 159.

¹⁴⁹ Gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 15–17. Vprašanje prevzema stroškov preskrbe bo v prihodnosti terjalo raziskave na podlagi neobjavljenih primarnih arhivskih virov.

¹⁵⁰ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 62, str. 175–176.

¹⁵¹ Prav tam, str. 19–20.

¹⁵² Prav tam, str. 19.

¹⁵³ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 67, str. 21, 182–185. Perizhoffer je objavil tudi prilogo patenta s cenami perutnine, rib, rakov in drugih stvari, potrebnih za cesarski dvor (prav tam, str. 183–185). O tem gl. Mal, Poklonitev. Verjetno v drugi polovici avgusta je bil kranjskim stanovom naznanjen še prihod lotariškega princa Franca Štefana. Zato so Kranjci poskrbeli, da je bilo tudi zanj na vseh postajah ob poti dovolj preskrbe (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 21–22).

¹⁵⁴ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 17, str. 7, 103–104. O urjenju meščanstva za streljanje pozdravnih salv je govorilo tudi naznanilo z 9. aprila, gl. prav tam, Num. 23, str. 8, 111–115.

¹⁵⁵ Gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 30–33.

¹⁴⁰ Povzeto po izvorniku: ... *finden allergnädigst nicht nötig, daß die zur bedeckung beordnete miliz von einer station zur anderen jedesmahl mitreythen, sondern genueg zu seyn, daß in jedem mittagsquartier einige, in denen nachts-stationen aber etwelch mehrere mannschafft zur aufwarth- und bedeckung sich einfinden* (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 68v).

¹⁴¹ Vrhovc, *Die Wobllöbl. Landesfürsil. Hauptstadt*, str. 211. Ob tem velja poudariti, da je imelo »notranje mesto«, kjer je bil dvor nastanjen, leta 1706 okrog 4000, leta 1754 pa 4129 prebivalcev (Valencič, Prebivalstvo in hiše, str. 119). Za nesebično pomoč pri iskanju navedenih podatkov iskreno zahvalo dolgujem Mihi Kosiju.

¹⁴² Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num 27, str. 10, 121–122.

¹⁴³ Prav tam, Num. 32, str. 10–11, 129–132.

¹⁴⁴ Prav tam, Num. 33, str. 11, 132–134.

¹⁴⁵ Prav tam, Num. 41, str. 14, 144–145.

¹⁴⁶ Prav tam, Num. 42, str. 14, 146–147.

¹⁴⁷ Prav tam, Num. 46, str. 15, 153–155.

je imelo (domnevno) vsaj leta 1713 status trga.¹⁵⁶ Za predstave o tem, kakšne priprave na cesarjev prihod so potekale na Bistriškem, je nemara povednejša odredba graške dednopoklonitvene konference kranjskim stanovom, izdana istega dne.¹⁵⁷

Omenjeni dokument je namreč velel, da mora cesarja v vsakem kraju ob poti, kjer se bo ustavil opoldan za kosilo ali ponoči za spanje, pričakati nekaj članov deželnih stanov in mu biti na voljo. Poleg tega je treba od postaje do postaje pravočasno pripraviti pripravo, potrebno za cesarske osebne in dvorne kočije, ki naj jih pošljejo naprej. To naj nadzira četrti komisar na konju. Nato je ponovljeno zgoraj omenjeno navodilo s konca marca, naj med posameznimi postajami ob poti pravočasno pripravijo pripravo, potrebno za cesarske osebne in dvorne kočije, ki so poslani naprej, kar naj nadzira komisar deželne četrti na konju.¹⁵⁸ Za zdaj lahko le ugibamo, v kakšni meri so bila zgornja navodila udejanjena, študija primera za Trnovo pa bo predstavljena v nadaljevanju.

Ob pripravah dednih poklonitev za Karla VI. v notranjeavstrijskih deželah so poleg teženj po pohenotanju umestitvenih obredov v vseh deželah, na katere je opozoril Seitschek,¹⁵⁹ opazne težnje po krajšanju njihovega ceremoniala na najnujnejše¹⁶⁰ ter po izogibanju stroškom z »nepotrebnim bliščem in razkošjem«.¹⁶¹ Vendar se je Ljubljana po zgledu drugih deželnih glavnih mest kljub cesarjevemu navodilu, da razsvetljava in slavoloki niso potrebni,¹⁶² odločila za oba izkaza časti visokemu gostu.¹⁶³ Tudi sicer je uspeh varčevalnih ukrepov vprašljiv,¹⁶⁴ avstrijski zgodovinar Wilhelm Rauch stroške Karlovega potovanja po notranjeavstrijskih dednih deželah leta 1728 namreč ocenjuje na 928.677 goldinarjev in 27 krajcarjev.¹⁶⁵

Na potovanju v notranjeavstrijske dežele sta od ožjih družinskih članov cesarja spremljali le cesarica in starejša hči, nadvojvodinja Marija Terezija, ki sta nato ostali v Gradcu.¹⁶⁶ V notranjeavstrijske dežele je potoval tudi poznejši Karlov zet, bodoči soproj Marije Terezije in naslednik na cesarskem prestolu, lotariški princ Franc Štefan, ki pa je potoval posebej s pošto. Čeprav je bilo sprva predvideno, da bo tudi on ostal v Gradcu,¹⁶⁷ se je pozneje vendarle pridružil bodočemu tustu na potovanju po ostalih notranjeavstrijskih deželah. V Ljubljani so zanj zgradili celo posebno ladjo tipa »Chaichio« oz. »Kaik«¹⁶⁸ za plovbo po Ljubljani med kranjsko prestolnico in Vrhniko.

Poleg naštetih članov dinastije je s cesarjem v Gradec potoval predsednik dvornega vojnega sveta Evgen Franc princ Savoje in Piemonta. Znano je, da je bil znameniti vojskovodja v Gradcu, viri, ki bi pričali o njegovi udeležbi na potovanju po ostalih notranjeavstrijskih deželah, pa mi še niso znani.¹⁶⁹ V štajersko prestolnico, kjer je bila v dvornem vrtu »pod milim nebom« postavljena improvizirana operna hiša,¹⁷⁰ je pripotoval tudi cesarski kapelnik in skladatelj Johann Joseph Fux,¹⁷¹ Karel VI. naj bi se v Trstu med drugim sešel z znamenitim italijanskim skladateljem Antoniem Vivaldijem,¹⁷² ob cesarjevem drugem obisku v Ljubljani pa je čast igranja med cesarjevo večerjo doletela člani ljubljanske Akademije filharmonikov.¹⁷³

Od Postojne do Reke in nazaj (14.–19. september 1728)

Karel VI. je v ponedeljek, 13. septembra, dopoldne zapustil Trst, obedoval v gospostvu Senožeče, ki je pripadalo knezom Porcia, in prenočil v Postojni, kamor je prispel prek Razdrtega.¹⁷⁴ Medtem ko

¹⁵⁶ Gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*. Sicer pa je streljanje z možnarji v čast pomembnih dogodkov za mlajša obdobja izpričano tudi v Trnovem, gl. Bilc, *Kronika*, str. 41–42.

¹⁵⁷ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 18, str. 7, 105.

¹⁵⁸ Prav tam, Num. 18, str. 7, 105.

¹⁵⁹ Seitschek, *Die Länder*, str. 101, 103.

¹⁶⁰ Gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 4, 14, Num. 44, str. 149–151.

¹⁶¹ Gl. AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 17v, 34v; Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 8, Num. 23, str. 115. O tem gl. Hisch, *Die Erbhuldigungen*, str. 104.

¹⁶² Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 39, str. 13, 142–143.

¹⁶³ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 64, str. 178–179. O tem gl. Fabjančič, *Zgodovina*, 4. zv., str. 123; Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 69–74, 188, 269; Kočever, Ljubljana, str. 295–298.

¹⁶⁴ Ob dednih poklonitvah notranjeavstrijskih dežel leta 1728, denimo, niso izdali spominskih novcev (Mikoletzky, Hofreisen, str. 282), kot je bila pogosta praksa ob tovrstnih umestitvenih obredih (Rohr, *Einleitung*, (III. Theil, VII. Capitulum, §. 42), str. 678–679; Mikoletzky, Hofreisen, str. 282–285), na Kranjskem, na primer, ob dedni poklonitvi nadvojvodi Ferdinandu leta 1597 (Valvasor, *Die Ebre*, X, str. 355).

¹⁶⁵ Rausch, *Die Hofreisen*, str. 142; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 77. Prim. stroške potovanja Karla VI. z Dunaja v Karlove Vare, od tam v Linz na zgornjeavstrijsko dedno

poklonitev in nazaj na Dunaj, gl. Mikoletzky, Hofreisen, str. 275–285.

¹⁶⁶ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 36r, 38v.

¹⁶⁷ Prav tam, fol. 36r.

¹⁶⁸ Prim. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 64 in Rausch, *Die Hofreisen*, str. 133. »Kaik« naj bi bil čoln na vesla, ki je lahko imel tudi en jambor in pol, gl. Kaik, *Maritimes Lexikon* (22. 9. 2023).

¹⁶⁹ Gl. naznanilo, poslano dvornemu vojnemu svetu 10. marca 1728 (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 42r–42v). O omembah princa Evgena v cesarjevem dnevniku gl. Rausch, *Die Hofreisen*, str. 113.

¹⁷⁰ Improvizirano operno hišo je 11. avgusta porušil veter (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 170r; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 113–114).

¹⁷¹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 71v–72r.

¹⁷² Hahn, *Zwei Besuche*, str. 6–7, 81–82 (z navedbo relevantne literature).

¹⁷³ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 66–67; Kočever, Ljubljana, str. 294.

¹⁷⁴ Heintz: *Den 13ten septembris vormittag montags reiseten i[bre] m[ajestät] von Triest hinweg, speiseten mittags auf der dem fürsten von Portia zugehörigen herrschaft Senosetsch, nachts aber giengen die selb[s]te über Prewaldt nach Adelsberg* (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 94r). Gl. tudi *Wienerisches Diarium*, Num. 81, 9. 10. 1728, [fol. 9].

Heintz ne zapiše, kje točno na ozemlju senožeškega gospostva je tega dne obedoval cesar, ceremonialni protokol navaja, da se je to zgodilo v Senožecah.¹⁷⁵ Naslednjega dne, v torek, 14. septembra, je cesar nadaljeval pot proti Reki. Odrinil je iz Postojne ter preko Zagorja, kjer je imel opoldanski postanek, in ozemlja gospostva Prem¹⁷⁶ prispel v Trnovo,¹⁷⁷ kar dvorni uslužbenec v prostem prevodu opiše z naslednjimi besedami: »14. tega meseca [septembra] je bilo kosilo v Steinbergu ali Zagorju, ponoči pa [smo] skozi gospostvo Prem, ki pripada knezu Porcii, [potovali] v Trnovo, kjer je bila slaba nastanitvev in izjemno pomanjkanje vode, tako da je sem ter tja po vasi in povečini zunaj nje stalo mnogo lesenih čebrov,¹⁷⁸ ti so bili tako za postrežbo dvora kot vojaštva napolnjeni z gorsko vodo in prineseni iz Bistrice. Celo župnik¹⁷⁹ v tem kraju je imel v svojem župnišču, kjer je bilo glavno bivališče, vodnjak, ki je bil popolnoma presabel. Ta vodnjak so napolnili z vodo, ki jo je več kot petdeset oseb prinašalo od pol ure [hoda] stran.«¹⁸⁰

Po odhodu iz Trnovega v sredo, 15. septembra, je cesar obedoval v Škalnici na današnjem Hrvaškem, ki jo je Heintz slabo ocenil. Po njegovem mnenju naj bi bil namreč ta kraj »še slabši kot prejšnji«, saj v Škalnici ni bilo mogoče dobiti ne vina ne kruha. Poleg tega je predhodnica cesarjevega spremstva, nadaljuje Heintz, ki je tjakaj prispela že dan poprej in v Škalnici prenočila, povečini morala spati v svojih vozovih

in kočijah¹⁸¹ ali pa kar pod milim nebom.¹⁸² Kljub temu se zdi, da ne pomanjkanje vode v Trnovem ne manko provianta v Škalnici nista sodila med resnejše incidente, kot je bil že omenjeni mariborski pripetljaj, ko se je v cesarju dodeljeni spalnici vdrl strop.¹⁸³ Poleg tega lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da nevsčnosti, ki jih omenja Heintz, niso pestile cesarja, temveč njegovo spremstvo.¹⁸⁴

Istega dne, v sredo, 15. septembra, je Karel VI. med 5. in 6. uro popoldne dosegel svojo zadnjo poklonitveno postajo – Reko.¹⁸⁵ Ko je prispel do novih cesarskih lazaretov, ki so stali pol ure pred mestom, je izstopil iz kočije, se povzpel na konja, jezdil po sredini skozi lazarete in pot nadaljeval skozi predmestje do mestnih vrat.¹⁸⁶ Heintz zapiše, da je Karlov prihod v mesto potekal brez posebnega razkošja.¹⁸⁷ Podatek o tem, da je cesar na Reko vstopil »na konju« (zu pferdt), je zanimiv,¹⁸⁸ saj je cesar, kot omenjeno, 3. maja 1728 določil, da bo čast njegovega vstopa v mesto na konju pripadla le štajerskemu Gradcu, vendar je to odločitev med potovanjem nekajkrat spremenil.¹⁸⁹

¹⁷⁵ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218r. Gl. tudi Rausch, *Die Hofreisen*, str. 138; Schreiber, *Habsburger*, str. 80; Hahn, *Zwei Besuche*, str. 82–83.

¹⁷⁶ Gl. zemljevid deželskega sodišča Prem v *Historischer Atlas*, Bl. 35, Adelsberg.

¹⁷⁷ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218r.

¹⁷⁸ Gre za besedo *bodung* oz. *die Bodung*, ki pomeni kad, čeber ali bedenj (Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 157; Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* (26. 7. 2023)). Ob tem velja dodati, da je notranjeavstrijska vlada 9. aprila kranjskim stanovom poslala navodila oskrbovanja za mesto Gradec, ki so kot smernice veljala tudi na Kranjskem. 12. točka dokumenta predvideva, da morajo biti v vseh hišah pripravljene čebri ali sodi z vodo tudi zaradi požarne varnosti (Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 8, Num 23, str. 114–115).

¹⁷⁹ Med letoma 1712 in 1758 je bil trnovski župnik Janez Anton Spingarolli (Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 198–199; gl. tudi razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*. Prim. Bilc, *Kronika*, str. 17, 28–29, 127; Vidrih, *Kratek zgodovinski oris*, str. 31–34).

¹⁸⁰ Heintz: *Den 14ten dito wahre das mittagmabl zu Steinberg oder Saguria, nachts aber über die fürstliche portysche herrschaft Prem nacher Dornöckh, allwo ein schlechtes unterkommen (fol. 94v) und absonderlich mangel am wasser wahre, dergestalt daß hin und wider im dorf mehrestentheils aber außser desselben viele höltzerne bodungen gestanden, welche mit dem auß der Vistriz geholten berg-wasser zu bedienung der hofstadt sowobl, auß der soldatesca angefüllt waren, ja selbst der pfarrer des orthes hatte den in seinem pfarrhof (allwo das haubt-quartier wahre) sich befündenden aber völich außgetrockneten brunen mit obbesagten, gegen einer halben stundt von mehr auß 50 persohnen hergeholten wasser, anfüllen lassen* (AT ÖStA FHKÄ SUS HS 0101, fol. 94r–94v). Marginalija poleg besedila navaja: *Wassermangel zu Dorneck* (prav tam, fol. 94v). Ceremonialni protokol razen imen krajev na poti ne prinaša drugih podatkov, gl. AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218r.

¹⁸¹ Nekaj odprtih vprašanj pušča prevod iz francoščine izvirajoče besede *chaise*, ki naj bi označevala dvo- ali štirikolesno polodprto kočijo (Duden.de) ali lahek, napol odprt voz, polkočijo (Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 178).

¹⁸² Heintz: *Den 15ten septembris speiseten i[bre] m[ajestät] mit-tags zu Scalniza, welcher orth noch schlechter, auß der vorige und weder wein noch brodt allda zubekommen wahre, ja die jenige parthey, welche einen halben tag vorausgegangen und daselbst über nacht geblieben ist, mehrsten theils (fol. 95r) mit ihren wägen und chaisen, oder wohl gabr unter freyen himmel haben campiren müssen* (AT ÖStA FHKÄ SUS HS 0101, fol. 94v–95r; gl. tudi AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218r–218v).

¹⁸³ Incident se je zgodil v petek, 24. septembra, ko je cesar izpuštil postanek v Mariboru in se s pošto iz Celja odpravil naravnost v Gradec (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 222r). O tem Rausch, *Die Hofreisen*, str. 141; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 72.

¹⁸⁴ *Wienerisches Diarium*, Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 3–4] v drugem delu poročila o cesarjevem obisku Reke sicer omeni Karlovo kosilo v Škalnici, vendar ne omenja morebitnih nevsčnosti. Gl. tudi Rausch, *Die Hofreisen*, str. 138.

¹⁸⁵ Karel VI. je Reko v svojem dnevniku označil kot »boljšo« od Trsta (Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 71), poleg tega naj bi tako cesar kot lotarinski princ med obiskom Kraljevice, 16. septembra, po poročanju *Wienerisches Diarium*, Num 83, 16. 10. 1728, [fol. 4] izjavila, da sta jima mesti Reka in Kraljevica všeč.

¹⁸⁶ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218v; *Wienerisches Diarium*, Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4]. O tem gl. Schreiber, *Habsburger*, str. 81; Seitschek, *Die Erbhuldigungsreise*, str. 71.

¹⁸⁷ Heintz: *Eodem dato nachts langten ibro may[estät] glücklich zu Fiume an, und hielten dero einzug ohne sonderbahren pracht zu pferdt durch die vorstadt in die stadt und folgsamb ins schloß, allwo das haubt-quartier wahre* (AT ÖStA FHKÄ SUS HS 0101, fol. 95r, gl. tudi opis mesta, njegove okolice, cesarjevega obiska lazareta in Kvarnerskega zaliva, fol. 95r–97r).

¹⁸⁸ Podatek o vstopu »na konju« vsebujejo vsi trije pregledani viri: AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218v–219v; AT ÖStA FHKÄ SUS HS 0101, fol. 95r, glede vstopa na konju je Heintz opis nedvoumen, saj tudi marginalija navaja: *Einritt daselbst* (prav tam, fol. 95r); *Wienerisches Diarium*, Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4].

¹⁸⁹ Cesar je glede 12. točke mnenja tretje dvorne konference

Pred mestnimi vrati so visokega gosta ob salvah iz težkih topov z obzidja sprejeli sodnik, ki je imel pozdravni govor, rektor (jezuitskega kolegija) in odposlanci, ki so mu izročili mestne ključe. Ko jih je Karel VI. vrnil mestnim očetom, se je napotil do jezuitske cerkve, pri čemer ga je ob poti pozdravila mestna milica, postrojena v dve četi. Pred jezuitsko cerkvijo, kjer je visoki gost razjahal, so nanj čakali mestni glavar na čelu plemstva ter pičenski in senjski škof. Cesarja so pod baldahinom, ki ga je nosilo osem stolnih kanonikov, pospremili v cerkev do glavnega oltarja. Ko je bil odpet *Te Deum laudamus*, se je cesar napotil na grad, kjer je bilo zanj pripravljeno stanovanje, in nato javno obedoval v pričlo velikega števila ljudi.¹⁹⁰

Naslednjega dopoldneva, 16. septembra, sta se cesar in lotarinski princ na konjih podala v Bakar, kjer sta se skupaj z viceadmiralom baronom Teichmannom¹⁹¹ vkrcala na »lepo okrašeno« brigantino,¹⁹² ki ju je čakala v tamkajšnjem pristanišču. Visoka gosta sta nato s svojim plovilom v spremstvu galeje iz Senja in mnogo drugih ladij odplula v Kraljevico, kjer sta si ogledala tamkajšnji grad. Zatem sta se ponovno vkrcala na ladjo ter ob salvah topov in postrojene milice iz Vinodola odplula nazaj v Bakar. Po kosilu je popoldne sledila vrnitev na Reko, kjer je cesarja ob ustju Rječine ali Fiumare pričakala omenjena senjska galeja, ki je tja priplula iz Bakra. Po ogledu plovila je cesar obdaril njeno posadko.¹⁹³

V petek, 17. septembra, je Karel VI. na gradu, kjer je bila njegova rezidenca, sprejel »poklonitev« (*huldigung*) reških mestnih oblasti,¹⁹⁴ s čimer je bil opravljen še zadnji notranjeavstrijski umestitveni obred. Cesar je nato v soboto, 18. septembra, dopoldne krenil nazaj proti Gradcu. Pot ga je vodila mimo Sv. Matije v Škalnico, kjer je obedoval, in od tam popoldne skozi Lipo in Rupo v Jelšane, nato po »dobri in z zidovi obdani poti« (*gut und gemauerten weeg*), kot zapiše Heintz, skozi Dolenje (pri Jelšanah) in Koseze (*Lassessa*)¹⁹⁵ »med gorami« v Trnovo, kjer je prespal. Naslednjega dne, 19. septembra, je visoki gost pot nadaljeval v Zagorje na kosilo in nato v Postojno, kjer je prenočil.¹⁹⁶

Kot komentar h Karlovemu potovanju po Bistriškem gre izpostaviti, da med dozdašnjimi raziskavami žal ni bil odkrit noben vir, ki bi neposredno obravnaval priprave Trnovega na cesarjev prihod, medtem ko je znano, da so stanovi, denimo, Tržičanom naročili, naj za vladarjev obisk pripravijo »Šutinovo hišo« in zvišajo trška vrata,¹⁹⁷ od Franca pl. Creitzberga zahtevali, naj v Postojni za cesarjevo nastanitev pripravi svojo hišo,¹⁹⁸ gospostvu Hošperk pa veli, naj ima za primer visoke vode pripravljene splave.¹⁹⁹ Ker tovrstni viri za Trnovo še niso znani, lahko o poteku pripravi sklepamo zgolj na podlagi splošnih odredb, predstavljenih v tretjem poglavju razprave.

Po vsej verjetnosti sta »spodobno namestitvev« za cesarja v trnovskem župnišču pripravila že dvakrat omenjena furirja Robinet in Meichsner, kot jima je z instrukcijo naročil dvor in jima zato izstavil kredenčni patent.²⁰⁰ Vendar po drugi strani ne moremo a

3. maja določil: *Weilen auser Grätz nirgendts kein einritt, sondern nur einfahren werd, werden auch die ständt nur auf dem mittag und aufschuß und dann bey dem wagen, bey der kirchen empfangen und auffwarten* (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 12r–12v; AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 84v). Karel VI. je, kot omenjeno, med potovanjem po notranjeavstrijskih deželah na konju vstopil v Gradec, Velikovec, Gorico, Trst in Reko. Gl. op. 84.

¹⁹⁰ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 218v–219v. Gl. tudi *Wienerisches Diarium*, Num. 82, 13. 10. 1728, [fol. 4]; Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4]; Schreiber, *Habsburger*, str. 80.

¹⁹¹ Neidentificiran.

¹⁹² Tip ladje je vprašljiv, viri ga namreč navajajo v naslednjih oblikah: *Bregantin* (*Wienerisches Diarium*, Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4]) in *Pregantin* (AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 219v). Heintz po drugi strani piše, da je bilo plovilo tipa *Lancia*, ki naj bi v Bakar priplulo iz Trsta (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 97v). Medtem ko je slednji termin neidentificiran, lahko prva dva nemara prevajamo z izrazom brigantina, ki označuje jadrnico z dvema jamboroma (SSKJ (1. 9. 2023)), ali bregantin (Pust, Beneško-osmanski, str. 106) in brigantin. Medtem ko naj bi se jadrnice brigantine na vzhodni obali Jadrana pojavile sredi 18. stoletja, je bregantin/brigantin njen predhodnik na vesla in jadra, ki se je pojavil že v 16. stoletju (Štumberger, Brik, str. 70–71).

¹⁹³ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 219v–220v; *Wienerisches Diarium*, Num. 82, 13. 10. 1728, [fol. 4–5]; Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4]. Pri Heintzu, AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 97v–101r, naletimo tudi na podatke o dveh nesrečah, ki sta spremljali cesarjev obisk, in sicer naj bi bila nesreča pri streljanju s topovi usodna za enega od topničarjev v Kraljevici, v Bakru pa naj bi nekdo ob eksploziji smodnika izgubil dlan (prav tam, fol. 99r–99v). Prim. Rausch, *Die Hofreisen*, str. 139; Schreiber, *Habsburger*, str. 81.

¹⁹⁴ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 219v–221r; AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 97v–101r; *Wienerisches Diarium*, Num. 82, 13. 10. 1728, [fol. 4–5]; Num. 83, 16. 10. 1728, [fol. 4–5]. Gl. tudi Rausch, *Die Hofreisen*, str. 139–140; Schreiber, *Habsburger*, str. 81.

¹⁹⁵ Potencialno odprto vprašanje ostaja le, kateri kraj je Heintz označil z besedo *Lassessa* (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 101r). Upoštevač dejstvo, da sta bili ob trasi tedanje ceste med vasjo Dolenje pri Jelšanah in Trnovim le vasi Koseze (*Kaseze*) in Bistrica (*Feistritz*), sklepam, da se omenjeni označevalec nanaša na Koseze. Gl. tudi Lieberjevo cestno karto (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526, 527).

¹⁹⁶ Heintz: *Nach solcher gestalt von denen gesambten i[nner] ö[sterreichischen] landen allermildest empfangenen erbuldigungen, habe s[eine] kay[serliche] may[estät] sich aller gnädigst beliben lassen den 18ten septembris vormittag dero ruckreyße nacher Grätz vorzunehmen und giengen diesen tag von Fiume ab durch Sa[n]kt Mathia, Scalniza, allwo sie zu mittag speiseten, von dannen nachmittags über Lippe, Ruppe, Jelleschana in gut und gemauerten weeg durch das do[r]f Dolegina, Lassessa (?) zwischen (fol. 101v) denen bergen biß Dorneck, allwo sie auch über nacht ver[b]lieben. Den 19ten continuirten Ibro may[estät] dero fernere reyße biß Saguria oder Steinberg zum mittagmahl, nachts aber auf Adelsberg* (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 101r–101v). Gl. tudi AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 221r–221v. Franc Štefan Lotarinski je za razliko od cesarja z Reke odpotoval s pošto in v Gradec prispel dva dni pred njim (Rausch, *Die Hofreisen*, str. 141).

¹⁹⁷ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, str. 8, 11, Num. 36, str. 137–138.

¹⁹⁸ Prav tam, str. 13.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 8.

²⁰⁰ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 35v–41v; Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 4, str. 3, 85.

priori izključiti možnosti stanovskega angažmaja pri pripravi župnišča, saj so 2. aprila stanovi iz Gradca dobili odredbo, ki jim je naročala, naj na postajališčih ob poti postavijo kuhinje in priskrbijo živila.²⁰¹ Žal ne vemo niti tega, ali so bili za potrebe visokega gosta in njegove kuhinje ob trnovskem župnišču postavljeni začasni leseni objekti. Heintzev potopis pa kaže, da so čebri za vodo, ki jih je naznanilo z 9. aprila predvidevalo za požarno varnost,²⁰² v Trnovem služili za prinašanje vode.

Več vprašanj odpirata tudi Heintzevi navedbi, da so morali dvorni uslužbenci, ki so v Škalsnico prispeli dan pred cesarjem, spati na prostem ter da tamkaj ni bilo mogoče dobiti ne vina ne kruha. Medtem ko je na podlagi kredenčnega patenta z 20. marca mogoče sklepati, da je bila priprava konjskih hlevov in lop za vozove v pristojnosti protipisarja Lukawskega,²⁰³ še ni povsem jasno, ali je bila skrb za namestitve dvornih uslužbencev v pristojnosti stanov.²⁰⁴ Kar zadeva pomanjkanje vina in kruha v Škalsnici, vemo, da je kranjski deželni glavar že 4. aprila zemljiškim gospodarstvom, skozi katera naj bi potoval cesar, naročil, naj pripravijo dovolj živil in krme,²⁰⁵ 1. junija pa jim je stanovski patent naročal, naj se založijo tudi z »dobrim laškim in vipavskim vinom«.²⁰⁶

24. junija je bil imenovan »ordonančni komisar« Wertenthall, ki je moral po vsej deželi potovati pred cesarjem in poskrbeti, da je bilo na vseh postajališčih dovolj živil, krme in drugih potrebščin.²⁰⁷ Pomanjkanju vina in kruha bi lahko botrovala tudi spomladanska prepoved izvoza iz Kranjske, ki je do odprave konec maja težave s preskrbo povzročala zlasti v Trstu in na Reki. Čeprav Škalsnica ni bila del reškega ozemlja, na določene težave na tem območju nemara kaže ukaz graških tajnih svetnikov kranjskemu deželnemu glavarju, naj sprostí trgovino z Reko in njenim meščanom dobavi dovolj živil, da bodo lahko cesarja primerno sprejeli,²⁰⁸ pa tudi siceršnje slabo stanje kraja, o čemer bo govor v naslednjem poglavju.

H Karlovemu potovanju po ozemlju današnje občine Ilirska Bistrica kaže dodati, da ga je po vsej verjetnosti na tem delu poti spremljal lotarinski princ in bodoči cesar Franc Štefan, čigar navzočnosti v Trnovem viri sicer ne omenjajo, je pa izpričana na Reki. Na podlagi naznanila za dvorni vojni svet s 15. aprila lahko sklepamo, da je gosta v Trnovem pričakal manjši kontingent vojakov, ki so poleg telesne straže skrbeli za cesarjevo varnost.²⁰⁹ Poleg njih bi mu dobrodošlico lahko izrekel tudi kateri od članov kranj-

skih deželnih stanov, kot je velela odredba graške de-dnopoklonitvene konference z 2. aprila.²¹⁰

Ceste in kraji na Bistriškem v sočasnih virih

Poleg utrditve pravnega okvira s pragmatično sankcijo²¹¹ je vladavina Karla VI. v dvajsetih letih 18. stoletja Habsburški monarhiji postavila tudi temelje cestnega omrežja. Gradnja cest je bila namreč povezana z vladarjevimi merkantilističnimi nazori ter načelom povezovanja sestavljene monarhije v gospodarsko in trgovinsko celoto;²¹² dodatno jo je spodbujala razglasitev proste plovbe pod cesarsko zastavo na Jadranskem morju leta 1717²¹³ ter Trsta in Reke za prosti pristanišči leta 1719.²¹⁴ V prvi fazi izgradnje cestnega omrežja v dvajsetih letih 18. stoletja je bila cesta med Postojno in Reko še brez gostišč, zgodovinopisje pa ugotavlja, da je bilo na tem odseku težko kupiti hrano,²¹⁵ kar potrjuje zgoraj omenjeni Heintzev potopis.

V kontekst skrbi za cestno omrežje na Kranjskem lahko uvrstimo poročilo deželnega knjigovodje Janeza Boštjana (Sebastjana) Rakovca pl. Raigersfelda (1655–1732)²¹⁶ o izboljšavi in gradnji deželnih cest, ki ga je 17. avgusta 1703, torej že pred nastopom Karlove oblasti, sestavil za kranjski urad poverjenikov.²¹⁷ Uvod poročila navaja, da je bilo nekdanj obi-

²¹⁰ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 18, str. 7, 105.

²¹¹ Gl. Seitschek, *Die Pragmatische Sanktion*, str. 235–239.

²¹² Gröger, *Ausbau*, str. 163; Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 77–78; Zwitter, *Od zgodnjega kapitalizma*, str. 147. Gl. tudi pregled razvoja cest na Slovenskem v 18. stoletju v Likovič [et al.], *Zgodovina cest*, str. 146–156.

²¹³ Karel VI. je izkoristil šibkejši položaj Beneške republike v času skupne vojne proti Osmanom (1714–1717) ter ob podpori Velike Britanije in Francije leta 1717 razglasil svobodno plovo po Jadranskem morju, o tem gl. Löwenthal, *Geschichte, Erster Theil*, str. 151–157 (objava patenta prav tam, Anhang III., str. 219–222); Česnik, *Trgovina*, str. 39–40. Primerke patenta gl. SI AS 1097, Zbirka normalij, Cesarski patenti 1703–1720 (1717, junij 2, Dunaj). Prim. Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 77, ki kot datum izstavitve patenta navaja 2. julij 1717.

²¹⁴ Löwenthal, *Geschichte, Erster Theil*, str. 157–162; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 101, 136; Gröger, *Ausbau*, str. 164; Holz, *Cestne povezave*, str. 498; Česnik, *Trgovina*, str. 39–46 (z navedbo druge relevantne literature). Prim. Brückmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 195.

²¹⁵ Gröger, *Ausbau*, str. 167; Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 119. Prim. Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 204, ki po drugi strani navaja, da so leta 1498 gostišča premogli naslednji kraji: (Ilirska) Bistrica, Knežak, Sembije, Zagorje, Klenik, Trnje, Selce, Pivka, Narin, Nadanje selo, Košana in Vreme. Nemara gre razlog za očitno razliko med poznim 15. in zgodnjim 18. stoletjem iskati v upadu trgovine na Reki, ki se je na raven iz 15. stoletja ponovno povzpela šele po merkantilističnih reformah v 18. stoletju. Gl. Česnik, *Trgovina*, str. 13, 35, 41–44, 47 z navedbo relevantne literature. O stanju gostiln ob komercialnih cestah Podkoren–Ljubljana, Ljubelj–Ljubljana in Ljubljana–Postojna leta 1765 gl. Šorn, *Zanimivosti*, str. 164–165.

²¹⁶ Andrejka, Raigersfeld. SBL (8. 8. 2023)). Preinfalk, *Plemiške rodbine*, 17. st., 1. del, str. 121–130; Kos, *V službi*, str. 7, 11–12, 101, 106, 140–141, 168, 186, 193, 207–215, 245, 267, 275.

²¹⁷ SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a), sn. 1, [...] Bericht wegen besser- und bauung, 17. avgust 1703, [s. p.].

²⁰¹ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 19, str. 7, 106.

²⁰² Prav tam, Num. 23, str. 8, 111–115.

²⁰³ Prav tam, Num. 4, str. 3, 85.

²⁰⁴ Naročeno jim je bilo, naj poskrbijo za vojake, gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 61, str. 19, 173–174.

²⁰⁵ Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 20, str. 107–108.

²⁰⁶ Prav tam, Num. 49, str. 15, 157–159.

²⁰⁷ Prav tam, Num. 62, str. 175–176.

²⁰⁸ Prav tam, Num. 46, str. 15, 153–155.

²⁰⁹ AT ÖStA/HHStA OMeA ZA-Prot. 14, fol. 68v.

čajno, da so ceste z deželno tlako vzdrževala posamezna gospostva, in opozarja, da je vzdrževanje cest pomembno za gospodarstvo dežele, saj se nekateri trgovci, tako Raigersfeld, zaradi slabih cest raje poslužijo drugih poti, denimo, preko Koroške v Italijo. Sledi opis kranjskih cest po posameznih odsekih s podatki o lastnikih, ki so jih morali vzdrževati.²¹⁸

Območje današnje občine Ilirska Bistrica se v Raigersfeldovem poročilu pojavi dvakrat, in sicer se z njim prvič srečamo v zelo skromnem opisu ceste iz Loža preko Jurišča do Trnovega.²¹⁹ Več podatkov o obravnavanem območju prinaša opis ceste »od Postojne do Trnovega ali Bistrice«, ki opisuje celotno pot do reškega ozemlja²²⁰ in so ga kranjski stanovi v nekoliko predelani obliki ponovno uporabili slabih deset let pozneje, ko je 21. julija 1713 zaradi pritiskov z dvora na Kranjskem izšel patent za izboljšanje cest, ki je predvideval popravila na ravni celotnega omrežja, ne le posameznih odsekov.²²¹ Deželni stanovi so ob tej priložnosti nekoliko predelali Raigersfeldovo poročilo,²²² popravila cest pa so morala zaradi pomanjkanja denarja počakati še dobro desetletje.²²³

Pot, po kateri je Karel VI. septembra 1728 potoval na Reko, je predstavljena v 23. odseku, ki navaja, da je cesto od Postojne do zidanega mostu pod Rakitnikom z »mojstrskim delom« (maisterschaft) morala vzdrževati dežela, sam most pa notranjeavstrijska dvorna komora. Popravilo nadaljevanja ceste je bilo v pristojnosti gospostva Prem, ki je v ta namen pobiralo mitnino. Premsko gospostvo je bilo dolžno tudi graditi most preko »Bistrice ali Reke« nedaleč od vasi Bistrica. Za popravila ceste od Trnovega do Škalnice dežela ni bila dolžna nuditi povračila. Poročilo nato ponovno navaja, da mora gospostvo Prem vzdrževati mostove na ozemlju svojega deželskega sodišča, prav tako gospostvo Novi grad v svojem deželskosodnem okrožju.

Pri Škalnici je mitnino pobiralo gospostvo Švarcenek, ki je zato moralo popravljati tamkajšnje ceste, ko je bilo to potrebno. Cesto do Staroda je imelo posestvo Mune, ki je bilo obvezano vzdrževati ta odsek

v voznem stanju. Poročilo dodaja, da [za vzdrževanje ceste] od Trnovega do Klane dežela ni dolžna nuditi povračila. Gospostvi Jablanica in Gotnik pa sta morali ceste vzdrževati z deželno tlako.²²⁴ Poročilo torej večinoma obravnava cesto na Reko, razen odseka do Staroda, kjer Karel VI. poldrugo desetletje pozneje ni potoval. Žal iz opisa ne izvemo ničesar o stanju cestne infrastrukture, krajev ob poti in njihovih nastanitvenih kapacitet.²²⁵

Pravo spodbudo za izgradnjo cest je nekaj let pozneje dala že omenjena razglasitev proste plovbe na Jadranu (1717) ter Trsta in Reke za svobodni pristanišči (1719), s čimer so poti preko alpsko-dinarske pregrade do morja dobile pomen za vso monarhijo. Zato so med letoma 1718 in 1724 na širšem območju Krasa potekale posamezne izboljšave cest.²²⁶ Dela je leta 1725 dodatno spodbudila napoved potovanja Karla VI. po notranjeavstrijskih deželah, ki je sledilo tri leta pozneje.²²⁷ Ta gradbena dela²²⁸ s strani dvora niso ostala neopažena, Heintz je namreč pri opisu Reke pohvalil tudi cesto iz Bakra v Karlovec, imenovano *Via Carolina*,²²⁹ ki jo je treba po njegovem mnenju spoštovati kot »polovično svetovno čudo« (*halbes waldtrwunder*), ter nadaljeval, da se to: »... lahko reče tudi o poti, popolnoma udobno, dobro in trajno narejeni čez celoten Kras od Vrhnike do Gorice, Trsta in Reke. Prav tako [kot med Bakrom in Karlovcem] se je pred komaj štirimi ali petimi leti po vseh teh cestah tako pri po-

²²⁴ Povzeto po izvirniku: 23. Von Adlspberg biß auf Dornegg oder Veistriz. Alda hat daß landt die strassen biß an die gemauerte prukhen unter Rakbitnikh, ratione der maisterschaft zu reparieren, die prükhen aber betreffen die löb[liche] i[nner] ö[sterreichische] hofcammer etc. und die weitere weegs reparation, die herrschaft Bremb, welche derentwegen die mauth einnimbt, auch die prukhen über daß wasser Veistriz oder Reka genant, unweith des dorfs Veistriz gelegen, zu pauen hat. Von Dornegg biß auf Scalniza ohne entgelt des Landts. Die herrschaft Bremb mit erhaltung der prükhen in ihren landtgerichtlichen district. Item die herrschaft Castelново ingleichen in ihren landtgerichtlichen district. Zu Scalniza hat die herrschaft Schwarzenegg ein mauth einzunehmen, soll derowegen auch den weeg reparieren, so nothwendig ist. Guett Mumia hat den weeg biß auf Stárädä und selbiger revier in wandlbahren standt zuerhalten. Von Dornegg biß Clana ohne entgelt des landts. Hat die herrschaft Jablaniz und Guttenegg die strassen mit der landtroath zu pauen (SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a), sn. 2, Abteilung [...], 21. julij 1713, [fol. 12–13]).

²²⁵ O gospodarskem pomenu Reške ceste za Trnovo gl. Valenčič, Iz gospodarske preteklosti Trnovega, str. 46.

²²⁶ Holz, Cestne povezave, str. 498–499; Šorn, Zanimivosti, str. 159–160; isti, Modernizacija, str. 63–77; Zwitter, Od zgodnjega kapitalizma, str. 147; Česnik, *Trgovina*, str. 39–46.

²²⁷ Zwitter, Od zgodnjega kapitalizma, str. 147; Holz, Die Habsburger, str. 31–37; gl. tudi Rausch, *Die Hofreisen*, str. 99–101.

²²⁸ Kranjski deželni glavar Volf Vajkard grof Gallenberg je neposredno pred začetkom cesarjevega potovanja, 19. aprila 1728, izdal patent o obnavljanju cest na izpostavljenih odsekih poti, po kateri je pozneje potoval Karel VI., gl. Perizhoffer, *Erb-Huldigungs Actus*, Num. 35, str. 135–137; Rausch, *Die Hofreisen*, str. 125, op. 268, 126.

²²⁹ O tem gl. Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 120–127; Gröger, Ausbau, str. 166–168; Česnik, *Trgovina na Reki*, str. 15–16, 18–19, 21. Navedeni deli navajata ostalo relevantno literaturo na temo Karoline.

²¹⁸ SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a), sn. 1, [...] Bericht wegen besser- und bauung, 17. avgust 1703, [fol. 1–3]. O tem Holz, Cestne povezave, str. 497. O vzdrževanju cest pred zgodnjim 18. stoletjem gl. Šorn, Zanimivosti, str. 158. O stanju cest pred 18. stoletjem gl. Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 52–57; Zwitter, Od zgodnjega kapitalizma, str. 143–145.

²¹⁹ SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a), sn. 1, [...] Bericht wegen besser- und bauung, 17. avgust 1703, [fol. 8]; o tem Holz, Cestne povezave, str. 497.

²²⁰ SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a), sn. 1, [...] Bericht wegen besser- und bauung, 17. avgust 1703, [fol. 8–9].

²²¹ SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a). O tem gl. Šorn, Zanimivosti, str. 158; isti, Modernizacija, str. 64; Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 76; Zwitter, Od zgodnjega kapitalizma, str. 146–147.

²²² SI AS 2, Stan I., šk. 767 (fasc. 527a), sn. 2, Abteilung [...], 21. julij 1713, [s. p.]; o tem Holz, Cestne povezave, str. 497–498; Šorn, Modernizacija, str. 64.

²²³ Holz, Cestne povezave, str. 497; Šorn, Modernizacija, str. 64; Zwitter, Od zgodnjega kapitalizma, str. 147.

tovanju oseb kot pri prevozu ekvipaž, drugih potrebnih živil in trgovskega blaga lahko potovalo le z največjimi nevoščnostmi, s pomočjo tovornih konj. Po drugi strani se lahko poslej tod na lahkih in težkih vozovih prevaža z največjo udobnostjo.«²³⁰

Poleg tega je, kot omenjeno, pri opisu cesarjevega povratka z Reke proti Postojni Heintz kot pendánt nelaskavi oceni nastanitvenih kapacitet v Trnovem in Škalnici pohvalil »dobro in z zidovi obdano« cesto med Jelšanami in Trnovim.²³¹ Slabi dve leti za cesarskim dvorom, konec maja in junija 1730, je po širšem območju Krasa potoval nemški učenjak Johann Georg Keyßler (1693–1743), ki je spremljal dva mlada grofa na izobraževalnem potovanju po Evropi. Trojica je iz Trsta preko Škalnice krenila na Reko in od tam proti Postojni. Nemški popotniki, ki so si po poti ogledovali kraške pojave, so obiskali še Planino, Cerknico in Idrijo ter se preko Vrhnike, Ljubljane in Celja odpravili v Gradec.²³²

Keyßler je vtise s svojega potovanja leta 1740 objavil v večkrat prevedeni knjigi,²³³ v kateri med drugim opisuje pot z Reke v Postojno. Avtor sicer neposredno ne omenja krajev na Bistriškem, opiše pa Škalnico, za katero pravi, da je »slab kraj« z le nekaj hišami, njena okolica pa naj bi bila kamnita in neuporabna. Kraj je zlasti pestilo pomanjkanje vode, ki je je, kot zapiše, primanjkovalo še več ur hoda naprej. Zato so morali vodo prinašati z Reke, in ker so to počeli s sodi, v katerih je bilo poprej vino, si je popotnik z njo, tako avtor, lahko le malo pomagal. Zemlja in tla naj bi se postopno izboljševala proti Postojni. Keyßler dodaja, da v deželi »do Ljubljane« govorijo slovensko, medtem ko gospoda poleg tega govori še italijansko in nemško.²³⁴

Nedolgo za potovanjem nemškega učenjaka je zemljemersko delo po Kranjskem verjetno začel izvajati Janez Dizma Florjančič pl. Grienfeld (1691–1757), ki je več kot desetletje terenskega dela leta 1744 kronal z objavo zemljevida celotne dežele

Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica (Krajepisni zemljevid Kranjske).²³⁵ Kdaj natanko je avtor meritve izvajal na Bistriškem, ni znano, so pa obravnavani kraji upodobljeni na Sekciji 8 njegovega zemljevida. Trnovo je označeno kot sedež župnije in pošte, ki jo je kraj verjetno dobil v tridesetih letih 18. stoletja.²³⁶ Ob glavni komercialni cesti, ki je na kolorirani karti označena z rdečo barvo,²³⁷ so kot sedež župnije pravilno označene še Jelšane,²³⁸ kot kraja brez cerkve pa napačno Šembije in Koseze.²³⁹

Po spodletelem poskusu sistematičnega popravila cest na Kranjskem leta 1713 so se večja dela naposled začela med letoma 1746 in 1747, ko za vzdrževanje cest niso več skrbeli kranjski deželni stanovi, temveč je Dunaj cestna dela dajal v zakup.²⁴⁰ Leta 1746 je cestne zadeve na Kranjskem prevzel grof Leopold Lamberg, čigar zakup je trajal do leta 1763. Stanje cestnega omrežja, kakršnega je vzpostavil Lamberg, je opisano v znameniti »jožefinski« vojaško-topografski izmeri, nastali med letoma 1763 in 1787.²⁴¹ Širše območje današnje občine Ilirska Bistrica večinoma pokrivata sekciji 226 in 229, ki sicer prinašata le skope, vendar relevantne podatke o razmerah v drugi polovici 18. stoletja.²⁴²

Na podlagi opisov sekcije 226 ugotovimo, da je bila »deželna in poštna cesta« (*die Land und Poststrasse*), ki je potekala iz Raduhove vasi (danes del Pivke) skozi Žagorje, Knežak in Šembije proti Trnovemu, »po naravi kamnita, zelo dobra in ob vsakem času uporabna«, njena širina pa je variirala med

²³⁵ Reisp, Florjančičev veliki zemljevid; Gašperič, Florjančič pl. Grienfeld, Janez Dizma. *Slovenska biografija* (20. 8. 2023); Južnič, Študij, str. 383.

²³⁶ Gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*.

²³⁷ Nekaj odprtih vprašanj pušča Florjančičeva upodobitev odseka ceste med Šembijami in Trnovim, saj bi lahko to razumeli tudi tako, da je cesta vodila skozi Podstenje, vendar se to zdi le malo verjetno. Za Podstenje *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 156, v točki 8 namreč navaja, da so poti takšne kot v točki 1., torej v Suhorju, to je: *Poti, ki vodijo od tu, velja večinoma označiti kot peš steze in jezde poti* (prav tam, zv. 3, Opisi, str. 154). Tudi zemljevid sekcije 226 ne kaže, da bi deželna in poštna cesta med Šembijami in Trnovim pejlala skozi Podstenje, kaže pa, da so med Šembijami in Podstnjem poti, katerih prehodnost je zgoraj opisane kvalitete. Tako tudi Lieberjeva cestna karta, nastala okrog leta 1780, ne kaže, da bi trasa ceste med Šembijami in Trnovim potekala skozi Podstenje (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/525, 526).

²³⁸ O župniji Marijinega vnebovzvetja v Jelšanah gl. Höfler, *Gradivo*, Primorska, str. 111–113.

²³⁹ Gl. Florjančič, *Deželopisna karta*. O tem gl. Gašperič, Stari zemljevidi, str. 79–80; Gašperič, Šolar in Zorn, *Kartografski zakladi*, str. 27, 82–85. Da sta Šembije in Koseze označena z znakom *pagi sine templis*, je napaka, saj sta v obeh vaseh stali podružnični cerkvi trnovske župnije sv. Petra in Pavla, in sicer cerkev sv. Vida v Šembijah ter sv. Marije Magdalene v Kosezah (Höfler, *Gradivo*, Primorska, str. 107, 109).

²⁴⁰ Holz, *Cestne povezave*, str. 500.

²⁴¹ Holz, *Cestne povezave*, str. 501. Prim. Likovič [et al.], *Zgodovina cest*, str. 151–153; Šorn, *Zanimivosti*, str. 160–163; isti, *Modernizacija*, str. 65–68; Zwitter, *Od zgodnjega kapitalizma*, str. 149.

²⁴² *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 153–158, 169–178.

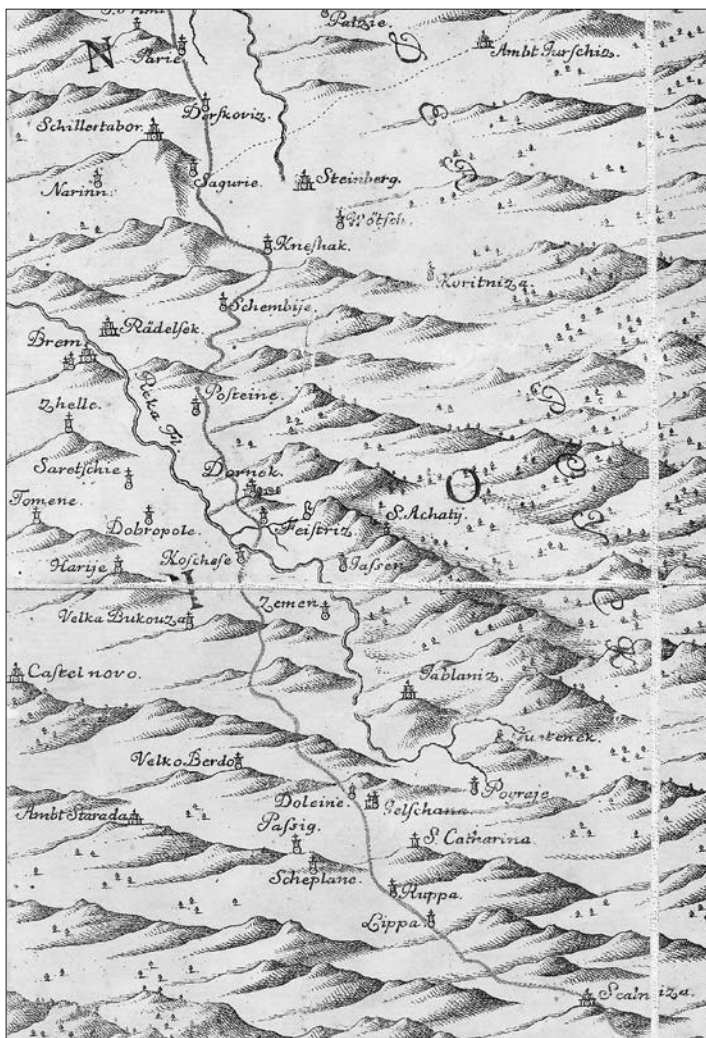
²³⁰ Heintz: ..., *welches auch von dem über den völligen Carst von Oberlabach biß Görtz, Triest und Fiume vollkomment(?) bequem, gutt und dauerhaft gemachten weeg kann gesaget werden, allermassen auff all diesen strassen vor kaum 4 oder 5 jahren nicht anders als mit gröster ungelegenheit durch hülff deren saimb-rossen sowohl in reysung deren persohnen, als forthbringung der equipage, auch anderer nothwendiger lebensmittel undt (fol. 101r) kaufmanns gütern gewandert hat werden können, wo man hingegen alles nummehro auff leücht- und schwebhren wägen mit der grösten bequemlichkeit forthzubringen vermag* (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 100v–101r).

²³¹ AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 101r.

²³² Shaw, *Foreign*, str. 66; Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 318–338; Holz, *Cestne povezave*, str. 509. O Johannu Georgu Keyßlerju gl. Ratzel, Keyßler, Johann Georg. *Allgemeine Deutsche Biographie* (10. 8. 2023).

²³³ Delo je bilo prvič objavljeno leta 1740, faksimile angleškega prevoda 48. pisma iz leta 1760, ki se nanaša na slovenska kraška področja, je objavil Shaw, *Foreign*, str. 67–70.

²³⁴ Keyßler, *Neueste Reisen*, str. 1189. Prim. faksimile nekoliko spremenjenega angleškega prevoda iz leta 1760 v Shaw, *Foreign*, str. 67.

Glavna komercialna cesta na odseku od Parja do Škalnice po Florjancičevem Krajepisnem zemljevidu Kranjske, detajl (Florjancič, Deželopisna karta, Sekcija 8).

6 in 7 do komaj 4 sežnjev²⁴³ na nekaterih mestih.²⁴⁴ Opisa Knežaka in Šembijal žal ni, na podlagi opisov drugih naselij pa lahko sklepamo, da so bile hiše tudi tod zgrajene iz kamna.²⁴⁵ Dobre ocene je Reška cesta deležna tudi v sekciji 229, kjer pri opisu Rupe bremo, da je poštna cesta (*die Poststrasse*) »čevljev široka [sic!]²⁴⁶ in zaradi kamnite podlage ob vsakem času uporabna; ostale poti so bolj pešpoti.«²⁴⁷

²⁴³ Seženj ali klaftra naj bi meril med 189,4 in 189,6 cm (Vilfan, Prispjevki, str. 59).

²⁴⁴ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 157.

²⁴⁵ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 153–158.

²⁴⁶ Čevljev naj bi meril 31,6 cm (Vilfan, Prispjevki, str. 59). Pometakem lahko sklepamo, da je avtor opisa pri širini ceste pozabil vnesti število čevljev, prim. nemški izvirnik: *Die Poststrasse, so von Saguria kommet und nach Fiume gehet, ist Schuch breit und jederzeit wegen steinigten Grundes gut zu gebrauchen (Slovenija na vojaškem zemljevidu, zv. 3, Opisi, str. 173–174).*

²⁴⁷ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 173–174. Na ta opis se sklicujejo omembe poštna ceste pri opisih drugih krajev v sekciji 229.

Opisi sekcije 229 prinašajo nekaj skopih podatkov o krajih, skozi katere je petintrideset let pred začetkom »jožefinskih« vojaških meritev potoval Karel VI. Za Trnovo, denimo, posredno izvemo, da so hiše kamnite, rubrika o trdnih zgradbah v kraju pa žal ne omenja župnišča, kjer je cesar dvakrat prenočil.²⁴⁸ Opis Bistrice, naslednjega naselja ob Karlovi poti, pri navedbi voda prinaša tudi nekaj podatkov o gospodarskih panogah, razvitih v okolici, in sicer: *Tu izvira potok Bistrice poganja mline, bakrove in železove fužine, je zelo deroč. Ko pade nekaj več dežja, dre na plan iz jame, označene na karti, s tako silo, da ga brez nevarnosti ni mogoče nikjer prečkati.*²⁴⁹

Pri Kosezah, naslednji vasi ob poštni cesti, vojaška izmera navaja, da so hiše večinoma kamnite,²⁵⁰ opisa

²⁴⁸ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 178.

²⁴⁹ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 178. O gospodarskih razmerah v 18. stoletju gl. Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 70–77.

²⁵⁰ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, Opisi, str. 177–178.

Deželna in poštna cesta med Trnovim in Jelšanami, detajl z zemljevida sekcije 229 (Slovenija na vojaškem zemljevidu, zv. 3, Karte, sekcija 229).

reke Reke, ki jo je cesar prečkal na poti iz Bistrice, pa najdemo vsaj še v točkah, posvečenih Jasenu, Jablanici in Zabičam. Pri prvem beremo: »Tukajšnji potok Reka je širok 8 do 10 korakov,²⁵¹ ima položne bregove in kamnito dno, je različno globok, večinoma 1 čevelj.²⁵² Ob suhem vremenu je skoraj povsod prehoden, ob dolgotrajnem deževju pa je razen čez most med Kosezami in Ilirsko Bistrico zaradi deročega toka neprehoden. Na-

rase toliko, da poplavi celo področje.«²⁵³ Zelo podobne ocene je vodotok deležen tudi pri opisu Jablanice in Zabič, le da je v višjem toku Reka ožja in globlja kot tik pred Bistrico in Kosezami.²⁵⁴

Iz Kosez je poštna cesta mimo Dolnjega Zemona in Male Bukovice vodila v Dolenje in Jelšane, od tam pa preko današnje slovensko-hrvaške državne meje v Rupo. Za vsa tri naselja opis navaja kamnite cerkve

²⁵¹ Natančna dolžina koraka (*Schritt*) ni znana, znašala je med 0,71 in 0,75 m. Prim. Hudelja, *Nemško-slovenski*, str. 801.

²⁵² Čevelj je meril 31,6 cm (Vilfan, *Prispevki*, str. 59).

²⁵³ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, zv. 3, *Opisi*, str. 170.

²⁵⁴ Prav tam, str. 171–172.

in hiše.²⁵⁵ Jožefinska vojaška izmera je na Bistriškem torej ugotavljala dobro stanje Reške ceste med Zagorjem in Rupo, druga poštna cesta mimo Podgrada, Račice, Staroda ter skozi Pašjak in Špajne bi, kot navajajo opisi, *zahtevala malo popravil*,²⁵⁶ medtem ko je bila ostala prometna infrastruktura znotraj sekcije 229, kot, denimo, med Jasenom in Trpčanami²⁵⁷ ali med Gornjim in Dolnjim Zemonom ter Bistrico, primerna zlasti za lahke in kmečke vozove z volovsko vprego.²⁵⁸

Slabše ocene so bile deležne »steze« med Kuteževim in Podgrajami,²⁵⁹ na območju Brdca,²⁶⁰ Nove vasi pri Jelšanah, Fabcev, Malih Loč,²⁶¹ Sabonja, Harij, Tominja in Velike Bukovice.²⁶² Opisi dajejo slutiti, da bi lahko v komercialne namene uporabljali še poti iz Zabič preko Klane na Reko ter preko Velikega Brda in Staroda v Istro.²⁶³ Glede stanja zgradb lahko ugotovimo, da so bile cerkve in hiše na Bistriškem grajene iz kamna, opis kot solidne gradnje izpostavlja grad in pristavo pri Jablanici,²⁶⁴ grad Podgrad²⁶⁵ ter mitnico in kapelo v Starodu.²⁶⁶ Slabše ocene sta deležna grad Gutnik pri Zabičah²⁶⁷ in grad Dolnji Zemon.²⁶⁸ Cesta, po kateri je leta 1728 potoval Karel VI., je vidna na detajlu zemljevida sekcije 229.

Kot zadnji vir v tem poglavju obravnavam zemljevid komercialne ceste iz Postojne do Reke,²⁶⁹ ki ga je Leopold Lieber, vodilni zemljemerec svoje dobe v deželi, po ugotovitvah Borisa Golca narisal okrog leta 1780.²⁷⁰ Za to študijo je Lieberjeva karta zanimiva tako zaradi dokaj natančnega načrta Trnovega, kjer je približno pol stoletja pred njenim nastankom prespal cesar, kot zaradi natančnega pregleda trase komercialne ceste, po kateri je visoki gost potoval. Medtem ko bo načrt Trnovega predstavljen v naslednjem poglavju, tu podajam komentar k načrtu ceste. Ta je iz Zagorja, kjer je cesar dvakrat obedoval (verjetno na tamkajšnji poštni postaji),²⁷¹ na ozemlje

današnje občine Ilirska Bistrica vodila v Knežak in nato skozi Šembije v Trnovo, ki za razliko od Florjančičeve karte iz leta 1744 nima več pošte.²⁷²

Pod jugozahodnim pobočjem griča trnoveške cerkve je stal »četrti vmesni količek« (*vierter Mittelpflock*), ki je označeval 14.000 klafter oz. sežnjev oddaljenosti od odcepa Reške ceste s Tržaške ceste pri Postojni.²⁷³ Če je razdalja podana v dunajskih klafturah, bi to pomenilo 26,5 km,²⁷⁴ kar približno ustreza dolžini današnje ceste med Postojno in Ilirsko Bistrico preko Knežaka.²⁷⁵ Cesta se je preko mostu čez potok Bistrica nadaljevala do carinske postaje (*bancal zohlant Kaseze*), kjer je zavila, nato s Koseškim mostom prečkala Reko in se nadaljevala skozi Koseze,²⁷⁶ Dolenje in Jelšane, preko današnje slovensko-hrvaške državne meje skozi Rupo²⁷⁷ in Lipo, kjer je bila naslednja poštna postaja, v že večkrat omenjeno Škalnico.²⁷⁸

Kje v Trnovem je prespal cesar?

Pregledani viri in literatura, vključujoč Bilčevo *Kroniko fare trnoveške*,²⁷⁹ sicer izrecno ne navajajo, kje v Trnovem je v nočeh s 14. na 15. ter z 18. na 19. september 1728 prespal Karel VI., vendar lahko na podlagi Heintzeve navedbe, da je bilo »glavno bivališče« (*haubt-quartier*) v župnišču (*pfarrhof*) trnoveškega župnika,²⁸⁰ z veliko gotovostjo sklepamo, da je cesar noč prebil prav tam. Heintz je namreč z istim izrazom označeval tudi druga poslopja, kjer je bil med potovanjem nastanjen cesar.²⁸¹ Poleg tega so bili Habsburžani že od Friderika III., natančneje, od leta 1492, patroni trnoveške in drugih župnij na tedanjem Krasu.²⁸² Potemtakem sta bila trnoveška župnija sv.

bra 1728 v Zagorju. Vendar se spričo podražavljenja pošte leta 1722 (gl. Bezljaj-Krevel, Pošta, str. 182–183; Zontar, Klinar in Hozjan, Razvoj poštnega prometa) prav ta zdi najverjetnejša lokacija njegovega postanka. Na Lieberjevi cestni karti je zagorska *Posthaus* (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/525) označena s št. 88.

272 SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526. Prim. Florijančič, *Deželopisna karta*. Splošno o pošti v Trnovem gl. tudi: Čeligoj, Poštna tradicija.

273 SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526.

274 Dunajski seženj ali klaftura naj bi meril od 189,4 do 189,6 cm (Vilfan, Prispevki, str. 59).

275 Cesta skozi Knežak je bila glavna do leta 1867, ko je bila med št. Petrom (danes Pivko) in Trnovim zgrajena nova cesta (*Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 69).

276 SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526.

277 Prav tam, št. 3/527.

278 SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/528. Karel VI. se je v Škalnici ustavil 15. in 18. septembra 1728. Kot najverjetnejši kraj cesarskega kosila se zdi objekt, ki je na Lieberjevi karti označen kot *Altes Schlos*.

279 Bilc, *Kronika*, str. 35–117, 135–151, niti ne omenja potovanja Karla VI. leta 1728 niti ne navaja, da bi visoki gost prespal v trnoveškem župnišču.

280 AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 94v.

281 Tako, denimo, v Kranju (AT ÖStA FHKA SUS HS 0101, fol. 70r), Ljubljani (prav tam, fol. 71r, 72v, 101v, 102v) in na Reki (prav tam, fol. 95r, 97r, 100r).

282 Bilc, *Kronika*, str. 22–23, 36. O trnovski župniji sv. Petra in

255 Prav tam, str. 173–174.

256 Prav tam, str. 173, 176.

257 Prav tam, str. 170–171.

258 Prav tam, str. 174–175.

259 Prav tam, str. 171–172.

260 Prav tam, str. 173.

261 Prav tam, str. 175.

262 Prav tam, str. 176–177.

263 Prav tam, str. 172–173.

264 Prav tam, str. 171.

265 Prav tam, str. 176.

266 Prav tam, str. 176.

267 Prav tam, str. 172.

268 Prav tam, str. 174.

269 Zaradi obsežnih cestogradenj v času Karla VI. se je takrat uveljavila delitev cest na komercialne in stranske. Med glavne komercialne ceste, ki so jih razglasili leta 1726, je sodila tudi cesta iz Ljubljane v Trst z odcepom na Reko v Postojni (Zwitter, *Od zgodnjega kapitalizma*, str. 147; Helmedach, *Das Verkehrssystem*, str. 113–119). Na obravnavano cestno karto me je nesebično opozoril Igor Gardelin, ki se mu za pomoč najlepše zahvaljujem.

270 Gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*.

271 Trenutno mi ni znan noben vir, ki bi poročal o tem, kje točno je Karel VI. obedoval na svojih postankih 14. in 19. septem-

Današnja Župnija Ilirska Bistrica, nekdanje trnovsko župnišče in »haubt-quartier« cesarja Karla VI. leta 1728 (Jurčičeva 29, Ilirska Bistrica, foto: Vanja Kočevar, avgust 2023).

Petra in župnišče z njo kot patronat deželnega kneza že s tega stališča primerna za cesarjevo nastanitev.

Trnovsko župnišče je bilo skupaj s svojim arhivom šestindvajset let pred prihodom visokega gosta, natančneje, 20. avgusta 1702, uničeno v požaru.²⁸³ Nekaj podrobnosti o požaru vsebujejo dopisi v arhivu kranjskega deželnega vicedoma z dne 22. februarja 1712, ki navajajo, da je trnovsko župnišče pogorelo z vsem pohištvom, gospodarskimi poslopji, živino in žitom vred, tedanjega župnika Nikolaja Solona (župnik 1678–1710),²⁸⁴ ki je ostal brez vsega premoženja, pa so iz goreče hiše rešili župljani tako, da so izdrli

mrežo z okna.²⁸⁵ Viri vicedomske provenience še razkrivajo, da je bilo župnišče, ki je bilo tedaj enonadstropna zgradba s petimi večjimi in manjšimi sobami, kuhinjo, kletjo in manjšim hlevom,²⁸⁶ še dvanajst let po požaru »skoraj popolnoma razpadlo«.²⁸⁷

Zato je kranjski deželni glavar verjetno na prelomu let 1711 in 1712 ocenitev stroškov prenove župnišča zaupal Janezu Jakobu baronu Raunachu in Francu Petru Lazariniju,²⁸⁸ ki sta v že omenjenih dopisih z dne 22. februarja 1712 menila, da bi obnovitvena dela lahko izvedli podložniki župnišča Trnovo ob pomoči kolegov iz vikariata Prem ter kaplanij v Knežaku in Parjah. Komisarja sta odločno zavrnila sleherne krivdne očitke na račun tedaj že nekdanjega župnika Solona.²⁸⁹ Deželni vicedom Franc Anton Lanthieri je 27. marca 1713 svetoval, naj novi župnik čim prej obnovi župnišče.²⁹⁰ Ugotavljanje, kdaj je do

Pavla gl. Höfler, *Gradivo, Primorska*, str. 106–111.

²⁸³ O požaru gl. Bilc, *Kronika*, str. 29, 34, 38; Vidrih, *Kratek zgodovinski oris*, str. 30. K trnovskemu župnišču so spadali tudi hlev, vrt, ki se je razprostiral okrog njega, ter polje z vinogradom pod župnijsko cerkvijo, ki se imenuje Videm (Bilc, *Kronika*, str. 31).

²⁸⁴ Boris Golec na podlagi Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 177, 180, 181–182 in 190, ugotavlja, da je bil Nikolaj Solon imenovan in ustoličen za trnovskega župnika leta 1678, medtem ko se v literaturi običajno omenja leto 1686 (Bilc, *Kronika*, str. 17, 28, 127; Vidrih, *Kratek zgodovinski oris*, str. 31–32). Solon se je župniji verjetno odpovedal leta 1710, gl. Smole, *Vicedomski urad*, 2. del, str. 331, 6. del, str. 191, 192–193; medtem ko se v literaturi običajno omenja leto 1712. Gl. tudi razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*.

²⁸⁵ Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 221, 226 in 230. O tem gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*.

²⁸⁶ Za opis poslopja gl. Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 229–230.

²⁸⁷ Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 199, 221, 226, zlasti 229–230.

²⁸⁸ Prim. oceno stroškov obnove v Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 221, 226.

²⁸⁹ Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 221, 226, 229–230.

²⁹⁰ Prav tam, str. 199.

Detajl trnovskega župnišča (Pfarhoff) z Lieberjeve cestne karte, nastale okrog leta 1780 (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526).

obnove naposled prišlo, presega okvir te študije, z gotovostjo pa lahko sklepamo, da so se dela končala pred obiskom Karla VI. leta 1728.²⁹¹

V času cesarjevega obiska je trnovsko župnijo vodil novi župnik Janez Anton Spingarolli (ali Spignarolli),²⁹² ki ga je na to mesto imenoval sam Karel VI., verjetno septembra 1712.²⁹³ Spingarolli je župnijo prevzel potem, ko je bila od odstopa njegovega predhodnika Solona leta 1710²⁹⁴ nezasedena in se je zanjo potegovalo še osem drugih kandidatov.²⁹⁵

Spingarolli je trnovsko župnijo vodil do svoje smrti leta 1758.²⁹⁶ Poleg tega je po nastopu službe novi župnik, kot rečeno, 6. maja 1713 sopodpisal župnijski inventar in urbar, edina do zdaj znana vira, ki omenjata Trnovo kot trg.²⁹⁷ Poleg župnika bi cesarja leta 1728 v župnišču lahko sprejel tudi tedanji kaplan in duhovni pomočnik Andrej Šajn (Šain), ki naj bi to funkcijo opravljal med letoma 1728 in 1730.²⁹⁸

V prejšnjem poglavju omenjena Lieberjeva karta Reške ceste iz okrog leta 1780 vsebuje tudi natančen

²⁹¹ Bilc, *Kronika*, str. 29, sklicujoč se na ljudsko izročilo navaja, da je bilo na novo pozidano župnišče pozneje povečano skoraj za tretjino.

²⁹² Gl. seznam *Fajmoštri in dekani trnovski, kolikor jih je znanih* (Bilc, *Kronika*, str. 17). O Antonu Spingarolliju zlasti prav tam, str. 28–29, 127. Gl. tudi: Vidrih, *Kratek zgodovinski oris*, str. 31–34.

²⁹³ Trditev se opira na cesarski odlok z 10. septembra 1712, v katerem Karel VI. kranjskega deželnega vicedoma obvešča, da je Spingarolija imenoval za trnovskega župnika (Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 198–199).

²⁹⁴ Solonov odstop je sprejel cesar Jožef I. in o tem 12. oktobra 1710 obvestil kranjskega deželnega vicedoma (Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 190–191). Za Solonov odstop se omenjata dva razloga, in sicer spor s tržaškim škofom, ki naj bi slabo ravnal z deželnoknežjimi župniki v svoji škofiji (prav tam, str. 191, 226), ter župnikova starost in zdravstvene težave, Solon naj bi leta 1712 štel 78 let (prav tam, str. 221).

²⁹⁵ Spingarolijevi konkurenti za položaj trnovskega župnika so

bili: Janez Gerličič, Franc Lovrenc Rome (favorit župljanov), Jožef grof Lanthieri, Franc grof Strassoldo, Volf Engelbert pl. Buset (Wuseth), Jurij Frančišek (Franc) Ksaverij pl. Marotti, Dominik Culiani (Zuliani) in Karel Jožef baron Apfaltrer (Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 190–199). Izbor novega trnovskega župnika ni potekal brez zapletov in bi zaslužil posebno obravnavo.

²⁹⁶ Gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*. Prim. Bilc, *Kronika*, str. 17, 28–29, 127.

²⁹⁷ Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti Bistrice*, str. 70; isti, *Iz gospodarske preteklosti Trnovega*, str. 43; Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 202. Gl. tudi razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*. Avgusta 1713 sta nastala tudi vizitacijski zapišnik o župnji Trnovo in izjava župnijskega odbora, ki navaja, da so trnovski župljani želeli, da bi bil morebitni vikar domačin, več njihovega jezika (Smole, *Vicedomski urad*, 6. del, str. 201–202).

²⁹⁸ Bilc, *Kronika*, str. 117, 128; Vidrih, *Kratek zgodovinski oris*, str. 34, 38.

načrt naselja Trnovo z vpisanimi hišnimi številkami in trnovskim župniščem pod številko 69.²⁹⁹ Vendar je ta vir, kot ugotavlja Boris Golec, manj zanesljiv, saj pet hiš med župniščem in župnijsko cerkvijo ni oštevilčenih.³⁰⁰ Poleg tega Golec na podlagi primerjav z jožefinskim katastrom in matičnimi knjigami ugotavlja, da je napačna tudi hišna številka 69, ki jo na karti nosi župnišče. Hišno oštevilčevanje se je namreč po uvedbi leta 1770 začelo na severnem delu Trnovega in se končalo na jugu naselja z župniščem kot zadnjim oštevilčenim objektom pod številko 74, ki je tudi prava hišna številka.³⁰¹

Sklep

Dedne poklonitve Karlu VI. leta 1728 so bile zadnji umestitveni obredi te vrste, ki so jih notranjeavstrijske dežele podale na svojih tleh. Po cesarjevi smrti leta 1740 se je naposled uveljavil trend opuščanja umestitvenih obredov v nekaterih deželah, ki se je komaj opazno začel pod Leopoldom I., nato postal opaznejši pod Jožefom I. in se po oživitvi umestitvenih obredov pod Karlom VI. v notranjeavstrijskih deželah uveljavil pod Marijo Terezijo. Znamenita vladarica je poleg ogrskega (1741)³⁰² in češkega kronanja (1743)³⁰³ namreč sprejela le spodnje- (1740) in zgornjeavstrijsko dedno poklonitev (1743).³⁰⁴ Od tedaj so dedne poklonitve potekale le v Spodnji Avstriji³⁰⁵ in se konec stoletja vrnila na Tirolsko. Obdržali so se tudi umestitveni obredi v Avstrijski Nizozemski,³⁰⁶ Lombardiji in Transilvaniji, poklonitve pa so bile izvedene tudi v novopridobljenih Galiciji in Bukovini.³⁰⁷

Nočna postanka Karla VI. s 14. na 15. ter z 18. na

19. september 1728 v Trnovem, ki ju je cesar opravil na potovanju med Postojno in Reko, sta po vsej verjetnosti prva cesarska obiska na območju današnje občine Ilirska Bistrica. Poleg tega velja omeniti, da je s cesarjem skozi obravnavane kraje potoval tudi njegov bodoči zet in cesarski naslednik, lotarinški princ Franc Štefan. Na podlagi korespondence med organi na Dunaju in v Gradcu s kranjskimi deželnimi stanovni v Ljubljani lahko z veliko gotovostjo sklepamo, da je visokega gosta v Trnovem pričakal manjši kontingent vojakov, ki je moral tja prispeti že prej. Prav tako mu je dobrodošlico verjetno izrekel kateri od lokalnih plemičev, nemara pa tudi trnovski župnik Janez Anton Spingarolli in duhovni pomočnik Andrej Šajn.

Kljub slabi oceni, ki jo je Johann Adam von Heintz v svojem potopisu namenil trnovskim nastanitvenim kapacitetam in pomanjkanju vode, ki jo je bilo treba za potrebe dvora in vojaštva s čebri prinašati iz pol ure hoda oddaljene Bistrice, je dvorni knjigovodja po drugi strani pohvalil dobre ceste med Jelšanami in Bistrico, novim cestam med Vrhniko, Gorico, Trstom in Reko pa skupaj z *via Carolina* med Bakrom in Karlovcem nadel celo laskavi epiteton »polovičnega svetovnega čuda«. Trnovo je v času prvega vladarskega obiska poleg sedeža župnije pod cesarskim patronatom nemara še vedno uživalo status trga in je v naslednjem desetletju postalo tudi sedež pošte.³⁰⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv
 [FHKA] Finanz- und Hofkammerarchiv
 [SUS] Sammlungen und Selekte, [HS] Handschriftensammlung des Finanzarchivs.
 [HHStA] Haus-, Hof- und Staatsarchiv
 [ÄZA] Ältere Zeremonialakten
 [HA] Hofarchive, Privat- und Familienfonde,
 [OMeA] Obersthofmeisteramt
 [ZA-Prot] Zeremonialprotokolle.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko.
 AS 1068 Zbirka načrtov.
 AS 1097, Zbirka normalij.

²⁹⁹ SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526. Gl. tudi Valenčič, Iz gospodarske preteklosti Trnovega, str. 44.

³⁰⁰ Gl. razpravo Borisa Golca v tej številki *Kronike*.

³⁰¹ Prav tam.

³⁰² Holčík, *Krönungsfeierlichkeiten*, str. 12, 38–48; Kočevar, *Dedna poklonitev Avstrije*, str. 129–131.

³⁰³ O tem Maur, *12. 5. 1743 – Marie Terezije*, Kočevar, *Dedna poklonitev Avstrije*, str. 132–133.

³⁰⁴ Hisch, *Die Erbhuldigungen*, str. 104; Kočevar, *Dedna poklonitev Avstrije*, str. 133–155.

³⁰⁵ Spodnjeavstrijske dedne poklonitve na Dunaju so v 18. stoletju dobile novo vlogo prve velike ceremonije, ki jo je vladar opravil po prevzemu oblasti (Maťa, *The Care*, str. 50). Josip Mal, *Poklonitev*, je navajal, da je dvor od Marije Terezije dalje kranjskim deželnim stanovom nastop novega vladarja naznanil z okrožnico in povabilom, naj se določenega dne udeležijo slovesne sv. maše. Stanovi so kljub temu še leta 1790 poudarjali svojo pravico do dedne poklonitve (SI AS 2, Stan. II., šl. 43, *Erster Theil der ständischen beschwerde und wünsche*, § 3). Za Štajersko prim. Gmoser, *Die steirischen Erbhuldigungen*, str. 272, 278–279. Dedne poklonitve so se v okrnjeni obliki vrnile po koncu napoleonskih vojn. Od tedaj dalje so se stanovske deputacije novim cesarjem poklonile na Dunaju, denimo v letih 1836, 1849 in 1917 (Mal, *Poklonitev*; *Poklonitev vojvodine Kranjske*; Rahten, *Od Majniške deklaracije*, str. 47–49).

³⁰⁶ Van Gelder, *Inaugurations*, str. 176, 180, 182–184 (Tabela 6.1).

³⁰⁷ Maťa, *The Care*, str. 50.

³⁰⁸ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa PODOBA – BESEDA – ZNANJE. Zivljenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom 1400–1800 (P6–0437) in raziskovalnega projekta Ambicije, karierizem, pohlep, prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku (J6–2575), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Za nesebično pomoč pri njegovi pripravi se najlepše zahvaljujem Borisu Golcu, Mihi Kosiju in Igorju Gardelinu.

ČASOPISI

Slovenec, 1917.

Wienerisches Diarium, 1728.

LITERATURA

Berning, Benita: "Nach altem löblichen Gebrauch." *Die böhmischen Königskronungen der Frühen Neuzeit (1526–1743)*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2008 (Stuttgarter Historische Forschungen, 6).

Bezljaj-Krevel, Ljudmila: Pošta. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zv. 9. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 181–186.

Bilc, Janez: *Kronika fare trnovske na Notranjskem*. Ilirska Bistrica: Župnija, 2022.

Bonin, Flavio: *Belo zlato krilatega leva: razvoj severnojadranskih solin v obdobju Beneške republike*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera«, 2016.

Bruckmüller, Ernst: *Avstrijska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017 (Zgodovina držav in narodov, 7).

Čeligoj, Vojko: Poštna tradicija v Trnovem. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 123–128 (Zbirka Ilirske teme, 11).

Česnik, Nika: *Trgovina na Reki od 16. do 18. stoletja*. Ljubljana: (diplomsko delo), 2022.

Die Kaiser: 1200 Jahre europäische Geschichte (ur. Gerhard Hartmann in Karl Schnith). Wiesbaden: Marix, 2006.

Diem, Peter: *Die Symbole Österreichs. Zeit und Geschichte in Zeichen*. Wien: Kremayr & Scheriau, 1995.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*, IV. Theil. Laibach: I. v. Kleinmayr & F. Bamberg, 1876.

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820*, 4. zvezek, Župani in sodniki 1650–1785 (ur. Sonja Anžič-Kemper in Barbara Zabota). Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2012 (Gradivo in razprave, 34).

Florjančič de Grienfeld, Ivan Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske* [Kartografsko gradivo]. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1994.

Gašperič, Primož in Šolar, Renata in Zorn, Matija: *Kartografski zakladi slovenskega ozemlja = Cartographic treasures of Slovenian territory*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

Gašperič, Primož: Stari zemljevidi ozemlja Slovenije. *Historični seminar* 13, 2018, str. 67–94.

Gmoser, Susanne: *Die Erbhuldigungen in Österreich unter der Enns 1564–1835. Bedeutungswandel oder Bedeutungsverlust?* Wien: (diplomsko delo), 2010.

Gmoser, Susanne: Die steirischen Erbhuldigungen. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 2, 2012, št. 2, str. 263–281.

Godsey, William: Herrschaft und politische Kultur im Habsburgerreich, Die niederösterreichische Erbhuldigung (ca. 1648–1848). *Aufbrüche in die Moderne: Frühparlamentarismus zwischen altständischer Ordnung und monarchischem Konstitutionalismus 1750–1850. Schlesien–Deutschland–Mitteleuropa* (ur. Ronald Gehrke). Köln: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, str. 161–177.

Golec, Boris: Karniolizacija: stranpot v slovenski etnogenezi?. *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, 2022, str. 147–197.

Golob, Andreas: Mediale Reflexionen auf Schritt und Tritt: Zeitungsberichterstattung über Habsburgerreisen im 18. Jahrhundert. *Habsburger unterwegs. Vom Barocken Pomp bis zur smarten Business tour* (ur. Renate Zedinger, Marlies Raffler in Harald Heppner). Graz: Leykam, 2017, str. 9–29.

Gröger, Roman Hans: Ausbau des Straßennetzes in der Habsburgermonarchie. *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek, Herbert Hutner in Gerald Theimer). Wien: Geraldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 163–168.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, Del 1. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Gülich, Ludwig von: *Erb-Huldigung, So Dem Aller-Durchleüchtigst-Großmächtigst- Und Unüberwindlichsten Römischen Käyser, Auch Zu Hungarn, vnd Böheimb König, etc. etc. Als Ertz-Hertzogen zu Oesterreich Josepho Dem Ersten, Von Denen gesambten Nider Oesterreichischen Ständen von Praelaten, Herren, Rittern [...] auff den 22. deß Monats Septembris, Anno 1705 angesetzten Tag abgelegt [...]*. Wienn: Kürner, 1705.

Hahn, Daniela: *Zwei Besuche im österreichischen Litorale. Triest als Station der innerösterreichischen Erbhuldigungsreisen Leopolds I. 1660 und Karls VI. 1728*. Wien: (diplomsko delo), 2013.

Helmedach, Andreas: *Das Verkehrssystem als Modernisierungsfaktor. Straßen, Post, Fuhrwesen und Reisen nach Triest und Fiume vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zum Eisenbahnzeitalter*. München: R. Oldenburg Verlag, 2002 (Südosteuropäische Arbeiten, 107).

Hende, Fanni: The Hungarian Coronations of Charles VI and Leopold II and the Representation of Political Compromise. *More Than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (ur. Klaas van Gelder). New York, Oxford: Berghahn Books, 2021, str. 99–118 (Austrian and Habsburg Studies, 31).

Hengerer, Mark: Die Zeremonialprotokolle und weitere Quellen zum Zeremoniell des Kaiserhofes im Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

- Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch* (ur. Josef Pauser). Wien: Oldenbourg, 2004, str. 76–93.
- Hisch, Heribert: *Die Erbhuldigungen in der Steiermark*. Graz: (doktorska disertacija), 1949.
- Historischer Atlas der Österreichischen Alpenländer*. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Holčák, Štefan: *Krönungsfeierlichkeiten in Preßburg/Bratislava 1563–1830*. Bratislava: Tatran, 1992/2005.
- Holenstein, André: *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung 800–1800*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1991.
- Holz, Eva: Cestne povezave na Krasu od konca 17. do sredine 19. stoletja. *Kronika* 63, 2015, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 495–512.
- Holz, Eva: Die Habsburger in Krain. *Habsburger unterwegs: Vom Barocken Pomp bis zur smarten Businessstour* (ur. Renate Zedinger, Marlies Raffler in Harald Heppner). Graz: Leykam, 2017, str. 31–43.
- Hudelja, Niko: *Nemško-slovenski zgodovinski slovar*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.
- Južnič, Stanislav: Študij in znanost Ivana Dizma Florjančiča. *Bogoslovni vestnik* 70, 2010, št. 3, str. 379–389.
- Keysslers, Johann Georg: *Neueste Reisen durch Deutschland, Boehmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen*. Hannover: N. Foerster, 1751.
- Klemenčič, Matej: *Francesco Robba (1698–1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2013.
- Klezath, Hermann: Die heilige Krone von Ungarn ihre Heimkehr und Ausstellung im Schloss zu Kittsee im Jahre 1790. *Burgenländische Heimatblätter*, Band 74, 2012, str. 155–176.
- Koblar, Anton: Cesta čez Ljubelj in ljubeljski piramidi. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 3, 1893, št. 6, str. 218–226.
- Kočevar, Vanja: Dedna poklonitev Avstrije nad Anizo kraljici Mariji Tereziji leta 1743 v Linzu: prispevek k umestitvam Marije Terezije kot vladarice. *Marija Terezija: med razsvetlenskimi reformami in zgodovinskimi spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, 2018, str. 123–161.
- Kočevar, Vanja: Ljubljana kot prizorišče dedne poklonitve cesarju Karlu VI. leta 1728: Raba javnih prostorov za vladarsko inscenacijo na primeru kranjske prestolnice. *Kronika* 70, 2022, št. 2, str. 285–306. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.2.03>
- Kos, Dušan: *V službi njenega veličanstva: politika in elite med Dunajem, Ljubljano in Trstom v zapisih Franca Henrika barona Raigersfelda (1697–1760)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 15).
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek: cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Legat, Franz Xaveri: Erbhuldigung in Krain im Jahre 1728. *Carniolia* 11, 1839, št. 16, str. 61–62; št. 17, str. 65–66; št. 18, str. 69–70.
- Leitner, C. G. von: Die Erbhuldigung im Herzogthume Steiermark. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, Heft 1, 1850, str. 98–136.
- Likovič, Josip in Bohinec, Valter in Dobre, Andrej in Golia, Ludvik Modest in Petru, Peter in Sedej, Ivan: *Zgodovina cest na Slovenskem*. Ljubljana: Republiška skupnost za ceste, 1972.
- Löwenthal, Jakob: *Geschichte der Stadt Triest*, Erster Theil, Triest von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1780. Triest: Literarisch-Artist. Abtheilung des österr. Lloyd, 1857.
- Mal, Josip: Poklonitev cesarju Karlu VI. v Ljubljani (Zgodovinski spomini). *Slovenec* XLV, 30. 1. 1917, št. 24, str. 1–3.
- Maša, Petr: The Care of Thrones: A Plethora of Investitures in the Habsburg Composite Monarchy and Beyond from the Sixteenth to the Eighteenth Century. *More Than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (ur. Klaas van Gelder). New York, Oxford: Berghahn Books, 2021, str. 29–66 (Austrian and Habsburg Studies, 31).
- Maur, Eduard: *12. 5. 1743 – Marie Terezie: Korunovace na usmírenou*. Praha: Havran, 2003.
- Mell, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz, Wien, Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1929–1930.
- Mikolitzky, Hanns Leo: Hofreisen unter Kaiser Karl VI. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 60, 1952, št. 1–3, str. 265–285.
- Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro volumi compresi un' Appendice di note illustrative*, Volume terzo: che abbraccia l'epoca dall'anno 1700 all'anno 1790. Gorizia: Premiata tipografia Paternolli, 1855.
- Nádudvar, Arpád Győry von: Kaiser Karl VI. und die Erbhuldigungen der niederösterreichischen Stände. *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, NF 24, 1890, str. 82–96.
- Nared, Andrej: Kranjski deželni privilegiji (ročini): 1338–1736. *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 36–67.

- Perizhoffer pl. Perizhoff auf Ehrenhaimb, Karl Seyfrid: *Erb-Huldigungs Actus im Hertzogthum Crain*. Gedruckt zu Laybach: bey Adam Friderich Reichhardt ..., [1739].
- Pokrajac Iskra, Ana: Stenske poslikave glavne dvorane gradu Križ pri Komendi. *Knjiga, znanje, razum: od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800)* (ur. Mojca Ferle in Irena Žmuc). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej, 2021, str. 280–297.
- Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*. Vrhnika: Galerija 2; Postojna: Občina, 2003.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi: po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 4).
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem, 17. stoletje*, Del 1: Od Billichgrätzov do Zanettijev. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Blagoslovljeni in prekleti, 4).
- Prinz Eugen und das barocke Österreich: Ausstellung der Republik Österreich und des Landes Niederösterreich, Marchfeldschlösser Schlosshof und Niederweiden, 22. April bis 26. Oktober 1986* (ur. Karl Gutkas). Wien: Kuratorium zur Veranstaltung der Ausstellung »Prinz Eugen und das barocke Österreich«, 1986.
- Puntschart, Paul: *Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten: ein Verfassungs- und kulturgeschichtlicher Beitrag mit fünf Abbildungen*. Leipzig: Veit & Comp., 1899.
- Pust, Klemen: Beneško-osmanski pomorski spopadi na Jadranu v 16. stoletju. *Povijesni prilozi* 38, 2010, str. 97–133.
- Radics, Peter von: »Die pragmatische Sanction« und der krainische Landtag vom 19. Juni 1720. *Argo* 3, 1894, št. 1, str. 13–17.
- Rahten, Andrej: *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2016.
- Rausch, Wilhelm: *Die Hofreisen Kaiser Karl VI.* Wien: (doktorska disertacija), 1949.
- Redlich, Oswald: Die Tagebücher Kaiser Karls VI. *Gesamtdeutsche Vergangenheit. Festgabe für Heinrich Ritter von Srbik*. München 1938, str. 141–151.
- Reisp, Branko: Florijančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744 [priloga]. (Florijančič de Grienfeld, Janez Dizma): *Deželopisna karta vojvodine Kranjske*. Ljubljana, 1995, str. 7–20.
- Rohr, Julius Bernhard von: *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft Der großen Herren: Die in vier besondern Theilen, Die meisten Ceremoniel-Handlungen, so die Europäischen Puissancen überhaupt, und die Teutschen Landes-Fürsten insonderheit [...]*. Berlin: Bey Joh. Andreas Rüdiger, 1729.
- Rutar, Simon: Zur Schifffahrt auf der Laibach. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* 5, 1892, št. 1, str. 65–82.
- Schreiber, Georg: *Habsburger auf Reisen*. Wien: Ueberreuter, 1994.
- Seitschek, Stefan: Der Adel. *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek et al.). Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 63–73.
- Seitschek, Stefan: Die Erbhuldigungsreise 1728, Organisation und Durchführung. *Habsburger unterwegs. Vom Barocken Pomp bis zur smarten Businessstour* (ur. Renate Zedinger et al.). Graz: Leykam, 2017, str. 45–85.
- Seitschek, Stefan: Die Länder der Monarchie: Verwaltung und Finanzen. *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek et al.). Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 94–135.
- Seitschek, Stefan: Die Pragmatische Sanktion. *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek et al.). Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 235–239.
- Seitschek, Stefan: *Die Tagebücher Kaiser Karls VI. Zwischen Arbeitseifer und Melancholie*. Horn: Berger Verlag, 2018.
- Seitschek, Stefan: Geschichtlicher Abriss, *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek et al.). Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 38–57.
- Seitschek, Stefan: Herrschaftsantritt. *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek et al.). Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 94–103.
- Seitschek, Stefan: Legitimizing Power? Inaugural Ceremonies of Charles VI. *Hungarian Historical Review* 10, 2021, št. 1, str. 35–72.
- Seitschek, Stefan: Person und Familie. *300 Jahre Karl VI. (1711–1740). Spuren der Herrschaft des »letzten« Habsburgers* (ur. Stefan Seitschek et al.). Wien: Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 2011, str. 14–37.
- Seitschek, Stefan: Verhandlungssache? Vorbereitungen zur Huldigung Kaiser Karls VI. in Linz. In *Festvorbereitung – Die Planung höfischer Feste in Mitteleuropa 1500–1900* (ur. Gerhard Ammerer in Ingonda Hanneschläger) [v tisku].
- Shaw, Trevor R.: *Foreign travellers in the Slovene Karst: 1486–1900*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, zvezek 3 (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Znan-

- stvenoraziskovalni center SAZU; Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko: 13. stol.–1747. Cerkevne zadeve*, 6. del. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Strohmeier, Arno: *Svoboda politike in moč vere: študije o politični kulturi deželnih stanov habsburške monarhije v času verskih vojn (ok. 1550–ok. 1650)*. Ljubljana: Založba */*cf.*, 2011.
- Strohmeier, Arno: Vom Widerstand zur Rebellion. Praxis und Theorie des ständischen Widerstands in den östlichen österreichischen Ländern im Werden der Habsburgermonarchie (ca. 1550–1650). *Widerstandsrecht in der frühen Neuzeit. Erträge und Perspektiven der Forschung im deutsch-britischen Vergleich* (ur. Robert von Friedeburg), Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 26. Berlin 2001, str. 207–243.
- Šorn, Jože: Modernizacija cestnega in vodnega omrežja v času od leta 1713 do 1830 na ozemlju današnje Socialistične republike Slovenije. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*, 9, Razvoj prometnih zvez v panonskem prostoru do 1918. leta (ur. Vanek Šiftar in Janko Kuster). Maribor: Univerza v Mariboru, 1977, str. 59–86.
- Šorn, Jože: Zanimivosti z naših cest v 18. stoletju. *Kronika* 27, 1979, št. 3, str. 157–167.
- Štih, Peter: Ustoličevanje koroških vojvod. *Enciklopedija Slovenije* (ur. Marjan Javornik), zv. 14. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 116–117.
- Štumberger, Miroslav: Brik. *Vojna enciklopedija*, 2. zvezek (ur. Boško Šiljegovič et al.). Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1959, str. 70–71.
- Valenčič, Vlado: Iz gospodarske preteklosti Bistrice in Trnovega: Ob koncu srednjega in v začetku novega veka. *Bistriški zapisi* 1, 1980, str. 67–87.
- Valenčič, Vlado: Iz gospodarske preteklosti Trnovega v 18. stoletju. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 43–52 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Valenčič, Vlado: Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane. *Kronika* 5, 1957, št. 3, str. 111–123.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Laybach: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Van Gelder, Klaas: Eighteenth- and Nineteenth-Century Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy: Why Do They Matter?. *More Than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (ur. Klaas van Gelder). New York, Oxford: Berghahn Books, 2021, str. 1–28 (Austrian and Habsburg Studies, 31).
- Van Gelder, Klaas: Inaugurations in the Austrian Netherlands: Flexible Formats at the Interface between Constitution, Political negotiation, and Representation. *More Than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (ur. Klaas van Gelder). New York, Oxford: Berghahn Books, 2021, str. 168–197 (Austrian and Habsburg Studies, 31).
- Vidrih, Gabrijel: Kratek zgodovinski oris župnije Trnovo (danes Župnija Ilirska Bistrica). *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 23–42 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od nase-litve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961 (1996).
- Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.
- Visočnik, Julijana: »Piramida« na Zgornjem Motniku in njen zgodovinski kontekst. *Studia Historica Slovenica* 18, 2018, št. 2, str. 371–391, 605.
- Vokáčová, Petra: The Bohemian Coronation of Charles VI and Its Hidden Message. *More Than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (ur. Klaas van Gelder). New York, Oxford: Berghahn Books, 2021, str. 143–167 (Austrian and Habsburg Studies, 31).
- Volčjak, Jure: Kranjski deželni privilegiji: 1338–1736: katalog razstave. *Kranjski deželni privilegiji = Carniolan provincial privileges = Krainische Landesprivilegien: 1338–1736* (ur. Andrej Nared in Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008, str. 80–157.
- Vrhovec, Ivan: *Die Wohlöbl. Landesfürstl. Hauptstadt Laibach*. Laibach: J. Blasnik's Nachfolger, 1886.
- Zwitter, Žiga: Od zgodnjega kapitalizma do konca prve svetovne vojne: razvoj cest in cestnega prometa v novem veku od začetka 16. stoletja do leta 1918. *Ceste na Slovenskem skozi čas* (ur. Gregor Ficko in Sonja Eržen). Ljubljana: DRC, 2014, str. 141–237.
- Žontar, Majda in Klinar Vladimir in Hozjan, Andrej: Razvoj poštnega prometa na Slovenskem od poddržavljenja 1722 do 1918. *Pošta na slovenskih tleh* (ur. Andrej Hozjan). Maribor: Pošta Slovenije, 1997, str. 98–177.

KARTOGRAFSKO GRADIVO

Florjančič de Grienfeld, Ivan Dizma in Kaltschmidt, Abraham (1744). Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, Jussu, Sumptu'que Inclitorum Provinciae Statuum geometrice exhibit. (dostopno na <http://www.dlib.si>).

SPLETNI VIRI

Allgemeine Deutsche Biographie

Arneth, v.: Karl VI. <http://www.deutsche-biographie.de/.html>

Ratzel, Friedrich: Keyßler, Johann Georg. https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Key%C3%9Fler,_Johann_Georg&oldid=

Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.
<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#0>

Duden

<https://www.duden.de/>

Maritimes Lexikon

https://www.modellskipper.de/Maritimes/maritime_Begriffe_Deutsch_Abschnitt_K/Kaik

Meyers Großes Konversations-Lexikon

<http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Hartschiere>

Neue Deutsche Biographie

Braubach, Max: Karl VI. <http://www.deutsche-biographie.de/.html>

Pleteršnik, Maks: Slovensko-nemški slovar

<https://www.fran.si/136/maks-pletersnik-slovensko-nemski-slovar>

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)

www.fran.si

Slovenska biografija

Andrejka, Rudolf: Raigersfeld. <http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi481370/#slovenski-biografski-leksikon>

Gašperič, Primož: Florjančič pl. Grienfeld, Janez Dizma (1691–okoli 1757). <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi189985/#novi-slovenski-biografski-leksikon>

S U M M A R Y

Trnovo parish house as a lodging for Emperor Charles VI on his way to receive the acts of hereditary homage (*Erbhuldigungen*) of the Inner Austrian provinces in 1728

The paper deals with two visits by Emperor Charles VI to the market town of Trnovo, now part of Ilirska Bistrica. In 1728, during a four-month journey, the emperor received the acts of hereditary homage (*Erbhuldigungen*) from the Inner Austrian provinces of Styria, Carinthia, Carniola, Gorizia and Gradisca as well as from the port cities of Trieste and Rijeka. The inaugural rites of the aforementioned lands only took place seventeen years after Charles VI, returning from Spain in 1711, assumed the leadership of the German branch of the Habsburg dynasty following the death of his elder brother and predecessor, Joseph I. In the patent of hereditary homage dated 20 March 1728, the “last male” Habsburg informed the provincial estates of Carniola that time and events had until then not allowed him to receive their inaugural rite.

While the Viennese court had already begun preparations for the emperor’s journey in mid-February 1728, the emperor’s wish to visit Rijeka as part of his journey to Inner Austria was first mentioned in the report of the second court conference, held on 3 March. Seven days later, the emperor’s intention to visit Rijeka, along with the neighbouring town of Bakar, was confirmed in an order to the court officials who were on the spot to determine the exact route and prepare “suitable accommodation” for the emperor. Charles VI was the first emperor to receive the homage of this port town, and his visit to Rijeka also led to his travels through the territory of the present-day municipality of Ilirska Bistrica and his overnight stays in Trnovo.

While the emperor’s accommodation was prepared by court officials in the provincial capitals and at various stops along the way, the provincial estates of Carniola provided the arriving court and military entourage with delicacies, provisions, forage, firewood, and even ‘good Italian and Vipava wine’. Although Charles VI travelled from Graz in Styria to the rest of the Inner Austrian lands with only a small part of his court, estimated at around 600 men, plus an unknown number of military escorts, this put a considerable strain on local food supplies. In early spring, Carniola therefore declared an export ban, which caused problems especially in Trieste and Rijeka, and prohibited any hunting activity in its territory until the emperor’s departure.

Accompanied by Prince Francis Stephen of Lorraine, the emperor travelled through the area of Ilirska Bistrica in September, when on his return from Trieste he visited Rijeka and on the night of 14 to 15 September slept for the first time in the parish house in Trnovo. In his travelogue, the court accountant Johann Adam von Heintz criticised the local accommodation for the emperor's entourage and the lack of

water, which had to be fetched from Bistrica, half an hour's walk away. The travel writer had a better opinion of the new roads, both in the area of the present municipality of Ilirska Bistrica and in the wider region. On his return from Rijeka, the emperor stayed again in the Trnovo parish house on the night of 18 to 19 September and then travelled via Ljubljana to Graz.

Damir Tulić

izv. prof. dr. sc., Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, HR–51000 Rijeka
E-pošta: damir.tulic@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3677-4430

Mario Pintarić

dr. sc., Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, HR–51000 Rijeka
E-pošta: pintaricm01@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0230-6463

Altaristička i kiparska oprema župne crkve svetog Petra u Ilirskoj Bistrici

SAŽETAK

U radu se analiziraju četiri oltara izrađena od kamena i mramora smještena u župnoj crkvi svetog Petra u Ilirskoj Bistrici. Njihovo se podizanje stilski i kronološki može podijeliti u tri faze tijekom 18. stoljeća. Najstariji su oni na trijumfalnom luku i mogu se datirati u prvu četvrtinu 18. stoljeća. Onaj s lijeve strane bio je izvorno posvećen svetom Nikoli Biskupu, a čiji se lik nalazi isklesan na stipesu. On je djelo nepoznate radionice pod utjecajem goričke altarističke obitelji Pacassi. Kipovi su djelo nepoznatog lokalnog majstora koji je poznavao opus putujućeg kipara padovanskog porijekla Angela De Puttija. S druge strane desni oltar na trijumfalnom luku posvećen Presvetom Sakramentu izradio je neznani majstor koji je uzore za svoja djela pronašao u onim gradišćanskog kipara i altarista Paola Zulianija. Najvrjedniji mramorni oltar je naručen kod riječkog kipara Antonija Michelazzija oko 1741. godine za netom sagrađenu kapelu Blažene Djevice Marije od Ružarija. Konačno, novi monumentalni glavni oltar nastao je oko 1780. godine, a u njegovoj izradi sudjelovali su Sebastiano Petruzzi i Giovanni Battista Zipperla.

KLJUČNE RIJEČI

Ilirska Bistrica, župna crkva svetog Petra, Antonio Michelazzi, Sebastiano Petruzzi, Giovanni Battista Zipperla, kiparstvo, barok, Rijeka

ABSTRACT

ALTAR FURNISHINGS AND SCULPTURES IN THE PARISH CHURCH OF ST. PETER IN ILIRSKA BISTRICA

The paper analyses four altars made of stone and marble in the parish Church of St. Peter in Ilirska Bistrica. Stylistically and chronologically, their construction went through three phases during the eighteenth century. The oldest ones stand under the triumphal arch and may be dated to the first quarter of the eighteenth century. The altar on the left was originally dedicated to St. Nicholas, whose figure is carved on the altar frontal. It was the work of an

unknown workshop influenced by the Pacassi family of altar builders from Gorizia. The sculptures were produced by an unknown local master who was familiar with the opus of Angelo De Putti, the travelling sculptor from Padua. On the right side of the triumphal arch, the Altar of the Blessed Sacrament was accomplished by an unknown master who drew inspiration from the works of the sculptor and altar builder Paolo Zuliani from Gradisca d'Isonzo. The most important of all, the marble altar was commissioned about 1741 from the Rijeka sculptor Antonio Michelazzi for the Chapel of the Blessed Virgin Mary of the Rosary, constructed shortly before that. Finally, a monumental new main altar was built about 1780 by the sculptors Sebastiano Petruzzi and Giovanni Battista Zipperla.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, parish Church of St. Peter, Antonio Michelazzi, Sebastiano Petruzzi, Giovanni Battista Zipperla, sculpture, Baroque, Rijeka

Vizurom Ilirske Bistrice još od srednjeg vijeka dominira župna crkva svetog Petra smještena na uzvisini iznad grada. Ona se u arhivskim izvorima prvi put spominje 1272. godine kada je bila pod nadležnošću tršćanskog biskupa.¹ Za sada još uvijek nije u potpunosti poznat izgled prve crkve, ali je postojeći jednobrodan prostor u 15. stoljeću dobio novo poligonalno svetište s križno rebrastim svodom. Međutim, početkom 16. stoljeća crkva je bila znatno oštećena zbog provala i pustošenja Osmanlija na području Ilirske Bistrice.² Nakon što je sredinom 17. stoljeća otklonjena osmanlijska opasnost konačno se započelo i sa značajnim preinakama župne crkve. Tako je postojećem gotičkom svetištu nadodan novi prostrani brod, a s južne strane prezbiterija je podignuta sakristija. Preuređenu crkvu je krajem 17. stoljeća prilikom vizitacije posvetio tršćanski biskup Giovanni Miller (1692. – 1720.). Prelat je tom prilikom pregledao i posvetio netom podignute drvene oltare svetog Petra Apostola, Presvetog Sakramenta, svetog Nikole i svete Marije Magdalene.³ U 18. stoljeću je zahvaljujući sredstvima Gregorija Cramera 1741. godine na južnoj strani broda sagrađena kapela Blažene Djevice Marije - Gospe od Ružarija. U nju je istovremeno bio postavljen i novi mramorni oltar, a iz sačuvanog natpisa uklesanog na lijevoj strani imposta ulaznog luka kapele saznaje se da je u to vrijeme župom upravljao Antun Spignaroli.⁴ Posljednja značajna promjena u 18. stoljeću odvijala se tijekom 1780-ih godina kada je naručen novi glavni mramorni oltar. Godine 1827. brod je crkve ponovno bio produžen da bi se mogao podignuti prostrani kor za orgulje, a radovi su potrajali sve do 1852. godine.⁵ Manje pregradnje su se nastavile i sljedećih pedesetak godina pa je tako kamenoklesar Franc Štolfa 1880. godine postavio novo mramorno popločenje ispred glavnog oltara.⁶ Ipak, najopsežniji zahvat na župnoj crkvi trajao je od 1960. do 1961. godine. Tada

je odlučeno da će se pod vodstvom arhitekta Janeza Valentinčiča crkvi pokušati vratiti izvorni gotički sloj koji je većim dijelom bio poništen u 17. stoljeću.⁷ Osim Valentinčiča, u ovom je zahvatu imao značajnu ulogu i akademski slikar Tone Kralj. On je bio zadužen za izradu novih oltarnih pala, ali i cjelokupne slikarske dekoracije svodova crkve, kao i bočnih kapela. Naposljetku, potrebno je spomenuti da je u crkvi posljednja obnova završena 2020. godine (sl. 1).

U župnoj crkvi svetog Petra danas se nalaze tek četiri oltara izrađena od kamena i mramora. Oni su poznati u stručnoj literaturi, ali do sada nisu bili detaljnije analizirani.⁸ Njihovo se podizanje stilski i kronološki može podijeliti u tri faze tijekom 18. stoljeća. Najstariji su oni na trijumfalnom luku koji se mogu datirati u prvu četvrtinu 18. stoljeća, potom onaj u kapeli Gospe od Ružarija nastao nakon 1741. godine te konačno glavni oltar nastao oko 1780. godine.

Oltari uz trijumfalni luk u velikoj su pregradnji crkve u drugoj polovici 20. stoljeća izgubili izvorne dedikacije, kao i oltarne slike na platnu. Onaj s lijeve strane sada ima noviju sliku Bogorodice s Djetetom, dok je izvorno bio posvećen svetom Nikoli Biskupu, a čiji se lik nalazi isklesan na stipesu (sl. 2).⁹ Oltar je uzdignut na tri stuba te se stupnjevito širi u tri stražnja plana. Pravokutni stipes ukrašen je mramornim poljem s lisnatom reljefnom kartušom s likom svetog Nikole u biskupskom ruhu i brodom u stražnjem planu te bočno raznovrsnim mramornim inkrustacijama. Retabl tvore dva korintska stupa od crvenog mramora uzdignuta na profiliranu predelu te nose posve prekinuto gređe zaključeno segmentom zabata s parom sjedećih anđela. Lučno zaključena oltarana pala ukrašena je mramornim okvirom flankiranim s dva korintska polustupa. Nad njom je valovito polje s plitkim volutama zaključeno segmentom ukrašenim školjkom i girlandama. U središtu polja je reljefni

¹ Höfler, *Gradivo*, str. 107.

² Santoro, *Cerkev sv. Petra*, str. 12.

³ Santoro, *Cerkev sv. Petra*, str. 12.

⁴ Santoro, *Cerkev sv. Petra*, str. 12.

⁵ Santoro, *Cerkev sv. Petra*, str. 12.

⁶ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 64.

⁷ Kirn Vodopivec, *V prezbiteriju*, str. 34–36.

⁸ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 74–81. Autor spominje sva četiri oltara te ih datira u 18. stoljeće. Smatra da su izrađeni u nepoznatim lokalnim radionicama, no pritom se nije osvrnuo na moguće utjecaje na majstore oltara u Ilirskoj Bistrici.

⁹ Fajdiga, *O cerkvi sv. Petra*, str. 20. Sliku Bogorodice s Djetetom je 1959. izradio Tone Kralj.

oblak s tri istovjetne glave bradatog muškarca, odnosno simboličkim, no ikonografski vrlo arhaičnim prikazom Presvetog Trojstva. Između stupova i oltarne niše postavljena su dva kamena kipa svetaca u prezbiterskoj odjeći te s biretima na glavi. Desni se može prepoznati kao sveti Lovro na što upućuju gradele u ruci, dok lijevi ima palmu te pridržava, čini se, kamen pa bi mogao biti sveti Stjepan Prvomučnik. Čitav oltar odiše nizom arhitektonskih nelogičnosti te vidnih prekranja, a koja su se mogla dogoditi kroz 19. stoljeće, kao i u velikoj pregradnji crkve u 20. stoljeću.¹⁰ Pojedini elementi oltara, napose geometrijske inkrustacije od raznobojnog mramora na stipesu, pilastrima iza stupova te uokolo lučne pale proizlaze iz furlanske altaristike kasnog 17. stoljeća, na prvom mjestu one kakvu je producirala altaristička radionica Giovannija († Gorizija, oko 1690.) i Leonarda Pacassija († Gorizija, 1697.) iz Gorizije.¹¹ Kamene, nekoć polikromirane skulpture svetaca uz oltarnu palu skromne su kvalitete te su najvjerojatnije djela nekog lokalnog majstora. On je poznao slična djela kipara padovanskog porijekla Angela De Puttija (Padova, oko 1680. – Zminj, 1731.), a čija je aktivnost dobro dokumentirana između Veneta, Furlanije, Kranjske te Istre u kojoj se majstor skrasio u trećem desetljeću 18. stoljeća.¹²

Desni oltar na trijumfalnom luku gotovo je identične koncepcije kao onaj s lijeve strane (sl. 3). Rađen je od iste kamene građe u kombinaciji s raznovrsnim mramorom, no razlikuje se po kiparskoj dekoraciji. Kameni stipes ovog oltara ima kompoziciju s dva klečeca anđela koji nose euharistijsku pokaznicu, a njoj se klanjaju još dva nespretno isklesana anđela smještena uz bočne rubove kompozicije. Stipes je rad majstora vrlo ograničenih izražajnih mogućnosti, no zanimljiv je zbog prikaza euharistijske pokaznice s arhaičnom pravokutnom tekom za izlaganje posvećene hostije. Taj motiv sugerira da je ovaj oltar služio za pohranu posvećenih hostija, odnosno Presvetog oltarskog sakramenta.¹³ Na njemu se izvorno mogao nalaziti tabernakul koji je sada postavljen na glavni oltar, budući da njegove stilske karakteristike ne odgovaraju strukturi s kraja 18. stoljeća. Iako prepravljen u gornjem dijelu gdje je nespretno ubačen tron za izlaganje pokaznice, njegov donji poligonalni dio ukrašen usitnjenom geometrijskom inkrustacijom

među mramornim stupićima stilski i izvedbeno mogao bi se uklopiti u prvu četvrtinu 18. stoljeća te time odgovarao trenutku podizanja desnog bočnog oltara uz trijumfalni luk. Arhitektonska dekoraciji ovog oltara nešto je kvalitetnije klesana od one s lijeve strane, kapiteli stupova i polustupova su kompozitni, a valoviti završetak polja nad lučnom nišom čini se sačuvan u izvornom obliku. Sastoji se od plitkih voluta zaključenih u reljefu triju kerubina na vrhu dok je u središtu polja krug od oblaka s reljefnim poprsjem Boga Oca. Nad segmentima zabata smještena su dva kamena anđela, a uz stupove retabla s lijeva kameni kip svetog Antuna Opatu te svetog prezbitera, moguće svetog Valentina. Sve navedene skulpture retabla imaju određene sličnosti s djelima radionice furlanskog majstora Paola Zulianija (Gradisca d'Isonzo, 1698. – 1769.) iz Gradisce d'Isonzo pa se čini vrlo vjerojatnim da je ovaj nepoznati kipar dobro poznao njegova djela.¹⁴

Za razliku od navedenih oltara, za Ilirsku Bistricu neusporedivo je važniji oltar u bočnoj kapeli posvećenoj Blaženoj Djevici Mariji, odnosno Gospi od Ružarija. Sagrađen je oko 1741. godine u vrijeme župnika Antuna Spignarolija, a kako i stoji uklesano na bočnim stranama imposta luka ulaza u kapelu (sl. 4).¹⁵ Oltar je uzdignut na dvije stube, a pravokutni stipes u središtu ima lisnatu reljefnu kartušu s dva velika kerubina flankirana vertikalnim mramornim poljima. Stipes je bočno u stražnjem planu flankiran postamentima vanjskih stupova uz koje su dvije konzole za kipove svetog Dominika i svete Katarine Sienske, a koji su se tu izvorno nalazili sve dok nisu u 20. stoljeću prebačeni u nasuprotnu kapelu uz krstionicu čime je nepotrebno narušen izvorni arhitektonsko-kiparski sklad cjeline. Retabl se sastoji od pravokutne niše s lučnim zaključkom, a flankira je par kompozitnih stupova u prednjem i stražnjem planu. Oni nose posve prekinuto gređe naglašenih obrata, a povezani su trokutnim zabatom na vrhu. Na njegovim skošenim stranicama sjede dva anđela, a iza njih su postavljene naglašeno izdužene volute koje se sreću u reljefnoj školjci na sredini. Visina je oltara prilagođena svodovima relativno niske bočne kapele što je možda i bio razlog primijene klasičnog edikulskog rješenja retabla gdje se luk oltarne niše za smještaj kipa penje visoko u prostor zabatnog završetka. Arhitektonske specifičnosti, način obrade i korištenja raznovrsnih mramora te kiparska dekoracija oltara pružaju dovoljno elemenata da se ovo važno djelo pripíše najuglednijem riječkom altaristu i kiparu Antoniju Michelazziju (Gradisca d'Isonzo, 1707. – Rijeka, 1771.).

¹⁰ Valja upozoriti na činjenicu da su skulpture, ali i arhitektonska dekoracija oltara premazani bijelom bojom, odnosno vapnom te da je završetak oltara iznad niše mogao biti kasnije izmijenjen, odnosno nadodan.

¹¹ De Grassi, *Nuovi contributi*, str. 7–16. Tu svakako treba upozoriti na motiv izduženog eliptičnog cvijeta valovitih latica ispunjenog raznobojnim mramorom te slične motive kruga i ovala na bočnim stranicama stipesa u stražnjim planovima.

¹² Pintarić, "Angelus De Putti", str. 93–104.

¹³ Postoji mogućnost da je stipes s tabernakulom nekoć bio dio starog glavnog oltara, te da je kasnije prenamijenjen i prilagođen svom sadašnjem mjestu na lijevom oltaru uz trijumfalni luk, a što se moglo dogoditi u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća, prilikom izgradnje novog mramornog glavnog oltara.

¹⁴ Pintarić, *Naručitelji i umjetnici*, str. 231–242.

¹⁵ Na lijevoj strani je natpis: SUB PAROCHO ANTON/ SPINGAROLI, a na desnoj: 1741. Ulazni luk u kapeli nosi natpis koji je ujedno i kronogram: GREGORIO CRAMER AVTHORE REGINAE ROSARIANA PIA VOTA FVNDITVS PONI CVRAVERVNT.

U rodnoj Gradisci d'Isonzo mladi je Michelazzi učio zanat u radionici tamošnjeg majstora Paola Zulianija.¹⁶ Privučen povlasticama koje je strancima jamčio carski patent Karla VI., Michelazzi dolazi u Rijeku 1727. godine, 1733. godine otvara prvu *bottegu* za mramorne oltare i skulpturu na Kvarneru.¹⁷ Tijekom svoje dugogodišnje karijere isklesao je brojne oltare i kipove za crkve u Rijeci, Senju, Bakru, Mošćenicama, Portu, Krku i Kastvu. Osim lokalnih naručitelja, angažirali su ga i zagrebački kanonici, isusovci iz Graza, kao i klerici iz Celja, furlanskog gradića Cinta Caomaggiorea i Ljubljane.¹⁸ Bečki ga je dvor 1755. imenovao carsko-kraljevskim arhitektom, stoga je majstor napravio niz nacрта za različite gradnje u Rijeci, Senju i Karlobagu, a vodio je i obnovu riječke augustinske crkve te gradnju župne crkve u Mrkoplju.¹⁹

Oltar Gospe od Ružarija izveden je na za Michelazzija tipičan način: korištene su velike plohe raznobojnog mramora koje se ritmički kombiniraju bez dodatnog složenijeg reljefnog ukrasa (sl. 5). Tako se skladno izmjenjuju stupovi, postamenti i okviri voluta od žutog mramora sa stupovima, postamentima i predelom od crvenog mramora dviju različitih vrsta te konačno i s poljima na stipesu, konzolama te zonom uz oltarnu palu od ljubičasto-sivog mramora. Svi skupocjeni materijali oltara u Ilirskoj Bistrici mogu se prepoznati u dosadašnjem Michelazzijevom opusu, konkretnije na dokumentiranom oltaru svetog Josipa u riječkoj isusovačkoj crkvi svetog Vida iz 1733. – 1734. godine. Ondje arhivski izvor o specifikaciji materijala spominje crveni mramor (rosso di Verona), crveni mramor s bijelim šarama (rosso di Francia), žuti mramor (giallo di Torre), bijeli (marmo di Carrara), ljubičasti s bijelo-sivim šarama (marmo Africano), a riječ je sirovinama dobavljenim iz Francuske i sjeverne Italije.²⁰ Arhitektonska jednostavnost bistričkog oltara, možda i najklasičnijeg od dosada poznatih majstorovih djela proizlazi iz već spominjanog oltara svetog Josipa kod riječkih isusovaca. Upravo je tim djelom majstor pokazao projektantsku zrelost odbacivši dotadašnju tipologiju svojih oltara iz kasnog trećeg desetljeća. Njih je karakterizirala usitnjena i prenatrpana arhitektonsko-kiparska dekoracija karakteristična za furlanske radionice poput one njegova učitelja Paola Zulianija. Za jednostavne i monumentalne forme svojih oltara Michelazzi se koristio predlošcima i arhitektonskim traktatima. Dovoljno se prisjetiti njegovog glavnog oltara u riječkoj augustinskoj crkvi svetog Jeronima iz 1744. godine, a koji nastaje djelomičnim kolažiranjem predložaka iz

slavne knjige isusovca Andree Pozza (Trento, 1642. – Beč, 1709.) – *Perspectiva pictorum et architectorum*, objavljene u dva toma u Rimu 1693. godine i 1700. godine.²¹ I Michelazzijev monumentalni oltar Gospe od Ružarija iz istoimene kapele u krčkoj katedrali, a koji je 1827. godine postavljen kao glavni oltar te otočke stolnice, također je proizašao iz Pozzovih predložaka. Izrađen je u cijelosti od bijelog mramora te je 1744. godine plaćen 1700 dukata.²²

Osim predložaka, Michelazzi se inspirirao i djelima koje je osobno mogao vidjeti u Veneciji gdje je često boravio zbog nabave mramora za svoje kipove i oltare. Stoga je potrebno upozoriti na izrazitu sličnost Michelazzijevog bistričkog oltara s onim svetog Križa podignutog oko 1585. godine prema projektu Alessandra Vittorie (Trento, 1525. – Venecija, 1608.) za oratorij posvećen svetom Jeronimu i Uznesenju Marijinom u blizini crkve San Fantin, a 1816. prenesenog u baziliku Santi Giovanni e Paolo (sl. 6).²³ Oba oltara slijede strogu formu klasične edikule s dva para korintskih stupova i trokutnim zabatom na vrhu. Valja istaknuti da je Michelazzi u Ilirskoj Bistrici koristio i specifičan ukras zabata u vidu dviju zrcalno postavljenih izduženih voluta sa školjkom u sredini. Taj će motiv ponoviti kasnije na zabatu krčkog oltara Gospe od Ružarija. Ovaj ukrasni element tipičan za zabate drvenih i mramornih venecijanskih oltara druge polovice 16. i prve četvrtine 17. stoljeća Michelazzi je mogao preuzeti iz traktata Sebastiana Serlija (Bologna, 1475. – Pariz, 1554.).²⁴ Bolonjski arhitekt i teoretičar je navedeni dekorativni element detaljno opisao uz pripadajući grafički list u svojoj četvrtoj knjizi *Regole generali di architettura* tiskanoj 1537. godine u Veneciji.²⁵ Osim što je iz traktata preuzimao određena altaristička rješenja, Michelazzi ih je istovremeno koristio i kao glavne izvore za poznavanje matematike, geometrije i perspektive s obzirom na to da sadrže iscrpna računski pojašnjenja. Riječki je majstor teorijske studije slavni arhitekata zasigurno mogao nabaviti u nekoj od brojnih knjižara u Veneciji.²⁶ Takvih je knjižara, primjerice, 1735. godine u glavnom gradu Mletačke Republike bilo registrirano dvadeset i šest.²⁷ Jedna od cjenjenijih bila je ona u vlasništvu Bartola Occhija i nalazila se na Riva dei Schiavoni.²⁸ Iz arhivskih dokumenata je poznato da je svaki vlasnik cijenu knjiga formirao ponaosob na temelju ponude i potražnje. Najjeftinije su bile nabožne knjižice kao i pučka literatura čija je cijena na tržištu varirala od 2 do 4 lire. S druge strane, za traktate o arhitekturi

¹⁶ Pintarić, Antonio Michelazzi, str. 99–117.

¹⁷ Tulić i Pintarić, Prilozi, str. 127–129.

¹⁸ Tulić i Pintarić, Antonio Michelazzi i Francesco Cabianca, str. 144–145.

¹⁹ Tulić i Pintarić, Io Antonio Michelazzi, str. 107–132.

²⁰ Šourek, *Mramorna skulptura*, str. 295. Za navedene vrste mramore vidjeti d'Agostino, *Atlante dei litotipi*, str. 315–335.

²¹ Tulić, Kamena skulptura i oltari, str. 371; Šourek, *Mramorna skulptura*, str. 298.

²² Matejčić, Barok u Istri, str. 599; Velčić, *Katedrala*, str. 21.

²³ Finocchi Ghersi, Vergine addolorata, str. 263–265.

²⁴ Kruft, *Storia della teorie*, str. 79.

²⁵ Serlio, *Regole generali*, str. 158. tav 2.

²⁶ Carnelos, *Libri da grida*, str. 77–89.

²⁷ Carnelos, *Libri da grida*, str. 77–89.

²⁸ Stipčević, Hrvatske knjige, str. 296.

trebalo je izdvojiti od 30 do 100 lira, a najpopularnija su bila djela Leona Battiste Albertija, Andree Palladija, Sebastiana Serlija te Vitruvija.²⁹ Njih je Michelazzi mogao po pristupačnim cijenama pronaći u centru *Serenissime*, ali je istovremeno imao i mogućnost korištenja Vitruvijevo *I dieci libri dell'architettura* ili Scamozzijevo *L'idea dell'architettura universale* u knjižnici isusovačkog kolegija u Rijeci.³⁰ Michelazzijev oltar u Ilirskoj Bistrici, nalik jednostavnoj i svečanoj edikuli, primjer je strogog i klasično intoniranog venecijanskog altarističkog rješenja te premda nevelikih dimenzija djeluje monumentalno za razliku od oltara uz trijumfalni luk s pomalo konfuznim arhitektonskim siluetama i usitnjenim kiparskim dekoracijama. Bistrički oltar je, slijedom navedenog, izuzetno važno i najklasičnije ostvarenje u velikom altarističkom korpusu riječkog majstora.

Značajan je i skulptorski ukras oltara Gospe od Ružarija izveden od kararskog mramora, a uključuje kerubine na stipesu, svetačke kipove na konzolama, jednog kerubina koji sada nedostaje, a bio je smješten na oblacima u tjemenu pod lukom zabata te konačno dva sjedeća anđela na timpanu. Kiparski su najizrazitiji likovi svetog Dominika i svete Katarine Sienske koji su se nekoć nalazili na konzolama uz retabl (sl. 7, 8). Njihov izvorni smještaj na oltaru zabilježen je na staroj fotografiji s početka 20. stoljeća (sl. 9). Sveti je Dominik bio smješten s lijeve, a sveta Katarina s desne strane dok se u oltarnoj niši nalazio drveni kip Bogorodice s Djetetom, kasnije zamijenjen kipom Srca Isusovog.³¹ Sadašnji smještaj kipova uz krstionicu u nasuprotnoj kapeli uređenoj u sklopu velike obnove crkve u 20. stoljeću nepotrebno je poništio izvorni sklad i ikonografsku cjelovitost Michelazzijevog oltara. Naime, navedeni su svetački kipovi zajedno s drvenom skulpturom Bogorodice nepoznatog majstora činili uobičajenu ikonografsku shemu oltara posvećenog Ružariju, odnosno svetoj krunici kao jednom od najjačih Marijinaskih kultova nakon Tridentskog sabora (1545. – 1563.). Taj se kult snažno i nezaustavljivo širio nakon što je udružena kršćanska flota pobijedila osmansko brodovlje kod Lepanta (Naupaktos u Grčkoj) dana 7. listopada 1571. godine.³² Za sretan ishod bitke papa Pio V., dominikanac i jedan od predvodnika protuturskog saveza bio je odredio moljenje ružarija, a s krunicama je opskrbio i savezničku mornaricu. Na uspomenu ove pobjede počeli su se podizati oltari i osnivati bratovštine u čast Gospe od Ružarija, posebno od kad je nasljednik Pia V., papa Grgur XIII. 1573. godine odredio da svaka crkva mora imati oltar ili kapelu posvećenu Ružariju gdje će se svake prve nedjelje u listopadu slaviti ovaj Marijin blagdan.³³ Tako je krunica koju daje Marija

držeci Dijete u naručju postala znak zaštite i jamac pobjede u kasnijim protuturskim ratovima koje je Venecija i Habsburško carstvo poduzimalo za potiskivanje Osmanlija iz Europe, posebno nakon njihovog poraza kod Beča 1683. godine. Kada ih je kod Petrovaradina 1716. godine porazio vojskovođa cara Karla VI., princ Eugen Savojski, papa Klement XI. je Gospu od Ružarija proglasio blagdanom većeg dvostrukog obreda (lat. rito duplex majus) za cijelu Crkvu.³⁴

Michelazzi je likove svetog Dominika i svete Katarine ranije isklesao za oltar Gospe od Ružarija u župnoj crkvi svetog Andrije u Mošćenicama, tada posjedu riječkih isusovaca.³⁵ Ova su djela nastala u drugoj polovici četvrtog desetljeća 18. stoljeća u trenutku kada je majstor radio na svom remek-djelu, oltaru svetog Franje Ksaverskog za riječku isusovačku crkvu svetog Vida. Mošćeničke skulpture imaju naglašenu elongiranost tijela, melankoličnije izraze lica te draperiju složenijih nabora. Bistrički kipovi nešto su robusniji, no posjeduju jednaku mekoću obrade mramorne površine te prirodnost pokreta. Međutim, još se veće sličnosti mogu pronaći s Michelazzijevim djelima iz prve polovice petog desetljeća, poput kipova na oltaru svetog Jurja iz stare katedrale u Zagrebu, danas u Lupoglavu. Posebice treba usporediti lice svetog Dominika s onim svetog Franje Ksaverskog u Lupoglavu gdje je vidljiv jednak senzibilitet za modelaciju volumena, kao i izraz lica (sl. 10,11). Na sličan su način izvedene i fizionomije muških likova ispod menze glavnog oltara u nekadašnjoj augustinskoj crkvi u Rijeci, a kojeg je Michelazzi podigao 1744. godine. Tu je iznova zamjetna mekoća obrade licâ, napose očiju, ožvljena blago izvedenim incizijama brade, kose ili bora na muževnim fizionomijama što prikazuju Duše u čistilištu.³⁶ I za lik svete Katarine u Bistrici može se naći znatan broj analogija u Michelazzijevu opusu. Na toj se skulpturi ističe vješto isklesana trnova kruna sa šupljinama te posebno stručak rascvjetalih ljiljana s raspelom kojeg svetica promatra u zanosu. Valja upozoriti i na medaljicu na krunici što je svetica nosi o pojasu. Na njoj je u vrlo plitkom reljefu skicirano poprje pape u profilu u čijoj se fizionomiji može prepoznati lik pape Honorija II., koji je priznao dominikanski red 1216. godine. Michelazzi je za ovaj lik zasigurno koristio grafički predložak s prikazom medaljona s portretom pape Honorija II. u profilu.³⁷ Na isti je način kipar izveo i lik Djevice Marije u profilu što se nalazi na medaljici krunice svetog Franje Ksaverskog na stipesu oltara u Lupoglavu.

Michelazzi je upravo 1744. godine izradio bočni desni oltar posvećen Gospi od Ružarija u župnoj

²⁹ Borean, *Libri e stampe*, str. 107–110.

³⁰ HR-DARI-4, Poglavarstvo namjesništvo Rijeka, busta 8.

³¹ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 83.

³² Prijatelj Pavičić, *Dominikanci*, str. 209–220.

³³ Prijatelj Pavičić, *Dominikanci*, str. 211.

³⁴ Cvetnić, *Dominikanci*, str. 186.

³⁵ Tulić, *Skulptura*, str. 241–249.

³⁶ Tulić, Antonio Michelazzi, str. 170–172.

³⁷ Giovanni Giacomo de' Rossi, *Chronologia Summorum Romanorum Pontificum*, 1675. The British Museum (1870,0514.139.A)

crkvi svetog Nikole u Pazinu, sjedištu lokalne knežije. Slavolučni oltar s dva para stupova i dvostrukom atikom uz retabl ima kipove svetog Dominika i svete Katarine koji flankiraju sliku Marije s Kristom kako dijeli krunice. Michelazzi je na ovom otaru izveo tek dio kiparske opreme, odnosno reljefni stipes i anđela na atici, a izradu je svetačkih kipova povjerio suradniku, najvjerojatnije Francescu Rottmanu (Venecija, 1710. – Ljubljana, 1788.).³⁸ Pazinski su kipovi doslovne replike onih kvalitetnijih iz Ilirske Bistrice. Na istarskim su skulpturama ispušteni tek poneki sitni detalji, poput psa uz noge svetog Dominika ili ljljana u rukama te krunice o pojasu svete Katarine. Znatna sličnost ovih skulptura možda se može tumačiti postojanjem zajedničkog crteža ili glinenog modela kojeg je izveo Michelazzi, a što je bio uobičajen kiparski postupak. Zbog brojnih narudžbi u petom desetljeću 18. stoljeća Michelazzi je morao uzeti pomoćnike ili dio kiparskih zadataka povjeriti suradnicima svoje riječke radionice. Tako je u petom desetljeću 18. stoljeća Rottmanov udio već prepoznat u vidu kerubina na stipesu glavnog oltaru župne crkve u Bribiru kojeg je Michelazzi ugovorio 1747. godine.³⁹ Na istom se oltaru na atici nalaze kipovi mramornih anđela što ih je izveo još jedan njegov suradnik, kipar Orazio Bonetti (Venecija, oko 1700. – ?, ?).⁴⁰ I na ranije spomenutom krčkom oltaru Gospe od Ružarija iz 1744. godine može se prepoznati Rottmanov udio u pokojem kerubinu te na atici. Kerubini na stipesu oltara u Bistrici bliži su Rottmanovoj nego li Michelazzijevoj ruci pa oni dobro ilustriraju način funkcioniranja radionice riječkog majstora u petom desetljeću gdje je zamjetna fluktuacija kiparevih pomoćnika i suradnika.

Za podizanje oltara Gospe od Ružarija važan je tadašnji župnik Antun Spignaroli, a čije se ime nalazi uklesano na lijevom impostu ulaza u spomenutu kapelu. On je rođen 1675. godine u Rijeci, a njegov otac Giovanni Ernesto je bio poznati trgovac te je obnašao službu gradskog vijećnika 1678. godine.⁴¹ Antun se krajem 17. stoljeća školovao kod riječkih isusovaca te je zatim 7. siječnja 1713. godine bio imenovan župnikom crkve svetog Petra u Ilirskoj Bistrici.⁴² Tamo je proveo 46 godina, a izvori ga spominju kao iznimno sposobnu osobu koja je uvelike doprinijela vjerskom i kulturnom životu župe. Upravo je Spignaroli u rodnome gradu oko 1741. godine mogao kod Michelazzija naručiti novi mramorni oltar i kipove za netom sagrađenu kapelu Gospe od Ružarija.

Četrdesetak godina kasnije je za vrijeme župnika Franje baruna Lazarinija naručen novi monumentalni mramorni oltar smješten u dnu prezbiterija (sl.

12). Mramor za njegovu gradnju je početkom 1780-ih godina bio nabavljen u Veneciji.⁴³ Oltar je izdignut na tri stube, a na središtu stipesa izvijenih bočnih stranica velika je kartuša s prikazom evanđeoske scene Isusa koji hoda po vodi. Oltar se stupnjevito širi u tri bočna plana blago konkavnog tlocrta. Retabl mu se sastoji od tri para kompozitnih stupova od kojih se ističe onaj u sredini koji ima tordirano deblo. Na visokim postamentima uz retabl su veliki mramorni kipovi svetog Petra s lijeva te svetog Pavla s desna. Stupovi nose prekinuto grede naglašenih obrata s kontinuirajućim vijencem. Nad segmentima zabata, u osi tordiranih stupova, sjedi anđeoski par. U središtu retabla je niša za izvorno lučno zaključenu palu nad kojom se izdiže vijenac i visoko atičko polje s lučnim zaključkom pod kojim je lik Boga Oca i golubica Duha Svetoga.

Oltar nije sačuvan u izvornom obliku budući da mu je pod izvorni mramorni luk pale u 20. stoljeću ubačen šiljati luk za novu oltarnu sliku, s ciljem da se ona što bolje uskladi s neogotičkim obrisom prozora i jedara svodova u svetištu.⁴⁴ Isto tako nisu sačuvani ni izvorni bočni ophodi te mramorna balustrada. Najprofinjniji detalj oltara njegov je stipes s prikazom događaja iz Matejevog evanđelja gdje Isus hoda po vodama Genezaretskog jezera (Galilejskog mora) dok mu Petar dolazi u susret iz lađe koja se nošena valovima i vjetrom otisnula od kraja (sl. 13).⁴⁵ Budući da se apostol uplašio naleta vjetra počeo je tonuti, no Krist ga spašava i blagoslivlja koreći njegovu nevjeru. Na suptilno modeliranom reljefu protagonisti su postavljeni u prvi plan, a kipar je različitim klesarskim postupkom dočarao dubinu prostora prikazavši ulaštene likove Krista i Petra okružene vodom pomno definiranom mnoštvom valovitih, gustih incizija. Statičnost reljefa, koji je najvjerojatnije preuzet iz nekog grafičkog predloška istog motiva, moguće i iz kakvog misala, donekle razbija i sugestivan prikaz lađe u daljini, na kojoj ostali apostoli u panici

⁴³ Santoro, *Cerkev sv. Petra*, str. 13. Navodi se arhivski zapis da je župnik Lazarini 1780. mramor za oltar nabavljao u Veneciji, ali se ne donosi prijepis zapisa.

⁴⁴ Najvjerojatnije iz te obnove potječu i dva korintska kapitela ubačena pod volute atike oltara u osi vanjskih stupova, a koji su pripadali nekom uklonjenom oltaru iz prve polovice 18. stoljeća.

⁴⁵ Mt 14,22–33 „I odmah prisili Isus učenike da uđu u lađu i da se prebace prijeko dok on otpusti mnoštvo. A pošto otpusti mnoštvo, uziđe na goru, nasamo, da se pomoli. Uvečer bijaše ondje sam. Lađa se već mnogo stadija bila otisla od kraja, šibana valovima. Bijaše protivan vjetar. O četvrtjoj noćnoj straži dođe on k njima hodeći po moru. A učenici ugledavši ga kako hodi po moru, prestrašeni rekoše: „Utvara!” I od straha kriknuše. Isus im odmah progovori: „Hrabro samo! Ja sam! Ne bojte se!” Petar prihvati i reče: „Gospodine, ako si ti, zapovjedi mi da dođem k tebi po vodi!” A on mu reče: „Dođi!” I Petar siđe s lađe te, hodeći po vodi, pođe k Isusu. Ali kad spazi vjetar, poplaši se, počne tonuti te krikne: „Gospodine, spasi me!” Isus odmah pruži ruku, dohvati ga i kaže mu: „Malovjerni, zašto si posumnjao?” Kad udoše u lađu, utihnu vjetar. A oni na lađi poklone mu se ničice govoreći: „Uistinu, ti si Sin Božji!”

³⁸ Tulić i Pintarić, *Kipar Orazio Bonetti*, str. 263, bilj. 30.

³⁹ Klemenčić, *Francesco Robba*, str. 156, 174–175; Tulić i Pintarić, *Kipar Orazio Bonetti*, str. 251–253, 263.

⁴⁰ Tulić i Pintarić, *Kipar Orazio Bonetti*, str. 247–264.

⁴¹ Kobler *Memorie*, str. 181.

⁴² Valenčić, *Župljani Trnovega*, str. 39–40.

skupljaju jedra i uz napor drže kormilo kako bi održali kurs broda. Stilske odlike reljefa kao što su pojednostavljene fizionomije, način drapiranja odjeće kao i sam klesarski postupak upućuju na autorstvo udomaćenog riječkog kipara Sebastiana Petruzzija (Gradisca d'Isonzo ? – ?, nakon 1791.). Majstor se u Rijeku doselio 1775. godine i u njoj je boravio do 1787. godine nakon čega se s njegovim djelima susrećemo na otocima Cresu i Rabu.⁴⁶ Poput svojeg prethodnika Michelazzija i Petruzzi je dobio nekoliko uglednih narudžaba od kojih se svakako ističu one za staru zagrebačku katedralu.⁴⁷ Petruzzi je osim reljefa u župnoj crkvi isklesao i glavni oltar u crkvi svetog Jurja, također u Ilirskoj Bistrici.⁴⁸ Između ostalog, on je zajedno sa svojom radionicom izradio i glavni oltar za župnu crkvu u Jelšanama kao i glavni oltar za malenu srednjovjekovnu crkvu u nedalekom Obrovu.⁴⁹ Bistrički reljef s prikazom evanđeoske scene Isusa koji hoda po vodi je kvalitetnija i kompozicijski razrađenija verzija istoimenog reljefa kojeg je Petruzzi izradio na stipesu oltara svetog Petra i Pavla u župnoj crkvi u gradu Cresu.⁵⁰ Za razliku od reljefa, arhitektonsko-dekorativni leksik oltara i mramorni kipovi svetog Petra i svetog Pavla ne uklapaju se u Petruzzijev opus. Njih je s oprezom moguće povezati s djelatnošću dosad slabo istraženog goričkog kipara i altarista Giovannija Battista Zipperle, a kako je predložio Vrišer (sl. 14,15).⁵¹ Glavni oltar iz župne crkve u Ilirskoj Bistrici može se usporediti s monumentalnim Zipperlinim oltarom u župnoj crkvi u Oreheku kod Postojne. Bočni kipovi svetog Petra i Pavla lišeni pokretačke snage koju guši teška i gusta draperija te shematiziranih lica bliski su dokumentiranim Zipperlinim istoimenim kipovima nastalima 1789. godine za glavni oltar župne crkve u Vipavi.⁵²

S lijeve strane glavnog oltara u zidu svetišta malena je niša za pohranu svetih ulja. Njezin mramorni prospekt sastoji se od lučno zaključenog okvira izrađenog od zelenog mramora, a zatvaraju ga mjedena vratašca s reljefnim inicijalima O[leum]. S[anctum]. Bočno su flankirana s dvije reljefne volute te nadvišena profiliranim vijencem s cvjetnim ukrasom na vrhu te bočnim girlandama sa strana. Kvalitetno izrađen okvir niše može se datirati najvjerojatnije u vrijeme izrade glavnog oltara oko 1780. godine.

Mramorni oltari u župnoj crkvi svetog Petra u Ilirskoj Bistrici nastali su u rasponu od gotovo jednog stoljeća. Početkom 18. stoljeća izvedeni su oni na

trijumfalnom luku, a karakterizira ih usitnjen i likovno skroman kiparski ukras. Oko 1741. godine nastaje najvažniji oltar u crkvi, onaj Gospe od Ružarija, a izradio ga je riječki altarisit i kipar Antonio Michelazzi i njegova radionica. Klasična mramorna edikula sa strana je nadopunjena mramornim skulpturama svetog Dominika i svete Katarine te one predstavljaju ujedno i najkvalitetnije skulptorsko ostvarenje u župnoj crkvi. Konačno, tijekom posljednja dva desetljeća 18. stoljeća podignut je mramorni glavni oltar s lijepim reljefom kipara Sebastiana Petruzzija na stipesu. Michelazzijeva i Petruzzijeva djela u Ilirskoj Bistrici pokazuju da se Rijeka u 18. stoljeću doista može smatrati regionalnim centrom za nabavu mramorne skulpture i oltara iz kojeg se koncentrično šire utjecaji, podjednako na kvarnerske otoke i Istru kao i na kontinentalno zaleđe.⁵³

ARHIVSKI IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENI ARHIVSKI IZVORI

HR-DARI – Državni arhiv u Rijeci
HR-DARI-4 – Poglavarско namjesništvo Rijeka.

LITERATURA

Baričević, Doris: Oltari Sebastiana Petruzzija u zagrebačkoj katedrali. *Tkalčić. Godišnjak Društva za povijesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 1, 1997, str. 371–400.

Bilc, Janez: *Kronika fare trnovske na Notranjskem*. Ilirska Bistrica: Župnija, 2022.

Borean, Linda: Libri e stampe di casa Manfrin a Venezia tra Sette e Ottocento. *Prime considerazioni. Venezia Arti*, 29, 2020, str. 97–124.

Carnelos, Laura: *Libri da grida, da banco e da bottega. Editoria di consumo a Venezia tra norma e contraffazione (XVII–XVIII)* (tesi di dottorato). Università Ca' Foscari Venezia, 2009.

Cvetnić, Sanja: Dominikanci i njihova ikonografija nakon Tridentskog koncila. *Dominikanci u Hrvatskoj* (ur. Igor Fisković). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori – Hrvatska dominikanska provincija, 2011, str. 182–202.

d'Agostino, Cinzia: Atlante dei litotipi. *Scultura in Trentino. Il Seicento e il Settecento*, vol. 1 (ur. Andrea Bacchi, Luciana Giacomelli). Trento, Università di Trento, 2003, str. 315–335.

De Grassi, Massimo: Nuovi contributi al catalogo di Leonardo Pacassi. *Studi Goriziani*, 76, 1992, str. 7–16

De' Rossi, Giovanni Giacomo: *Chronologia Summorum Romanorum Pontificum*. Roma, 1675.

⁴⁶ Pintarić, *Naručitelji i umjetnici*, str. 276–290.

⁴⁷ Baričević, Oltari Sebastijana Petruzzija, str. 371–400.

⁴⁸ Pintarić, *Naručitelji i umjetnici*, str. 276–290.

⁴⁹ Glavni oltar iz Jelšana s kipovima dva anđela Mario Pintarić je uvrstio u opus Sebastiana Petruzzija prilikom izlaganja na međunarodnom znanstvenom skupu „Kruno Prijatelj o 100. obljetnici rođenja” održanog u Splitu 28. i 29. rujna 2022. godine.

⁵⁰ Tulić, Kamena skulptura i oltari, str. 524–525.

⁵¹ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 85–88.

⁵² Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 85, 176.

⁵³ Istraživanje za ovaj rad je financiralo Sveučilište u Rijeci u sklopu projekta Barokna Rijeka (uniri-human-18-85 1219).

- Fajdiga, Stanko: Iz župnijske kronike. *Prav lepa je trnovska fara* (ur. Stanko Fajdiga et al.). Ilirska Bistrica: Župnija, 2020, str. 14–25.
- Finocchi Ghersi, Lorenzo: Vergine addolorata – San Giovanni Evangelista. *La Basilica dei Santi Giovanni e Paolo* (ur. Giuseppe Pavanello). Venezia: Marcianum Press, 2013, str. 263–265.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska*. Ljubljana: Viharnik, 2016, elektronska izdaja (http://www.viharnik.com/downloads/HistTop_Primorska.pdf).
- Kirn Vodopivec, Katja: V prezbiteriju bodo odslej vidni tudi novoodkriti gotski elementi. *Prav lepa je trnovska fara* (ur. Stanko Fajdiga et al.). Ilirska Bistrica: Župnija, 2020, str. 34–38.
- Klemenčič Matej: *Francesco Robba (1698–1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*. Mari-bor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2013.
- Kobler, Giovanni: *Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume*, sv. 3. Fiume: E. Mohovich, 1896.
- Kruft, Hanno-Walter: *Storia delle teorie architettoniche. Da Vitruvio al Settecento*. Bari, Biblioteca Universale Laterza, 2020.
- Matejčić, Radmila: Barok u Istri i Hrvatskom primorju. V: Horvat, Anđela i Matejčić, Radmila i Prijatelj, Kruno: *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Liber, 1982, str. 365–648.
- Pintarić, Mario: „Angelus De Putti” – prilozi za padovanskog kipara u Istri i Venetu. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 45, 2021, str. 93–104. (<https://doi.org/10.31664/ripu.2021.45.07>)
- Pintarić, Mario: Antonio Michelazzi „di professsione, scultore de’Marmi“: novi arhivski prilozi za riječkog kipara. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 54, 2018, str. 99–117.
- Pintarić, Mario: *Naručitelji i umjetnici u Rijeci tijekom 17. i 18. stoljeća* (doktorski rad). Sveučilište u Zadru, 2022.
- Prijatelj Pavičić, Ivana: Dominikanci i poslijetridentska ikonografija. *Trident u Hrvatskoj: vizualizacije tridentskog programa u likovnoj baštini* (ur. Sanja Cvetnić, Danko Sourek, Tanja Trška). Zagreb: FF press, 2022, str. 207–235.
- Santoro Irena: Cerkev sv. Petra (Trnovo, Ilirska Bistrica) – umetnostnozgodovinski oris. *Prav lepa je trnovska fara* (ur. Stanko Fajdiga et al.). Ilirska Bistrica: Župnija, 2020, str. 12–13.
- Serlio, Sebastiano: *Regole generali di architettura sopra le cinque maniere degli edifici*. Venetia, 1537.
- Stipčević, Aleksandar: Hrvatske knjige u inventaru mletačkog tiskara i knjižara F. Brogiolija iz 1678. god. *Croatica et Slavica Iadertina*, 4, 2008, str. 279–308.
- Šourek, Danko: *Mramorna skulptura i altaristika XVII. i XVIII. stoljeća na području Rijeke i Hrvatskog primorja* (doktorski rad). Filozofski fakultet u Zagrebu, 2012.
- Tulić, Damir i Pintarić, Mario: Antonio Michelazzi i Francesco Cabianca: nova djela u Italiji i Hrvatskoj. *Ars Adriatica*, 10, 2020, str. 144–145. (<https://doi.org/10.15291/ars.3196>)
- Tulić, Damir i Pintarić, Mario: Io Antonio Michelazzi Architetto di professione. Nepoznati majstorovi projekti i nacrti za Krk, Omišalj, Senj, Karlobag i Rijeku. *Ars Adriatica*, 9, 2019, str. 107–132. (<https://doi.org/10.15291/ars.2927>)
- Tulić, Damir i Pintarić, Mario: Kipar Orazio Bonetti između Furlanije, Kvarnera i Dalmacije. *Ars Adriatica*, 11, 2021, str. 247–264. (<https://doi.org/10.15291/aa.3573>)
- Tulić, Damir i Pintarić, Mario: Prilozi za kipara i arhitekta Antonija Michelazzija o 250. obljetnici majstorove smrti. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 45, 2021, str. 127–129. (<https://doi.org/10.31664/ripu.2021.45.10>)
- Tulić, Damir: Antonio Michelazzi, Duše u čistilištu. *Czriquenicza 1412. Život i umjetnost Vinodola u doba pavlina* (ur. Nina Kudiš). Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2012, 170–172.
- Tulić, Damir: Skulptura, altaristika i liturgijska srebrnina u pićanskoj katedrali: prilozi za Antonija Michelazzija i Gasparea Albertinija. *Pićanska biskupija i Pićanština* (ur. Robert Matijašić). Pazin: Državni arhiv, 2012, str. 241–249.
- Tulić, Damir: *Kamena skulptura i oltari iz 17. i 18. stoljeća u Porečko-pulskoj biskupiji* (doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
- Valenčić, Vlado: Župljani Trnovega pri Ilirski Bistrici zoper laške župnike v XVIII. stoletju. *Kronika*, 6, 1958, št. 1, str. 39–42.
- Velčić, Franjo: *Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije – Krk*. Omiš, 2013.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na Primorskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

S U M M A R Y

Altar furnishings and sculptures in the parish Church of St. Peter in Ilirska Bistrica

The paper analyses four altars made of stone and marble in Ilirska Bistrica's parish Church of St. Peter. Stylistically and chronologically, their construction went through three phases during the eighteenth century. The oldest ones stand under the triumphal arch and may be dated to the first quarter of the eighteenth century. The altar on the left was originally dedicated to St. Nicholas, whose figure is carved on the altar frontal. The figure was the work of an unknown workshop, strongly influenced by the Pacassi family of altar builders from Gorizia. The sculptures were produced by an unknown local master who was familiar with the works of the sculptor Angelo De Putti from Padua. On the right side of the triumphal arch, the Altar of the Blessed Sacrament was accomplished by an unknown master who drew inspiration from the works of the sculptor and altar builder Paolo Zuliani from Gradisca d'Isonzo. The most important of all, the marble altar was commissioned about 1741 from the Rijeka sculptor Antonio Michelazzi for the Chapel of the Blessed Virgin Mary of the Rosary, constructed shortly before that. The altar was built in Michelazzi's characteristic style, rhythmically combining large slabs of multicolour marble without additional complex relief decoration. All expensive materials used in the construction of the altars in Ilirska Bistrica can be found in Michelazzi's earlier works, specifically, the documented Altar of St. Joseph (1733–1734) in the Jesuit Church of St. Vitus in Rijeka. Sculpturally the most compelling works are the statues of St. Dominic and St. Catherine of Siena, which, as an old photograph from the early twentieth century reveals, were formerly displayed on the altar sides. Before that, Michelazzi carved the figures of the same pair of saints for the Altar of Our Lady of the Rosary in the parish Church of St. Andrew in the town of Mošćenice, which belonged to the Jesuits from Rijeka. Even greater similarities can be found with Michelazzi's works from the first half of the fifth decade of the 18th century, for example, the sculptures on the Altar of St. George from the old cathedral of Zagreb (now in the parish church of Lupoglav). A comparison should especially be drawn between St. Dominic's face and that of St. Francis Xavier in Lupoglav, both exhibiting the same aptitude for volume modelling and expressivity. During the days of the parish priest, Franz Baron Lazarini, a monumental new high altar was commissioned and

built in the presbytery. The marble for its construction was purchased in Venice in 1780. The altar was built by the sculptors Sebastiano Petruzzi and Giovanni Battista Zipperla.

P O V Z E T E K

Oltarji in kiparska oprema župnijske cerkve sv. Petra v Ilirski Bistrici

Članek analizira štiri oltarje iz kamna in marmorja v župnijski cerkvi sv. Petra v Ilirski Bistrici. Slogovno in kronološko lahko njihov nastanek v 18. stoletju razdelimo v tri obdobja. Najstarejša oltarja stojita ob slavoloku in ju lahko datiramo v prvo četrtino 18. stoletja. Oltar na levi strani je bil prvotno posvečen sv. Miklavžu, čigar podoba je vklesana na prednji strani oltarne menze in je delo neznane delavnice, na katero so močno vplivali oltarji goriške družine kamnosekov Pacassi. Oba kipa na oltarju je izdelal neznani lokalni mojster, ki je poznal opus kiparja Angela De Puttija iz Padove. Na desni strani slavoloka je oltar Najsvetejšega izdelal neznani mojster, ki se je zgledoval po delih kiparja in kamnoseka Paola Zulianija iz Gradišča ob Soči. Najdragocenejši je marmorni oltar, ki je bil okoli leta 1741 naročen pri reškem kiparju Antoniu Michelazziju za novo-zgrajeno kapelo Blažene Device Marije Rožnovenske. Oltar je izdelan v značilnem Michelazzijevem slogu, ki je ritmično združeval večje plošče iz raznobarnega marmorja brez dodatnega zapletenega reliefnega okrasja. Vse dragocenejše materiale, uporabljene pri gradnji oltarjev v Ilirski Bistrici, je mogoče najti v Michelazzijevih zgodnejših delih, zlasti v dokumentiranem oltarju sv. Jožefa (1733–1734) v jezuitski cerkvi sv. Vida na Reki. Pomemben je tudi v kararskem marmorju izvedeni kiparski okras tega oltarja. Kiparsko najbolj prepričljiva sta kipa sv. Dominika in sv. Katarine Šienske, ki sta bila, kot razkriva stara fotografija iz začetka 20. stoletja, nekoč postavljena na konzolah ob oltarnem nastavku. Pred tem je Michelazzi izklesal figuri istega para svetnikov za oltar Marije Rožnovenske v župnijski cerkvi sv. Andreja v kraju Mošćenice, ki je bila v lasti reških jezuitov. Še večje podobnosti najdemo na Michelazzijevih delih iz prve polovice petega desetletja 18. stoletja, na primer na kipih na oltarju sv. Jurija, ki je bil izdelan za zagrebško katedralo, zdaj pa je v župnijski cerkvi v Lupoglavu. Še posebej lahko primerjamo obraz sv. Dominika z obrazom sv. Frančiška Ksaverja v Lupoglavu, saj oba kažeta enako nadarjenost za

prostorsko modeliranje in izraznost. V času župnika Franca barona Lazarinija so v Ilirski Bistrici naročili in v prezbiteriju postavili nov monumentalni glavni

oltar. Marmor za njegovo izdelavo je bil kupljen v Benetkah leta 1780, pri delu pa sta sodelovala Sebastiano Petruzzi in Giovanni Battista Zipperla.

Slika 1: Fotografija unutrašnjosti župne crkve u Ilirskoj Bistrici iz prve četvrtine 20. stoljeća (Bilc, Kronika fare trnovske)

Slika 2: Nepoznata radionica: nekadašnji oltar svetog Nikole s lijeve strane trijumfalnog luka, prva četvrtina 18. stoljeća, župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Slika 3: Nepoznata radionica: nekadašnji oltar Presvetog sakramenta s desne strane trijumfalnog luka, prva četvrtina 18. stoljeća, župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Slika 4: Bočna kapela posvećena Blaženoj Djevici Mariji – Gospi od Ružarija, 1741., župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Damir Tulić).

Slika 5: Antonio Michelazzi: oltar Gospe od Ružarija, oko 1741., župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Slika 6: Alessandro Vittoria: oltar svetog Križa, oko 1586., Santi Giovanni e Paolo, Venecija (foto: Damir Tulić).

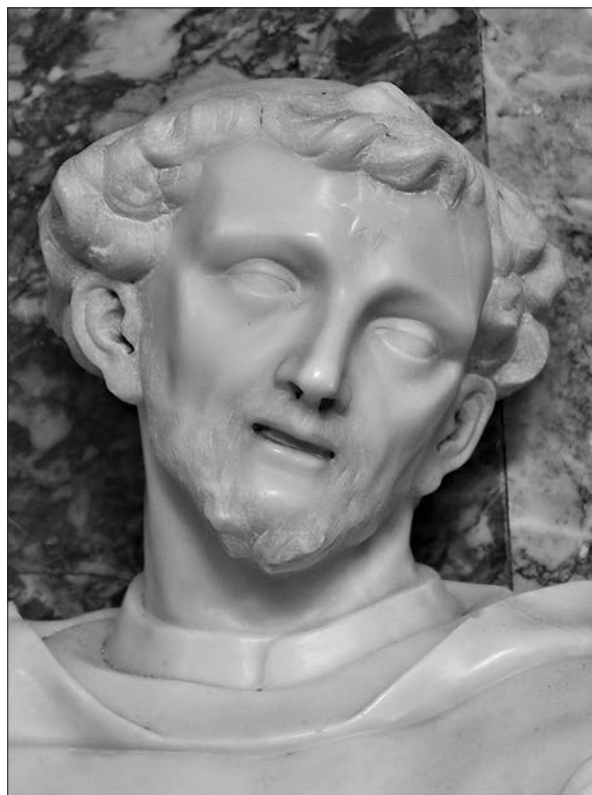
Slika 7: Antonio Michelazzi: sveti Dominik, oko 1741., župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Damir Tulić).

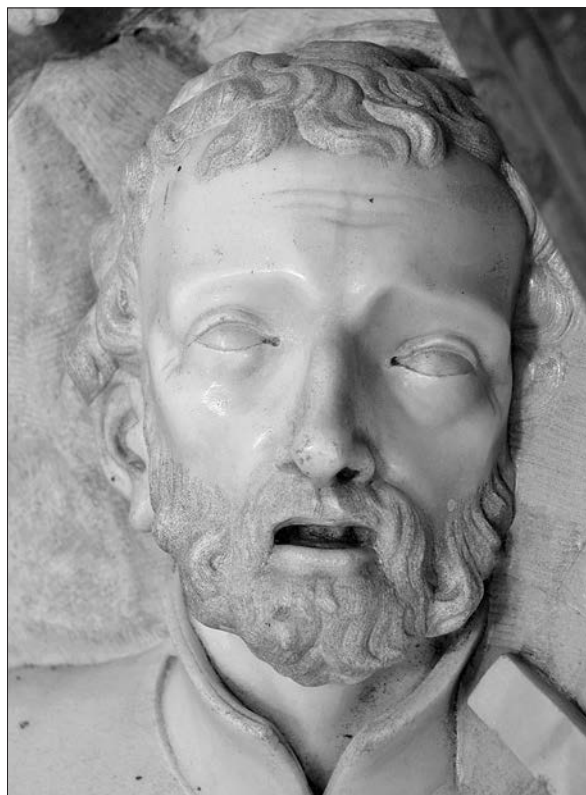
Slika 8: Antonio Michelazzi, sveta Katarina Sienska, oko 1741, župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Slika 9: Fotografija kapele i oltara Gospe od Ružarija u Ilirskoj Bistrici s početka 20. stoljeća (Bilc, Kronika fare trnavske).

Slika 10: Antonio Michelazzi, sveti Dominik, oko 1741, župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica, detalj (foto: Mario Pintarić).

Slika 11: Antonio Michelazzi, sveti Franjo Ksaverski, 1741–1746, župna crkva svetog Petra, Lupoglav, detalj (foto: Damir Tulić).

Slika 12: Sebastiano Petruzzi i Giovanni Battista Zipperla, glavni oltar, župna crkva svetog Petra, 1780., Ilirska Bistrica (foto: Damir Tulić).

Slika 13: Sebastiano Petruzzi, Isus hoda po vodama Genezaretskog jezera, stipes glavnog oltara, 1780., župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Slika 14: Giovanni Battista Zipperla, sveti Petar, glavni oltar, 1780., župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Slika 15: Giovanni Battista Zipperla, sveti Pavao, glavni oltar, 1780., župna crkva svetog Petra, Ilirska Bistrica (foto: Mario Pintarić).

Igor Gardelinmag. zgod., Dolnja Bitnja 1, SI-6255 Prem
E-pošta: igor.gardelin@gmail.com

Plemiška rodbina Porcia in zapuščina Hanibala Alfonza kneza Porcia na gradu Prem

IZVLEČEK

Člani izvorno furlanske rodbine Porcia so na prehodu iz 16. v 17. stoletje stopili v službo habsburških vladarjev. S porokami v plemiški rodbini Lamberg in Raunach so pridobili gospostvi Senožeče in Prem na Kranjskem ter si s tem utrdili položaj za karierni vzpon v Habsburški monarhiji. Njihovo zvesto služenje je bilo nagrajeno leta 1662, ko je cesar Leopold I. svojega prvega ministra ter nekdanjega vzgojitelja Janeza Ferdinanda grofa Porcia povzdignil v knežji stan. Na združenem gospostvu Prem in Senožeče se je zvrstilo petnajst knezov iz rodbine Porcia, vse do leta 1906, ko se je s prodajo posesti po 300 letih končala prisotnost te plemiške rodbine na Kranjskem. Eden znamenitejših članov rodbine je bil Hanibal Alfonz knez Porcia (1679–1738), čigar zapuščinski inventar iz leta 1740 predstavlja edinstven vpogled v popis stanja in premičnin v prostorih gradu Prem v času gospodovanja rodbine Porcia.

KLJUČNE BESEDE

gospostvo Prem, plemstvo, knezi Porcia, Prem, zapuščinski inventarji, genealogija

ABSTRACT

THE NOBLE PORCIA FAMILY AND THE LEGACY OF HANNIBAL ALPHONS PRINCE OF PORCIA AT PREM CASTLE

At the turn of the seventeenth century, the members of the originally Friulian Porcia family entered the service of the Habsburg rulers. By marrying into the noble families of Lamberg and Raunach, they came into the possession of the seigniories of Senožeče and Prem in Carniola, thus fortifying their position for a career ascension in the Habsburg monarchy. Their loyal service was rewarded in 1662, when Emperor Leopold I raised his first minister and former tutor, Johann Ferdinand Count von Porcia, to the rank of prince. The unified seigniorship of Prem and Senožeče passed through the ownership of fifteen princes of Porcia until 1906, when the family sold its estate, thus ending its three-hundred-years-long presence in Carniola. One of its most famous members was Hannibal Alphons Prince of Porcia (1679–1738), whose probate inventory from 1740 provides a unique insight into the room-by-room inventory of the condition and movable property of Prem Castle during the period when it was in the hands of the Porcia family.

KEY WORDS

Prem seigniorship, nobility, Princes of Porcia, Prem, probate inventories, genealogy

Uvod

Grad Prem, ki se dviga na vzpetini nad reko Reko ter je viden z glavne ceste med Postojno in Reko, je ena najmarkantnejših kulturnih znamenitosti v Občini Ilirska Bistrica. V osnovi je srednjeveška utrdba, ki naj bi nastala na starejših, rimskih temeljih. V srednjem veku so tam gospodovali Devinski in njihovi nasledniki Walsejski, nato je bil v posesti rodbin Oberburg in Raunach, v novem veku pa sta tako grad Prem kot gospodstvo za tri stoletja pripadla znameniti rodbini Porcia.¹ O tej rodbini do sedaj še ni bilo narejene poglobljene raziskave v slovenskem jeziku. To belo liso bo poskušal do določene mere zapolniti pričujoči članek, ki bo predstavil člane rodbine Porcia, lastnike gradu in gospodstva Prem. Obenem bo v ospredje postavil enega zanimivejših premskih gospodov, Hanibala Alfonza kneza Porcia (1679–1738) ter odstrl pogled v zapise o njegovem premoženju, ki ga je po smrti zapustil na gradu Prem.

Na kratko o izvoru rodbine Porcia

»PORTIA aut PORCIA, EX SANGVINE REGUM TROIANORUM ET SICAMBRORUM PROGENITUS« je napis, ki stoji pod veličastnim, s knežjim klobukom okrašenim grbom rodbine Porcia v gradu v Špitalu na Koroškem in je bil postavljen v času gospodovanja Hanibala Alfonza kneza Porcia v

Grb knezov Porcia v notranjem dvorišču gradu Porcia v mestu Špital ob Dravi na Koroškem (Wikipedia).

začetku 18. stoletja.² Grb rodbine, ki je skozi stoletja ostal enak, je bil moder ščit z zlato glavo in v njem šest zlatih lilij (3, 2, 1).³ Napis v Špitalu namiguje na domnevni izvor rodbine, katere korenine naj bi segale vse do trojanskih in sikambrijskih kraljev, njihov legendarni prednik, vojskovodja Armann, pa naj bi se za oglejskega patriarha v 5. stoletju bojeval celo proti hunskeemu kralju Atili.⁴ Po drugih virih naj bi izhajali iz rodbine grofov Purtillis, ki je od 5. stoletja dalje posedovala posesti v Furlaniji.⁵

Listinsko je dokazano, da je rodbina že v letih 1181 in 1198 imela v lasti grofije Porcia, Prata, Bruggnera in Ceneda na območju Furlanije.⁶ Sredi 12. stoletja se omenja Vecelletus grof Prata in Porcia, vojskovodja v službi oglejskega patriarha. Njegova sinova Gabriel da Prata ter Federico di Porcia sta si leta 1214 razdelila očetovo dediščino in ustvarila liniji, imenovani po svojih gradovih.⁷ Federicova vnuka pa sta si v 13. stoletju razdelila dediščino rodbine Porcia. Artico di Porcia je utemeljil linijo Porcia di Sopra, njegov brat Gabriele pa linijo Porcia di Sotto.⁸ Leta 1369 naj bi grofoma Bianchinu in Lodovicu Porcia, naslednikoma Gabriela iz linije Porcia di Sotto, cesar Karel IV. podelil »veliki palatinat«, to je posebne privilegije, kot sta pravica do podeljevanja plemstva (*concedimus licentiam, et auctoritatem, ut possitis ignobiles quoslibet nobilitare*) in pravica do legitimacije nezakonskih otrok (... *possitis ac singulos naturales bastardos, spurios et damnatos coitu procreatos... ad omnia jura legitima restituere*).⁹ Po osvojitvi in prihodu Beneške republike na območje Furlanije leta 1420 je rodbina Porcia postala zvesta republiki sv. Marka.¹⁰ Člani linije Porcia di Sopra so si v naslednjih stoletjih gradili kariere tudi pod Benečani; med njimi velja izpostaviti kapitana Beneške republike Silvia grofa Porcia (1526–1603), ki se je leta 1571 proslavil kot vojni junak v pomorski bitki pri Lepantu na strani Svete lige proti floti Osmanskega imperija.¹¹ Člani linije Porcia di Sotto pa so se odločili, da bodo svoja finančna sredstva vložili drugod ter priložnosti poiskali v deželah Svetega rimskega cesarstva in na dvorih habsburških vladarjev.¹²

² Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 150.

³ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXVII.

⁴ Vidmar, Rodovnik Auerspergov, str. 253.

⁵ *Illyrisches Blatt*, 28. 7. 1838.

⁶ *J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch*, str. 222; *Gothaischer genealogischer Hofkalender* (1900), str. 415–416.

⁷ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXXVI.

⁸ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXXVI; Imperio, Elenco, str. 148–149.

⁹ *J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch*, str. 222; Imperio, Presentazione, str. 6–7.

¹⁰ Santon, *Al servizio*, str. 26–28.

¹¹ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 103–109.

¹² Santon, *Al servizio*, str. 28.

¹ Več o zgodovini kraja in gradu Prem gl. Golec, Senožeče in Prem, str. 365–384; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 260–261; Kosi, *Boj za prehode*, str. 379–444; Kosi, *Spopad za prehode*; Lannes, *Il castello di Primano*; Sapač, *Grajske stavbe 19*, str. 108–133; Sapač, *Srednjeveška gradbena zgodovina*, str. 439–476; Smole, *Graščine*, str. 387–388; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 38–40.

Rodbina Porcia v habsburških deželah in na Kranjskem

Začetnik »avstrijske« veje rodbine Porcia je bil **Hermes grof Porcia (ok. 1550–1608)**.¹³ Leta 1571 je s poroko z Magdaleno baronico Lamberg, hčerjo pokojnega Hansa barona Lamberga z Örtneka in Ottensteina ter Justine roj. grofice Lodron,¹⁴ za dobrih 300 let utrdil položaj svoje rodbine v habsburških deželah oziroma Svetem rimskem cesarstvu. Iz tega zakona so izhajali vsi potomci rodbine Porcia, ki so gospodovali na Kranjskem. S priženitvijo med kranjsko plemstvo je Hermes s soproginjo dediščino pridobil gospostvo Senožeče na Krasu oziroma Kranjskem, ki je pomenilo odsokočno točko za dvig statusa in karierno napredovanje rodbine. Njegova tašča Justina pl. Lodron, ki je po imenjski knjigi za Kranjsko vsaj od leta 1575 razpolagala s posestvom Hansa barona Lamberga na Krasu, je namreč v oporoki z dne 28. avgusta 1598 vse svoje premoženje, vključno s Senožečami, zapustila hčeri oziroma zetu. V imenjski knjigi tako že leta 1600 najdemo zapis, da Hermes Porcia in njegova žena Magdalena upravljata s tem posestvom.¹⁵ Gospostvo Senožeče je rodbina obdržala v posesti vse do leta 1906.¹⁶ Hermes je okoli leta 1590 opravljal funkcijo komornika na dvoru nadvojvode Karla II. Habsburškega, ki je v Notranji Avstriji vladal v letih 1564–1590.¹⁷ Leta 1605 je bil Hermes v funkciji predstavnika notranjeavstrijske vlade pri Beneški republiki. Malo pred smrtjo je z oporoko ustanovil prvi premoženjski fidejkomis rodbine Porcia.¹⁸

Hermesov naslednik je bil njegov sin **Janez Sforza grof Porcia (ok. 1576–1639)**,¹⁹ ki je tako kot oče opravljal pomembne funkcije. Leta 1603 je postal komornik notranjeavstrijskega nadvojvode Ferdinanda, kasnejšega cesarja Ferdinanda II. Leta 1605 je bil imenovan za notranjeavstrijskega predstavnika v Benetkah. Leta 1608 je postal vitez reda sv. Jakoba, nato je opravljal funkcijo poslanika na dvorih v Firencah, Pisi in Rimu, leta 1612 pa ga je nadvojvoda Ferdinand poslal na dvor kralja Filipa III. v Španijo. Med letoma 1610 in 1624 je grof Janez Sforza opravljal funkcijo glavarja Goriške grofije, torej tudi

Janez Sforza (ok. 1576–1639), prvi posestnik gradu in gospostva Prem iz rodbine Porcia. Detalj iz rodovnika, ki ga je leta 1677 izdelal Dominik Francišek Kalin von Marienberg (kärnten.museum, Landesmuseum für Kärnten, Klagenfurt/Celovec).

v času vojne z Beneško republiko leta 1616.²⁰ Pomemben korak k dodatni utrditvi statusa rodbine na Kranjskem je pomenila njegova leta 1602 na Premu sklenjena zakonska zveza z Ano Marijo pl. Raunach, ki je kot doto v zakon prinesla gospostvo Prem.²¹ To gospostvo je imela rodbina Raunach v zakupu od leta 1508; Bernardin pl. Raunach je gospostvo namreč dobil kot nagrado, ko je pod njegovim poveljstvom cesarska vojska v istem letu z gradu Prem pregnala Benečane. Z omenjeno poroko je gospostvo v posest rodbine Porcia prešlo za naslednjih 300 let.²² V oporoki leta 1620 je grof Janez Sforza za svoja posestva na Kranjskem ustanovil fidejkomis z namenom, da pri dedovanju ne bi prišlo do delitve oziroma drobitve obeh gospostev (Senožeče in Prem) ter da bi posest po načelu primogeniture ostala v rokah rodbine Porcia tudi za prihodnje rodove.²³

Najpomembnejši pripadnik rodbine Porcia je bil nedvomno sin in dedič Janeza Sforze in Ane Marije pl. Raunach, v Benetkah še kot grof rojeni **Janez Ferdinand knez Porcia (1605–1665)**.²⁴ Leta 1627 je

¹³ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 135.

¹⁴ SI AS 204, Zbirka digitalnih posnetkov arhivskega gradiva, I. Listine knezov Auersperg, I/175 Poročna pogodba Porcia – Lamberg, 1571.04.24.

¹⁵ Santon, *Al servizio*, str. 29–30, 156; SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knjiga št. 4, Landbuch, Ab- und Zuschreibung aller Standgülden 1546–1618, fol. 437–438.

¹⁶ SI AS 315, Deželna deska, zemljiškooknjizni vložki, knjiga 13, vložek 1295, Fideicommiss Herrschaft Senosetsch, list B, str. 113.

¹⁷ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 118; Sutter, Karl II., str. 240–241.

¹⁸ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXXVII.

¹⁹ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 135.

²⁰ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXXVII.

²¹ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 123; Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 135.

²² Sapač, *Grajske stavbe 19*, str. 111.

²³ SI AS 315, Deželna deska, Q12 – 1, pepelnati kvatern, N12–N17.

²⁴ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 135.

odkupil gospostvo Prem za 63.257 goldinarjev ter ga spremenil iz fevdne v alodialno rodbinsko posest.²⁵ Leta 1629 se je poročil z Ano Konkordijo Elizabeto baronico Auersperg, hčerjo barona Herbarda s Turjaka in Felicite baronice Kacijaner pl. Katzenstein. V zakonu se jima je rodilo pet otrok, sin Janez Karel ter štiri hčere, Marija Felicita, Margareta Magdalena, Ana Margareta in Marija Terezija. Po smrti prve žene se je leta 1642 v drugo poročil z Marijo Katarino grofico Althann, a z njo ni imel otrok. Tretjič se je poročil z Beatriko Benigno baronico Ričan, s katero je imel tri hčere, Frančiško Benigno, Marijano ter Izabelo Magdaleno.²⁶ Leta 1634 je postal notranjeavstrijski vladni svetnik, med letoma 1639 in 1647 pa je opravljal

Janez Ferdinand, prvi knez Porcia (1605–1665), vzgojitelj, vrhovni dvorni mojster in prvi minister cesarja Leopolda I. ter vitez zlatega runa (Universitätsbibliothek Leipzig, https://www.europeana.eu/item/783/item_PBWCEQIT4UPBOQ3XR-PAE4WGG74AQQPD2).

²⁵ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXVIII.

²⁶ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 102, 409; Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 135.

funkcijo deželnega upravitelja na Kranjskem.²⁷ Leta 1635 je skupaj z Janezom Filipom grofom Thurnom, Jurijem Baltazarjem pl. Raunachom in Andrejem Danijelom pl. Barbom z 20 konjeniki in 100 uskoki pri Šilentabru premagal 600 upornih kmetov. Padlo naj bi več kot 40 upornikov, 15 je bilo ujetih, ostali pa so se razbežali.²⁸ Grad Prem, ki je bil leta 1508, v času vojne Habsburžanov z Beneško republiko, požgan in nato zasilno popravljen, je bil v času Janeza Sforze in Janeza Ferdinanda temeljito obnovljen, o čemer priča letnica dokončanja 1645, vklesana na prekladi glavnega portala grajskega jedra.²⁹

Med letoma 1647 in 1652 je Janez Ferdinand opravljal funkcijo cesarskega veleposlanika v Benetkah.³⁰ Leta 1652 je kupil posestvo in grad Orehek pri Postojni, vendar ga je že leta 1655 prodal Janezu Antonu baronu Rossettiju.³¹ Leta 1652 je postal vrhovni dvorni mojster in vzgojitelj (*ajo*) nadvojvode Leopolda. Ta je bil leta 1658 izvoljen za cesarja Leopolda I., pri čemer je imel velike zasluge tudi Janez Ferdinand grof Porcia.³² Zaradi interesov Francije in protestantske Švedske Leopoldova izvolitev ni potekala gladko. Zato je Janez Ferdinand z vsemi naporji prek svoje diplomacije dosegel, da je pridobil podporo brandenburškega volilnega kneza Friderika Viljema, s tem da je zagovarjal avstrijsko pomoč združeni Poljski-Litvi in Brandenburg-Prusiji proti Švedski v drugi nordijski vojni (1655–1661). V tem zavezništvu je bil volilni knez Friderik Viljem na dobičku, saj je po sklenjenem miru leta 1660 pridobil priznano polno suverenost nad Prusijo.³³ V času vladavine cesarja Leopolda I. je Janez Ferdinand postal predsednik tajnega sveta in s tem cesarjev prvi minister. Leta 1657 ga je doletela čast, da mu je španski kralj Filip IV. podelil red zlatega runa. Njegov rival za vpliv na cesarskem dvoru na Dunaju je bil kranjski sodeželan in sorodnik njegove prve žene, Janez Vajkard grof in od leta 1653 knez Auersperg. Leta 1660 je cesar Leopold I. Janezu Ferdinandu poklonil 200.000 goldinarjev in Pazinsko grofijo, za katero je bilo obljubljeno, da bo kmalu povišana v pokneženo grofijo.³⁴

Leta 1662 je cesar Leopold I. Janeza Ferdinanda zaradi njegovih zaslug povzdignil v knežji stan. V diplomi o povzdigu je bilo določeno, da se knežji naziv deduje po načelu primogeniture, kar je pomenilo, da je knez postal vsak prvorojeni moški potomec prejšnjega kneza, drugi člani rodbine pa so še

²⁷ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXXVIII.

²⁸ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 511; Koropec, Slovenski puntarji, str. 36.

²⁹ Sapač, *Srednjeveška gradbena zgodovina*, str. 469.

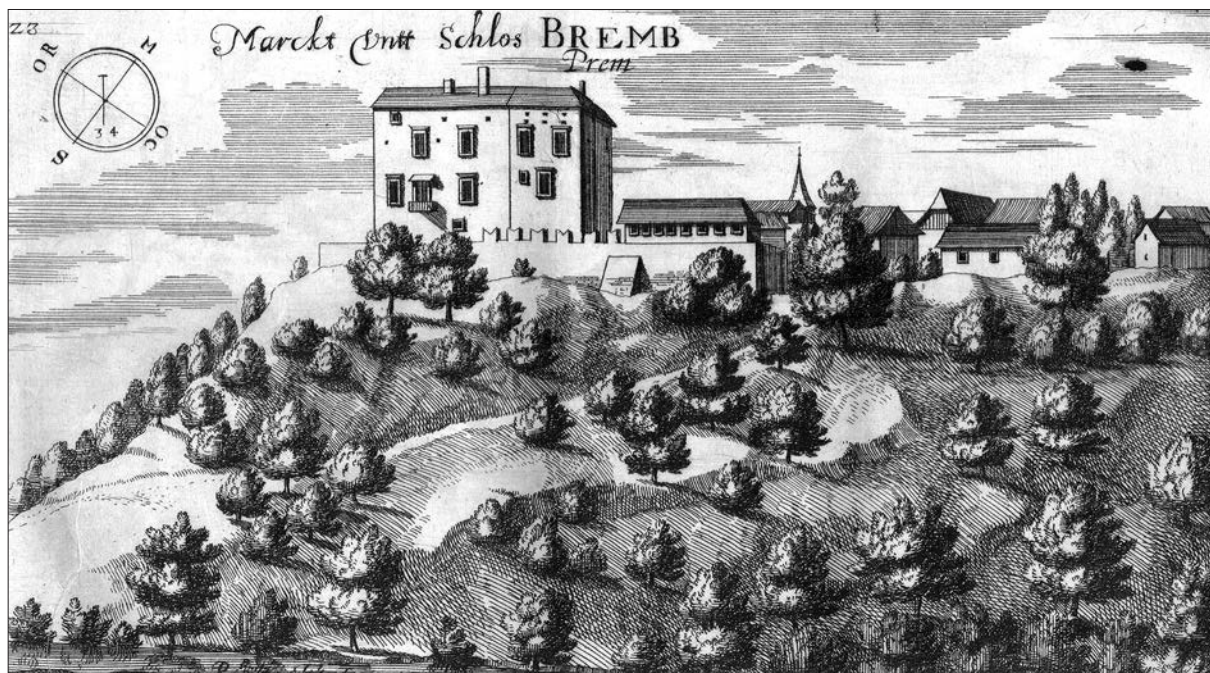
³⁰ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1883), str. CXXXVIII.

³¹ Sapač, *Grajske stavbe 17*, str. 81.

³² Krones, *Porzia*, str. 450–452.

³³ Probst-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 130–132.

³⁴ Krones, *Porzia*, str. 450–452.

Trg in grad Prem leta 1679, ko je bil v lasti Franca Antona kneza Porcia (1663–1698)
(Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*, 1679).

naprej nosili grofovski naziv. Če knez Porcia ne bi imel (moških) potomcev, je lahko knežji naziv z oporoko prenesel na drugega grofovskega člana rodbine Porcia v stranski liniji, pri čemer so zanj za knežje nasledstvo veljala ista načela primogeniture.³⁵

Kmalu po povišanju v knežji stan je Janez Ferdinand leta 1662 kupil gospostvo Ortenburg na zgornjem Koroškem. Sedež gospostva je bil renesančni grad v Špitalu ob Dravi, ki ga je do izumrtja leta 1639 posedovala rodbina Salamanca iz Španije, nato pa je pripadel rodbini Widmann. Knez Janez Ferdinand je grofijo Ortenburg kupil za 365.000 renskih goldinarjev, z nakupom pa je pridobil še pridružena koroška posestva Pittersberg, Goldenstein, Oberdrauburg, Grünburg, Flaschberg in Möderndorf. Grad v Špitalu je nato po novem lastniku dobil ime »Schloss Porcia« in pod tem imenom je znan še danes.³⁶

Načrti kneza Janeza Ferdinanda v zvezi z državno neposrednostjo Pazinske grofije se zaradi nasprotovanja kranjskega deželanstva niso uresničili, zato je grofijo leta 1665 prodal kranjskim stanovom za 550.000 goldinarjev.³⁷ Umrli je 17. februarja 1665 in bil pokopan v grobnici Škotske cerkve na Dunaju.³⁸

Ta cerkev stoji nedaleč stran od palače Porcia na ulici Herrengasse, ki jo je kupil njegov edini, v prvem zakonu s Konkordijo baronico Auersperg rojeni sin

in naslednik **Janez Karel knez Porcia** († 1667). Ta je od leta 1666 opravljal funkcijo deželnega glavarja na Koroškem, vendar je umrl že leto po nastopu funkcije in dve leti za očetom.³⁹ Knez Janez Karel je leta 1667 sestavil oporoko, v kateri je vzpostavil majorat oziroma prvenstvo najstarejšega družinskega člana pri dedovanju, pri čemer je dopustil tudi možnost dedovanja po ženski strani, če bi prej izumrli vsi moški potomci v direktni in stranskih linijah.⁴⁰

Janezu Karlu sta se v zakonu z Ano Heleno grofico Lamberg rodila hči in sin; slednji, leta 1663 rojeni **Franz Anton (1663–1698)**, ga je nasledil kot tretji knez Porcia.⁴¹ Ker je bil ob očetovi smrti star komaj štiri leta, je njegova mati postala njegova skrbnica. Leta 1689 je cesar Leopold I. njegovo gospostvo Tettensee (Dettensee) na Švabskem povzdignil v pokneženo grofijo.⁴² V času njegovega gospodovanja na Premu je bil dokončan tudi most čez reko Reko pri današnjem naselju Dolnja Bitnja, ki vodi na Prem. Napis na t. i. Premskem mostu se glasi »1694 / DURCH FÜRST CARL / ERBAUT«. Glede na letnico in napis bi lahko sklepali, da so gradnjo mostu čez reko Reko začeli v času kneza Janeza Karla, dokončali pa v času Franca Antona.

³⁵ AT KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv. 30.2-B-212 F St Kaiser Leopold erhebt seinen Obristhofmeister Johann Ferdinand Grafen von Porcia in den Reichsfürstenstand.

³⁶ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 143–150.

³⁷ Krones, Porzia, str. 450–452.

³⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 135.

³⁹ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 138, 150–151, 157–159.

⁴⁰ SI AS 315, Deželna deska, Q12 – 1, pepelnati kvatern, N17–N20.

⁴¹ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 136.

⁴² Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 157–160; AT KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv. 30.2-B-234 St Kaiser Leopold erhebt die Herrschaft Tettensee in eine gefürstete Reichsgrafschaft.

Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* piše, da ima dežela pripadnike treh posvetnih knežjih rodbin. Knezi Auersperg in Eggenberg so prebivali v deželi, medtem ko so knezi Porcia na sedežih svojih posestev na Kranjskem prebivali le občasno.⁴³

Knez Franc Anton se je poročil z Marijo Antnijo grofico Zinzendorf, a je njegov zakon ostal brez otrok, kar je pomenilo, da bo direktna avstrijska linija rodbine, ki je izviralala vse od grofa Hermesa, prek kneza Janeza Ferdinanda, in dedovala fidejkomis, majorat ter knežji naziv, z njim ugasnila.⁴⁴ S tem v mislih je 8. aprila 1698 sestavil oporoko, v kateri je za svojega univerzalnega dediča fidejkomisnega premoženja imenoval člana stranske veje rodbine, **Hieronima Askanija grofa Porcia (1645–1725)**, za njim pa naj se nasledstvo in majorat preneseta na njegovega sina Hanibala Alfonza.⁴⁵ Franc Anton knez Porcia je umrl (okoli) 20. aprila 1698, a ker se je njegov dedič Hieronim Askani ob razglasitvi njegove oporoke čutil prestarega za prevzem obveznosti, bremen in odgovornosti, se je odločil, da dediščino kmalu zatem prepusti svojemu sinu Hanibalu Alfonzu.⁴⁶ S podpisom listine o predaji na Dunaju 28. julija 1698 je Hieronim Askani po kratkotrajnem prevzemu knežje časti in dediščine to s soglasjem cesarja Leopolda I. prenesel na sina Hanibala Alfonza, ki je tako postal naslednji knez Porcia.⁴⁷

Hanibal Alfonz knez Porcia (1679–1738)

Hanibal Alfonz, s polnim krstnim imenom Henrik Hanibal Alfonz Emanuel, se je kot grof Porcia rodil 7. maja 1679 na Bavarskem. Njegova starša sta bila Hieronim Askani grof Porcia in Luiza grofica Polcenigo-Fano. Pripadal je t. i. alfonzovski oziroma bavarski veji rodbine Porcia. Njegov praded (sin Hermesa grofa Porcia) Fortunat Alfonz (1585–1620) se je leta 1601 poročil z Elizabeto, hčerjo Sigmunda Viehhauserja, lastnika gospoств Ober- in Unterlauterbach, Niederulrain in Grub na Bavarskem, ter s tem zase in za svoje naslednike pridobil omenjena gospostva.⁴⁸ V mladih letih je študiral filozofijo in pravo na univerzi v Ingolstadt.⁴⁹ Po smrti sorodnika Franca Antona kneza Porcia je v skladu z njegovo oporoko ter očetovo odpovedjo dediščini postal četrti knez Porcia ter podedoval vse rodbinsko premoženje in gospostva v habsburških deželah oziroma predvsem na Koroškem in Kranjskem. Potem ko je podedoval tudi fidejkomisno gospostvo Prem in Seno-

Hanibal Alfonz knez Porcia (1679–1738), gospod na Premu med letoma 1698 in 1738, je bil član rodbinske veje s posestmi na Bavarskem, ki je od avstrijske veje podedovala gospostva na Koroškem in Kranjskem (Baldramsdorfer Museumsblätter, Jg. 1, 1995/2).

žeče, je v imenjski knjigi za Kranjsko kot naslednik Janeza Karla kneza Porcia vpisan od leta 1706. Istega leta so k njegovemu posestvu na Kranjskem pripisana še posestva Lovrenca pl. Oberburga, Franca Jurija pl. Oberburga, Ane Magdalene pl. Raunach ter Matije Speranza, ki so bila istočasno izbrisana kot samostojni vložki v imenjski knjigi.⁵⁰ Poleg tega je bil po očetovi strani upravičen do fidejkomisa na Bavarskem, ki je obsegal posestva Oberlauterbach, Niederlauterbach, Horneckh in Meillenhofen, pa tudi pivovarno ter hiši v Münchnu in Landshutu.

Knez Hanibal Alfonz je imel precej razsipniški življenjski slog in je življenje zajemal z veliko žlico. Sprva je imel razmerje z Julijano Konstanco grofico Lodron, ki je z njim pričakovala otroka, vendar se z njo ni hotel poročiti. Srce mu je bilo za drugo žensko – Dorotejo grofico Daun, s katero se je leta 1700 tudi poročil. Grofica Lodron je zaradi razžalitve časti in prelomljene domnevne obljube zaroke proti Hanibalu Alfonzu sprožila pravne postopke. Poleg odškodnine je zahtevala razveljavitev njegovega zakona z grofico Daun. Zadeva je romala do papeškega sodišča v Rimu, ki pa je že leta 1701 potrdilo veljavnost knezove zakonske zveze z grofico Daun.⁵¹ V civilnem postopku za razžalitev časti pa je grofica Lodron na Dunaju dosegla zase ugoden razplet. Po odločitvi cesarja Jožefa I. z dne 6. septembra 1706 je bil knez Hanibal Alfonz dolžan grofici Lodron poravnati odškodnino za neizpolnjeno obljubo poroke, za nastalo škodo (*pro damno Emergente*), izgubo nedolžnosti (*defloratio*) ter zanositev (*impregnatio*). Njej in njuni hčeri *Mariandel* je moral letno plačevati 2.500 goldinarjev za preskrbo in preživljanje – vse skupaj v znesku 40.000 goldinarjev.⁵²

Knez Hanibal Alfonz je bil edini član rodbine Porcia, ki je izkoristil pravico do kovanja lastnega

⁴³ Valvasor, *Die Ebre*, IX, str. 102.

⁴⁴ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 136.

⁴⁵ SI AS 308, Zbirka testamentov, serija III, P 32, Portia, knez Anton von, Dunaj, 8. april 1698.

⁴⁶ Probst-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 160; Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 133.

⁴⁷ Türk, Fürst, str. 695–696.

⁴⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 136–137.

⁴⁹ Türk, Fürst, str. 695.

⁵⁰ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knjiga št. 6, Gült- und Einschreib-Buch 1662–1756, fol. 590, 593, 595, 596, 608.

⁵¹ Türk, Fürst, str. 695–699.

⁵² Türk, Fürst, str. 702; Probst-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 182.

Zlatnik s podobo Hanibala Alfonza kneza Porcia. Leta 2022 je bil na spletni aukciji prodan za 23.000 EUR (NumisBids.com).

denarja, ki jo je rodbini podelil cesar Leopold I. leta 1662 ob povzdigu v knežji stan. Leta 1704 je bil skovan zlatnik oziroma cekin s podobo kneza Hanibala Alfonza ter napisom HAN: ALP: EM: SA: ROM: IMP: PRIN: A: PORCIA ob robu na sprednji strani. Na zadnji strani kovanca je ob robu napis COMES: AB: ORTENBURG: 17-04., na sredini pa ga krasi grb v podobi kvadriranega ščita z grbom grofije Ortenburg v 1. in 4. polju, Pazinske grofije v 2. in 3. polju ter rodbine Porcia v srčnem ščitu.⁵³ Ni znano, koliko primerkov tega redkega zlatnika je bilo skovanih, do sedaj so znani le trije. Vsekakor pa niso bili namenjeni za denarni obtok, temveč kot darilo ter za promocijo Hanibala Alfonza.⁵⁴

Leta 1704 je bil knez Hanibal Alfonz imenovan za odposlanca cesarja Leopolda I. na dvoru ruskega carja Petra Velikega. Vendar do njegovega odhoda v Rusijo ni prišlo. Istega leta mu je Franc Karl grof Auersperg ponudil v odkup Karlovški generalat za vsoto 40.000 goldinarjev ter doživljenjsko letno rento 3.500 goldinarjev. Hanibal Alfonz je ponudbo sprejel; po dogovoru je 20.000 goldinarjev plačal v gotovini, preostanek kupnine pa je poplačal s prevzemom različnih dolgov grofa Auersperga. Leta 1705 je cesar Jožef I. kneza Hanibala Alfonza postavil za generalpolkovnika Hrvaške in Morske krajine.⁵⁵ V času njegovega upravljanja je bil leta 1705 izdan t. i. karlovški patent, po katerem naj bi prebivalce, ki so razpršeno živeli po krajini, naselili v strnjena območja z namenom učinkovitejše obrambe meja z Osmanskim imperijem. Njegovo poveljevanje v Karlovškem generalatu je trajalo do leta 1709, ko ga je za 40.000 goldinarjev prodal Jožefu grafu Rabatta,

sam pa se je za nekaj let umaknil v svojo rezidenco v Špitalu ob Dravi.⁵⁶

Po zatrtju tolminskega kmečkega upora leta 1713 s pomočjo vojske iz karlovške vojne krajine je bila za namene sodne preiskave ter »pacifikacije« dežele Goriške imenovana posebna komisija. Za njenega predsednika je bil imenovan Hanibal Alfonz knez Porcia, preostala člana pa sta bila tajni svetnik in notranjeavstrijski državni podnamestnik Janez Krištof grof Wildenstein ter notranjeavstrijski dvorni komorni svetnik Janez Jožef pl. Lindl.⁵⁷ Komisija je imela mandat, »da razsodi po pravici in resnici spor med goriškimi podložniki in gospodom Jakobom Bandelom, grofom Jakobom Antonom Coroninjem ter drugimi zlahtnimi gospodi grofi in baroni.«⁵⁸ Obenem je bilo razglašeno, da »naj pred to slavno komisijo pridejo vsi podložniki goriške dežele, ki mislijo, da se jim je zgodila kaka krivica od gosposke, in tej naj predložijo vse pritožbe. Ta komisija bo tudi sodila vse tiste, ki so dvignili orožje proti svoji postavni gosposki, šuntali in zbirali ljudstvo za punt ...«.⁵⁹ Komisija pod vodstvom Hanibala Alfonza kneza Porcia je zasedala dve leti; po njenih odločitvah je bilo enajst vodij upora obsojenih na smrt, preostalih 61 soobtožencev pa na dolge ali kratke zaporne kazni ter zaplembo premoženja.⁶⁰

Leta 1715 je bavarski volilni knez Maksimilijan II. Emanuel kneza Hanibala Alfonza imenoval za svojega zaupnika,⁶¹ cesar Karel VI. pa ga je leto pozneje imenoval za koroškega deželnega glavarja. V

⁵³ Ambrosoli, Lo zecchino, str. 159–173.

⁵⁴ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 181.

⁵⁵ Türk, Fürst, str. 699–700; SI AS 2048, Zbirka digitalnih posnetkov arhivskega gradiva, I. Listine knezov Auersperg, 540 Cesarjeva potrditev pogodbe s Hanibalom knezom Portia ob prepustitvi vrhovnega poveljstva v Karlovcu, 1705.03.02.

⁵⁶ Türk, Fürst, str. 700–703.

⁵⁷ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1884), str. X.

⁵⁸ Remec, *Veliki punt*, str. 218.

⁵⁹ Remec, *Veliki punt*, str. 219.

⁶⁰ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1884), str. X.

⁶¹ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1884), str. IX–X.

tej funkciji je vodil kazenske sodne preiskave proti prikritim protestantom na Koroškem po takrat veljavnih predpisih z uporabo torture.⁶² Funkcijo deželnega glavarja je opravljal do leta 1728, nato pa do leta 1733 še funkcijo predsednika cesarskega trgovskega kolegija (*kais. Commerz-Collegium*) za Trst in Reko.⁶³

Hanibal Alfonz si je nakopal veliko dolgov, zamuja tudi s plačilom letnega zneska za preskrbo in preživljanje v višini 5.000 goldinarjev skupaj z obrestmi grofici Lodron, zato je ta na cesarskem dvoru dosegla, da so leta 1720 nad njegovim celotnim premoženjem postavili sekvester oziroma prisilno upravo. Leta 1729 naj bi njegovi dolgovi po oceni komisije pri notranjeavstrijski vladi v Gradcu znašali 328.272 goldinarjev in 51 $\frac{1}{4}$ krajcarja. Najpriročnejšo rešitev za poplačilo nakopičenih dolgov je Hanibal Alfonz videl v sekanju lesa v gozdu na svojem gospostvu Senožeče na Kranjskem. Glede tega je leta 1733 z Gašperjem Ernestom grofom Blumenthalom sklenil kupoprodajno pogodbo za 20.000 debel po ceni 10 renskih goldinarjev. Del kupnine v vrednosti 80.000 goldinarjev je bil kupcu že izročeno, vendar je posel nazadnje padel v vodo, saj so kranjski stanovni nasprotovali tako obsežnemu sekanju gozdov, temu pa so pritrile tudi oblasti na Dunaju.⁶⁴ Razlog za precedenčni poseg v zasebnopravna razmerja in razveljavitev pogodbe naj bi bil tudi v tem, da na Dunaju niso želeli, da bi ta les prodajali Benečanom in Nizozemcem, poleg tega pa so ga potrebovali za gradnjo lastnih ladij v Trstu in na Reki.⁶⁵

Hanibal Alfonz knez Porcia je umrl 4. novembra 1738 v Špitalu ob Dravi na Koroškem, pokopan pa je bil tri dni kasneje v istem kraju.⁶⁶ Poleg knežje časti ter premoženja vseh fidejkomisnih gospostev na Koroškem, Kranjskem in Bavarskem je svojemu sinu oziroma dedičem in naslednikom zapustil ogromno finančno breme.

Obseg gospostva Prem in vrednost premoženja Hanibala Alfonza kneza Porcia

Gospostvo Prem je po imenjski knjigi št. 20 za leto 1758, v kateri je kot njegov lastnik vpisan Henrik Hanibal Alfonz Emanuel knez Porcia, imelo 333 hub oziroma kmetij. Za dominikalno posest je 20-odstotna kontribucija znašala 784 goldinarjev in 44 krajcarjev. Davek za rustikalno oziroma podložniško posest je znašal 1607 goldinarjev in 25 krajcarjev. Kontribucija rustikalne posesti je znašala 1999 gol-

dinarjev, 3 krajcarje in 2 denariča.⁶⁷ Gospostvo Prem je po terezijanskem katastru iz leta 1755, 17 let po smrti Hanibala Alfonza, obsegalo veliko območje, saj so njegovi podložniki prebivali ne samo na Ilirskobistriškem, temveč tudi na Pivškem, in sicer v vaseh Bač, Čelje, Dolnja Bitnja, Dolnji Zemon, Drskovče, Gradec, Hrastje, (Ilirska) Bistrica, Janežovo Brdo, Jasen, Juršče, Kal, Klenik, Kilovče, Koseze, Mala Bukovica, Mala Pristava, Mereče, Nadanje selo, Narin, Neverke, Nemška vas (Slovenska vas), Palčje, Parje, Petelinje, Pod jamo (Podtabor), Podstenje, Prelože, Prem, Radohova vas, Ratečevo Brdo, Selce, Slavina, Smrje, Nova Sušica, Šembije, Šempeter (Pivka), Trnje, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Topolc, Velika Bukovica, Velika Pristava, Vrbovo, »Wienn« (Pristavca pri Dolnji Bitnji), Zagorje, Zarečica, Zareče in Žeje.⁶⁸ Mline je imelo na rekah Reki (Matija in Peter Valenčič, Gašper Valenčič, Valentin Ambrožič, Andrej Renko in Janez Mršnik) in Bistrici (Anton Baša, Simon Starc), na potoku Levnica pri Dolnjem Zemonu oziroma Zemonski Vagi (Matej Hodnik), na Dolenjskem potoku pri Mali Bukovici (Janez Novak), na potoku Molja pri Veliki Bukovici (Matija Mikuletič), na potoku Posrtev pri Zarečju (Miha Renko, Štefan Renko, Anka Vrh), na potoku Podstenjšek (Luka Valenčič, Matej Šajn, Andrej Valenčič) ter na reki Pivki pri vasi Klenik (Matija Valenčič).⁶⁹

V istem času je bilo v lasti rodbine Porcia tudi gospostvo Turn pri Premu oziroma Radelšek (Radelsegg), ki pa je okoli leta 1760 dobilo nove lastnike in je bilo najverjetneje prodano zaradi poplačila dolgov.⁷⁰ Njegovi podložniki so prebivali v vaseh (Ilirska) Bistrica, Janežovo Brdo, Kilovče, Per mosti (Gornja Bitnja), Podstenje, Prem, Rakitnik, Ratečevo Brdo, Smrje, Zarečica in Zareče.⁷¹ Posestvo je imelo mline na Podstenjskem potoku (Filip Šajn, Matevž Šajn), reki Bistrici (Miha Hodnik, Avguštin Ferlan) ter reki Pivki pri Rakitniku (Pavel Milharčič).⁷² Na gradu Prem je bil sedež deželskega sodišča,⁷³ v prvi polovici 19. stoletja pa je tam delovalo okrajno sodišče.⁷⁴

⁶² Türk, Fürst, str. 704.

⁶³ Wurzbach, Porcia, Hannibal Alphons Emanuel Fürst, str. 121.

⁶⁴ Türk, Fürst, str. 704–706.

⁶⁵ Wurzbach, Porcia, Hannibal Alphons Emanuel Fürst, str. 121.

⁶⁶ Pfarrarchiv Spittal an der Drau, Sterbebuch Tom I. 1692–1756, str. 226.

⁶⁷ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knjiga št. 20, Hauptgültbuch, Herrschaften in Krain, 7. Band, Prem, Herrschaft, fol. 214.

⁶⁸ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 37, fasc. 136, Premb Herrschaft nebst dem Gut Radelsegg, 32, Urbars-extract.

⁶⁹ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 12, No. 136, Premb Herrschaft, II. Theil, No. 48 Mühlen.

⁷⁰ SI AS 315, Deželna deska, Q 18 – 3, modri kvatern, F9.

⁷¹ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 12, No. 136, Premb Herrschaft, II. Theil, Guth Radelseckh unter Premb Herrschaft gehörig, No. 61–71.

⁷² SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 12, No. 136, Premb Herrschaft, II. Theil, Guth Radelseckh unter Premb Herrschaft gehörig, No. 71 Mühlen.

⁷³ *Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer*. Landgerichtskarte Blatt 35. Adelsberg.

⁷⁴ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, 176/A/A132 Prem, k. o. A132PZ, katastrski cenilni elaborat, 1. Topographie.

Karta deželnega sodišča Prem ter deželnega sodišča Senožeče, ter drugih deželskih sodišč na širšem področju Ilirske Bistrice (Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer, Blatt 35).

Poleg tega so bili knezi Porcia na Kranjskem lastniki gospodstva Senožeče. Leta 1818 so podložniki tega gospodstva živeli v vaseh Betanja, Bogo, Čermelice, Dolenja vas, Duplje, Erzelj, Famlje, Gabrče, Griže, Jakovce, Laže, Lozice, Mahniči, Potoče, Rakulik, Razguri, Sajevče, Senožeče, Slavinje, Studenec, Ustje, Veliko Polje, Vrabče in Vremski Britof.⁷⁵ Gospodstvo Senožeče je po podatkih iz imenjske knjige št. 20 za leto 1758 obsegalo 148 hub oziroma kmetij. Za dominikalno posest je 20-odstotna kontribucija znašala 662 goldinarjev, 38 krajcarjev in 1 denarič. Davek za rustikalno posest je znašal 491 goldinarjev, 27 krajcarjev in 1 denarič. Kontribucija rustikalne posesti je znašala 892 goldinarjev, 17 krajcarjev in 1 denarič.⁷⁶ Tako kot gospodstvo Prem je tudi gospodstvo Senožeče opravljalo sodno funkcijo deželskega⁷⁷ in okrajnega sodišča.⁷⁸

Kot lastniki gospodstev Prem ter Senožeče so knezi Porcia imeli pravico patronata nad cerkvami v

vikariatu Prem⁷⁹ in župniji Senožeče.⁸⁰ V 14. letu gospodovanja Hanibala Alfonza kneza Porcia leta 1712 je bilo njegovo premoženje v habsburških dednih deželah ocenjeno na skupno vrednost 3.513.000 goldinarjev. Od tega sta bila na Koroškem grofija Ortenburg, ocenjena na 3.060.000 goldinarjev, in gospodstvo Möderndorf, ocenjeno na 24.000 goldinarjev. Na Koroškem je razpolagal tudi s 100.000 goldinarji kapitala. Na Kranjskem je bilo gospodstvo Prem ocenjeno na 150.000 goldinarjev, gospodstvo Senožeče na 100.000 goldinarjev, kapital na Kranjskem pa na 18.000 goldinarjev. Poleg tega je razpolagal s stavbo na Dunaju, vredno 50.000 goldinarjev, skedenj in vrt na Dunaju sta bila vredna 4000 goldinarjev. Hiša v Celovcu je bila prav tako vredna 4000 goldinarjev, tista v Ljubljani pa 3000 goldinarjev. Leta 1712 so njegovi letni prihodki od posesti v habsburških deželah skupno znašali 26.250 goldinarjev. Prihodek od grofije Ortenburg je bil 12.000 goldinarjev letno, gospodstva Prem 5000 goldinarjev letno in gospodstva Senožeče 4000 goldinarjev letno. Preostanek je izvi-

⁷⁵ *Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Adelsberger Kreises.*

⁷⁶ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knjiga št. 20, Hauptgültbuch, Herrschaften in Krain, 7. Band, Sennosetsch, Herrschaft, fol. 226.

⁷⁷ *Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer.* Landgerichtskarte Blatt 35. Adelsberg.

⁷⁸ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A/A171 Senožeče, k. o. A171PZ, katastrski cenilni elaborat, 1. Topographie.

⁷⁹ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, 176/A/A132 Prem, k. o. A132PZ, katastrski cenilni elaborat, 1. Topographie.

⁸⁰ SI AS 176 Franciscejski kataster za Kranjsko, A/A171 Senožeče, k. o. A171PZ, katastrski cenilni elaborat, 1. Topographie.

ral iz drugih dohodkov, kot so obresti od nepremičnin na Dunaju, Špitalu in Ljubljani.⁸¹

Zapuščinski inventar Hanibala Alfonza kneza Porcia na gradu Prem

V zbirki zapuščinskih inventarjev Arhiva Republike Slovenije (SI AS 309) hranijo tri zapuščinske inventarje članov rodbine Porcia, in sicer inventar Hanibala Alfonza kneza Porcia za grad Prem, dvorec v Senožečah in hišo v Ljubljani iz leta 1740,⁸² inventar njegovega sina Alfonza Gabrijela kneza Porcia za dvorec Senožeče iz leta 1776⁸³ ter inventar vnuka Jožefa kneza Porcia iz leta 1786 za grad Prem.⁸⁴ Dodatno v zbirki fidejkomisnih spisov (SI AS 311) hranijo popisa premoženja, ki sta ga zapustila Alfonz Serafin knez Porcia (1801–1876)⁸⁵ in Leopold knez Porcia (1801–1878).⁸⁶ Vendar se ta popisa osredotočata predvsem na prihodke in izdatke gospodstev Prem in Senožeče ter nudita le opis stanja nepremičnin, ne pa tudi inventarja premičnin na gradu Prem oziroma dvorcu v Senožečah.

Med naštetimi inventarji je za grad Prem najbolj zanimiv tisti iz obdobja kneza Hanibala Alfonza, saj najpodrobneje popisuje grajsko premoženje, in sicer za vsako grajsko sobano posebej. Enako velja za njegovo premoženje v dvorcu v Senožečah. Zapuščinski inventar, sestavljen dve leti po njegovi smrti, se prične z besedami: *Inventar zapuščine presvetlega visokorodnega kneza in gospoda, gospoda Hanibala Alfonza Emanuela Svetega rimskega cesarstva, plemenitega kneza Porcia, v Pazinu, na Ortenburgu ter Brugneri, gospoda v Senožečah in Premu, Pittersbachu, Goldensteinu, Grünburgu, Thraburgu in Flaschbergu, vrhovnega dednega dvornega mojstra poknežene grofije Goriške, pravega komornika veličanstva Svetega rimskega cesarstva itd. itd., blaženega spomina, na gospodstvu Prem zapuščenega in tam nabajajočega se premoženja*. V premskem inventarju so sprva navedene nepremičnine, in sicer grad Prem, dvor Radelšek oziroma Turn pri Premu ter hiša oziroma prebivališče na Novem trgu v Ljubljani. Sledi popis premičnin oziroma predmetov na gradu Prem. Najprej je popisana gotovina, in sicer zlatniki in srebrniki različnih vrednosti, nato pa dolgovi do gospodstva iz različnih pravnih naslovov. Naslednje poglavje je popis dokumentov in listin v zvezi z upravljanjem gospodstva Prem. Najdemo najrazličnejše urbarje in registre za obveznosti podložnikov, kot so različne kontribucije in desetine. Med

dokumenti na gradu so tudi spisi o kazenskih zadevah. Gospodstvo Prem je bilo namreč sedež deželskega sodišča, ki je imelo pristojnost odločati o najhujših kaznivih dejanjih podložnikov. V inventarju najdemo spise o kazenskih procesih, ki zadevajo rop (*furtum*), umor (*homicidii*) in kazenske registre.

Drugi del inventarja je popis premičnin, praviloma po posameznih grajskih prostorih in sobanah. V knežji sobi so stene krasili neokvirjen portret papeža Urbana VII. in portreti grofa (Janeza) Sforze Porcia ter cesarja in cesarice v pozlačenih okvirjih, poleg njih pa neokvirjen portret neznanega princa ter portret Franca Antona kneza Porcia v črnem okvirju. V sobi poleg grajske kapele so viseli en velik portret in trije manjši neznanih vojvod. V dvorani je bil tudi portret španskega kralja Filipa (ni znano, katerega). V gradu je bila soba, okrašena s portreti nekega kardinala, princa in princeze.

Popisu posteljnine in običajnega pohištva na gradu sledi popis pohištva, izdelanega po okusu kneza Hanibala Alfonza. V knežji sobi je imel pozlačeno posteljo iz trdega lesa in stole oziroma naslanjače z oznako A. A. F. V. P. (Annibale Alfonso Fürst von Porcia). Ti so stali tudi po drugih prostorih in sobanah v gradu. V grajskih prostorih so bile turške preproge, ponekod v boljšem, drugod v slabšem stanju (bile so raztrgane).

V orožarni so hranili 18 pušk in 31 mušket, v grajskem stolpu pa dva možnarja. Na gradu so imeli tri železa za vžiganje znaka kneza Porcie, razpolagali pa so tudi z železnimi okovi za vklenitev prestopnikov. V grajskih kletih so stali večji in manjši sodi ter čebri za vino in zelje. Na pristavi gradu Prem so bili po popisu dva velika vola, šest velikih krav, en dveletni vol, en bik, mlada krava ter štiri teleta, pa tudi seno in slama. Prav tako so bile kašče polne pšenice, rži, ječmena, ovs, prosa in turščice. To je le nekaj izpostavljenih stvari iz zapuščinskega inventarja Hanibala Alfonza kneza Porcia.⁸⁷

Lastniki gospodstva Prem za Hanibalom Alfonzom knezom Porcia

Knez Hanibala Alfonza je po smrti nasledil njegov najstarejši sin **Janez Anton (1702–1750)**, ki se je leta 1737 poročil z Marijo Jožefo grofico Topor-Morawitzky. Z njo je imel enega otroka, ki pa je umrl kmalu po rojstvu.⁸⁸ Marija Jožefa je bila sprva ljubica bavarskega volilnega kneza Karla Alberta, poznejšega cesarja Karla VII., in naj bi mu celo rodila sina. Volilni knez Karel Albert ji je leta 1736 namenil in moderniziral palačo v Münchnu, ki so jo prej posedovali Fuggerji, njej sami pa namenil stanu primer-

⁸¹ Santon, *Al servizio*, str. 165.

⁸² SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev, šk. 87, P-111.

⁸³ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev, šk. 91, P-187.

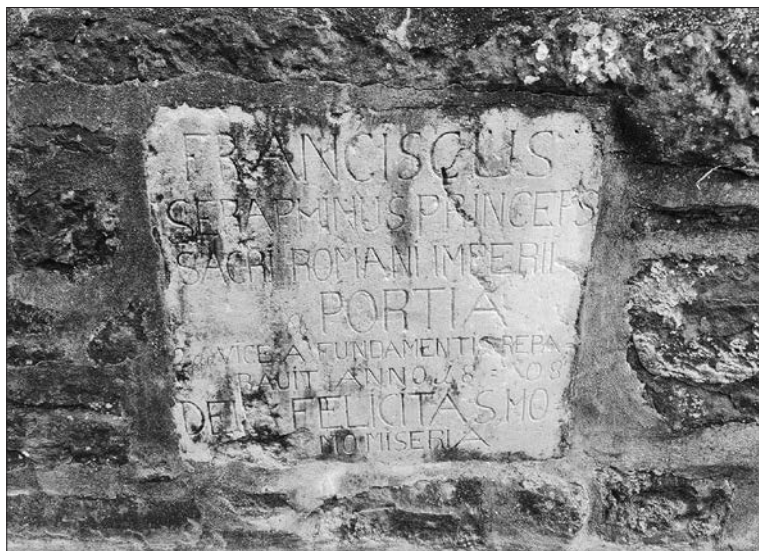
⁸⁴ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev, šk. 92, P-206.

⁸⁵ SI AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov, 516/A Alfons Serafin Fürst von Porcia.

⁸⁶ SI AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov, 516/A Fürst Leopold Porcia. Verlass.

⁸⁷ Transkripcija celotnega zapuščinskega inventarja Hanibala Alfonza kneza Porcia je v prilogi.

⁸⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 137.

V času gospodovanja Franca Serafina kneza Porcia (1753–1827) (Wikipedia) je bil temeljito popravljen oziroma na novo zgrajen kamniti most čez reko Reko pri Dolnji Bitnji, ki vodi na Prem. O tem še danes priča plošča na mostu (foto: Igor Gardelin).

nega ženina Janeza Antona kneza Porcia. Palača v Münchnu se je nato preimenovala v Palais Porcia.⁸⁹

Po smrti Janeza Antona kneza Porcia leta 1750 ga je nasledil njegov mlajši brat **Alfonz Gabrijel I. knez Porcia (1703–1776)**. Poročen je bil dvakrat, prvič z vdovo Marijo Ano Katarino baronico Weichs (roj. grofico Leublfing zu Rain) (1700–1762). Drugič se je poročil z Marijo Beatriko baronico Rechbach (1712–1811), s katero je imel hčer Marijo Franciško.⁹⁰ Nad vhodnimi vrati v notranje dvorišče gradu Prem je vzidana plošča z napisom: IOSEPHO DEL S.R.I. / PRINCIPE DI PORCIA / A FVNDAMENTIS / REPARAVIT. Napis naj bi bil kronogram, iz katerega je mogoče razbrati letnico 1768. Glede na zapis naj bi grad Prem leta 1768 temeljito obnovil Jožef Janez knez Porcia, vendar je takrat tam gospodoval njegov stric Alfonz Gabrijel I., zato domnevamo, da je gospodščino Prem in Senožeče namesto ostarelega strica upravljal njegov nečak Jožef Janez.⁹¹

Alfonzu Gabrijelu I. je sledil nečak (sin njegovega brata grofa Alojza Jožefa in Helene Laurini) **Jožef Janez knez Porcia (1747–1785)**. Ta je bil poročen s svojo sestrično Marijo Franciško grofico Porcia (1765–1831), hčerjo Alfonza Gabrijela I.⁹² Gospodoval je devet let, otrok pa ni imel, zato ga je po smrti nasledil njegov brat, v Slovenskih Konjicah rojeni **Franc Serafin knez Porcia (1753–1827)**. Ta se je leta 1777 poročil z Barbaro baronico Jöchlingen. Ker je poroka naletela na neodobranje njegovega brata, kneza Jožefa Janeza, se je Franc Serafin preselil v vi-

nogradniško hišo v kraju Krottendorf pri Gradcu in se ukvarjal z botaniko. Kasneje je odšel na popotovanje po Italiji, kjer je v Firencah kot bolničar pomagal bolnim in ubogim. Po bratovi smrti je postal deveti knez Porcia. Slovel je po velikodušnosti do revnih in ubogih ter po številnih dobrih delih. Ohranila se je anekdota, da je za božič prebivalce vasi Vrabče obdaroval s sadnim kruhom, zaradi česar so mu ti dali vzdevek »knez sadnega kruha« (*Kletzenbrodfürst*).⁹³

Za časa Franca Serafina kneza Porcia je bil zgrajen novi veliki kamniti »Premski most« čez reko Reko. Na njem je še danes napis FRANCISCUS / SERAPHINUS PRINCEPS / SACRI ROMANI IMPERII / a PORTIA / 2da VICE A FUNDAMENTIS REPARAVIT ANNO 18 = 08 DEI / FELICITAS MO = / MO MISERIA. Zadnje besede so najbrž slogan kneza Franca Serafina – Deus Felicitas, Homo Miseria.⁹⁴ Druga plošča z napisom 1823 VOM WASSER ABGERISSEN. 1824 UNTER FÜRST FRANZ SERAPH AUFGEFÜHRT pa priča o tem, da je reka Reka leta 1823 uničila starejši most, naslednje leto pa je dal novega postaviti knez Franc Serafin.

V času gospodovanja Franca Serafina (podatki so za leto 1810) je gospodstvo Prem obsegalo 380 hub oziroma kmetij, prebivalcev je bilo 5202, od tega 2548 moških in 2654 žensk. Za primerjavo: gospodstvo Senožeče je takrat obsegalo 184 hub z 2475 prebivalci, od teh je bilo 1245 moških in 1230 žensk.⁹⁵

⁸⁹ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 185–187.

⁹⁰ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 137.

⁹¹ Sapač, *Grajske stavbe 19*, str. 119, 131.

⁹² Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 138.

⁹³ Wurzbach, Porcia, Franz Seraphin Fürst, str. 117.

⁹⁴ Wurzbach, Porcia, Franz Seraphin Fürst, str. 117.

⁹⁵ AST, Archivio privato Hohenwart. Busta 1, fasc. 2, Feudalità delle Province Illiriche 1810–1821, list 34.

Knez Franc Serafin je bil poročen dvakrat, prvič z Barbaro baronico Jöchlingen, s katero je imel pet hčera.⁹⁶ Ena od njih, Beata (1783–1820), se je leta 1812 poročila s pravnikom in sodnikom Antonom Gogalo (1780–1841) iz Nove vasi pri Lescah, ki je leta 1835 postal predsednik deželnega sodišča v Trstu. Ko je bil povzdignjen v plemiški stan s predikatom »Leesthal«, je v svoj grb prevzel lilijo iz grba rodbine Porcia kot spomin na prvo soprogo Beato.⁹⁷

Drugič se je knez Porcia poročil z neko grofico Sauer pl. Kosiak, s katero pa ni imel otrok. Z njegovo smrtjo leta 1827 (v Benetkah) je njegova rodbinska linija po moški strani izumrla.⁹⁸

Knežji naziv in rodbinski fidejkomis je nato podedoval **Alfonz Gabrijel II. knez Porcia (1761–1835)** iz mlajše rodbinske veje. Rodil se je leta 1761 v Gorici. Bil je vnuk grofa Germanika, brata Hanibala Alfonza kneza Porcia, njegova starša pa sta bila grof Alfonz Anton grof Porcia in Leopoldina grofica Attems. Vzgojen je bil na dvoru bavarskega volilnega kneza, pravo pa je študiral v mestu Kaiserslautern na Pfalškem. Postal je finančni svetnik v mestu Mannheim, v obdobju cesarja Jožefa II. pa je prišel v habsburške dežele.⁹⁹ Leta 1785 je postal okrožni komisar na Goriškem, leta 1791 pretor v Gradiški, leta 1795 pa stanovski odbornik na Goriškem.¹⁰⁰ Leta 1799 se je poročil s Terezijo, hčerjo Alojza Jožefa grofa Porcia.¹⁰¹ Po avstrijski osvoboditvi Ilirskih provinc ter pridobitvi Benečije in Lombardije za Avstrijsko cesarstvo je leta 1814 opravljal službo dvornega komisarja za organiziranje italijanskih provinc, naslednje leto pa je postal podpredsednik gubernija v Benetkah. Leta 1817 je postal tajni svetnik, leta 1819 pa podpredsednik deželnega gubernija kraljevine Ilirije v Ljubljani.¹⁰² Leta 1823 je bil imenovan za guvernerja Avstrijskega primorja in je to funkcijo opravljal do leta 1833. V tem času je skrbel za gospodarski razvoj mesta Trst ter za izboljšanje njegovih povezav z zaledjem. Leta 1830 pri Opčinah postavljeni obelisk, ki obeležuje spomin na izgradnjo nove ceste iz Trsta na kraško planoto, nosi napis: Curante / V. C. / Alphonso Porcia Princ. / Praefecto Provinciae / Collegium Mercatorum / Terrestinae Civitatis / Novae munificentiae / Augusti / Monumentum posuit. Istega leta ga je cesar Franc I. povzdignil med viteze reda zlatega runa. Knez Alfonz Gabrijel II. je umrl 20. aprila 1835 v Milanu.¹⁰³

Po Alfonzu Gabrijelu II. knezu Porcia je sijaj rodbine Porcia začel bledeti. Kneza je nasledil sin **Alfonz Serafin knez Porcia (1801–1876)**, ki je bil

poročen z Evgenijo grofico Vimercati-Sanseverino.¹⁰⁴ Imel je naziv vrhovnega dednega deželnega dvornega mojstra poknežene grofije Goriške, hkrati pa je bil član deželnih stanov na Koroškem in Kranjskem.¹⁰⁵ Njegovo gospostvo Prem je pred zemljiško odvezo leta 1848 obsegalo za 8977 oralov in 173,36 kvadratnih sežnjev¹⁰⁶ zemljiške posesti.¹⁰⁷ Po uveljavitvi zakona o zemljiški odvezi leta 1848 so pri fidejkomisnem gospostvu Prem še vedno ostala številna polja, pašniki, travniki in gozdovi, vendar je šel razvoj dogodkov v smer odsvojitve oziroma odprodaje teh parcel.¹⁰⁸ Enak trend velja za gospostvo Senožče.¹⁰⁹ Gospostvo Prem je zemljišča posedovalo v katastrskih občinah Prem, Ratečevo Brdo, Trnovo Mereče, Smrje, Velika Bukovica, Mala Bukovica, Čelje, Šembije, Dolnji Zemon, Parje, Zagorje, Palčje, Topolc, Selce, Petelinje, Nadanje selo, Stara Sušica, Narin in Radohova vas.¹¹⁰ Trideset let po zemljiški odvezi je gospostvo Prem obsegalo le še 387 oralov in 677,47 kvadratnih sežnjev ter se je torej v tem času zmanjšalo za 8589 oralov in 1095,89 kvadratnih sežnjev.¹¹¹

Na začetku petdesetih let 19. stoletja je Alfonz Serafin živel v Milanu, občasno na gradu v Špitalu na Koroškem, v zimskem času pa v Parizu ali Firencah. Leta 1867 je bil imenovan za člana gosposke zbornice na Dunaju.¹¹² Ta čast je pripadla tudi njegovim naslednikom vse do konca monarhije leta 1918.¹¹³

Alfonz Serafin je umrl leta 1876 v Monzi.¹¹⁴ Nasledil ga je njegov bratranec **Leopold knez Porcia (1801–1878)**, poročen s Karolino de Puerari, a je umrl že dve leti po prevzemu dediščine.¹¹⁵ V njegovem zapuščinskem inventarju iz leta 1879 je navedeno, da je grad Prem v razmeroma slabem in propadajočem stanju, zato je bil ocenjen le na 1000 goldinarjev.¹¹⁶

¹⁰⁴ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 138.

¹⁰⁵ Wurzbach, Porcia, Alphons Seraphin Fürst, str. 121.

¹⁰⁶ Stare merske enote, ki so bile v veljavi do leta 1872, ko je bil uveden metrični sistem. 1 oral = 0,575 ha; 1 kvadratni seženj = 3,597 m² (Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane. 2. marec 1872).

¹⁰⁷ SI AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov, 516/A Alfons Serafin Fürst von Porcia, 7. Fideikommiß-Herrschaft Prem, Gutachten, ad 2.

¹⁰⁸ SI AS 315, Deželna deska, Zemljiškknjižni vložki, knjiga 10, vložek 1165, Fideicommiss Herrschaft Prem, list A, str. 679–694.

¹⁰⁹ SI AS 315, Deželna deska, Zemljiškknjižni vložki, knjiga 13, vložek 1295, Fideicommiss Herrschaft Senosetsch, list A, str. 101–112.

¹¹⁰ SI AS 315, Deželna deska, Zemljiškknjižni vložki, knjiga 10, vložek 1165, Fideicommiss Herrschaft Prem, list A, str. 679–688.

¹¹¹ SI AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov, 516/A Alfons Serafin Fürst von Porcia, 7. Fideikommiß-Herrschaft Prem, Gutachten, ad 2.

¹¹² Wurzbach, Porcia, Alphons Seraphin Fürst, str. 121.

¹¹³ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 218.

¹¹⁴ SI AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov, 516/A Alfons Serafin Fürst von Porcia, Certificato di morte, 31. Gennajo 1876, Porcia principe Alfonso Serafino.

¹¹⁵ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 139.

¹¹⁶ SI AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov, 516/A Fürst Leopold Porcia, Verlass, Inventar der Fideikommissherrschaft Prem.

⁹⁶ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 138.

⁹⁷ Rugale in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 66–69.

⁹⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 138.

⁹⁹ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 209–210.

¹⁰⁰ Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1884), str. X.

¹⁰¹ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 138.

¹⁰² Beckh-Widmanstetter, Ueber Archive in Kärnten (1884), str. X.

¹⁰³ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 214–217.

Gradova Senožeče in Prem na fotografiji leta 1898 (*Österreich in Wort und Bild*, str. 503).

Leopoldu je sledil sin **Ferdinand knez Porcia (1835–1896)**, ki je bil najprej od leta 1859 poročen z Antonijo grofico Zeno,¹¹⁷ nato pa se je od nje ločil in se leta 1890 v Budimpešti poročil z Rozalijo Klein. Z nobeno od žena ni imel otrok. V knjigi *Postojnsko okrajno glavarstvo* je o njem zapisano: »Sednji posestnik je knez Ferdinand Porcia, kateri je tudi varuh (patron) farne cerkve. Dne 11. prosinca 1885 je bil knez na Premu. Spremljala sta ga pokneženi princ Viljem Hohenlohe in grof Franjo Wilczek. S svojo blago roko je visoki gospod revno šolsko mladino in druge reveže prav po knežje obdaroval.«¹¹⁸ Umrl je v Špitalu ob Dravi leta 1896.¹¹⁹

Po njegovi smrti je v ospredje prišla oddaljena stranska linija rodbine Porcia, ki je imela domicil v mestu Belényes na Ogrskem, danes imenovanem Beiuș v Romuniji, blizu meje s Sedmograško (Transilvanijo). Kot štirinajsti knez Porcia je gospostvi Prem in Senožeče podedoval **Ludvik knez Porcia (1838–1902)**, poročen z Eleonoro Jordan. Njegov oče je bil Oto grof Porcia, bratranec kneza Alfonza Serafina, njegova mati pa Ana Popovits.¹²⁰ Ludvik oziroma Lajos knez Porcia je bil uradnik na ogrskem ministrstvu za kmetijstvo, umrl pa je leta 1902 na

svojem gradu v Špitalu ob Dravi na Koroškem.¹²¹

Zadnji član rodbine Porcia, ki je bil lastnik fidejkomisnega gospostva Prem in Senožeče, je bil Ludvikov sin **Aládár knez Porcia (1869–1941)**, ki je dal decembra 1905 svoja gospostva na Kranjskem na dražbo. Izklicna cena je znašala 160.000 kron.¹²² Obe posestvi je na dražbi za 185.950 kron kupil Karel Lenassi, kurat cerkve sv. Mihaela pri Nadanjem selu, prek svojega pooblaščenca, advokata dr. Ivana Šušteršiča.¹²³ S tem ko je bil Karel Lenassi januarja 1906 vpisan kot lastnik v zemljiško knjigo, je bil izbrisan fidejkomis nad gospostvi Prem in Senožeče. Obenem je bilo konec prisotnosti rodbine Porcia na Kranjskem, ki je trajala dobrih 300 let.¹²⁴

Aládár je bil finančni svetnik v Budimpešti. Prvič je bil poročen z Ano Ging in drugič z Marijo Zajček. V prvem zakonu se mu je leta 1891 rodil sin Ferdinand, ki je umrl leta 1915.¹²⁵ Aládár je leta 1918 prodal še grad Špital na Koroškem. Kupca sta bila barona Hugo in Robert Klinger pl. Klingerstorff,¹²⁶ od te rodbine pa je leta 1930 grad kupilo mesto

¹²¹ *Neuigkeits Welt Blatt*, 26. 4. 1902.

¹²² *Wiener Zeitung*, 28. 12. 1905.

¹²³ SI AS 315, Deželna deska, Zbirka listin, zap. št. 72, leto 1906, 104/6 Adjudicierungsurkunde.

¹²⁴ SI AS 315, Deželna deska, Zemljiškoknjžni vložki, knjiga 10, vložek 1165, Fideicommiss Herrschaft Prem, list B, str. 699.

¹²⁵ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 140.

¹²⁶ Mitteilungen der Zentral-Kommission, Tätigkeitsberichte für das erste Halbjahr 1918, Kärnten, str. 97.

¹¹⁷ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 139; Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 225–226.

¹¹⁸ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 86.

¹¹⁹ *Wiener Zeitung*, 21. 4. 1896.

¹²⁰ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 139–140.

Aladár knez Porcia (1869–1941), zadnji lastnik Prema in Senožeč iz rodbine Porcia (Sport und Salon, Nr. 20, 1902).

Špital ob Dravi.¹²⁷ Po Aladárjevi smrti leta 1941 je poglavarstvo rodbine ponovno prešlo na oddaljene sorodnike,¹²⁸ tokrat na potomce iz linije Porcia di Sopra, oziroma vejo iz kraja Pordenone, z matičnim sedežem na gradu Porcia pri istoimenskem kraju. Trenutni šef rodbine je Guецello di Porcia, rojen leta 1971.¹²⁹

Zaključek

Od dveh sedežev gospostev, ki sta bili nekoč v lasti rodbine Porcia na Kranjskem, se je ohranil le grad Prem. Dvorec v Senožečah je bil po prvi svetovni vojni prepuščen zobu časa in je danes le še ruševina. Rodbina Porcia je tako kot mnoge plemiške rodbine v slovenski prostor prišla in iz njega tudi odšla. Njeni člani so zaznamovali furlanski, slovenski, avstrijski, bavarski, hrvaški in madžarski prostor. Za njimi je na gradu Prem ostala nepremična kulturna dediščina ter njihove življenjske zgodbe, ki, enako kakor zgodbe rodbin Raunach, Oberburg, Wallsee in Devinskih, tvorijo našo skupno dediščino v tem prostoru.

Med člani rodbine Porcia, ki so posedovali grad in gospostvo Prem, posebna pozornost velja Hanibalu Alfonzu oziroma njegovemu zapuščinskemu inventarju. Ta dokument razkriva notranjo opremo na gradu Prem sredi 18. stoletja, kar je zelo dragoceno, saj do sedaj razen podatkov o opremi po okusu lastnika Bruna Zucculina iz tridesetih let 20. stoletja o predmetih z gradu Prem ni bilo nič znanega. Če pa bi želeli od bližje podrobneje spoznati premske gospode iz rodbine Porcia, zgodovino gradu, administracijo gospostva Prem v novem veku od 17. do 20. stoletja ter ne nazadnje zgodbe in usode nekdanjih podložnikov gospostva Prem na ilirskobistriškem ter pivškem območju, bodo potrebne raziskave gradiva v Koroškem arhivu v Celovcu. Tja so namreč člani rodbine Porcia predali rodbinski arhiv ter arhive svojih gospostev, med njimi gospostev Prem in Senožeče. S preučevanjem teh virov bi lahko odgrnili tančico skrivnosti, ki zaenkrat še zakriva to obdobje naše zgodovine.

¹²⁷ Probszt-Ohstorff, *Die Porcia*, str. 150.

¹²⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 140.

¹²⁹ Imperio, Elenco, str. 148–149; Naschenweng, *Der landständische Adel*, str. 141.

Priloga: Zapuščinski inventar Hanibala Alfonza kneza Porcia (1738)

Inventarium

Über Weylandt deß Durchleüchtig Hochgebohrnen Fürsten, undt Herrn Herrn Hanibal Alphons Emanuel des Hl. Röm Reichs Fürsten von Portia, undt Mütterburg, zu Ortenburg, undt Brugnera, Herrn auf Schenoschetsch undt Premb, Pitterßbach, Goldenstein, Grünburg, Thraburg, und Flaschberg, Obrist Erb Hofmaisters der Fürstl. Grafschaft Görz, der Röm. Kayl. Mayl. etc. etc. würllichen Cammrrers seel. Gedächtnus bey der Herrschaft Premb hinterlassene, undt derzeit sich daselbst befindende Verlassenschaft, darzue auch daß zu Laybach gelegene Hauß Eingeführt worden.

Liegende Gründstükh

Erstlich gedachte Herrschaft Premb sambt aller An- undt Zuegehör.
Item der Herrn Siz Radels-Egkh oder Thurn.
Fehrer die fürstl. am Neüen Markht zu Laybach gelegene Behaußung.

Baarschaft

Ausser dessen, so sich bey der Löbl. Landts. Hauptl. Ställ. in Crain, oder in der *Sequestrations* Cassa befindet. Alß

	f.	xr.	d.
In Zechini 88 à pr 4 f. 15 xr. facit	374	—	—
In Ducaten 4 à pr. 4 f. 9 xr. ff.	16	36	—
In Philipi 13 à pr. 2 f. 5 xr. ff.	27	5	—
In Specie Gulden	6	30	—
In Siben-Zehner	5	23	—
In Sibnern	93	33	—
In vershidener Silber Münz	87	30	—

Bauern Ausstandt

	f.	xr.	d.
Graf von Plumenthallische Ausstandt de Anno 1735, undt 1736	2543	57	2
Sequestrations Ausstandt de Anno 1737, 1738, undt 1739.	8633	16	—

Schrüftliche Urkhunden

No. 1	Ein Wällisches durch den Maristoni fürgebendermassen geschribenes Urbarium de Anno 1644.
No. 2	Vershidene ungefertigte Handt Urbaria alß zwey de Anno 1678 undt zwey de Anno 1683 dan de Anno 1684 biß 1694 Inclusive Item de Anno 1695 bis 1697 Inclusive, fehre de Annis 1699, 1700, 1702, 1703, 1704, 1705.
No. 3	Contributions Register de Annis 1685 bis 1689 Inclusive, sodan de Annis 1690, 1691, 1692 undt zwey de Anno 1693. Item de Annis 1695, 1697, 1701 undt 1672.
No. 4	Ein Zinss Register ohne Dato.
No. 5	Ein Handt Urbar ohne Dato.
No. 6	Ein Detto Simile.
No. 7	Ein Holz Register de Anno 1721.
No. 8	Gemeine Dienst Registeria de Annis 1685, 1688, 1689, 1690, 1694, 1695, 1696, 1701.
No. 9	Jugendt Zehendt Register de Annis 1688, 1689, 1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1700 und 1705.
No. 10	Ein Pinen-Stökh Register de Anno 1697
No. 11	Wein Daz Register de Annis 1677, 1678, 1683, 1686, bis 1695 Inclusive worunter zwey de Anno 1695.
No. 12	Ein Criminal Process in Puncto Homicidii wider Jera Lenertschin de dato 1688.
No. 13	Fehrer ein Criminal Process in Puncto Homicidii wider Matheußen Skrebell.
No. 14	Ein Criminal Process wider Mathia Wishtschiakh de Anno 1683.
No. 15	Ein criminal Process contra Matheußen undt Marco Skrebell in puncto Homicidii de Anno 1682
No. 16	Ein Straff Register de Anno 1694.
No. 17	Ein liquidations Prothocoll de Anno 1681 bis 1692.
No. 18	Ein Criminal Process Contra Michael Miloschnikh vulgo Fartschez in Crimine Furti de Anno 1679.
No. 19	Ein liquidierter Register über die Raspacherische Ausständt sambt denen Beylagen.
No. 20	Koschutnikhische Ausstandt
No. 21	Ein Carlo Wagnische verwaltungs Raittung der Herrschaft Schenoschetsch de Dato 22ten Februarii 1700.

No. 22	Ein liquidations Register über die Raspacherische Ausständt de Dato 1683 bis 1693 Inclusive.
No. 23	Item ein anderes de Anno 1697 und 1698.
No. 24	Ein Verwalters Raittung des Jacoben Koschutnikh de Anno 1697.
No. 25	Ein Quittung des Ermellgewesten Verwalters der Herrschaft Premb pr. 420 f. L. W. de Dato 1 September 1702.
No. 26	Ein Specification der Wein Däz Restanten de Anno 1701.
No. 27	Ein Quittung von Josephen Marburg gewesten Verwaltern der Herrschaft Premb de Dato Idria den 5ten Juny 1700.
No. 28	Ein Puechhalterischer Extract de Dato 1702.
No. 29	Wein Däz Ausstandt de Anno 1696.
No. 30	Ein Specification des accordierten Wein Däz Ausstandt de Anno 1701.
No. 31	Ein Quittungs Copy pr. 1500 f. de Dato 9ten Aprill 1695.
No. 32	Ein Aufgaabs Specification des Neü aufgerichten gewesten Gestütts de Anno 1698.
No. 33	Ein Relation wegen das in 1694 Jahr erschlossenen Paulle Dougan.
No. 34	Ein Specification der Gräfl. Amt an Mauthen.
No. 35	Ein Ausstandt Lista der Steuer, und Gemein de Anno 1701.
No. 36	Etliche Register ohne Namben.
No. 37	Ein Inventarium denen Gregor Sambša pod Jamo betreffend de dato 20ten Jenner 1686.
No. 38	Ein Pinen Stökh Register ohne Dato.
No. 39	Ein Cassirter Vergleichs Contract zwischen Petter Megsche Müllner pod Jamo, dan seinen Brüedern de Dato Premb den 8ten Aprill 1646.
No. 40	Ein Cassirter Interims Bescheinung pr. 694 f. Gethraidt Gelder de Dato 1695.
No. 41	Ein Cassirter Original Bekhantnuss von Carlo Batoni Verwalter der Herrschaft Premb an Jury Schein wegen Aufrichtung einer Mühl de dato 15ten Juny 1681.
No. 42	Ein Summarischer Ausstandt Register de Dato 1702.
No. 43	Gerbada Ertrag de Anno 1694.
No. 44	Ein Prothocoll der Herrschaft Premb de Anno 1712 bis 1740 welches sich bey Handen des Verwalters Bajardi befindet.
No. 45	Ein Landsvized. Verordnung de Dato 17ten May 1678.
No. 46	Una Copia della Commissione di S. Maa, nella qualle Commanda la rellasatione del Sequestro del Castello di Prem.
No. 47	Ein Extract auß dem Spän-Buech über etliche Makhrizerische Gülden.
No. 48	Ein Paquet worinen verschidene Actiones zu finden.
No. 49	Ein Paquet, worinen verschidene Actiones zu finden
No. 50	Ein Fascicl unterschiedlicher Verordnungen undt Patenten.
No. 51	Forma waßgestalten ein Pfarer zu Spital von der Löbl. Grafschaft Ortenburg alß ordentliche, Vogt undt Lechens Herrschaft etc. intemporalibus installiert wirrdet.
No. 52	Ein Prothocolls Verzeichnus der wider den Jury Sambša vorgekehrten Schätzung.
No. 53	Ein original Versaz Brief de Dato 16ten Juny 1687 von Andree Zessnikh außgehendt.
No. 54	Pau undt Rdo. Gäll Register dem Fürstl. Mayerhof zu Premb betreffend.
No. 55	Ein Examen Contra Pietro Milomich de Dato 25ten Oktober 1695.
No. 56	Ein unliquidirter Ausstandt Register de Anno 1694.
No. 57	Ein Testament des Johann Kautschitsch de Anno 1696.
No. 58	Ein Criminal Process Gasporn Novakh betreffend de Dato 1696.
No. 59	Grafschaft Adlsperg undt Herrschaft Premb betreffende Streitigkeiten Puncta de Anno 1693.
No. 60	Ein Bekhantnuss des Marburg wegen empfangenen 2174 f.
No. 61	Ein Anzaigung der Marina Sedmakhin de Anno 1688.
No. 62	Verschiedene ungefertigte Attestata.
No. 63	Ein Erkantnuß dem Andree Fatur betreffend.
No. 64	Ein gefertigte Attestation de Dato 1698 dem Jury Gustinich betreffend. Dan ein andere de Dato 1697.
No. 65	Beschreibung weill. Jacoben Kureth der Herrschaft Premierischen Unterthans Verlassenschaft.
No. 66	Ein Cassirter Quittung von H. von Marburg.
No. 67	Ein Specification de Anno 1695.
No. 68	Ein Fascicl worinen verschidene Decrate undt Pettschafter zu finden.
No. 69	Ein original Bestands Contract dem Peter Wostianschitsch betreffend de Anno 1691.
No. 70	Ein Schätzung über daß Mathia Schinkhauizische Vermögen de Anno 1698.
No. 71	Unterschiedliche Puechhalterische Extracta in einen Fascicl.
No. 72	Ein grosses Fascicl, worinen sich verschidene Correspondenz Brieff undt unnuze Schrüften befinden.

No. 73	Verschiedene Mugerlische Correspondenz Brief.
No. 74	Ein Fascicl, worinen sich verschiedene Suppl. befinden.
No. 75	Ein Herrschaft Premier. liquidirter Pauern Ausstand de Annis 1735 und 1736.
No. 76	Ein Jugendt Zehendt Register de Anno 1739.
No. 77	Ein Zinss Register.
No. 78	Ein Handt Urbarium von 1735 bis 1739.
No. 79	Ein durch Johann Andree Bonin, alß gewesten Verwaltern der Herrschaft Premb verfastes Inventarium besogter Herrschaft Premb.
	Item ein dergleichen Inventarium so durch dem von Mezberg aufgericht worden. Diße zwey letzte Inventaria befinden sich bey Handen des H. Sequestratoris der Herrschaft Premb undt Schenoschetsch.

Bilder	
In den Fürstlichen Zimmer	
	Summi
Ein Contrafait Urbani VII Pontificis ohne Rammen	1
Ein Contrafait Sforze Portia mit vergulden Rahmen	1
Zwey grosse Contrafait eines Kaysers oder König, einer Kayserin oder Königin mit vergolten Rahmen	2
Ein Contrafait eines jungen Prinzen ohne Rahmen	
Ein Contrafait deß Fürsten Franzen Anthoni von Portia in den Kindtheit mit schwarzen Rahmen	1
Ein Steinerne Stug-Kugl	1
In den Zimmer neben der Capellen.	
Ein grosses herzogliches Contrafait ohne Rahmen	1
Drey kleine Deto	3
Im Saal.	
Zwey Papierene Bilder mit schwarzen Rahmen	2
Ein Contrafait Königs Philippi auß Hispanien.	1
Ein anderes Contrafait ohne Rahmen	1
In der Cammer ober deß Fürstens Zimer	
Nihil.	
Ob deß Verwalter Zimer.	
Ein Contrafait eines Cardinals ohne Rahmen	1
Ein Contrafait einer Prinzen ohne Rahmen	1
Dan ein Contrafait einer jungen Prinzessin ohne Rahmen	1

Beth Gewandt	
Vier völlig zerissene Madrazen, undt ein Hautb Kiss	4
Ein Feder Pett, undt eine Wollener Polster	2
Ein Wollene, und Ross-Harrene Madrazen	2
Ein alter Tebich	1
Ein Feder Peth	1
Ein Madrazen	1
Zwey Wollene alte Polster	2
Zwey Feder Better	2
Ein Wollener Polster	1
Lein Gebandt	
Nihil.	

Zin-Geschier	
Nihil.	
Mässing	
Ein Merster	1
Kupfer-Geschier	
Ein kleines Schisserl	1
Ein Brandt-Wein Kästl sambt der äusseren drey-Fuess	1
Ein balvier-Schüssl	1
Ein kupferner Brau Kästell	1
Ein kupferner Kuplenig	1
Mayolkhen Geschier	
Nihil	

Messer undt Gabell	
Nihil	
Thisch, Sessell, Stüell, undt Pettstatten	
In Fürstlichen Zimmer	
Eine Pettstatt von harten Holz	1
Ein aüssene vergolte Pettstatt	1
Vier zerissene Sessel von harten Holz mit leder überzogen, worunter zwey Litt. A. A. F. U. P. Signiert seindt	4
Ein Tisch von waichen Holz	1
Ob deß Fürstlichen Zimmer	
Nihil	
In der Cammer	
Ein grosser Kläder Kasten von waichen Holz	1
Ein Pettstatt etwas vergolt von harten Holz	1
Ein Trugen von harten Holz	1
Ein zerbrochener Sessel mit Leder überzogen mit Lit. A. A. F. V. P. Signiert	1
Am Saal bey dem Fürstl. Zimmer	
Ein alter Schankh-Tüsch von harthen Holz	1
Ein Kasten von weichen Holz	1
Ein Ovall-Tisch von waichen Holz	1
Ein lang Vier Egkheter Tisch von Harthen Holtz	1
In der Thafell Stuben	
Ein Ovall Tisch von harthen Holz	1
Ein Thürkhischer alter Tebich	1
Ein Pettstatt von waichen Holz	1
Ein Vier Egkheter Tisch von harten Holz	1
Acht Sessell mit Leder überzogen darunter einer zerbrochen, undt deren viere mit Lit. A. A. F. V. P. Signiert seindt	8
Am Saal bey deß Plegers Stuben	
Ein Ovall Tisch von waichen Holz	1
Ein Schänkh-Tisch von harthen Holz	1
Vier Sessel mit Leder überzogen, wovon drey mit Lit. A. A. F. V. P. Signiert seindt	4
In deß Schreibers Stuben	
Ein Pettstatt von waichen Holz	1
Ein Vier Egkheter Tisch von harten Holz	1
Ein kleiner Deto	1
Ein Kasten von waichen Holz	1
Zwey Sessel mit Leder überzogen	2
Ein Kürchen Trügl von harten Holz	1
In der Cammer ob deß Verwalters Stübel	
Zwey zerbrochene Pettstatt von harthen Holz	2
Ein alte Trugen von waichen Holz ohne Dekhel	1
In der nächsten Cammer darneben	
Nihil	
In der Cammer ob der Tafel Stuben	
Ein zerbrochener Sessel von harthen Holz	1
In der ob den Saal	
Ein alter Thüsch-Gerist	1
Ein Thürkischer zerissener Tebich	1
Ob der Cammer bey der Capellen	
Ein zerbrochene Pettstatt von harten Holz	1
Ein Trugen von waichen Holz	1
Zwey alte völlig zerissene Türkhische Tebich	2
In den obern Saal	
Ein zerbrochene Pettstatt von harten Holz	1
Ein alter Sessel von harthen Holz	1

Ein kupferner alter Ofen, so dan vernomben nach durch H. Saatholl zerschnitten worden	1
In den Zimmer bey dem Cammin	
Zwey alte Pettstätter von waichen Holz	2
Zwey zerbrochene Laam Sessel von harthen Holz	2
Ein vier Egkheter Tisch von harthen Holz	1

Gethraidt.		
Waitzen Mernig oder Koplenig	1156	—
Rokhen	126	1/2
Gersten Merl.	210	—
Habern	1397	—
Hiersch	189	—
Thürkischer Wazen	7	—

Rind Vieh an den Mayerhof	
Zwey grossen Ochsen	2
Sechs grossen Khüe	6
Ein junges zwey jariges Öxel	1
Ein Stüer	1
Ein junge Khue	1
Vier Kälber	4

Obiges Vieh soll von der Jezigen Sequestration Erkhaufft worden sein.

Hey undt Stroch	
Acht Fueder Stroch	8
Drey Fueder Hey	3
Dan ein voller Poden Hay ob den ddo. Stall	1

In der Kuchl	
Ein alter Kasten von waichen Holz	1
Ein alter Vier Egkheter Tisch von waichen Holz	1
Ein alter zerbrochener großer Käßell	1
Zwey Feuer-Hundt	2
Zwey Pradtspiess	2
Zwey Rost	2

In Kuchl Gewölb	
Ein alter Vier Egkheter Thüsch von waichen Holz	1
Ein Pettstatt von waichen Holz	1
Ein Mehl Trugen von waichen Holz	1

In den Speiss Gewölb	
Zwey Trugen von waichen Holz	2
Ein Fleischbankh	1
Ein Trugen ohne Dekhel	1
Ein Krauth Pottinkh	1
Ein altes Fässel	1
Ein Öell-Stain	1
Item Schmalz lb. 18	

Allerley Eißenwergkh	
Ein eißenes Prun Räd	1
Drey grosse Fürst Portysche Merkh-Preneißen	3
Ein halb aisener Räff	1
Ein Mittelmässiger Ampos	1
Ein Prunn-Kheten mit 173 Gliedern	1
Ein Paar Fueß Eißen vor die Malleficanten	1

In Wein Keller	
Zwey grosse Podinkh	2
Ein sehr grosser Oell Stain	1
Ein Deto kleiner	1
Ein klein Zuber	1
Ein grosses Vass	1
Ein kleines Vassel	1

In Krauth Keller	
Zwey grosse Krauth Podinkh	2
Zwey Deto kleinere	2
Ein zerfahlenes Weinfass	1

In Rist Cammerl	
Topel Haakhen	18
Musskheten	31

In Thurn.	
Zwey Merster	2

In Casten Hauss.	
Ein runder Tisch von harten Holz	1

In Casten.	
Ein Merl. oder Kuplenig mit eisenen Raff undt Stangen	1
Ein Halb Mernig oder Kuplenig mit eisenen Raff	1
Ein viertl Merl. oder Kuplenigkh mit eisenen Raff	1
Ein alter Kuplenigkh	1
Zwey alte unbrauchbare Vasser	2

In Ross Staall	
Nihil	

So dan kommen die Gethrayder Ausstandt.

Von 1737, 1738, undt 1739 Jahr.

Waizen Merl. oder Kuplenikh	272	1/2
Rokhen	21	—
Gersten	—	—
Hiersch	82	1/2
Habern	755	—

Urkundt dessen ist unser hierunter gestelte Färtigung Actum Herrschaft Premb den 18ten Jenner 1740.

L. S. Georg Andree Freyherr von Raunach als Hochen Commissarius.

L. S. Georg Joseph De Leo Freyherr als in Sachen Commisarius.

Franz Joseph von Aramsperg J. V. Dr. qua actuarius Commissionis.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AST – Archivio di Stato di Trieste
Archivio privato Hohenwart, 1522–1843.

AT KLA – Kärntner Landesarchiv
KLA Porcia, Herrschaftsarchiv.

Pfarrarchiv Spittal an der Drau
Sterbebuch Tom I. 1692–1756.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 1539–1871.
AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, 1747–1805.
AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, 1823–1869
AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, 1406–1898.
AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, 1544–1813.
AS 311, Zbirka fidejkomisnih spisov Deželnega sodišča v Ljubljani, 1770–1945.
AS 315, Deželna deska za Kranjsko, 1759–1945.
AS 2048, Zbirka digitalnih posnetkov arhivskega gradiva za slovensko zgodovino, ca. 1100–1939.

ČASOPISNI VIRI

Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane. Kos VI., 2. marec 1872.
Illyrisches Blatt, 1838.
Neuigkeits Welt Blatt, 1902.
Wiener Zeitung, 1896, 1905.

LITERATURA

Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Adelsberger Kreises. Laibach, 1819.
Ambrosoli, Solone: Lo zecchino di Porcia. *Rivista italiana di numismatica*, 1897, str. 159–173.
Beckh-Widmanstetter, Leopold von: Ueber Archive in Kärnten. II. Familien-Archiv in Spittal. *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*. IX. Jahrgang, 1883, str. CXXXV–CXLIII; X. Jahrgang, 1884, str. VIII–XVII.
Golec, Boris: Senožeče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospostvih. *Kronika* 54, 2006, št. 3, str. 365–384.
Gothaischer genealogischer Hofkalender nebst diplomatisch-statistischen Jahrbuche, 137. Jahrgang, Gotha: Justus Perthes, 1900 [Porcia na str. 415–416].
Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. Herausgegeben von der Kais. Akademie der Wis-

senschaften in Wien. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. Wien: Verlag von Adolf Holzhausen, 1906.

Imperio, Loredana: Elenco dei documenti nei quali figurano personaggi dei Prata e Porcia-Brugnera. *I Porcia: Avogari del Vescovo di Ceneda, condottieri della Serenissima, Principi dell'Impero; Atti del convegno 9 aprile 1994, Castello Vescovile di Vittorio Veneto*. Vittorio Veneto: Circolo Vittorioso di Ricerche Storiche, 1994, str. 143–150.

Imperio, Loredana: Presentazione. *I Porcia: Avogari del Vescovo di Ceneda, condottieri della Serenissima, Principi dell'Impero; Atti del convegno 9 aprile 1994, Castello Vescovile di Vittorio Veneto*. Vittorio Veneto: Circolo Vittorioso di Ricerche Storiche, 1994, str. 5–8.

J. Siebmacher's *grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*. Ersten Bandes Dritte Abtheilung, Dritte Reihe A. Die Fürsten des heiligen Römischen Reiches. M–Z. Nürnberg: Verlag von Bauer und Raspe, 1887.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine* (dopolnjen natis). Ljubljana: DZS, 1997.

Koropec, Jože: Slovenski puntarji med 1573 in 1635. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 46, n. v. 11, 1975, št. 1, str. 12–43.

Kosi, Miha: Boj za prehode proti Jadranu – Kras od 12. do 15. stoletja (politično- in vojnogodovinska skica). *Kronika* 63, 2015, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 379–444.

Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »Dežele Kras«*. *Vojaska in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2018.

Krones, Franz von: Porzia, M. Johann Ferdinand Fürst von. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 26, 1888, str. 450–452.

Lannes, Mario: *Il castello di Primano*. Trieste: Topografia Consorziale, 1936.

Mitteilungen der Zentral-Kommission für Denkmalpflege, III. Folge, Band XVI, Nr. 2, 1918, str. 97.

Naschenweng, Hannes P.: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020 (dostopno na: https://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/12799919_77967720/a7a9fa8a/NASCHENWENG%20Webseite%20Version%20Oktober%202020.pdf).

Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis. Postojna: Založil in tiskal R. Seber, 1889.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 4).

Probszt-Ohstorff, Günther: *Die Porcia. Aufstieg und Wirken eines Fürstenhauses*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten; Bonn: Rudolf Habelt Verlag, 1971.

Remec, Alojzij: *Veliki punt. Kmečka zgodba iz 18. stoletja*. Gorica: Založil Alojzij Filipič, 1909.

Rugale, Mariano in Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. 1. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.

Santon, Vania: *Al servizio degli Asburgo: carriere, famiglie e proprietà di nobili friulani in Austria tra Seicento e Settecento*. Trieste: Università degli studi di Trieste, 2012 (doktorska disertacija).

Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 3, Notranjska. Knjiga 1, Med Planino, Postojno in Senožecami*. Ljubljana: Viharnik, 2005 (Grajske stavbe, 17).

Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 3, Notranjska. Knjiga 3, Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Grajske stavbe, 19).

Sapač, Igor: *Srednjeveška gradbena zgodovina gradu Prem. Acta Histriae 27, 2019, št. 3, str. 439–476*. DOI: 10.19233/AH.2019.19

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Türk, Franz: *Fürst Hannibal Alphons von Porcia 1698–1738. Carinthia I., Heft 4, 145. Jahrgang, 1955, str. 694–707*.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Vidmar, Polona: *Rodovnik Auerspergov s Turjaka ter rodovniki genealoga in historiografa Dominika Frančiška Kalina von Marienberg za dvorno plemstvo. Kronika 69, 2021, št. 2, str. 239–266*.

Wurzbach, Constantin von: *Porcia, Alphons Seraphin Fürst. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 23. Theil*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1872, str. 121.

Wurzbach, Constantin von: *Porcia, Franz Seraphin Fürst. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 23. Theil*. Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1872, str. 117.

Wurzbach, Constantin von: *Porcia, Hannibal Alphons Emanuel Fürst. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 23. Theil*. Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1872, str. 121.

S U M M A R Y

The noble Porcia family and the legacy of Hannibal Alphons Prince of Porcia at Prem Castle

The noble Porcia family left its mark on the territories of modern Friuli, Slovenia, Austria, Bavaria, Croatia, Hungary as well as Rumania and, as the legend goes, had its roots reaching as far back as the kings of Troy and Sicambri. Its seat was originally in Friuli, where it owned the counties of Porcia, Prata, Brugnera, and Ceneda from 1181 onwards and served the Aquileian patriarchs. Following the arrival of the Venetians in 1420, the members of the Porcia family were servants of the Republic of San Marco. In the second half of the sixteenth century, Hermes Count von Porcia (ca. 1550–1608) passed into the service of the Habsburgs, assuming the offices of chamberlain and ambassador of the Inner Austrian government to the Venetian Republic at the court of Charles II, Archduke of Austria. Through his marriage to the Carniolan noblewoman, Magdalena Baroness von Lamberg, he came into the possession of the Senožeče seigniory. Their son, Johann Sforza Count von Porcia (ca. 1576–1639) reaffirmed the family's status in Carniola by marrying Anna Maria von Raunach and purchasing the Prem seigniory, which his wife's ancestors had held in lease. To prevent the newly acquired seigniories from being divided and fragmented through inheritance, Hermes and Johann Sforza created a fideicommissum in their respective wills. The family reached its zenith during the days of Johann Ferdinand von Porcia (1605–1665), who held the offices of provincial administrator in Carniola and of *Hofmeister* or, rather, tutor of Archduke Leopold, later-to-become Emperor Leopold I. After Johann Ferdinand was appointed as the imperial first minister, in 1662 the emperor raised him and his successors to the rank of princes. In that time, Johann Ferdinand further expanded his estates by purchasing the County of Ortenburg in Carinthia with its seat in Spittal an der Drau (Sln. *Špital ob Dravi*). He was succeeded by his son Johann Karl (died in 1667) and his grandson Franz Anton (1663–1698). Because the latter died childless, the family heritage and princely title passed on to Hannibal Alphons, a distant relative from the side branch of the Porcia family, settled in Bavaria. In the nineteenth and twentieth centuries, the estate and princely title were frequently inherited via side family branches due to the lack of direct male successors.

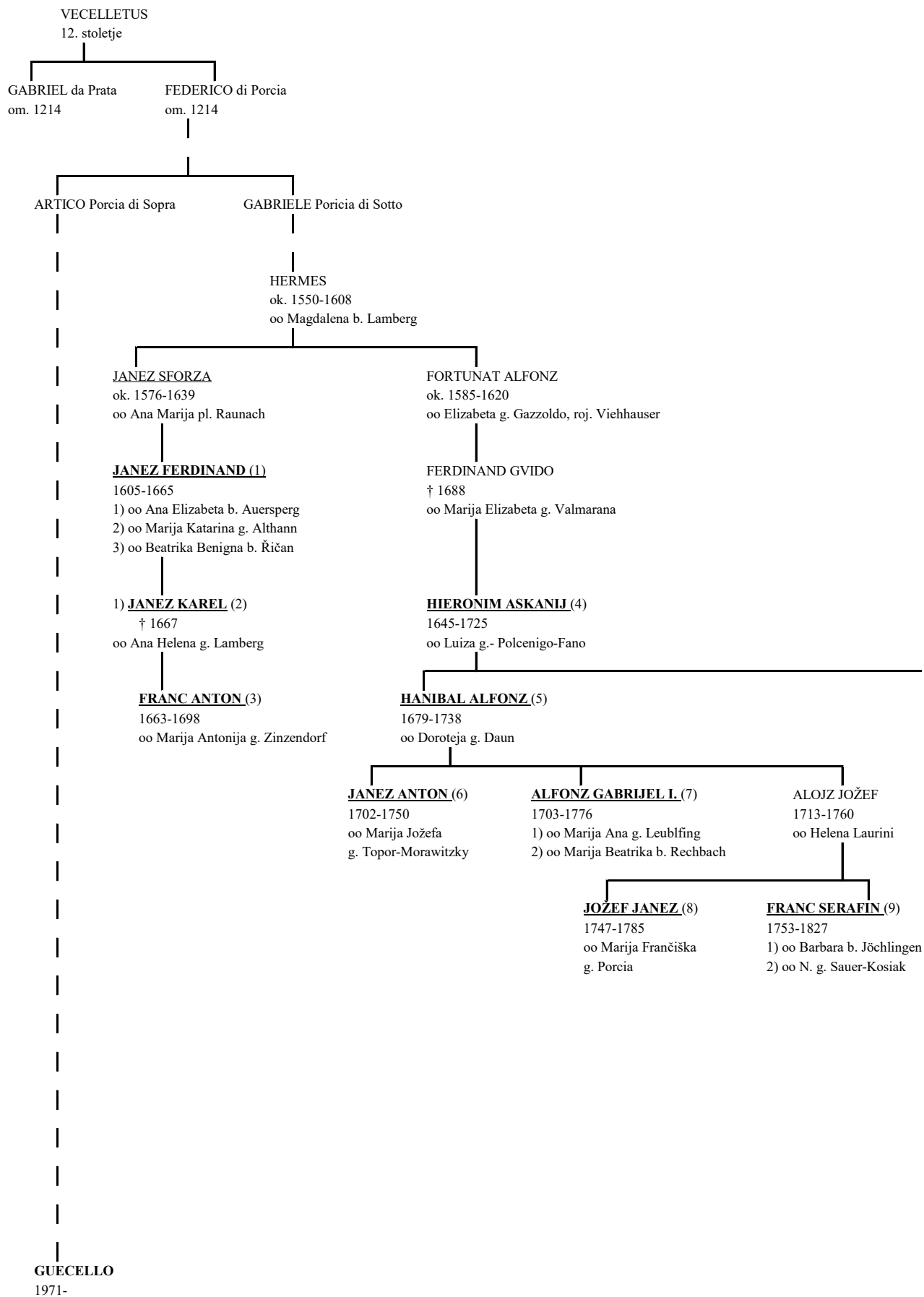
In the service of the Habsburg emperors, Hannibal Alphons Prince of Porcia (1679–1738) held the positions of the lieutenant-general of Croatia and

Maritime Frontier (Germ. *kroatische und Meergrænze*) in Karlovac, the president of the commission for investigating the peasant uprising in Tolmin (Germ. *Tolmein*), the provincial governor of Carinthia, and the president of the imperial commercial college for Trieste and Rijeka. He was the first and only member of the family who exercised the right to mint coins with his image. Hannibal Alphons was succeeded by ten princes from the Porcia family, most notably Franz Serafin (1753–1827), a great philanthrope, and Alphons Gabriel II (1761–1835), the governor of the Austrian Littoral. The reputation of the Porcia family gradually began to fade following the abolition of serfdom in 1848. Finally, in 1906, Prince Aladár Porcia (1869–1941), a representative of the

Hungarian branch of the family, sold the castles of Prem and Senožeče, thus putting an end to the Porcias' three-hundred-years-long presence in Carniola or, rather, Slovenia.

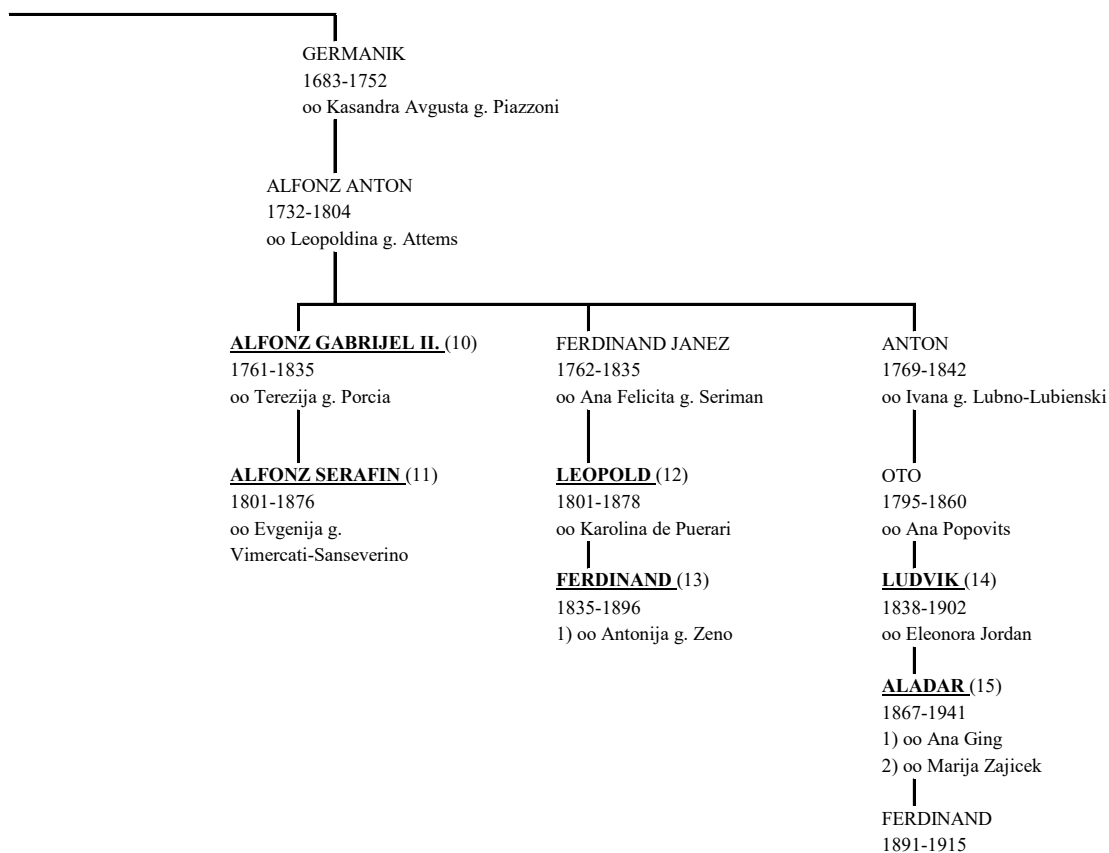
The oldest of the probate inventories for individual members of the Porcia family, which are now kept by the Archives of the Republic Slovenia, is that concerning the estate of Hannibal Alphons Prince of Porcia (1740). Apart from listing sums in cash, (land) registers, and other documents, it also provides a detailed and unique room-by-room itemization of Prem Castle's furnishings. These pieces of information help us to visualize the interiors of the castle as they were three hundred years ago, that is, during the period when it was in the hands of the Porcia family.

RODOVNIK RODBINE PORCIA (shematični prikaz)

Odebeljena imena označujejo kneze, podčrtana imena pa lastnike Prema;
za imenom vsakega kneza je njegova zaporedna številka.

Grad Prem na stari razglednici (hrani: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

Boris Golec

prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0003-0367-0141

Dvorec Trnovo – tri razrešene neznanke: nastanek, izginotje in lokacija

IZVLEČEK

Dvorec Trnovo, imenovan po istoimenski vasi, danes delu Ilirske Bistrice, je eden tistih zgodnjemodernih dvorcev, sedežev zemljiških gospodov, katerih lokacija je utonila v pozabo, zelo dolgo pa je bil pozabljen celo njegov obstoj. Glavna razloga za to sta dva. Prvič, majhno zemljiško gospostvo z imenom dvorec Trnovo je obstajalo samo del 18. stoletja, stavba dvorca pa po videzu ni tako izstopala, da bi jo pozneje nujno povezovali z nekdanjim sedežem zemljiškega gospoda. Gospostvo so ustanovili baroni Oberburgi in je kot pravna oseba dejansko prenehalo obstajati že leta 1762, ko si je njegovo posest razdelilo pet dedičev barona Volfa Antona. Dvorec, v resnici le boljša hiša, je tedaj pripadel baronovi sestri, ki ga je dve desetletji pozneje prepustila sorodniku iz druge veje Oberburgov, ko pa je prisel v neplemiške roke, se je spomin na njegovo nekdanjo funkcijo dokončno izgubil. Prispevek na metodološki način prikazuje odkrivanje nastanka, lokacije in izginotja dvorca.

KLJUČNE BESEDE

dvorec Trnovo, Trnovo pri Ilirski Bistrici, baroni Oberburg, kastelologija, kataster

ABSTRACT

TRNOVO MANSION–THREE MYSTERIES SOLVED: ITS ORIGIN, DISAPPEARANCE, AND LOCATION

Trnovo Mansion, named after the eponymous village, which now forms part of Ilirska Bistrica, is one of those early modern mansions and seigniorial seats, the location of which has sunken into oblivion and the very existence of which has remained forgotten for a very long time. There are two main reasons for this. First, the small seignior, named Trnovo Mansion, only existed for a part of the eighteenth century, and the appearance of the building itself was in no regard so distinct as to be later necessarily associated with the former seigniorial seat. Founded by the Barons Oberburg, the seignior de facto ceased to exist as a legal entity in 1762, when its estate was divided among Baron Wolf Anton's five heirs. At that time, the mansion itself, no more than a fine house, belonged to the baron's sister, who, two decades later, handed it over to her relative from another branch of the Oberburg family. Once it passed into non-noble hands, the memory of its former function was definitively lost. The article methodologically presents the process of tracing the construction, location, and disappearance of the mansion.

KEY WORDS

Trnovo Mansion, Trnovo near Ilirska Bistrica, Barons Oberburg, castellology, cadastre

Dvorec Trnovo je eden tistih zgodnjenovoveških dvorcev, sedežev zemljiških gospodov, katerih lokacija je utonila v pozabo. Celo njegov obstoj je bil pozabljen tako naglo in temeljito, da za dvorec oziroma graščino s tem imenom očitno že konec 19. stoletja ni vedel nihče. Vsakršno omembo ali vsaj namig na kak dvorec v Trnovem tako pogrešamo že v domoznanski monografiji *Postojnsko okrajno glavarstvo* iz leta 1889.¹ Tudi v *Krajevni leksikon Slovenije* iz leta 1968 ni o tem plemiškem domovanju nobene besede.²

Kaže, da je v strokovni literaturi na obstoj dvorca prvi bežno opozoril trnovski rojak, gospodarski zgodovinar Vlado Valenčič (1903–1999). Leta 1980 mu je v prvi številki *Bistriških zapisov*, v prispevku o gospodarski preteklosti Bistrice in Trnovega, namenil le nekaj omemb kot enemu od zemljiških gospodov, ki so sredi 18. stoletja v obeh vaseh imeli podložnike. Zasedil ga je v terezijanskem katastru, kot njegovega lastnika pa imenoval barona Oberburga brez osebnega imena.³ Poleg tega je zapisal, da se rodbina baronov Oberburgov v 18. stoletju omenja v matičnih knjigah trnovske župnije in da je živela »menda celo v Trnovem«.⁴

Več podatkov o dvorcu je lahko Valenčič kmalu zatem prebral v monografiji arhivistke in zgodovinarke Majde Smole *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, ki jo je dve leti po njenem izidu (1982) večkrat citiral v drugi številki *Bistriških zapisov* (1984).⁵ Smoletova, ki je celovito obdelala gradove in dvorce v deželi – vse je nediferencirano imenovala s skupnim imenom graščina –, je za čas od srede 18. stoletja kot glavni vir uporabljala deželno desko za Kranjsko, tedaj novonastalo zemljiško knjigo za zemljiške gospode.⁶ V njej je našla posest z imenom Dvorec Trnovo (*Hof Dornegg*), o kateri so na voljo le podatki do leta 1781 in dobrih sto let pozneje (1887) zabeležba o izbrisu dvorca iz evidence kot brezpredmetnega. Prvi podatek o njem je datiral v leto 1762, ko je Volf Anton baron Oberburg v oporoki njegovo posest razdelil med več dedičev. Ne da bi se oprla na kak vir, je M. Smole obstoj Trnovega pravilno pomaknila nekoliko nazaj, v drugo četrtino 18. stoletja, in lastništvo v tem času pavšalno pripisala baronom Oberburgom. Tako kot se nasploh ni ukvarjala z lokacijami gradov in dvorcev, se je pri Trnovem zadovoljila z navedbo katastrske občine (Trnovo) in s številom kmetij (7 in 5/6 po deželni deski leta 1767).⁷

Če izvzamemo Valenčičeve bežne omembe iz leta 1980, se je pisana zgodovina dvorca Trnovo pravzaprav začela šele s Smoletovo (1982). Valenčič ji je kmalu dodal svoj prispevek, ko se je v drugi številki *Bistriških zapisov* (1984) temeljito lotil terezijanskega katastra za celotno območje nekdanjega bistriškega sodnega okraja.⁸ V katastrskem operatu tega prvega katastra za naše ozemlje, sestavljenega sredi 18. stoletja še po posameznih zemljiških gospodvih in ne po teritorialnem načelu,⁹ je ohranjeno tudi gradivo zemljiškega gospodstva z imenom Dvorec Trnovo.¹⁰ Po različnih dokumentih iz katastra je Valenčič Trnovo strnjeno opisal z besedami: »Gospodstvo pod nazivom Dvorec Trnovo je pripadalo baronu Volku [Volfu – op. B. G.] Antonu Oberburgu. Obsegalo je 6 1/2 hub [kmetij] podložnih zemljišč, imelo je tudi nekaj podružnikov [kajžarjev] in dva mlina v Bistrici. Pristave ni imelo, pripadala pa sta mu le dva mala vrtova in dva travnika. Po nazivu gospodstva bi sodili, da je imelo graščinsko poslopje, dvorec, vendar iz spisov ni videti, kje je stalo.« Valenčič je glede na katastrsko oznako *Hof* pravilno presodil, da je moral tudi fizično obstajati dvorec oziroma graščina, drugače kot pri (nekaterih) manjših zemljiških gospodih, katerih posest se je imenovala imenje (*Gült*). Tako je za imenje Marije Antonije baronice Oberburg z obsegom 8 hub zapisal, da »najbrž ni imelo niti graščine«, in sicer glede na to, da ni premoglo »dominikalnih zemljišč, to je zemljišč, ki bi jih zemljiški gospod obdeloval v lastni režiji«. Tudi za manjšo posest Marije Ane pl. Raab, rojene baronice Oberburg, s tremi podložnimi hubami in pol je ugotovil, da je bilo brez dominikalne zemlje.¹¹ Neobstoj dvorca oziroma graščine kot sedeža je nasploh značilnost tistih imenj, ki v katastru in tudi sicer niso poimenovana s toponimom, ampak zgolj po lastniku; ta je lahko prebival kjer koli, denimo v kaki hiši v mestu ali na podeželju. Imenja so pogosto inkorporirali kakemu gospodstvu, v okviru katerega pa so administrativno ostala posebno telo.¹²

Ker sta Smoletova in Valenčič vsak na svoj način in vsak po drugem viru (deželni deski oziroma terezijanskem katastru) že precej natančno obdelala lastnike in podložno posest dvorca, bom njune ugotovitve o tem v nadaljevanju v glavnem samo povzel in po potrebi dopolnil. Podrobneje bom obdelal manjkajoči del kronologije obravnavanega predmeta – njegove začetke, o katerih za čas pred terezijanskim

¹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, zlasti str. 68–80.

² *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 90–91.

³ Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti*, str. 73 in 87. – Valenčič je na str. 70, kjer je vse zemljiške gospode naštel, dvorec Trnovo pomotoma izpustil, ga je pa omenil v opombi, ki se na to mesto nanaša (str. 83, op. 14).

⁴ Prav tam, str. 70.

⁵ Valenčič, *Nekdanji bistriški okraj*, str. 33. – Valenčič je tudi opozoril, da je Smoletova graščino Zemon napačno imenovala Zemono (prav tam, op. 8).

⁶ O deželni deski: Smole, *Graščine*, str. 6–7.

⁷ Prav tam, str. 503.

⁸ Valenčič, *Nekdanji bistriški okraj*, zlasti str. 7.

⁹ Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 321–324.

¹⁰ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109.

¹¹ Valenčič, *Nekdanji bistriški okraj*, str. 7.

¹² O imenjih prim. Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 194–195. – V Trnovem je bilo takšno imenje, imenovano po lastniku, Klapšetovo imenje v rokah tamkajšnjega mitničarja in poštnega mojstra; posest je sicer ležala v Velem Brgudu v hrvaški Istri, tedaj na Kranjskem (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 21, P 169); prim. Smole, *Graščine*, str. 80).

katastrom nismo vedeli ničesar. Nadalje bom osvetlil vprašanje, kako in zakaj je dvorec poniknil v pozabo, in se kot osrednjemu problemu posvetil njegovi lokaciji. V kastelološki in domoznanski literaturi namreč od Valenčiča dalje beremo, da ni znano, kje je stal.¹³

Nastanek in zaton dvorca

Pri dvorcu Trnovo je – kot sploh pri oznaki *Hof* – treba razlikovati med stavbo in pravno osebo (z dominikalno in podložniško ali rustikalno posestjo). V virih je skoraj vedno mišljena le pravna oseba – zemljiško gospostvo (v širšem pomenu besede, ne kot pravo, teritorialno gospostvo). Kot tak je dvorec Trnovo obstajal zelo kratek čas, le nekaj desetletij v 18. stoletju. Njegov sedež, domovanje lastnikov iz rodbine baronov Oberburgov, ga je krepko preživel, vendar sam po sebi ni vzbujal posebne pozornosti in mu na prvi pogled ne bi pripisali takšne vloge.

Glede védenja o dvorcu pred nastankom terezijanskega katastra (1747–1756) smo za zdaj v celoti odvisni od kranjske imenjske knjige, davčne evidence nad zemljiškimi gospodi, ki so jo od prve polovice 16. stoletja vodili deželni stanovi.¹⁴ Tega dragocenega vira, čeprav zaradi neažuriranega vodenja ne vedno tudi najbolj zanesljivega, M. Smole žal ni uporabljala, prav na njegovi podlagi pa je mogoče rekonstruirati začetke dvorca kot pravne osebe in tudi kot stavbe.

Nobenega dvoma ni, da dvorec Trnovo niti kot pravna oseba niti kot stavba s tem imenom še ni obstajal v Valvasorjevem času. V *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), kjer so tovrstni majhni dvorci v XI. knjigi vsaj omenjeni pri opisih drugih gradov in dvorcev – Valvasor o vseh nediferencirano govori kot o gradovih (*Schloss*) –, ga pogrešamo. Opis gradu Bistrica ima na koncu samo omembo pol ure oddaljenega dvorca Zemon (*Seml*), ki je bil tedaj že v rokah baronov Oberburgov.¹⁵ Druga veja te rodbine je šele nekaj desetletij pozneje zasnovala majhno novo zemljiško gospostvo s sedežem v vasi Trnovo, po kateri je posest dobila ime.

O Oberburgih je Valenčič izrazil domnevo, da bi bil lahko med njihovimi predniki Janez Oberburg, sredi 15. stoletja izpričan kot upravitelj in kastelan (gradiščan) na Premu.¹⁶ Kranjsko deželanstvo in z njim sedež na deželnih zborih je rodbina pridobila leta 1571,¹⁷ Lovrenc pl. Oberburg pa je leta 1669 pri cesarju Leopoldu I. zanjo izprosil še baronski naslov, in sicer predvsem zaradi vojaških zaslug rodbinskih članov.¹⁸ Na ilirskobistriškem območju Oberburge

srečamo že v 16. stoletju,¹⁹ nato pa kontinuirano od druge polovice 17. do zgodnjega 19. stoletja kot lastnike dvorca Zemon.²⁰ Po Valvasorju je Janez Jakob baron Oberburg, mejni proviantni mojster Kranjske, Zemon pridobil s poroko z Ano Marsilijo Marastoni, hčerko Valvasorju prvega znanega lastnika, in ta je kot Oberburgova vdova gospodarila v času izida *Slave vojvodine Kranjske*.²¹ Vendar pa »ustanovitelj«²² dvorca Trnovo Janez Jožef baron Oberburg (1670–1734) in njegov sin Volf Anton (ok. 1699–1762) nista izšla z Zemona. Oče se je rodil v dvorcu Prestranek v župniji Slavina pri Postojni,²² sin pa skoraj nedvomno v Klani v hrvaški Istri,²³ tedaj na Kranjskem. Janezu Jožefu so v imenjski knjigi leta 1706 pripisali manjšo posest, imenovano vas Klana (*Dorff Clana*), ki je prej pripadala klanskemu gospostvu, bila leta 1673 prodana in jo je Oberburg odkupil nazaj ter dal prepisati nase.²⁴ V imenjski knjigi so jo z 11 goldinarji imenjske rente vodili kot vas Klana oziroma posest Klana (*Guett Clana*). Pod tem imenom jo je baron Janez Jožef leta 1720 zamenjal z Adamom Danijelom pl. Lazarini-

3. 9. 1669. – Rodbine Oberburg ne pozna temeljno delo o plemiških povzdignitvah (Frank, *Standeserhebungen und Gnadendakte* 4, str. 2).

¹⁹ Henrik pl. Oberburg je imel po urbarju postojnskega gospostva iz leta 1576 žago v Bistrici (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 42, urbar gospostva Postojna, s. d. [1576], s. p., Feistriz). Vsaj že leta 1620 so Oberburgi posedovali dvorec Turn pri Premu (Smole, *Graščine*, str. 509), kjer jih kot nekdanje lastnike leta 1689 omenja tudi Valvasor (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 459).

²⁰ Sapač, *Grajske stavbe*, str. 196; Smole, *Graščine*, str. 568.

²¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 135.

²² Janez Jožef baron Oberburg je bil krščen 12. decembra 1670 kot sin barona Andreja Bernardina in Katarine Sidonije (ŠAK, Ž Slv, MKK 1650–1695, s. p.; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel in den Matriken*, str. 280). Umril je 23. novembra 1734 v Trnovem, mrliška matica pa mu prisoja 66 let (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1702–1747, s. p.). Njegov oče Andrej Bernardin je bil sin Lovrenca, ki je leto poprej dosegel baronski naslov in čigar baronska diploma omenja tudi zasluge sina Andreja Bernardina, stotnika v Otočcu (SI AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 66, Oberburg, 3. 9. 1669). Dvorec Prestranek je Andrej Bernardin kupil leta 1669 in ga obdržal do prodaje leta 1675 (Smole, *Graščine*, str. 390). O času rojstva sina Volfa Antona priča navedba njegove starosti okoli 63 let v trnovski mrliški matici 15. avgusta 1762 (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1748–1790, s. p.).

²³ Maticne knjige župnije Klana, ki je tedaj že obstajala (Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 754), so vse izgubljene za čas pred letom 1821 (t). – Valvasor leta 1689 piše, da je gospostvo Klana v posesti dedičev pokojnega Andreja Bernardina barona Oberburga (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 303). Po M. Smole ga je za njim imel Jožef baron Oberburg, nato pa ni poznala lastnikov do leta 1735 (Smole, *Graščine*, str. 216). Gl. tudi naslednjo opombo.

²⁴ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699r. – Leta 1673 je to posest 20 hub in z imenjsko rento 11 goldinarjev od klanskega gospostva kupil Rafael Panizoll (*Raphael Bonicelli*) (prav tam). Valvasor gospode Panizolle navaja kot lastnike gospostva Klana, in sicer pred Horacijem Scampichem, ki so mu sledili baroni Oberburgi (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 303). Gospostva Klana kot takega v imenjski knjigi ni mogoče najti. Potemtakem je bila posest z imenom vas Klana temeljna posest klanskega gospostva, ki je v tem času že imelo sedež v tamkajšnjem novem gradu.

¹³ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 346; Sapač, *Grajske stavbe*, str. 184; Simčič, *Ilirskobistriški gradovi*, str. 57.

¹⁴ O imenjski knjigi gl. Polec, *Svobodniki na Kranjskem*, str. 16–33.

¹⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 135.

¹⁶ Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti*, str. 71.

¹⁷ Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel in den Matriken*, str. 499.

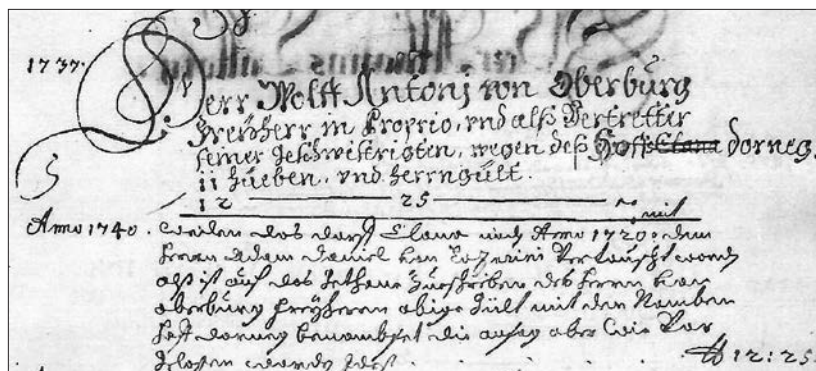
¹⁸ SI AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 66, Oberburg,

jem, lastnikom gospostva Gotnik, ki je imelo sedež v dvorcu pri Zabičah jugovzhodno od Ilirske Bistrice. Janez Jožef je v zameno za klansko posest postal lastnik imenja s 15 goldinarji in 45 krajcarji imenjske rente, odcepljenega od gotniškega gospostva.²⁵

Tako je ta veja baronov Oberburgov prišla na bistriško območje, kjer so tedaj že živeli in gospodarili zemonški Oberburgi. Družina barona Janeza Jožefa, ki mu je bilo leta 1720, ko je posest kupil, petdeset let, se je naselila v samem Trnovem, o čemer pričajo župnijske matične knjige od leta 1729 dalje,²⁶ eno leto potem, ko je tu na poti na Reko prenočeval cesar Karel VI. Vprašanje je, zakaj se je cesar nastanil v župnišču,²⁷ ne pri Oberburgih, če je njihov dvorec že stal. Morda še ni bil dokončan in za visokega gosta dovolj udoben. Župnik je tudi veliko laže izpraznil župnišče, poleg tega pa je bila trnovska župnija pod deželnoknežjim, torej cesarskim patronatom.²⁸ Kot bomo videli v nadaljevanju, je dvorec nastal na zemljišču, ki ga je kupil Volf Anton baron Oberburg, ta pa v dvajsetih letih še ni bil lastnik posesti. Oberburgi bi potemtakem v Trnovem najprej živeli v neki drugi hiši. Nič manjša ni možnost, da so se vendarle – kot najemniki ali zakupniki – nastanili v hiši, ki jo pozneje srečamo kot dvorec Trnovo oziroma jo je Volf Anton prezidal ali zgradil na novo na istem mestu. Kot krstni botri z izrecno navedenim krajem bivanja Trnovo (*ex Ternoua*) se od konca

dvajsetih let pojavljajo naslednji Oberburgi: baron Anton, v katerem prepoznamo poznejšega lastnika dvorca Volfa Antona,²⁹ njegova neporočena sestra Terezija, navedena kot hči barona Jožefa, tj. Janeza Jožefa,³⁰ ter druga še neporočena sestra Marija Ana, prvič označena kot Antonova sestra in Jožefova hči, drugič pa le kot hči slednjega.³¹ Baron Janez Jožef se je neznanokje, najverjetneje okoli leta 1730, vnovič poročil,³² tako da sta se mu v zakonu z drugo ženo Marijo Antonijo rodila še otroka Ferdinand (1732) in Elizabeta (1733), oba v Trnovem; za krstne botre so jima šli zemonški baroni Oberburgi in gotniški pl. Lazariniji.³³ Že 23. novembra 1734 pa je »začetnik« kratkotrajne trnovske veje Oberburgov preminil.³⁴

Njegovo posest, ki so jo v kranjski imenjski knjigi še naprej vodili pod imenom vas Klana, sta naslednje leto, 1735, dala prepisati nase brata barona Franc Jožef in Volf Anton kot očetova dediča in pooblaščenca svojih sorojencev. Po poravnavi med njimi so hkrati s tem dejanjem dve hubi prenesli na njuno mačeho, očetovo drugo ženo Marijo Antonijo kot skrbnico dveh mladoletnih otrok, tako da se je imenjska renta bratov Oberburg zmanjšala na 12 goldinarjev in 25 krajcarjev. Dve leti pozneje, leta 1737, je lastnik posesti, ki je obsegala 11 hub in se je še vedno imenovala vas Klana (*darff Clana*), na prošnjo in po deželno-stanovskem dekretu postal Volf Anton sam, obenem kot zastopnik omenjenih sorojencev.³⁵ Istega leta

Zapis o preimenovanju posesti z imenom vas Klana v dvorec Trnovo v kranjski imenjski knjigi leta 1740 (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699v).

²⁵ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699r. – Podrobnosti o kupljeni posesti ne poznamo, ker za ta čas niso ohranjeni urbarji gospostva Gotnik (prim. Znidaršič Golec, *Vodnik*, str. 71).

²⁶ Na srečo so v trnovskih krstnih maticah za sleherno osebo, tako za starše kot za botre krščencev, navajali, iz katerega kraja v župniji ali zunaj nje prihaja. Tako lahko trnovske Oberburge jasno razlikujemo od zemonških, s katerimi so, denimo, skupaj botrovali 22. januarja 1736 (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1714–1746, s. p.).

²⁷ O cesarjevem obisku Trnovega gl. prispevek Vanje Kočevarja v isti številki *Kronike*.

²⁸ O deželnoknežjem patronatu gl. Höfler, *Gradivo*, str. 107.

²⁹ ŠAK, Ž Ibi, MKK 1714–1746, s. p., 1. 2. 1729, 12. 3. 1732, 22. 1. 1736.

³⁰ Prav tam, 23. 3. 1731.

³¹ Prav tam, 12. 3. 1732, 22. 1. 1736.

³² Poroče ni v trnovski poročni matici (prav tam, MKP 1702–1773). Prav tako je ne pozna Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel in den Matriken*.

³³ ŠAK, Ž Ibi, MKK 1714–1746, s. p., 22. 5. 1732, 21. 11. 1733. – Pri prvem otroku je ime matere navedeno kot Jožefa Antonija, pri drugem pa samo kot Antonija. V imenjski knjigi jo najdemo kot Marijo Antonijo, kar je glede na naravo vira vsekakor pravilno (SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699r, 700r).

³⁴ ŠAK, Ž Ibi, MKU 1702–1747, s. p.

³⁵ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699v.

1737 se je, star blizu štirideset, oženil, in sicer z neko precej starejšo Marijo Ano, ki mu ni rodila otrok, saj je imela ob poroki že okoli petdeset let, in ki najverjetneje niti ni bila plemiškega rodu.³⁶

Tedaj ali kmalu zatem se je spremenilo še nekaj stvari. Z utemeljitvijo, da je bila vas Klana, po kateri se je imenovalo imenje barona Volfa Antona, že leta 1720 prodana Adamu Danijelu pl. Lazariniju, so imenje v imenjski knjigi leta 1740 uradno preimenovali v dvorec Trnovo (*Hoff Dorneg*).³⁷ Tedaj se dvorec po dosedanjih ugotovitvah sploh prvič omenja, oznaka *Hof* namesto *Gült* (imenje) za Oberburgovo posest pa kaže, da je že morala stati stavba dvorca, četudi majhna, in to v Trnovem. Posest barona Volfa Antona je nato leta 1743 v imenjski knjigi doživela še dve spremembi. Najprej so tri hube in pol z imenjsko rento 4 goldinarje (kot dediščino) prenesli na Marijo Ano pl. Raab, rojeno baronico Oberburg³⁸ (ok. 1697–1787), v kateri prepoznamo malo prej omoženo, za poroko ne več mlado sestro Volfa Antona.³⁹ Kot bomo videli, je ta oseba, poročena v Brezovico v Brkinih, pozneje postala lastnica in stanovalka stavbe dvorca, prav njeno ime pa bo ključno za določitev lokacije zgradbe. S prepisom manjšega dela posesti na sestro je Volfu Antonu ostalo sedem hub in pol, v imenjski knjigi napovedanih z 8 goldinarji in 25 krajcarji imenjske rente. Istega leta 1743 so njegovemu dvorcu Trnovo pripisali še skromne 4 krajcarje rente, in sicer oštat Marka Nucija v Trnovem (*die zu Darneg ligende Marco Nuzische hoffstatt*).⁴⁰

³⁶ V njegovem zapuščinskem inventarju je popisana poročna pogodba z datumom 20. november 1737, brez navedbe kraja in ženinega imena (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-19, 20. 9. 1762, pag. 4–5). Z Marijo Ano, kot se je žena imenovala, se ni poročil v župniji Trnovo (ŠAK, Ž Ibi, MKP 1702–1773). Ob smrti 10. februarja 1766 ji mrliška matica daje okoli 80 let (prav tam, MKU 1748–1790, s. p.), kar pomeni, da se je rodila približno leta 1686, kakih 13 let pred možem. Pomenljivo je, da ne v njeni oporoki ne v zapuščinskem inventarju ni naveden deklinški priimek (SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, O-17, 26. 3. 1765; SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-22, 25. 4. 1766). V oporoki, pod katero se je samo okorno podpisala, je sicer za več baronov Oberburgov navedla svoje sorodstveno razmerje z njimi (*Väter, Mumb, Neve*), vendar so bile imenovane osebe v resnici v takšnem sorodstvu z njenim pokojnim možem, ne pa z njo.

³⁷ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699v.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Marija Ana se je 20. junija 1742 poročila z Janezom Jurijem pl. Raabom iz župnije Brezovica v Brkinih (ŠAK, Ž Ibi, MKP 1702–1773, s. p.). V zapuščinskem inventarju njenega moža, malega graščaka v Brezovici, je med listinami navedena poročna pogodba z datumom 18. junij 1742 (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 99, R-97, 13. 3. 1759, pag. 12). Ob smrti 1. februarja 1787 daje trnovska matična knjiga Mariji Ani 90 let (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1748–1790, s. p.).

⁴⁰ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 699v.

Prav Nucijev oštat (domec) je ob vsem, kar o njem vemo, lokacija Oberburgovega trnovskega dvorca. V prid trditvi govori več dejstev. Prvič, v približno desetletje pozneje nastalem terezijanskem katastru ni med podložniško posestjo v vasi Trnovo popisana noben oštat, ampak samo dve kajži,⁴¹ kar kaže, da je baron Oberburg oštat očitno pridržal za svoje bivališče in sedež posesti. Drugič, čas prenosa v imenjski knjigi, leto 1743, nikakor ne pomeni tudi dejanskega časa pridobitve določene posesti, saj je šlo pri vpisih pogosto za časovni zamik. Baron Volf Anton je oštat torej lahko kupil pred letom 1740, ko so njegovo imenje preimenovali v dvorec Trnovo, za prepis pa je prosil tri leta pozneje. In tretjič, ko so Nucijev oštat stoletje prej, leta 1645, z enako imenjsko rento 4 krajcarjev vpisali v imenjsko knjigo – tedaj ga je imel Mario Nuci (*Dornegg Mario Nuzi*) –, je posest opisana kot (nova) hišica z dvema majhnima vrtovoma (*wegen eines New angesagten heüßels und zweyer khlainen Gärtl*).⁴² Ravno ta vrtova sta ključ k identifikaciji lokacije. Po terezijanskem katastru namreč dvorec Trnovo leta 1749 ni premogel nobene pristave, ampak samo štiri dominikalna zemljišča: dva travnika in dva majhna kuhinjska vrtova (!).⁴³

Iz imenjske knjige ni razvidno, kaj se je z Nucijevim oštatom, tj. hišico z vrtovoma, dogajalo med letoma 1645 in 1743. V naslednji knjigi, nastavljeni leta 1662, je tako kot v prejšnji voden med deželnimi svobodniki in vseskozi pod imenom Marka Nucija (*Dornegg Marco Nuzj*). Vpisov o spremembah obsega in lastništva nato ni vse do leta 1743, ko so oštat prepisali na Volfa Antona barona Oberburga, ki je izrecno naveden kot njegov kupec (*als erkauffern*).⁴⁴ Dejstvo, da v vmesnem času niso vpisali nobenih sprememb, kaže na to, da je oštat ohranjal nespremenjeno skromno posest in ostajal v rokah iste rodbine – morda sicer pod različnimi priimki –, zato ni bilo potrebe po novih vpisih. Nucijev oštat je torej kupil Volf Anton, ki je lastnik glavnine očetove posesti postal leta 1737 (solastnik dve leti prej), in ne že njegov oče Janez Jožef, umrl leta 1734. Kot rečeno, pa bi Oberburgi lahko tu že dotlej prebivali kot zakupniki ali najemniki.

Če povzamemo, je dvorec pred letom 1740 pozidal ali prezidal novi lastnik imenja Volf Anton baron Oberburg, in sicer na mestu nekdanje Nucijeve hišice,⁴⁵ najsi je ta tedaj še stala ali ne oziroma je tu

⁴¹ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 1, 10. 6. 1749; No. 3, šiftni register 1756, s. p. Prim. Valenčič, Nekdanji bistrški okraj, str. 11.

⁴² SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 482v.

⁴³ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 1, 10. 6. 1749.

⁴⁴ SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 668r.

⁴⁵ Podrobnosti o pridobitvi posesti ne razkriva niti popis listin v zapuščinskem inventarju Volfa Antona barona Oberburga. Razen njegove poročne pogodbe iz leta 1737 so vse izvirale

že bila večja zidana hiša. Ni tudi izključeno, da Volf Anton na kupljeni stavbi sploh ni izvedel bistvenih sprememb.⁴⁶

Referenčna vira za pozni nastanek dvorca sta še dva, oba »ex silentio«. Če bi v Trnovem leta 1728, ko je tu na poti na Reko prenočeval cesar Karel VI., že stal dovolj velik dvorec v lasti baronske rodbine, bi se cesar prejkone nastanil pri Oberburgih, tako pa je imel »glavni kvartir« v bližnjem župnišču,⁴⁷ o katerem iz poznejših kartografskih virov vemo, da ni bilo veliko.⁴⁸ In drugič, na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744 je pri Trnovem (*Dornek*) samo znak za župnijo in pošto postajo, ne pa tudi za grad v širokem pomenu besede (v legendi *Arces*). Res pa je, da oznako za grad pogrešamo tudi pri kraju Zemon.⁴⁹

Najbogatejši vir o dvorcu Trnovo je terezijanski kataster, ki je nastajal konec štiridesetih in v petdesetih letih 18. stoletja in v katerem je V. Valenčič to posest sploh odkril. Ni pa omenjeni kataster vir take vrste, ki bi kar koli povedal o samih grajskih stavbah. Če že, gre za veliko izjemo; podatki so praviloma le posredni, še največ o pristavah, obravnavanih v napovedih dominikalnih zemljišč.⁵⁰ Kot rečeno, dvorec Trnovo po katastrski napovedi iz leta 1749 ni imel pristave, njegova dominikalna posest pa je bila zelo skromna: dva majhna kuhinjska vrtova in dva travnika.⁵¹ Ravno podatki o teh štirih zemljiščih bodo pozneje podkrepili spoznanja o lokaciji dvorca, tako kot je bila navedba dveh vrtov pri Nucijevi hišici ključna za enačaj med lokacijo te nepremičnine in dvorca.

Na kratko si oglejmo, kaj je po katastru sredi 18. stoletja obsegala podložniška posest trnovskega dvorca, tedaj še vedno v lasti Volfa Antona barona Oberburga. Po štiftnem registru iz leta 1756 je dvorcu pripadalo šest hub in pol, ki so bile razdeljene med 16 podložnikov. Od tega sta bili po dve hubi v Dolnjem Zemonu in Meračah, po ena v Dobrem Polju in Vrbovem ter pol hube v Jasenu. Poleg tega

je imel dvorec v Trnovem dve kajži in eno v Dolnjem Zemonu, v Bistrici pa dva mlina, ki so ju računali kot eno hubo.⁵² Dvorec Trnovo se je tako po podatkih v deželni deski, novonastavljeni zemljiški knjigi za zemljiške gospode, uvrščal med najmanjša zemljiška gospostva na Kranjskem.⁵³

Stavba dvorca je svoje »polnokrvno življenje« – kot sedež zemljiškogospode posesti – živela le eno generacijo. Baron Volf Anton jo je pozidal, prezidal ali zgolj prevzel z nakupom Nucijevega oštata, kar se je zgodilo med letoma 1735, ko je postal (so)lastnik očetove posesti, in 1740, ko je prosil deželne stanove, naj njegovo posest (skladno z novim realnim stanjem) v imenjski knjigi preimenujejo v dvorec Trnovo.

Prelomnica v življenju dvorca kot zemljiškega gospostva je nastopila s smrtjo barona Volfa Antona, ki se je od tega sveta poslovil 15. avgusta 1762, po trnovski mrliški matici star okoli 63 let.⁵⁴ Kot je iz njegove oporoke s 27. marca istega leta povzela M. Smole – oporoka je bila tudi najstarejši njej znani vir o dvorcu Trnovo –, je baron svojo posest razdelil med pet dedičev: brata Jožefa Dizma, sestro Marijo Ano pl. Raab, nečakinjo Marijo Frančiško in Ano Mihelino ter ženo Marijo Ano. Smoletova je precej podrobno opisala, koliko kmetij in kajž ter v katerih krajih je dobil kateri od dedičev. Nato je po listinah in železnobarvnem kvaternu deželne deske sledila posestnim spremembam v naslednjih dveh desetletjih. Razen bratovega deleža – šestih kmetij, ki jih je brat Jožef Dizma prodal Jožefu pl. Nicolettiju⁵⁵ – so vsi drug za drugim do leta 1781 na različne načine pristali v rokah »nečaka« Franca Ksaverja, sicer graščaka na Zemonu. V železnobarvnem kvaternu so nazadnje pri vseh spremembah zapisali, da je posest postala del Zemona.⁵⁶ Tako je zemljiško gospostvo z imenom dvorec Trnovo dejansko prenehalo obstajati že leta 1762. Odtlej je v virih govor le še o njegovih delih, imenovanih imenje Trnovo,⁵⁷ in o »iz dvorca Trnovo izločenem imenju«.⁵⁸ Administrativno so dvorec sicer še dolgo šteli za samostojno gospostvo.⁵⁹ Toda ko so leta 1833 pri deželni pravdi v Ljubljani

še le iz obdobja 1747–1762 (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-19, 20. 9. 1762, pag. 2–6).

⁴⁶ Obstajali so namreč tudi dvorci, sedeži zemljiškogospode posesti, ki so se komaj razlikovali od (večjih) kmečkih hiš. Tak je bil, denimo, dvorec Podšentjur v današnjem Podkumu, tako na Valvasorjevi upodobitvi (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 182) kot še slabih sto let pozneje, ko iz zapuščinskega inventarja lastnika (1781) spoznamo tudi posamezne prostore (Golec, *Slovenska posebnost*, str. 104–105).

⁴⁷ O cesarjevem obisku gl. prispevek Vanje Kočevarja v isti številki Kronike.

⁴⁸ Prim. cestno karto iz okoli leta 1780, na kateri je župnišče opremljeno z napisom *Pfäbrhof* (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526), in franciscejsko katastrsko mapo iz leta 1823, kjer je prikazano kot leva stavba na stavbni parceli št. 19 (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapni list VII).

⁴⁹ Florijančič, *Deželopisna karta*, list 8 in legenda na listu 11.

⁵⁰ Golec, *Zemljiški katastri*, str. 307–308.

⁵¹ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 1, 10. 6. 1749. Prim. Valenčič, Nekdanji bistriški okraj, str. 7.

⁵² SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 3, štiftni register 1756. Prim. tudi Valenčič, Nekdanji bistriški okraj, str. 9–12.

⁵³ Gl. razpredelnico gospostev v: Smole, *Graščine*, str. 16–19.

⁵⁴ ŠAK, Ž Ibi, MKU 1748–1790, s. p.

⁵⁵ Smoletova kot letnico prodaje navaja 1783, pravilno pa je 1763 (Smole, *Graščine*, str. 503).

⁵⁶ Prav tam. – SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko, Q 1, 1. železnobarvni kvatern, fol. P 3.

⁵⁷ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-22, 25. 4. 1766, pag. 1.

⁵⁸ Na primer »aus dem Hoff Dorneck excorporiert geweste [...] Gült« (SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko, Q 16, 1. modri kvatern, fol. G 1, 18. 3. 1763), »Gült [...] aus dem Hoff Dornek extindiret worden« (prav tam, Q 5, 1. rumeni kvatern, fol. F 4, cesija pl. Raabove 20. 1. 1780, fol. F 4).

⁵⁹ V deželnem šematizmu za leto 1807 je med gospostvi in posestmi še naveden kot *Hof Dornek* in v lasti (tedaj že pokojnega) Franca Ksaverja barona Oberburga (*Schematismus für Krain*, str. 47).

nastavili glavno knjigo deželne deske z zemljiško-knjižnimi vložki, so v vložek za dvorec Trnovo vpisali zgolj njegov naslov (*Dornegg Hof*) brez imen nekdanjih lastnikov in drugih podatkov. Kot deželnodeška posest je naslednjega pol stoletja ostajal mrtva črka na papirju, dokler niso vložka ob nastavitvi nove glavne knjige leta 1887 po sklepu deželnega sodišča v Ljubljani izbrisali kot brezpredmetnega (*als gegenstandslos gelöscht*).⁶⁰

Tako kot po letu 1762 ne najdemo več posesti, imenovane dvorec Trnovo, je iz virov izginila nanjo vezana stavba, ki bi nosila tako ime. Kot bomo videli, jo odtlej srečujemo le še kot navadno hišo, v kateri s težavo prepoznamo nekdanji Oberburgov sedež zemljiškogospoke posesti. Toliko teže, ker po zunanosti ni dovolj izrazito odstopala od drugih večjih zgradb v okolici. Tako opisni del jožefinskega vojaškega zemljevida iz let 1784–1787 pri vasi Trnovo ne izpostavlja nobene stavbe, ampak zgolj pravi, da so vse zgrajene iz kamna.⁶¹

Edina svetla izjema je Kindermannov zemljevid Notranjskega okrožja iz leta 1795, ki ima rahlo desno nad Trnovim, označenim z znakom za župnijo, znak za grajsko razvalino (stari bistriški grad), rahlo levo nad krajem pa za grad oziroma gospostvo,⁶² s čimer je lahko mišljen samo trnovski dvorec. Pri tem je zanimivo, da takšnega znaka ni pri Zemonu, pri katerem ga, kot smo videli, pogrešamo že na pol stoletja starejšem Florijančičevem zemljevidu Kranjske (1744). Ne vemo, na katere oziroma kako stare vire se je Kindermann opiral. Bližnji Prem, denimo, označuje kot trg, tj. z oznako, ki je v znanih virih nismo srečali že vse od Valvasorja dobrih sto let prej (1689).⁶³

Vrnimo se v prelomna zgodnja šestdeseta leta 18. stoletja. V zapuščinskem inventarju barona Volfa Antona, sestavljenem 20. septembra 1762 v Trnovem, dvorec Trnovo (*Hoff D*

ornegkh) še zadnjič srečamo kot posestno celoto. Kot pokojnikova edina nepremičnina je naveden v rubriki Zemljišča, in sicer z nekaj manj kot 16 hubami ter ocenjen na dobrih 5310 goldinarjev vrednosti. Drugo pokojnikovo zapuščino so sestavljale izključno premičnine, med njimi precej skromna oprema in oblačila, vse skupaj pa je bilo vredno nekaj več kot 7016 goldinarjev. O prostorih v stavbi, ki jih včasih navajajo zapuščinski inventarji, ne izvemo ničesar.⁶⁴

⁶⁰ SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko, gl. knj. VIII, fol. 405. – M. Smole ima pravilen datum, a napačno letnico 1883 (Smole, *Graščine*, str. 503); slednjo je povzela poznejša literatura (Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 346; Sapač, *Grajske stavbe*, str. 184).

⁶¹ V rubriki Trdne zgradbe z navedbo »enako kot zgoraj« (*Slovenija na vojaškem zemljevidu*, str. 178) napotuje na opise okoliških naselij, kjer se ista trditev samo ponavlja (prav tam, str. 170–178).

⁶² Kindermann, *Atlas von Innerösterreich*, No. 11. Prim. Baraga, *Gradova v Trnovem*, str. 133–134.

⁶³ Golec, *Senožeče in Prem*, str. 378 in 382.

⁶⁴ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-19, 20. 9. 1762.

Tudi v literaturi o stavbi za čas po letu 1762 ne najdemo nič otipljivega. M. Smole, ki je v *Graščinah na nekdanjem Kranjskem* precej natančno navedla, katere nepremičnine so po baronovi oporoki pripadle kateremu od dedičev, ni omenila stavbe. Ker je citirala oporoko, po kateri naj bi preostalo premično in nepremično premoženje dobila njegova vdova Marija Ana,⁶⁵ bi seveda sklepali, da je stavba dvorca pripadla njej. Zato je tem bolj nenavadno, da nekaj let pozneje ni nobene omembe stavbe dvorca ne v vdovini oporoki ne v zapuščinskem inventarju. V oporoki, sestavljeni 26. marca 1765 v Trnovem, vdova govori samo o podložniških hubah in kajžah v Zarečju in Trnovem ter o desetini.⁶⁶ Prav tako je v njenem zapuščinskem inventarju, datiranem v Trnovem 25. aprila 1766, ob zelo skromnih premičninah kot edina nepremičnina navedeno zgolj imenje Trnovo (*die gült Dornegg*). Vredno je bilo malo manj kot 1700 goldinarjev,⁶⁷ pač ustrezno posestnemu deležu, ki ji ga je zapustil mož, čigar še nerazdeljena posest je štiri leta prej imela trikrat višjo vrednost.

Kaj je vzrok tega, da je stavba skrivnostno izginila, je mogoče ugotoviti ob natančnem branju oporoke barona Volfa Antona. M. Smole je v objavi izpustila za nas ključen podatek, da je baron Oberburg svojo hišo v Trnovem (*mia casa in Ternova*) namenil sestri Mariji Ani, vdovi pl. Raab, in sicer po ženini smrti ali že prej, če njegova vdova tu ne bi želela prebivati.⁶⁸ Hiša, kot je v oporoki na dveh mestih imenovan trnovski dvorec, je torej pripadla sestri. Tako postane razumljivo, zakaj dvorca oziroma hiše ni ne v oporoki ne v zapuščinskem inventarju baronove vdove. Ostarela gospa, ki se je enako kot baronova sestra imenovala Marija Ana, je najbrž vendarle ostala v hiši do smrti 10. februarja 1766,⁶⁹ če upoštevamo, da so njeno zapuščino popisali v Trnovem.⁷⁰ Potem pa bi se vanjo po logiki stvari preselila nova lastnica, vdova pl. Raabova, ki je prej živela v Brezovici v Brkinih in jo v sedemdesetih letih kot stanujočo v Trnovem srečujemo v vlogi krstne botre.⁷¹

⁶⁵ M. Smole ni uporabljala izvirnika oporoke, temveč njen prepis v 1. pepelnatem kvaternu deželne deske (Smole, *Graščine*, str. 503).

⁶⁶ SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, O-17, 26. 3. 1765.

⁶⁷ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-22, 25. 4. 1766, pag. 1.

⁶⁸ SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, O-16, 27. 3. 1762. – Marija Ana pl. Raab je odvedela tri leta prej. Zapuščinski inventar Janeza Jurija pl. Raaba so sestavili 13. marca 1759 v Brezovici (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 99, R-97), kdaj natanko je umrl, pa ne vemo, ker se prva ohranjena brezoviška mrliška matica začena šele 19. oktobra istega leta (ŠAK, Ž Bre, MKU 1759–1784).

⁶⁹ ŠAK, Ž Ibi, MKU 1748–1790, s. p.

⁷⁰ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-22, 25. 4. 1766.

⁷¹ Na primer ŠAK, Ž Ibi, MKK 1766–17873, s. p., 25. 9. 1778. – Kot prebivajočo v Trnovem jo omenja tudi vdova Jožefa Antonija pl. Oberburg v svoji oporoki, napisani v dvorcu Ze-

Kot bomo videli, je Marija Ana pl. Raab, rojena baronica Oberburg, leta 1787 umrla v Trnovem št. 66, sočasno nastali jožefinski kataster pa jo pozna kot posestnico (*Grundbesitzer*) te hiše in dveh vrtov ob njej. Hišna številka je sicer lahko zelo dobro izhodišče za ugotavljanje lokacije stavbe, vendar je treba potrditi, da je to resnično hiša, ki jo je pl. Raabova četrto stoletja prej podedovala po bratu Volfu Antonu baronu Oberburgu, in ne kaka druga, pridobljena pozneje, denimo z nakupom ali zamenjavo.

Kje je dvorec stal oziroma stoji še danes

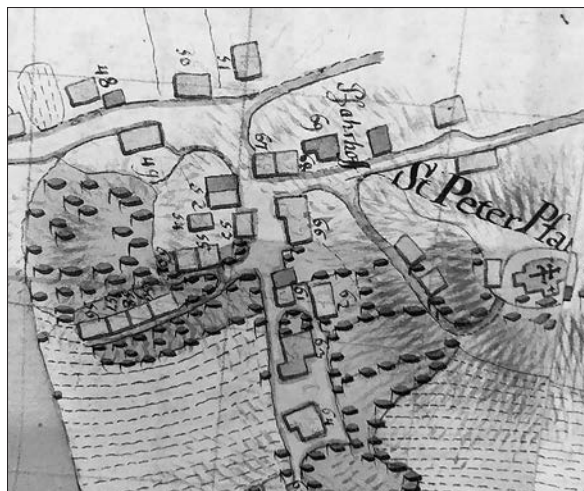
Eden najzanesljivejših, če ne sploh najtrdnějšíh podatkov, na katerega se lahko opre določanje lokacije stanovanjske stavbe, je hišna številka. Toda na Slovenskem še niso poznali hišnega oštevilčenja, ko sta v šestdesetih letih 18. stoletja drug za drugim umrla zakonca Volf Anton in Marija Ana Oberburg. Uvedli so ga namreč leta 1770, hkrati z oblikovanjem uradnih krajev.⁷² 17 let pozneje, 1. februarja 1787, ko se je od tega sveta poslovila Oberburgova sestra Marija Ana pl. Raab, v trnovski mrliški matici najdemo zapis, da je 90-letna »prečastita gospa« umrla v hiši št. 66.⁷³ Ker v njenem zapuščinskem inventarju ni navedena nobena nepremičnina,⁷⁴ bi lahko sklepali, da je na tem naslovu samo prebivala in da se št. 66 ne ujema z nekdanjim dvorcem Trnovo. Poraja se vprašanje, ali je vdova pl. Raabova medtem zamenjala stanovanje in je hiša prešla v druge roke ali pa se je zgodilo samo slednje, pri čemer bi kot najemnica ostala v svoji nekdanji hiši. Še več, zapuščinski inventar z datumom 16. november 1787, skoraj leto dni po pokojnični smrti, je bil podpisan in pečaten v dvorcu Zemon, ne v Trnovem, kar poraja dodatna vprašanja. Zadeva je razložljiva tako, da so njene skromne premičnine medtem prenesli na Zemon, kajti hišo je pokojnica, kot bomo videli, že prej prodala zemonskemu graščaku.

Ključni podatek o domovanju pl. Raabove, ki tega nedvoumno povezuje s podedovanim dvorcem Trnovo, se skriva v cesiji, datirani v Trnovem 20. januarja 1780, istega dne kot njena oporoka. S cesijo je vdova Marija Ana svojemu sorodniku (*Vöttern*) Francu Ksaverju baronu Oberburgu še za življenja izročila podložniško posest (ki jo je deloma podedovala po možu in deloma po bratu), vključno s hišo št. 66 (!). Še več, hišo je navedla skupaj z dvema dominikalnima travnikoma, »v deželnem jeziku imenovanima Mala Žabavca in Župenca« (*in der Landessprache*

malla Schabauza, und Suppenza genannt).⁷⁵ V njej prepoznamo tisti dve travniški parceli, ki ju je Volf Anton baron Oberburg navedel v dominikalni napovedni tabeli za dvorec Trnovo leta 1749 (*Velika Sabouiza in Supniza*), le da je prvi travnik tam imenovan Velika Žabov(i)ca, ne Mala.⁷⁶

Pl. Raabova je sorodniku Francu Ksaverju zemljišča odstopila skupaj s pravico, da jih lahko takoj inkorporira svoji posesti Zemono, kar je ta v deželni deski čez dobra tri leta tudi storil.⁷⁷ Od leta 1780 oziroma uradno od 1783 je bil torej lastnik nekdanjega dvorca zemonski graščak Franc Ksaver pl. Oberburg. Kako dolgo je to ostal, vseskozi do smrti leta 1803 ali ne, niti ni tako pomembno. V njegovem zapuščinskem inventarju so zemljišča navedena samo sumarno,⁷⁸ tako da ta vir ne daje odgovora na vprašanje.

Naše ključno vprašanje je drugo, in sicer kako ugotoviti, katera hiša v Trnovem je od leta 1770 imele hišno št. 66. V delno pomoč je lahko jožefinski kataster, katerega parcelnik je za Trnovo ohranjen v celoti.⁷⁹ Kataster je bil izdelan v letih 1785–1789 kot prvi po teritorialnem načelu (po novooblikovanih davčnih oziroma katastrskih občinah) in je ostal v veljavi le kratek čas. Gre za sploh najzgodnejši vir s celovitim pregledom nad posestniki hiš, njihovimi

Stavba dvorca s hišno številko 66 na Lieberjevi cestni karti iz okoli leta 1780 (SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526).

mon (SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, O-22, 1. 10. 1779).

⁷² V trnovskih matičnih knjigah so hišne številke začeli vpisovati v začetku novembra 1770 (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1766–1783, MKP 1702–1773, MKU 1748–1790).

⁷³ Prav tam, MKU 1748–1790, s. p.

⁷⁴ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 96, R-144, 16. 11. 1787.

⁷⁵ SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko, Q 5, 1. rumeni kvatern, fol. F 4.

⁷⁶ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 1, 10. 6. 1749.

⁷⁷ SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko, Q 5, 1. rumeni kvatern, fol. F 4, 2. 5. 1783, 12. 5. 1783.

⁷⁸ SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-31, 17. 6. 1803.

⁷⁹ SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospodstvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p.

Nekdanji dvorec Trnovo ima na franciscejski katastrski mapi iz leta 1823 številko stavbne parcele 12 (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapni list VII).

hišnimi številkami, vsemi zemljišči in njihovo podložnostjo različnim zemljiškim gospodvom. Nima pa še katastrske mape s tlorisno upodobitvijo zemljiških in stavbnih parcel,⁸⁰ na podlagi katere bi slednje umestili v prostor. Po parcelniku za trnovsko občino iz okoli leta 1787 je hišo št. 66 še vedno posedovala Marija Ana pl. Raab,⁸¹ čeprav jo je v resnici že prej izročila sorodniku pl. Oberburgu in je omenjenega leta umrla. Ni nepomemben podatek, da pri tej in dveh bližnjih hišah št. 63 in 64, obeh prav tako v plemiški lasti – dveh baronov Lazarinijev⁸² –, ni navedbe, kateremu gospodvu pripadajo, očitno zato, ker niso bile podložniški domovi, a je na drugi strani pri župnišču (št. 74) in dveh kaplanskih hišah (št. 72 in 73) kljub temu navedeno, da spadajo pod župnijsko imenje.⁸³ Ob hiši pl. Raabove s hišno št. 66 sta bila tudi dva prav majhna hišna vrtova (*Hausgarten*), prvi pred in drugi za hišo,⁸⁴ o katerih ni dvoma, da sta identična z dvema majhnima kuhinjskima vrtovoma, opisanimi med skromno dominikalno posejstjo dvorca Trnovo leta 1749 (*zwey kbleine kuchelgarten*).⁸⁵ Drugi dve hiši v plemiški lasti sta nasprotno imeli le po en

večji vrt, št. 63 pa pred hišo še majhen travnik.⁸⁶ Podatki o vrtovih bi imeli neprimerno večjo težo, če še ne bi vedeli, da je bil nekdanji dvorec Trnovo istoveten s hišo št. 66 in bi morali kot potencialni lokaciji s pomočjo ugotavljanja lastnikov izločiti drugi dve plemiški hiši, v času jožefinskega katastra Lazarinijevi.

Lokacija hiš je praviloma razvidna šele iz tretjega katastra, franciscejskega, ki ima prvi tudi katastrsko mapo, in sicer v merilu 1 : 2880.⁸⁷ Mapa za trnovsko katastrsko občino je bila zrisana leta 1823,⁸⁸ pri čemer je tako kot pri številnih drugih krajih oziroma katastrskih občinah medtem prišlo do preštevilčenja hiš (v Trnovem okoli leta 1814),⁸⁹ parcelne številke pa so druge kot v jožefinskem katastru. Za lociranje nekdanje hišne št. 66 bi bilo tako treba najprej ugotoviti novo številko, kar je najlažje pri tistih hišah, kjer se je vseskozi obdržal isti priimek stanovalcev oziroma za katere iz poročnih in krstnih matic vemo, kateri priimek je v hišo prišel s priženitvijo. Ker so se lastniki marsikje zamenjali s prodajo, ker stanovalci niso bili vselej tudi lastniki in ker fizično zaporedje hišnih števil iz časa franciscejskega katastra praviloma ni enako onemu iz leta 1770, je treba za zanesljivo identifikacijo določene hiše pritegniti še druge vire, kolikor so na voljo (zlasti zemljiškoknjižne, urbarje, župnijske zapisnike duš ipd.), uspeh pa skoraj nikoli ni popoln. Tudi velikost stavb na franciscejski katastrski mapi ne more biti zanesljiv kriterij za identifikacijo, čeprav s pomočjo jožefinskega katastra in maticnih knjig vemo, da je hiša z nekdanjo št. 66 morala stati nekje blizu župnišča. Večjih hiš je bilo namreč leta 1823 več,⁹⁰ zunanji videz kraja pa se je v desetletjih od jožefinskega katastra spreminjal. Tako je, denimo, več novih hiš zrastle ob cesti med obravnavano hišo in križiščem z glavno, deželno cesto.

Velika sreča za zastavljeni problem in celotno Trnovo je Lieberjeva cestna karta iz okoli leta 1780, ki ponazarja vse hiše v kraju. Za povrh so vse razen pečice pod župnijsko cerkvijo opremljene s hišnimi številkami, kar omogoča natančno identifikacijo števil,⁹¹ ki jih od leta 1770 srečujemo v maticnih knjigah in okoli leta 1787 v jožefinskem katastru. Tlorisi hiš so, če jih primerjamo s franciscejsko katastrsko mapo,⁹² prikazani precej natančno, le gospo-

⁸⁰ Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 324–327.

⁸¹ SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospodvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p., parcela 1859/135.

⁸² Hiša št. 63 je pripadala Ignacu, hiša št. 64 pa Francu baronu Lazariniju (prav tam, parceli 1852/128 in 1855/131).

⁸³ Prav tam, parcele 1876/152, 1878/154 in 1880/156. – Župnijski zapisnik duš iz okoli leta 1830 razkriva, da sta obe hiši, tedaj s hišnimi št. 4 in 5, spadali pod župnijsko imenje: *Dom: Pfarrhof* (ŠAK, Ž Ibi, SA 1, status animarum 1804 [dejansko ok. 1830], pag. 3 in 4).

⁸⁴ Prav tam, parceli 1860/136 in 1861/137.

⁸⁵ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 32, RDA, P 109, No. 1, 10. 6. 1749.

⁸⁶ SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, šk. 292, Naborno gospodvo Prem, katastrska občina Bistrica [prav: Trnovo], parcelnik, s. d., s. p., parcele 1853/129, 1854/130 in 1856/132.

⁸⁷ Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 327–333.

⁸⁸ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo.

⁸⁹ O času preštevilčenja med letoma 1813 in 1815 pričajo župnijske maticne knjige v primerih, ko se pri isti družini spremeni številka (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1804–1841, MKP 1804–1841, MKU 1804–1841).

⁹⁰ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapni list VII.

⁹¹ SI AS 1068, Zbirka načrtov, št. 3/526. – O dataciji karte gl. prispevek o trgu Trnovo v isti številki *Kronike*.

⁹² SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapna lista III in VII.

darskih poslopij, ki so za razliko od stanovanjskih zgradb v sivi barvi, je (pre)malo.⁹³ In kje na karti najdemo hišo št. 66, nekdanji dvorec Trnovo? Stala je na križišču vaških poti, na mestu, kjer se zlijejo v manjši tržni prostor, od koder vodi ena proti deželni cesti, druga proti Gabrjam in tretja mimo župnišča navzgor do župnijske cerkve sv. Petra. V celotnem Trnovem je bila to največja hiša ali druga po velikosti za bližnjo hišo št. 63 in pred hišo št. 64, ki sta po jožefinskem katastru prav tako imeli plemiška lastnika, vsaka enega člana rodbine Lazarini, vendar obe šele krajši čas.⁹⁴ Kdaj je nekdanji Oberburgov dvorec dobil obliko, kot jo prikazuje zemljevid, ne vemo. Verjetno ga je pozidal ali do te velikosti prezidal šele Volf Anton pl. Oberburg, lahko pa tudi že prejšnji lastniki oštata.

Če tloris stavbe na cestni karti iz okoli leta 1780 primerjamo z natančnim tlorisom na franciscejski katastrski mapi iz leta 1823,⁹⁵ opazimo, da je stavba zdaj dobila obliko pravilnega pravokotnika, prej pa je bila zgornja polovica širša. Kaj se je v vmesnem času z njo zgodilo, ostaja zunaj dosega naših spoznavnih možnosti. Omejili se bomo samo na to, kar nam pove franciscejski kataster. Katastrska mapa priča o tem, da se je križišče oziroma tržni prostor pred njim od okoli leta 1780 razširil. Stavbna parcela št. 12, na kateri je stala stavba nekdanjega dvorca (Trnovo št.

18), je merila 57 kvadratnih sežnjev (205 m²), njene meje pa so se natanko ujemale s pozidano površino, označeno kot stanovanjska stavba. Prostora za majhna kuhinjska vrtova pred in za hišo, ki ju poznamo iz obeh prejšnjih katastrov, zdaj ni bilo več. Tisti pred hišo se je očitno umaknil razširjeni cesti, tržnemu prostoru, drugi, nekoč za hišo, pa je po vsem sodeč postal sestavni del njive (parc. št. 57), ki je bila v rokah istega lastnika in na karti štrli v prostor za stavbo.⁹⁶ Ista parcela velikosti 96 kvadratnih sežnjev (345 m²) je v drugem parcelniku označena kot majhen vrt (!), podložnost dvema gospodoma – polovica župnijskemu imenu in polovica gospostvu Postojna – pa govori o njeni sestavljenosti. Žal omenjeni parcelnik pripadnost zemljiškim gospostvom navaja le za zemljiške parcele, ne pa tudi za stavbne.⁹⁷ Stavbišče št. 12 je moralo zdaj pripadati posesti Zemon, in sicer kot dominikalno. Lastnik hiše in nanjo meječe njive je bil po franciscejskem katastru Jožef Jenko, po domače Drist, ki je imel tudi sosednjo hišo na stavbni parceli 11 s hišno št. 26.⁹⁸ Te okoli leta 1780 še ni bilo in v njej je Jenko, po poklicu trgovec, s svojo družino dejansko živel, kot priča župnijski zapisnik duš iz okoli leta 1830. Ta potrjuje tudi podložnost zemljišča imenu Zemon.⁹⁹ Po katastru je Jenku pripadalo skupno 41 zemljiških parcel, združenih v eno posest.¹⁰⁰

Historiat lastnikov in stanovalcev nekdanjega dvorca od smrti pl. Raabove dalje (1787) bi zahteval posebno temeljito raziskavo, v katero bi bilo treba pritegniti staro in novo zemljiško knjigo, župnijske matične knjige, zapisnike duš in druge razpoložljive vire. Omejimo se samo na nekaj znanih podatkov do nastanka franciscejskega katastra. Ni jasno, ali je zemonski graščak Franc Ksaver pl. Oberburg, ki je hišo dobil od Raabove leta 1780, še bil njen lastnik ob svoji smrti leta 1803. Lastništvo ni razvidno ne iz njegove oporoke ne iz zapuščinskega inventarja, ki nepremičnine navajata le sumarno.¹⁰¹ Hiša je torej v

⁹³ Kot razberemo iz cestne karte, hišno oštevilčenje ni dosledno sledilo fizičnemu zaporedju stavb, ampak je včasih preskočilo cesto ali skupino hiš in se nadaljevalo drugje, je pa ohranjalo rdečo nit oziroma notranjo logiko.

⁹⁴ Hiša št. 63 je prej pripadala mitničarski družini Klapše in jo je Anton baron Lazarini kupil šele leta 1771, po njegovi smrti naslednje leto pa na tak ali drugačen način prevzel njegov brat Ignac, oba z bližnjega Gotnika (o tem gl. prispevek o trgu Trnovo v isti številki Kronike). Za mitnico je služila vsaj še leta 1771, ko je tu kot oče krščenke izpričan mitničar Matevž Ernest Kušman (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1766–1783, s. p., 2. 8. 1771). Lastnik sosednje hiše št. 64 Franc baron Lazarini bi bil lahko bodisi brat Antona in Ignaca Lazarinija Franc Ksaver, sicer trnovski župnik, bodisi Ignac sin Franc Ksaver, prav tako z Gotnika in pozneje začetnik smledniške veje Lazarinijev (prim. Lazarini, *Zgodovina rodbine Lazarini*, str. 111–114, 127 in 174 sl.). Ko je župnik Franc jeseni 1789 umrl (v mrliški matici je ravno v tem času vrzel), niso v njegovi zapuščini popisali nobene nepremičnine ali dokumenta o lastništvu kake hiše. Če gre za pravo osebo, je hišo morda maloprej prodal ali komu izročil, tako kot je pl. Raabova pred smrtjo dvorec Trnovo (h. št. 66) prepustila sorodniku baronu Oberburgu in ga zato v njenem zapuščinskem inventarju ni. Hiša št. 64 bi lahko bila v duhovniški lasti že prej. V terezijanskem katastru namreč okoli leta 1755 v okviru župniji podložne posesti najdemo kajžo duhovnika Andreja Šajna, popisano takoj za oštatom, in kajžo gospoda Leopolda Klapšeta (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 25, RDA, P 14, No. 5., s. d.). Šajn je umrl v Trnovem 10. marca 1759, star okoli 65 let (ŠAK, Ž Ibi, MKU 1748–1790, s. p.). – Po franciscejskem katastru iz leta 1823 je nekdanja hiša št. 63 pripadala Jakobu Zoretu in imela hišno št. 5 (stavb. parc. 8), nekdanja št. 64 pa je bila šola s hišno št. 4 (stavb. parc. 5), v zapisniku stavbnih parcel pomotoma vodena pod h. št. 6 (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, zapisnik stavbnih parcel, 1. 1. 1824; mapni list VII).

⁹⁵ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapni list VII.

⁹⁶ Prav tam, zapisnik zemljiških parcel, 4. 4. 1823; zapisnik stavbnih parcel, 1. 1. 1824.

⁹⁷ Prav tam, Cenilni operati, A 26, k. o. Trnovo, zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 1. 1. 1824.

⁹⁸ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, zapisnik zemljiških parcel, 4. 4. 1823; zapisnik stavbnih parcel, 1. 1. 1824; mapni list VII.

⁹⁹ ŠAK, Ž Ibi, SA 1, status animarum 1804 [dejansko ok. 1830], pag. 9 in 12. – Jožefu in Heleni Jenko s hišnim imenom Drist se je na tej številki leta 1815 rodil sin Anton (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1804–1841, pag. 16). Drug za drugim sta tu leta 1820 umrla 63-letni Jožef Jenko st., označen kot »pater familias«, in njegova 26-letna hči Franciška (prav tam, MKU 1804–1841, pag. 14).

¹⁰⁰ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, abecedni seznam posestnikov, 1. 3. 1824.

¹⁰¹ Urbarji za Zemon iz tega časa niso ohranjeni (Žnidaršič Golec, *Vodnik*, str. 243). V deželni deski in poznejših rektificiranih dominikalnih aktih dvorca Zemon ni nobene zabeležebe o odtujitvi hiše (SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko, Q 1, 1. železnobarvni kvatern, fol. P 21); SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 39, RDA, P 147). – V izkazu o razdelitvi vojnega davka iz leta 1802, priloženem oporoki, baron Oberburg omenja tri svoje dominikalne podložnike oziroma

T. i. Jenkova hiša na lokaciji nekdanjega dvorca – Jurčičeva ulica 18 (foto: Viljem Gombač, avgust 2023).

roke Jožefa Jenka prišla pred letom 1823, ko je nastal franciscejski kataster. Iz matičnih knjig razberemo, da je tu v zgodnjih devetdesetih letih prebivala družina Jakoba Fabianija, umrlega leta 1792,¹⁰² v prvih dveh desetletjih 19. stoletja pa najdemo več družin in oseb, ki so tu očitno le prehodno stanovale, med njimi leta 1802 cestnega nadzornika iz Ljubljane in naslednji dve leti trnovskega tobačnega nadzornika.¹⁰³ Sklenemo lahko, da se je spomin na nekdanjo funkcijo stavbe dokončno izgubil, potem ko je prešla v neplemiške roke. V 19. in deloma 20. stoletju je na tem mestu stoječa stavba v lasti družine Jenko služila za trgovino.¹⁰⁴

posestnike dominikalnih zemljišč – kar je bila tudi hiša v Trnovem –, ne vemo pa, kateri so to bili in kje (SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, O-27, 19. 10. 1801, 21. 2. 1802). V njegovem zapuščinskem inventarju so nepremičnine navedene le sumarno: posest Zemon s priključenimi posestmi in pripadajočimi dominikalnimi zemljišči v vrednosti nekaj manj kot 18.561 goldinarjev (SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 78, O-31, 17. 6. 1803, pag. 13).

¹⁰² ŠAK, Ž Ibi, MKK 1783–1790, s. p., 11. 5. 1790; MKK 1791–1803, s. p., 11. 8. 1791; MKU 1748–1790, s. p., 9. 8. 1790; MKU 1791–1803, s. p., 5. 8. 1792, 9. 9. 1792 in 4. 10. 1792.

¹⁰³ Prav tam, MKK 1791–1803, s. p., 31. 5. 1802, 11. 5. 1803; MKK 1804–1841, pag. 2 in 4; MKU 1804–1841, pag. 13 (že nova št. 18). – Kljub pričakovanjem ni bil v pomoč župnijski zapisnik duš (status animarum) z letnico 1804, shranjen v Škofjskem arhivu Koper (ŠAK, Ž Ibi, SA 1), saj je v resnici nastal šele okoli leta 1830.

¹⁰⁴ Po župnijskem zapisniku duš iz okoli leta 1830 je družina Jožefa Jenka, po domače Drista, prebivala na št. 26, tu pa je

Tako kot okvire pričujoče obravnave presega vprašanje lastništva nekdanjega dvorca do naših dni, prepuščam nadaljnjim raziskovalcem raziskavo o stavbi zgodovini, ki zahteva tudi pristop drugih ved. Po sekundarno dorisani šrafuri na mapi franciscejskega katastra (1823)¹⁰⁵ in sedanji zunanji podobi stavbe je mogoče sklepati, da so staro stavbo pozneje v celoti nadomestili z novo, ki je na zahodni strani širša od njene predhodnice.¹⁰⁶ Na mestu dvorca stoji danes dvonadstropna oziroma trietažna hiša:¹⁰⁷ Jurčičeva ulica 18.¹⁰⁸

kot gostač stanoval trnovski duhovnik zorničar (ŠAK, Ž Ibi, SA 1, status animarum 1804 [dejansko ok. 1830], pag. 9 in 12). Po zapisniku duš iz leta 1857 je bilo stanje zelo podobno: Jenkovi so živeli na št. 26, tu pa sta bila samo trgovina, »Stacuna«, in nekaj časa stanovanje za služkinjo (prav tam, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866], Ternovo, fol. 18 in 26).

¹⁰⁵ SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, mapni list VII.

¹⁰⁶ Za mnenje se iskreno zahvaljujem dr. Igorju Sapaču.

¹⁰⁷ Hiša razen prizidka na zahodni strani daje vtis enovite, sočasno postavljene zgradbe iz druge polovice 19. stoletja. Danes si jo delijo štiri lastniki. Za pomoč pri terenskem ogledu 18. avgusta 2023 se iskreno zahvaljujem g. Viljemu Gombaču in solastnici hiše ge. Dušanki Vičič, tej še posebej za dragocene informacije.

¹⁰⁸ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti) in raziskovalnega projekta J7-50216 (Materialna struktura plemstva na Slovenskem v poznem srednjem in zgodnjem novem veku), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko
- SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko
- SI AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko
- SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko
- SI AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani
- SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani
- SI AS 315, Deželna deska za Kranjsko
- SI AS 1064, Zbirka plemiških diplom
- SI AS 1068, Zbirka načrtov

ŠAK – Škofjski arhiv Koper

- Ž Bre – Župnija Brezovica
- Ž Ibi – Župnija Ilirska Bistrica
- Ž Slv – Župnija Slavina

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- Baraga, France: Gradova v Trnovem. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 133–134 (Zbirka Ilirske teme 11).
- Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744. Faksimile* (Monumenta slovenica VI). Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 4. Band. O–Sb.* Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1973.
- Golec, Boris: Senožeče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospostvih. *Kronika* 54, 2006, št. 3, str. 365–384.
- Golec, Boris: *Slovenska posebnost dvorec Podsentjur v Podkumu: Od nenavadnega nastanka do desetih rodov rodbine Čop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020 (Thesaurus memoriae. Dissertationes 14). DOI: 10.3986/9789610504733
- Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno zgodovino. *Arhivi* 32, 2009, št. 2, str. 83–338.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Kindermann, Joseph Carl: *Atlas von Innerösterreich*. Reprint. Wien: Archiv Verlag, 2005.
- Krajevni leksikon Slovenije. I. knjiga. Zahodni del Slovenije* (ur. Roman Savnik et al.). Ljubljana: DZS, 1968.
- Lazarini, Franc: *Zgodovina rodbine Lazarini. Kronika, dokumenti, genealogija, komentarji, zgodbe*. Radovljica: Didakta, 2013.
- Polec, Janko: Svobodniki na Kranjskem. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XVII*, 1936, str. 5–142.
- Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis*. V Postojni [Postojna]: R. Šeber, 1889.
- Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36, 1982, št. 4, str. 321–337.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Tretja knjiga. Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Schematismus für Krain, Görz und Gradiska auf das Jahr 1807*. Laibach: Leopold Eger, [1807].
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Simčič, Ivan: Ilirskobistriški gradovi pripovedujejo. *Občina Ilirska Bistrica: monografija* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 48–57.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 3. zvezek* (ur. Vinko Rajšp). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Valenčič, Vlado: Iz gospodarske preteklosti Bistrice in Trnovega. Ob koncu srednjega in v začetku novega veka. *Bistriški zapisi* (Ilirska Bistrica), 1, 1980, str. 67–87.
- Valenčič, Vlado: Nekdanji bistriški okraj v terezijanskem katastru. *Bistriški zapisi* (Ilirska Bistrica), 2, 1984, str. 1–35.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vilfan, Sergij: Zemljiška gospostva. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja* (ur. Pavle Blaznik et al.). Ljubljana: SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1980, str. 75–239.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. 5. zvezek. Popis na novo evidentiranih urbarjev, zbir podatkov o urbarjih v vseh petih zvezkih in skupno imensko kazalo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2021.

ELEKTRONSKI VIR

<https://www.klana.hr/index.php/template/2014-12-18-10-48-47?start=15>

S U M M A R Y

Trnovo Mansion—three mysteries solved: its origin, disappearance, and location

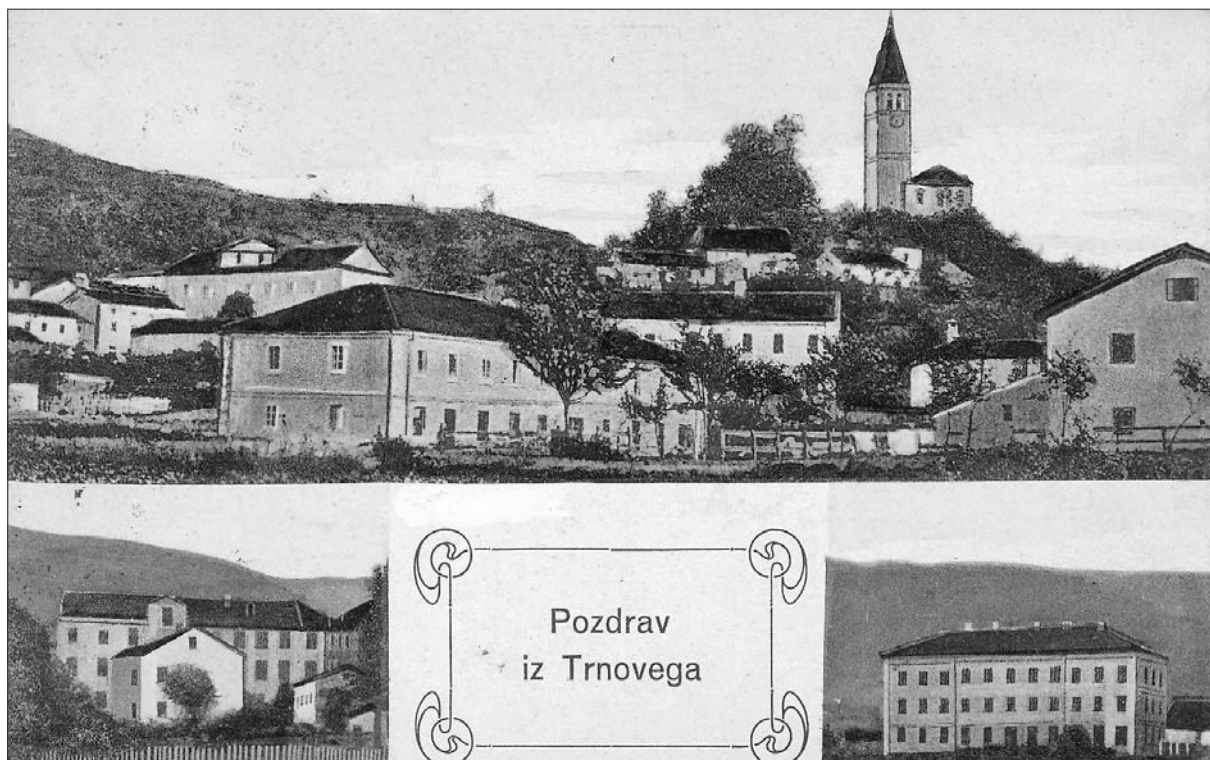
Trnovo Mansion (Germ. *Hof Dornegg*), named after the eponymous village, which now forms part of Ilirska Bistrica, is one of those early modern mansions and seigniorial seats, the location of which has sunken into oblivion and the very existence of which has remained forgotten for a very long time. There are two main reasons for this. First, the small seignior, named Trnovo Mansion, only existed for a part of the eighteenth century, and the appearance of the building itself was in no regard so distinct as to be later necessarily associated with the former seigniorial seat. Once it came into non-noble hands, the memory of its former function was definitively lost.

The article methodologically presents the process of tracing the construction, location, and disappearance of the mansion. It was first documented as a legal entity in sources in 1740, when its owner, Wolf Anton Baron von Oberburg, requested the Carniolan provincial estates for the small landed property that he inherited from his father to be renamed Trnovo Mansion in the seigniorial tax records (Germ. *Gültbuch*). His father, Johann Josef Baron von Oberburg, came into the possession of the above-mentioned estate through an exchange in 1720, and in the second half of the 1730s or no later than 1740, Wolf Anton himself bought a farmstead (Germ. *Hofstatt*) in Trnovo where, according to the seigniorial tax

records, a small house with adjacent two small gardens stood at least from 1645 onwards. At the time of Oberburg's purchase, a sizeable building might have already stood there that he rebuilt, built anew, or simply settled in.

A turning point in the life of the mansion as the seigniorial seat came with the death of Baron Wolf Anton in 1762 and the division of his property (in accordance with his last will) among his five relatives. By that, the seignior under the name Trnovo Mansion *de facto* ceased to exist, even though it was not eliminated from the provincial rent roll until 1887. The mansion, simply referred to in Oberburg's last will as the house, was inherited by his sister Maria Anna von Raab. Its exact location was determined thanks to house number 66, which the building had from 1770 onwards and in which von Raab died in 1787, after we excluded the possibility that von Raab had moved within Trnovo and that the house number might therefore mislead us. One reference for identifying the building as the right one is the two gardens and meadows stated as the mansion's feudal property in 1749 and after that as von Raab's property. The floor area of the building with house number 66 was drawn on the road map from about 1780, when it was the biggest or the second largest building in Trnovo. In 1780, von Raab handed it over to her relative, Franz Xaver von Oberburg, and the house passed into non-noble hands before 1823. Today, a large storey building with the address Jurčičeva ulica 18 stands in its location. The chronology of its owners and its architectural history over the last two centuries still wait to be addressed by researchers of historical and other disciplines.

Trnovo na stari razglednici (iz zbirke Milana Škrabca).

Boris Golec

prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0003-0367-0141

Skladatelj Fran Gerbič in Trnovo pri Ilirski Bistrici

IZVLEČEK

Slovenski skladatelj Fran Gerbič (1840–1917) je v Trnovem pri Ilirski Bistrici učiteljeval med letoma 1857 in 1868, pri čemer je vmes tri leta (1864–1867) preživel na študijskem dopustu na glasbenem konservatoriju v Pragi. Gerbičevo trnovsko obdobje spada v njegovo formativno dobo, ko mu je bilo med 17 in 28 let ter je pridobil večino svoje glasbene izobrazbe, najprej kot samouk, nato kot praški študent. Prispevek na podlagi njegove avtobiografije, spominov ter zlasti dokumentov o šoli in učiteljih, ki jih hrani Nadškofjski arhiv Ljubljana, obravnava Gerbičevo življenje in delovanje v Trnovem in med Trnovci. Ti so ga med študijem v Pragi tri leta finančno vzdrževali iz lastnih sredstev, namenjenih učiteljevi plači. Po vrnitvi v domovino se je Gerbič učiteljski službi v Trnovem iz ne povsem pojasnjenih razlogov že po nekaj mesecih odpovedal.

KLJUČNE BESEDE

Fran Gerbič, Trnovo pri Ilirski Bistrici, trivialna šola, učiteljski poklic, glasba, skladanje

ABSTRACT

COMPOSER FRAN GERBIČ AND TRNOVO NEAR ILIRSKA BISTRICA

The Slovenian composer Fran Gerbič (1840–1917) served as a teacher in Trnovo near Ilirska Bistrica between 1857 and 1868, during which he also spent three years (1864–1867) on a sabbatical at the music conservatory in Prague. Gerbič's years in Trnovo represent his formative period, during which he was aged between seventeen and twenty-eight years and he obtained most of his music education, first as an autodidact and then as a Prague student. Drawing on his autobiography, memoirs, and especially documents on the school and teachers kept by the Archiepiscopal Archives of Ljubljana, the article presents Gerbič's life and work in Trnovo and among its inhabitants. During his studies in Prague, they supported him for three years with their own funds allocated to his teacher's salary. A few months after returning to his homeland, Gerbič renounced his teacher position in Trnovo for reasons not entirely clear.

KEY WORDS

Fran Gerbič, Trnovo near Ilirska Bistrica, trivial school, teaching, music, composing

Fran Gerbič (1840, Cerknica – 1917, Ljubljana), eden najbolj znanih slovenskih skladateljev v dobi Habsburške monarhije, je bil s Trnovim pri Ilirski Bistrici povezan več kot desetletje, in to v svoji formativni dobi, med 17. in 28. letom starosti, ko je dozoroval poklicno in kot osebnost. Na Ilirskobistriškem je zavest o tem včasih nekoliko potisnjena v ozadje, kakor je nasploh pomanjkljivo raziskano in osvetljeno Gerbičevo bivanje, delovanje in poznejši stiki s Trnovim, čeprav je bil skladatelju ob 160-letnici rojstva posvečen poseben zbornik,¹ pred nekaj leti, ob stoletnici smrti, pa je doživel obsežen monografski prikaz.² Gerbičevo prvo službeno mesto kot učitelj in bivanje v Trnovem resda nista tako pomembna kakor njegovo poznejše udejstvovanje, lahko pa njuna osvetlitev z znanimi in še neznanimi viri pripomore k celovitejšemu razumevanju skladateljeve osebnosti in življenja.

Gerbičevo trnovsko obdobje, razdeljeno na dva dela z vmesnim praškim obdobjem, je doslej eno najmanj osvetljenih na njegovi življenjski poti.³ V pri-

Fran Gerbič (<https://www.kjuc.si/foto-galerija/>).

čujočem prispevku bo o svoji povezanosti s Trnovim najprej spregovoril sam prek svoje *Avtobiografije* in drugih besedil. Sledile bodo nove ugotovitve in dopolnitve doslej znanega na podlagi arhivskih in drugih virov.

Gerbič sam o Trnovem in Trnovcih

Gerbič je v svoji tipkopijsni *Avtobiografiji*, nastali ob njegovi sedemdesetletnici (1897) in prvič objavljeni dobrih sto let pozneje v *Gerbičevem zborniku* (2000),⁴ trnovskemu obdobju posvetil eno in pol do največ dve strani (listu) od skupno 23. Svoje življenje v Trnovem je začel popisovati na strani (listu) 7, kjer mu je odmerjeno tri četrtine prostora, žal pa je pogrešana stran (list) 8, kjer je s pripovedjo že prešel na praški konservatorij, o katerem govori na strani (listu) 9. Koliko in kaj je še zapisal v izgubljenem delu besedila, ne vemo. Končalo se je z uvodom v besede skladatelja Miroslava Vilharja, ki manjkajo. Nato se je Trnovnega dotaknil še z odstavkom na strani (listu) 15.⁵

70-letni Gerbič s časovno distanco treh do štirih desetletij v *Avtobiografiji* brez tistega, kar je danes izgubljeno, o svojih trnovskih letih ni povedal prav veliko. Za lažje razumevanje je smiselno začeti pri omenjenem poznejšem odstavku:

»Moja prva služba je bila kot nadučitelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici, imenovan sem bil z dekretom dne 14. X. 1857. Ko se je tam ustanovila po mojem delovanju narodna čitalnica [1864],⁶ sem tudi sestavil moški zbor za veselice. A ta zbor je obstajal iz članov, ki so imeli po 2 uri hoda in še daljša pota k skušnjam, ker domačinov ni bilo dovolj. Danes bi se na kaj takega še misliti ne moglo, kar je bilo tedaj le pri takratni splošnji navdušenosti mogoče.«⁷

Pred tem je v kronološkem pregledu svojega življenja o tem obdobju zapisal naslednje nedokončane misli:

»Po dokončani preparandiji [pripravnic za učiteljski poklic v Ljubljani]⁸ sem bil nameščen kot

⁴ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis). – Besedilo, shranjeno v Gerbičevi mapi v Glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, je objavil Edo Škulj; ekdotična načela so pojasnjena na str. 166. – Čeprav Škulj govori o straneh, gre lahko samo za liste, saj ni mogoče, da bi bila stran 7 ohranjena, stran 8 (na istem listu) pa bi manjkala. Gerbičeva tipkopijsna *Avtobiografija* je bila nato ponatisnjena še v: Škulj, *Fran Gerbič*, str. 17–32.

⁵ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 153–154 in 159.

⁶ Oglate oklepaje je dodal avtor pričujočega prispevka. – Čitalnica je bila ustanovljena 7. avgusta 1864 (gl. op. 84).

⁷ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 159.

⁸ Prim. Škulj, *Fran Gerbič*, str. 81. – Zanimive podatke o Gerbiču (Franz Gerbez) najdemo v redovalnici pripravnice (*Preparanden-Kurs*). V prvem letniku, leta 1856, je bil s 16 leti med petimi sošolci najmlajši (eden je imel 17 let, dva 18 in eden že 25). Po ocenah se je znašel na tretjem mestu, pri čemer sploh ni izstopal pri dveh glasbenih predmetih: iz petja (*Gesang*) je namreč dobil oceno dobro (*gut*) – tako kot še dva sošolca, medtem ko je imel eden srednjo oceno (*mittelmäßig*) in najslabši sošolec slabo (*schwach*) –, iz orgljanja (*Orgelspie-*

¹ Škulj (ur.), *Gerbičev zbornik*.

² Škulj, *Fran Gerbič*.

³ Edo Škulj v svoji monografiji o Gerbiču (2017) ni upošteval vseh dognanj. Na slabih dveh straneh poglavja (brez dodatka) Nadučitelj v Trnovem (1857–1865) se več kot z Gerbičem ukvarja s trnovsko šolo kot takšno od njenih začetkov do polpretekle dobe (Škulj, *Fran Gerbič*, str. 84–86), pri čemer povzema predvsem iz knjižice Dimitrija Grlja o ilirskobistriškem šolstvu (1994) (Grlj, *180 let*, str. 5).

nadučitelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici [1857]. Kot takemu mi je bila pa tudi dolžnost skrbeti za orgljanje in petje v cerkvi. Tu sem spadajo moji prvi poskusi v kompoziciji. Kadar nisem imel za kak praznik primerne cerkvene pesmi, sem jo kar napisal, seveda niso tedaj imeli ti poskusi še nikake glasbene vrednosti. Dovolj mi je bilo za začetek, ako so ugažali uhu in so jih pevke rade pele. Riharjevi napevi [Gregor Rihar st., 1796–1863] so mi bili tedaj vzor, ker drugih boljših domačih tedaj še nismo imeli. Moj glasbeni obzor je bil jako omejen, ker nisem poznal svetovne glasbene literature in nisem imel učiteljev, kateri bi me v isto uvedli. Taval sem v tej temi, dokler sem semtertja našel kako solnce in tega sem se tedaj oklenil in iz njega črpal, dokler nisem prišel do virov, ki so mi začeli kazati nadaljnjo pot. V to dobo spada tudi prva izdaja Davorin Jenkovih zborov [zborovskih skladb], med njimi Naprej zastava Slave [1861]. Ta zbor je povsod, kjer se je pel, elektriral poslušalce. Mene pa je še posebno navdušil in me spodbudil, da sem se bolj resno poprijel kompozicije in tako je izšel moj prvi poskus v kompoziciji pod naslovom Glasi slovenski, obsegajoč zborov in četverospevov in 3 pesmi s klavirskim spremljevanjem za solospjev in to je bilo leta 1861 [1862].⁹ Zapisal sem jih seveda sam, rokopisa pa nimam pri roki, gotovo se nahaja v kakem zaboju. Izšli so v lastni založbi, tiskani pa so bili v Beču pri [...].¹⁰ Kritika je torej ta moj prvi poskus prav simpatično pozdravila. Pesmi so peli povsod, kjer je bil kak moški zbor, posebno pri veselinih prireditvah v čitalnicah. Napravili so tedaj na poslušalce vedno prijeten vtis, saj tedaj sploh ni bilo mnogo na izbor. Spominjam se, da je prišel rajni Miroslav Vilhar [skladatelj, 1818–1871], ki je stanoval na svojem gradu na Kalcu [pri Pivki], ko so bile pesmi v Novicah [Kmetijske in rokodelske novice] naznanjene,¹¹ k meni in me prosil, da bi mu jih zaigral. Storivši to mi je z glavno prikimal, rekoč: [od tod dalje besedilo manjka].¹²

len) pa skupaj z enim sošolcem srednjo oceno (*mittelmäßig*), samo eden si je prisluzil dobro in dva slabo. Naslednje leto, 1857, so v drugem letniku ostali le še štirje sošolci, saj je eden medtem že dobil učiteljsko mesto na trivialki. Ocene so bile zdaj na splošno višje. Gerbič je s sedmimi odličnimi (*sehr gut*) ter šestimi dobrimi ocenami (*gut*) delil drugo in tretje mesto za sošolcem, ki je imel eno odlično več. Iz petja in orgljanja so trije dobili dobro oceno, eden srednjo, nihče pa odlične. Toda v prvem letniku so tisto leto pri obeh glasbenih predmetih vendarle izpričane tudi najvišje ocene: od petih sošolcev so si odlično prisluzili dva iz petja in eden iz orgljanja (SSM, Arhivska zbirka, f. 61/1). Za skene redovalnice se iskreno zahvaljujem kolegu mag. Stanetu Okolišu.

⁹ O letu izida gl. v nadaljevanju.

¹⁰ Ta oglati oklepaj ima že objava *Avtobiografije*. – Gerbičeva izdaja *Glasi slovenski* ne vsebuje ne letnice ne imena tiskarne (Gerbič, *Glasi slovenski*).

¹¹ Gerbič je najavo, tedaj še brez naslova svojega dela, objavil 12. marca 1862 in pozval k zbiranju naročil do konca meseca (*Novice gospodarske, obrtniške in narodne* XX, št. 11, 12. 3. 1862, str. 86).

¹² Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 153–154.

V nadaljevanju *Avtobiografije* se je Gerbič Trnovega mimogrede dotaknil še v stavku: »Moj edini poklic, s katerim se bavim, je glasba in razen prva leta učiteljske službe v Trnovem se nisem s kakim drugim poklicem.«¹³ Več kot toliko o svojem trnovskem obdobju v tem avtobiografskem tekstu, ki ni njegov edini,¹⁴ ni povedal. *Avtobiografija* je izrazito usmerjena v njegovo glasbeno in skladateljsko delovanje, zato izvemo le malo o trnovski šoli in ljudeh, komaj kaj celo o novoustanovljeni narodni čitalnici, kjer so prepevali njegove svetne pesmi. Pravzaprav je vse povedal v zgornjem stavku, da se je razen kot učitelj v Trnovem vseskozi ukvarjal izključno z glasbo.

Ta je tem bolj v ospredju v Gerbičevih (nedokončanih) *Spominih umetnika*, ki so prvič izšli leta 1910 v *Slovincu*.¹⁵ V tem skladateljevem sestavku sta obravnavani samo dve njegovi življenjski obdobji, prvo trnovsko (1857–1864) in praško (1864–1867), slednje iz razumljivih razlogov precej obsežnejše.¹⁶ Če je v *Avtobiografiji*, kolikor je njen del o trnovskem obdobju ohranjen, omenil samo generacijo starejšega skladatelja Miroslava Vilharja s Kalca na Pivškem, so se v tem besedilu znašla še tri imena sodobnikov iz Trnovega in okolice, vsa zgolj s priimkom: trnovski župnik in dekan Anton Grašič, vikar Anton Mlakar iz Zagorja in ilirskobistriški sodni uradnik N. Altenburger. S temi štirimi osebami se je bolj ali manj družil oziroma ga je z obema neduhovnikoma povezovala glasba. Mimogrede je brez imena in priimka omenil še kolega podučitelja Franca Uršiča, dvakrat ilirskobistriškega gostilničarja Antona Jelovška, po enkrat pa bistriškega narodnjaka Matijo Ličana ter domačina, bogoslovca Janeza Bilca, vse brez osebnih imen in v povezavi z dvakratnim postankom Josipa Juraja Strossmayerja v Ilirski Bistrici maja 1862.

»Bilo je leta 1857, ko sem dobil dekret za nadučitelja v Trnovo pri Ilirski Bistrici. V oni dobi sem bil organist v naši župni cerkvi in kot tak sem začel komponirati cerkvene pesmice, kadar mi je primanjkovalo primerne materiala. Tedaj je nastalo par mojih božičnih pesmi, od katerih so bile tri tudi objavljene. V dobo onih mojih glasbenih začetkov pade prva izdaja Jenkovih kompozicij [Davorin Jenko, 1835–1914], med njimi tudi *Naprej* [1861]. To me je navdušilo za kompozicijo. 'Kaj,' sem si mislil, 'Jenko, ki se je z menoj na istem klavirju igrati učil, je zložil nekaj tako lepega? Fant, sedaj se pa pošteno poprimi!' In posledica je bila, da so izšle leta 1862 v tisku moje prve skladbe pod naslovom *Glasi slovenski*. Te svoje prvence sem posvetil dr. Lovru Tomanu [politik in pesnik, 1827–1870], katerega sem poseb-

¹³ Prav tam, str. 162.

¹⁴ Prim. Škulj, *Fran Gerbič*, str. 15.

¹⁵ [Gerbič], *Spomini umetnika*. – Spomini umetnika so bili objavljeni tudi v Škuljevi monografiji o Gerbiču, po kateri so tukaj povzeti (Gerbič, *Spomini umetnika*, str. 41–48).

¹⁶ O trnovskem obdobju po: Gerbič, *Spomini umetnika*, str. 41–43.

Skladatelj Miroslav Vilhar (Kamra.si).

no častil zaradi njegovih krasnih govorov ob priliki Vodnikove slavnosti [ob 40-letnici smrti Valentina Vodnika 1859].

Še pred izdajo teh pesmi sem se seznanil z Miroslavom Vilharjem. To se je zgodilo tako-le [marca 1862]:¹⁷ Stal sem na cesti pred hišo, kjer sem stanoval, ko se pripelje mimo kočija, v kateri je sedel Miroslav Vilhar. Dal je takoj ustaviti, stopil z voza in me kratko vprašal, če bi hotel zaigrati svojih kompozicij, katere nameravam izdati. Vedel je namreč za nje, ker so bile takrat na vrsti. Vilhar me je mirno poslušal, le ko sem končal, me je prijel za roko in mi laskavo dejal, da ni kaj takega pričakoval, in takoj naročil en izvod pesmi. Njegova hvala me je razveselila, ker je bil mož, dasi diletant, vendar takrat v naši glasbi merodajen. Pozneje sem se često sestal z Vilharjem, in sicer v Zagorju [pri Pivki],¹⁸ kjer sva bila večkrat gosta župnika Mlakarja. Nekoč sva bila povabljeni z Vilharjem v Trnovo k dekanu Grašiču. Po obedu je vzel Vilhar v roke kitaro in rekel, da nam bo zapel eno svojih novih kompozicij. – Tako mislim, da sem bil eden izmed prvih, če ne prvi, ki je slišal lepo pesem *Po jezzeru*. Vsem je pesem močno ugajala in vsi

smo hiteli Vilharju čestitati. On pa je dejal: 'Upam, da se bo ta pesem med našim narodom še bolj razširila kot *Mila lunica*.'

Omeniti moram še, da sem se za svojega bivanja v Ilirski Bistrici seznanil z našim velikim Jugoslovanskim biskupom Strossmayerjem [Josip Juraj Strossmayer, mecen in politik, škof v Đakovu, 1815–1905].

Bilo je leta 1862 in imela se je blagosloviti zastava reškega kotora [okrajja] na Grobniškem polju.¹⁹ Na to slavnost je prihitel biskup Strossmayer. Kako rad in živo se spominjam, kako je bilo tedaj. Pripeljal se je z Račkijem [Franjo Rački, duhovnik, politik in zgodovinar, 1828–1894] in Kurelcem [Fran Kurelac, književnik in filolog, 1811–1874] v poštnem vozu.²⁰ Vsa inteligenca in duhovščina iz kraja in okolice ga je pričakala na pošti [v Ilirski Bistrici].²¹ Šli smo vsi skupaj z njim k Jelovšku [sosednje gostišče],²² drugi dan pa k blagoslovljenju. Jaz in podučitelj sva se nekoliko zamudila in se odpeljala potem skupaj v [poštnem] vozu k Sv. Matiji [nad Reko].²³ Od tam sva imela še štiri ure pešhoda čez hribe. Utrujena, lačna in žejna sva prispela končno k cilju [na Grobnik] ob 7. uri zvečer [25. maja 1862].²⁴

V nadaljevanju Gerbič podrobno in duhovito opiše nastop pevskega kvarteta pred Strossmayerjem, ki ga je ad hoc sestavil Miroslav Vilhar, dve uri trajajoče pešačenje s kolegom podučiteljem do Reke, napetosti med hrvaškimi narodnjaki in madžaroni v tamkajšnji kavarni ter druge peripetije. »Potem pa peš nazaj k Sv. Matiji, kjer naju je čakal voz. Komaj sem se vsedel v voz, sem že spal in ob peti uri sem bil zopet srečno doma v Trnovem. Toda s počitkom ni bilo nič, ob šesti sem že moral s procesijo v Veliko Bukovico in to je bilo dobro uro hoda. Ob devetih sem bil nazaj. Hvala Bogu, sedaj se bom pa vlegel in odpočil. toda delal sem račun brez krčmarja. Ob enajstih je začelo ropotati in bobnati na moja vrata. 'Kdo pa je?' 'Strossmayer! Strossmayer!' sem čul zasopel Bilčev glas [Janez Bilc, domačin, bogoslovec, 1839–1906]. 'Kaj,

¹⁹ Dejansko je Strossmayer v nedeljo, 25. maja 1862, blagoslovil zastavo Reške županije, ki je bila tedaj krajši čas (1848–1868) sestavni del Hrvaške oziroma Troedinega kraljestva. Na Reko se je pripeljal v petek, 23. maja, kar pomeni, da je v Ilirski Bistrici prenočeval prejšnjo noč. Po isti poti se je vračal v ponedeljek, 26. maja. O tem: Širola, Na Grobniškem polju, str. 307–309.

²⁰ Strossmayer je s spremstvom verjetno potoval po Savi do Zidanega Mosta ter nato po železnici do Ljubljane in naprej do Postojne ali Šempetra na Krasu (danes Pivka), nato pa s poštnim vozom na Reko.

²¹ Pošta je bila v Ilirski Bistrici št. 2, danes Bazoviška cesta, v zasebni hiši poštnega mojstra Jožefa Valenciča (ŠAK, Ž IBI, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866], Bistrica, fol. 2).

²² Anton Jelovšek, prvi sosed pošte, Bistrica št. 1 (prav tam, fol. 1); od leta 1864 je bila v njegovi gostilni narodna čitalnica (gl. op. 84).

²³ Poštna postaja pri Sv. Matiji je bila po F. Juriševiču ustanovljena šele leta 1863 (Juriševič, *Primorska pošta*, str. 96). Dotlej je bilo tu najbrž mogoče samo vstopati in izstopati iz poštnih vozov.

²⁴ Gerbič, Spomini umetnika, str. 41–43.

¹⁷ V *Avtobiografiji* postavlja Gerbič Vilharjev obisk v čas takoj po najavi izida skladb v *Novicah* (Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 154). Gl. op. 11.

¹⁸ Ta oglati oklepaj vsebuje že Škuljeva objava.

Strossmayer?' in vsa moja utrujenost je bila v hipu pozabljena, v hipu sem bil oblečen in že sva hitela z Bilcem k Jelovšku, kjer se je Strossmayer ustavil. Zopet sta ga spremljala Rački in Kurelac. Djakovski biskup je tedaj rekel: 'Najlepši trenutek cele slavnosti [na Grobniku] je bil, ko so prišli bratje Slovenci in zapeli.' [...] ²⁵ Predstavljen je bil biskupu [Matija Ličan, domačin, narodnjak, 1785–1877], ²⁶ da zna celega Vodnika na pamet in da je priden nabiratelj narodnih izrekov in narodnega blaga, ga je objel in poljubil na čelo. Starega Ličana je poljub tako razveselil, da je kar skakal od veselja in trdil, da bode sedaj gotovo še sto let živel. S Strossmayerjem, Račkim in Kurelcom sem imel še često v poznejšem življenju priliko priti v dotiko.

V istem času zahajal je k meni neki Altenburger, če se ne motim, je bil nastavljen na sodišču v Ilirski Bistrici. Mož je izborno igral glasovir. Od njega sem čul prvič Beethovno sonato. V istem času sem spoznal tudi Schubertovo kompozicijo *Der Erlkönig*. Ti dve skladbi sta mi odprli popolnoma novo glasbeno polje, začel sem gledati skladbe z druge, resnejše strani.

Misel, da se spolnim v glasbi, mi ni dala miru. In ker nisem mogel doma o konservatoriju nič bližnjega izvedeti, sem se odpeljal o božiču istega leta [1862] na Dunaj, da tam poizvem za pravo pot, ki vodi na konservatorij. ²⁷

Po opisu uspešnega obiska Dunaja, kjer je dobil nasvet, naj se raje vpiše na konservatorij v Pragi, ²⁸ je Gerbič o svojem trnovskem obdobju zapisal le še te besede:

»Ko sem bil zopet doma, poprijel sem se še pridneje glasbe. V tej dobi sem komponiral solopesem za petje s spremljevanjem klavirja *Z Bogom*. Že ta skladba je v glasbenem oziru izgledala popolnoma drugače kot moji prejšnji proizvodi. Vplivala sta name močno Schubert in Beethoven, kojih skladbe sem proučil. Do tedaj mi je bil vzor Rihar, tedaj naša glasbena avtoriteta.

Razne ovire so me zadržale, tako da sem šele leta 1864 prosil za sprejem na praški konservatorij. Ker pa nisem od konservatorija dobil odgovora, sem se kratko in malo naravnost v Prago odpeljal. ²⁹

Spomini umetnika se odtlej nanašajo samo na Prago, ³⁰ kjer je Gerbič preživel s prekinitvami štiri leta od 1864 do 1869, nazadnje pol leta kot teno-

rist pri narodnem gledališču. ³¹ Kot bomo videli, je bil prva tri leta uradno še vedno trnovski učitelj, vendar na študijskem dopustu. ³²

Nova spoznanja o skladateljevem prvem trnovskem obdobju

Gerbiču se očitno ni zdelo vredno razlagati, kakšne »razne ovire so me zadrževale«, preden je leta 1864 zaprosil za sprejem na konservatorij v Pragi. Prav tako ni pojasnjeval, kakšen je bil njegov status oziroma kako je uredil s službenim razmerjem v Trnovem. Tudi v njegovih biografijah je to vprašanje ostalo ob strani. Podobno ni bilo ustrezno pojasnjeno, kaj je v tem času pomenil izraz nadučitelj. Gerbič je večkrat izpričal, da je bil že leta 1857, ko mu je bilo torej komaj 17 let, nameščen za trnovskega nadučitelja. ³³

Dejansko je bil v Trnovem najprej začasni (provizorični) učitelj, kot je že leta 1926 v geslu o Gerbiču v *Slovenskem biografskem leksikonu* pravilno navedel Stanko Premrl. ³⁴ Dekret za stalno nastavitvev na mesto učitelja, orglarja (organista) in cerkovnika (mežnarja) je dobil 10. februarja 1862, ³⁵ nadučitelj pa uradno, strogo gledano, ni bil nikoli, čeprav je učitelj, ki ima ob sebi podučitelja, veljal tudi za nadučitelja.

Doslej so v zvezi z Gerbičem ostali neuporabljeni dokumenti o trnovski šoli, ki jih hrani Nadškofjski arhiv Ljubljana ³⁶ in ki razkrivajo več podrobnosti, o katerih skladateljeve biografije in on sam molčijo. V dokumentih sicer ni epohalnih odkritij, osvetljujejo pa stanje šole kot take, Gerbičevo učiteljevanje, gmotne razmere in težave, s katerimi se je srečeval, ter slednjič, kako je dobil študijski dopust in kdaj mu je učiteljska služba dokončno uradno prenehala. Drugi potencialni viri o tem obdobju bodo za zdaj ostali ob strani.

Predn se posvetimo arhivskim dokumentom, je nujno treba opozoriti na variantnost skladateljevega priimka. V tem obdobju ga ne bomo nikoli srečali v pozneje uveljavljeni obliki Gerbič, ampak vedno kot

³¹ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 154–159.

³² Premrlovo geslo o Gerbiču v *Slovenskem biografskem leksikonu* pravi, da je iz Trnovega odšel na praški konservatorij leta 1865 in tam ostal do leta 1867 (Premrl, Gerbič Fran, str. 208). Letnico 1865 kot konec njegovega trnovskega in začetek praškega obdobja ima tudi Škulj (Škulj, *Fran Gerbič*, str. 84 in 87). Medtem ko D. Grlj (1994) pravilno navaja, da je bil Gerbič učitelj v letih 1857–1868 in imel medtem triletni dopust na praškem konservatoriju (Grlj, *180 let*, str. 5), je iz Škuljevih besed, ki se nanj sklicuje, zaradi površnega prepisovanja mogoče razumeti, da je bil na dopustu pred letom 1865.

³³ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 153, 159; Gerbič, *Spomini umetnika*, str. 41.

³⁴ Premrl, Gerbič Fran, str. 208.

³⁵ B. Rotar Pance kot datum izdaje dekreta navaja 31. december 1861 (Rotar Pance, Gerbič – pedagog, str. 41), kar pa je v resnici datum, ko je deželna vlada v Ljubljani razpisala stalno učiteljsko mesto v Trnovem (gl. op. 74).

³⁶ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, Trnovo.

²⁵ V nadaljevanju je Kurelac ogorčeno pripovedoval o divjanju madžaronov in italijanskih iredentistov na Reki, ko so se gostje zvečer vračali z Grobniškega polja. O izgreh prim. Širola, *Na Grobniškem polju*, str. 309 sl.

²⁶ Kaže, da pred tem stavkom manjka del besedila, v katerem je ime predstavljene osebe; pogršamo ga že v prvi objavi v *Slovenecu* leta 1910 (gl. op. 15).

²⁷ Gerbič, *Spomini umetnika*, str. 43.

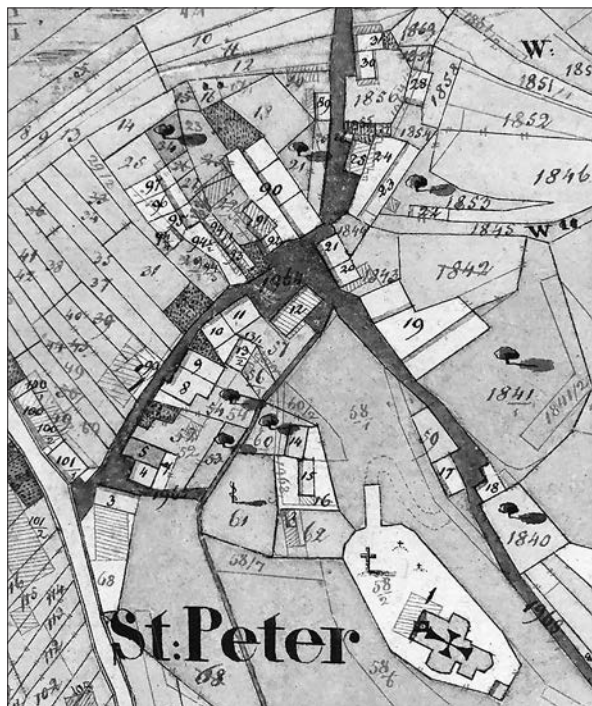
²⁸ Prav tam, str. 43–44.

²⁹ Prav tam, str. 44.

³⁰ Prav tam, str. 44–48.

Gerbec in Gerbic, po nemški ortografiji pisano tudi Gerbez in Gerbiz. Skladatelj sam je, kot piše Edo Škulj, v tretji avtobiografiji, ki je ostala torzo na treh straneh, pojasnil, kako je prišlo do transformacije primka. O svojih prednikih, ki so se v Cerknico priselili od neznanokod, je Gerbič zapisal: »Pisali so se Gerbec, Hrvatje pišejo Grbič. Ime mojega očeta so razni uradi različno pisali, npr. Gerbetz, Gerbitz, Gerbec, oče sami pa so se podpisovali Gerbic. Ko sem deloval v Zagrebu kot operni pevec [1869–1878], pa so mi c spremenili v ć in tako je to poslednje ostalo v moji podpisavi [podpisu].«³⁷ Kot bomo videli, se je sam leta 1865 v Trnovem podpisal kot France Gerbic. Tako ga imenuje tudi Janez Bilc v župnijski kroniki.³⁸ Trnovci so ga torej poznali kot Franceta in po priimku prejkone kot Grbca. V krstno knjigo rojstne župnije Cerknica je bil ob krstu 6. oktobra 1840, na dan, ko se je rodil, vpisan kot Gerbiz.³⁹ V pričujočem prispevku ga bomo načeloma imenovali Gerbič, pri povzemanju iz dokumentov pa se bomo držali oblike vsakokratnega zapisa.⁴⁰

Preden Gerbiča še kot Gerbca oziroma Gerbica pošljemo na prvo službeno mesto v Trnovo, se kratko

Trnovska šolska zgradba na franciscejski katastrski mapi leta 1823, stavbna parcela št. 5 (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, mapni list VII).

pomudimo pri tamkajšnji šoli. V njegovem času je bilo osnovno šolstvo pod cerkvenim nadzorom (do leta 1869). Krajevni šolski nadzornik je bil navadno vsakokratni župnik, višješolska oblast pa je sledila cerkveni hierarhični strukturi do škofijskega šolskega nadzornika oziroma škofijskega konzistorija.⁴¹

V Trnovem so preprosto enorazredno trivialko – najpreprostejšega in daleč najpogostejšega od treh tipov osnovnih šol⁴² – ustanovili leta 1814, o čemer priča ustanovno pismo z dne 11. avgusta omenjenega leta, sestavljeno »v hishi sedajnega Rihtarja ali Shupana Gregorija Severja v Trnovim«.⁴³ Tedaj je bila trnovska župnija še del tržaške škofije, in sicer do ize-
načenja škofijskih meja s političnimi (deželnimi) leta 1830 (dejansko 1831), ko je za dobro stoletje prišla v ljubljansko.⁴⁴

V literaturi beremo, da je trnovska šola vse do zgraditve nove šolske stavbe leta 1866, torej še v Gerbičevi dobi, delovala v zasebni hiši,⁴⁵ a to ne drži. Stavba s hišno št. 4 (danes Jurčičeva ulica 1) je že v franciscejskem katastru leta 1823 označena kot šolska zgradba (*Schulgebeu*) v lasti trnovske občine (*Gemeinde Dornegg*),⁴⁶ kar je postala v manj kot enem desetletju od ustanovitve šole.⁴⁷ Župnijski zapisnik duš iz okoli leta 1830 jo imenuje trivialna šola (*Schola trivialis*) in priča o tem, da je stala na zemljišču, podložnem domači župniji (*Dom: Pfarrhof*).⁴⁸ Kot pripoveduje Bilčeva župnijska kronika, so staro šolsko stavbo po zgraditvi nove prodali na dražbi 27. marca 1868,⁴⁹ tj. med Gerbičevim drugim, kratkotrajnim trnovskim obdobjem.

Do srede 19. stoletja je pouk očitno (skoraj) v celoti potekal v nemščini.⁵⁰ S. Pavlič je v tem videla

⁴¹ Schmidt et al., *Osnovna šola*, str. 189.

⁴² Prim. prav tam, str. 189–190.

⁴³ Objava: Pavlič, *Ustanovno pismo*, str. 25–26. – Ustanovni dokument trnovske šole je že zgodaj pritegnil pozornost, ker je pisan v slovenščini (*Postojinsko okrajno glavarstvo*, str. 70), ko te v pisnem uradovanju praktično še niso uporabljali. Ni pa še doživel ustrezne umestitve v razvoj slovenskega uradovalega pismenstva. Kot tako je trnovsko ustanovno pismo posebej dragoceno, ker gre za najstarejše znano tovrstno pisanje v slovenščini, edino še iz prve polovice 19. stoletja.

⁴⁴ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 39. – V ljubljanski škofiji je ostala do nove regulacije škofijskih meja po politični meji (takrat državni med Italijo in Jugoslavijo) leta 1933.

⁴⁵ Grlj, 180 let, str. 5; Grlj, *Razvoj šolstva*, str. 71.

⁴⁶ Stavba s hišno št. 6 je stala na stavbni parceli št. 5 (SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 26, k. o. Trnovo, zapisnik stavbnih parcel, 1. 1. 1824; mapni list VII).

⁴⁷ Bilc v župnijski kroniki piše, da najprej »ni imela šola svojega poslopja, temveč po privatnih hišah so sobe za šolo najemali. Šele več let pozneje, ko je fara farno šolo ustanovila [1814], je tedanji šolski ogleđa [nadzornik] kupil v imenu fare staro Severjevo hišo, v kateri je letos (1866), zadnje leto menda učilnica« (Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 33).

⁴⁸ ŠAK, Ž Ibi, SA 1, status animarum 1804 [dejansko ok. 1830], pag. 3.

⁴⁹ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 46.

⁵⁰ Ustanovno pismo o jeziku pouka pravi: »ena deshelska po zesarški postavi ali Trivialschula, v katiri otrozi, bi se mogli uzhit brati, pisati in rajtati, posebno nemshku in kolkajn bo mogozhe krainsko« (Pavlič, *Ustanovno pismo*, str. 25).

³⁷ Škulj, *Fran Gerbič*, str. 77.

³⁸ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 33.

³⁹ NŠAL, ZA Cerknica, Matične knjige, R 1840–1861, fol. 7.

⁴⁰ Geslo o Gerbiču v novi *Slovenski biografiji* ima skladateljev priimek v obliki Gerbic (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi198718/>) (avgust 2023).

vzrok, da je bil obisk šole dolgo slab. Bistričan Janez Bilc, duhovnik, pesnik in pisatelj (med drugim pisec župnijske kronike), je v svojem življenjepisu zapisal: »Dovršivši sedmo leto, torej 1846, sem začel obiskovati že takrat obstoječo šolo v bližnjem Trnovem. Huda je bila posebno zato, ker je bil ves pouk nemški.« Leta 1849, zlasti potem ko je prišel učitelj Leopold Belar, se je v šoli uveljavila tudi slovenščina, vendar po Pavličevi ne za dolgo.⁵¹ Kdaj se je jezikovna praksa spet prevesila v korist slovenščine, še ni dognano – z Gerbičem, v njegovem času ali že malo pred njegovim nastopom? Nemara šele s koncem Bachovega absolutizma (1859). Ob koncu šolskega leta 1866, ko je bil Gerbič že poldrugo leto v Pragi in je imel v Trnovem namestnika, je ta poročal, da so »krščanski nauk, branje, številčenje, slovnico in spisje poučevali v lepi, čisti slovenščini«, tako da so bili vsi navzoči pri skušnji zadovoljni.⁵²

Omenjeni učitelj Leopold Belar je v Trnovem poučeval med letoma 1849 in 1854.⁵³ Gerbič ga v *Avtobiografiji* navaja kot prvega med svojimi učitelji v rodnih Cerknici, kjer je hodil v šolo najprej, med letoma 1846 in 1851, star od šest do enajst let.⁵⁴ Zanimivo je, da Belar (1828–1899) ni opazil Gerbičeve nadarjenosti za glasbo, čeprav je bil sam orglar in skladatelj, večinoma slovenskih in latinskih cerkvenih del, povsod, kjer je poučeval, pa je vodil tudi cerkveno petje.⁵⁵ Gerbič je namreč povedal tole: »Ker se tedaj še ni poučevalo v šoli petja, ni imel noben izmed teh učiteljev [v Cerknici] priliko spoznati v meni kako muzikalno nadarjenost. [...] Spominjam se tega še prav dobro, ko sem kot sedmoletni deček cerkvenim pevkam sekundiral pri njih petju in so me na koncu pohvalile rekoč: 'Glejte, kako ima Francel lep alt!' [...] Prvi, kateri so bili pozorni na mojo glasbeno nadarjenost, bil je učitelj Statin na normalki v Ljubljani.«⁵⁶

Ce se vrnemo v Trnovo, kjer Belarja ob Gerbičevem prihodu leta 1857 ni bilo več, ne moremo mimo dveh dokumentov iz prejšnjega leta 1856, ki nazorneje od tistih iz skladateljevega prvega trnovskega obdobja prikazujejo stanje tamkajšnje šole.

Prvi je vizitacijski zapis škofa Antona Alojzija Wolfa po birmi 26. maja: »V Trnovem se za ureditev (*Herstellung*) slabega župnišča in za ureditev šole (*des Schulhauses*) še vedno ni zgodilo nič. Dva kaplana in zorničar stanujeta še vedno v najetih stanovanjih, tudi šola je nastanjena le v najemu (*auch die Schule ist nur miethweise untergebracht*).«⁵⁷ Najpopolnejši vpogled v

stanje šole ponuja napoved ali fasija (*Fassion*) prihodkov in izdatkov učitelja, orglarja in cerkovnika z dne 22. septembra 1856. Župnijska šola (*Pfarrschule*), kot so jo označili glede na vrsto, je obsegala šolski okoliš s 17 kraji, v katerih so našli 550 šoloobveznih otrok, od tega 318 dečkov in samo 232 deklic. Šola, katere patron je bil deželni knez (cesar), je imela – drugače od zabeležke škofa Wolfa iz istega leta – lastno stavbo z eno učilnico in dvema stanovanjskima sobama za učitelja, stavba pa naj bi bila v dobrem stanju. Vsakokratni učitelj je za vzdrževanje prejemal dotacijo v gotovini v višini 254 goldinarjev ter od posameznih krajev prostovoljni prispevek, skupno slabih 220 goldinarjev. Prihodki za orglarsko službo so znašali pičlih 12 goldinarjev iz treh cerkvenih blagajn, za cerkovniško pa dobrih 123 goldinarjev bere in štolnine, skupaj 609 goldinarjev in 17 krajcarjev. Nosilcu vseh treh služb je dejansko ostala manj kot polovica navedene vsote, in sicer 300 goldinarjev. Kot učitelj je moral namreč 150 goldinarjev prepustiti svojemu pomočniku (*Ge-hilfe*), 20 goldinarjev je šlo za drva za ogrevanje, 60 pa za pobiranje bere (*Kollekturhebung*). Nadalje je bil od cerkovniških dohodkov za pobiranje bere dolžan odšteti slabih 9 goldinarjev in 70 za pomoč (*Aushilfe*). Njegova obveznost je bila tudi skrb za ogrevanje šole, za kar je od všolanih krajev prejemal 60 goldinarjev letno. Fasijo je poleg župnika in okrajnega šolskega nadzornika Antona Grašiča podpisalo osem občinskih predstojnikov, vsak s po dvema občinskima svetovalcema, potrdilo pa jo je državno namestništvo v Ljubljani 7. marca 1857.⁵⁸

Malo vemo o tem, kako so stvari delovale v praksi. V letu Gerbičevega nastopa službe, 1857, sta v šolskem posloju s hišno št. 4 po župnijskem zapisniku duš (najverjetneje ob veliki noči) stanovala kaplan Jakob Ferjančič in neki učitelj Okorn (*Okorn ludimagister*).⁵⁹ O slednjem ni znanega ničesar, saj se v spisih, ki zadevajo personalne spremembe učiteljstva v Trnovem, ne omenja. Najbrž je samo začasno nadomeščal učitelja Seljaka, učitelja v letih 1855–1857.⁶⁰ Ker c.-kr. šolski svetnik ni bil zadovoljen z dotodanjim začasnim (provizoričnim) učiteljem Janezom Seljakom, ki so mu očitali predvsem mladostno neizkušenoost,⁶¹ je bil prestavljen za začasnega učitelja na Unec, trnovska šola pa je z dekretom 14. oktobra 1857 dobila hkrati dve novi učni moči. Škofijski konzistorij je za začasnega učitelja (*als provisorischen*

⁵¹ Pavlič, Ustanovno pismo, str. 27.

⁵² Prav tam.

⁵³ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 22. 9. 1849, 13. 6. 1854, 22. 12. 1854. Prim. *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 70.

⁵⁴ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 152.

⁵⁵ Mantuani, Belar Leopold, str. 29–30.

⁵⁶ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 152–153.

⁵⁷ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 9, vizitacije škofa Antona Alojzija Wolfa 1825–58, str. 490–491. – Šola je, kot poroča Bilc, v resnici vendarle bila kupljena v imenu župnije, že leta 1849 v

povsem rušljivem stanju (*in einem ganz baufälligen Zustand*) in leta 1866, ko je o tem pisal, v še slabšem (Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 33).

⁵⁸ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 22. 9. 1856.

⁵⁹ ŠAK, Ž Ibi, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866], Trnovo, fol. 4.

⁶⁰ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2. – O Seljakovem službovanju: prav tam, 31. 12. 1854, 11. 8. 1857, 14. 10. 1857; prim. *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 70.

⁶¹ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 12. 8. 1857.

Lehrer) imenoval izprašanega kandidata (*geprüften Lebramtskandidaten*) Franca Gerbca (*Franz Gerbec*) in za podučitelja (*Unterlehrer*) Lovrenca Vebrca (*Lorenz Weber*), dotlej podučitelja v Ribnici.⁶² Bilc v svoji kroniki (1866) o Gerbiču govori kot o »prvem učniku«, ne kot o nadučitelju: »Leta 1856 [prav 1857] je fara dala še pomočnika prvemu učeniku Francetu Gerbicu, prvi pomočnik je bil neki Lovre Veber.«⁶³ Za tega je prestavitev v Trnovo pomenila zadnjo priložnost za poboljšanje (*den letzten Besserungsversuch*) pred trajnim odpustom iz učiteljske službe, saj se kljub opozorilu, ki ga je dobil pol leta prej kot ribniški podučitelj, ni odpovedal popivanju po gostilnah.⁶⁴

Medtem ko je Gerbič ostajal na mestu začasnega učitelja, le pogojno imenovanega tudi nadučitelj, so se njegovi pomočniki – podučitelji redno menjavali. Dobro leto po Gerbičevi in Vebrovi nastavitvi je bil 6. novembra 1858 z dekretom poslan v Trnovo novi začasni podučitelj, izprašani učiteljski kandidat Peter Gros.⁶⁵ Temu je za dobra tri leta, do pomladi 1862, sledil Idričan Franc Govekar (1840–1890), poznejši nadučitelj na Igu in pedagoški pisatelj⁶⁶ ter oče tedaj še nerojenega pisatelja Frana Govekarja (1871–1949).⁶⁷ V Trnovo je bil napoten 19. oktobra 1859 z mesta začasnega učitelja v Šturjah pri Ajdovščini, kjer je prihajal navzkriž s krajevnim kuratom, in s popotnico, naj se bolj potruži pri samoizobraževanju, vložiti v svoje delo več prizadevanj in naj se ne vede lahkomišelnost ter neprimerno svojemu stanu.⁶⁸ Ko je za premestitev uradno izvedel trnovski župnik Grašič, jo je skušal preprečiti s prošnjo škofijskemu konzistoriju, naj na mestu podučitelja pusti Grosa, vendar so bili njegovi pomisleki v Ljubljani zavrnjeni. Zanimivi so, ker osvetljujejo gnotne in bivanjske razmere v trnovski šoli dve leti po Gerbičevem prihodu. Grašič je za spremembo pri zasedbi podučiteljskega mesta prosil iz naslednjih razlogov. Podučiteljeva letna plača znaša samo 150 goldinarjev, na druge prihodke pa ne more računati, še posebej, če že sicer ni na dobrem glasu, tako da z družino ne bo mogel živeti stanu primerno. Stanovanje za učitelje sestavljata samo majhni, zgolj s paravanom pregrajeni sobici, ker je najboljša stanovanjska soba za učitelja trenutno namenjena za učilnico prvega razreda. Tako lahko tu prebivata samo dva samska in mirna učitelja.⁶⁹

Ob tem se postavlja vprašanje, kje v Trnovem je Fran Gerbič prebival, v šoli ali v najetem zasebnem stanovanju oziroma sobi. V župnijskem zapisniku duš, ki so ga vodili od leta 1857, niso na hišni št. 4 za kaplanom Ferjančičem in učiteljem Okornom vpisali nikogar več, pa tudi kje drugje v Trnovem ali Bistrici ne najdemo nobenega učitelja. Tako kot župnijska duhovščina in uradništvo je bilo učiteljstvo iz te pastoralne evidence izvzeto,⁷⁰ zato ne vemo niti tega, kje se je Gerbič po prihodu v Trnovo nastanil, niti tega, kje (vse) je stanoval med svojim s prekinitvijo več kot desetletje trajajočim službovanjem. Zelo verjetno ni bival v šoli ali vsaj ne ves čas, saj v *Autobiografiji* pravi: »Stal sem na cesti pred hišo, kjer sem stanoval, ko se pripelje mimo kočija, v kateri je sedel Miroslav Vilhar.«⁷¹ Glede na to, da je imel dobro situirane starše – oče, posestnik, mesar, ljudski živinozdravnik in cerkovnik, je bil v Cerknici lastnik kar treh hiš⁷² –, si zlahka predstavljamo, da si je lahko privoščil boljše stanovanje od tistega v šolski stavbi. Poiskal si je takega, kamor je bilo mogoče spraviti tudi klavir in ga igrati, ne da bi koga motil. Morda je imel stanovanje v veliki nadstropni hiši trgovca Jožefa Jenka, h. št. 18, v istem delu Trnovega blizu župnišča (danes Jurčičeva ulica 18), kjer sta bila po zapisniku duš za obdobje 1857–1866 samo trgovina in nekaj časa stanovanje za služkinjo, Jenkova družina pa je prebivala v sosednji hiši št. 26.⁷³ Pred to hišo je bilo za Vilharjevo kočijo, ki jo Gerbič omenja v Spominih umetnika, več kot dovolj prostora.

Po dobrih štirih letih začasnega učiteljevanja je 21-letnemu Gerbiču uspelo izposlovati stalno nastavitev. Z dekretom škofijskega konzistorija z dne 10. februarja 1862 je bil na podlagi razpisa deželne vlade z dne 31. decembra 1861 postavljen na mesto učitelja, orglarja in cerkovnika.⁷⁴ Župnik Grašič je njegovo prošnjo slab mesec prej, 15. januarja, podprl z ugodnim mnenjem, da je Franc Gerbec v štirih letih službovanja na trnovski trivialni šoli pridobil polno zadovoljstvo višjih šolskih oblasti in svojih neposrednih nadrejenih ter da za to mesto ni primernejšega kandidata. Hkrati je predlagal, da bi Gerbca razbremenili cerkovniške službe, ki je potrebna nove ureditve, saj naj bi bila napoved (fasija) prihodkov in izdatkov pomanjkljiva. Če ni mogoča definitivna nastavitev za učitelja, naj dobi prosilec vsaj stalno mesto podučitelja.⁷⁵ 23. januarja je naklonjenost kandidatu izrazil tudi škofijski konzistorij v dopisu deželni

⁶² NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 14. 10. 1857.

⁶³ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 33.

⁶⁴ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, dopis konzistorija L. Vebru 14. 10. 1857.

⁶⁵ Prav tam, 6. 11. 1858.

⁶⁶ Šlebinger, Govekar Franc, str. 238.

⁶⁷ Grafenauer, Govekar Franc, str. 237–238.

⁶⁸ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 19. 10. 1859.

⁶⁹ Prav tam, 9. 11. 1859. – Pet let prej, 22. decembra 1854, je župnik Grašič konzistoriju poročal, da sta bili za učiteljevo stanovanje urejeni majhni sobi poleg učilnice v prvem nadstropju, v pritličju pa večja soba, ki jo lahko v sili uporabljajo

kot drugo učilnico, prostorna kuhinja in shramba (prav tam, 22. 12. 1854).

⁷⁰ ŠAK, Ž I Bi, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866].

⁷¹ Gerbič, Spomini umetnika, str. 41.

⁷² Prav tam, str. 73.

⁷³ ŠAK, Ž I Bi, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866], fol. 18 in 26. – Gre za stavbo na mestu nekdanjega dvorca Trnovo. O njem gl. prispevek istega avtorja v tej številki *Kronike*.

⁷⁴ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 10. 2. 1862.

⁷⁵ Prav tam, 15. 1. 1862.

vлади, v katerem izrecno govori o mestu nadučitelja (*Oberlehrer*) ter izpostavlja Gerbčevo »blagonravno vedenje« (*wohlgesittete Aufführung*), z odliko opravljena dva letnika nižje realke in dveletni učiteljski tečaj s kvalifikacijo za učitelja. Ni pa se strinjal z neimenovanjem za cerkovnika, ker je bila cerkovniška služba po ureditvi tega službenega mesta iz leta 1857 združena z učiteljsko in orglarsko.⁷⁶ Deželna vlada je strinjanje izrazila 31. januarja 1862 in konzistoriju prižgala zeleno luč za izdajo dekreta.⁷⁷

Sele od definitivne nastavitve dalje lahko o Gerbiču govorimo kot o nadučitelju, čeravno je v dekretu zapisano samo učitelj in se je tako tudi predstavljal. Zagotovo ne odtlej ne prej ni opravljal vseh del orglarja in cerkovnika v župnijski cerkvi sv. Petra. Kot smo videli, je od 123 goldinarjev cerkovniških dohodkov iz bere in štolnine šlo kar 70 goldinarjev za t. i. pomoč, orglarski prihodki pa so znašali pičlih 12 goldinarjev. Gerbič je imel pomočnika, in sicer v začetku orglarja Matijo Valenčiča ter cerkovnika Franca Krajnca, ki ju kot taka srečujemo v župnijskih matičnih knjigah.⁷⁸

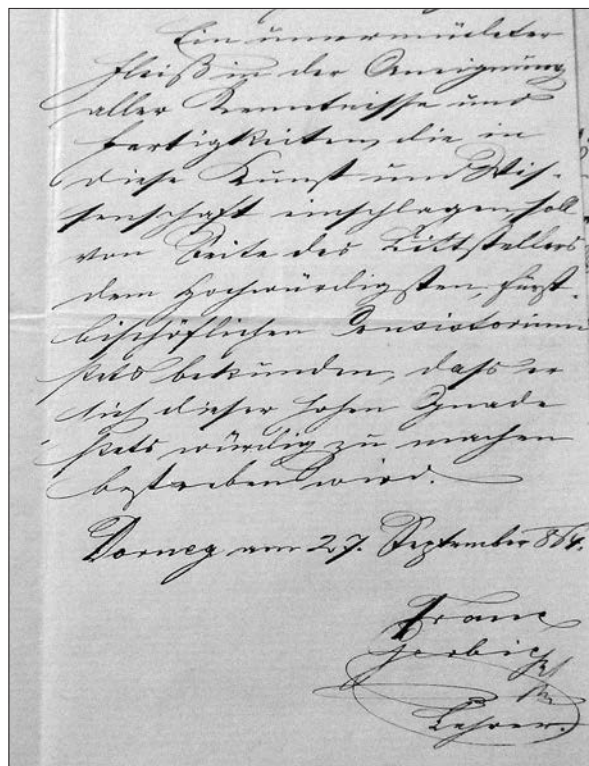
Kmalu po njegovem imenovanju za stalnega učitelja je prišlo do menjave na podučiteljskem mestu. Z dekretom z dne 10. marca 1862 ga je dobil Franc Uršič, dotedanji podučitelj na Igu, s katerim so bili nadrejeni dotlej zadovoljni. Službeno mesto je zamenjal s trnovskim podučiteljem Francem Govekarjem, zdaj poslanim na Ig,⁷⁹ kjer se mu je slabih deset let pozneje rodil sin, pisatelj Fran Govekar.

Franc Uršič je tisti »kolega podučitelj« brez navedbe imena, ki je dva meseca in pol pozneje z Gerbičem potoval na »narodno svečanost« na Grobniku nad Reko. Trnovska kolega, nadučitelja in podučitelja, je kmalu zatem trdneje povezala gmotna stiska, v katero sta prišla, ko sta cele mesece ostala brez plače, ki sta jo prejemale iz občinskih doklad trošarine. 15. in 29. maja 1863 je župnik Grašič škofijski konzistorij obvestil o njunem »žalostnem stanju« in o tem, kako ne bi želela prenehati s poučevanjem, a bosta od binkošti dalje to napoved skupaj s katehetom urednili. Kriv je bil zakupnik trošarine, ki tako dolgo ni odvedel pobranega davka. Gerbec ni prejel plače osem mesecev, Uršič pa šest, tako da je morala posredovati kranjska deželna vlada.⁸⁰

Fran Gerbič je svoje zadnje leto v Trnovem dobil še petega podučitelja. Po nekako poldrugem letu službovanja je njegov podučiteljski kolega Uršič jeseni 1863 odšel na učiteljsko in orglarsko mesto na Kastav. Župnik Grašič je v dopisih konzistoriju 26. oktobra in 1. novembra 1863 prosil, naj na izpraznjeno mesto

imenujejo domačina Antona Benigarja, ki bi lahko stanoval in bil na hrani kar pri starših, vendar prošnja ni bila uslišana.⁸¹ Kandidat naj bi bil namreč manj nadarjen in neizkušen, poleg tega pa naj v domačem kraju ne bi užival zadostne avtoritete. Podučiteljsko mesto je tako dobil Janez Zakrajšek z Blok,⁸² ki je na tem mestu ostal še po Gerbičevem odhodu v Prago.

Ko se je 24-letni Gerbič že intenzivno pripravljaj na novi izziv, se je dogajanje v njegovem okolju precej zgostilo. Kot je zapisal v *Avtobiografiji*, naj bi se v Ilirski Bistrici »ustanovila po mojem delovanju narodna čitalnica«, za katero je sestavil moški pevski zbor.⁸³ Od ustanovitve čitalnice 7. avgusta 1864 do njegovega odhoda iz Trnovega je tako minilo le nekaj kratkih mesecev. O čitalnici gre povedati, da je bilo njeno odprtje po opisu v Bleiweisovih *Novicah* zelo slavnostno, v navzočnosti dr. Janeza Bleiweisa in pravkar izvoljenega ljubljanskega župana dr. Etbina Coste. Bésedo je uvedel domači pevski zbor pod vodstvom »neutrudljivega našega g. Gerbeca, ki je sam izvrsten pevec in skladatelj«, nastopil je pevski zbor iz Planine, vojaška godba z Reke pa je spremljala domači zbor pri izvedbi Gerbičeve pozdravne pesmi na besedilo domačina Janeza Bilca. Dvorano za čitalni-

Sklepni del Gerbičeve prošnje škofijskemu konzistoriju za študijski dopust v Pragi (NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 27. 9. 1864).

⁷⁶ Prav tam, 23. 1. 1862.

⁷⁷ Prav tam, 31. 1. 1862.

⁷⁸ ŠAK, Ž Ibi, MKK 1842–1873, na primer fol. 134, 135, 138, 139.

⁷⁹ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 10. 3. 1862.

⁸⁰ Prav tam, 14. 5. 1862, 29. 5. 1862 in 2. 6. 1862.

⁸¹ Prav tam, 26. 10. 1863 in 1. 11. 1863.

⁸² Prav tam, 6. 11. 1863.

⁸³ Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 159.

co je v prvem nadstropju svoje gostilne – kjer je dve leti prej prenočeval Strossmayer – dal na razpolago Anton Jelovšek (Bistrica št. 1, danes Bazoviška cesta 5). Za prvega predsednika so izvolili Aleksandra Ličana, poznejšega ilirskobistriškega župana.⁸⁴

Le nekaj dni zatem, 15. avgusta 1864, je omenjeni Bistričan Janez Bilc, tedaj 25-letnik, poznejši pisec župnijske oziroma krajevne kronike, v Trnovem pel novo mašo in bil hkrati z dekretom imenovan za trnovskega zgodnjika (duhovnika zorničarja).⁸⁵ Gerbič se je potem lahko z njim intenzivno družil le kratek čas, saj je bil pred vrati njegov študijski dopust, za katerega je uradno zaprosil konec naslednjega meseca.

Njegovo prošnjo za študijski dopust in denarno podporo, naslovljeno na škofijski konzistorij, si na tem mestu poglejmo v celoti v slovenskem prevodu.⁸⁶

»Prečastiti knezoškofijski konzistorij!

Ponižno podpisani je leta 1857 absolviral pripravljalni tečaj (*Preparandenkurs*) v Ljubljani in je odtlej nameščen kot učitelj, orglar in cerkovnik v Trnovem, kjer se je v svojih prostih urah poleg drugih njegov poklic zadevajočih znanosti posebej posvečal študiju glasbe. Toda okoliščine, ki vladajo pri tovrstni izobrazbi, mu na podeželju ne morejo zagotoviti tiste zelene stopnje izobrazbe, po kateri nenehno stremi, ob misli pa in dejstvu, da njegova 'spodnja dežela Kranjska' (*sein Unterland Krain*) ne premore zdaj niti enega samega sina, ki bi izšel iz kakšne višje glasbene izobraževalne ustanove in bi potem toliko laže prispeval k dvigu domače cerkvene in tudi nacionalne glasbe (*Nationalmusik*), za katero je imel posebne zasluge že blagopokojni mojster Rihar [Gregor Rihar st.], se je pri njem stopnjevala posebna ljubezen (*die Vorliebe*) do te umetnosti in znanosti, da si drzne najponižneje prositi, naj mu prečastiti knezoškofijski konzistorij blagovoli milostno izdati dovoljenje, da se bo lahko dalje izobraževal na praškem konservatoriju, in za čas njegove odsotnosti pošlje na njegovo mesto namestnika. Obenem ponižno podpisani prosi, da mu prečastiti knezoškofijski konzistorij za nadaljnje izobraževanje dodeli majhno podporo, tako da se mu dovoli iz njegovih skupnih prihodkov, ki so napovedani (*fassioniert*) na 315 goldinarjev avstrijske veljave, za dotiranje namestnika prepustiti čisti znesek 215 goldinarjev avstrijske veljave poleg brezplačnega stanovanja v šolski stavbi.

⁸⁴ Obsežno (Bilčevo) poročilo o tem z naslovom Iz Bistrice na Notranjskem so objavile Novice (*Novice gospodarske, obrtniške in narodne* XXII, št. 33, 17. 8. 1864, str. 268–270); prim. Ker-mavnar, Planinski pevski zbor (<https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/planinski-zbor-in-narodna-citalnica-v-ilirski-bistrici.html>) (avgust 2023). – O Jelovškovi hiši in hišni številki: ŠAK, Z IBI, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866], Bistrica, fol. 1.

⁸⁵ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 41–42.

⁸⁶ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 27. 9. 1864.

Ker se tečaj na konservatoriju začne že v mesecu oktobru, bo ponižno podpisani, takoj ko bo prečastiti knezoškofijski konzistorij blagovoli privoliti v njegovo prošnjo, prosil praški konservatorij za sprejem, da bo v primeru, če mu ta ne bi bil odobren, to naznanil prečastitemu knezoškofijskemu konzistoriju pred zasedbo učiteljskega mesta in začetkom tukajšnje šole.

Neutrudna marljivost pri pridobivanju vseh znanj in veščin, ki spadajo v to umetnost in znanost, naj s strani prosilca prečastitemu knezoškofijskemu konzistoriju dokaže, da si bo vedno prizadeval biti vreden te velike milosti.

Trnovo, 27. septembra 1864

Franc Gerbič l. r. učitelj«

Župnik Anton Grašič je Gerbičevo prošnjo tri dni pozneje, 30. septembra, pospremil z dopisom škofijskemu konzistoriju, v katerem je kratko in jedrnatno podprl »hvalevredno stvar, tj. stremeti po višji izobrazbi«, in ga zaključil z besedami, da glede na veliko število učiteljskih kandidatov ne bo težko najti namestnika.⁸⁷

Prošnja je bila rešena resnično zelo hitro, saj je ljubljanski škofijski konzistorij že 7. oktobra sporočil šolskemu nadzorništvu v Trnovem, tj. župniku in dekanu Grašiču, da je učitelju in orglarju Franu Gerbcu (*Franz Gerbez*) odobren dopust za toliko časa, kolikor ga bo namenil glasbenemu študiju na praškem konservatoriju. O tem naj obvestijo njega kakor tudi okrajni urad (v Ilirski Bistrici) s pristavkom, da je hkrati na Gerbčevo mesto imenovan Leopold Cvek, dotlej podučitelj v Škofji Loki.⁸⁸

Jeseni 1864 je Fran Gerbič, tedaj še Gerbec ali Gerbic, za vedno zapustil Trnovo, čeprav je bil uradno tam v službi še tri leta in pol. »Uka žeja« ga je odvedla v Prago,⁸⁹ kjer je, kot bomo videli, nameraval ostati dve leti, a je svoje glasbeno izpopolnjevanje podaljšal.

Predstavljeni dokumenti torej ne pokrivajo vseh ključnih dejstev o Gerbičevih službenih nastavitvah, plači in drugem, zato pa lepo dopolnjujejo že znano. Preden se bomo posvetili trnovski šoli v letih njegove študijske odsotnosti, se pomudimo pri nekaterih osebah, s katerimi se je v Trnovem družil oziroma tako ali drugače prihajal v stik.

Ničesar ne vemo o odnosu med Gerbičem in njegovim podučiteljem Francem Govekarjem v letih

⁸⁷ Prav tam, 30. 9. 1854.

⁸⁸ Prav tam, 7. 10. 1864.

⁸⁹ Gerbič sam pravi, da je na praškem konservatoriju študiral od leta 1864 do konca leta 1867 (Gerbič, *Avtobiografija* (tipkopis), str. 154–155). Premrlovo geslo o Gerbiču v *Slovenskem biografskem leksikonu* nasprotno trdi, da je iz Trnovega odšel na praški konservatorij leta 1865 in tam ostal do leta 1867 (Premrl, Gerbič Fran, str. 208).

1859–1862, sicer strokovnim pisateljem in pozneje prizadevnim javnim delavcem, ki pa je v Trnovo prišel s slabo karakteristiko. Gerbič, kolikor je znano, v svojih rokopisnih in objavljenih zapisih o njem ni pisal.

Pomembno vlogo v skladateljevem trnovskem obdobju je imel seveda dekan in župnik Anton Grašič (1803–1880), po službeni dolžnosti tudi šolski nadzornik in s tem Gerbičev predstojnik. Gerbič ga v avtobiografiji omenja samo bežno kot gostitelja, h kateremu sta bila nekoč povabljeni s skladateljem in graščakom Miroslavom Vilharjem.⁹⁰ Dejansko je Grašič napisal vsa poročila in priporočila, ki zadevajo Gerbiča, in to večinoma zelo naklonjeno, kot bomo videli, pa je bil verjetno tudi sam precej zadržan do skladateljevega enoletnega podaljšanja študijskega dopusta v Pragi. Grašič, doma iz Strahinja pri Naklem, je v Trnovem služboval 22 let, od leta 1849 do 1871, ko je odšel za kanonika v Novo mesto.⁹¹

Drugi duhovnik, čigar ime se je znašlo v skladateljevih spominih, je Anton Mlakar (1806–1880), po rodu z Brda pri Podpeči, pri Gerbiču imenovan župnik v Zagorju, dejansko pa tri desetletja, od 1843 do 1873, tamkajšnji vikar. Zatem je postal župnik v Mirni Peči in nazadnje, tako kot Grašič, novomeški kanonik. Na Pivki (Pivškem) je bil prvi sadjerejec ter zelo znan kot homeopat.⁹² O Mlakarju lahko sodimo, da je bil z Gerbičem v dobrih odnosih, glede na to, da sta bila z Vilharjem večkrat njegova gosta.

Gerbiča in generacijo starejšega Miroslava Vilharja, ki ga ni treba posebej predstavljati, so poleg glasbe prejkone povezovali prijateljski odnosi. Kot smo videli, je 44-letni Vilhar v Trnovem leta 1862 sam poiskal mladega, še ne 22-letnega Gerbiča in se potem z njim precej družil. Zaradi Vilharjeve zgodnje smrti (1871) so njuni stiki ostali omejeni predvsem na čas obeh Gerbičevih službovanj v Trnovem, bi jih pa kazalo še natančneje preučiti.

Podobno gre o prijateljskem razmerju z Gerbičem sklepati pri domačinu Janezu Bilcu (1839–1906), samo leto dni starejšem Bistričanu od skladatelja, ki je pisal v zvezi s Strossmayerjevim obiskom, bila pa sta tudi soavtorja – tekstopisec in skladatelj – pozdravne pesmi ob odprtju bistriške čitalnice. Gerbič je Bilca v opisu Strossmayerjevega obiska omenil zgolj s priimkom kot nekoga, čigar ime je samoumevno. Janez Bilc je bil tedaj 23-letni domačin, bogoslovec na dopustu, posvečen dve leti pozneje. V Trnovem je kot zgodnjik služboval do leta 1867, tako da se tam z Gerbičem po njegovi vrnitvi iz Prage ni več srečal. Ker je šel iz zdravstvenih razlogov zgodaj v pokoj in

je do smrti prebival v domačem kraju,⁹³ se je lahko tem bolj posvetil pisanju dragocene kronike trnovske župnije. Z njeno pomočjo je mogoče dopolniti tudi več podatkov o Gerbiču, čeprav ga Bilc v kroniki omenja samo na enem mestu.⁹⁴

O skladateljevih učiteljskih kolegih, najsi bo iz sosednjih krajev ali o trnovskih podučiteljih, izvemo komaj kaj. Treba je imeti pred očmi, da so Gerbičeve avtobiografije zelo glasbeno naravnane. Določenih oseb, ki zanj sicer niso bile nepomembne, v njih preprosto že zato ne bomo našli ali pa le v stranski vlogi. Svojemu podučitelju, s katerim je leta 1862 potoval na Grobnik na Strossmayerjevo slovesnost, ni namenil niti priimka, ker se ga po 35 letih nemara ni več spomnil. Šlo je za Franca Uršiča, ki je podučiteljsko službo v Trnovem nastopil marca 1862 ter po letu in pol odšel drugam.

Posebno mesto, čeprav domala anekdotično, ima v skladateljevih spominih stari Mihael Ličan (1785–1777), narodnjak iz Bistrice, po poklicu čevljar, ki se je sam naučil brati in pisati, dobro je poznal slovensko slovstvo ter pogosto na pamet recitiral Prešernove in Vodnikove pesmi. Bil je neutrujen borec za slovenstvo in eden glavnih pobudnikov ustanovitve čitalnice v Ilirski Bistrici leta 1864, katere prvi predsednik je postal njegov vnuk Aleksander Ličan.⁹⁵

Kot nekaj samoumevnega, brez vsakega pojasnila, se v zgodbi o Strossmayerjevem obisku leta 1862 pojavi še Jelovšek, in sicer kot lokacija škofovega postanka in prenočevanja. Šlo je za znano bistriško gostilno v Bistrici št. 1, tedaj v lasti mladega Antona Jelovška (roj. 1832),⁹⁶ ki je dal dve leti pozneje na razpolago dvorano za novoustanovljeno čitalnico.

Na istem naslovu, Bistrica št. 1, v trnovskih matičnih knjigah nekaj let srečujemo stanovanje predstojnika okrajnega urada, tedaj združenega z okrajnim sodiščem. Predstojnik Valentin Šušteršič,⁹⁷ ki ga Gerbič sicer nikoli ne omenja, je bil oče malo pozneje v Ribnici na Dolenjskem rojenega Ivana Šušteršiča (1863–1925), enega vodilnih slovenskih politikov v zadnjem dvajsetletju dvojne monarhije.⁹⁸ Gerbič je s Šušteršičem st. vsekakor prihajal v stik, njun odnos pa ni znan.

⁹³ Zoltan, Bilc Janez: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi142316/> (avgust 2023); NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl, šk. 1, Duhovniki ljubljanske škofije umrli od l. 1842 do 1941, s. p., Bilc Janez.

⁹⁴ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 33.

⁹⁵ <https://www.vzajemnost.si/clanek/181594/licanov-rod-je-pustil-mocan-pecat-v-razvoju-kraja/> (avgust 2023); Raspor, »Ličan, Matija« (<https://www.obrazislovenskihpokrajinj.si/oseba/lican-matija/>) (avgust 2023).

⁹⁶ ŠAK, Ž Ibi, SA 2, status animarum 1857 [1857–1866], Bistrica, fol. 1.

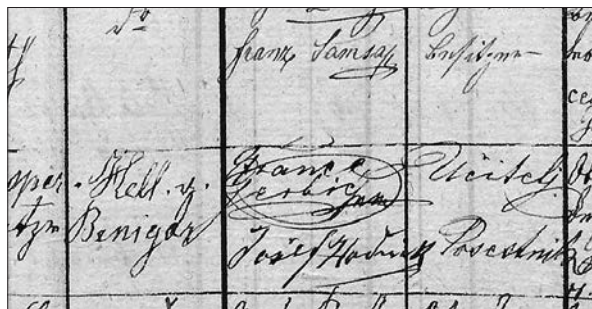
⁹⁷ Valentin Šušteršič je postal predstojnik ilirskobistriškega okrajnega urada najpozneje leta 1856. V zakonu z Marijo, rojeno Jalen, so se mu v Ilirski Bistrici št. 1 med letoma 1856 in 1869 rodili trije otroci, četrti pa leta 1861 v Trnovem št. 39 (ŠAK, Ž Ibi, MKK 1842–1873, fol. 125, 133, 147 in 183).

⁹⁸ Kranjec, Šušteršič Ivan, str. 731–735.

⁹⁰ Gerbič, *Spomini umetnika*, str. 42.

⁹¹ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 39, 48–49; NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl, šk. 1, Duhovniki ljubljanske škofije umrli od l. 1842 do 1941, s. p., Grašič Anton.

⁹² NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl, šk. 1, Duhovniki ljubljanske škofije umrli od l. 1842 do 1941, s. p., Mlakar Anton.

Gerbičev lastnoročni slovenski podpis (France Gerbič mp [= manu propria] Učitelj) kot poročna priča v trnovski poročni matici 19. septembra 1865 (ŠAK, Ž Ilb, MKP 1842–1883, fol. 123).

Ohlapen odnos, povezan zgolj z glasbo, je po vsem sodeč vladal med skladateljem in »nekim Altenburgerjem«, ki je bil po Gerbičevih besedah menda zaposlen pri okrajnem sodišču, sicer pa si ga je zapomnil kot izvrstnega pianista, ki mu je s Schubertovo in Beethovno glasbo odstiral »popolnoma novo glasbeno polje«. Kdo in od kod je bil Altenburger, ne vemo. Župnijski zapisnik duš iz let 1857–1866 namreč izpušča uradništvo, v matičnih knjigah pa ta glasbeni navdušenec ni zapustil sledov ne kot krstni boter ne kot ženin, oče, poročna priča ali umrla oseba.⁹⁹

Pač pa trnovske matične knjige odkrivajo Gerbičeve povezave z drugimi osebami. Dvakrat ga srečamo kot krstnega botra in enkrat kot poročno pričo, ko je bil že v Pragi, v Trnovem pa očitno na počitnicah ali sploh samo zaradi poroke. Prvič je botroval kmalu po začasni namestitvi v Trnovem, in sicer že 9. julija 1858 Marjeti, hčerki tričetrtinskega kmeta Janeza Benigarja in njegove žene Helene, rojene Urbančič, iz Trnovega 51.¹⁰⁰ Drugič sta ga za krstnega botra sinu Janezu, krščenemu 7. novembra 1861, prosila triosminski kmet Anton Kregar in Ana, rojena Stemberger, iz Vrbovega 31.¹⁰¹ Dovolj pristne vezi je moral imeti z Janezom Brinškom, trgovcem iz Trnovega št. 5, saj mu je 19. septembra 1865, ko je torej že bil v Pragi, a trenutno na Kranjskem na počitnicah, šel za poročno pričo, in sicer skupaj s posestnikom Jožefom Hodnikom, ki je bil priča mlade neveste Ivane Gasperčič iz Bistrice. 35-letni Brinšek, doma iz župnije Sv. Gregor nad Sodražico, je bil deset let starejši od Gerbiča in je stanoval v Trnovem št. 5, v sosednji hiši šole. Pri tem je zanimivo in pomenljivo, da sta se poročni priči v matični knjigi izjemoma podpisali sami, in to zapovrh še slovensko: France Gerbič mp [= manu propria] Učitelj; Jožef Hodnik Posestnik.¹⁰²

Trnovska šola med Gerbičevim dopustom in končno slovo od Trnovega

Gerbičeva odsotnost iz Trnovega je trajala dobra tri leta. Medtem je bil uradno še vedno učitelj in orglar, poluradno z nazivom nadučitelja, dejansko pa na študijskem dopustu v Pragi. Šola je po njegovem odhodu najprej doživljala precej klavrno usodo, saj Trnovci niso imeli sreče z učitelji, ki so se za povrh zelo hitro menjavali. Na drugi strani pa je Trnovo doživelo nadvse pomembno pridobitev – novo šolsko poslopje, zgrajeno skoraj nasproti starega.

Ljubljanski škofijski konzistorij je 7. oktobra 1864, istega dne, ko je Franu Gerbiču odobril študijski dopust, obvestil Leopolda Cveka, naj nemudoma nastopi službo trnovskega učitelja in orglarja ter se podredi župnikovim in dekanovim navodilom. Mož ni bil na dobrem glasu, saj je okrajno šolsko nadzorništvo na Vrhniki, kjer se je Cvek tedaj nahajal, prejelo obvestilo, da je ta nastavitev zadnji poskus za njegovo poboljšanje. Čakal bi ga namreč neizogiben odpust iz vrst škofijskega učiteljstva, če bi nadaljeval z obiskovanjem gostiln, druženjem z osebami, ki niso bile vredne njegovega stanu, počel druge nerednosti in zanemarjal dolžnosti.¹⁰³ Kako se je Gerbičev naslednik obnašal in obnesel v Trnovem, ne vemo natančno, zato pa veliko pove dejstvo, da je službo pustil že po kakih petih mesecih. 13. marca 1865 je namreč župnik in dekan Grašič v svojstvu okrajnega šolskega nadzornika škofijski konzistorij obvestil, da si je učiteljski namestnik (*Lehrers-Substitut*) Cvek našel drugo službeno mesto v Trstu, kamor je že odšel. Da že tako »nekoliko zanemarjeni šolski pouk« ne bi trpel, je bil na to mesto sprejet že znani učiteljski kandidat, domačin Anton Benigar, ki je dotlej dve leti čakal na kako nastavitev in se je zdaj odpovedal službi diurnista pri ilirskobistriškem okrajnem uradu ter začel s poučevanjem. Grašič je konzistorij prosil, naj Benigarja imenuje bodisi za učiteljskega namestnika bodisi za podučitelja, dotedanjega podučitelja Zakrajška pa v takem primeru za namestnika. Župnijsko občestvo (*die Pfarrgemeinde*), ki plačuje učitelje, naj bi zahtevalo »znosnega« (*einen doch etwas leidentlichen*) orglarja in kornega pevca, Benigar pa naj bi se dotlej kot tak izkazal najbolje.¹⁰⁴ Ljubljanski konzistorij se s takšno personalno zasedbo ni strinjal in je čez dva tedna, 27. marca 1865, odločil, naj podučitelj Zakrajšek prejema višjo plačo in prevzame v obeh oddelkih (*in beiden Abtheilungen*) poučevanje težjih predmetov, ker je veliko bolj nadarjen in izkušen od Benigarja, ki je konzistoriju z omenjenega tečaja znan kot

⁹⁹ Prim. ŠAK, Ž Ibi, MKK 1842–1873, MKP 1842–1883, MKU 1842–1876.

¹⁰⁰ ŠAK, Ž Ilb, MKK 1842–1873, fol. 140.

¹⁰¹ Prav tam, fol. 165.

¹⁰² Prav tam, MKP 1842–1883, fol. 123. – Na isti strani poročne matice sta se v vlogi poročne priče znašla še dva učitelja

(*Sch.[ul] Lehrer, Lehrer*), Jožef Samsa in Miha Čeligoj (*Zeligoj*). – Po zapisniku duš 1857–1865 je bila hiša Trnovo št. 5 last kajzarja Jurija Zoreta (prav tam, SA 2, 1857 [1857–1866], Ternovo, fol. 5).

¹⁰³ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 7. 10. 1864.

¹⁰⁴ Prav tam, 13. 3. 1865.

Gorenec, zgornji del Trnovega, danes Jurčičeva ulica; na desni zgradba stare šole, kjer je Gerbič poučeval v letih 1857–1864, levo nova šola, odprta leta 1866, od katere se je poslovil spomladi 1868 (foto: B. Golec, avgust 2023).

slabo izobražen in malo nadarjen učiteljski kandidat. Benigar kot domačin pri otrocih tudi ne bo pridobil ustreznega ugleda, zato je bolje, da išče napredovanje kje drugje. Šklicjevanje na pravice občine zahtevati »znosnega« orglarja je konzistorij označil kot »nekoliko enostransko«, saj bi ta lahko želela prositi za rednega učitelja (*einen ordentlichen Schullehrer*), oboje pa že ima na odlični ravni (*im vorzüglichen Grade*) v osebi svojega dejanskega učitelja Gerbca (*Gerbec*). Upošteva, da se je ta zaradi pridobitve višje glasbene izobrazbe odpravil na konservatorij v Prago in prej poskrbel za namestnika, vzdrževanega na lastne stroške (*auf eigene Kosten*), bi bile omenjene zahteve tem manj indiskretne, ker bi se lahko vrnil, preden bi bila končana nova šolska stavba (*das neue Schulhaus*), namenjena za dva prizadevna učitelja.¹⁰⁵

Iz tega dokumenta v povezavi z Gerbičem prvič izvemo za nameravano ali morda celo že začeto gradnjo nove šolske stavbe. Ni dvoma, da jo je podpiral tudi Gerbič, ko je še poučeval v Trnovem, ni pa nobene potrditve, da bi šolo, kot trdi Škulj, zgradili na njegovo pobudo.¹⁰⁶ Zamisel je bila namreč starejša, saj jo posredno kot še vedno neuresničeno omenja že vizitacija škofa Wolfa leta 1856.¹⁰⁷

Anton Benigar je kot učiteljska moč v Trnovem

ostal zelo kratek čas, saj je župnik in dekan Grašič že 5. oktobra 1865 na škofijski konzistorij naslovil prošnjo, v kateri je sporočil, da je dotedanji podučitelj Benigar odšel na novo službeno mesto v Povir v tržaški škofiji. Za podučitelja je bil medtem z dekretom že nastavljen Franc Zakrajšek, ker pa ne on ne nadučitelj namestnik (*Stellvertreter des Oberlehrers*) nista zmogla nadučiteljevih obveznosti, posebej orgljanja in vodenja petja v cerkvi, je Grašič prosil za nastavitve dveh sposobnih učiteljev (*Lehrindividuen*), še posebej glede na nadučiteljeve dobre dohodke (*das der Oberlehrer gut dotirt ist*) in ker župnijsko občestvo meni, da je upravičeno do sposobnega, dejavnega in zlasti v orgljanju izvedenega učitelja.¹⁰⁸ Slabe tri tedne zatem, 25. oktobra 1865, je konzistorij nastavitveni dekret za personalnega pomočnika (*Personalgehilfe*) izdal učiteljskemu kandidatu, začetniku Janezu Valentinu, o katerem je imel pohvalne informacije. Nekaj dni pozneje, 31. oktobra, je luč sveta zagledal še dekret za novega podučitelja Avgusta Praprotnika iz Šenčurja.¹⁰⁹

Trajalo je torej skoraj leto dni, da se je personalna sestava trnovskega učiteljstva končno stabilizirala. Trnovo medtem ni imelo sreče z zaposlitvijo mest Gerbičevega namestnika in njegovega podučiteljskega kolega. Zdi se, kot da bi bilo to v popolnem nasprotju s siceršnjim uspehom – zgraditvijo nove šole. Kot poroča Bilčeva župnijska kronika, so z zidavo začeli enkrat med aprilom in decembrom 1865,

¹⁰⁵ Prav tam, 27. 3. 1865.

¹⁰⁶ Škulj, *Fran Gerbič*, str. 84.

¹⁰⁷ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 9, vizitacije škofa Antona Alojzija Wolfa 1825–58, str. 491. – O možnosti gradnje nove šole govori dopis državnega namestništva v Ljubljani škofijskemu konzistoriju 28. marca 1857, dobrega pol leta pred Gerbičevim nastopom službe v Trnovem (NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 28. 3. 1857).

¹⁰⁸ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 5. 10. 1865.

¹⁰⁹ Prav tam, 25. 10. 1865 in 31. 10. 1865.

po letu do letu in pol je 11. novembra naslednje leto sledilo slavnostno odprtje, čez dva dni, 13. novembra 1866, pa se je v šoli začel pouk. Tedaj sta poleg kateheta Bilca, domačina iz Bistrice, poučevala omenjeni Janez Valentin, ki je v Trnovo prišel prejšnje leto, in novi podučitelj Janez Zarnik.¹¹⁰ Ta je bil imenovan dober mesec prej, 8. oktobra, v Trnovo pa prestavljen »po kazni«. Zaradi zanemarjanja šole se namreč ni obnesel kot začasni učitelj v Begunjah pri Cerknici, kamor so zdaj namesto njega poslali dotedanjega trnovskega podučitelja Praprotnika.¹¹¹

V naslednjem letu 1867 bi se moral Fran Gerbič po dveh letih vrniti iz Prage in nadaljevati z učiteljevanjem v Trnovem, vendar ni vse teklo po načrtih. 16. oktobra omenjenega leta je trnovski župnik in dekan Anton Grašič pisal škofijskemu konzistoriju, da je pred tremi leti sam privolil v Gerbičevo (*Franz Gerbec*) študijsko izpopolnjevanje v pričakovanju, da bo v Trnovo poslan namestnik (*Stellvertreter*), ki ga bo nadomeščal, a se to žal ni zgodilo. Kot je znano, je tamkajšnja šolska občina (*Schulgemeinde*) zaradi tega brez uspeha protestirala. To je ni pomirilo, saj vedno znova sprašuje, zakaj bi morala Gerbca podpirati pri njegovem nadaljnjem izobraževanju, medtem ko se morajo tisti, ki delajo namesto njega (*an seiner Stelle*), le siromašno prebijati ter ne morejo delati z veseljem in vnemo – posebej odkar so lani od gospoda kanonika in višjega šolskega nadzornika (Jurija) Zavašnika izvedeli, da se je Gerbičev dopust »glasil le na dve leti« in da ni nihče slišal ničesar o podaljšanju. Že lani je občasno prišlo do sporov zaradi cerkovnikove bere (*Collectur*), ki so kmalu privedli do nasilja (*Gewalttätigkeiten*). Da bi ga preprečili, so zdaj župani (občin z ozemljem v trnovski župniji) z župnikovo privolitvijo sklenili gospodu Gerbcu prepustiti 118 mernikov in 5/6 žita, kolikor je določeno (*fassionirt*), prostovoljno bero, ki je tako ali tako mišljena v ovsu, pa razdeliti med »aktivne« (*unter die Activen*), za kar je potrebna predhodna privolitev škofijskega konzistorija.¹¹²

Konzistorij v Zavašnikovi osebi je osem dni pozneje, 24. oktobra, v svojem odgovoru Gerbiča vzelo odločno v bran. Sporočil je, da se nima za poklicanega, niti da bi v »vprašljivo zadevo« privolil niti da bi jo zavrnil, ker ima podučitelj napovedano (*fassionirte*) dotacijo, osebni pomočnik (*Personalgehilfe*) pa z Gerbičeve strani (*Gerbec*) zagotovljenih 250 goldinarjev, na podlagi česar je Gerbič zaprosil za dveletni dopust, ki mu je bil tudi odobren. Zato je vsakršno zavrnitev (*Abweisung*) mogoče imeti bolj za zasebno zadevo med Gerbičem in njegovim namestnikom (*Substitutum*) oziroma obdavčenci in jo je treba ustaviti. To pa, da se je Franc Gerbec (*Franz Gerbec*) za dosego svojega cilja potegoval (*in Anspruch nehmen*) za eno

leto daljši dopust, niti najmanj ne nasprotuje prvotni privolitvi in njenim pogojem, kajti iz Trnovega ni zoper podaljšanje prišel nikakršen protest, da bi zato moral opustiti tamkajšnjo šolsko službo in na lastno pest absolvirati študij ali zaradi namestnikov drugače »paktirati«. Osebni pomočnik naj ne bi bil podoben virtuoz kot Gerbič, kar se prvič (od njega) ne zahteva. Poleg tega, kot je bilo v tej zadevi že dvakrat povedano, nikakor ni bil dosegljiv, ker tudi za veliko pomembnejše kraje (*für weit wichtigere Stationen*) in za stalno mesto (*stabil*) ni mogoče najti drugega Gerbiča (*einen zweiten Gerbec*). Konzistorij je še izrazil željo, da bi se stvar uredila mirno (*gütlich*), saj je vendar tudi v interesu šolske občine, ki daje toliko na lepo cerkveno glasbo, da bi imela sposobnega učitelja, Gerbič pa se v obojem odlikuje (*vorzüglich hervorragend*). Gerbič, ki naj bi bil zaradi velikih naporov vidno utrujen (*sichtlich angegriffen*), zaradi ščuvanja tretje osebe (*einer Mittelperson*) najbrž ne bo toliko užaljen (*soweit disgustirt*), da se bo prijavil za drugo službo, ker bi mu lahko ustrezno mesto prav kmalu ponudili.¹¹³

Konec oktobra 1867, ko je potekalo opisano dopisovanje med Trnovim in Ljubljano, se je Gerbič že počasi vračal iz Prage. Kdaj natanko se je vrnil in kam najprej, ne vemo. V tipkopijsni avtobiografiji je izpričal, da je na praškem konservatoriju študiral od leta 1864 do konca leta 1867.¹¹⁴ Vrnitev v Trnovo za učitelja je slabo osvetljena z razpoložljivimi viri. Po vsej verjetnosti se je tam zglasil po božično-novoletnih praznikih. V kakšnih odnosih je bil potem s predstojnikom, župnikom Grašičem, in Trnovci, ostaja za zdaj neodgovorjeno. Poznamo le suhoparno odstopno izjavo z mesta učitelja, orglarja in cerkovnika iz zdravstvenih razlogov, datirano v Trnovem 10. maja 1868.¹¹⁵ Utemeljen je dvom, da bi šlo za resno bolezen, saj sam na drugem mestu v avtobiografiji izrecno pravi: »Bil sem zdrav brez vsake hujše bolezni do svojega 38. leta«,¹¹⁶ tj. deset let po drugem odhodu iz Trnovega. Še več, na binkoštni ponedeljek 1868, 1. junija, je z znanim češkim pisateljem Janom Nerudo (1834–1891), s katerim sta v Pragi postala prijatelja, obiskal Postojnsko jamo.¹¹⁷

V svoji odpovedni izjavi, naslovljeni na trnovski župnijski urad, pa je povedal tole: »Ponižno podpisani je iz zdravstvenih ozirov (*aus Gesundheitsrücksichten*) na nasvet zdravnika (*auf Anrathen des Doktors*) primoran resignirati na nastavitev na mesto učitelja, orglarja in cerkovnika in prosi, naj prečastiti župnijski urad to ustrezno sporoči prečastitemu knezoškofijskemu konzistoriju v Ljubljani, da bo čim prej poskrbljeno za novo zasedbo te službe, kajti on je iz

¹¹³ Prav tam, 24. 10. 1865.

¹¹⁴ Gerbič, Avtobiografija (tipkopis), str. 154–155.

¹¹⁵ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 10. 5. 1868.

¹¹⁶ Gerbič, Avtobiografija (tipkopis), str. 157.

¹¹⁷ Prav tam, str. 144; prim. Škulj, *Fran Gerbič*, str. 89. – O prijateljstvu z Nerudo: Gerbič, Spomini umetnika, str. 45.

¹¹⁰ Bilc, *Kronika fare trnovske*, str. 42 in 44. O novi šoli prim.: *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 69.

¹¹¹ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 8. 10. 1865.

¹¹² Prav tam, 16. 10. 1865.

razloga, ker bo moral skrbeti za svoje zdravje, ne bo več mogel opravljati. Z vsem spoštovanjem pokorno podpisuje Franc Gerbec (*Franc Gerbic*) l.r., učitelj.«

Gerbič je s takojšnjim prenehanjem poučevanja mislil resno, saj je župnik Grašič tri dni pozneje njegovo odstopno pismo pospremil s prošnjo konzistoriju za takojšnji razpis mesta začasnega učitelja in sporočil, da bodo za šolski pouk medtem skrbeli kaplani.¹¹⁸ Konzistorij je prosto mesto učitelja, orglarja in cerkovnika z letno plačo 320 goldinarjev razpisal dobra dva tedna zatem, 26. maja 1868.¹¹⁹

Morda je zdravnik Gerbiču res svetoval, naj se umakne z učiteljskega mesta, morda zaradi psihične, fizične ali obojne preobremenjenosti. Spomnimo na besede kanonika Žavašnika iz jeseni 1867, da je Gerbič zaradi velikih naporov vidno utrujen. Ni pa tudi izključeno, da je prišel v spor z lokalnimi dejavniki, predvsem s predstojnikom, dekanom Grašičem. Kakor koli, potem ko so ga župljani Trnovega tri leta vzdrževali med študijem v Pragi, jim vložka ni povrnili, če seveda odmislimo, da je zanje veliko storil že prej.

Stikov s Trnovim in Trnovci po svojem drugem odhodu vendarle ni prekinil. Leto dni po Grašičevem odhodu za kanonika v Novo mesto so Bleiweisove *Novice* 6. avgusta 1873 poročale:¹²⁰ »Obiskal nas je pred nekoliko časom slavni umetnik in pevec na gledališču [gledališče] Zagrebškem Fr. Gerbic. Igral je na praznik sv. Rešnjega telesa [12. junija] na naše nove orgle ter tudi nekoliko pel; pod njegovimi tipkami šele smo videli, kaki glasi se morejo iz krasnih orgel privabiti, ako jih tako umetna roka prebira.«¹²¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL 14, Vizitacije
NŠAL 31, Šolstvo
NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl
ŽA Cerknica

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko

SŠM – Slovenski šolski muzej, Ljubljana
Arhivska zbirka

ŠAK – Škofijski arhiv Koper
Ž IIB – Župnija Ilirska Bistrica

ČASOPISI

Novice gospodarske, obrtniške in narodne, 1862, 1864, 1873.

LITERATURA

Gerbic, Franc: *Glasi slovenski za čveterospev, samospev in glasovir*. [Dunaj: 1862].

Gerbič, Fran: Avtobiografija (rokopis). *Gerbičev zbornik* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 2000, str. 139–150 (Knjižnica Cerkevne glasbenika: Zbirka 5. Knjižna zbirka; zv. 14).

Gerbič, Fran: Avtobiografija (tipkopis). *Gerbičev zbornik* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 2000, str. 151–166 (Knjižnica Cerkevne glasbenika: Zbirka 5. Knjižna zbirka; zv. 14).

[Gerbič, Fran]: Spomini umetnika. *Slovenec* 38, 1910, št. 293, Priloga Narodnoobrambni vestnik, str. [3–4].

Gerbič, Fran: Spomini umetnika. *Gerbičev zbornik* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 2000, str. 41–48 (Knjižnica Cerkevne glasbenika: Zbirka 5. Knjižna zbirka; zv. 14).

Gerbičev zbornik (ur. Edo Škulj) Ljubljana: Družina, 2000 (Knjižnica Cerkevne glasbenika: Zbirka 5. Knjižna zbirka; zv. 14).

Grafenauer, Ivan: Govekar Fran. *Slovenski biografski leksikon. Knjiga prva. Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 237–238.

Grlj, Dimitrij: *180 let osnovnega šolstva v Ilirski Bistrici*. Ilirska Bistrica: Skupščina občine, 1994.

Grlj, Dimitrij: Razvoj šolstva. *Občina Ilirska Bistrica: monografija* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 70–73.

Juriševič, Fran: *Primorska pošta skozi zgodovino*. Koper: Lipa, 1967.

Kranjec, Silvo: Šušteršič Ivan. *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga. Raab–Švikaršič*. Ljubljana: SAZU, 1960–1971, str. 731–735 (dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi678766/>).

Mantuani, Josip: *Slovenski biografski leksikon. Knjiga prva. Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 29–30.

Pavlič, Slavica: Ustanovno pismo trnovske šole. *Kronika* 14, 1966, št. 1, str. 25–28.

Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis. V Postojini [Postojna]: R. Šeber, 1889.

Premrl, Stanko: Gerbič Fran. *Slovenski biografski leksikon. Knjiga prva. Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 208–209 (dostopno tudi na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi198718/>).

¹¹⁸ NŠAL 31, Šolstvo, šk. 56, mapa 25, Dekanija Trnovo, 25/1/2, 13. 5. 1868.

¹¹⁹ Prav tam, 26. 5. 1868.

¹²⁰ *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* XXXI, št. 32, 6. 8. 1873, str. 257. Prim. Škulj, *Fran Gerbič*, str. 86.

¹²¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Rotar Pance, Branka: Gerbič – pedagog. *Gerbičev zbornik* (ur. Edo Škulj). Ljubljana: Družina, 2000, str. 41–60 (Knjižnica Cerkevne glasbenika: Zbirka 5. Knjižna zbirka; zv. 14).

Schmidt, Vlado in Pavlič, Slavica in Strmčnik, Fran: Osnovna šola. *Enciklopedija Slovenije. 8. zvezek. Nos–Pli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 188–192.

Širola, Ivan: Na Grobničkom polju dne 25. svibnja 1862. *Grobnički zbornik. Sv. 7* (gl. ur. Irvin Lukežić). Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, 2005, str. 295–339.

Škulj, Edo: *Fran Gerbič (1840–1917): ob 100-letnici smrti*. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družba, 2017.

Šlebinger, Janko: Govekar Franc. *Slovenski biografski leksikon. Knjiga prva. Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 238.

SPLETNI VIRI

Moja občina

Kermavnar, Simona: Planinski pevski zbor in čitalnica v Ilirski Bistrici: <https://www.mojaobcina.si/logatec/novice/planinski-zbor-in-narodna-citalnica-v-ilirski-bistrici.html>

Obrazi slovenskih pokrajin

Raspor, Tadeja: »Ličan, Matija (1785–1877)«. *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/lican-matija/>

Slovenska biografija

Jan, Zoltan: Bilc Janez (1839–1906): <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi142316/>

Vzajemnost

<https://www.vzajemnost.si/clanek/181594/licanov-rod-je-pustil-mocan-pecat-v-razvoju-kraja/>

S U M M A R Y

Composer Fran Gerbič and Trnovo near Ilirska Bistrica

The Slovenian composer Fran Gerbič (1840–1917) served as a teacher in Trnovo near Ilirska Bistrica between 1857 and 1868, during which he also spent three years (1864–1867) on a sabbatical at the music conservatory in Prague. Gerbič's years in Trnovo represent his formative period, during which he was aged between seventeen and twenty-eight years and obtained most of his music education, first as an autodidact and then as a Prague student. The article presents Gerbič's life and work in Trnovo by drawing on his autobiography, memoirs, and especially documents on the school and teachers kept by the Archiepiscopal Archives of Ljubljana.

During the first four years, between October 1857 and February 1862, Gerbič served as a provisional teacher, that is, teacher without a permanent post; however, having had a teacher's aide from the start, he was also addressed as head teacher. At the same time, he served as an organist and sexton. After obtaining a permanent teaching post, Gerbič taught for another two years and a half and no more than a few months on his return from Prague. In the early 1860s, he earned distinction as a musician and composer and in his local environment especially caught attention of the composer Miroslav Vilhar. Most mentions given to Trnovo in his autobiography and other writings relate to music. His references to individual people shed some light on whom he was in contact with. He also appears twice as a godfather to his fellow villagers and once, on his home leave from Prague, as a bridegroom.

During his three years of studies in Prague, the parishioners of Trnovo financially supported Gerbič with their own funds allocated to his teacher's salary, including a small part for his aide. In May 1868, not long after returning to his homeland at the end of 1867, Gerbič renounced his position in Trnovo for reasons not entirely clear, officially on his doctor's advice.

Aneja Rože

univ. dipl. um. zgod. in mag. zgod., strokovna sodelavka, Občina Ilirska Bistrica, Bazoviška cesta 14, SI-6250 Ilirska Bistrica
E-pošta: aneja.roze@ilirska-bistrica.si

Spominska obeležja Dragotinu Ketteju od pesnikove smrti do stote obletnice njegovega rojstva

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja postavljanje spominskih obeležij pesniku Dragotinu Ketteju in ritualov, ki so se ob njih vzpostavili, od njegove smrti 26. aprila 1899 do stote obletnice njegovega rojstva, 19. januarja 1976. V tem 78-letnem obdobju lahko sledimo, kako se je skozi čas in prostor spreminjal odnos do Dragotina Ketteja ter kako je postavljanje spominskih obeležij in ob njih vzpostavljenih ritualov oblastem služilo za vzpostavljanje kolektivne identitete v danih družbenih, političnih in ideoloških razmerah.

KLJUČNE BESEDE

Dragotin Kette, spominsko obeležje, slovenska moderna, spomeniki, Prem, Novo mesto

ABSTRACT

MEMORIALS OF DRAGOTIN KETTE FROM THE POET'S DEATH TO THE 100th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

The contribution presents the building of memorials dedicated to the poet Dragotin Kette and the development of rituals to honour his memory from his death on 26 April 1899 to the 100th anniversary of his birth on 19 January 1976. In the span of eighty years, it is possible to observe how the attitude towards Kette changed in time and place as well as how the memorials and associated rituals served the authorities in the construction of collective identity under the given social, political, and ideological circumstances.

KEY WORDS

Dragotin Kette, memorial, Slovenian modernism, monuments, Prem, Novo Mesto

Uvod

V tradicionalnem smislu so spominska obeležja orodja za ustvarjanje kolektivne identitete.¹ Pomagajo graditi skupnost na določenem prostoru, oblikujejo njen odnos do preteklosti in predstavljajo njene vrednote. Vendar ne sama po sebi, saj bi, kot je dejal rimskokatoliški duhovnik in narodni delavec Matija Majar, »kamenit ali železen možicelj« koristil zgolj kamnoseku ali kovaču.² Okrog spominskega obeležja, postavljenega na dobro premišljenem javnem kraju, je potreben propagandni stroj, ki seže v medije, prireditve in šolski kurikulum. Ta stroj je v pogonu, dokler služi vladajočim elitam, in se zaustavi oziroma spremeni v določenih družbenih, političnih in ideoloških razmerah. Ta proces je izrazito viden zlasti ob menjavah politično-ideoloških sistemov, ko umikajo oziroma uničujejo spominska obeležja prejšnjih vladajočih voditeljev in jih postavljajo novim. Menjavanje politično-ideoloških sistemov je nekoliko prizanesljivejše do spominskih obeležij osebnosti, ki so delovale na področju kulture in znanosti in ki novim oblastem niso trn v peti.³ V priručju nove oblasti lahko postanejo stvar pozabe, zgolj »kameniti ali železni možicliji«, začasno pa lahko njihova dela postanejo orodje asimilacije, kot se je pri nas pokazalo zlasti na začetku vzpostavljanja fašistične *italinitá* ob ustanovitvi Ljubljanske pokrajine ob začetku druge svetovne vojne.⁴

V vzpostavljanje kolektivne identitete v vsakokratnih družbenih, političnih in ideoloških razmerah sodijo tudi postavitve spominskih obeležij Dragotinu Ketteju, enemu od štirih predstavnikov slovenske moderne. Njegova spominska obeležja so bila evidentirana v sklopu projekta »Prostor slovenske literarne kulture«; ta je zajel 323 osebnosti, ki so med letoma 1780 in 1940 delovale na področjih ustvarjanja (pisatelji, pesniki, dramatik), kritike in literarnega posredništva (založniki, tiskarji, knjigotržci ...). Skupaj je bilo evidentiranih 1676 spominskih obeležij, od tega jih je Dragotinu Ketteju posvečenih 28 (gl. Tabela 1).⁵

V prispevku je obravnavano postavljanje evidentiranih spominskih objektov pesniku med letoma 1899 in 1976, pri čemer je vanje umeščeno tudi postavljanje doprskih javnih kipov.

Tabela 1: Število spominskih obeležij Dragotina Ketteja, evidentiranih v projektu »Prostor slovenske literarne kulture«.

Spominsko obeležje	Število evidentiranih enot
Doprski javni kip (na javnem kraju)	3
Spominski objekti (hiša, soba, obelisk, nagrobnik, plošča ...)	4
Poimenovanje ustanove	3
Poimenovanje lokacije	17
Spominska pot	1

Oris življenja Dragotina Ketteja do obolenja za jetiko

Zgodbo o Dragotinu Ketteju lahko začnemo s prihodom njegovega očeta Filipa Ket(t)ēja⁶ (1849–1891) s trnovske⁷ na premsko ljudsko šolo. Na Premu se je seznanil z mlado deklo Marijo Špilar, s katero je imel nezakonsko hčer Franciško Špilar (1872–1928). Kmalu po otrokovem rojstvu se je poročil s krčmarjevo hčerjo Ano Valencič (1853–1880) s Trnovega. Rodili so se jima štirje otroci, ki so vsi, razen Dragotina, umrli že v zgodnjem otroštvu.

Dragotin se je rodil 19. januarja 1876 na Premu. V krstni knjigi je njegovo ime zapisano kot Karol, v oklepaju pa je pripisana še slovanska različica imena, Dragotin, ki naj bi se zavoljo očeta uveljavila kasneje.⁸ Ko je bil Dragotin star komaj dve leti, se je družina preselila na Col pri Vipavi, čez dve leti pa v Zagorje pri Pivki (takrat Sv. Peter na Krasu). Kmalu po preselitvi, 25. septembra 1880, je štiriletnemu Dragotinu umrla mati. Pesnik ji je v svojem zgodnjem obdobju ustvarjanja namenil pesem *Za materjo*.⁹ Že dva meseca po soprogini smrti se je oče Filip poročil s Franciško Fatur iz ugledne zagorske kmečke družine.

V Zagorju je Dragotin preživel največ svojih otroških let. Kot otrok podeželskega učitelja je spo-

⁶ Priimek je v dokumentih zapisan v dveh različicah – kot Kete in Kette. S priimkom Kete se je Filip podpisal v Zapisniku za ljudsko šolo v Košani 1890–1891. Isti priimek nosi tudi njegov nagrobnik v Košani. S priimkom Kette pa je podpisan kot Dragotinov oče v krstni knjigi župnije Prem. Zdi se, da se je Filip podpisoval s priimkom Kete, drugi pa so ga v uradnih dokumentih navajali s priimkom Kette. Ta priimek se pojavi tudi v uradnih dokumentih njegovega sina Dragotina, ki je ta priimek ponotranjil. Aškerc je namreč v drugi izdaji Kettejevih *Poezij* zapisal, da je bil pesnik ogorčen nad časopisom *Ljubljanski zvon*, ki je njegov priimek zapisal Kete. Dalje pa Aškerc piše, da se s priimkom Kete podpisujejo v tržaški okolici in da je priimek Kette nemški (PMK, Zapisnik za ljudsko šolo v Košani 1890–1891; ŠAK, *Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905*, str. 4–5; PMK, *Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1897–1898*; Aškerc, *Poezije*, str. IX).

⁷ Trnovo je od leta 1927 del Ilirske Bistrice.

⁸ ŠAK, *Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905*, str. 4–5.

⁹ Čeprav je mater izgubil v ranem otroštvu, preseneča, da ta nesrečni dogodek ni imel večjega vpliva na njegovo ustvarjanje (Martinović, *Dragotin Kette*, str. 10–13).

¹ Csáky, *Ambivalentnost*, str. 131.

² Jezernik, *Moč spomina*, str. 9.

³ Jezernik, *Moč spomina*.

⁴ *Slovenski dom*, 24. 6. 1941, str. 2; *Jutro*, 29. 6. 1941, str. 3; *Domojub*, 23. 12. 1943, str. 10; *Slovenec*, 28. 4. 1943, str. 3; *Gioventù Lubianese – Ljubljanska mladina*, 15. 7. 1943, str. 4 in 5.

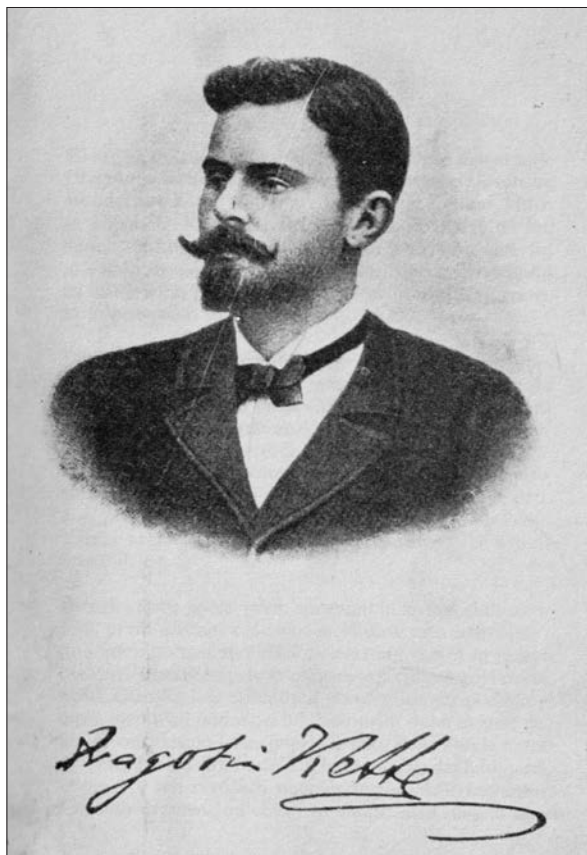
⁵ Prostor slovenske literarne kulture: spomeniki, dostopno na: <http://pslk.zrc-sazu.si/sl/#/layer/1> (6. 1. 2023); Dovič, »Spominska obeležja: Analiza podatkovne baze«, dostopno na: <http://pslk.zrc-sazu.si/static/media/analize/sl/Spomeniki-ANALIZA-Marijan-Dovic.pdf> (6. 1. 2023).

znaval takratno kulturno okolje ter se družil s takajšnjimi političnimi in kulturnimi veljaki. Tam je dokončal prve štiri razrede ljudske šole, s šolanjem pa je nadaljeval v Ljubljani. Tja ga je oče vpisal zato, da bi se dobro pripravil za gimnazijo, na kateri je bilo treba znati nemški jezik. Ko je začel Dragotin Kette obiskovati drugi razred gimnazije, so njegovega očeta premestili za nadučitelja v Košano. Spomladi 1890 so se začeli pri njem kazati prvi znaki jetike, zato je sinu svetoval, naj se prepíše na učiteljsko, da bo tako prej prišel do kruha. Dragotin je očetov nasvet upošteval.

Naslednje leto (1891) se je Filip ob popisu prebivalstva na Ostrožnem brdu močno prehladil, začel bljuvati kri in 12. aprila umrl. Sin mu je posvetil dve pesmi, *Ob smrti očetovi* in *Na očetovem grobu*. Od tedaj je za Dragotina skrbel materin stric iz Trnovega, Janez (tudi Ivan) Valenčič. Ker si je stric nadvse želel, da bi Dragotin postal duhovnik, se je moral ta z učiteljske vrtniti na gimnazijo. Leta 1893 je napisal znano satirično pesem *Naš mesija*, v kateri je kritiziral ljubljanskega knezoškofa Jakoba Missio, češ da s svojim političnim delovanjem neti razprtije med Slovenci. Za kazen ga je stric Janez Valenčič prenehal gmotno podpirati in Dragotin se je moral preživljati sam. Nato so ga še obtožili, da je pisal neprimerna pisma enemu od ljubljanskih deklet. Ker ni mogel plačati šolnine, ki so mu jo določili zaradi neprimerne ocene iz vedenja, so ga iz gimnazije odslovili. Kljub revščini in pomanjkanju se ni vdal, temveč se je še vedno izobraževal in ustvarjal.

V dijaških letih se je spoprijateljil z Ivanom Cankarjem, s katerim je bil nekaj časa tudi sestanovalec v baraki na Ledini in kasneje na Vodmatu v Ljubljani.¹⁰ Skupaj sta obiskovala Josipa Murna (Aleksandrova), ki je z oskrbnico Polonico Kalanovo bival v stari Cukrarni. Včasih se jim je pridružil še Oton Župančič. Dijaki so tam prebirali tujo in domačo literaturo ter se pogovarjali o književnosti. Njihove vezi so se spletle že v tajnem dijaškem društvu Zadruga, obdržale pa so se še ob Dragotinovem odhodu v Novo mesto leta 1896.

Pred septembrom 1896 je uspelo očetovemu prijatelju Ivanu Resmanu Ketteja pregovoriti, naj s šolanjem nadaljuje na gimnaziji v Novem mestu. Tam je sprva živel pri Matevžu Juncu, nato pa se je preselil k dimnikarju Štamcarju. Po zgledu ljubljanske je ustanovil novomeško Zadrugo, ki pa je bila kratkega daha. V Novem mestu se je nesrečno zaljubil v sodnikovo hčer Angelo Smola, ki mu ljubezni ni nikoli vračala, je pa »zaradi nje« napisal najlepše ljubezenske pesmi, kot je tista Na trgu.¹¹ Po opravljeni maturi leta 1898 je moral namesto na študij na Dunaj oditi na služenje vojaščine v Trst. Postal je pripadnik

Kettejev portret (Martinović, Dragotin Kette).

4. stotnije 97. pešpolka. Prosti čas je še vedno namenjal poeziji in pošiljal pesmi v objavo slovenskim časopisom (ena od bolj znanih je *Adria*, objavljena v *Ljubljanskem zvonu* leta 1898).¹² Na vojaških vajah, ki so potekale na Krasu v okolici Trsta se je močno prehladil in začel bljuvati kri. Tako kot starša je tudi on zbolel za jetiko.¹³

Kettejev pogreb

Zaradi slabega zdravstvenega stanja so Ketteja konec marca 1899 v tržaški garnizijski bolnišnici v Ulici Fabio Severo razglasili za nesposobnega za vojsko in ga 1. aprila odpustili. Hudo bolan se je zatekel h gospodnji Polonici Kalan v staro Cukrarno, v kateri so bila stanovanja za revnejše prebivalce Ljubljane.¹⁴ »Žal, da nisem niti slutil, kako se mu godi. Sredi aprila pa mi je prišel Murn Aleksandrov povedat, da so Ketteju že šteti dnevi!.../ Murn mi je ves prepaden pri-

¹⁰ Cankar, Konec, str. 430. Več o tem glej v: Simčič, *Kettejeve sledi*, str. 36.

¹¹ Več o Kettejevem domovanju v Novem mestu gl. Vasič, *Kette in Novo mesto*, str. 194–201.

¹² Kette, *Adria*, str. 548–549.

¹³ Več o življenju Dragotina Ketteja gl. Mušič, *Dragotin Kette*, in Simčič, *Kettejeve sledi*.

¹⁴ Zupan, *K 32-letnici smrti pesnika*, str. 4. Ivan Zupan je bil med letoma 1896 in 1899 pripadnik sanitetnega oddelka v bolnišnici, v kateri se je zdravil Dragotin Kette. S Kettejem sta se poznala že iz dijaških dni v Ljubljani (Zupan, *K 32-letnici smrti pesnika*, str. 2–3).

Ljubljanska Cukrarna iz leta 1917 (Wikimedia Commons).

povedoval, da bi bilo treba poskrbeti tudi za Kettejevo hrano, ker gospodinjinina sredstva ne dovoljujejo bolniku nikakršnih priboljškov,« pripoveduje Fran Govekar v *Ljubljanskem zvonu*. Govekar je nato z Aškercem pohitel k bolnemu pesniku in mu ga predstavil. Skupaj sta ga pregovorila, da je vso svojo književno lastnino (druge ni imel) prodal založniku Schwentnerju. Za edinega dediča je v oporoki določil Podporno društvo za slovenske velikošolce na Dunaju. »Jaz sem nemudoma alarmiral ljubljansko javnost v "Slovenskem narodu"¹⁵ ter opozoril na bednega pesnika,« pripoveduje dalje Govekar. »Začela se je tudi denarna zbirka in narodne dame so nosile in pošiljale Ketteju jestvin in pijač.«¹⁶ Dragotin Kette, star komaj 23 let, je bil torej (že) prepoznan kot ena večjih figur slovenskega naroda, ki je ni vredno izgubiti in ki je vredna takojšnje pomoči vseh zavednih Slovencev in Slovenec. Kljub temu je nekaj dni zatem, 26. aprila okrog devetih zjutraj, umrl. Ob poslednjih trenutkih je bil ob njem Anton Aškerc. Ubesedil in objavil jih je v Kettejevih *Poezijah*.¹⁷ Že isti dan je žalostno novico objavil *Slovenski narod*, v njem pa je osmrtnico objavilo tudi Slovensko pisateljsko društvo.¹⁸ Od Ketteja so se poslovili tudi v *Slovincu*¹⁹ in *Ljubljanskem zvonu*, je Anton Aškerc zapisal, da je sonet *Spomini* zadnje Kettejevo delo, ki ga objavljajo, saj je njegova dela kupil založnik Schwentner.²⁰ Ketteju je poslovil-

no pesem napisal tudi Alojzij Merhar, ki je bil javnosti bolj poznani kot Silvin Sardenko.²¹

Naslednji dan se je množica žalujočih zbrala pri Cukrarni. Sprevod se je vil po Poljanski in Resljevi ulici na pokopališče pri Sv. Krištofu (danes Navje). Dijaki so pred krsto nosili venec s trobojnim trakom akademičnega društva Triglav in venec ljubljanskih gimnazijcev. Na krsto sta bila položena venca nekoga prijatelja in sorodnikov. Pogrebu so prisostvovali župan Ivan Hribar, deželni poslanec in ravnatelj Ivan Šubic, predsednik Slovenske matice Franc Levec, predsednik Slovenskega pisateljskega društva prof. Rajko Perušek, uredniki *Ljubljanskega zvana*, *Slovenskega naroda*, *Učiteljskega tovariša* in *Slovenca*, narodne dame in gospodične, na čelu katerih sta bili Franja Tavčar in žena [Karla] viteza Bleiweisa,²² ravnatelj srednješolskih zavodov, učitelji, dijaki, semeniščniki ter razni pripravniki in pripravnice. »Ves pokop je pričal, da je imel blagi pokojnik izredno število prijateljev in čestilk, ter se ljubljansko občinstvo zaveda, da je izgubilo v Ketteju mladeniča izvanrednih talentov, ki bi donašali slovenskemu narodu stoteren sad.«²³ Ker je Dragotina Ketteja javnost po imenu spoznala šele malo pred smrtjo, je časopisje bralce obveščalo tudi o tem, da je to tisti pesnik, ki se je v objavah svojih del pogosto skrival pod različnimi psevdonimi (Kette se je v *Ljubljanskem zvonu* podpisoval kot Mihael

¹⁵ Najverjetneje gre za novico, objavljeno v *Slovenskem narodu* 19. aprila 1899 (str. 3).

¹⁶ Govekar, Kette in Aškerc, str. 511.

¹⁷ Aškerc, Dragotin Kette, str. III–V.

¹⁸ *Slovenski narod*, 26. 4. 1899, str. 2, 4.

¹⁹ *Slovenec*, 27. 4. 1899, str. 2–3.

²⁰ Aškerc, Dragotin Kette, str. 312.

²¹ Merhar, *Zadnji pozdrav*, str. 346.

²² Dragotin Kette je bil eden od tistih izobražencev, ki je podpiral boj za ženske pravice, zlasti pravico do izobraževanja (Narodne dame in feministke: <https://old.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/narodne-dame-in-feministke.html>) (6. 1. 2023)

²³ *Slovenski narod*, 28. 4. 1899, str. 2.

Kette na mrtvaškem odru. Fotografija je bila objavljena v drugi, dopolnjeni izdaji Kettejevih Poezij iz leta 1907.

Mihajlov, Zvonoslav in Zor; v *Novi Nadi* kot Zvonoslav in Zor ter v *Vrtcu* in *Angeliku* kot Siluška).²⁴ Poslovilni govor ob grobu je imel pesnik Engelbert Gangl, umrlemu pesniku pa je prepeval mladinski pevski zbor. Pogrebno slovesnost v cerkvi sv. Petra je vodil župnik Malenšek.²⁵ Kljub slovesnemu vzdušju, ki je dajalo težo pomembnosti Kettejevega ustvarjanja za slovenski narod, primerjavam z meteorjem na slovenskem literarnem nebu in vzporejanju kvalitete njegovih sonetov s Prešernovimi²⁶ ga niso pokopali v grobnici Slovenskega pisateljskega društva, temveč so mu namenili poseben grob. Ob to se je obregnil anonimni avtor prispevka v *Slovenskem narodu* iz leta 1906, ko so v grobnico pisateljskega društva položili posmrtno ostanke pesnika Andrejčkovega Jožeta (tj. Josipa Podmilšaka (1845–1874)).²⁷

Vir financiranja Kettejevega pogreba ostaja neznan. Časopisje tistega časa je domnevalo, da ga bo financiralo pisateljsko društvo.²⁸ Obenem obstaja verjetnost, da so ga financirali iz denarne nabirke, ki se je začela še za časa pesnikovega življenja.²⁹

Postavitev nagrobnika Dragotinu Ketteju

Po dobrih dveh letih je bil Kettejev grob po poročanju časopisa *Slovenski narod* zapuščen³⁰ in brez nagrobnika.³¹ Tako so pesnikovi prijatelji sklenili, da mu ga bodo postavili do praznika vseh svetih leta 1902.³² Spomladi se je pod okriljem omenjenega časopisa začela denarna nabirka za kamnit nagrobnik. Zbrati je bilo treba 120 kron.³³ Časopis *Slovenski narod* je bil obenem glavni medijski pokrovitelj, ljudi pa je spodbujal tudi k darovanju. Denar so rodoljubni Slovenci darovali bodisi posamično³⁴ bodisi prek manjših prireditev. Julija je društvo Ljubljana v gostilni Ivana Pavška na Martinovi cesti v Ljubljani priredilo pevski nastop, na katerem je zbralo pet kron.³⁵ K zbiranju denarja so pristopili tudi mladi, ki so Ketteju v čast organizirali dve veselici v Škofji Loki³⁶ in Idriji.³⁷ Nekaj denarja so zbrali tudi na veselici v Zagorju pri Pivki, kjer so v ta namen zložili naslednje verzice:

»Pri kozarcih smo se zbrali
"Triglav"³⁸ pili, fajn plesali;
Nekaj dnarcev smo nabrali,
Za spomenik Ketteja poslali.«³⁹

31. oktobra je Kettejevim prijateljem uspelo zbrati potreben denar in postaviti nagrobnik na pesnikovo gomilo na pokopališču pri Sv. Krištofu.⁴⁰ Kakšen je bil Kettejev spomenik in kdo ga je izdelal, ni znano. Iz posrednih informacij, ki jih posreduje časopisje, si lahko ustvarimo predstavo o grobu z arhitektonskim nagrobnikom, sestavljenim iz spodnjega kamnitega dela in (kovinskega?) križa⁴¹ v zgornjem delu⁴² ter z dvema cipresama ob straneh.⁴³

Nad vzdrževanjem pesnikovega groba, za katerega naj bi skrbela šolska mladina,⁴⁴ pa je bilo manj navdušenja. Ob desetletnici Kettejeve smrti je bil grob popolnoma zapuščen. Ciprese so bile suhe, na gomili je rasel plevel. Na dan vseh svetih leta 1909 je na grobu ležal le šopek, ob katerem sta bili postavljeni sveči nekega dijaka.⁴⁵ Stanje groba se je še poslabšalo leta 1920, ko je kamnit nagrobnik padel

²⁴ Kette se je v *Ljubljanskem zvonu* podpisoval kot Mihael Mihajlov, Zvonoslav in Zor; v *Novi Nadi* kot Zvonoslav in Zor ter v *Vrtcu* in *Angeliku* kot Siluška (*Slovenec*, 27. 4. 1899, str. 2; *Slovenski narod*, 26. 4. 1899, str. 2; *Slovenski narod*, 27. 4. 1899, str. 3).

²⁵ *Slovenski narod*, 28. 4. 1899, str. 2.

²⁶ *Slovenski narod*, 27. 4. 1899, str. 3; Peterlin, V stari Cukrarni, str. 6; *Slovenski narod*, 6. 7. 1900, str. 1.

²⁷ *Slovenski narod*, 3. 5. 1906, str. 3.

²⁸ *Slovenski narod*, 26. 4. 1899, str. 2; *Slovenec*, 27. 4. 1899, str. 2–3.

²⁹ Po poročanju časopisa *Jutro* leta 1939 je tudi Bojan Drenik začel zbirati denar za bolnega Ketteja in z njim financiral tako pogreb kot nagrobnik. Bojan Drenik je bil telovadec Sokolskega društva Ljubljana, nato pa je treniral v telovadnici Sokolskega društva v Novem mestu. Nekaj časa je bil Kettejev sostanovalec in predsednik novomeškega tajnega društva Zadruga, ki je bilo ustanovljeno na Kettejevo pobudo (Vasič, Dragotin Kette, str. 198).

³⁰ *Slovenski narod*, 12. 7. 1902, str. 4.

³¹ *Slovenski narod*, 31. 10. 1902, str. 4.

³² *Slovenski narod*, 12. 7. 1902, str. 4.

³³ *Slovenski narod*, 12. 7. 1902, str. 4.

³⁴ *Slovenski narod*, 3. 5. 1902, str. 5; *Slovenski narod*, 16. 7. 1902, str. 4; *Slovenski narod*, 4. 10. 1902, str. 6.

³⁵ *Slovenski narod*, 3. 5. 1902, str. 5.

³⁶ *Slovenski narod*, 23. 8. 1902, str. 4; *Slovenec*, 21. 8. 1902, str. 2.

³⁷ *Slovenski narod*, 17. 9. 1902, str. 4.

³⁸ Vrsta piva, ki ga je varila pivovarna Union.

³⁹ *Slovenski narod*, 4. 10. 1902, str. 6.

⁴⁰ *Slovenski narod*, 31. 10. 1902, str. 4.

⁴¹ Križ se je kot pokopališko znamenje uveljavil v času romantike (Žitko, Nagrobna plastika, str. 39).

⁴² *Jutro*, 1. 11. 1923, str. 3.

⁴³ *Slovenski narod*, 12. 7. 1902, str. 4; *Slovenski narod*, 3. 11. 1909, str. 4.

⁴⁴ *Jutro*, 1. 11. 1923, str. 3.

⁴⁵ *Slovenski narod*, 3. 11. 1909, str. 4.

na gomilo, na sredino trave in zimzelena. Za njegovo obnovo so se zavzele licejke iz ljubljanske Mladike. Na začetku jeseni so poskrbele, da so nagrobnik postavili na prvotno mesto, da so prenovili napis in da so grob primerno uredili.⁴⁶ Posebej bogato okrašen je bil 1. novembra 1921, ko so na njem ležali venci iz smrečja in bršljanovega listja s trakovi slovenske trobojnice.⁴⁷

Ureditev skupne grobnice slovenske moderne

Po prvi svetovni vojni so Slovenci v Kraljevini SHS in nato po letu 1929 v Kraljevini Jugoslaviji ob spominskih obeležjih novim državnim voditeljem še naprej postavljali spominska obeležja osebnostim, ki so jih imeli za pomembne osebnosti svojega naroda, s čimer so ohranjali in utrjevali slovensko identiteto. Eden od znamenitih primerov je bilo odkritje celopostavnega spomenika in plošče Ivanu Cankarju avgusta 1930 na Vrhniki.⁴⁸ V čast pomembnih slovenskih osebnosti so objavljali prispevke in organizirali prireditve.

Nekoliko pred postavitvijo celopostavnega kipa Cankarju so leta 1923 vsem trem pokojnim predstavnikom slovenske moderne, Ketteju, Murnu in Cankarju, postavili dostojno grobnico, ki je odsevala njihovo pomembno vlogo v takratni slovenski identiteti. Le nekaj dni pred praznikom vseh svetih so jim ljubljanske mestne oblasti uredile skupno počivališče na pokopališču pri Sv. Križu v Ljubljani (današnje ljubljanske Žale), odprtem leta 1906.⁴⁹ »Prekop se je vršil z največjo pieteto: prisostvovali so mu: dr. Prijatelj, dr. Iz. Cankar in dr. Rus.«⁵⁰ Prekopa se je želel udeležiti tudi Niko Zupančič, Kettejev prijatelj iz ljubljanskih dijaških dni, vendar zaradi sprtosti z Ivanom Prijateljem ni bil obveščen o datumu premeščanja posmrtnih ostankov.⁵¹

Grobarji so posmrtno ostanke Ketteja in Murna (ta je umrl leta 1901) izkopal iz grobov na pokopališču pri Sv. Krištofu, jih položili v nove krste in nato prenesli v tamkajšnjo cerkev. Naslednje jutro so jih prepeljali na ljubljansko pokopališče pri Sv. Križu in položili v nov grob. Medtem so na tem pokopališču odprli grobnico družine Rohrmann, v kateri je bil pokopan Ivan Cankar. Grobarji so dvignili še njegovo krsto ter jo položili v grob ob krsti Ketteja in Murna. »Ves prostor je obdan s kamnitim okvirjem. V ozadju se dviga skupen spomenik s tremi kamni, ki nosijo kratko imena in rojstne in smrtne letnice vseh treh pesni-

kov. Pokrit je prostor z zelenim mahom, po kamnih pa se vzpenja bršljin.«⁵² Kdo je bil pobudnik in financer prekopa in postavitve spomenika slovenski modereni, ni znano. »(K)akor se zdi, je imel vsaj eden od teh treh naših pesnikov še po smrti prijateljico, ki je mislila nanj in poskrbela vsem trem primeren skupni grob.«⁵³ Medtem so s prvotnega Kettejevega nagrobnika, ki je zvrnjen ležal ob zakopanem grobu na pokopališču pri Sv. Krištofu, že ukradli (kovinski?) križ.⁵⁴

To je bilo zadnje spominsko obeležje Dragotinu Ketteju do obdobja po drugi svetovni vojni. O Ketteju so še naprej pisali v časopisju, ki je izhajalo v Kraljevini SHS in nato v Kraljevini Jugoslaviji. Prispevki s spomini, orisi pesnikovega življenja in njegovimi deli so izhajali zlasti ob obletnicah njegovega rojstva in smrti.⁵⁵ Organizirali so tudi razne prireditve, kot je bila 25. obletnica pesnikove smrti. Ob tej priložnosti so v Kamniku, Litiji in Novem mestu pripravili recitacijski večer s spominskim govorom.⁵⁶ Ob 50. obletnici rojstva je Kettejev prijatelj Ribarič na mariborski ljudski univerzi priredil predavanje o pesnikovem življenju in ustvarjanju.⁵⁷ Ob tej priložnosti je Pavel Strmšek izdal Kettejevo burko *Naši dijaki*.⁵⁸ Kettejeve pesmi so recitirali in uprizarjali tudi mimo datumov obletnic njegovega rojstva in smrti. Tak primer je bila uprizoritev pesmi *Pijanec*, ki jo je marca 1925 v ljubljanskem dramskem gledališču pripravilo kulturno-umetniško društvo Novi oder.⁵⁹

Povsem drugačno je bilo glorificiranje Ketteja in drugih pomembnih slovenskih osebnosti pri Slovencih, ki so po prvi svetovni vojni prešli pod Kraljevino Italijo in po podpisu Rapalske pogodbe leta 1920 postali njeni državljani. Slavljenje oseb, ki so jih Slovenci dojemali kot pomembne figure svojega naroda, je bilo v takratni novozamišljeni Julijski krajini nezaslišano, kaj šele, da bi jim postavljali spominska obeležja. Na njihovo mesto so stopile osebe, ki so jih takratne italijanske oblasti dojemale in predstavljale kot pomembne za italijanski narod. Lokacije njihovih spominskih obeležij so bile skrbno izbrane. Tako so na primer Firenze ob koncu dvajsetih let 20. stoletja tolminski občini darovale bronaste poprsje pesnika Danteja Alighierija z napisoma »Dante ob mejah, ki jih je začrtal Bog«, in »Firenze najbolj italijanskemu Tolminu«. Pomembnim italijanskim možem so postavljali tudi spominske plošče in po njih imenovali

⁵² *Jutro*, 1. 11. 1923, str. 3.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Rože, »Nekaj dnarcev smo nabrali«, dostopno na: <http://zgodovina.si/nekaj-dnarcev-smo-nabrali-za-spomenik-ketteja-poslali/>.

⁵⁵ Glej nekaj primerov: *Jutro*, 26. 4. 1924, str. 5; Zupan, K 32-obletnici smrti, str. 2–3; Peterlin, V stari Cukrarni, str. 5–7; *Istra*, 8. 5. 1936, str. 5; *Jutro*, 26. 4. 1939, str. 7.

⁵⁶ *Jutro*, 22. 11. 1924, str. 3; *Slovenski narod*, 5. 10. 1924, str. 2; *Slovenski narod*, 8. 11. 1924, str. 4.

⁵⁷ *Slovenski narod*, 15. 1. 1926, str. 3.

⁵⁸ Kette, *Naši dijaki: Burka v dveh dejanjih*.

⁵⁹ *Gl. Slovenec*, 3. 3. 1925, str. 4.

⁴⁶ *Jutro*, 10. 10. 1920, str. 3.

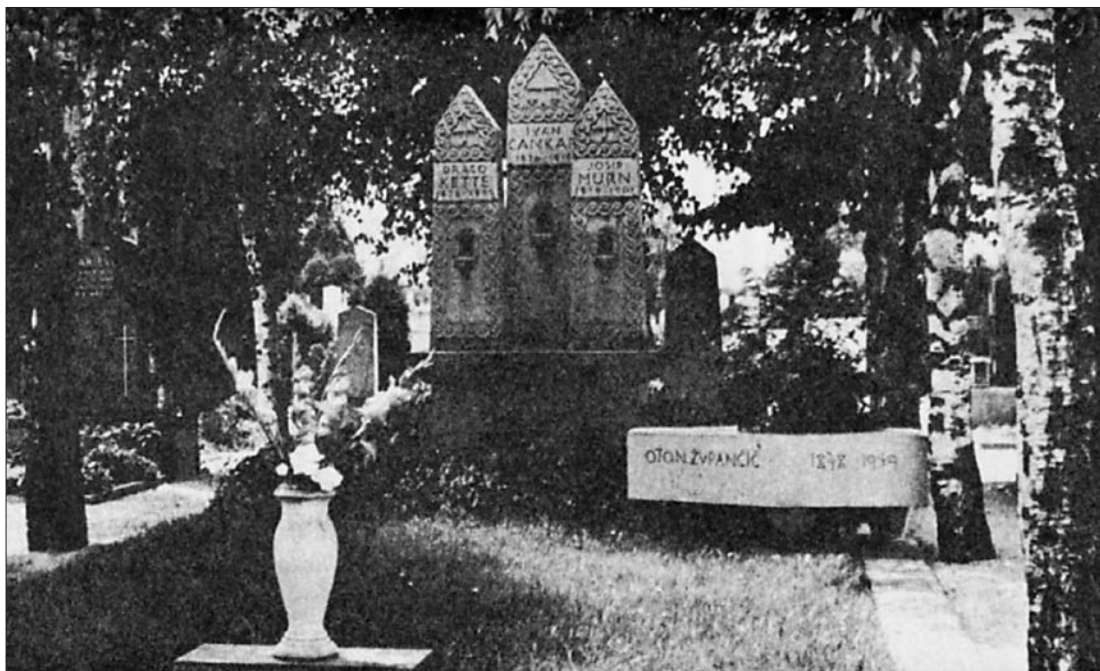
⁴⁷ Ob Ketteju so se poklonili še osemdesetim drugim zaslužnim možem, pokopanim na takratnem pokopališču pri Sv. Krištofu (*Jutro*, 3. 11. 1921, str. 3).

⁴⁸ Cankarjev spomenik na Vrhniki: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/cankarjev-spomenik-na-vrhniki/> (3. 1. 2023).

⁴⁹ Žitko, Nagrobna plastika, str. 36.

⁵⁰ *Jutro*, 1. 11. 1923, str. 3.

⁵¹ Zupančič, Še nekaj spominov, str. 113.

Grobnica vseh štirih predstavnikov slovenske moderne: Josipa Murna–Aleksandrova, Dragotina Ketteja, Ivana Cankarja in Otona Župančiča (Martinovič, Dragotin Kette).

nekatero ustanovo, ulice, trge, šole ipd.⁶⁰ Ohranjanje slovenske identitete je bilo potisnjeno v ilegalo. Pod podobnim raznarodovalnim pritiskom so se znašli tudi Slovenci, ki so zaživeli v Avstriji in na Madžarskem.

Druga svetovna vojna, boj za obstoj slovenske identitete in odnos do Dragotina Ketteja

Med drugo svetovno vojno se je Dragotin Kette s svojimi stvaritvami obdržal na gladini takratnega kulturnega in političnega življenja ter ni tonil v pozabo, ni pa zasedal osrednjega mesta na slovenskem kulturnem področju.

Pri italijanskih oblasteh so bila dela Dragotina Ketteja zlasti orodje asimilacije. Za približevanje superiorne italijanske kulture so italijanske oblasti uporabile več mehanizmov propagande. 23. junija 1941 je v ljubljanski operi potekal prvi večer slovenske in italijanske lirike, ki sta se ga udeležili italijanska in slovenska politična in cerkvena elita. Glavni govornik je bil profesor Urbani, docent srbsko-hrvaške literature na tržaški univerzi. Govor je začel z navajanjem italijanskih vplivov na slovensko književnost in poudaril, da so po mnenju dr. Luigija Salvinija Gradnikovi prevodi italijanskih pesnikov »najpomembnejša slovenska kulturna stvaritev v zadnjem desetletju«. Italijanskih pesnikov, predstavljenih na večeru, ni predstavljal, saj naj bi jih poznal tako rekoč ves

svet. Nasprotno pa je bil izbor slovenskih pesnikov zaradi pomanjkanja popolnega pregleda nad slovensko liriko težji. Pri tem je izpostavil Salvinijevo knjižico »*Liriche slovene moderne*«, v kateri je zajetih 24 slovenskih pesnikov. V njej je Salvini kot prvega predstavil Dragotina Ketteja, končal pa jo je z njegovim premskim rojakom, Bogomilom Faturjem (roj. 1914). Urbanijevemu govoru so sledile recitacije del italijanskih in slovenskih pesnikov, med katerimi so bila tudi Kettejeva. Ta večer naj bi bil prvi v vrsti manifestacij, »ki bodo na kulturnem področju v vedno tesnejšem sodelovanju zbliževale Italijane in Slovence za slavo in veličino Ducejeve Italije«. ⁶¹ O prispevku italijanske kulture k slovenski je v reviji *La Nuova Antologia* pisal tudi italijanski slavist Giovanni Maver in pri tem omenil, da se njen vpliv kaže tudi v Kettejevih stvaritvah. ⁶² O Kettejevem življenju in ustvarjanju je časopisje tako kot v medvojnem obdobju še naprej pisalo. ⁶³ Dvojezični časopis *Gioventù Lubianese/Ljubljanska mladina* je na primer v julijski številki leta 1943 – najprej v italijanščini, nato pa še v slovenščini – objavil dve Kettejevi basni, *Srna in orel* ter *Muha in pajek*. ⁶⁴

Vzrok za postavitve Ketteja na periferijo na slovenskem kulturnem področju lahko pripišemo eksistenčni krizi slovenskega naroda in njegovemu boju za obstanek, ki je oporo in navdih našel tudi v knji-

⁶¹ *Slovenski dom*, 24. 6. 1941, str. 2.

⁶² *Jutro*, 29. 6. 1941, str. 3.

⁶³ *Domoljub*, 23. 12. 1943, str. 10; *Slovenec*, 28. 4. 1943, str. 3.

⁶⁴ *Gioventù Lubianese – Ljubljanska mladina*, 15. 7. 1943, str. 4 in 5.

⁶⁰ Več o dediščini iz časa fašizma in fašistični dediščini gl. Kastelic, »Vpliv fašizma«, str. 55–70.

ževnosti iz časa, ko je potekalo živahno oblikovanje in utrjevanje slovenskega naroda, pesnik pa je tedaj imel vlogo glasnika družbenih teženj in potreb. »Pesnik je postal svečenik ideologije in tako ni vedel več, kaj se dogaja v njegovem srcu. Vse svoje sile je podredil borbi za ideologijo in vsak vzgib srca, ki bi ga lahko odtujil tej borbi, se mu je zdel pregrešen,« je leta 1955 zapisal literarni zgodovinar Dušan Pirjevec.⁶⁵ V ospredje je stopila pripovedna pesem, ki je morala vsebovati družbenovzgojno vlogo s poudarkom na narodnoobrambni in narodnovzpodbudni tendenci. V središču zanimanja in promocije je bila skupnost in ne več ustvarjalnost posameznika. »Naš realizem je hotel vzgojiti slovenski narod v duhu narodnostne borbenosti, hotel ga je nacionalno utrditi in usposobiti za narodnostni boj.«⁶⁶ Osrednje mesto je pripadlo Francetu Prešernu. »(O)svobodilno gibanje [je] v Prešernu gledalo skoraj izključno glasnika osvobodilnih stremeljenj slovenskega ljudstva, ki jih zdaj revolucionarno rešuje, torej glasnika političnih idej osvobojenja in združenja Slovencev ter mednarodnega sožitja.«⁶⁷ Osemindvajsetega januarja 1945 je odsek za prosveto pri Predsedstvu Slovenske narodnoosvobodilne vojske v Črnomlju pripravil predlog o razglasitvi dneva Prešernove smrti za slovenski kulturni praznik.⁶⁸ Nasprotno od književnosti iz druge polovice 19. stoletja je slovenska moderna dala prednost osebnemu doživljanju sveta, s čimer ni zadostovala potrebam ideologov Osvobodilne fronte v času druge svetovne vojne.⁶⁹ Slovensko moderno in narodnoosvobodilni boj so začele slovenske oblasti povezovati šele kasneje, zlasti leta 1955, ko je v Ljubljani potekala velika slovesnost v počastitev Cankarju, Ketteju, Murnu in Župančiču.

Postavljanje spominskih plošč po drugi svetovni vojni v službi gradnje slovenske kulturne identitete

Med drugo svetovno vojno so bili v okviru odporniškega gibanja postavljeni temelji oblikovanja socialističnega slovenstva. »Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.«⁷⁰ Slovenske ljudske množice so v doktrini oblikovanja enega delavskega razreda tako predstavljali kmetje in delavci, pa tudi intelektualci, med katerimi so bili posebne pozornosti deležni predvsem t. i. kulturni delavci. Ti so postali po-

memben podpornik in promotor takratne slovenske kulturne identitete. Med njimi so bili tako umetniki kot znanstveniki humanističnih ved.⁷¹ Njihova naloga je bila na stežaj odpreti vrata svojega ustvarjanja in delovanja ljudskim množicam ter prispevati k dostopnosti kulture. »Naša kultura mora težiti za svojo resnično višino, hkrati pa z vso silo stremeti, da postane last najširših družbenih plasti.«⁷²

Pomembno vlogo pri oblikovanju in utrjevanju takratne slovenske identitete je imel Zavod za spomeniško varstvo Ljudske republike Slovenije (LRS), ustanovljen leta 1945.⁷³ Z letom 1949 je poleg referatov za upodabljajoče umetnine, urbanizem in arhitekturo ter za spomenike NOB neposredno pokrival referat za domove pomembnih slovenskih osebnosti. Ta naloga mu je pripadla tudi po spremembah organizacije zavoda leta 1950.⁷⁴ Poleg domov so v delokrog referata sodili spomeniki v ožjem pomenu besede in grobovi. Med pomembne osebnosti so štel pesnike, »od Primoža Trubarja, ki je stal ob rojstvu slovenske knjige«, glasbenike, »počeniš z Jakobom Galusom Petelinom«, likovne umetnike, »od najstarejših mojstrov pa do impresionistov in umetnikov – borcev«, znanstvenike in mojstre slovenske odrske umetnosti. Izpuščeni so bili tisti, ki so bili v času druge svetovne vojne nasprotniki Osvobodilne fronte, kot je bil France Balantič.⁷⁵ Zgoraj naštetih »bodo dobili«, kot je dejal Marjan Zadnikar, »za svoje delo skromno priznanje šele takrat, kadar njihovi domovi ne bodo razpadali in na njihova poslednja bivališča kulturen narod ne bo odlagal – smeti«. Pri tem je izpostavil ruševine domnevne rojstne hiše Antona Aškercu in prekopan grob Ivana Groharja na takratnem pokopališču pri Sv. Križu v Ljubljani. Poudaril je, da sta oba navedena primera slovenska kulturna spomenika, saj so Aškercove pesmi in Groharjeve slike pomembne priče slovenske literarne oziroma slikarske kulture in da kot take pomenijo bogastvo slovenskega naroda.⁷⁶ Pomen ohranjanja domov slovenskih pomembnih mož je pojasnil tudi s primerjavo z drugimi kulturnimi spomeniki. »Spomeniška pomembnost gotske plastike, romanske cerkve ali Šubičeve slike je v njej sami, ker gre

⁷¹ Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 127–128.

⁷² *Slovenski poročevalec*, 3. 8. 1945, str. 2.

⁷³ Njegovo polno ime je bilo Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije v Ljubljani. Ustanovljen je bil na podlagi prvega državnega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti ter uredbe Ministrstva za prosveto Narodne vlade Slovenije z dne 27. avgusta 1945. Leta 1948 je bil sprejet nov zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti na področju LRS. Leta 1950 je zavod dobil pravilnik, ki mu je skrajšal naziv v Zavod za spomeniško varstvo LRS (Kuševič, Razvoj, str. 249; Ur. list LRS 23/1948).

⁷⁴ Kuševič, Razvoj, str. 249–250.

⁷⁵ Pibernik, s. v., »Balantič, France (1921–1943)«: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016830/>; Balantič, *Zbrano delo*, str. 139–455.

⁷⁶ Zaradi neplačevanja prispevkov je bila v Groharjev grob julija 1921 položena nova krsta (Zadnikar, Spomeniki velikih Slovencev, str. 10–13).

⁶⁵ Pirjevec, Družbeno politični vzroki, str. 16.

⁶⁶ Pirjevec, Družbeno politični vzroki, str. 16–17.

⁶⁷ Smolej, Prešeren, str. 7. Gl. tudi: *Osvobodilna fronta*, december 1941, str. 1.

⁶⁸ Smolej, Prešeren, str. 13.

⁶⁹ Pirjevec, Družbeno politični vzroki, str. 15–21; Kudělka, O nekaterih problemih moderne, str. 292–302.

⁷⁰ Četrta točka, sprejeta na vrhovnem plenumu Osvobodilne fronte 1. novembra 1941 (*Osvobodilna fronta* 1, 1941, št. 1, str. 1, »Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda«).

v sebi za zaključeno umetnino, ki je samostojen in enkraten likovni organizem. Rojstna hiša Ivana Cankarja na Vrhniki n. pr., ki celo ni več prvotna niti ni pomembna kot primer bodisi kmečke ali meščanske hiše določene starosti, pa je kljub temu kulturni spomenik, ker se veže z rojstvom našega največjega pisatelja, kar ji posredno daje spomeniški značaj.« Zavod je imel nalogo zaščititi vse predmete, povezane z velikimi slovenskimi osebnostmi, dokler ne bodo postali last določenega muzeja, knjižnice ali galerije oziroma dokler ne bodo našli svojega končnega mesta v za to urejenem posloplju, kot je rojstna hiša.⁷⁷

Z ustanovitvijo referata za domove slovenskih pomembnih mož je zavod stopil na precej neobdelano polje. Zato je moral najprej evidentirati domove, grobove in druge spomenike v ožjem pomenu besede ter ugotoviti njihovo stanje. Sledila sta ureditev grobov in popravilo domov pomembnih slovenskih mož. Po splošnem načelu varstva kulturne dediščine so najprej poskrbeli za najbolj ogrožene spomenike. Pri nepremičninah, pri katerih je bila prepoznana spomeniška vrednost zaradi rojstva, smrti ali bivanja ene od pomembnih slovenskih figur, sta sledili še dostojna označitev in promocija. Zamišljeno je bilo, da bo zavod dal pobudo za postavitev spominskih plošč, odgovornost za izvedbo in slavnostno odkritje pa naj bi padla na Ljudsko prosveto in strokovno društvo, na področju katerega se je dotični mož, ki naj bi mu postavili spominsko ploščo, posebno izkazal. Nato naj bi se Ljudska prosveta in strokovno društvo povezala z množičnimi organizacijami, ki so delovale v kraju odkritja spominske plošče. V nasprotju s pričakovanji je zavod ponekod naletel na gluha ušesa ter je moral sam priskrbeti plošče in s pomočjo krajevnih organizacij ljudske prosvete, šol in množičnih organizacij organizirati slavnostna odkritja.⁷⁸ Eden takih primerov je bila postavitev spominske plošče Dragotinu Ketteju na Premu leta 1949, medtem ko so se v Novem mestu precej bolj odrezali.

Postavitev spominskih plošč Dragotinu Ketteju v Novem mestu in na Premu leta 1949

Spominska plošča Dragotinu Ketteju v Novem mestu je bila na pobudo zavoda postavljena 5. junija 1949 na t. i. Štamcarjevi hiši pod Marofom, ki je stala na takratni Tavčarjevi cesti 5 (današnji Kettejev drevored). Izdelana je iz marmorja, nanjo pa so vklesali napis: »V tej hiši je leta 1897 in 1898 živel in ustvarjal svoja največja dela Dragotin Kette, slovenski pesnik.« Slovesnost njenega odkritja se je začela že v soboto dopoldne, 4. junija 1949. V pritličnih prostorih novozgrajene stavbe okrajnega magazina na Glavnem

trgu je bila razstava Kettejevih fotografij, rokopisov, dokumentov in spominov na pesnika. Obširno gradivo je uredil takratni ravnatelj novomeške študijske knjižnice Bogo Komelj. Posebno pozornost so zbudili zapisniki novomeške dijaške Zadruga, Kettejeva pisma Cankarju in Resmanu ter gradivo, ki ga je zbiral takrat že pokojni literarni zgodovinar Alojz Turk. Razstavili so tudi 24 risb Vladimirja Lamuta⁷⁹ ter dve Vavpotičevi sliki, »Novo mesto« in znamenit Kettejev portret (1932).⁸⁰

Zvečer se je dogajanje premestilo v Dom Ljudske prosvete, kjer je Ketteju v čast potekala spominska svečanost. Predsednik odbora za Kettejevo prireditev je na začetku pozdravil vse prisotne, med katerimi so bili Božidar Jakac, rektor Akademije upodablajočih umetnosti, Ignac Koprivec, član Društva slovenskih književnikov, in Janko Jarc, višji arhivar v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani. Na prireditev je bil povabljen tudi Oton Župančič, vendar se je zaradi bolezni ni mogel udeležiti. Le nekaj dni zatem, 11. junija, je preminil.

Spominski svečanosti je sledil program, v katerem so člani dramskega društva SKUD Dušan Jereb recitali nekaj Kettejevih pesmi, nekaj pesmi pa sta izvedla novomeški moški pevski zbor in orkester. Za konec je sledila še igra *Kette v Novem mestu* avtorja Severina Šalija, ki je v šestih slikah prikazala pesnikovo življenje in delo v Novem mestu.⁸¹

Epilog slovesnosti je bilo odkritje spominske plošče. Ob številni ljudski množici so se ga udeležili predstavniki Okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije Novo mesto, predstavniki Okrajnega ljudskega odbora, Mestnega komiteja in Mestnega ljudskega odbora, Mestnega komiteja ljudske mladine Slovenije in frontne organizacije. Povabili so tudi nekaj visokih gostov iz Ljubljane. Varstvo nad ploščo je prevzel Mestni odbor Osvobodilne fronte. Po polaganju venca se je Ignac Koprivec v imenu Slovenskega društva književnikov poklonil spominu na Ketteja, pesnikovo življenje pa je predstavil knjižničar in profesor slovensčine na novomeški gimnaziji Milan Dodič. Prireditev se je končala z eno od Kettejevih uglasbenih pesmi v izvedbi moškega pevskega zbora.⁸²

Novembra 1949 je potekala postavitev spominske plošče Dragotinu Ketteju na Premu, v rojstni vasi Dragotina Ketteja. Postavili so jo na sredino pročelja takrat še delujoče premske osnovne šole, v kateri se je pesnik rodil. Zato so na spominsko ploščo napisali: »Tu je bil rojen 19. 1. 1876 Dragotin Kette,

⁷⁷ Zadnikar, Spomeniki slavnih Slovencev, str. 63.

⁷⁸ Zadnikar, Spomeniki velikih Slovencev, str. 10–13; Zadnikar, Domovi, str. 91–94; Zadnikar, Spomeniki slavnih Slovencev, str. 63–65.

⁷⁹ Med razstavljenimi deli so večinoma prevladovali motivi Krke, saj ji je Kette posvetil pesem *Na Krki* (*Ljudska pravica*, 8. 6. 1949, str. 3; Vasič, Dragotin in Novo mesto, str. 200).

⁸⁰ Po pričevanju Nika Zupančiča je Vavpotič Ketteja upodobil na podlagi dveh njegovih slik iz dijaških dni in na podlagi njegovega opisa. Kot letnico upodobitve sicer navaja leto 1940 (Zupančič, Še nekaj spominov, str. 113).

⁸¹ *Ljudska pravica*, 8. 6. 1949, str. 3.

⁸² *Ljudska pravica*, 8. 6. 1949, str. 3.

Slovesnost ob postavitvi spominske plošče Dragotinu Ketteju leta 1949 na t. i. Štamcarjevi hiši pod Marofom v Novem mestu (Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto).

Spominska plošča Dragotinu Ketteju, postavljena leta 1949 na stavbi nekdanje premske osnovne šole, kjer je od leta 1968 urejena Kettejeva spominska soba (foto: Aneja Rože, maj 2021).

slovenski pesnik.« Spominsko ploščo je iz repentaborskega marmorja izdelalo podjetje Marmor Sežana in je podobna tisti, ki so jo predtem odkrili Srečku Kosovelu v Sežani.⁸³ Priprave za njeno postavitev so

⁸³ Podjetje Marmor Sežana je iz repentaborskega marmorja izdelalo tudi spominsko ploščo pesniku Srečku Kosovelu. Ta je bila postavljena na pročelje »stare šole« v Sežani (današnja

se začele jeseni 1949. Pri postavitvi spominske plošče in organizaciji prireditve je sodeloval tudi Zavod za spomeniško varstvo LRS.⁸⁴

Slavnostno odkritje je potekalo v nedeljo, 27. novembra (najverjetneje v okviru praznovanja dneva republike, 29. novembra). Pozno dopoldne so se pred okrašeno šolsko stavbo zbrali Premci, med katerimi so bili tudi »trdni možje, ki so pesnika še poznali, saj je še večkrat prihajal v svoj rojstni kraj, matere v črnih oblekah, kakršno je nosila tudi pesnikova mati«.⁸⁵ Zbrane je nagovoril premski učitelj Hinko Kukovec, ki je Premcem najprej »po domače« povedal, kako je prišlo do tega, da njihovemu rojaku odkrivajo spominsko ploščo. Zatem je literarni zgodovinar Lino Legiša »v preprostih besedah, ki so jih razumele tudi premske matere in predvsem mladina«, orisal pomen Kettejevega ustvarjanja za slovensko kulturo. Učenci so recitali nekaj pesnikovih del, prvošolci pa so bili sprejeti v pionirski odred Dragotina Ketteja in s tem v Zvezo pionirjev Slovenije. S pionirsko himno se je dopoldanski svečani del zaključil. Druženje se je nadaljevalo popoldne na premskem gradu, kjer je nastopil pevski zbor Toneta Tomšiča iz Ilirske Bistrice.⁸⁶

Leto 1955 – leto obeleževanja slovenske moderne

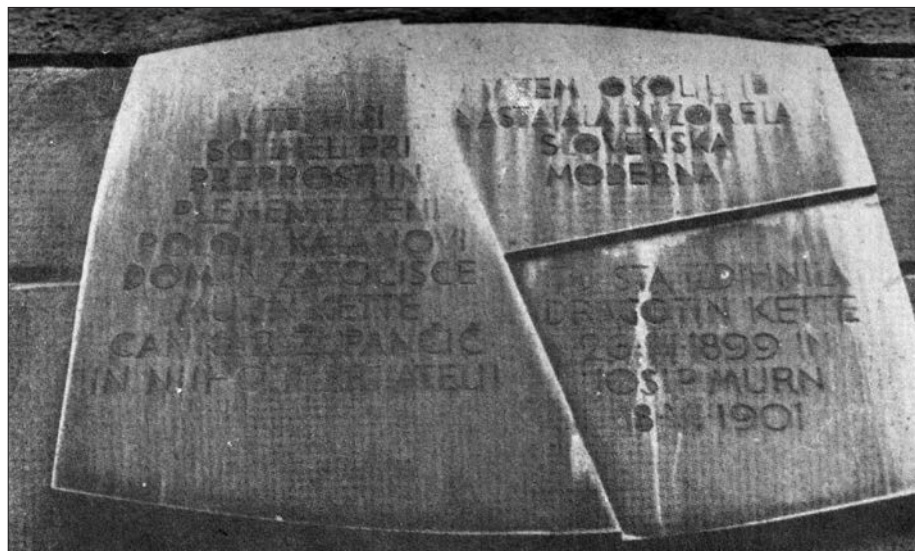
Ko se je življenje po burnih časih druge svetovne vojne ustalilo in so Slovenci zaživeli v eni od šestih

Bazoviška 9), v kateri se je Kosovel leta 1904 rodil. Slavnostno odkritje plošče je potekalo v nedeljo, 18. septembra 1949 (*Ljudski tednik*, 4. 11. 1949, str. 8–9).

⁸⁴ Občina Ilirska Bistrica, delovodnik premske osnovne šole 1948–1958 (neurejeno arhivsko gradivo).

⁸⁵ *Primorski dnevnik*, 24. 12. 1949, str. 4.

⁸⁶ *Primorski dnevnik*, 10. 12. 1949, str. 3; *Primorski dnevnik*, 24. 12. 1949, str. 4; *Enakopravnost*, 3. 1. 1950, str. 2.

Spominska plošča predstavnikom slovenske moderne, postavljena na Cukrarni v Ljubljani leta 1955 (Martinovič, Dragotin Kette).

konstitutivnih republik Socialistične federativne republike Jugoslavije, je središče raziskovalnega zanimanja literarnih zgodovinarjev do srede sedemdesetih let prejšnjega stoletja postala moderna. Tako slovenski kot tudi hrvaški, srbski in makedonski literarni zgodovinarji so jo obravnavali z različnih generacijskih, nazorskih in metodoloških vidikov ter jo skušali v vseh nacionalnih književnostih, iz katerih so izhajali, globlje osvetliti.⁸⁷

Splošno zanimanje za slovensko moderno je prišlo do izraza zlasti leta 1955, ko so v več krajih potekale spominske slovesnosti, posvečene praznovanju takratne 60. obletnice slovenske moderne. Osrednja prireditev je potekala v Ljubljani v petek, 10. junija. Zamišljena je bila kot uvod v veliko proslavo desete obletnice osvoboditve. Slovesnost se je začela v veliki dvorani hotela Union. Na njej so recitali dela vseh štirih stebrov slovenske moderne, slišati pa je bilo tudi njihova uglasbena dela in Lajovčevo *Pesem jeseni*. Slavnostni govor o pomenu slovenske moderne je imel Josip Vidmar.⁸⁸ V njem je segel vse do Prešerna in poudaril, da je Ketteju, Cankarju, Murnu in Župančiču skupno to, da so za razliko od književnikov prejšnjih generacij želeli prodreti v svet.⁸⁹

Naslednjega dne so na ljubljanskih Žalah ob grobnici slovenske moderne postavili nagrobnik, posvečen Otonu Župančiču. Njegov naročnik je bil Izvršni svet LRS, izdelan pa je bil iz dutovskega apnenca po zasnovi inženirja Marka Zupančiča. Odkritja so se udeležili številni prosvetni in kulturni delavci. Literarni zgodovinar in rektor Akademije za igralsko umetnost, France Koblar, je imel slavnostni govor, v

katerem se je spomnil vseh štirih predstavnikov slovenske moderne, akademski pevski zbor pa je zapel dve Adamičevi pesmi. Prisotni so se Župančiču poklonili tudi s številnimi vencmi.⁹⁰

Slovesnost ob 60. obletnici slovenske moderne se je končala v nedeljo, 12. junija, z odkritjem spominske plošče slovenski moderni na pročelju Cukrarne. Ob slovenski politični in kulturni eliti je bila posvečena množici ljudi, ki se je udeležila v velikem številu. Ob 10. uri je na Ambrožičevem trgu nastopila godba Delavsko prosvetnega društva Svoboda iz Trbovelj, ki je pospremila občinstvo do Cukrarne, kjer se je ob 11. uri začela slovesnost. Akademski pevski zbor pod vodstvom Rada Simonitija je zapel štiri uglasbene Kettejeve in Murnove pesmi, nato pa je Ivan Regent, predsednik odbora za pripravo slovesnosti, odkril spominsko ploščo, sestavljeno iz treh delov. Na levem, večjem delu je vklesan napis: »V tej hiši so imeli pri preprosti in plemeniti ženi Poloni Kalanovi dom in zatočišče Murn, Kette, Cankar, Župančič in njihovi prijatelji.« V manjšem delu zgoraj desno je napis: »V tem okolju je nastajala in zorela slovenska moderna«, pod njim pa napis, posvečen smrti Dragotina Ketteja in Josipa Murna: »Tu sta izdihnila Dragotin Kette 26. IV. 1899 in Josip Murn, 18. VI. 1901.« Nato je imel ob plošči spominski govor univerzitetni profesor Anton Slodnjak, ki je spregovoril tudi o pogledih literarnega zgodovinarja na umetnost. Skrb za spominsko ploščo je v imenu Ljudskega odbora glavnega mesta Ljubljana prevzel Dušan Bole.⁹¹

Še ena od večjih slovesnosti obeleževanja slovenske moderne je potekala ob novomeškem občinskem prazniku. Začeli so jo že 28. oktobra 1955, ko je pro-

⁸⁷ Kudělka, O nekaterih problemih moderne, str. 292.

⁸⁸ *Svobodna Slovenija*, 25. 8. 1955, str. 3.

⁸⁹ *Slovenski Jadran*, 17. 6. 1955, str. 5.

⁹⁰ *Slovenski Jadran*, 17. 6. 1955, str. 5.

⁹¹ *Primorski dnevnik*, 14. 6. 1955, str. 3–4.

*Mušičev vodnjak s Kettejevimi verzmi pesmi Na trgu na novomeškem Glavnem trgu
(foto: Boštjan Pucelj, 2020, Dolenjski muzej Novo mesto).*

fesor in predsednik občinskega sveta za prosveto in kulturo, Janko Jarc, popoldne v Sindikalnem domu odprl razstavo o življenju Janeza Trdine avtorja Boga Komelja, zvečer pa se je dogajanje preselilo v novomeško dvorano. V kulturnem programu je nastopila tudi Mila Kačič (1912–2000), članica ljubljanske Drame, ki je recitirala Kettejeve pesmi. Dragotinu Ketteju in Janezu Trdini je bila posvečena zlasti osrednja slovesnost občinskega praznika naslednjega dne na Glavnem trgu. Po budnici in govoru predstavnikov lokalnih oblasti o pomenu osvobodilnega boja za Novo mesto, povojni graditvi in novih gospodarskih smernicah je predsednik občinskega ljudskega odbora Novo mesto, Maks Vale (1912–1983), s krajšim nagovorom pred mestno hišo odkril spomenika Dragotina Ketteja in Janeza Trdine, delo kiparja Jakoba Savinška. Le nekaj metrov stran so ob tej priložnosti na mesto nekdanjega litoželeznega vodnjaka postavili kamnit vodnjak, delo arhitekta Marjana Mušiča (1904–1984).⁹² Na njem so vklesani verzji Kettejeve pesmi *Na trgu*, »*Noč trudna molči, nezamudno beži čez mestni trg luna sanjava, vse v mraku mirno, na vodnjaku samo tih vetrč z vodo poigrava*«, ki jih je pesnik spesnil poleti 1897,⁹³ dogajanje pa lahko umestimo na novomeški Glavni trg. S to pesmijo je večerni koncert na Glavnem trgu, zaključni dogodek novomeškega občinskega praznika, začel tudi Moški pevski zbor Dušan Jereb.⁹⁴ Mušičev vodnjak je bil leta 1992 razglašen za kulturni spomenik lokalnega pomena.⁹⁵

Manjše obeležje slovenske moderne s pridruženom narodnoosvobodilno vsebino so maja 1955 priredili tudi v Kettejevem rojstnem kraju. Na kulturno prireditev so prišli številni prebivalci Prema, okoliških vasi in Ilirske Bistrice. Med udeleženci so bili predstavniki kulturnikov iz Ilirske Bistrice in profesor Alfonz Gspan s soprogo. Prireditev se je začela z govorom predsednika SZDL Prem, gospoda Grahorja, nato pa je profesor Gspan v daljšem govoru prikazal pomen slovenske moderne. Po slavnostnem govoru so nastopili učenci takrat še delujoče premške osnovne šole, ki so recitirali izbrana dela Ketteja, Murna in Župančiča, pevski zbori iz Čelji in Prema pa so zapeli več pesmi, med njimi *Na trgu*. Nastopila je še godba napihala, po prireditvi pa so udeleženci odšli na skupne grobove padlih v narodnoosvobodilnem boju, kjer je imel predsednik SZDL Prem spominski govor. Prireditev se je končala z žalostinko ilirskobistriškega pevskega zboru.⁹⁶

Omeniti velja še kulturno prireditev celjskega mladinskega društva Oton Župančič, ki je junija 1955 potekala v dvorani Narodnega doma v Celju. Na njej je eden od profesorjev celjskega učiteljsišča poleg pomena narodnoosvobodilnega boja poudaril vlogo slovenske moderne ter izčrpno predstavil življenje in delo Cankarja, Ketteja, Murna in Župančiča. Sledile so glasbene in recitatorske točke njihovih del, v program pa so vključili tudi narodne in borbene pesmi. Kulturni večer se je zaključil z Internacionalo.⁹⁷

V letu obeleževanja slovenske moderne velja v zvezi s Kettejem omeniti še poimenovanje ene od celjskih ulic po njem⁹⁸ in novomeški drevored (nekdanja Ljubljanska in nato Tavčarjeva cesta), ki je bil leta 1987 razglašen za naravno znamenitost v novo-

⁹² *Dolenjski list*, 14. 10. 1955, str. 2; *Dolenjski list*, 28. 10. 1955, str. 1; *Dolenjski list*, 4. 11. 1955, str. 3; *Dolenjski list*, 11. 11. 1955, str. 4.

⁹³ Prvi dve kitici sta datirani 1. julija, tretja 8. julija, ko je bil Kette še v Novem mestu, četrta kitica pa je datirana 8. avgusta 1897, ko je bil pesnik že na počitnicah v Trnovem (Kette, *Zbrano delo*, str. 297).

⁹⁴ *Dolenjski list*, 4. 11. 1955, str. 3.

⁹⁵ *Uradni list RS*, št. 38/1992.

⁹⁶ *Slovenski Jadran*, 20. 5. 1955, str. 9.

⁹⁷ *Celjski tednik*, 10. 6. 1955, str. 5.

⁹⁸ *Enakopravnost*, 20. 9. 1955, str. 3.

Stavba nekdanje premske osnovne šole leta 1965. Od leta 1968 je v njej urejena Kettejeva spominska soba (Vojko Čeligoj, spletni portal Kamra).

meški občini.⁹⁹ Po Ketteju so leta 1955 poimenovali tudi takrat ustanovljeno novomeško osnovno šolo za otroke s posebnimi potrebami.¹⁰⁰

Leto 1968 – leto obeleževanja Dragotina Ketteja v občini Ilirska Bistrica

Osnovna šola, poimenovana po Dragotinu Ketteju, je bila v Ilirski Bistrici (Trnovem) zgrajena leta 1963.¹⁰¹ Kmalu zatem so lokalni kulturniki, šolniki in vodstvo občine začeli razmišljati o ureditvi pesnikove spominske sobe, saj se je ta potreba pokazala že izven lokalnega okolja. Kettejevo rojstno vas so namreč obiskovali dijaki iz Postojne in Ljubljane, večje skupine izletnikov in posamezniki, ki so si hoteli boljše ogledati pesnikovo rojstno hišo, naleteli pa so na ropotarnico in drvarnico takrat še delujoče osnovne šole, ki je imela učilnici v prvem in stanovanje za učitelja v drugem nadstropju.¹⁰² Zato so na ilirskobistriški osnovni šoli, pod katero je spadala tudi premska podružnica, leta 1966, ob devetdeseti obletnici pesnikovega rojstva, ustanovili Odbor za ureditev Kettejeve spominske sobe (v dokumentih zasledimo tudi Odbor za ureditev Kettejeve rojstne hiše), ki si je zadal urediti celotno pritličje šolske stavbe in ki je deloval pod vodstvom takratnega učitelja Vojka Čeligoja (roj. 1938).

Denarna sredstva je odbor zbiral iz različnih virov. Nekaj denarja je prispevala občina, ki je konec

leta 1966 pod investicije umestila »Prispevek za ureditev rojstne hiše "Dragotina Ketteja" na Premu«. Za ureditev črne kuhinje in sobe (pod, vrata, omet) so predvideli 17.000 dinarjev, za odkup klavirja Ket(t)evjih in dokumentacije ter za izdelavo pesnikovega doprsnega kipa pa 13.000 dinarjev, ki naj bi jih odbor zbral od šolarjev, občanov in gospodarskih organizacij.¹⁰³ Za zgled si je odbor vzel odkup Prešernove rojstne hiše pred drugo svetovno vojno ter zbiranje sredstev za Jurčičevo in Gregorčičevo rojstno hišo po drugi svetovni vojni.¹⁰⁴ Leta 1966 so zasnovali Kettejev dinar, ki ga je oblikoval domači slikar Jože Šajn (roj. 1936), takrat zaposlen kot likovni pedagog na Osnovni šoli Dragotina Ketteja v Ilirski Bistrici. Na njem sta bila silhueta Prema in Kettejev portret, pod katerim je bil napis 1876–1899. V pravokotniku na levi strani spodaj je bil napis: »1 N/DIN/ Za ureditev Kettejeve spominske sobe na Premu in njegov doprsni kip v Ilirski Bistrici«, nad njim pa je bila številka 90 z vejico, ki je označevala devetdeseto obletnico pesnikovega rojstva. Sprva je bilo mišljeno, da ga bodo kupovali le učenci osnovnih šol in občani Ilirske Bistrice, a se je njegova prodaja razširila še na druge osnovne šole po Socialistični republiki Sloveniji.¹⁰⁵ Po pripovedovanju upokojene učiteljice Nede Počkaj je posameznik za vsak Kettejev dinar prejel spominsko odlikovanje.¹⁰⁶ Zbiranje denarja se je hitro razširilo tudi v slovensko zamejstvo v Italiji. Med tamkajšnjimi zamejskimi Slovenci, zlasti med tistimi brkinskega rodu, ga je spodbujal zlasti časopis *Primorski dnevnik*. Prispevke v dinarjih so lahko

⁹⁹ Kettejev drevored, dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/kettejev-drevored/> (22. 12. 2022); Hudoklin in Jankovič, Sanacija spomenika, str. 67–75.

¹⁰⁰ Zaman, 40 let osnovne šole Dragotina Ketteja, str. 111.

¹⁰¹ Kindler, Ali bo 1963. leta dograjena osemletka, str. 7; *Snežnik* 4, 1965, št. 7, str. 10, »Štiri obdobja našega šolstva v slikah«.

¹⁰² *Snežniški razgledi*, 1. 1. 1967, str. 9.

¹⁰³ Arhiv Občine Ilirska Bistrica, Proračun Občine Ilirska Bistrica za leto 1967, t. e. 25, Finančni plan za leto 1967.

¹⁰⁴ *Snežniški razgledi*, 1. 1. 1967, str. 9.

¹⁰⁵ *Primorski dnevnik*, 19. 3. 1967, str. 3.

¹⁰⁶ Neda Počkaj, rojena Abram, 14. 6. 2021.

*Kettejev dinar (Primorski dnevnik, 19. 3. 1967).
(prosim izreži prispevek o Ketteju na str. 3 zgoraj)*

nakazali iz Kopra, Sežane ali kateregakoli kraja v Jugoslaviji po poštni nakaznici, prispevke v lirah pa so izročili upravi Primorskega dnevnika v Trstu, ki jih je nato odbor izročil osebno ali prek Konzulata SFRJ v Trstu.¹⁰⁷ Zbiranje denarja za ureditev Kettejeve spominske sobe se je nadaljevalo leta 1968. Odbor je sredstva zbral z nakazili bistriške občinske skupščine, iz Sklada za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS in s prostovoljnimi prispevki.¹⁰⁸

Dokončno naj bi, kot je zapisal Vojko Čeligoj, učenci na Premu zbrali 19.200 dinarjev, v Vrbovem 9.700, na Dolnjem Zemonu 7.300, na Ostrožnem Brdu 4.800 in v Ilirski Bistrici 307.000 dinarjev, ostale šole na Primorskem pa so zbrale skupaj več kot milijon dinarjev. Ureditve pesnikove sobe so finančno podprli tudi matična knjižnica, Zveza kulturnih organizacij Ilirska Bistrica in Sklad za kulturo v višini 2.850.000 dinarjev. Nekaj je prispevala tudi Občina Ilirska Bistrica, tako da je odboru na koncu uspelo zbrati štiri milijone dinarjev.¹⁰⁹ Nasprotno pa je upokojena učiteljica iz trnovske osnovne šole Darinka Žbogar za časopis *Tovariš* leta 1969 povedala, da je bilo zbranih pet milijonov dinarjev in da je denarna pomoč prišla tudi iz Clevelanda in Milana ter v višini 300.000 dinarjev od Kettejevega strica.¹¹⁰

Izdelavo načrtov za postavitve Kettejevega spomenika pred Osnovno šolo Dragotina Ketteja v Ilirski Bistrici je Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica poveril arhitektu Janezu Suhadolcu, ki je sodeloval tudi pri ureditvi pesnikove spominske sobe.¹¹¹ »Spomnim se, da sem zasnoval na steni življenjepis in delo Ketteja. Narejena je bila vitrina s tiskanim gradivom, rekonstruirali smo neko mini krušno (?) peč, nad vhod je bil narejen napis "Ljudska šola," ureditev je obsegala tudi doprni kip pesnika [...].«¹¹²

Doprni kip Dragotina Ketteja je izdelal kipar Marjan Keršič Belač v ateljeju na Dolenjski cesti v Ljubljani. Pri oblikovanju kipa naj bi bili svojevrsten podvig prav Kettejevi brki, saj se je umetnik bal, da bi

pesnikovo figuro postaral. V bron ga je ulila livarna Vladimirja Šeksa v Zagrebu, kamnit podstavek pa je izdelalo podjetje Marmor Sežana.¹¹³ Doprni kip iz žgane gline so postavili v Kettejevi spominski sobi, kjer stoji še danes.

Kettejevo spominsko sobo so člani odbora opremili s klavirjem znamke Daniel Dörr,¹¹⁴ ki je edini originalni predmet Kettejevih v pesnikovi spominski sobi. »Bil je last Filipa Ketteja, učitelja ljudske šole in organista,« je pripovedoval Vojko Čeligoj, »kamor je šel Filip Kete službovat, ga je vlekkel s seboj. V [Dolnji, op. a.] Košani ga je nato na pevskih vajah uporabljal Pavel Renko. Nato ga je Štefanja Papis vzela s seboj v Suborje, k ugledni družini Volk (Betegarjevi). Možakar iz te družine je sam opremil klavir. Ob urejanju Kettejeve spominske sobe je bil klavir v slabem stanju, vendar smo se zmenili za zamenjavo. Možakarju smo v zameno dali harmonij, ki je bil v nekdanji osnovni šoli v Jasenu [najverjetneje gre za osnovno šolo v Dolnjem Zemonu, op. a.]«¹¹⁵

Posredno je s Kettejevimi povezana tudi bidermajerska kredenca, v Kettejevo spominsko sobo prinesena iz samostana Ubogih šolskih sester de Notre Dame v Trnovem, saj je bil samostan ustanovljen v stavbi, ki sta jo redovnicam podarila zakonca Valenčič (Kettejeva sorodnika po materini strani), blagoslovil pa ga je Jakob Missia, torej tisti knezoškof, ki mu je Kette namenil satirično pesem *Naš mesija*. Kredenco je zaradi ureditve spominske sobe obnovil Jernej Kranjc, ki je izdeloval pogrebne krste. Ostali predmeti so bili prineseni od drugod in nimajo povezave s Kettejevimi, razen tega, da je odbor skušal ujeti duh časa, v katerem so Kettejevi živeli. Tako je bila postelja v predstavljeni spalnici last družine Gašperšič s Prema, lesena stola z rdečo garnituro sta iz družinske zapuščine Darinke Žbogar iz Janeževega brda, v kamin vzdano figuro s človeško glavo pa je dal eden od Premcev v zameno za žakelj cementa. Ker so člani odbora menili, da so se morali Kettejevi z nečim greti, so na mestu, kjer peči sicer nikoli ni bilo, postavili lončeno peč. Dele zanjo so uporabili iz neke nekdanje šole na Bistriškem,¹¹⁶ izdelal pa jo je zidarski mojster iz Gorskega Kotarja za 127.000 dinarjev. Odbor je kot kopije iz novomeške knjižnice predstavil tudi Kettejevo rokopisno gradivo in drugo slikovno gradivo z upodobitvijo pesnika¹¹⁷ ter nekaj zbranih publikacij in njegovih del, med drugim prve izdaje Kettejevih *Poezij*. V sklopu urejanja Kettejeve

¹⁰⁷ *Primorski dnevnik*, 19. 3. 1967, str. 3; *Primorski dnevnik*, 21. 3. 1967, str. 2.

¹⁰⁸ *Primorski dnevnik*, 2. 6. 1968, str. 3.

¹⁰⁹ Kettejev dinar, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kettejev-dinar-za-kettejev-dom-1967/> (3. 1. 2023).

¹¹⁰ Lapajne, »Ponosna glava«, str. 35–36.

¹¹¹ Smole, *Zgodovinski in memorialni spomeniki*: Prem, str. 260.

¹¹² Korespondenca z Janezom Suhadolcem 9. 9. 2021.

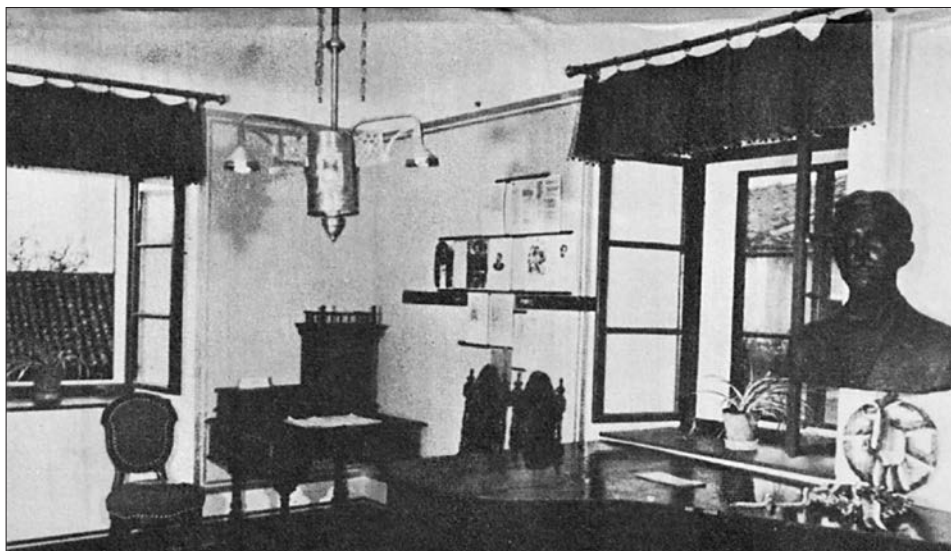
¹¹³ Čeligoj, »Keršičev Kette, 1967«, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kersicev-kette-1967/> (3. 1. 2023).

¹¹⁴ Dörr, Familie, dostopno na: <https://www.musiklexikon.ac.at/ml> (27. 3. 2023); Klavir Kettejevih, dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=O9-2qeJfFhI> (27. 3. 2023).

¹¹⁵ Pogovor z Vojkom Čeligojem 20. 10. 2020. Zapis hrani avtorica.

¹¹⁶ Pogovor z Vojkom Čeligojem 20. 10. 2020. Zapis hrani avtorica.

¹¹⁷ Lapajne, »Ponosna glava«, str. 35–36.

Prvotna postavitvev Kettejeve spominske sobe na Premu (Martinović, Dragotin Kette).

spominske sobe je spremembe doživelo tudi pročelje stavbe nekdanje osnovne šole na Premu, saj je bila spominska plošča iz leta 1949 premaknjena k vhodnim vratom v spominsko sobo, s čimer je njen napis postal lažje dostopen obiskovalcem.¹¹⁸

Slavnostna otvoritev Kettejeve spominske sobe na Premu in Kettejevega doprsnega kipa pred trnovsko osnovno šolo je potekala v sklopu občinskega praznika 9. junija 1968. Ta se je začel s slavnostno sejo Občine Ilirska Bistrica, ki so se je udeležili tudi predstavniki občinskih skupščin iz nekaterih primorskih občin in gostje iz hrvaške Istre. Slavnostni govor je imel predstavnik občinske skupščine Vitomir Dekleva. Popoldne se je pisana množica domačinov, učencev, predstavnikov lokalne oblasti in organizacij ter zastopnikov šolskega republiškega sekretariata za šolstvo in Društva slovenskih književnikov zbrala v Osnovni šoli Dragotina Ketteja Ilirska Bistrica (prvotno je bilo sicer zamišljeno, da bo program, katerega avtor je bil Vojko Čeligoj, potekal pred šolskim poslopjem, vendar jim je načrte prekrizal dež). Osrednja govornika sta bila Franc Munihi, ravnatelj trnovske osnovne šole, in Anton Slodnjak, ki je predstavil pesnikovo življenje in delo. France Bevk in Ciril Zlobec sta učencem, ki so bili nagrajeni s Kettejevo bralno značko (uvredena je bila leta 1967),¹¹⁹ prebrala nekaj odlomkov iz svojih del. Na prireditvi je nastopil Moški pevski zbor Dragotin Kette iz Ilirske Bistrice, pesnikov spomenik pa je odkril Vitomir Dekleva. Program se je nadaljeval na Premu. Zbrane je ponovno nagovoril ravnatelj šole Franc Munihi, Vojko Čeligoj pa je predstavil delo odbora. Slavno-

stni govornik je bil France Bevk.¹²⁰ »Doletela me je prijetna dolžnost in čast, da spregovorim nekaj besed ob priložnosti, ko izročamo javnosti prenovljeno rojstno hišo Dragotina Ketteja. To mi je posebej ljubo, ker mi je bil Kette najljubši pesnik naše Moderne [...] Zdi se mi, da je bil Kette kot pesnik nekoliko pozabljen. Toda – to priča današnji dan – njegova ožja domovina ga ni pozabila. Ta se ga spominja in se ga bo spominjala za vse, kar ji je trajnega dal. Mladina naj roma v njegovo rojstno hišo in naj obnavlja njegove nesmrtnne pesmi. Slava njegovemu spominu!«¹²¹ Bevkovemu govoru je sledil nastop gledališke igralka Alenke Svetel Keršič, ki je zbranim z umetniško besedo predstavila nekaj Kettejevih pesmi, nato pa je France Bevk prerezal trak in s tem otvoril Kettejevo spominsko sobo.¹²²

Dogodki ob stoti obletnici Kettejevega rojstva

Ena od zaključnih nalog Odbora za ureditev Kettejeve sobe na Premu je bila priprava slovesnosti ob stoti obletnici rojstva Dragotina Ketteja. 19. januarja

¹¹⁸ Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kettejev-dom-na-premu-1965/> (3. 1. 2023).

¹¹⁹ Simčič, *Kettejeve sledi*, str. 95.

¹²⁰ *Primorski dnevnik*, 12. 6. 1968, str. 3; Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kettejev-dom-na-premu-1965/> (3. 1. 2023); Čeligoj, Dragotinu Ketteju so odkrili spomenik, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/dragotinu-ketteju-so-odkrili-spomenik-v-ilirski-bistrici-in-obnovili-njegov-dom-na-premu-1968/> (4. 1. 2023).

¹²¹ *Primorski dnevnik*, 12. 6. 1968, str. 3.

¹²² *Primorski dnevnik*, 12. 6. 1968, str. 3; Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kettejev-dom-na-premu-1965/> (3. 1. 2023); Čeligoj, Dragotinu Ketteju so odkrili spomenik, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/dragotinu-ketteju-so-odkrili-spomenik-v-ilirski-bistrici-in-obnovili-njegov-dom-na-premu-1968/> (4. 1. 2023). Od otvoritve je bila Kettejeva spominska soba obnovljena dvakrat. Obnovili sta jo kustosinji Pokrajinskega muzeja Koper. Leta 2000 jo je obnovila Zvona Ciglič, leta 2021 pa Aneja Rože, ki je razstavo naslovlila: Ne bom se vdal: življenje Dragotina Ketteja.

1976 so v Ilirski Bistrici in na Premu pripravili manjšo spominsko slovesnost, na kateri so poleg domačih učencev nastopili učenci rojanske osnovne šole s pesnikovim imenom, predsednik skupščine Bojan Brozina pa je v navzočnosti številnih občanov in kulturnikov v Kettejevi spominski sobi odkril spominsko ploščo, na kateri piše »Pesniku/ ob/ 100-letnici/ rojstva/ rojaki«.¹²³

Dvaindvajsetega januarja 1976 so na seji kulturne skupnosti v Ilirski Bistrici datum Kettejevega rojstva (19. januar) razglasili za lokalni kulturni praznik, na katerem bodo organizacijam in posameznikom, ki s svojim kulturnim delovanjem izkazujejo pomembne dosežke, podeljevali Kettejeve nagrade.¹²⁴ Njihov pobudnik je bil domači kulturnik Ivko Spetič Magajna.¹²⁵ Nagrade so prvič podelili na drugem mesecu kulture, 31. januarja 1978, v ilirskobistriškem Domu družbenopolitičnih organizacij¹²⁶ (Sokolski dom v Ilirski Bistrici).¹²⁷ Podeljevanje Kettejevih nagrad se je leta 1980 preselilo v novozgrajeni Dom JLA v Trnovem (današnji Dom na Vidmu),¹²⁸ od januarja 1983 pa je potekalo na premskem gradu.¹²⁹ Zadnja podelitev Kettejevih nagrad je bila leta 1990,¹³⁰ mesec kulture pa se je obdržal do današnjih dni. Pogost gost na prireditvah ob ilirskobistriškem mesecu kulture in na občinskih prireditvah ob slovenskem kulturnem prazniku je Moški pevski zbor Dragotin Kette, ki je bil pod tem imenom ustanovljen leta 1969.¹³¹

¹²³ *Primorski dnevnik*, 20. 1. 1976, str. 2; Jesenovac, Njegovo delo je spoštovano, str. 17; Čeligoj, Ketteju za sto letnico rojstva, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/ketteju-za-sto-letnico-rojstva-prem-19-jan-1976/> (4. 1. 2023); *Primorski dnevnik*, 15. 1. 1976, str. 2.

¹²⁴ *Primorski dnevnik*, 20. 1. 1976, str. 2; Jesenovac, Njegovo delo je spoštovano, str. 17.

¹²⁵ *Notranjsko primorske novice*, Ilirska Bistrica: Naziv častni občan, dostopno na: <https://notranjskoprimorske.si/2015/06/ilirska-bistrica-naziv-castni-obcan-letos-podelili-ivku-spe-ticu-magajni/> (4. 1. 2023).

¹²⁶ *Delo*, 20. 1. 1978, str. 10.

¹²⁷ Ilirskobistriški sokolski dom, zgrajen leta 1912, je najverjetneje leta 1928 zasegla italijanska oblast in ga spremenila v dom fašističnih kulturniških organizacij (*Casa del fascio*). Po drugi svetovni vojni je stavbo zasegla Jugoslovanska ljudska armada. Ob zgraditvi nove stavbe Doma JLA (današnji Dom na Vidmu) se je sokolski dom spremenil v Dom družbenopolitičnih organizacij. Od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja v njegovih pritličnih prostorih domuje Mladinski klub Nade Žagar. Dom JLA se je po osamosvojitvi Republike Slovenije preimenoval v Dom na Vidmu. Čeligoj, TVD Partizan, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/tvd-partizan-ilirska-bistrica-1960/> (9. 2. 2023); MKNŽ se predstavlja, <http://www.drustvo-mknz.si/mknz.html> (9. 2. 2023); Čeligoj, Sokolstvo in orlovstvo, str. 81; Beltram, Življenje, str. 139.

¹²⁸ *Delo*, 25. 1. 1980, str. 7.

¹²⁹ *Delo*, 21. 1. 1983, str. 8.

¹³⁰ *Delo*, 31. 1. 1990, str. 7. Kettejeve nagrade še vedno podeljujejo učencem Osnovne šole Dragotina Ketteja Novo mesto, ki izkažejo izjemne dosežke na področju kulture. Kettejevi nagrajenci 2021, dostopno na: <https://dknm.splet.arnes.si/2021/02/05/kettejevi-nagrajenci-2021/> (27. 2. 2023).

¹³¹ Začetki pevskega zbora segajo v leto 1946 (Ternovec, Nekaj o delu, str. 11).

Odločitev o ustanovitvi Kettejeve knjižnice na obnovljenem premskem gradu, ki so jo ravno tako sprejeli na seji temeljne kulturne skupnosti v Ilirski Bistrici 22. januarja 1976, pa se ni obnesla. Njen namen je bil zbirati izvirno slovensko poezijo in njene prevode,¹³² s čimer naj bi književnost približali tako slovenskim kmetom kot doktorjem znanosti.¹³³

Kettejevi stoti obletnici rojstva so se poklonili tudi v Novem mestu, kjer so v Študijski knjižnici Mirana Jarca otvorili razstavo Kettejevih del, druge literature in predmetov, povezanih s Kettejem.¹³⁴

Zaključek

Postavljanje spominskih obeležij Dragotinu Ketteju in rituali, ki so se ob njih vzpostavili, kažejo na spreminjajoče se vrednotenje državnih, predvsem pa lokalnih oblasti in družbe do pesnika ter na oblikovanje pesnika v orodje za doseganje političnih hottenj. Da je umrli pesnik služil za ustvarjanje kolektivne identitete v določenem zgodovinskem obdobju, je prišlo v ospredje zlasti po njegovi smrti, ko se je oblikovala takratna slovenska identiteta, in po koncu druge svetovne vojne, ko se je začela oblikovati in utrjevati slovenska socialistična identiteta. Vidnejše dejavnosti ritualov in spominskih obeležij (ustanovitev Kettejeve poti med Ilirsko Bistrico in Premom leta 2006)¹³⁵ so v času samostojne Republike Slovenije začele potekati po letu 2000 in jih lahko razumemo kot spodbujanje ohranjanja lokalne identitete v globalnem svetu, so pa vselej odvisne od interesov oziroma zagnanosti posameznikov in lokalne oblasti. Za konec lahko rečemo, da si Ketteja lastijo na različnih koncih Slovenije, kjer je pesnik živel in deloval, vendar ostajajo akterji ohranjanja kolektivnega spomina na pesnika bolj ali manj nepovezani med seboj.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

ŠAK – Škofjski arhiv Koper

Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905

Občina Ilirska Bistrica

Delovodnik premske osnovne šole 1948–1958 (neurejeno arhivsko gradivo).

Proračun Občine Ilirska Bistrica za leto 1967.

¹³² *Primorske novice*, Oddolžitev pesniku, dostopno na: <https://www.primorske.si/plus/sobota/o-cem-so-primorske-novice-porocale-januarja-1976> (9. 2. 2023).

¹³³ Jesenovac, Njegovo delo je spoštovano, str. 17.

¹³⁴ *Dolenjski list*, 15. 1. 1976, str. 7.

¹³⁵ *Kettejeva pot od Ilirske Bistrice do Prema* (zgibanka).

PMK – Pokrajinski muzej Koper
 Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1897–1898.
 Zapisnik za ljudsko šolo v Košani 1890–1891.

ČASOPISI

Celjski tednik, 1955.
Delo, 1978, 1980, 1983, 1990.
Dolenjski list, 1955, 1976.
Domoljub, 1943.
Enakopravnost, 1950, 1955.
Gioventù Lubianese – Ljubljanska mladina, 1943.
Istra, 1936.
Jutro, 1920, 1921, 1923, 1924, 1939, 1941.
Ljudska pravica, 1949.
Ljudski tednik, 1949.
Osvobodilna fronta, 1941.
Primorski dnevnik, 1949, 1955, 1967, 1968, 1976.
Slovenec, 1899, 1902, 1925, 1943.
Slovenski dom, 1941.
Slovenski Jadran, 1955.
Slovenski narod, 1899, 1900, 1902, 1909, 1924, 1926, 1939.
Slovenski poročevalec, 1945.
Snežniški razgledi, 1967.
Svobodna Slovenija, 1955.
Snežnik, 1965.
Uradni list LRS 23/1948.
Uradni list RS, št. 38/1992.

INFORMATORJI

Vojko Čeligoj (1938), 20. 10. 2020.
 Neda Počkaj (rojena Abram, 1938), 14. 6. 2021.
 Janez Suhadolc (1942), 9. 9. 2021.

LITERATURA

A[škerc, Anton]: † Dragotin Kette. *Ljubljanski zvon* 19, 1899, št. 5, str. 312.
 Aškerc, Anton: Dragotin Kette. *Dragotin Kette, Poezije*. Ljubljana: L. Schwentner, 1900, str. III–X.
 Balantič, France: *Zbrano delo* (urednik France Pibernik). Maribor: Litera, 2008.
 Beltram, Vlasta: Življenje med svetovnimi vojnama (1918–1941). *Občina Ilirska Bistrica. Monografija* (urednik Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina Ilirska Bistrica, 2011, str. 130–143.
 Cankar, Ivan: Konec literarne krčme. *Dom in svet* 24, 1911, št. 11, str. 430.
 Csáky, Moritz: Ambivalentnost kolektivnega spomina v Centralni Evropi (prevod Anja Naglič). *Zgodovinski časopis* 58, 2004, št. 1–2, str. 131–142.
 Čeligoj, Vojko: Sokolstvo in orlovstvo. *Občina Ilirska Bistrica. Monografija* (urednik Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina Ilirska Bistrica, 2011, str. 80–83.

Dolenc, Ervin: *Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
 Govekar, Fran: Kette in Aškerc. *Ljubljanski zvon* 32, 1912, št. 9, str. 509–512.
 Hudoklin, Jelka in Jankovič, Liljana: Sanacija spomenika oblikovane narave v grajeni mestni strukturi: Kettejev drevored v Novem mestu. *Urbani izziv*, 1993, št. 23/25, str. 67–75.
 Jasenovac, Stane: Njegovo delo je spoštovano. Stoletnica rojstva Dragotina Ketteja. *Rodna gruda Slovenija* 23, 1976, str. 17.
 Jezernik, Božidar: Moč spomina, premoč pozabe: zgodovina ljubljanskih »nacionalnih spomenikov«. *Zgodovina za vse* 11, 2004, št. 1, str. 5–18.
 Kastelic, Emilija: Vpliv fašizma na kulturno dediščino Primorske. *Kronika* 56, 2008, št. 1, str. 55–70.
 Kette, Dragotin: Adrija. *Ljubljanski zvon* 18, 1898, št. 9, str. 548–551.
 Kette, Dragotin: *Naši dijaki: burka v dveh dejanjih* (ur. Pavel Strmšek). Maribor: V. Weixl, 1926.
 Kette, Dragotin: *Zbrano delo: Prva knjiga: Pesmi: Pesmi in proza* (urednik France Koblar). Ljubljana: DZS, 1976.
Kettejeva pot od Ilirske Bistrice do Prema (zgbanka). Ilirska Bistrica: TIC Ilirska Bistrica, s. a.
 Kindler, Viljem: Ali bo 1963. leta dograjena osemletka v Ilirski Bistrici. *Snežnik* 2, 1963, št. 1, str. 7.
 Kudělka, Viktor: O nekaterih problemih moderne v slovstvih jugoslovanskih narodov (prevod L. Turnšek-Kajtner). *Jezik in slovstvo* 19, 1974, št. 8, str. 292–302.
 Kuševič, Alenka: Razvoj spomeniškega varstva na Slovenskem. *Varstvo spomenikov* 38, 1999, str. 247–254.
 Lapajne, Niko: »Ponosna glava moja se ne klanja ...« *Tovariš* 25, 1969, št. 21, str. 34–36.
 Martinović, Juraj: *Znameniti Slovenci: Dragotin Kette*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.
 Merhar, Alojzij (Silvin Sardenko): Zadnji pozdrav umrlemu pesniku. *Dom in svet* 12, 1899, št. 11, str. 346.
 Mušič, Janez: *Dragotin Kette*. Ljubljana: Mladika, 1993.
 Peterlin, Radivoj: V stari Cukrarni. *Kronika slovenskih mest* 2, 1935, str. 5–7.
 Pirjevec, Dušan: Družbeno politični vzroki slovenske moderne. *Kronika* 3, 1955, št. 1, str. 13–21.
 Simčič, Ivan: *Kettejeve sledi*. Ilirska Bistrica: Borovci, 2023.
 Smole, Emil: Zgodovinski in memorialni spomeniki. Prem. *Varstvo spomenikov*, 1970, št. 13–14, str. 260.
 Smolej, Viktor: Prešeren in narodnoosvobodilna vojna. *Kronika* 3, 1955, št. 1, str. 5–14.
 Ternovec, Aleksander: Nekaj o delu moškega pevskega zbora »Dragotin Kette«. *Krajan*, 28. 1. 1982, str. 11.

- Vasič, Ivan: Dragotin Kette in Novo mesto. *Kronika* 1, 1953, št. 1, str. 194–201.
- Zadnikar, Marjan: Domovi in spominske plošče velikih Slovencev. *Varstvo spomenikov* 2, 1949, št. 3–4, str. 91–93.
- Zadnikar, Marjan: Spomeniki slavnih Slovencev. *Varstvo spomenikov* 3, 1950, št. 3–4, str. 63–65.
- Zadnikar, Marjan: Spomeniki velikih Slovencev. *Varstvo spomenikov* 2, 1949, št. 3–4, str. 10–13.
- Zaman, Marjeta: 40 let osnovne šole Dragotina Ketteja. *Rast* 7, 1996, št. 1–2, str. 111–112.
- Zupan, Ivan: K 32-letnici smrti pesnika Dragotina Ketteja. *Glasilo K. S. K. jednote*, 21. 4. 1931, str. 2–3; 28. 4. 1931, str. 4.
- Zupancič, Niko: Še nekaj spominov na Dragotina Ketteja. *Tovariš*, 13. 7. 1950, str. 113–114.
- Žitko Durjava, Sonja: Nagrobna plastika slovenskih akademskih kiparjev okrog leta 1900. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 33, 1997, št. 33, str. 36–68.

SPLETNE STRANI

Časopis Delo

Narodne dame in feministke, 2012: <https://old.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/narodne-dame-in-feministke.html>.

Kamra

- Cankarjev spomenik na Vrhnikih: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/cankarjev-spomenik-na-vrhnikih/>.
- Čeligoj, Vojko: Dragotinu Ketteju so odkrili spomenik v Ilirski Bistrici in obnovili njegov dom na Premu, 1968: <https://www.kamra.si/album-slovenije/dragotinu-ketteju-so-odkrili-spomenik-v-ilirski-bistrici-in-obnovili-njegov-dom-na-premu-1968/>.
- Čeligoj, Vojko: Keršičev Kette, 1967: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kersicev-kette-1967/>.
- Čeligoj, Vojko: Kettejev dinar za Kettejev dom: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kettejev-dinar-za-kettejev-dom-1967/>.
- Čeligoj, Vojko: Kettejev dom na Premu: <https://www.kamra.si/album-slovenije/kettejev-dom-na-premu-1965/>.
- Čeligoj, Vojko: Ketteju za sto letnico rojstva, Prem, 19. jan. 1976: <https://www.kamra.si/album-slovenije/ketteju-za-sto-letnico-rojstva-prem-19-jan-1976/>.
- Čeligoj, Vojko: TVD Partizan Ilirska Bistrica, 1960: <https://www.kamra.si/album-slovenije/tvd-partizan-ilirska-bistrica-1960/>.
- Kettejev drevored: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/kettejev-drevored/>.

Mladinski klub Nade Žagar (MKNŽ)

MKNŽ se predstavlja: <http://www.drustvo-mknz.si/mknz.html>.

Notranjsko primorske novice

Ilirska Bistrica: Naziv častni občan letos podelili Ivku Spetiču Magajni: <https://notranjskoprimorske.si/2015/06/ilirska-bistrica-naziv-castni-obcan-letos-podelili-ivku-speticu-magajni/>.

Primorske novice

Oddolžitev pesniku: <https://www.primorske.si/plus/sobota/o-cem-so-primorske-novice-porocale-januarja-1976>.

Oesterreichisches Musiklexikon online

Dörr, Familie: <https://www.musiklexikon.ac.at/ml>.

Slovenska biografija

Pibernik, France: s. v. Balantič, France (1921–1943): <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016830/>.

Youtube

Kulturne drobtinice s Prema. Klavir Ketejevih: <https://www.youtube.com/watch?v=O9-2qeJf-hI>.

Zgodovina.si

Rože, Aneja: »Nekaj dnarcev smo nabrali, za spomenik Ketteja poslali«, 2021: <http://zgodovina.si/nekaj-dnarcev-smo-nabrali-za-spomenik-ketteja-poslali/>.

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Dovič, Marjan: Spominska obeležja: Analiza podatkovne baze, 2014: <http://pslk.zrc-sazu.si/static/media/analize/sl/Spomeniki-ANALIZA-Marijan-Dovic.pdf> (projekt Prostor slovenske literarne kulture).

Prostor slovenske literarne kulture: spomeniki: <http://pslk.zrc-sazu.si/sl/#/layer/1> (projekt Prostor slovenske literarne kulture).

S U M M A R Y

Memorials of Dragotin Kette from the poet's death to the 100th anniversary of his birth

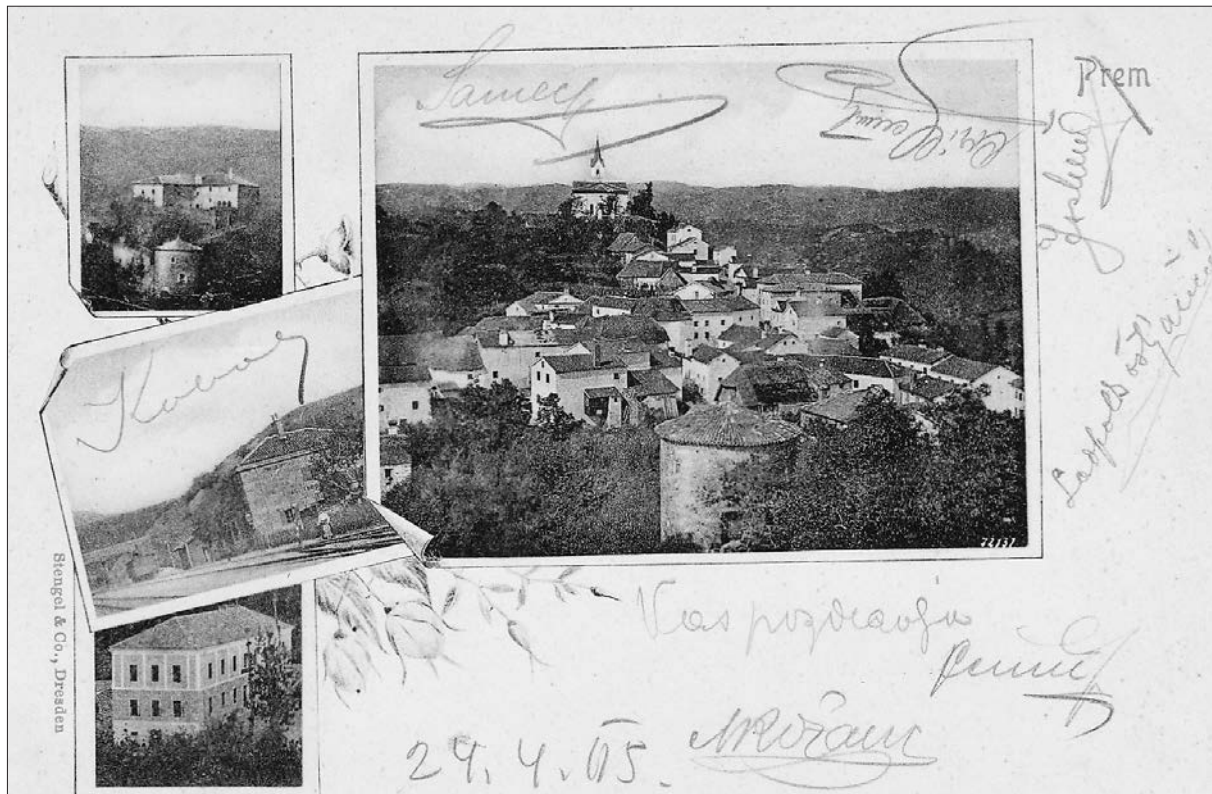
The contribution presents the memorials of one of the four representatives of Slovenian modernism, the poet Dragotin Kette, who was born in Prem near Ilirska Bistrica on 19 January 1876 and died of tuberculosis in Ljubljana's Cukrarna (a sugar refinery-turned-shelter for the socially disadvantaged; transl. note) on 26 April 1899. Focusing on the memorials set up in the period between Kette's death and the 100th anniversary of his birth, the article discusses how the attitude towards the poet changed in time and place.

Following the poet's death, the memorials concentrated in Ljubljana. Kette was accompanied on his final journey from Cukrarna to St. Christopher's Cemetery (present-day Navje Memorial Park) by a procession of his friends, literary authors, and the Slovenian elite, which used his funeral to promote and strengthen Slovenian identity. A decade later, also thanks to funds collected, his burial mound was finally given a headstone. Less enthusiasm, however, was demonstrated for maintaining the grave, which remained in the state of neglect until the pupils from the town's lyceum for girls began to take care of it. In 1923, the remains of three representatives of Slovenian modernism—Dragotin Kette, Josip Murn, and Ivan Cankar—were placed in a decent tomb in the Holy Cross Churchyard (modern Ljubljana's central Žale Cemetery).

Activities honouring Kette's memory resumed after the Second World War, during the period of constructing Slovenian socialist identity. On the initiative of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of the People's Republic of Slovenia, a memorial plaque was mounted on the poet's birth house in Prem near Ilirska Bistrica and, respectively, on the Štamcar house at Marof in Novo Mesto, where Kette

lived in 1897 and 1898. The general interest in Slovenian modernism peaked in 1955, with festivities held in several places across Slovenia to commemorate the sixtieth anniversary of the literary movement. The main event took place in Ljubljana, where a memorial plaque dedicated to all the four representatives of Slovenian modernism (the three mentioned above and Oton Župančič, who died in 1949) was mounted on the façade of Cukrarna as their gathering place and Župančič's monument was erected next to the tomb in the Holy Cross Churchyard. The city of Novo Mesto organized the unveiling of Kette's memorials (a pair of busts in front of the town magistrate and a fountain displaying his verses from the poem "Na trgu"). On that same occasion, the former Tavčar Road was renamed Kette Tree-Lined Avenue. On the other hand, the poet's native village only held a minor event marking the sixtieth anniversary of Slovenian modernism.

The interest in Dragotin Kette, along with the recognition of his stature also in his native environment finally grew in the 1960s, when the local cultural workers, most notably Vojko Čeligoj, launched the awareness-raising campaign. That was when Ilirska Bistrica built a new school bearing the poet's name (1963), introduced the Kette Reading Badge (1966), arranged his memorial room in Prem, and erected his bust at the local school building (1968); Dragotin Kette also gave the name to the Ilirska Bistrica male choir (1969). On the 100th anniversary of his birth, the municipal assembly set up a memorial plaque in his memorial room and proclaimed the day of his birth as municipal cultural holiday, on which it also presented the Kette Awards for outstanding cultural achievements in the Municipality of Ilirska Bistrica. In addition, the municipal assembly endeavoured to arrange the Kette Library in Prem Castle; however, the project never materialized. The Kette Awards were discontinued after Slovenia's independence in 1991; the tradition that has remained constant is the month of culture, which takes place every year in the period between the poet's birth on 19 January and the Slovenian Cultural Holiday on 8 February.

Prem, rojstni kraj Dragotina Ketteja (iz zbirke Milana Škrabca).

Bogdan Kolar

redni profesor v. p., Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Poljanska cesta 4, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bogdan.kolar@guest.arnes.si

Začetki ustanove notredamskih sester v Trnovem

IZVLEČEK

Redovna skupnost šolskih sester de Notre Dame je nastala sredi 19. stoletja na Bavarskem, in sicer kot odgovor na velike potrebe po izobraževanju, zlasti deklet. Z ustanavljanjem šol različnih smeri in stopenj ter zavodov je skupnost ponudila odgovor na te potrebe in pričakovanja okolja. Prve ustanove so zaživele v nemškem prostoru. Leta 1857 sta bila ustanovljena šola in internat v Gorici. Od tam so sestre s podporo ljubljanskega škofa Jakoba Missia svoje delovanje razširile v Šmihel pri Novem mestu (1886) in Trnovo (1888) pri Ilirski Bistrici. Bile so prve, ki so izobraževanje omogočile tudi gluhonemi mladini. V prispevku so orisani začetki šole in internata v Trnovem.

KLJUČNE BESEDE

Kongregacija šolskih sester de Notre Dame, Trnovo (Ilirska Bistrica),
Karolina Elizabeta (Marija Terezija) Gerhardinger (1797–1879), Katoliška cerkev, izobraževanje deklet

ABSTRACT

THE BEGINNINGS OF THE NOTRE DAME'S SISTER SCHOOL IN TRNOVO

The religious Congregation of the School Sisters of Notre Dame was founded in the mid-nineteenth century in Bavaria in response to an urgent need for educating particularly girls. The new religious order addressed the needs and expectations of society by founding schools offering different courses and grades and boarding houses. The first institutions were established in the German-speaking world. In 1857, a school and a boarding house were founded in Gorizia. With the help of Jakob Missia, Bishop of Ljubljana, the sisters expanded their activities to Šmihel near Novo Mesto (1886) and Trnovo near Ilirska Bistrica (1888). They were also the first to provide education of deaf youth. The paper presents the beginning of the school and boarding house in Trnovo.

KEY WORDS

Congregation of the School Sisters of Notre Dame, Trnovo (Ilirska Bistrica), Karolina Elizabeth Gerhardinger (1797–1879), Catholic Church, girls' education

Redovna skupnost sester de Notre Dame, uradno se je imenovala Kongregacija ubogih šolskih sester naše ljube Gospe (Arme Schulschwester Unserer Lieben Frau), izvira iz Bavarske. Njena začetnica je Karolina Elizabeta (redovno ime Marija Terezija Jezusova) Gerhardinger (1797–1879), rojena v bavarskem mestu Stadthof pri Regensburgu, ki je kot učiteljica ustanovila redovno skupnost za vzgojo in izobraževanje deklet. Ko je videla, da zaradi slabih socialnih razmer, obveznosti v domačem okolju in zapostavljanja v širši družbi dekleta nimajo veliko možnosti za pridobitev dobre izobrazbe in pripravo na življenje, je rešitev videla v novi redovni skupnosti, ki bi kot temeljni cilj imela prav organiziranje šolskega pouka in vzgoje za dekleta. Ob podpori javnih oblasti, domačega duhovnika in škofa v Regensburgu so bila pripravljena nova pravila, ki jih je leta 1834 potrdila krajevna cerkvena oblast in leta 1865 še Rim (to je bil prvi primer ženske redovne skupnosti v Cerkvu, v kateri so ženske imele vodstvene položaje na vseh ravneh in so bile neodvisne od moške ustanove).¹ Šlo je za aktivno skupnost, v kateri ni bilo stroge klavzure, kot je bila v ženskih samostanih pred tem, temveč so članice imele možnost poučevanja izven samostanskih prostorov. Za razliko od močnih in neodvisnih opatij iz predhodnega časa je bila nova skupnost organizirana bolj centralistično (posamezne hiše niso bile samostojne, temveč del province), kar jim je omogočalo sprejemanje novih ustanov in usklajevanja kadrovskih potreb na najvišji ravni. Za novo ustanovo so bile zadosti dve ali tri sestre, ki so se lahko v polni meri vključile v življenje okolja. Skupnost je bila zelo konkreten odgovor na izobraževalne in socialne potrebe v nemškem prostoru tistega časa. Podobno so v drugih evropskih okoljih nastale druge redovne skupnosti, ki so že v imenu izražale svoje mesto v družbi in Cerkvu – različne skupine šolskih sester in šolskih bratov. Zibelka nove ustanove je postalo bavarsko mesto Neunburg vorm Wald (Oberpfalz), ustanovni datum je bil 24. oktober 1833, največje središče skupnosti pa je bilo v bavarski prestolnici München, kamor so se sestre naselile leta 1843. Številni kraji so si želeli imeti takšno ustanovo. Pozornost sester so pritegnili tudi nemški izseljenci; že leta 1847 so odšle med nemške izseljence v Združene države Amerike, kjer so sodelovale pri ustanavljanju župnijskih šol, najprej prav v hribovitih delih Pensilvanije, kjer so skrbele za izobrazbo otrok nemških priseljencev. Ob smrti ustanoviteljice Karoline Terezije Gerhardinger je skupnost štela že 2500 članic in je kmalu postala najštevilčnejša ženska šolska izobraževalna skupnost v Katoliški cerkvi.²

Začetki v slovenskem prostoru

V slovenskem prostoru je skupnost dobila ime Uboge šolske sestre naše ljube Gospe ali Sestre »Notre Dame«, Kongregacija šolskih sester de Notre Dame ali preprosto notredamke. Glas o njih je prišel iz Gorice, kjer so že od leta 1857 vodile šolo za gluhonemo mladino, in z Dunaja, to je predvsem iz nemškega okolja. Z njimi so se srečali posamezniki, ki so prav v tej sestrski ustanovi videli možnost za izboljšanje šolskih razmer in ponudbe na vzgojno-izobraževalnem področju nasploh. Šlo je za ljudi, ki so cenili izobrazbo in so želeli mladim ponuditi okolje, v katerem bi jo lahko pridobili. Pogovori o tem, da bi notredamske sestre prišle v Šmihel pri Novem mestu, kjer je zaživela njihova prva ustanova v osrednjem slovenskem prostoru, so z vodstvom zavoda v Gorici stekli že leta 1881 in so trajali pet let. Prva skupina notredamskih sester se je v kraju Šmihel naselila 29. septembra 1886. Za njihov prihod so se zavzeli trije domačini. Med njimi je bil baron Tadej Merkl, lastnik posestva na Velikem Slatniku, ki je sestre poznal z Dunaja, kjer je opravljal naloge predsednika Trgovske zbornice.³ Po smrti edinega sina je svoje posestvo želel prepustiti župniji Šmihel z namenom, da bi tamkajšnji župnik priskrbel sestrsko skupnost, ki bi prevzela vodstvo zavoda za vzgojo in šolanje deklet, tudi tistih z Velikega Slatnika, ki do tedaj niso imele možnosti šolanja. Novomeški frančiškan p. Bernard Vovk (1824–1911) se je na predlog barona Merkla povezal s sestrami v Gorici in na tamkajšnjo skupnost naslovil prošnjo, da bi prišle v Novo mesto. Zamisel je podprl Anton Peterlin (1833–1912), župnik v Šmihelu, ki je storil konkretne korake za začetek nove ustanove. Ko je videl, da hiša in posestvo na Slatniku nista primerna za naselitev sester, je poskrbel, da je bila posest na Velikem Slatniku prodana, z denarjem pa je kupil posestvo v Šmihelu ter začel zidati šolo in samostan. Leta 1886 so bila poslopja zaradi spodbujanja škofa dr. Jakoba Missia (1838–1902, ljubljanski škof 1884–1898) večja od prvotnega načrta in pripravljena za vselitev. Iz Gorice so prišle tri sestre, ki so postavljale temelje delovanja šole. Ob prihodu v kraj jim je župnik Peterlin izročil ključne šole in samostana ter jih predstavil ljudem. 3. oktobra 1886 so bile s cerkvenim obredom, ki ga je vodil novomeški prošt Peter Urh, slovesno sprejete.⁴ 29. oktobra 1886 je *Zgodnja Danica* pozdravila njihov prihod in poudarila širši pomen njihovega delovanja: »Dolenjcem čestitamo, da se je tudi med njimi osnovala dekliška šola šolskih sester, ki so v začetku tega mesca v Šmihelu pri Novem mestu pričele svoje blago-

¹ *Notredamske sestre sto let na Slovenskem*, Balgač, Delovanje, str. 235–236.

² *Mati Terezija Jezusova*, str. 28; *Kongregacija ubogih šolskih sester*, str. 15–18.

³ *Kongregacija ubogih šolskih sester*, str. 27–28. Baron Tadej Merkl je posestvo Veliki Slatnik dobil leta 1880 kot sorodnik Johanna Macha.

⁴ *Notredamske sestre sto let na Slovenskem*.

Marija Terezija Gerbarding,
ustanoviteljica reda notredamk.

dejno delovanje. Posebna sreča ne le za Dolenjce marveč tudi za druge slovenske pokrajine bo šola za gluhoneme deklice, ki jo že prihodnji mesec prično te tako spretno odgojiteljice ženske mladine.«⁵ Soglasje za naselitev je dal tudi Kranjski deželni šolski svet in določil podporo 200 gld za vsak razred. Že v prvih dneh se je v dva razreda vpisalo 90 otrok. Sestrška skupnost je ponudila še dodatne oblike izobraževanja. Starejšim dekletom je omogočila, da so prihajale ob nedeljah in se udeleževale raznih tečajev. Učenke so prihajale tako iz raznih krajev Dolenjske kot iz Primorske, Štajerske in Koroške.

Prvi namen sester je bil, da so izobraževanje ponudile dekletom, ki bi sicer ostala brez drugih možnosti na poti v samostojno življenje. Zato so v Šmihelu poleg več drugih šolskih programov odprle šolo za gluhonema dekleta. To je bila prva tovrstna šola na slovenskih tleh. Dnevnik *Slovenec*, ki je spremljal začetke ustanove, je 27. oktobra 1886 poročal: »Naselile so se te redovnice k nam, da bi v tukajšnji ljudski šoli deklice podučevale; sprejemale pa bodo v svojo lepo novo hišo, v kateri je prav veliko prostora, tudi gojenke, ktere bodo zamogle dobivati v njih samostanu hrano in poduk. Začele pa bodo šolske sestre že prihodnji mesec tudi s solo, kakoršne na Kranjskem še ni, s šolo za gluhoneme (gluhe in mutaste) deklice. Podučevali se bodo tukaj gluhonemi otroci v slovenskem jeziku, kar je neprecenljiva dobrota, ker gluhonemi, kateri pridejo iz Linca ali kacega drugega nemškega vstava, razumejo le nemški in ko iz vstava domu pridejo, svojimi domačimi govoriti ne morejo – so zopet tako rekoč mutasti. /.../ Boljši dote gluhonemi hčeri stariši ne morejo dati, kakor če jo dajo v taki šoli izučiti.«⁶ S poukom so začele 15. novembra 1886. V prvi skupini je bilo sedem deklet, v času največjega obsega pa je njihovo število naraslo na 30. Ko je bila leta 1900 v Ljubljani ustanovljena državna šola za

gluhonemo mladino, je šmihelska šola štiri leta zatem prenehala delovati.⁷

Prva predstojnica ustanove je bila s. Ivana Oblak (1853–1927),⁸ doma iz Škofje Loke, ki je pred tem delovala v goriškem samostanu in je bila učiteljica gluhtonemih. Ustanova notredamskih sester v Šmihelu je bila lepo sprejeta in je od prvega leta potrjevala uspešno vzgojno-izobraževalno delo. Ljudski šoli so se kmalu pridružili trgovski tečaji ter meščanska in gospodinjstva šola. Gojenke so prihajale od blizu in daleč. Poleg šolskega dela v ožjem pomenu besede je zavod omogočal uveljavljanje na kulturnem in prosvetnem področju. Ob zavodu je zaživel ljudski oder. Ko so leta 1938 praznovali 50-letnico delovanja, je dozorela ideja o ustanovitvi sirotišnice za dolenjske otroke, vendar je začetek druge svetovne vojne to preprečil. Iz Šmihela so notredamske sestre prevzele vrsto novih ustanov. V Ljubljani so odprle vzgojni zavod in otroški vrtec, v Šentjerneju otroški vrtec in gospodinjstvo šolo, podobno v Žireh, na Jesenicah je zaživela ustanova z vrtcem in domom za dijakinje ter ljudska kuhinja, v Ljubljani mestno zavetišče Antona Jerine in v Beogradu vzgojni zavod.⁹

Povečevanje števila novih ustanov je bilo mogoče, ker so v skupnost vstopala slovenska dekleta in se usposabljala za izvirne oblike vzgojno-izobraževalnega dela. Hkrati so se s tem postopoma izpolnili pogoji, da so lahko sestre načrtovale ustanovitve lastne redovne province, kar jim je zagotavljalo bolj proste roke pri sprejemanju odločitev in oblik delovanja. Leta 1937 so bili izpolnjeni pogoji, da je bila ustanovljena jugoslovanska redovna provinca (po letu 1993 slovenska provinca).¹⁰ Njena osrednja ustanova in uradni sedež je bila v Šmihelu pri Novem mestu. Ko so po drugi svetovni vojni notredamke to središče izgubile, je bilo sestrsko vodstvo na Strugi (1948–1968) in po letu 1968 v Ljubljani.

Prvi koraki v Trnovem

Pobudniki za prihod sestrške skupnosti v Trnovo so bili domačini, ki so delo sester poznali iz drugih okolij in so se hkrati zavedali pomena izobrazbe za dekleta. Trnovski trgovec Ivan Valenčič z ženo Ivano velja za predlagatelja prihoda sester v Trnovo. Kupil je poslopje, ki je bilo sicer prvotno namenjeno za druge potrebe, ga razširil in v njem slednjič pripravil stanovanja, ki so jih najemali različni uporabniki. Ker nista imela potomcev, sta Valenčiča želela poslopje sprva nameniti za sakralni prostor, razmišljala sta o

⁷ *Notredamske sestre sto let na Slovenskem.*

⁸ Sestra Ivana Oblak se je s sestrami de Notre Dame srečala v Gorici, v skupnost je vstopila v osrednji hiši v Münchnu leta 1875. Umrla je v Šmihelu. Prim. Provincialni arhiv, *In memoriam. Nekrolog šolskih sester de Notre Dame.*

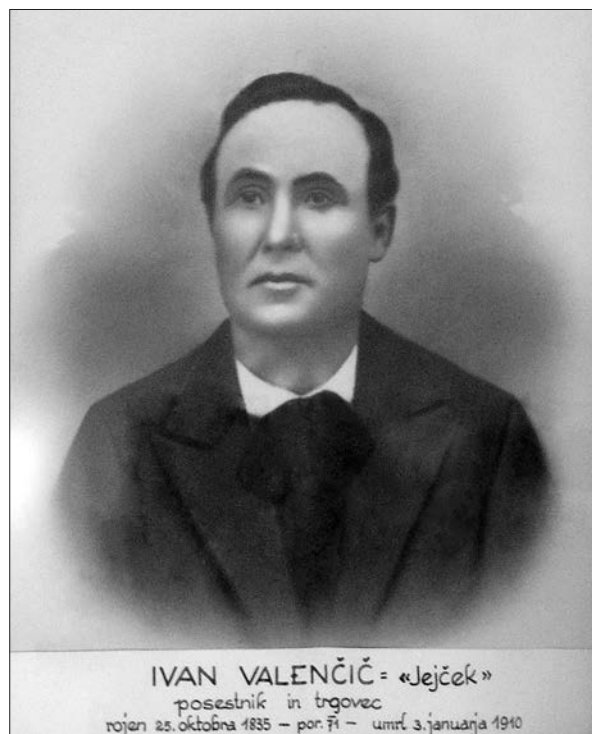
⁹ *Notredamske sestre sto let na Slovenskem*; Balgač, Delovanje, str. 236–237.

¹⁰ *Notredamske sestre sto let na Slovenskem.*

⁵ *Zgodnja Danica*, št. 44, 39 (1886), 29. 10. 1886, str. 352, »Dolenjcem čestitamo«.

⁶ *Slovenec* 14 (1886), št. 246, 27. 10. 1886, str. 3, »Iz Šmihela pri Novem mestu«.

Ivan in Ivana Valenčič, pobudnika šole v Trnovem (zbirka fotografij skupnosti v Trnovem).

postavitvi kapele ali podružnične cerkve, nato pa sta se na prigovarjanje znancev odločila stavbo in več zemljiških parcel izročiti župnijski cerkvi v Trnovem z namenom, da ta poišče žensko redovno skupnost, ki bi v kraju poskrbela za izobraževanje deklet. Kot je ostalo zapisano v spominu sester, sta se Valenčičeva odločila za takšen korak in prek svojega znanca, zdravnika dr. Franca Bachmanna, ki je imel hčerko v internatu šolskih sester v Mariboru, skušala izvedeti, ali bi ta skupnost prevzela novo ustanovo v Trnovem.¹¹ Na Valenčičevo povabilo sta 30. avgusta 1879 iz Maribora prišli dve sestri skupnosti šolskih sester sv. Frančiška in si ogledali poslopje; ena od njiju je bila s. Terezija (Angelina) Križanič (1854–1937), poznejša dolgoletna vrhovna predstojnica šolskih sester in začetnica vrste ustanov zunaj ožjega slovenskega prostora. S ponudbo sta bili zadovoljni, vendar so imeli domači duhovniki veliko pomislekov v zvezi z viri sredstev, ki bi sestram zagotavljala preživetje in omogočala delovanje ustanove.¹² Zato se je odločitev zavlekla za več let.

Ko pa je leta 1885 prišel v Trnovo za župnika in dekana Janez Vesel (1840–1900), se je takoj začel za-

vzemati za to, da bi se Valenčičeva zamisel uresničila. Glede na mnenje, ki si ga je zapisal škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, je imel dekan Vesel dobre odnose s krajevnimi liberalnimi voditelji, trgovci in gostilničarji, kar mu je bilo v pomoč pri pripravljanju poti za prihod sester.¹³ Vesel je o zadevi govoril z novim ljubljanskim škofom dr. Jakobom Missiem, ki je 25. maja 1886 prišel v Trnovo na birmo. Škof Missia je dobro poznal razmere na šolskem področju v celotni monarhiji, saj je bil dolga leta v službi škofije Gradec in je imel več nalog v okviru avstrijske škofovske konference. Poznal je tudi delo, ki so ga pri vzgoji in izobraževanju opravljale različne ženske redovne skupnosti.¹⁴ Zato je odločno podprl idejo, da v kraj pridejo sestre. Ob istem obisku se je srečal s trgovcem Valenčičem in mu predlagal, da bi v Trnovo povabili šolske sestre de Notre Dame. Škof Missia je sicer najprej ponovno povabil mariborske šolske sestre, vendar so tokrat odgovorile, da ustanove ne morejo prevzeti. Dekana Vesela je 19. marca 1887 spomnil na pogovor v predhodnem letu in mu na-

¹¹ O začetkih ustanove v Trnovem govorijo zapisi v *Kroniki samostana in šole v Trnovem za leta 1888–1947*, ki jo hrani provincialni arhiv sester de Notre Dame v Ljubljani; Arhiv skupnosti, Šolska kronika 1888–1922, str. 1–2.

¹² Zanimivo je, da sicer bogata kronika skupnosti mariborskih šolskih sester ne omenja stikov s Trnovim, tako tudi ne obiska. Prim. *Kronika matere hiše šolskih sester v Mariboru 1864–1919*, Ljubljana, 2007.

¹³ *Jegličev dnevnik* za 2. maj 1899 (str. 22). J. Vesel (16. 8. 1840, Mengeš–9. 12. 1900, Trnovo) je bil ordiniran 30. julija 1865 in je pred prihodom v Trnovo duhovniško službo opravljal v več župnijah. Znan je bil kot prevajalec več ruskih avtorjev in pisec izvornih literarnih besedil. Ob njegovi smrti je dnevni tisk objavil več zapisov o sodelovanju z liberalno usmerjenimi krogi v kraju. Izraženi so bili pomisleki o pravilnosti ravnanja škofa Jegliča, ki se ni strinjal, da bi Vesel dobil kanoniški naziv. Prim. *Slovenski narod*, št. 285, 12. 12. 1900, str. 2, »† Ivan Vesel«.

¹⁴ Kogoj, *Missiev odnos*, str. 209.

ročil, naj se zavzame za ustanovitev ženskega samostana in šole v Trnovem. Hkrati mu je svetoval, kako naj bo sestavljena darilna pogodba glede poslopja in zemljišča župnijski cerkvi sv. Petra v Trnovem. Darilna listina je bila sestavljena in podpisana 29. marca 1887. Kot priče so nastopili dekan Janez Vesel, cerkvena ključarja Franc Šircelj in Matija Kranjec ter Janez Tomšič in Jože Rihar.¹⁵ Dar je bil utemeljen v stavku: »Zemljiška posest se podari Cerkvi z namenom, da se ustanovi postopoma štirirazredna šola za deklice.« Še za časa življenja darovalca Valenčiča je bilo lastništvo preneseno na Naselbino Kongregacije šolskih sester de Notre Dame v Trnovem in vknjiženo v zemljiško knjigo.

Zato se je škof Missia obrnil na skupnost notredamskih sester v Gorici, s katerimi je že bil v stikih, ko so ustanavljali samostan v Šmihelu pri Novem mestu. Ob obisku v Gorici se je srečal z vrhovno predstojnico skupnosti s. Margaretho Wiedmann,¹⁶ s katero je lahko spregovoril o pomenu šole za Trnovo in širše okolje, kjer ni bilo nikjer podobne ustanove in ljudje sploh niso imeli možnosti, da bi se srečali s sestrsko skupnostjo. Dopisovanje med Ljubljano, Gorico in Trnovem je trajalo več mesecev. Odrta vprašanja, ki so jih imele sestre, je pomagal reševati kaplan pri vrhovnem vodstvu sester v Münchnu Friedrich Friess, ki je 16. junija 1887 škofa Missio prosil za pojasnilo o nekaterih odprtih vprašanjih.¹⁷ Po naročilu vrhovne predstojnice sester je želel izvedeti: kdo bo moral skrbeti za vzdrževanje poslopij – župnija ali redovna skupnost; koliko sester bo potrebnih za delo v štirirazredni osnovni šoli; če pričakujejo, da bodo za štiri razrede pripravljene štiri sestre, je to nemogoče, ker toliko sester z znanjem slovenskega jezika še nimajo na razpolago; iz katerih virov bodo zagotovljena sredstva za vzdrževanje sester. V istem dopisu je bilo jasno povedano, da zaradi pomanjkanja osebja septembra istega leta ni mogoče poslati sester v Trnovo; prišle bodo septembra 1888. Napovedan je bil obisk dveh sester, da si bosta ogledali poslopje za šolo in prostore za bivanje sester. To je pomenilo, da so se goriške sestre odločile obiskati kraj in preveriti možnosti za začetek delovanja. Konec julija 1887 je dekan Vesel dobil sporočilo, da bo v začetku avgusta Trnovo obiskala goriška predstojnica in skupaj z njo še predstojnica iz Šmihela. Krajevni kronist Janez Bilc

je za 3. avgust zapisal, da »sta bili dve nuni /gospo presv. Srca/, prednica goriškega samostana in prednica novomeška v Trnovem, ogledali hišo; všeč jima je bila. Upamo, da se bo z Božjo pomočjo v prihodnjem letu začela šola.«¹⁸ V kroniki goriškega samostana je za 1. avgust 1887 zapisano: »S. prednica Emanuela in s. prednica Johanna potujeta v Trnovo pri Reki na ogled nove filiale. 4. avgust. S. prednica se je vrnila vsa zadovoljna. V vsakem oziru srečno potovanje.«¹⁹ Vtis ob obisku je bil ugoden, kajti že 5. avgusta 1887 je iz Gorice prišlo sporočilo, da sestre sprejemajo ustanovo in da bo tudi vrhovna predstojnica začetek delovanja podprla z večjo vsoto 10.000 gld.²⁰

Goriške sestre so se priporočile za podporo in dekana Vesela prosile, naj začne urejati pravne poti za pridobitev dovoljenja državnih oblasti za naselitev skupnosti in odprtje šole. Da so bili pogoji za to izpolnjeni, je dekan Vesel škofjskemu ordinariatu sporočil v začetku avgusta 1888.²¹ Dobiti podporo za novo ustanovo je bilo pomembno tudi za ustanovitelja Valenčiča, ki za svoj namen ni dobival le podpore in simpatij. Marsikateri domačin ni bil naklonjen ideji, da se v kraju naselijo redovnice in prevzamejo šolsko delo. Dekan Vesel in zdravnik dr. Bachmann sta vsak po svojih močeh nudila podporo Valenčiču in hkrati utirala pot za pridobitev vseh potrebnih dovoljenj, da bi šola lahko začela delovati z naslednjim šolskim letom. Pri deželnih in državnih oblasteh se je za to zavzemal škof dr. Missia, ki je celoten načrt dosledno podpiral in takoj obljubil, da bo s svojimi sredstvi poskrbel za kapelo v ustanovi. Za ta namen so prilagodili dva prostora v pritličju, kjer kapela stoji še danes; odstranjena ni bila niti v času, ko so bile redovnice pregnane iz osrednjega samostanskega poslopja. Veliki kamniti oltar je izdelal podobar Janez Vurnik iz Radovljice; postavljen je bil sredi januarja 1889.²² Oltarna slika je delo dunajskega slikarja Josefa Alexiusa Kastnerja, ki je s svojimi deli okrasil vrsto notredamskih ustanov v Avstriji (slika je bila izdelana leta 1901).²³ Soglasje, ki ga je bilo treba priložiti vlogi na deželne oblasti, je izdala tudi občina Ilirska Bistrica; njen edini pogoj za naselitev je bil, da sestre ne smejo prosjačiti po hišah. Neposredno pred prihodom sester je konec septembra 1888 dekan Vesel obiskal sestrsko skupnost v Gorici, da se je dogovoril o podrobnostih prihoda in priprave

¹⁵ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, osnutek dopisa ljubljanskega škofjskega ordinariata deželnemu šolskemu svetu z dne 12. oktobra 1888, št. 1939.

¹⁶ Margaretha Wiedmann je bila vrhovna predstojnica skupnosti v letih 1879–1894 in je tako odobrila naselitev v obeh krajih – Šmihelu pri Novem Mestu in v Trnovem. Kot je razvidno iz pregleda zgodovine skupnosti na Slovenskem, je obiskala posestvo in graščino Slatnik ter predlagala, da se sestre naselijo v Šmihelu. Prim. Provincialni arhiv, *Zgodovina slovenske province*, str. 2–3.

¹⁷ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis z dne 16. junija 1887. Poslano je bilo iz Birminghama v Veliki Britaniji, kjer je bila vrhovna predstojnica na obisku.

¹⁸ Bilc, *Kronika*, str. 85–86.

¹⁹ Prepis kronike vsebuje Provincialni arhiv, *Kronika samostana in šole*, str. 4.

²⁰ Provincialni arhiv, *Kronika samostana in šole*; NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis vrhovne predstojnice z dne 18. novembra 1888.

²¹ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis dekana Vesela na škofjski ordinariat z dne 4. avgusta 1888.

²² Arhiv skupnosti, *Hauskronik*, str. 7.

²³ Posnetek iz samostanske kronike za leto 1901. J. A. Kastner (1844–1923) je bil znan po številnih delih v avstrijskih samostanskih cerkvah in kapelah. Njegove slike so bile tudi v cerkvi sv. Jožefa v ljubljanskem karmelu na Selu.

prostorov.²⁴ 9. oktobra 1888 je vrhovna predstojnica Margaretha škofu Missii sporočila, katere sestre je določila za Trnovo, ter za vsako pripisala informacije o pridobljeni izobrazbi in izkušnjah.²⁵

Potem ko so bili zbrani vsi podatki o materialnih sredstvih za začetek delovanja osnovne šole in naselitev redovnic, ki bi prevzele vodenje šole, je ljubljanski škofijski ordinariat 12. oktobra 1888 na Deželni šolski svet naslovil prošnjo za ustanovitev dekliške osnovne šole v Trnovem. V vlogi je predstavil šolske razmere v kraju in dotedanje delovanje šole ter posebej poudaril pomanjkanje možnosti izobraževanja za dekleta. Hkrati je predstavil ustrezno rešitev vprašanja učiteljic, ki bi prevzele vodenje šole in izvajanje pouka. Posebej je bila predstavljena učiteljica sestra Marija Cirila Obersnel (1865–1937),²⁶

ki si je vso izobrazbo pridobila na šolah v Gorici, kjer je z dobrim uspehom opravila učiteljski izpit. Imela je pravico poučevati vse predmete ljudske šole s slovenskim in italijanskim učnim jezikom, enako tudi v nemškem jeziku. Dekleta je smela poučevati v ročnih delih. Do tedaj je že dve leti poučevala na redovni šoli v Gorici.²⁷

Deželni šolski svet za Kranjsko je odločitev, s katero je dovolil odprtje enorazredne zasebne katoliške ljudske šole za dekleta v Trnovem, sporočil 23. oktobra 1888. Z isto odločbo je šolsko sestro de Notre Dame Marijo Cirilo Obersnel potrdil kot voditeljico šole in učiteljico.²⁸

Iz poročila o stanju šole v Trnovem na začetku šolskega leta 1888/89, to je pred prihodom sester, ki ga je pripravil dekan Vesel, je razvidno, da so bile takrat v kraju tri učiteljske moči. V začetku istega šolskega leta je šolo obiskovalo 290 otrok, 163 dečkov in 127 deklic. Ni pa dekan imel natančnih podatkov o tem, koliko otrok je sploh bilo na območju župnije. V istem času je župnija Trnovo skupaj s podružnicama Harije in Podstenje štela okoli 7.500 ljudi. V Trnovem je bila štirirazredna šola, enorazrednice pa so bile v krajih Harije, Podstenje, Vrbovo in Dolenje Zemono. Predvideno je bilo, da bo del deklet šolski pouk obiskoval v samostanski šoli. »Ker imamo zdaj tukaj samo tri učiteljske moči, meni g. nadučitelj, da bi lahko ena sester prevzela poučevanje v enem razredu s plačilom 400 fl., ker v samostanski šoli bode začetek samo s prvim letom, a prišli bote dve izprašani sestri«, je v svojem poročilu pripisal dekan Vesel.²⁹

Prihod sester v Trnovo

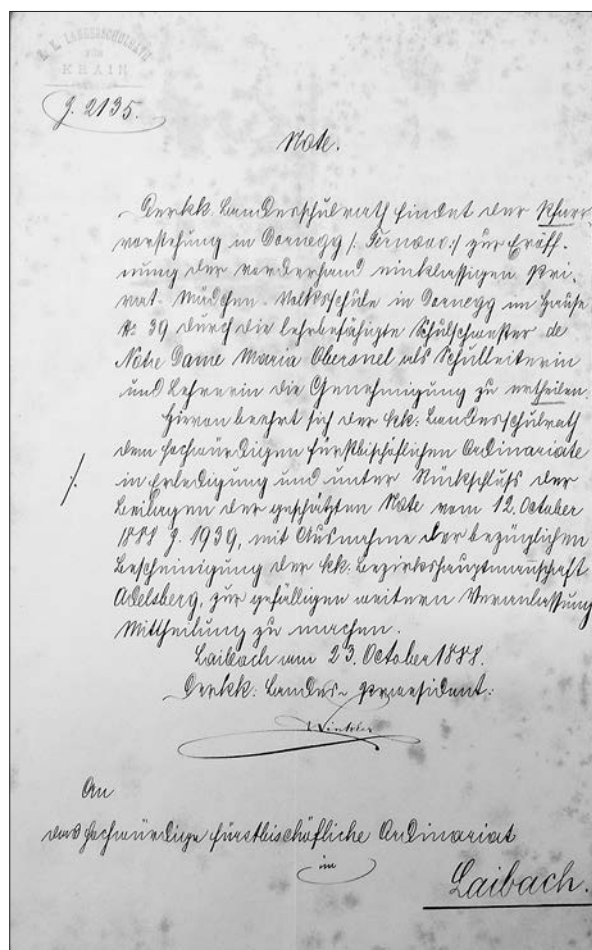
Po pridobitvi vseh potrebnih dovoljenj in adaptaciji prostorov so lahko sestre, ki so začele poučevati novembra, določile datum začetka delovanja nove ustanove. 4. novembra 1888 je iz Gorice prišlo sporočilo, da bodo sestre v Trnovo prišle 20. novembra in da bo uradni začetek delovanja naslednji dan, to je 21. novembra 1888, ko je Cerkev v svojem liturgičnem koledarju obhajala praznik Marijinega darovanja v templju. Isto sporočilo so poslale še ljub-

dovnega izobraževanja. Do konca življenja je delovala v Trnovem in tam tudi umrla. Izobrazba, pridobljena v italijanskih ustanovah, je bila pomemben razlog, da je lahko na šoli delovala tudi v času italijanske zasedbe slovenskega Primorja. Prim. Provincialni arhiv, *In memoriam. Nekrolog šolskih sester de Notre-Dame*.

²⁷ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, osnutek dopisa škofijskega ordinariata Deželnemu šolskemu svetu z dne 12. oktobra 1888, št. 1939.

²⁸ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis kranjskega deželnege šolskega sveta št. 2135 z dne 23. oktobra 1888. Odločbo je podpisal predsednik deželnege šolskega sveta Andrej Winkler (1825–1916), znan po zavzemanju za odpiranje novih šol na podeželju.

²⁹ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis dekana Vesela z dne 10. oktobra 1888.

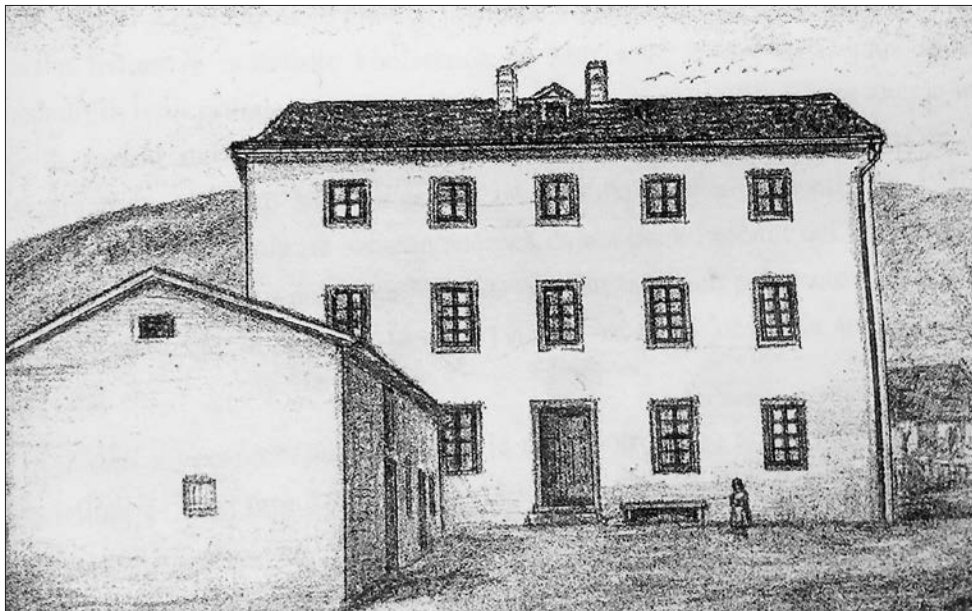

Odlok deželnege šolskega sveta Kranjske o odobritvi šole z dne 23. oktobra 1888 (NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, Notredamke).

²⁴ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, sporočilo dekana Vesela škofijskemu ordinariatu v Ljubljani z dne 14. septembra 1888.

²⁵ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis vrhovne predstojnice z dne 9. oktobra 1888.

²⁶ Sestra Marija Cirila Obersnel je bila Tržačanka. V sestrsko skupnost je vstopila v Gorici, kjer je opravila vse stopnje re-

Najstarejša upodobitev samostanskega poslopja (Arhiv skupnosti de Notre-Dame v Ilirski Bistrici).

ljanskemu škofu.³⁰ Izbira datuma začetka delovanja ustanove je bila še toliko bolj pomenljiva, ker je bila v oltarju samostanske kapele upodobitev Marijinega darovanja v templju; ta podoba je ostala na istem mestu vse do našega časa. Potem ko je dekan Vesel dobil sporočilo o prihodu sester, je 12. novembra ljubljanski škofijski ordinariat prosil za nasvet, kako naj organizira sprejem in obred blagoslovitve prostorov. 16. novembra ga je o vsem obvestil Jožef Lesar, takrat škofijski kaplan in tajnik škofa Missia, ki je predlagal posamezne sestavne dele slovesnosti. Po načrtu je prvi del potekal v župnijski cerkvi, drugi del pa v prostorih šole in samostana.³¹

Vrhovna predstojnica s. Margaretha je ljubljanski škofijski ordinariat o prihodu sester obvestila 18. novembra in hkrati sporočila, da bo vsoto 10.000 gld., ki jo je namenila za pomoč novi ustanovi, nakazala v avstrijskih vrednostnih papirjih na škofov naslov. Škofu je priporočila delo sester in ga prosila za blagoslov.³² 19. novembra navezgodaj sta iz Gorice odpotovali s. Marija Cirila Obersnel in kandidatka za skupnost Frančiška Wagner (1861–1911).³³ Prva, stara trindvajset let, ki je le nekaj dni pred tem izpovedala

prve redovne zaobljube, naj bi prevzela vodstvo šole, druga, ki je bila tri leta starejša, pa naj bi skrbela za gospodarski del poslovanja ustanove. V Ljubljani se jima je pridružila bodoča trnovska predstojnica s. Ingonda Pavlin (1854–1920),³⁴ ki je do tedaj delovala v Šmihelu, vse tri pa je v Trnovo pospremila šmihelska predstojnica s. Ivana Oblak. To nalogo bi sicer morala opraviti goriška predstojnica, a je bila zaradi bolezni zadržana, tako da jo je nadomestila šmihelska predstojnica. V Ljubljani so se srečale s škofom dr. Missiem ter 20. novembra z vlakom odpotovale v Trnovo. Tu sta jih sprejela dekan Janez Vesel in podpornik Ivan Valenčič. Slednji jih je pospremil na svoj dom, kjer so počakale do naslednjega dne, da so bile slovesno uvedene v novo hišo. Kronist Bilc je kot del krajevne zgodovine zabeležil prihod »sister De Notre Dame, da bojo deklško solo odprle v hiši, ktero je v ta namen daroval gosp. Janez Valenčič (Jejček)«. ³⁵

V kraju so z delom uradno začele 21. novembra 1888, ko je zavod obiskal škof Missia in blagoslovil nove prostore (ta dan velja za začetek delovanja sester v Trnovem). Po obredih v cerkvi se je množica ljudi v procesiji napotila k poslopju, ki je postalo samostan. Poleg škofa in domače duhovščine ter velikega števila otrok in odraslih je bil v sprevodu tudi postonjski okrajni glavar Friedrich vitez Schwarz, ki je ob tej priložnosti izrazil željo, da bi sestrska skupnost zaživela tudi v Postojni. V *Zgodnji Danici* so zapisali: »V lepem ginljivem govoru z lece so se zabalili prevzvišeni gospod blagemu dobrotniku g. Valenčič-u, kteri je daro-

³⁰ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis goriške predstojnice z dne 4. novembra 1888.

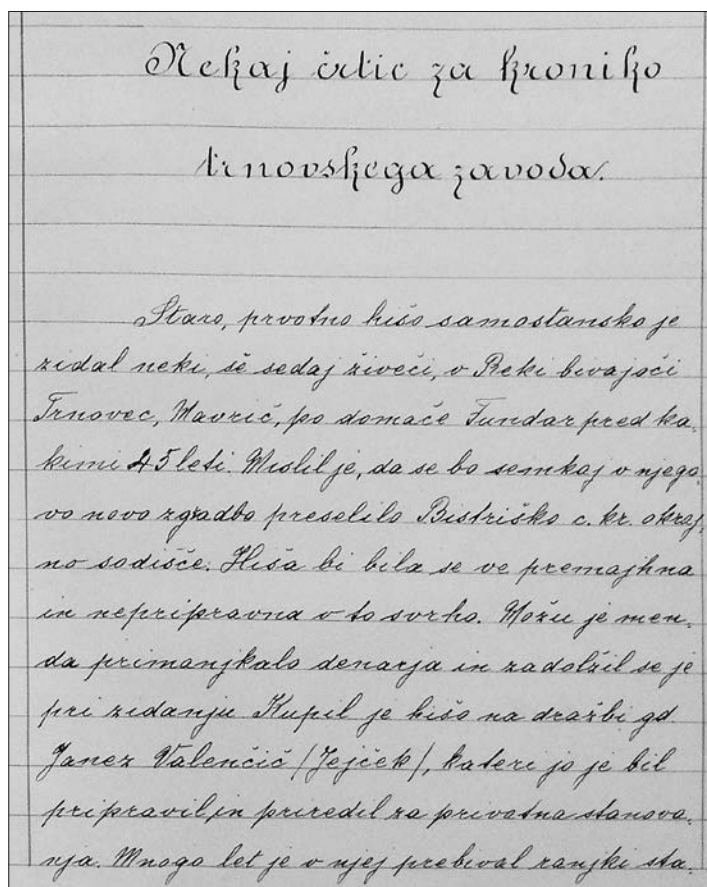
³¹ NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis dekana J. Vesela z dne 12. novembra 1888. Pripis na dekanovem dopisu pravi, da je bil J. Vesel o vsem informiran na zaseben način. Prihod vlaka v Trnovo je bil predviden ob 7.33 zjutraj. Na hrbtni strani dopisa je seznam vseh postaj ter prihod in odhod škofa.

³² NŠAL, ŠAL, spisi V., fasc. 216, dopis vrhovne predstojnice z dne 18. novembra 1888.

³³ Sestra Frančiška Evangelista Wagner je bila doma iz Podbrzezij na Gorenjskem. Članica skupnosti je postala na Dunaju leta 1890. Umrla je v Trnovem. Prim. Provincialni arhiv, *In memoriam. Nekrolog sester de Notre-Dame.*

³⁴ Sestra Ingonda Jera Pavlin je bila doma iz Naklega pri Kranju. Sestrski skupnosti se je pridružila leta 1881 v osrednji ustanovi v Münchnu. Prim. Provincialni arhiv, *In memoriam. Nekrolog sester de Notre-Dame.*

³⁵ Bilc, *Kronika*, str. 89.

Prva stran šolske kronike ustanove de Notre Dame v Trnovem (Arhiv skupnosti de Notre-Dame v Ilirski Bistrici).

val hišo, preskerbel vse potrebno za hišo, kapelo, in šolo, ter obljubil še naprej redovnice podperati. Drugi dan se je začela dekliška šola; zapisalo se je okrog 30 dekličev prvega razreda. Šola obeta naj boljšega sadu, ker daleč na okrog, od Ljubljane do Reke ni takega vstava.³⁶ Isti dopisnik je v *Slovincu* dodal, da je podpornik Janez Valenčič, »vrli mož potem od darovane hiše plačal pristojbino, popravil celo poslopje, daroval vse hišno orodje, priredil šolsko sobo, naročil lep kamenit altar za kapelo, – z eno besedo, vse je preskrbel, kar je bilo potrebno, zraven tega pa še obljubil, da bo tudi nadalje zavod gmotno podpiral. Hiša in prihodnja šola je bila izročena 'ubogim sestrām naše ljube Gospe presv. Srca'.³⁷ Iz daljšega zapisa je razvidno, da predhodno niso bili vsi krajani navdušeni nad tem, da bi v kraju odprli šolo, ko pa so doživeli prihod sester in slovesnost blagoslova poslopij, so številni spremenili mnenje. S svojo navzočnostjo so pomen dogodka za kraj potrdili nosilci vseh funkcij v kraju, od okrajnega glavarja do okrajnega sodnika in županov okoliških občin, učitelj in učiteljice skupaj z otroki. S cerkvene strani je ustanovitev šole poleg

škofa dr. Missia ves čas podpiral trnovski dekan Vesel, ki je prav v sestrski skupnosti videl najboljšo pot, da možnost splošnega in poklicnega izobraževanja dobijo tudi dekleta, ki so sicer ostajala brez boljših življenjskih možnosti. Kronist Bilc je opisu dogodka pripisal: »Bog blagoslovi našo novo šolo, da bo rastla in cvetela! Bog živi in ohrani dobrega vikšega pastirja, ki so se mnogo trudili pri ustanovitvi in blagoslovljenju novega zavoda. Današnji dan je z zlatimi črkami zapisan v zgodovino naše fare!«³⁸

Za prvo predstojnico skupnosti je bila imenovana s. Marija Ingonda Pavlin, doma iz Naklega na Gorenjskem, kvalificirana učiteljica ročnih del, ki je pred tem delala v goriškem in šmihelskem zavodu. V obeh krajih si je poleg pedagoških nabrala tudi izkušnje poslovanja s krajevnimi šolskimi in upravnimi oblastmi.³⁹ Ob nastopu službe v Trnovem je imela 35 let. Ustanovo je vodila do konca prve svetovne vojne. Poleg podpore domačinov so pomoč nudile druge skupnosti, kar je omogočilo, da je zavod pridobil vso potrebno opremo in se lepo razvijal. Že v prvih letih so bila dograjena nova poslopja in s tem povečane možnosti za različne oblike izobraževalnega dela.

³⁶ *Zgodnja Danica* 41 (1888), št. 48, 30. 11. 1888, str. 380, »V Trnovem na Notranjskem«.

³⁷ *Slovenec*, št. 272, 26. 11. 1888, str. 2, »Iz Ternovega na Notranjskem«.

³⁸ Bilc, *Kronika*, str. 89.

³⁹ *Kongregacija ubogih šolskih sester*, str. 38, 66.

Nadaljnji razvoj

Kot lahko vidimo iz zapiskov škofa Antona Bonaventura Jegliča, ki je v Trnovem leta 1899 opravil prvi uradni obisk (kanonično vizitacijo), je poleg župnijskih prostorov obiskal še šolo in sestrsko skupnost. Zanimal se je za delo šole in preveril pouk verouka, za kar je skrbel domači dekan Vesel. Po obisku sestrskih in šolskih prostorov si je v dnevnik zapisal značilno ugotovitev: »Zdi se mi, da so častite sestre dobre, goreče, pobožne, pokorne, da živijo v lepi slogi in vzajemnosti. Za sedaj moram popolno zadovoljen biti. Z g. Valenčičem, utemeljiteljem, jim gre kaj težko. Trgovca je, prodaja drago in slabo robo, a morajo pri njem kupovati. V hišo ne pride več. Stari dve hiši, ki ju je on kupil in poklonil, sta slabi, šolo so morale same napraviti. Vlada jim daje podporo 600 gl., drugače bi morale oditi iz Trnovega.«⁴⁰ Kot v več drugih primerih in okoljih pobudniki in ustanovitelji redovnih ustanov niso bili najbolj zadovoljni z nadaljnjim razvojem in delovanjem skupnosti – pričakovanja in predstave se niso vedno ujemale z resničnostjo in možnostmi, ki so jih skupnosti prinašale vsakodnevne naloge. Sestre so podporo za svoje delo iskale pri drugih skupnostih in posameznikih, ki so bili pripravljeni podpreti njihove napore.

Redni pouk se je v sestrski šoli začel 21. novembra 1888 in je obsegal prvi razred osnovne šole s petdesetimi dekleti (prvi dan se jih je vpisalo 34, kasneje še preostale). Poučevale so tri učiteljice: s. Cirila Obersnel je skrbel za redni pouk, s. Ingonda Pavlin je uvajala v ročna dela, učiteljica na deški šoli v kraju Marija Souvan pa je poučevala petje. Nadzor nad delovanjem šole je imel šolski nadzornik iz Postojne Janez Thuma, ki je šolo prvič uradno obiskal v začetku maja 1889. Prvo šolsko leto so sklenili 27. julija in ob tej priložnosti pripravili prvo razstavo ročnih del, »le okoli 60 pletenih izdelkov, ker drugiega niso zmogle izdelati učence I. razreda.«⁴¹ Za verski pouk v šoli in za obrede v samostanski kapeli so skrbeli domači duhovniki.

Nato so sestre vsako leto dodale razred, tako da se je v treh letih oblikovala štiriletna osnovna šola s 170 učenkami. S šolskim letom 1890/91 so sestre sprejele še prve notranje gojenke, kar je pomenilo začetek internata. 27. januarja 1893 je šola dobila pravico javnosti.⁴² To je pomenilo sprejetje vseh predpisanih postopkov vodenja evidenc, pripravljanja poročil ter organiziranja izobraževalnega dela in učiteljskih konferenc. Potrebe po novih učiteljicah so zadovoljevale tako, da so prihajale sestre iz drugih skupnosti, predvsem iz Gorice, Dunaja in Münchna, ki so v trnovsko šolo prinašale nova znanja in jo vključevale v razvejan sistem šol, ki so ga gradile šolske sestre de

Notre Dame. Vodstvo šole pa je skrbelo, da so se učiteljice, med katerimi so bile že od drugega šolskega leta posamezne laikinje, redno dodatno izobraževale in si pridobivale potrebne kvalifikacije. Kot pomemben dosežek celotne ustanove in večletnega prizadevanja za to je mogoče razumeti oblikovanje osemletne osnovne šole, ki je pravico javnosti dobila leta 1915. Kot sestavni del izobraževalnih programov za dekleta so sestre tudi v Trnovem izvajale pouk ročnih del in konec vsakega šolskega leta pripravile razstavo izdelkov. Kot ugotavlja kronika skupnosti, se je število izdelkov iz leta v leto povečevalo, kar je pripomoglo k temu, da je bilo že pred letom 1900 na razstave letno uvrščenih več kot 500 izdelkov.⁴³ Že kmalu so sestre v predmetnik uvedle stenografijo, ki je služila predvsem tistim dekletom, ki so se pripravljale na trgovski poklic in obiskovale trgovske tečaje. Sestavni del rednega šolskega dela je bila telesna vzgoja.

S širjenjem dejavnosti in števila učenk so se pokazale potrebe po dodatnih prostorih. Prvotno pridobljeni prostori so se že v naslednjem šolskem letu pokazali kot nezadostni. Zato so bile potrebne nove gradnje. Prostori so bili povečani v letih 1892 in 1895, dokler se niso sestre leta 1899 odločile za gradnjo novega poslopja, ki je bilo dokončano v dveh letih. Istočasno se je širila gospodarska dejavnost skupnosti (obdelovanje vrta in njiv, preskrba z lesom za kurjavo in ogrevanje, gojenje živine, peka kruha), s pomočjo katere so sestre zagotavljale materialne pogoje za vsakodnevno življenje skupnosti in notranjih gojenk.

Ustanova sester je postala pomemben del krajevnega življenja in ugodna možnost za usposabljanje deklet. Ugodna poročila cerkvenih, šolskih in krajevnih oblasti so šoli zagotavljala vedno večji ugled in s tem možnost pridobivanja sredstev iz različnih virov. Poleg izobraževanja in pridobivanja novih znanj v okviru šolskega programa so v ustanovi veliko pozornosti posvečali uvajanju v socialno delo in seznanjanju s krščanstvom. Med gojenkami so se oblikovale skupine za socialno pomoč, ustanova kot taka pa je nudila pomoč najbolj potrebnim. Ta se je kazala v dnevni oskrbi s toplim obrokom ter preskrbi z obutvijo in obleko. Že po petih letih delovanja se je ustalila praksa, da je kosilo redno prejemale več kot petdeset otrok. Dekleta, ki so med šolskim letom bivala v internatu, so prihajala iz različnih krajev: od Voloskega do Postojne, Idrije in Goriške. Spričevala so sestre izdajale štirikrat letno: decembra, februarja, maja in julija. Za počitnice so gojenke odhajale v domače okolje.

Ustanove notredamskih sester v Gorici, Šmihelu in Trnovem so bile do konca avstro-ogrske države del avstrijske province, ki je imela sedež na Dunaju. Čeprav so bili osrednji provincialni uradi in službe tam, je zavod v Gorici imel nekatere pravice. Med drugim so lahko sestre v goriški ustanovi sprejemale

⁴⁰ Jegličev dnevnik za 4. maj 1899 (str. 23).

⁴¹ Arhiv skupnosti, Šolska kronika 1888–1922, str. 5.

⁴² Provincialni arhiv, *Zgodovina slovenske province*, str. 32.

⁴³ Provincialni arhiv, *Zgodovina slovenske province*, str. 31.

*Priznanje za uspešen zaključek prvega razreda v šolskem letu 1912/13
(Arhiv skupnosti de Notre-Dame v Ilirski Bistrici).*

nove kandidatke za skupnost, čemur je služil noviciat, sicer pa so dekleta, ki so želela postati redovnice, pošiljale na Dunaj ali v München. Zaradi večjega števila kandidatk za skupnost iz šmihelskih šol so lahko določene stopnje uvajanja opravile v Šmihelu. Skupnost v Trnovem takšnih nalog ni nikoli imela. Ker je po koncu prve svetovne vojne zaradi Rapalske pogodbe Trnovo prišlo pod italijansko oblast, je bil sestrski zavod, podobno kot goriški, del italijanske redovne province.

Je pa pozornosti vredno dejstvo, da je bila s. Stanislava (Antonija) Babnik (1882–1950), prva predstojnica jugoslovanske province sester de Notre Dame po njeni ustanovitvi leta 1938, doma iz Trnovega in je pri trnovskih sestrah opravila velik del svojega izobraževanja. Bila je ena prvih učenk v šoli in nato gojenka v internatu. Tu je začela sodelovati s sestrami leta 1900. Pred vstopom v redovno skupnost leta 1906 se je v Gorici usposobila za učiteljico, nato pa je bila učiteljica v Trnovem, kamor se je vrnila takoj zatem, ko je postala redovnica. V Trnovem je bila učiteljica in vzgojiteljica deklet v internatu, slednjič je postala predstojnica skupnosti in šole ter te naloge opravljala vse do leta 1933.⁴⁴

Sklep

Skupnost šolskih sester de Notre Dame je v slovenski prostor stopila v drugi polovici 19. stoletja, to je potem, ko si je že pridobila ugled v nemškem prostoru, in največji razmah doživela v času med svetovnimi vojnami. Zavod v Gorici je začel delovati leta 1856, v Šmihelu pri Novem mestu leta 1886 in v Trnovem leta 1888. Slednja sta bila ustanovljena v času, ko je ljubljansko škofijo vodil škof Missia, vrhovna predstojnica notredamskih sester pa je bila Margaretha Wiedmann. Ob prevzemanju novih ustanov so pri vsaki naselitvi sodelovali domačini, duhovniki, župani in drugi posamezniki, ki so bili pripravljene prispevati ne le podporo, temveč tudi materialna sredstva. Vzgojno-izobraževalno delo je bilo namenjeno predvsem dekletom, ki so jim sestre omogočale pridobivanje temeljne izobrazbe, a tudi uvajanje v poklicno delo, čemur so služili različni tečaji. Vsaka sestrska ustanova je opravljala socialno poslanstvo ne le za dekleta, ki so si v ustanovi nabirala znanja, temveč tudi za širšo skupnost. Ustanova šolskih sester de Notre Dame v Trnovem, ki je v času svojega

⁴⁴ Provincialni arhiv, *Zgodovina slovenske province*, str. 52–58; kot prva predstojnica jugoslovanske province je na njenem

čelu ostala dva mandata, to je do leta 1950, ko je umrla v graščini Struge na Dolenjskem. Prim. Provincialni arhiv, *In memoriam. Nekrolog šolskih sester de Notre Dame*.

najintenzivnejšega delovanja štela okoli 30 sester, je kraju dala pečat v mnogih pogledih in prispevala k širjenju splošne izobrazbe. Skupnosti se je pridružilo tudi nekaj domačih deklet.

Notredamske sestre sto let na Slovenskem. 1886–1986.
Ljubljana: Provincialat Notredamskih sester, 1986 (b. p.).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv skupnosti de Notre-Dame v Ilirski Bistrici
Hauskronik 1888–1920
Posnetek iz samostanske kronike 21. 11. 1888–1948
Šolska kronika 1888–1922
Zbirka fotografij

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana
ŠAL, spisi V, fasc. 216, Notredamke

Provincialni arhiv skupnosti de Notre Dame Ljubljana
na
In memoriam. Nekrolog šolskih sester de Notre Dame
Kronika samostana in šole v Trnovem 1888–1947
Zgodovina slovenske province kongregacije šolskih sester de Notre Dame (rokopis, pripravljen leta 2002)

ČASOPISI

Slovenec, 1886, 1888.
Slovenski narod, 1900.
Zgodnja Danica, 1886, 1888.

LITERATURA

Balgač, Karmen: Delovanje šolskih sester de Notre Dame v župniji Šentjernej. *Zbornik župnije Šentjernej* (ur. Marinka Dražumerič in Stane Granda). Šentjernej: Župnija Šentjernej, 1999.
Bilc, Janez: *Kronika fare trnovske na Notranjskem*. Ilirska Bistrica: Župnija, 2022.
Jegličev dnevnik. Znanstvenokritična izdaja (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar). Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
Kogoj, Jasna Marija: Missiev odnos do redovnikov. *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1988, str. 196–216.
Kongregacija ubogih šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu ob petdesetletnem jubileju 1886–1936. Šmihel: Udružene bivše učenke šmihelskega zavoda za zgradbo sirotišnice za Dolenjsko v Šmihelu pri Novem mestu, 1936.
Mati Terezija Jezusova Gerhardinger. Žena, ki je tvegala v veri. Ustanoviteljica kongregacije Šolskih sester de Notre Dame 1797–1879. Ljubljana: Družina, 1996.

S U M M A R Y

The beginnings of the Notre Dame's sister school in Trnovo

One of the institutions that left an indelible mark on the village of Trnovo near Ilirska Bistrica from the end of the nineteenth century onwards was the convent of the School Sisters of Notre Dame. With the support from the local inhabitants who provided the material foundations, the sisters settled in Trnovo in 1888, after they had already established two institutions in Slovenian territory: in Šmihel near Novo Mesto, where they arrived two years before that, and in Gorizia, where they commenced their operations in 1857. It was precisely their convent in Gorizia, which enabled them to receive the first Slovenian members who then assumed leadership positions in other areas across Slovenia. The religious congregation was founded in Bavaria in the mid-nineteenth century, with the aim to establish schools and other education institutions for girls. Its founder, Maria Theresia Gerhardinger, endeavoured to establish schools in environments that lacked schools and other forms of education for girls. To meet the needs of these areas, the congregation established primary schools, including schools for girls with special needs (deaf), and organized short forms of vocational training. In Ilirska Bistrica, the sisters initially taught the first grades and soon expanded the programme to all grades of primary school; subsequently, they also began to provide girls with vocational training and prepare them to take on a responsible role in family and society.

Najstarejša razglednica samostana (Arhiv skupnosti de Notre-Dame v Ilirski Bistrici).

Nejc Bratina

mag. zgod., Ulica Toneta Tomšiča 8a, SI-6250 Ilirska Bistrica
E-pošta: bratina.nejc@siol.net

Delovanje telovadnega odseka Orel na Ilirskobistriškem

IZVLEČEK

Na Slovenskem je na področju telovadbe od leta 1863 delovalo društvo Sokol. Vanj so se lahko vključili vsi Slovenci, ki jih je zanimala telovadba. Tako je bilo vse do propada ideje slogaštva v slovenski politiki. Po ponovni politični ločitvi med Slovenci pa je katoliška stran leta 1905 ustanovila svojo telovadno organizacijo z imenom Orel. Tudi na Ilirskobistriškem sta obstajali obe telovadni skupini. Sokolu se je pridružil Orel, ki je bil ustanovljen 8. novembra 1908. V članku je na podlagi literature in časopisnih virov predstavljeno njegovo delovanje.

KLJUČNE BESEDE

Orel, telovadba, Lojze Zajc, Trnovo, Ilirska Bistrica

ABSTRACT

OPERATIONS OF THE OREL GYMNASTIC SECTION IN THE ILIRSKA BISTRICA AREA

Since 1863, the gymnastic organization Sokol operated in Slovenia, welcoming all Slovenians with a vested interest in gymnastics; that is, until the collapse of the idea of Slovenian political unity. In 1905, following the new political division in Slovenian society, the Catholic side founded its own gymnastic organization, named Orel. Both also operated in the Ilirska Bistrica area. Following Sokol, the Orel organization was established on November 8th, 1908. The article presents its activities by drawing on the literature and newspaper sources.

KEY WORDS

Orel, gymnastics, Lojze Zajc, Trnovo, Ilirska Bistrica

Dvorana ali stavba nekdanje branilnice v Trnovem (foto: Nejc Bratina, 2021).

Uvod

Telovadni odsek Orel v Trnovem je bil v preteklosti že predstavljen v nekaj publikacijah. Leta 1993 sta bila tako v časopisu *Snežnik* objavljena dva članka o Lojzetu Zajcu, v katerih sta podrobno opisana življenje in delo tega pomembnega člana trnovskega telovadnega odseka. Nekaj podatkov o trnovskem Orlu lahko zasledimo tudi v leta 2005 objavljenem članku *Sokoli mladi naša nada* (zbornik *Bistriški zapisi*). Istega leta je izšla *Monografija Občine Ilirska Bistrica*, v kateri so prostor dobili tudi trnovski Orli. V knjigi *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga* iz leta 2013 pa najdemo veliko podatkov o delovanju Orla v Trnovem in o stavbi, kjer so telovadili; tej stavbi se še danes reče Dvorana.

Pričujoči članek dosedanje vedenje o trnovskem Orlu nadgrajuje s podatki iz objav v glasilu *Mladost* ter prinaša natančnejši pregled delovanja trnovskega telovadnega odseka in statistične podatke o njem.

Ustanovitev telovadnega odseka Orel v Trnovem

Začetek slovenske telesnovzgojne ideje pomeni leto 1863, ko je bila v Ljubljani uradno dovoljena ustanovitev telovadnega društva Južni Sokol. V zadnji tretjini 19. stoletja je slovenska politika imela slogaško držo. Liberalci so se odpovedali izražanju liberalnih stališč. Sprejeli so nazor, da je katolištvo nosilni steber slovenske narodne zavesti. Kljub slogi so mladoslovenci in konservativci delovali ločeno,

vsak z lastnimi glasili in lastno politiko. O skupni narodni politiki so se dogovarjali na medsebojnih posvetih. Prvi se je proti Sokolu obrnil goriški profesor bogoslovja dr. Anton Mahnič (1850–1920). Mahnič je deloval v skladu z novimi načelno bojevitimi katoliškimi idejami, ki jih je zagovarjal sam papež, in je tako na prelomu osemdesetih in devetdesetih let 19. stoletja nastopil proti liberalizmu in socializmu. Z večletnim delom je počasi začel spreminjati poglede na Sokola v katoliškem taboru. Sokol je bil že od samega začetka bližje svobodomiselnim pogledom, v letih ideološkega ločevanja pa je bil še bolj potisnjen v liberalni tabor. To je njegove nazorske nasprotnike prisililo, da so začeli pospešeno iskati rešitve zunaj te organizacije. Tako se je porodila ideja o katoliški telovadni organizaciji, ki je dobila potrditev na zborovanju Slovenske krščansko-socialne zveze (SKSZ) v začetku septembra 1905 v Mariboru. Za uresničitev sklepa so se zavzeli 12. novembra tega leta na občnem zboru SKSZ v Ljubljani. Predlagali so ustanovitev lastnih telovadnih odsekov in v ta namen imenovali pripravljalni odbor za ustanovitev prvega v Ljubljani. 10. novembra 1907 je bila vzpostavljena krovna organizacija – Zveza telovadnih odsekov (ZTO). Zveza ni bila samostojna in je delovala pod okriljem SKSZ. Njen predsednik je postal dr. Lovro Pogačnik, načelnik pa Albert Jelocnik. ZTO je aprila 1908 začela izdajati glasilo *Mladost*.¹

¹ Šafarič, Nastanek, str. 176–177, 179–180 in 183–184; Pančur, Doba slogaštva, str. 30.

Te ideje so se razširile tudi na območje Ilirske Bistrice, kjer je že delovalo društvo Ilirski Sokol. Konservativno okolje Trnovega in njegovih številnih vasi se je ob močni podpori tamkajšnjega župnišča zavedalo, da se mladi navdušujejo nad telovadnimi uspehi društva iz sosednje Bistrice. Zato so pri izobraževalnem društvu v Trnovem 8. novembra 1908 ustanovili telovadni odsek Orel.² Na ustanovnem občnem zboru je podpredsednik ZTO Ivan Podlesnik predaval o namenih mladeniške organizacije in o pomenu telovadbe. Podlesnik je bil knjigovodja Ljudske posojilnice v Ljubljani in nekdanji ljubljanski sokol (aktiven član vse do vsesokolskega zleta 1904). Od samega začetka je v sodelovanju z dr. Janezom Evangelistom Krekom (predsednik SKSZ), stolnim dekanom dr. Luko Smolnikarjem in dr. Evgenom Lampetom igral pomembno vlogo pri nastajanju katoliške telovadne organizacije. Ob ustanovitvi je trnovski odsek oblikoval svoje vodstvo. Za predsednika in načelnika je bil izvoljen Ivan Gogala, kaplan v Trnovem med letoma 1908 in 1913. Podpredsednik je postal Fr. Šircelj, naloge tajnika je prevzel A. Logar, blagajnika pa A. Škrab. Za odbornika sta bila določena J. Barbič in A. Potepan. K odseku je pristopilo 37 fantov (24 odraslih in 13 naraščaja).³

Po ustanovitvi je telovadni odsek v Trnovem začel z delovanjem. Naročili so drog in bradljo, kar je plačal dekan. Telovadili so v dvorani izobraževalnega društva, in sicer vsako nedeljo in občasno tudi ob praznikih, v zimskem času pa je bilo to mogoče samo v nedeljo popoldne. 10. januarja 1909 so celo uprizorili igro Zamujeni vlak.⁴

V Bohinjski Bistrici je 19. marca 1909 potekala seja odbora Zveze Orlov (ZO). Predstavniki trnovskega telovadnega odseka se seje niso udeležili, vendar razlog za njihovo neudeležbo ni znan.⁵

Oblikovanje okrožja s trnovskim telovadnim odsekom Orel

Na mladeniškem tečaju, ki je julija 1908 potekal v okviru zborovanja vseh SKSZ v Škofji Loki, so sprejeli sklep, da katoliška telovadna organizacija ni le telovadna, temveč v prvi vrsti vzgojna. V začetku leta 1909 je sledila akcija za vzpostavitev sistematične organizacije naraščaja, dečkov od 8. do 16. leta starosti. Do pomembnejših organizacijskih sprememb v društvu Orel pa je prišlo 19. marca 1909 na seji odbora ZTO v Bohinjski Bistrici. Zveza telovadnih odsekov se je preimenovala v Zvezo Orlov (ZO). Odseki so dobili pripono orlovski, člani pa so bili po novem

orli. Kot v vseh katoliških izobraževalnih društvih je tudi v orlovskih odsekih vodilna vloga večinoma pripadala duhovnikom, največkrat kaplanom. Uredili so tudi vprašanje ženske telovadbe.⁶

Ena pomembnejših organizacijskih sprememb, ki so jih sprejeli v Bohinjski Bistrici, je bila uvedba okrožij. Po prvotnem načrtu bi bilo Trnovo uvrščeno v okrožje številka VI na Notranjskem. Vendar je Ivan Podlesnik, referent za okrožja pri ZO, na 3. občnem zboru ZO 21. novembra 1909 podal načrt za ustanovitev novih okrožij. Trnovo bi po tem načrtu spadalo pod Kranjsko in Notranjsko okrožje. Podlesnik je na seji odbora ZO 5. junija 1910 predlagal novo okrožje številka 16 z imenom Košana, v katero bi sodilo tudi Trnovo.⁷

Okrožje odsekov Košana in Trnovo so ustanovili 21. septembra 1910. Takrat so izbrali zastopnike okrožja. Predsednik je postal Karol Lenasi, za podpredsednika so izbrali Jožefa Brodiča, tajnik je postal Franc Biščak, za delo blagajnika je bil določen Ludovik Kranjc, okrožni načelnik pa je postal Ivan Gogala. Določili so tudi ekipo vaditeljskega zbora. V njej so bili Ivan Gogala, A. Srebot, Ludovik Kranjc, I. Smrdelj, J. Škof, A. Morelj in A. Samsa.⁸

Telovadna odseka Košana in Trnovo sta 28. avgusta 1910 v Košani ob obeležitvi petletnice pevskega društva iz Košane priredila javno telovadbo, ki jo je vodil načelnik iz Trnovega Ludovik Kranjc. Nastopilo je 30 telovadcev. Telovadba je obsegala rajalni prihod, proste vaje, orodno telovadbo (drog, bradlja) in rajalni odhod. Na dogodku se je po poročanju časopisov zbralo veliko ljudi, ki so bili s prikazano javno telovadbo zadovoljni.⁹

Telovadni nastopi so bili naloga katoliških telovadnih odsekov. Z njimi so se predstavili javnosti in pokazali svoj napredek. Moč orlovskega gibanja je bila v trdni in razširjeni organizaciji katoliškega tabora. Vendar je prav to zaviralo njegov razvoj na telesnokulturnem področju, saj je bil glavni namen organizacije predvsem vzgojni, s katerim so hoteli doseči končni politični cilj.¹⁰

Proti koncu leta 1909 se je orlovska organizacija močno razširila. Rast se je nadaljevala tudi v naslednjih letih, tako da je imela ZO ob petletnici leta 1911 148 odsekov s 4015 člani, od tega je bilo 2694 telovadcev. Zato so se okrožjem pridružile nove organizacijske enote – podzveze, katerih namen je bil razbremenitev ZO, boljše in točnejše poslovanje ter živahnejše delovanje okrožij.¹¹

O podzvezah je Podlesnik poročal na 5. seji

² *Snežnik*, 1993, št. 18, str. 5, »Lojze Zajc«.

³ *Mladost*, 1, 1908, št. 17, str. 154, »Nov telovadni odsek«; Šafarič, Nastanek, str. 179; Vidrih, Kratek zgodovinski oris, str. 36.

⁴ *Mladost*, 2, 1909, št. 3, str. 26, »Tiho delo«.

⁵ *Mladost*, 2, 1909, št. 7 in 8, str. 53–54, »Bohinjska Bistrica: Seja odbora Zveze Orlov 19. marca 1909«.

⁶ Šafarič, Nastanek, str. 184–186.

⁷ *Mladost*, 2, 1909, št. 7 in 8, str. 60, »Sestava in naloga okrožij«; *Mladost*, 2, 1909, št. 22, str. 180, »III. Občni zbor Z. O.«; *Mladost*, 3, 1910, št. 10, str. 79, »Odborova seja Zveze Orlov«.

⁸ *Mladost*, 3, 1910, št. 1, str. 134, »Trnovo. Okrožje«.

⁹ *Mladost*, 3, 1910, št. 16, str. 135, »Trnovo. Košana«.

¹⁰ Šafarič, Nastanek, str. 189 in 192.

¹¹ Šafarič, Nastanek, str. 188.

predsedstva ZO, ki je potekala 29. decembra 1910. Podzveze naj bi ustanovili za Štajersko, Goriško in Kranjsko. Za prvi dve deželi naj bi zadostovala po ena podzveza, na Kranjskem pa so predvideli ustanovitev štirih: Ljubljanska okolica, Gorenjska, Dolenjska in Notranjska. Okrožje Trnovo naj bi spadalo v podzvezo številka III Notranjska.¹²

V Št. Petru na Krasu (danes Pivka) so na svečnico (2. februar) 1912 pripravili občni zbor okrožja Trnovo-Košana. K temu okrožju sta na ta dan uradno pristopila orlovska odseka iz Št. Petra in Postojne. Svečanost je potekala tako, da je šentpeterski Orel na kolodvoru sprejel goste iz Trnovega. Oba odseka sta skupaj odkorakala v društveno dvorano na občni zbor. Srečanje je otvoril Karol Lenasi, ki je podal organizacijsko poročilo. Nato je Ivan Gogala poročal o tehničnem delu, sledile so volitve predsedstva. Za predsednika so izvolili Radovana Strnada, podpredsednik je postal Anton Abram, delo tajnika in blagajnika pa je prevzel Ivan Gogala. Odborniki so postali Karol Lenasi, Janko Grad, Bernard Pirnat, Anton Žele, Rudolf Kapš in Anton Mekinda. Za načelnika je bil izvoljen Josip Kumer, podnačelnik je postal Vekoslav Zajc, za tajnika je bil določen Franc Žele. Vaditelji so postali Janez Smerdel, Leopold Špetič, Josip Jenko in Alojz Smrekar. Nato so izpeljali še seji predsedstva in vaditeljskega zbora.¹³

Okrožje Trnovo-Košana je imelo v Št. Petru na Krasu 10. marca 1912 prvo redno sejo, na kateri so sprejeli več sklepov. Tako so denimo sklenili, da se bo okrožje od tedaj naprej imenovalo Št. Peter. Dogovorili so se, da odseki v okrožno blagajno mesečno plačujejo po 5 K (kron). Ker je okrožni odbor hotel preveriti stanje odsekov, so na seji sklenili, naj se nemudoma začne njihova revizija. Anton Žele je dobil nalogo, da revidira odsek v Trnovem, Ivan Gogala je bil določen za revizijo postojnskega odseka, Rudolf Kapš je moral revidirati odsek v Košani, Janko Grad pa je bil določen za revizijo odseka v Št. Petru. Na seji so izrazili mnenje, da lahko postanejo uspešen del ZO, tudi v tekmovalnem smislu. Vaditeljski zbor je imel sejo 3. marca 1912. V polnem številu so se je udeležili orli iz Košane in Trnovega. Iz Postojne sta prišla dva člana.¹⁴

Okrožje Trnovo-Košana je imelo 14. aprila 1912 novo sejo, ki so se je udeležili vsi člani okrožja. Sklenili so, da v okrožno blagajno vsak odsek mesečno prispeva po 1 K, za poravnavo stroškov večjih prireditev pa bi se dogovorili sproti. Za organizacijskega revizorja je bil določen Gogala iz Trnovega, ki naj bi odseke revidiral do konca maja. Sklenili so tudi, da v Št. Petru izvedejo okrožno prireditev, ki bi bila nekakšna priprava za skupno prireditev na Vrhniki.¹⁵

Odsek v Trnovem je v drugem letu obstoja nekoliko popustil v delovanju, a je bilo v prvi polovici leta 1912 stanje veliko boljše. Za to je bila zaslužna predvsem mladina. Telovadecv je bilo 25 in telovadili so trikrat na teden v urejeni telovadnici. Vsako nedeljo so imeli poleg telovadbe še predavanje, za kar je poskrbel Radovan Strnad. Prirejali so tudi igre in druge zabave. Med drugim so uspešno izpeljali prireditev Silvestrov večer in imeli pri tem 100 K dobička. Leta 1912 so trikrat nastopili v krojih, in sicer ob poroki brata orla J. Božiča, na občnem zboru okrožja Trnovo v Št. Petru in pri vstajenju, ko so stražili božji grob ter delali špalir ob baldahinu. Trnovski Orel je imel kar nekaj nasprotnikov, a tudi številne prijatelje in dobrotnike. Med njimi je bil na čelu župnik in dekan dr. Jožef Marija Kržišnik, ki je med drugim pomagal pri naročilu desetih novih krojev leta 1912.¹⁶

Odsek v Trnovem je ob koncu leta 1912 in v prvih mesecih leta 1913 doživel šestmesečno krizo. Telovadnica je bila oddana gospodinjskemu tečaju, zato so ostali brez prostora, v katerem bi lahko pozimi telovadili. Prav tako je ravno v tistem času načelnik za šest mesecev odšel v Ljubljano, podnačelnik in en telovadec pa sta morala k vojakom. Še osem drugih članov Orla je bilo odsotnih, saj so bili po raznih krajih v domovini in na tujem. Orel se je v javnosti pojavil šele pri velikonočni procesiji. V tem času so dobili na novo izbrani vaditeljski zbor, ki je zavzeto telovadil, da bi bil v pomoč načelniku.¹⁷

Vaditeljski zbor Kranjske podzveze Orlov je 1. in 2. februarja 1914 za vse okrožne načelnike Kranjske podzveze priredil dvodnevni tečaj, na katerem je bilo zastopano tudi okrožje Trnovo-Košana pod vodstvom Vekoslava Zajca. V okviru tečaja so izvajali proste vaje, vaje s palicami in vaje na orodju, s posebnim poudarkom na vadbi članov po odsekih. Okrožnim načelnikom so naročili, naj te vaje vadijo po odsekih. Načelnik Kranjske podzveze Pavle Kržan je udeležena okrožja označil kot najboljša.¹⁸

Okrožje Trnovo-Št. Peter je imelo v prvi polovici leta 1914 4. občni zbor, na katerem je okrožni načelnik Zajc podal poročilo. Povedal je, da okrožje šteje 88 članov in da je dobro preskrbljeno s telovadnim orodjem. Za predsednika je bil ponovno izvoljen Radovan Strnad, za okrožnega načelnika pa je bil prav tako vnovič izvoljen Zajc.¹⁹

Na seji predsedstva 23. aprila 1914 so določili, da bi okrožno prireditev za okrožje Trnovo-Košana 19. julija izvedli v Št. Petru na Krasu. Na njej naj bi nastopilo tudi idrijsko, cerkniško in logaško okrožje.²⁰

2. junija 1914 je potekala druga plenarna seja ZO.

¹² *Mladost*, 4, 1911, št. 1, str. 5–6, »Naša organizacija. V. seja predsedstva Zveze Orlov«.

¹³ *Mladost*, 5, 1912, št. 5, str. 37–38, »Okrožja Trnovo-Košana«.

¹⁴ *Mladost*, 5, 1912, št. 6, str. 45, »Okrožja. Št. Peter«.

¹⁵ *Mladost*, 5, 1912, št. 8, str. 66, »Okrožje Trnovo-Košana«.

¹⁶ *Mladost*, 5, 1912, št. 9–10, str. 83, »Trnovo«; Vidrih, Kratek zgodovinski oris, str. 33.

¹⁷ *Mladost*, 6, 1913, št. 8, str. 117–118, »Trnovo«.

¹⁸ *Mladost*, 7, 1914, št. 2 in 3, str. 37–38, »Kranjska podzveza«.

¹⁹ *Mladost*, 7, 1914, št. 6, str. 84, »Trnovo-Št. Peter«.

²⁰ *Mladost*, 7, 1914, št. 5, str. 66, »Iz sej predsedstva in odbora Z. O. in K. P.«.

Tabela 1: Značilnosti članstva trnovskega telovadnega odseka Orel po kategorijah med letoma 1910 in 1912

Kategorije članstva	Število v letu 1910	Število v letu 1911	Število v letu 1912
člani	26	25	32
telovadci	ni podatka	16	22
člani v uniformi	10	12	22
naročniki glasila <i>Mladost</i>	4	5	12
izvedena predavanja	0	2	15

Med kranjskimi okrožji je bilo zastopano tudi Trnovo. Na seji so razpravljali o naraščanju in prireditvi v Gorici ter določili prireditve podzvez.²¹

Za 19. julija je bila v Št. Petru na Krasu načrtovana javna telovadba notranjskih Orlov. Dogodek je odpadel zaradi atentata na avstro-ogrškega prestolonaslednika, nadvojvodo Franca Ferdinanda, in njegovo soprogo, vojvodinjo Sofijo Hohenberg, v Sarajevu 28. junija 1914. V znak žalovanja so bile vse orlovske prireditve v juliju preložene na nedoločen čas. Izbruh prve svetovne vojne je skoraj v celoti zaustavil delovanje Orlov. S slovenskega ozemlja je bilo vpoklicanih od 30.000 do 35.000 vojaških obveznikov. Na Kranjskem naj bi padlo 2,4 % prebivalstva.²²

Po koncu prve svetovne vojne so bistriško območje in s tem tudi Trnovo 14. novembra 1918 zasedle italijanske čete. To je bil najverjetneje razlog, da Orel v Trnovem ni dobil okrožnice, ki jo je Orlovska zveza poslala svojim odsekom in okrožjem. Okrožnica je odseke in okrožja opozarjala, naj skličejo redne občne zборе in pričnejo z delom. Trnovski Orel tako kot odsek na zasedenem območju ni bil deležen spodbud za delovanje s strani Orlovske zveze. Na sestanku voditeljev in prijateljev orlovske organizacije 10. marca 1919 je Ivan Podlesnik na podlagi statistike za leto 1913 povedal, da nekateri odseki delujejo, drugi pa se še niso odločili za nadaljnje delo. Župnim uradom je naročil, naj poskušajo poživiti odseke.²³

Telovadni odsek Orel v Trnovem v številkah

Statistični podatki za telovadni odsek Orel v Trnovem obstajajo za leta 1910, 1911 in 1912. Podatkov za leti 1908 in 1909 ni, kajti leta 1908 so bile vprašalne pole poslane še pred ustanovitvijo telovadnega odseka v Trnovem, medtem ko je bila leta 1909 statistika izdelana samo za okrožja, odsek Trnovo pa tedaj ni bil vključen v nobeno okrožje.

Telovadni odsek Orel v Trnovem je leta 1910 imel 26 članov. Naslednje leto se je število članov zmanjšalo za enega člana, leta 1912 pa se je povečalo za 7. Podatki o številu članov, ki so telovadili v odseku, obstajajo samo za leti 1911 in 1912. Leta 1911 je bilo 16 telovadcev, v naslednjem letu pa 22. Leta 1910 je imel telovadni odsek Orel v Trnovem 10 članov v uniformi, leta 1912 pa kar 22. Podoben skok opazimo tudi pri naročnikih na glasilo *Mladost*. Leta 1910 so bili samo štirje, leta 1912 pa jih je bilo 12. Leta 1910 telovadni odsek še ni izpeljal nobenega predavanja, zato pa jih je leta 1912 kar 15. Dve kategoriji iz statistike telovadnega odseka Orel v Trnovem se pojavita samo eno leto: za leto 1911 je znan podatek, da je imel odsek v Trnovem devet podpornih članov, za leto 1912 pa obstaja podatek, da je imel trnovski telovadni odsek tri trobentače.²⁴

Alojz (Lojze) Vekoslav Zajc

Delovanje trnovskega Orela so zaznamovali številni posamezniki. Eden najvidnejših je bil Lojze Vekoslav Zajc, ki je v Trnovem in Bistrici v drugem desetletju 20. stoletja pustil pomemben pečat. Znan je predvsem po svoji vlogi na področju telovadbe v telovadnih skupinah Orel in Ilirski Sokol, zelo uspešen pa je bil tudi kot ustvarjalec (gledaliških) prireditev. Njegova družina je imela korenine na Dolenjskem. Oče Anton se je leta 1896 z ženo Jožefo in otrokoma (tudi dveletnim Lojzetom) preselil v Trnovo. Tam je sprejel mesto tajnika pri hranilnici ter bil med letoma 1913 in 1915 trnovski župan. Umril je leta 1915.

Sin Lojze je po trgovski osnovni šoli obiskoval združno osnovno šolo v Ljubljani ter gimnaziji v Ljubljani in na Sušaku. Gotovo se je prav v teh dveh mestih srečal z novimi gibanji v telesni kulturi, močno podrejenimi narodni identiteti. Zaposlil se je v trnovski hranilnici in po očetovi smrti prevzel njegovo tajniško mesto.

Lojze, ki ga v telovadnih poročilih zasledimo pod imenom Vekoslav Zajc, je bil v telovadnem odseku Orel v Trnovem načelnik in organizator, prav tako je bil načelnik in podnačelnik okrožja, kamor je sodilo Trnovo. Pomagal je tudi drugim odsekom. Telovadni

²¹ *Mladost*, 7, 1914, št. 7, str. 99, »Bratski odseki 2. plenarna seja Z. O.«.

²² *Mladost*, 7, 1914, št. 7, str. 89–91, »Franc Ferdinand«; *Mladost*, 7, 1914, št. 7, str. 100, »Bratski odseki, 2. plenarna seja Z. O.«; *Mladost*, 7, 1914, št. 8, str. 105–106, »Kaj zdaj«; *Mladost*, 7, 1914, št. 9 in 10, str. 141, »Drobiž. Vesti Z. O. in uredništva«; *Mladost*, 7, 1914, št. 11 in 12, str. 164, »Bratom Orlom in naročnikom Mladosti«; Guštin, Vstop, str. 124 in 128; Guštin, Izgube, str. 146; Pančur, Začetek, str. 123.

²³ *Mladost*, 12, 1919, 5–6, str. 75, »Tajniško poročilo«; *Mladost*, 12, 1919, št. 5–6, str. 67; »Baša, Prva svetovna vojna na Ilirskobistriškem«, str. 125.

²⁴ *Mladost*, 1, 1908, št. 17, str. 150, »Naša statistika«; *Mladost*, 2, 1909, št. 22, str. 179, »Statistika«; *Mladost*, 3, 1910, št. 20 in 21, str. 167, »Naše delo«; *Mladost*, 4, 1911, št. 22, str. 174–175, »Statistika Zveze Orlov«; *Mladost*, 5, 1912, št. 21 in 22, str. 167, »Statistika Zveze Orlov«.

Pogled na Trnovo s stavbo nekdanje branilnice (foto: Nejc Bratina, 2021).

odsek Št. Peter na Krasu mu je na občnem zboru 12. oktobra 1911 izrekel javno zahvalo, ker se je zelo trudil zanj in dva meseca poučeval telovadbo namesto odsotnega načelnika.²⁵

Zajc je bil tudi režiser, avtor in organizator prosvetnih prireditev v trnovski dvorani. V letih po prvi svetovni vojni se je lotil številnih narodnih dejavnosti. Deloval je v čitalnici v Trnovem, sestavljal in režiral je številne gledališke prireditve, ki so jih izvedli na odru v trnovski dvorani. Telovadil in vadil je pri Sokolu v Bistrici ter postal načelnik Sokola. Za kratek čas je prevzel predsedništvo domačega (ilirskobistriškega) planinskega društva. Domačini so tega pomembnega moža v Trnovem in Bistrici označevali kot »Lojzeta Zajčevega iz dvorane v Trnovem«.

Leta 1921, ob 15-letnici smrti primorskega pesnika Simona Gregorčiča, je pripravil veliko spominsko prireditev Poklon Gregorčiču. Ta prireditev je bila zadnja, ki jo je pripravil za svoj domači kraj. Že v naslednjih dneh je njegova družina dobila nekaj obiskov orožnikov. Ob drugem obisku so orožniki Lojzeta ob njegovem upiranju pretepli, odvlekli proti Postojni in ga tam pahnili na vlak za Ljubljano. Leta 1922 se je tako začelo njegovo izgnanstvo. Sprva je delal v tržiški tovarni obutve Peko, nato je iskal pri-

ložnostna dela v Ljubljani. Kasneje je odprl pisarno sodno zapriseženega revizorja. Ob vseh udarcih usode ga je gotovo najbolj prizadela časopisna izjava »nekdanjega poslovnega tekmeca bistriške posojilnice«, ki jo je junija 1922 objavil ljubljanski časopis *Jutro*. Ta je na račun Lojzeta Zajca izrekel številne neresnične obtožbe in natolcevanja. Napadenemu v bran se je postavil dnevnik *Slovenski narod*.

Delo finančnega revizorja je Lojze Zajc opravljal tudi po drugi svetovni vojni in tako službeno prihajal v Bistrico. Poročen je bil z Bistričanko Marico Samsa, hčerko sokolskega staroste Franca Samse. Leta 1924 se jima je rodila hči.

Zajc se je v poznejših letih redko vračal v Trnovo in Bistrico. Leta 1956 je po krajši boleznii umrl v Ljubljani, kjer je tudi pokopan.²⁶

Radovan Strnad

Radovan Strnad (1874–1933) je poleg Lojzeta Zajca druga pomembna oseba, ki je delovala v trnovskem telovadnem odseku Orel. Pred tem je bil dejaven v Ilirskem Sokolu. S svojim približno desetletje trajajočim delom pred začetkom prve svetovne

²⁵ *Mladost*, 4, 1911, št. 21, str. 171, »Št. Peter na Krasu«.

²⁶ *Snežnik*, 1993, št. 18, str. 5, »Lojze Zajc«; *Snežnik*, 1993, št. 19 in 20, str. 8, »Lojze Zajc«.

vojne je močno zaznamoval dogajanje v Bistrici in Trnovem. Strnad, po poklicu davčni kontrolor, je bil pobudnik obnovitve Ilirskega Sokola in član skupine sklicateljev pripravljalnega odbora. Ko so na seji 26. septembra 1904 imenovali odbor, je postal njegov vodja. Na ustanovnem občnem zboru 16. aprila 1905 je bil izvoljen v stalni odbor za odbornika. Na prvi odborovi seji je prevzel nalogo blagajnika. Na peti redni seji 10. septembra so ga izvolili v zvezni sokolski odbor v Ljubljani za namestnika tajnika, na izrednem občnem zboru teden dni kasneje pa še za delegata na občnem zboru Slovenske sokolske zveze (SSZ) v Ljubljani.

Kot zaslužni ustanovitelj Ilirskega Sokola je (verjetno zaradi kake zamere) po razvitju sokolskega prapora izstopil iz sokolskih vrst, zato se je v letih 1910/11 usmeril k telovadnemu odseku Orel v Trnovem in postal njegov predsednik. Leta 1912 (in ponovno leta 1914) je bil izvoljen tudi za predsednika okrožja.

Strnad je bil na Ilirskobistriškem dejaven tudi na drugih področjih. Leta 1907 je bil izvoljen za predsednika novoustanovljenega čebelarstva društva Ilirska Bistrica. Bil je velik prijatelj čebelarja in župana Antona Žnideršiča, ki je bil prav tako član Sokola.²⁷

Trnovska dvorana

Telovadni odsek Orel v Trnovem je deloval v okviru domačega Katoliškega izobraževalnega društva, katerega sedež je bil v stavbi trnovske hranilnice in posojilnice. Stavba, ki je med domačini poznana po imenu Dvorana, je imela v pritličju poslovne prostore in veliko dvorano z gledališkim odrom, namenjeno javnim prireditvam in telovadbi trnovskega telovadnega odseka Orel.

Stavba hranilnice oziroma Dvorana je bila zgrajena leta 1905 in stoji na koncu sedanje Kosovelove ulice (št. 18). Po drugi svetovni vojni je lastništvo stavbe prešlo na Občino Ilirska Bistrica, ki je še danes njena lastnica. Stavba je danes predelana v stanovanja, a je v slabem stanju.²⁸

Zaključek

Letos (2023) jeseni bo minilo 115 let od ustanovitve telovadnega odseka Orel v Trnovem. Trnovski Orel je imel v svoji šestletni zgodovini boljša in slabša obdobja ter tudi dve večji krizi. Prva se je začela ob koncu leta 1909 in je trajala približno eno leto. Drugo težko obdobje je telovadni odsek v Trnovem doživel ob koncu leta 1912. Krizno obdobje je trajalo približno pol leta. Izmed boljših obdobjev trnovskega

Orla bi lahko izpostavili tri. Prvo je bilo leta 1910. Tedaj se je oblikovalo okrožje, ki je vključevalo telovadna odseka Trnovo in Košana. V Košani sta oba odseka priredila uspešen nastop v javni telovadbi. Javno telovadbo je vodil načelnik iz Trnovega. Drugo uspešno obdobje je bilo leta 1912. V tistem času sta se okrožju pridružila odseka Št. Peter na Krasu in Postojna. Najuspešnejše obdobje pa je bilo leta 1914, ko je bila julija načrtovana okrožna prireditev v Št. Petru na Krasu, ki bi se je morali udeležiti tudi člani iz okrožij Idrija, Logatec in Cerknica. Vendar je bila prireditev zaradi sarajevskega atentata prestavljena in nato zaradi izbruha prve svetovne vojne odpovedana.

Trnovci so imeli v okrožju pomembno vlogo. Radovan Strnad je bil dvakrat izvoljen za predsednika okrožja, Lojze Vekoslav Zajc je bil najprej izvoljen za okrožnega podnačelnika in nato še za načelnika okrožja. Prva svetovna vojna je zaustavila nadaljevanje uspešnega delovanja trnovskega Orela in njegovega okrožja. Po vojni je Trnovo zasedla italijanska vojska. Orlovska zveza na zasedena območja ni pošiljala okrožnic, tako da spodbude od osrednje zveze v Trnovem ni bilo več.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Mladost, 1908–1919.
Snežnik, 1993.

LITERATURA

- Baša, Nadja: Prva svetovna vojna na Ilirskobistriškem. *Občina Ilirska Bistrica – monografija* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 124–127.
- Čeligoj, Vojko: Sokoli mladi naša nada. *Bistriški zapisi 6* (ur. Tomo Šajn in Simon Kerma). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo in KD Zgubljena legija, 2005, str. 55–87.
- Čeligoj, Vojko: Sokolstvo in orlovstvo. *Občina Ilirska Bistrica – monografija* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 80–85.
- Čeligoj, Vojko: Čebelarstvo pod Snežnikom. *Občina Ilirska Bistrica – monografija* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina, 2011, str. 98–99.
- Čeligoj, Vojko: Trnovska dvorana. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga (Ilirske teme 8)* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 105–112.
- Guštin, Damijan: Vstop Avstro-Ogrske v vojno. *Slovenska novejša zgodovina 1: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 125–128.

²⁷ Čeligoj, Sokoli, str. 56, 62, 65 in 68; Čeligoj, Čebelarstvo, str. 99; Štepišnik, *Telovadba*, str. 84 in 91.

²⁸ Čeligoj, Sokolstvo in orlovstvo, str. 82; Čeligoj, Trnovska dvorana, str. 105–108 in 112; *Snežnik*, 1993, št. 18, str. 5, »Lojze Zajc«.

Guštin, Damijan: Izgube Slovencev med prvo svetovno vojno. *Slovenska novejša zgodovina 1: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 144–146.

Pančur, Andrej: Doba slogaštva. *Slovenska novejša zgodovina 1: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 30–31.

Pančur, Andrej: Začetek prve svetovne vojne. *Slovenska novejša zgodovina 1: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 123–125.

Stepišnik, Drago: *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.

Šafarič, Aleš: Nastanek slovenske katoliške telesno-vzgojne organizacije Orel. *Kronika* 65, 2017, št. 2, str. 175–194.

Vidrih, Gabrijel: Kratek zgodovinski oris Župnije Trnovo. *Trnovo: ob 300-letnici omembe trga (Ilirske teme 8)* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2013, str. 23–42.

S U M M A R Y

Operations of the Orel gymnastic section in the Ilirska Bistrica area

Since 1863, the Sokol gymnastics organization operated in Slovenia, welcoming all Slovenians with a vested interest in gymnastics; that is, until the collapse of the idea of Slovenian political unity (Sln. slogaštvo). In 1905, following the new political division in Slovenian society, the Catholic side founded its own gymnastic organization, named Orel. Both also operated in the Ilirska Bistrica area. Following Sokol, the Orel organization was established on November 8th, 1908, and remained in operation for no more than six years. In 1910, the Orel Union decided to develop districts. The Trnovo section merged with Košana to form a single district, which in 1912 further incorporated the sections of Št. Peter na Krasu (modern Pivka) and Postojna. Several inhabitants of Trnovo played a notable role in the district. Radovan Strnad was elected twice as the district president, and Lojze Vekoslav Zajc was first elected as the district lieutenant and subsequently as the district chief.

The most successful year of Orel's operations in Trnovo was 1914. In July that same year, a district-wide festivity was to be held in Št. Peter na Krasu, with the attendance of the organization members from the districts of Idrija, Logatec, and Cerknica. Ultimately, the event never took place due to the outbreak of the First World War, which brought the activities of the Trnovo Orel and the entire district to a grinding halt. After the war, when the area under discussion was occupied by the Italian army, the Orel Union forwarded no circulars to the occupied areas, leaving Trnovo entirely to its own devices.

Emilija Kastelic

dr., Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij, Povšetova 37, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
E-pošta: emilija81@gmail.com

Arhitektura občine Ilirska Bistrica in okolice v obdobju fašizma

IZVLEČEK

Ilirska Bistrica in njena okolica sta pomembni priči zgodovinskega dogajanja med svetovnima vojnama, pri čemer med pomembnejša, hkrati pa tudi najmanj raziskana področja spada arhitektura. Pričujoči prispevek poskuša to vrzel zapolniti s kratko predstavitevijo najpomembnejših objektov, ki so nastali v obdobju po prvi svetovni vojni. Izbrani so le nekateri vidnejši objekti, ki so krajše slogovno analizirani in umeščeni v takrat obstoječe arhitekturne sloge. Na osnovi slogovne analize potrjujemo pomembnost območja za slovenski zgodovinski arhitekturni prostor in odpiramo možnosti za nadaljnje raziskave.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, fašizem, arhitektura, racionalizem, italijanski racionalizem, Stile Littorio

ABSTRACT

ARCHITECTURE OF THE MUNICIPALITY OF ILIRSKA BISTRICA AND ITS SURROUNDING AREA DURING THE FASCIST PERIOD

Ilirska Bistrica and its surroundings are important witnesses to the historical developments during the inter-war period, with their architecture representing one of the most important yet also the least researched areas. The article therefore aims to fill this gap by briefly presenting a few of the most notable buildings constructed after the First World War. The selected buildings were subject to a short stylistic analysis and classified as one of the architectural styles of the period under discussion. The analysis confirms the significance of the Ilirska Bistrica area for Slovenia's historical-architectural milieu and presents possibilities for further research.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, fascism, architecture, rationalism, Italian rationalism, Stile Littorio

Arhitektura v obdobju fašizma

Da je bila arhitektura v obdobju totalitarnih režimov izrabljena v propagandne namene, ni neznano; ta koncept je bil prisoten v času fašističnega režima ter ga lahko opazimo tudi na ozemlju Ilirske Bistrice in okolice. Splošno stanje na področju arhitekture v Italiji v omenjenem obdobju je bilo zaradi idej nove politične oblasti in temu neustreznega izobraževanja precej kaotično, zato je zahtevalo nove pristope, ki so vsebovali večkratno spreminjanje zakonodaje. To je do določene mere vplivalo tudi na Ilirsko Bistrico, saj je bilo tam kar nekaj novogradenj, ki so bile slogovni tujek.

Na obravnavanem ozemlju o inženirskem načrtovanju večjega obsega v smislu stanovanjskih sosesk, sprememb mestnih predelov in industrijskih obratov ne moremo govoriti, zato tudi ne o njegovi estetski vrednosti. Veliko lažje je govoriti o posameznih objektih, saj se njihova estetska vrednost kaže v več različnih arhitekturnih elementih, ki pa jih ne moremo jasno opredeliti niti kot *Stile Littorio* niti kot italijanski racionalizem. Gre torej za mešanico slogov, ki zaznamujejo obravnavano ozemlje in prinesejo moderni izraz krajini, vendar niso nosilci enotnega arhitekturnega sloga. Objekti klasičnih elementov odražajo svojo funkcionalnost in ne kažejo pretirane zanimanja za modernost, medtem ko so objekti modernih elementov bližje evropskemu kot italijanskemu racionalizmu. To gre pripisati dejstvu, da so njihovi avtorji tudi njegovi nosilci.

Raziskovanje in iskanje podatkov je prineslo spoznanje, da je objektov in arhitektov/inženirjev, ki bi si zaslužili primerno obravnavo, veliko več, kot jih bomo predstavili. Ravno tako se je izkazalo, da je zanimanje za obravnavano temo in konkretnije pristope k njeni predstavitvi izredno veliko, saj se z njo ukvarjajo le posamezni, velikokrat med seboj nepovezani ljubiteljski zgodovinarji, vsak s svojim naborom pomembnih podatkov, ki nikoli niso bili združeni, ustrezno ovrednoteni in predstavljeni javnosti. To je pomembno, saj govorimo o arhitekturi v dveh danes ločenih državah.

Zato je pomembna vsaka aktivnost, ki omogoča, da tovrstna arhitektura ne potone v pozabo. Stavbna primera, ko bi se lahko zgodilo prav to, sta (delno) zapuščeni stavbi občine oziroma do nedavnega pošte na Premu ter občine in šole v Materiji, ki sta, širši javnosti skorajda neznani, še vedno odraz nezamisljivih sprememb kulturne krajine. Brez ukrepanja se bo nekoliko drugačen obraz fašističnega obdobja izgubil in z njim tudi poznavanje na tem območju delujočih osebnosti.

Delujoči arhitekti na območju Ilirske Bistrice

V obdobju fašizma so bile razmere za arhitekto neugodne. Ureditev položaja arhitekta in inženirja v

prvih letih po prvi svetovni vojni je bila v Italiji velika težava, ki so jo poskušali rešiti s sprejemanjem zakonov, odlokov in pravilnikov.¹ Vsi poskusi ureditve so se zaradi specifičnih družbeno-političnih razmer naposled usmerili v nastanek posebnih seznamov (t. i. Albi), na katere so se lahko vpisovali arhitekti in inženirji, ki so želeli opravljati svoj poklic. V teh Albih so skorajda edini dostopni podatki o delujočih arhitektih in inženirjih. Za območje Ilirske Bistrice sta pomembna Albo del Carnaro² (Seznam Kvarnerske province) oziroma Albo degli ingegneri della provincia del Carnaro (Seznam inženirjev Kvarnerske province) (1928) ter Albo degli ingegneri della provincia di Fiume (Seznam inženirjev Reške province) (1932), oba vzpostavljena na podlagi ukaza,³ ki ga je 20. novembra 1928 izdal »predsednik sodišča« (specifikacija sodišča namreč v Albih ni navedena). S pomočjo podatkov iz Albov, imen pripravljavcev načrtov zgradb in njihove slogovne analize je nastal poskus predstavitve arhitekture in njenega sloga na obravnavanem ozemlju.

Kdo so bili delujoči arhitekti, inženirji in celo geometri v pasu Reka-Trst, pokažejo risbe, načrti, zapisniki oziroma druge dostopne arhivske listine ter Albi. Imena, ki se pojavljajo na obravnavanem ozemlju, so Andrea Bayer, Yvone Clerici, Giuglio Duimich, Umberto Ballontini, Umberto Lunghini, Bruno Muck, Danilo Grillo, Santo Pillepich, Giorgio Scarpa, Giuseppe Baldi, Federico Mazzoni, Pierino Traversa, Umberto Miotto in Enrico Polla. Njihovo delovanje je v manjšem ali večjem obsegu zaznamovalo kulturno krajino s tem, da so prejšnjim arhitekturnim vzorcem (neo)klasičnega, renesančnega in tradicionalnega sloga dodali drznejše z novimi materiali. Njihovi načrti so velikokrat pomenili drznost, kljub morebitnemu nasprotovanju, predvsem zaradi navidezne slogovne nepomembnosti posameznih objektov v primerjavi s precej bolj monumentalnimi v mestih Reka in Trst.

Občina Ilirska Bistrica

Na ozemlju, ki ga je na vzhodni strani Jadrana zasedla italijanska vojska, je bila najprej vzpostavljena vojaška oblast z guvernerjem na čelu in s sedežem v Trstu. Ozemlje sedanje občine Ilirska Bistrica je bilo razdeljeno na več občin (najprej osem, nato šest); te so takrat zajemale tudi kraje, ki so danes na hrvaški strani.⁴

¹ Poskusi ureditve kompleksnih razmer so podrobneje razloženi v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*.

² Vsi Albi so dostopni pri prof. Paolu Nicolosu, Fakulteta za arhitekturo Univerze v Trstu, ki je za namen raziskave prijazno dovolil vpogled (op. a.).

³ Ukaz je bil osnovan na podlagi 1. in 59. člena pravilnika z dne 23. 10. 1925, št. 2537 (Albo degli ingegneri della provincia di Fiume, 2).

⁴ Več v Simčić, *Občina Ilirska Bistrica*, str. 132–133.

Razvoj Bistriškega je bil po novem v veliki meri vezan na obmejno lego in utrjevanje meje. Vojaške objekte in infrastrukturo je gradila italijanska vojska, civilne javne objekte in infrastrukturo občina z najemanjem kreditov, nekaj objektov pa tudi fašistične potujčevalne organizacije. Zaradi vseh omenjenih gradenj se je občina prezadolžila in od reške posojilnice ni več dobivala posojil, ki bi omogočila izvedbo vseh zastavljenih načrtov. Prezadolženost občine je posledično pomenila, da nekaterih objektov niso zgradili, čeprav so bili načrti že izdelani. Kljub temu je bilo zgrajenih kar nekaj stavb, ki so zaznamovale tako urbano kot ruralno okolje.

Delovanje uradov, ki so omogočili gradnje

V času italijanske oblasti sta na območju Kvarnerske province oziroma v reški občini delovala dva pomembnejša tehnična urada. Najpomembnejši je bil Gradjanski tehnični ured (Mestni tehnični ured), ki je deloval kot samostojna tehnična oblast širokih usmeritev, vendar podrejena Ministero dei lavori pubblici (Ministrstvo za javna dela) v Rimu. Ustanovljen je bil 1. novembra 1924, takoj po določitvi meje med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo na območju Reke. Do leta 1934 je bil njegov delovni naziv *Corpo reale del Genio civile*,⁵ nato pa je deloval pod imenom *Ufficio del Genio civile a Fiume* (Urad za gradbene zadeve na Reki).

Drugi pomemben urad je bil Pokrajinski tehnični ured (Pokrajinski tehnični ured). Ustanovljen je bil 14. maja 1926 in je deloval pod imenom *Provincia del Carnaro – Ufficio tecnico* (Kvarnerska provinca – tehnični ured) oziroma *Amministrazione provinciale – Ufficio tecnico* (Administracija province – tehnični ured) ali tudi pod imenom *Ufficio tecnico provinciale a Fiume* (Tehnični ured province na Reki). Zanj se največkrat uporabljajo kratice U. T. P., ki jih je mogoče zaslediti na številnih načrtih zgradb. Njegov domot delovanja je bil precej manjši od prvega, administrativno pa je bil podrejen regionalni upravi. Medtem ko je Mestni tehnični ured deloval kot projektno-tehnični zavod za splošne zasebne in državne gradnje in obnove ter kot strokovno-tehnični nadzorni organ na lastnem območju, je Pokrajinski tehnični ured organiziral in spremljal delo občinskih tehničnih uradov, ni pa sledil gradbeno-tehnični dejavnosti. Odgovoren je bil samo za objekte, ki jih je državna oblast prepustila pokrajinski upravi. Poleg različnih objektov pokrajinskih uprav so pod njegovo okrilje spadale šolske zgradbe, območne cestne prometnice ter nekateri objekti splošne varnosti oziro-

ma mestne zaščite. Urad je prenehal delovati 3. maja 1945.⁶

Poleg omenjenih dveh so takrat na Reki delovali tudi drugi regionalni tehnični uradi, vendar se podatki o njih niso ohranili v enakem obsegu. Pričetek njihovega delovanja lahko vidimo v nastanku in razvoju prvih regionalnih organov državnih oblasti na reškem območju. Mednje prištevamo Poglavarstvo namjesništvo (*Luogotenenza capitaneale* oziroma *Komerzassessorium – Glavarstvo namestništvo*, 1752–1776), Riječki gubernij (*Regium Gubernium Fluminense – Reški gubernij*, 1776–1809), Riječko okružno poglavarstvo (*Fiumaner Kreisamt; Capitanato distrettuale Fiume – Reško okružno glavarstvo*, 1814–1822), Kraljevski riječki gubernij (*Reški kraljevi gubernij*, 1822–1850), Riječka županija 1848–1869 ter Kraljevski gubernij za Rijeku i Ugarsko-hrvatsko primorje (*Kraljevi gubernij za Reko in Ogrsko-hrvaško primorje*, 1869–1918).⁷

Poleg omenjenih so imele na področju gradbeništva določene pristojnosti tudi druge organizacije. Ena takih je bila Trgovalsko-obrtniška komora v Rijeki (*Trgovsko-obrtna zbornica na Reki*, 1811–1924), ki je imela velik vpliv na gradbeno dejavnost, še posebej na cestne povezave, reško pristanišče in njegovo ureditev skladišč, trgovskih, industrijskih ter drugih pomembnih objektov za gospodarski razvoj Reke.⁸ Druga, še pomembnejša organizacija, ki je vplivala na razvoj gradbeno-tehničnih dejavnosti, je bil *Governo marittimo* (Pomorska oblast), ki je v obdobju 1870–1918 deloval na območju Reke in Ogrsko-hrvaškega primorja. V njegovem okviru je delovala posebna tehnična služba, ki je bila odgovorna za gradnjo pomorsko-tehničnih naprav, namenjenih varni plovbi, ter gradnjo pristanišča, skladišča, naprav za nakladanje in razkladanje ter drugih objektov, pomembnih za pomorstvo, nadzirala pa je tudi izdelovanje plovil.⁹

Nekateri najrepzentativnejši objekti na Bistriškem in njihovi arhitekti

Občinska stavba v Ilirski Bistrici in Santo Pillepich

Med najpomembnejše arhitekturne spomenike v slovenskem delu novopriključenega ozemlja nedvomno sodi občinska stavba v Ilirski Bistrici. V tridesetih letih 20. stoletja (datacija o dograditvi v arhivski dokumentaciji ni dosegljiva) jo je zgradilo gradbeno podjetje Santo Pillepich, ki je na javnem razpisu zmagalo z najnižjo ceno. Pillepich se je rodil

⁵ Gre za periferni državni organ z nalogo nadzora javnih gradenj na periferni in lokalni ravni. Uradnega prevoda oziroma ustreznih slovenskih sopomenk za pravilen dobesedni prevod ni (op. a.).

⁶ HR-DARI-55, Inventar Pokrajinskih tehničnih uredov u Rijeci.

⁷ HR-DARI-55, Inventar Pokrajinskih tehničnih uredov u Rijeci.

⁸ Lozzi Barković, *Stambeno-najamno graditeljstvo*, str. 171–191.

⁹ HR-DARI-55, Inventar Pokrajinskih tehničnih uredov u Rijeci.

Ilirska Bistrica – občinska stavba (iz zbirke Primoža Rojca).

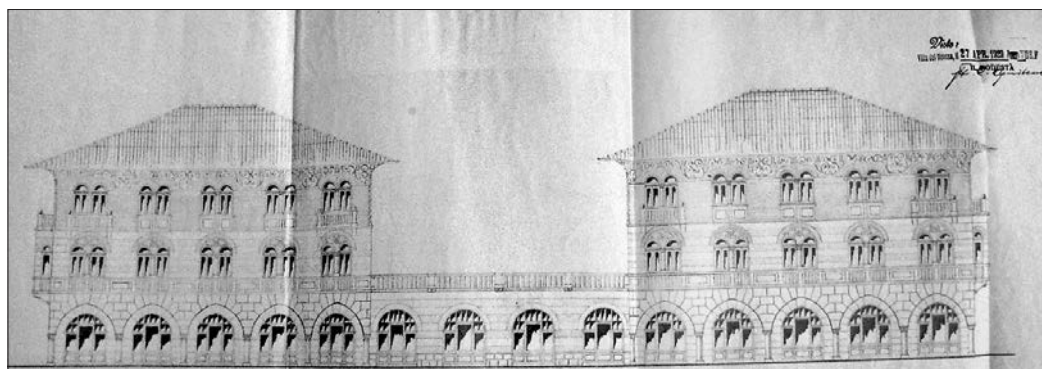
na Reki 25. oktobra 1876. V Državnem arhivu na Reki so dostopni posamezni spisi, iz katerih je razvidna naklonjenost lokalnih oblasti njegovemu podjetju. Med pomembnejšimi dokumenti je Pillepicheva prošnja lokalnim oblastnikom za izdajo certifikata moralne in politične ustreznosti za vpis v Albo izvajalcev gradbenih del.¹⁰ Med izvedena dela njegovega podjetja na Reki in v bližnji okolici so tedaj spadali nekdanja livarna Mateo Skull (1881), hiša Bacarchich (1884), hiša Cretich (1893), hiša Sillich (1896), rekonstrukcija – nekdanji mlini Bruni, rekonstrukcija stanovanja Lenaz, nadgradnja nekdanje hiše Retti P. Hektorovića (1897), zapiranje dvorišča hiše Cretich (1904), izgradnja nekdanje hiše Segnan na Koblerovem trgu na Reki (gabariti P + 3) (1923) in gradnja nekdanje hiše Radetich (gabariti P+1+Pk) (1924).¹¹

Nadzornik gradbenih del pri izgradnji občinske stavbe je bil inženir Ferruccio Jelousheg, tehnik v

Hranilnici (Casa di Risparmio). Na načrtih občinske stavbe ni avtorjevega podpisa, le podpis takratnega župana Ilirske Bistrice Carla Ognibeneja, ki jih je pregledal; avtor torej ostaja neznan.

Po besedah Vojka Čeligoja, ljubiteljskega zgodovinarja in avtorja številnih poljudnih člankov o Ilirski Bistrici, naj bi bila stavba posvečena bratu Benita Mussolinija, ki je bil urednik revije *Il Popolo*.¹²

Stavba stoji ob glavni prometnici Reka–Trst in je s pročeljem obrnjena proti mestu. Glede na lego mesta je njena postavitvev robna in verjetno namenška, saj daje vtis, da dominira prostoru in hkrati nadzoruje mesto. V njeni neposredni bližini ni drugih stavb, stoji na samem, sredi prostrane krajine, ki je ne zamejujejo hribi ali drugi prostorski mejniki. Po velikosti se uvršča med najvidnejše mestne zgradbe. V izvornem načrtu je bilo pritličje namenjeno poslovnim prostorom in trgovini, nadstropji pa stanovanjem, a sta bili kasneje preurejeni v pisarne. Pri-

Čelna fasada stavbe občine Ilirska Bistrica (HR-DARI-8, mapa 1626).

¹⁰ Albo hranijo v HR-DARI-1108.

¹¹ <http://croinfo.net/forum/index.php?topic=1435.30;wap2> (15. 3. 2016).

¹² Več v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 87–88.

Ilirska Bistrica – risba stavbe vrta (HR-DARI-8, mapa 1626).

marna funkcija zgradbe je bila administrativna – za potrebe občine.

Stavba, zanimivo, meša več vzorov, na eni strani zgodnjerenesančno palačo, na drugi pa primestno vilo. Obenem se navezuje na značilne tipe mestnih (občinskih) hiš iz 19. stoletja, ki črpajo vzorce v poznosrednjeveških mestnih hišah italijanskih mestnih držav oziroma flamskih samostojnih mest, le da bistriško zgradbo zaznamujeta dvojnost obeh kril in vmesna praznina, medtem ko bi morala biti po vzorcu ravno v tej vmesni praznini poudarjena vertikala, običajno mestni stolp ali vsaj nekakšen rizalit. Pri tej stavbi bi dodatna podrobna analiza tipa verjetno razkrila marsikaj zanimivega o dejstvu, da so ob vsem modernističnem racionalizmu postavili nekaj tako staromodnega.

Zgodovinske dokumente ilirskobistriške občinske stavbe hranijo v reškem arhivu.¹³ Celoten projekt zgradbe je bil sestavljen iz sedmih risb, tehničnega opisa, specifikacije ter ponudbe za javno naročilo s specifikacijo cen (*preventivo di asta con la tabella dei prezzi unitari*). V arhivski dokumentaciji so shranjeni tudi zapisniki in izpisi sklepov mestnega načelnika.

Stavbo lahko slogovno označimo kot mešanico modernih in ustaljenih klasičnih elementov s prevlado slednjih. Ko govorimo o klasičnih elementih, govorimo o elementih zgodovinskih (historičnih) slogov – tj. romanike, gotike, renesanse in baroka. Med klasične elemente umeščamo rustikalno pritličje, oboke in arkade s podpornimi stebri s kapitelom, bogato fasadno okrasje, šotorasto streho, lesen strešni venec in delitev oken. Stavbo bi lahko opredelili kot neohistoristično; morda gre celo za enega najboljših primerov te, sicer težko opredeljive slogovne smeri pri nas. Stavba je izjema v primerjavi z ostalimi in je izjemen arhitekturni spomenik v Sloveniji, zato bi si zaslužila posebno obravnavo.

Vrtec v Ilirski Bistrici in Giorgio Scarpa

Stavba stoji na današnji Zupančičevi ulici 5, v starem mestnem jedru Ilirske Bistrice. V primerjavi s postavitvijo občinske stavbe je vrtec na precej »ne-strateškem« mestu.

Gre za longitudinalno dvonadstropno, izrazito kubično zasnovano zgradbo jasne arhitekturne zasnove s poudarjenim vhodom, ki jo nadgrajuje manjše nadstropje podolgovate oblike. Levi in desni krilni del stavbe sta izbočena in kubične oblike.

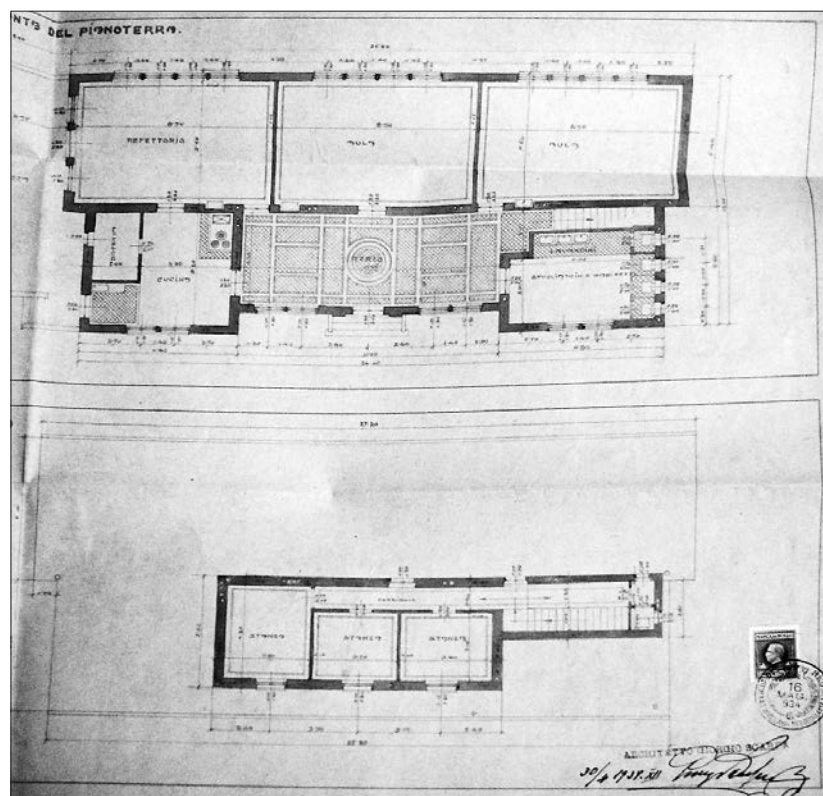
V zapisniku Tehničnega urada na Reki z dne 1. marca 1935 so opisane značilnosti stavbe. V prvem odstavku zapisnika je navedeno, da je zgrajena po vzoru takrat že obstoječih stavb, natančneje, po vzoru stavbe, namenjene materam in otrokom v Lovranu. Gre za dvonadstropno stavbo s pritličjem za vrtec in ambulanto ter prvim nadstropjem za porodniški oddelek. Nosilne strukture so predvidene v armiranem betonu, stavbni skelet je grajen iz pilastrov in povezovalne preklade, streha je iz armiranega betona, zazidane stene in tramovi pa iz materiala »ALFA«, ki pa v zapisniku ni opredeljen.¹⁴ Stavba je danes precej spremenjena.

Stavba v primerjavi z občinsko stavbo ne meša različnih arhitekturnih slogov. Sledi modernim prijemom racionalizma z ravnimi, enostavnimi linijami, fasado brez okrasja in ravnokrito streho iz armiranega betona. Edini del, ki bi lahko stavbo slogovno približal tradicionalnim elementom, je vhod, ki ga podpirata polstebra in zaključuje trikotni nadstrešek. Stavba v ničemer ne spominja na »klasične« stavbe prejšnjih obdobj. Kljub temu pa je zanimiva postavitev vhoda, ki sledi renesančni arhitekturi. Primeri takega vhoda, podprtega s polstebri na podstavkih in zaključena s trikotnim zatrepnim nadstreškom, so pogosti na primer v Firencah.¹⁵ Tak vhod je v popolnem nasprotju s siceršnjo arhitekturo stavbe in zato močno izstopa.

¹³ HR-DARI-8, mapa 1626. Dodatna podrobnejša obrazložitev v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 92–93.

¹⁴ HR-DARI-8, mapa 1626.

¹⁵ Koch, *Umetnost stavbarstva*, str. 219–228.

Ilirska Bistrica – načrt stavbe vrta (HR-DARI-8, mapa 1626).

Avtor načrta je arhitekt Giorgio Scarpa, pri čemer so v raziskavo vključeni le osnovni podatki o njegovem rojstvu in poklicu. V *Albu degli ingegneri della provincia di Fiume* je Giorgio Scarpa naveden kot aktivni član – predstavnik arhitektov. Njegovo ime se v omenjenem *Albu* pojavi v rubriki *Elenco speciale, supplementare e transitorio degli Architetti in base al R.D. 3 Settembre 1926 n. 1660* (Poseben nadomestni in prehodni *Albo* arhitektov, osnovan na podlagi KO 3. september 1926, št. 1660). Ta pravna podlaga je veljala za arhitekta in tehnika, t. i. stavbne mojstre iz novih provinc, še posebej tujce. Po dostopnih podatkih se je Scarpa šolal v Trstu na *Scuola Ind. Superiore*, habilitacijski izpit pa je leta 1912 opravil v Zadrju. Ni imel stalne zaposlitve, temveč je deloval kot samostojen arhitekt in živel v Ilirski Bistrici. Stavbo je zgradilo podjetje inženirja Carla Fratija. Pravne zahteve gradnje so zabeležene v pogodbi z omenjenim podjetjem.¹⁶

Vrtec v Ilirski Bistrici ni bil edini objekt tega arhitekta. Zelo zanimivi so načrti, ki jih je pripravil za vrtec v Knežaku, za katerega so v državnem arhivu zelo dobro ohranjeni načrti ter knjižica s popisom del in cenami. To je za zdaj edino, kar je na voljo. Pri terenskem pregledu ni bilo mogoče zaznati nobene podobne stavbe.

Karabinjerske vojašnice v Ilirski Bistrici – Trnovo

Vojašnice so bile na Ilirskobistriškem strateškega pomena, zato so bile premišljeno umeščene v okolje. Poleg trnovske so bile zgrajene tudi manjše, na primer na Premu, v Jelšanah in Zagorju, še ena večja pa v Ilirski Bistrici, za katero nismo zasledili načrtov. Po razglednicah (dostopne v zbirkah Vojka Čeligoja in Primoža Rojca) sodeč sta si vojašnici v Ilirski Bistrici in Trnovem vizualno zelo podobni, zato lahko sklepamo, da so si podobni tudi načrti.

Pod večino načrtov najdemo kratico U. T. P. (*Ufficio Tecnico Provinciale*), ne pa tudi podpisov avtorjev načrtov. Pri načrtih ilirskobistriške vojašnice nad stari mestnim jedrom je le kratica urada. Pri vojašnici na Premu so na načrtih kratica urada ter podpisa Yvona Clericija in Giuglia Duimicha. Pri vojašnici v Zagorju pa ni niti kratic urada niti podpisov. Na osnovi razpoložljivih podatkov lahko opravimo le slogovno analizo stavbe, ki glede na arhitekturne vzorce in elemente najverjetneje nakazuje na tipsko gradnjo vojašnic, ki spada bolj v klasično kot moderno arhitekturo, in primerjavo z današnjim stanjem, ne moremo pa določiti avtorja objekta. Zaradi številčnosti in podobnosti objektov bi bilo zanimivo vedeti, ali je načrte pripravljala isti arhitekt ali skupina, kar bi olajšalo določitev, ali gre za tipsko gradnjo. V tem primeru lahko o tem le domnevamo.

¹⁶ HR-DARI-8, mapa 1626.

Trnovo (Ilirska Bistrica) – risba vojašnice (HR-DARI, Progetto della caserma dei reali carabinieri, mapa 13 in 14).

Trnovo (Ilirska Bistrica) – stavba vojašnice danes (foto: Emilija Kastelic, 2015).

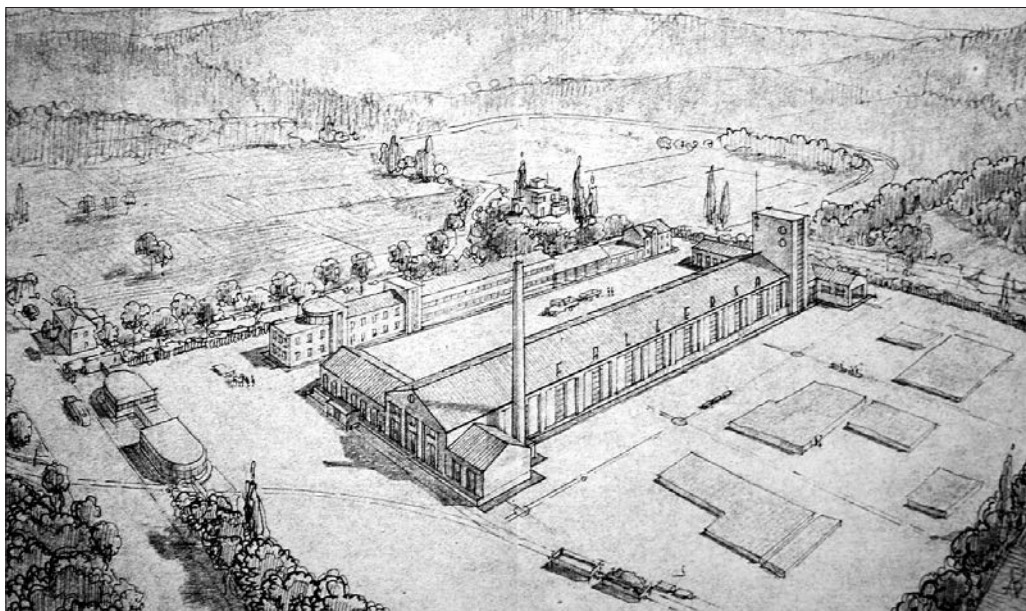
Tovarna Lesonit v Ilirski Bistrici in Giuseppe Baldi

Tovarna Lesonit (v času izgradnje imenovana Fallersa) je večstavbni kompleks. Opredelitev njegovega sloga je zaradi številčnosti in raznolikosti stavb kompleksa zahtevnejša. Vhod v osrednji kompleks je po načrtih sodeč modernističen. Polkrožne stavbe jasnih linij in ravnokritih streh se stikajo s pomočjo srednjega dela in ne vsebujejo tradicionalnih arhitekturnih elementov. Kompleks skladišč in proizvodne linije je najverjetneje pomemben bolj s funkcionalnega kot slogovnega vidika, medtem ko je drugi kompleks stavb po načrtu sodeč precej modernejši. Pred-

stavljeni načrt je edini dostopen in kot tak osnova za slogovno analizo tovarne. Večina stavb poslovnega kompleksa je zelo modernih v primerjavi z edino bolj tradicionalno zgradbo na načrtu. Ta je zadnja zgradba poslovnega kompleksa, ki je bolj podobna že obstoječim stanovanjskim objektom v mestu kot ostalim delom kompleksa. Kombinacija modernejših in klasičnih arhitekturnih elementov tovarno uvršča v mešanico moderne in klasičnega arhitekturnega sloga.

Avtor načrta je Giuseppe Baldi, o katerem nam je uspelo pridobiti le osnovne podatke o rojstvu in smrti ter informacijo o poklicu inženirja. Na načrtih

Ilirska Bistrica – Risba tovarne Lesonit – Fallersa (HR-DARI-55, šk. 89).

tovarne je pod njegovim imenom navedeno Studio d'ingegneria, Inženirski biro. Ali je bil to njegov biro ali je bil v njem le zaposlen, ni znano. O njem tudi ni podatkov v dostopnih Albih, zato ni mogoče pridobiti informacij o šolanju in izobrazbi. Možno je tudi, da je vpisan v Albo druge province.

Casa della madre e del bambino (Materinski in otroški dom) – NIDO v Ilirski Bistrici in Yvone Clerici

Stavba je ohranjena skoraj v prvotnem stanju. Najvidnejša sprememba je barva fasade in zamenjava oken. Stavba je lep primer moderne arhitekture v Ilirski Bistrici. Na njej ni elementov starejše arhitekture, ki bi nakazovali ali spominjali na že obstoječe vile ali druge (ob)mestne stavbe.

Pod risbo je podpisan Yvone Clerici,¹⁷ ki je bil v sodelovanju z Giugliem Duimichem eden aktivnejših inženirjev na obravnavanem območju. Med njegova dela uvrščamo Dispanzer za tuberkulozo v Matuljih, Palazzino della Provincia (1933) in druga dela, na primer vojašnice CC.RR in materinske domove. Bil je inženir na uradu Ufficio Tecnico Comunale di Fiume (Tehnično komunalnem uradu na Reki) in odgovorni inženir province. Izvedel je tudi nekaj del za cestno omrežje. Clerici je na obravnavanem območju podpisan pod večino risb in načrtov. Eden njegovih večjih objektov je bil NIDO, narisal pa je še načrte za vojašnico Prem in občinsko stavbo

v Materiji. Vedno je deloval skupaj z Giugliem Duimichem.¹⁸

Oba arhitekta sta bila nosilca sodobnega modernega arhitekturnega sloga na obravnavanem območju. Poleg arhitekture je pri njiju zanimivo izogibanje vpisu v fašistično stranko, zlasti glede na njun položaj in uživanje zaupanja oblasti, ki jima je ta položaj dodelila. Zanimiva je primerjava z inženirjem Andreo Bayerjem, ki pa je prisegel pripadnost režimu. Vsi trije so bili na pomembnih položajih, z očitno precej drugačnim mnenjem o pripadnosti režimu.

Občinska stavba na Premu

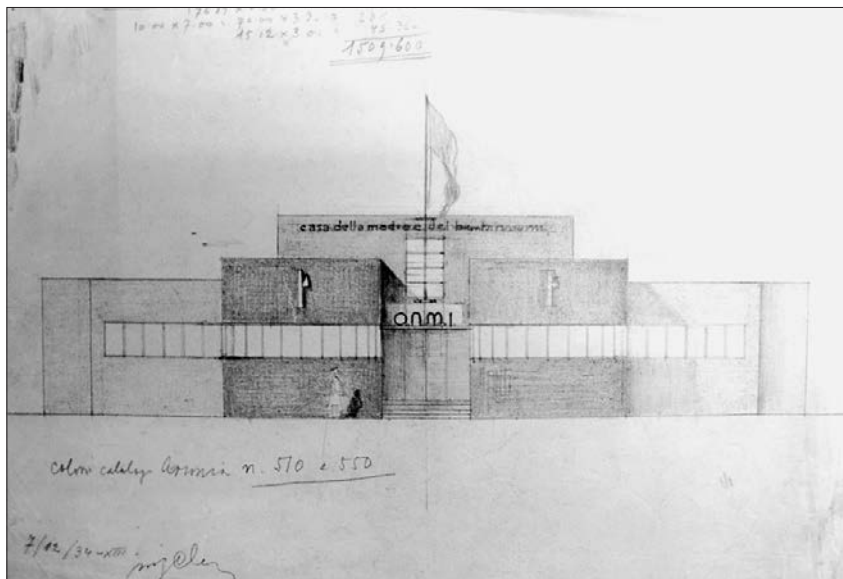
Nekdanja občinska stavba na Premu (zgrajena leta 1937) je postavljena na dvignjenem terenu in ob križišču. Če se iz Ilirske Bistrice vozimo proti Premu, jo takoj opazimo, saj je še danes popoln tujek in tamkajšnji okolici. V širši okolici namreč ni nobene stavbe podobnega sloga.¹⁹ Postavitev je bila najverjetneje strateška, saj je dominirala okoliškim zgradbam in krajini. Pomembna pa ni bila le zaradi arhitekture, temveč tudi zaradi namembnosti, saj je bila namenjena vodenju občine Prem.

Stavba nima elementov tradicionalne arhitekture. Slogovno že na prvi pogled deluje moderno in drugače kot občinska stavba v Ilirski Bistrici ali vojašnica na Premu. Slogovno je veliko bližje stavbama vrtca in zdravstvenega doma ter načrtom šol v Podgradu in Klani. Slogovno analizo smo izvedli na podlagi raz-

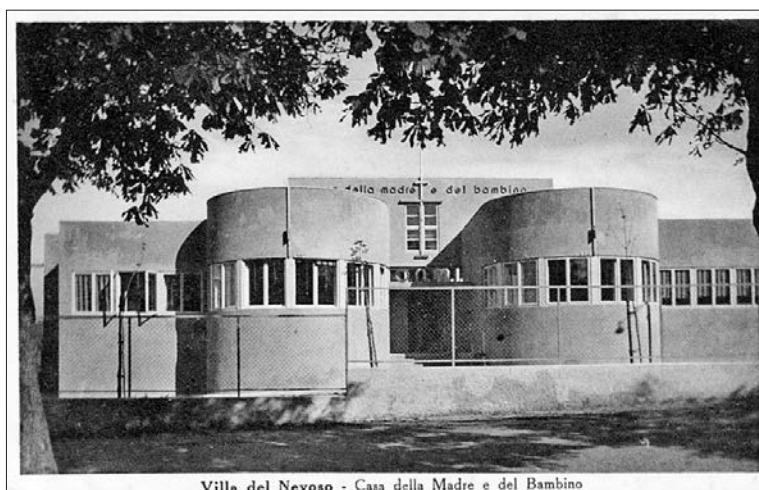
¹⁷ Več o obeh arhitektih v Malvić Rotim, Enea Perugini, str. 271–352.

¹⁸ Več o njunem sodelovanju v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 111–112.

¹⁹ Več o slogu tamkajšnje okolice v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*, str. 17–23.

Ilirska Bistrica – risba NIDO (HR-DARI-55, šk. 159).

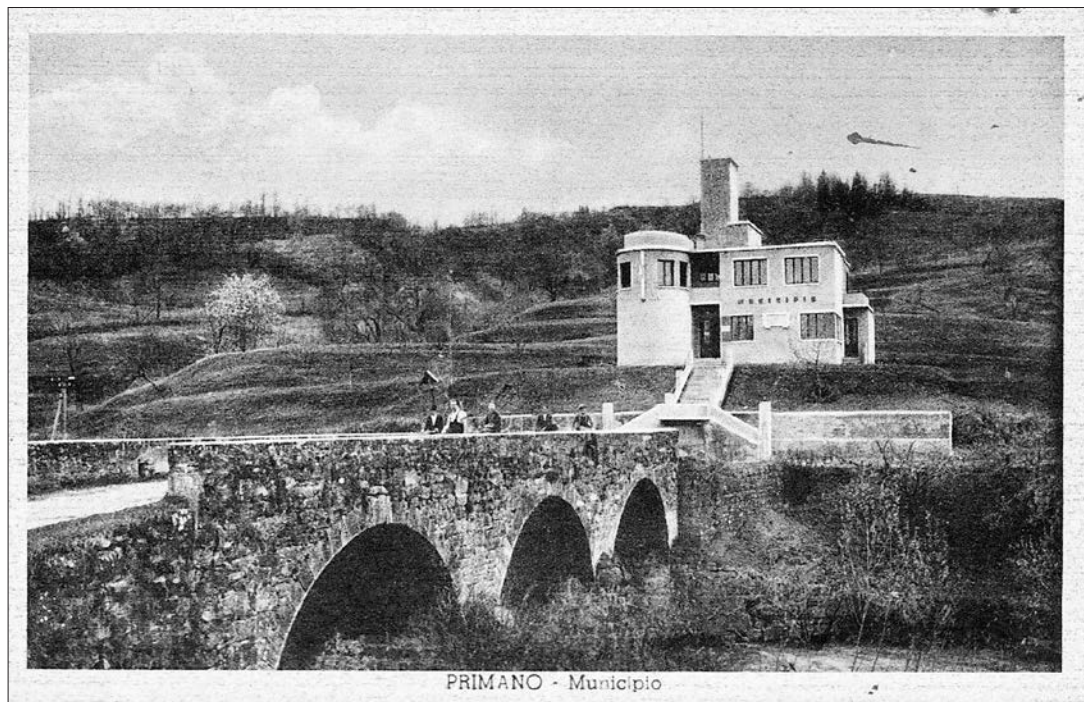

Villa del Nevoso - Casa della Madre e del Bambino

Ilirska Bistrica – NIDO (iz zbirke Primoža Rojca).

Ilirska Bistrica – stavba NIDO, danes veterinarska postaja (foto: Emilija Kastelic, 2015).

Prem – občinska stavba (iz zbirke Primoža Rojca).

Prem – nekdanja občinska stavba, danes zapuščena (foto: Emilija Kastelic, 2015).

glednice in terenskih fotografij. Načrtov in natančnejših podatkov ni bilo mogoče pridobiti. Stavba je skoraj v celoti ohranjena, žal pa je njeno stanje precej slabo, saj je zapuščena in počasi propada. Brez ustrezne zaščite bo propadla in z njo še en arhitekturni spomenik tistega časa.

Zaključek

Krajša slogovna analiza izbranih objektov, zgrajenih med svetovnima vojnoma, kaže na primere širšega arhitekturnega izraza 20. stoletja na posebnem območju današnje Slovenije. Mešanica arhitekturnih elementov torej dokazuje, da je šlo na obravnavanem območju za raznoliko arhitekturo, ki je v svojih značilnostih nekoliko izstopala tudi od okvirjev italijanske arhitekture večjih mest.²⁰ Bolj kot za podrejanje režimu gre pri arhitekturnem slogu za preplet elementov klasične arhitekture (ta je najizrazitejši pri stavbi Občine Ilirska Bistrica) in modernih elementov (najbolj izpostavljeni pri stavbi NIDO). Predstavljeni objekti se torej slogovno nedvomno razlikujejo od obstoječih (pred vojno je to območje zaznamovala klasična arhitektura prejšnjih obdobij, ki je vplive sprejemala iz različnih smeri)²¹ in so vplivali na oblikovanje videza takratne krajine.

²⁰ Podrobna obrazložitev arhitekture fašističnega obdobja v Italiji v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*.

²¹ Podrobna obrazložitev videza območja pred prvo svetovno vojno in vplivov na arhitekturo v Kastelic, *Racionalistična arhitektura*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Državni arhiv u Rijeci (DARI)

HR-DARI-8, Riječka prefektura

HR-DARI-55, Pokrajinski tehnički uredi u Rijeci

HR-DARI-1108, Riječka kvestura

HR-DARI, Progetto della caserma dei reali carabinieri, mapa 13 in 14

LITERATURA

Kastelic, Emilija: *Racionalistična arhitektura v pasu Reka-Trst* (doktorska disertacija). Koper, 2016.

Koch, Wilfried: *Umetnost stavbarstva*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1995.

Lozzi Barković, Julija: Štambeno-najamno graditeljstvo Rijeke između dva svjetska rata. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26, 2002, str. 171–191.

Malvić Rotim, Jasna: Enea Perugini, Giulio Dui-mich in Yvone Clerici u arhitekturi Rijeke između dva rata. *Quaderni*, vol. XXVI, 2015, No. 1, str. 271–352.

Simčić, Ivan: *Občina Ilirska Bistrica*. Ilirska Bistrica: Občina, 2011.

SPLETNA STRAN

Nenad Labus: *ARHITEKTI Rijeke & Sušaka, pa i Opatija*

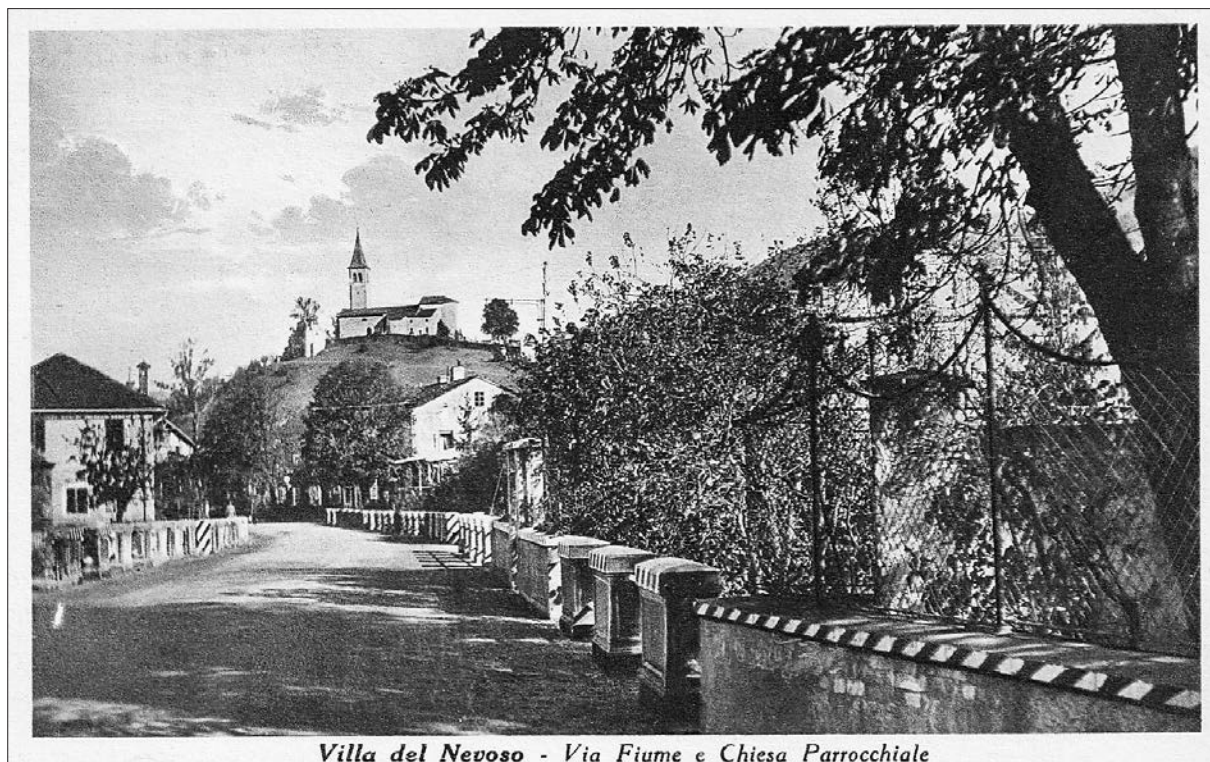
<http://croinfo.net/forum/index.php?topic=1435.30;wap2>

S U M M A R Y

Architecture of the Municipality of Ilirska Bistrica and its surrounding area during the fascist period

The article provides a short overview of architecture in Ilirska Bistrica and its surroundings during the interwar period. The area saw many new constructions, and the number would probably be much higher had the municipality not been constrained by excessive debt. Due to Ilirska Bistrica's important strategic position, most new buildings were of military nature (e.g., Trnovo Military Barracks), followed by public buildings (the municipal building in Ilirska Bistrica, Mother and Child Shelter, the municipal building in Prem, etc.) and industrial facilities (Lesonit factory, named Falersa at the time). The analysis of the selected new buildings points to the mixing of elements of classical and modern architecture, making it impossible to describe them as representing a uniform twentieth-century architectural style. The analysis allows us to identify the explicitly modern architectural style of some buildings as exemplifying the architectural rationalism of the period concerned (Mother and Child Shelter), whereas others (the municipal building in Ilirska Bistrica) exhibit more classical features and are stylistically akin to, e.g., Italian villas. This is primarily owed to the architects active in the period under discussion, who left their mark on Ilirska Bistrica's architectural landscape by employing different architectural styles. Some buildings still stand out from the more recent constructions surrounding them. The aim of the article is therefore to stress the importance of architectural heritage, which remains a severely under-researched topic, and to prompt a revalorization of the existing architecture.

Villa del Nevoso - Via Fiume e Chiesa Parrocchiale

Razglednica Ilirske Bistrice iz časa med obema vojnama (iz zbirke Milana Škrabca).

Eda Belingar

univ. dipl. etnologinja in prof. sociologije, konservatorska svetnica, ZVKDS, OE Nova Gorica, Delpinova 16, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: eda.belingar@zvkd.si

Načrtovanje palače nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici

IZVLEČEK

Na podlagi arhivske dokumentacije, ki jo hrani Državni arhiv na Reki, prispevek predstavlja načrt za gradnjo nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici (danes Bazoviška cesta 18). Bogato obrtno in industrijsko življenje Ilirske Bistrice je omogočilo razvoj spremljevalnih dejavnosti, med katerimi sta bili med najpomembnejšimi bančništvo in posojilništvo. Denarni zavodi so bili vedno med prvimi institucijami, ki si jih je vsaka nova oblast najprej podredila. Tako je bilo tudi v Ilirski Bistrici po koncu prve svetovne vojne, ko je bil kraj priključen Italiji. Podatka o točnem datumu gradnje palače Hranilnice v Ilirski Bistrici (Cassa di Risparmio), enega najmarkantnejših javnih poslopij v mestu, v arhivski dokumentaciji ni. Gradilo jo je podjetje Santo Pillepich po načrtih, datiranih z letom 1929 in overovljenih s podpisom takratnega župana Carla Ognibeneja. Pripravili so natančen popis predvidenih del, tehnično poročilo, pogodbo in predračune, ki jih navajamo v prispevku.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, palača Bazoviška cesta 18, Cassa di Risparmio, Hranilnica, bančništvo, stavbna zgodovina

ABSTRACT

CONSTRUCTION PLANS FOR THE PALACE OF THE FORMER SAVINGS BANK (CASSA DI RISPARMIO) IN ILIRSKA BISTRICA

The article presents the construction plan for the former Savings Bank (Cassa di Risparmio) in Ilirska Bistrica (on Bazoviška cesta 18), based on archival documents kept by the State Archives in Rijeka. The prominent craft and industrial life of Ilirska Bistrica enabled the development of accompanying activities, especially banking and lending. Financial institutions have always been among the first institutions to be put under governmental control. The same thing happened in Ilirska Bistrica upon its annexation to Italy after the end of the First World War. Archival documents do not contain information on when precisely the construction of the Savings Bank palace, one of the most prominent public buildings in Ilirska Bistrica, began. The construction was performed in accordance with the plans from 1929, which were signed by the then mayor, Carlo Ognibene. A detailed list of the intended works was compiled, as well as a technical report, the construction contract, and estimates, which are all presented in the article.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, palace on Bazoviška cesta 18, Cassa di Risparmio, Savings Bank, banking, architectural history

Na severnem robu plosko razširjene doline reke Reke se je ob izdatnih kraških izviroh in v bližini obsežnih snežniških gozdov razvila Ilirska Bistrica, ki je bila leta 1911 povzdignjena v trg, leta 1952 pa je postala mesto. Poselitev sta usmerjala dva vodotoka, Bistrica in Sušec, ki tečeta skozi mesto. Postopen razvoj mlinarstva in žagarstva, omenjenih že v prvi polovici 15. stoletja,¹ ter trgovine je povzročil razvoj meščanstva in prvih manjših industrijskih obratov. Literatura navaja, da naj bi v 17. stoletju Bistrica poganjala več kot 45 vodnih koles, v začetku 19. stoletja pa je bilo ob njej 26 žag, katerih število se je še povečalo po zgraditvi železniške proge do Reke v drugi polovici 19. stoletja, vrhunec pa doseglo med svetovnimi vojnami.² Kmalu so se razvili tudi industrijski obrati, na primer prva kranjska tovarna testenin Pekatete, ki je začela obratovati leta 1899.

Bančništvo in posojilništvo na Slovenskem

Bogato obrtno in industrijsko življenje je omogočilo in hkrati potrebovalo spremljevalne storitvene dejavnosti, med katerimi sta bili med najpomembnejšimi bančništvo in posojilništvo. Na Slovenskem sta se v času, ko se je začel utrjevati kapitalizem, uveljavili zlasti dve obliki kreditnih zavodov na združni osnovi. Prvi kreditni zavodi na Slovenskem, nastali po zgledu tistih na Nemškem, v Avstriji in na Češkem, so bile posojilnice združnega tipa z omejeno zavezo, ki so bile zanimive predvsem za trgovce in obrtnike, t. i. vošnjakovke.³ Drugi tip posojilnic, t. i. rajfajznovke,⁴ so bile zadruga z neomejeno zavezo, ki so jih ustanavljali za manjša območja, občine ali male župnije, kjer so se ljudje med seboj poznali in vedeli, komu lahko zaupajo. Na Slovenskem so se razvile zlasti na podeželju, največkrat na pobudo župnikov, pa tudi sedež posojilnic je bil navadno v župniščih.

Na območju dežele Kranjske je poleg sodnih okrajev Idrija, Vipava, Senožeče in Postojna v Notranjsko upravno sodila tudi Ilirska Bistrica, in to vse do konca leta 1918, ko so del glavarstva Postojna s prejšnjimi okraji po zasedbi italijanskih čet pri-

ključili Kraljevini Italiji, tako da so bili do leta 1923 v sklopu Goriško-Gradiške pokrajine.⁵

Konec 19. stoletja sta bila v Trnovem⁶ ustanovljena dva kreditna zavoda. Prva je bila Hranilnica in posojilnica v Trnovem, ustanovljena 11. septembra 1894, likvidirana leta 1931.⁷ Druga, Posojilnica za ilirskobistriški okraj s sedežem v Trnovem, je bila ustanovljena 15. aprila 1894 in prvič likvidirana leta 1925.⁸

Gospodarski položaj v deželi, poškodovani po prvi svetovni vojni, je bil težak. Po zasedbi Italije se je kmalu čutil pritisk fašističnih oblasti, ki se je usmeril tudi na slovenske gospodarske organizacije. Poleg tega so številne posojilnice in zadruga med vojno iz varnostnih razlogov dale denar na varno v ljubljanske banke in združne centrale, katerih denar je po novi državni razmejitvi ostal blokiran v Ljubljani. Tudi menjava avstrijskih kron v italijanske lire je bila za prebivalstvo zelo neugodna. Po ukinitvi Goriške pokrajine konec leta 1923 so bile slovenske posojilnice in zadruga leta 1924 primorane spremeniti naziv, sprva v dvojezičnega, kmalu pa le italijanskega. Točnih razlogov za likvidacijo obeh posojilnic v Trnovem ne poznamo, gotovo pa je to bila posledica pritiska italijanskih oblasti na slovenske ustanove. Denarni zavodi so bili vedno med prvimi institucijami, ki si jih je vsaka nova oblast najprej podredila, saj je s tem pridobila moč odločanja ter vpliv na vseh področjih javnega in zasebnega življenja. To je posledično omogočilo uveljavljanje poleg gospodarskih tudi političnih ciljev.⁹

⁵ Ozemlje vzhodnega Jadrana, ki ga je po prvi svetovni vojni zasedla Italija in imenovala Julijska krajina, je bilo januarja 1923 upravno razdeljeno na dve novoustanovljeni pokrajini, Istrsko in Tržaško. Bistriško s sodnim okrajem Ilirska Bistrica in ozemljem nekdanje avstro-ogrske dežele Istra je sodilo v Istrsko pokrajino s sedežem v Pulju, in to do priključitve Reke k Italiji februarja 1924, ko je bila ustanovljena nova Kvarnerska pokrajina (Beltram, *Življenje*, str. 132).

⁶ Trnovo, do tedaj samostojno naselje, so italijanske oblasti 11. novembra 1927 združile z Bistrico v občino Ilirska Bistrica (Villa del Nevoso).

⁷ Po prvi svetovni vojni, 15. maja 1925, je bila registrirana na sodišču v Kopru kot Ljudska posojilnica Trnovo – Cassa popolare di prestiti Terranova di Bisterza. 13. oktobra je bila vpisana v trgovinski register sodišča na Reki. Leta 1928 je spremenila naziv v Cassa popolare di prestiti Villa del Nevoso – Terranova. Z dekretom prefekta na Reki z dne 28. decembra 1931 pa je bila zadruga likvidirana (Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 255).

⁸ Na sodišču v Ljubljani je bila registrirana 28. septembra 1894. Leta 1924 je spremenila naziv v Cassa di Credito per il distretto di Bisterza in Terranova ter bila vpisana na sodišču v Trstu. Zaradi teritorialne pristojnosti se je iz Trsta prepisala na sodišče na Reki. 15. decembra 1925 so na skupščini sprejeli sklep o likvidaciji, registriran naslednje leto na sodišču na Reki. Po sklepu izredne skupščine 28. julija 1945 se je posojilnica ponovno aktivirala, a je bila na podlagi zbirne likvidacijske bilance hranilnic in posojilnic goriške oblasti zadruga 17. oktobra 1955 izbrisana (Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 256).

⁹ Čibej, *Denarni zavodi*, str. 4.

¹ Prvo omembo mlinarstva in žagarstva zasledimo leta 1432, »po kateri je Uzim, sin Blaža iz Bistrice, prodal Mihaelu Stoperju iz Zemonu in njegovi ženi svoj mlin s stopami in žago poleg Križmanove žage« (Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti*, str. 66–67).

² *Krajevni leksikon Slovenije. Zahodni del Slovenije*, str. 90.

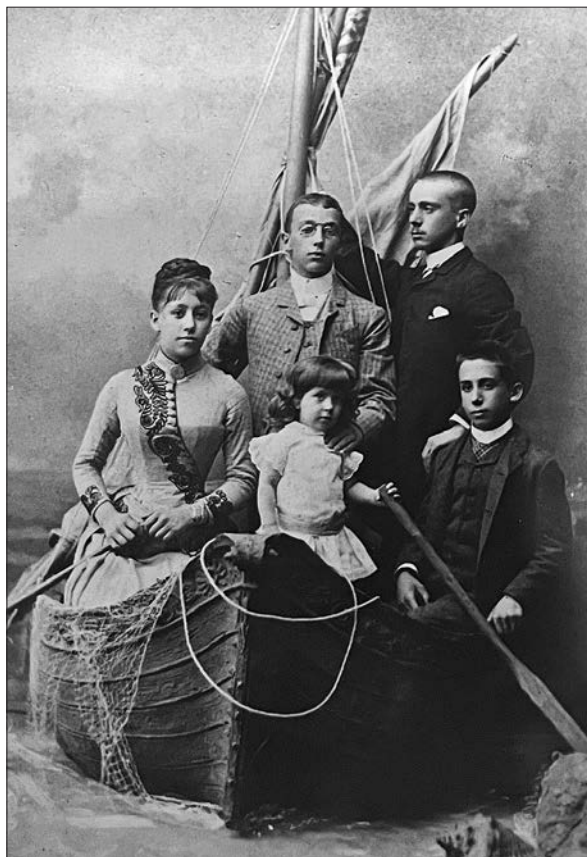
³ Zanje se je na Slovenskem zavzemal Mihael Vošnjak in zanje sestavil pravila za slovenske potrebe. Povzel je idejo Hermana Schulze-Delitzscheja, ki je ustanovil prvo posojilnico, namenjeno zlasti obrtnikom (Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 20).

⁴ Friedrich Wilhelm Raiffeisen je bil župan v več nemških krajih. Bil je sodobnik Hermana Schulze-Delitzscheja, vendar se je posvetil ustanavljanju posojilnic predvsem za kmečko prebivalstvo, ki ni razpolagalo s tolikšnimi vsotami denarja kot obrtniki in trgovci (Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 20, 21).

Hranilnice, imenovane Cassa di Risparmio, javne ustanove, katerih upravitelje so imenovalе občine in osrednja rimska vlada, so pričele ustanavljati podružnice v večjih krajih. Prej obstoječe posojilnice so se morale z njimi združiti ali so jih kar ukiniли, hranilnice pa so prevzele njihove kliente. Na sestanku tajnikov fašističnih zvez iz obmejnih pokrajin junija 1927 so sprejeli spomenico, v katero so med drugim zapisali, da je treba »naglo vsrkati drugorodne kmečke posojilnice, ki so glavne postojanke slovenske politične obrambe«,¹⁰ oziroma, kot je poročala *Goriška straža*, katere uredniki sicer zapisanemu niso verjeli: »Vlada naj razpusti vsa še živeča slovanska društva in naj jim zapleni premoženje.«¹¹ A že v dneh, ki so sledili, je vlada začela z razpuščanjem slovenskih in hrvaških društev. Tako je bila razpuščena tudi Zadržna zveza v Gorici, v katero je bila vključena posojilnica v Trnovem.¹² Slovenske posojilnice niso več igrale tako pomembne vloge kot v letih pred prvo svetovno vojno. V večjih središčih so poslovalnice odprle nekatere italijanske banke, ki so zadovoljevale potrebe tako vojske kot krajevnih oblasti in številnih priseljencev.¹³ Posojilnice niso zmogle močne konkurence italijanskega bančništva ter so druga za drugo sprejemale odločitev o likvidaciji.

Cassa di Risparmio di Fiume in priprave na gradnjo hranilnice v Ilirski Bistrici

Na Reki so šele sredi štiridesetih let 19. stoletja po zgledu drugih mest začeli razmišljati o možnosti ustanovitve denarnega zavoda. Leta 1842 je bila ustanovljena posebna komisija, ki naj bi preučila možnost in način ustanovitve take ustanove, kar pa ni obrodilo sadov. Leta 1846 je bila ustanovljena nova komisija, ki je predlagala nova pravila, po katerih naj bi za razliko od prejšnjih, po katerih naj bi ustanovni kapital prispevali posamezniki, to pot tega dalo mesto. Predlog je bil tema številnih in dolgotrajnih razprav, tako da je bilo šele leta 1858 odobreno delo Mestni hranilnici občine Reka (Cassa di Risparmio

Otroci Franca Jelovška ml.: Ada, Oskar, Artur, Ferruccio in Laval, ok. 1886.
Najmlajši Ferruccio je v dekliški oblekici
(iz arhiva Simone Kermačnar).

del Civico Comune di Fiume).¹⁴ Povečana gospodarska moč je leta 1883 omogočila gradnjo lastne rezidenčne palače na Reki, ki so jo zaradi velikosti in bogate opreme imenovali »Palazzo Modello«. Po priključitvi Reke Italiji leta 1924 je Cassa di Risparmio svojo dejavnost razširila po vsem Kvarnerju ter zgradila podružnice v Opatiji, Lovranu in Ilirski Bistrici.¹⁵ Celotne korespondence o poteku ter nadaljnjih postopkih v zvezi z gradnjo palače Cassa di Risparmio v Ilirski Bistrici v razpoložljivi dokumentaciji ni.

V izvlečku zapisnika sklepa župana ob asistenci tajnika Antonia Zaccarie so v zadevi hipotekarne pogodbe za gradnjo občinske stavbe¹⁶ poleg razlogov za gradnjo nove občinske stavbe navedeni podatki o gradnji stavbe Cassa di Risparmio. Občinska administracija je že dalj časa čutila potrebo po lastni stavbi za opravljanje svoje dejavnosti, saj so bile vse pisarne tedaj nameščene v zasebnih hišah. S Cassa di Risparmio z Reke je bilo dogovorjeno, da bo zgrajen reprezentativen arhitekturni kompleks, ki bo služil tako

¹⁰ Prav tam, str. 132.

¹¹ *Goriška straža*, letnik 10, št. 56, 20. 7. 1927, str. 2, »Ne verujmo«.

¹² Zadržna zveza v Gorici naj svojim članicam tudi zaradi pomanjkanja sredstev ne bi mogla nuditi uspešne pomoči, ki bi bila »za zagotovitev večjega razvoja in porasta potrebna«, zato je prefekt Goriške pokrajine »upoštevajoč 3. člen občinskega in pokrajinskega zakona, ki je bil potrjen s kr. Odlokom od 4. februarja 1915, šte. 148, delno spremenjen s kr. Odlokom od 30. decembra 1923, šte. 2839« odredil, da so upravni organi Zadržne zveze v Gorici razpuščeni. Samostojna slovenska Zadržna zveza je bila razpuščena v začetku leta 1928 (Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 133).

¹³ Prav tam, str. 163. Prvi svetovni vojni je sledila velika gospodarska kriza, tej pa množično izseljevanje. Italijani so ustanovili poseben zavod za preporod kmetijstva, Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie, ki je odkupil slovensko zemljo in na njej naseljeval italijanske priseljence. V okoliške vasi Ilirske Bistrice so naselili več kot 25 italijanskih družin (Stopar, *Ilirska Bistrica*, str. 13).

¹⁴ *Povjest Rijeke*, str. 190.

¹⁵ Cassa di Risparmio di Fiume, str. 5, 6.

¹⁶ HR-DARI-8, š. 1612, izvleček z dne 4. 5. 1929.

Zaris parcele št. 300, k. o. Ilirska Bistrica, po delitvi in z zarisom predvidene novogradnje (HR-DARI-8, š. 1612, 24. 4. 1929).

občinski stavbi kot podružnici Cassa di Risparmio v Ilirski Bistrici.

Za ta namen je tehnik Cassa di Risparmio, inženir Ferruccio Jelousheg,¹⁷ pripravil načrt. Sklenili so, da bosta stavbi zgrajeni na zemljišču, ki ga je od Ivane Novak kupila Cassa di Risparmio po ceni 22 lir za m². Celotno zemljišče je merilo 4080,36 m². Od tega naj bi ta obdržala 2124,50 m², medtem ko naj bi bila ostala površina namenjena gradnji občinske stavbe. Opisani so prostori, ki naj bi jih imela občinska stavba, ter cena za nakup zemljišča in gradnjo občinske

stavbe, ki naj bi znašala 662.665,52 lire. Ker občina s tem denarjem ni razpolagala, je bila prisiljena najeti posojilo pri Cassa di Risparmio. Začetni obrok od sedemdesetih naj bi odplačali 1. januarja 1930. Predvideno je bilo, da bo stavba, ki bi jo gradili za potrebe občine, imela v kleti bivališče za vratarja ter dodaten prostor, namenjen za strojne instalacije za centralno kurjavo, v pritličju deset prostorov za pisarne ter atrij, v prvem nadstropju stanovanje s petimi sobami z opremo in pet sob za pisarne ter čakalnico, v drugem nadstropju pa dve stanovanji s štirimi oziroma petimi sobami z opremo in uporabnim podstrešjem. Cassa di Risparmio je za gradbena dela pri lastni stavbi na dražbi kot najboljšega ponudnika izbrala podjetje Santo Pillepich, ki je ponudilo 8-odstotni popust na enotno dražbeno ceno. Naročnik se je zavezal, da bo prevzel tudi gradnjo občinske stavbe pod enakimi pogoji, takoj ko bo to odobril deželni upravni svet (Giunta Provinciale Amministrativa). Sklenjeno je bilo, da bodo nadzor nad izvajanjem del poverili tehniku Cassa di Risparmio, ostali sklepi pa se nanašajo

¹⁷ Ferruccio Jelousheg se je rodil 9. decembra 1884, umrl pa 10. decembra 1939. Bil je sin Franca Pavla Natalisa Jeloushega (1843–1916), trgovca in mestnega uradnika na Reki. Ime Pavel se nanaša na njegovega deda, ki je bil rojen leta 1759 v Vremskem Britofu na Krasu, tako kot tudi oče, slovenski ladjar in ljubljanski častni meščan, Franc Jelovšek st. (1798–1897) (Lukežič, *Fluminensia Slovenica*, str. 157–160, 272–276; Pahor, *Sto let*, passim). Gl. tudi rodovnik Roberta Fonde na: <https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&cp=franciscus+paulus+natalis&cn=jelousheg> (29. 5. 2023).

na pogoje, ki naj bi jih izpolnila občina glede financiranja v odnosu do Cassa di Risparmio.

Leta 1929 je notar Giovanni Cattunar iz Ilirske Bistrice Romeu Žagarju sporočil,¹⁸ da je zemljišče s parcelno št. 300, ki ga je Cassa di Risparmio kupila od Ivane Novak, geodet Ornig razdelil na parcele št. 300/1, 300/2 in 300/3. Zadnji dve parceli sta se povečali z vključitvijo dela parcel št. 303, 305/1, 305/2 in 306. Parcela št. 300/3 je s pogodbo 27. marca 1929 prešla v last Cassa di Risparmio in je segala od deželne ceste do posesti Schulz, od katere jo je delila zasebna cesta gospe Novak, medtem ko je bila parcela št. 300/2, ki je potekala vzporedno s parcelo št. 300/3, prodana občini.¹⁹

Leta 1930 med dokumenti zasledimo kupoprodajno pogodbo, s katero je prefektura na Reki z odlokom z dne 5. junija 1929 občino Ilirska Bistrica pobožala, da lahko kupi zemljišče Ivane Novak po ceni 43.028,92 lire.²⁰ Vrednost nepremičnine je tehnični urad finančne uprave v Trstu ocenil na 60.600 lir. O ceni so potekali pogovori med finančno upravo in županom, saj župan ni bil pripravljen sprejeti ocenjene vrednosti. Občina Ilirska Bistrica je v izogib nadaljnjemu sporu v odgovoru prefekturi na Reki »zaradi mirne vesti in v duhu pravičnosti« navedla dokončno kupoprodajno ceno zemljišča, in sicer 42.051 lir oziroma 21,50 lire za m², ter prefekturo zaprosila, naj pri finančnem uradu posreduje za mirno rešitev spora.²¹

Načrti za gradnjo Hranilnice in občinske stavbe

Sredi novembra 1929²² je Mestni tehnični urad občine Reka za območje Kvarnerske province (Corpo reale del genio civile)²³ na Prefekturo naslovil do-

pis, v katerem ugotavlja, da je Cassa di Risparmio na Reki prek svojega tehnika zagotovila projekt za gradnjo skupine stavb, od katerih bo ena v uporabi Cassa di Risparmio, druga Občine Ilirska Bistrica (Municipio di Villa del Nevoso), vmesna pritlična pa bo namenjena trgovinam. Projekt obsega sedem listov risb, tehničnega opisa, natančnega popisa ter dražbenega predračuna s tabelo cen. Pri tem bi bila zemeljska dela za ureditev zemljišča za gradnjo predvidena po dejanskih izvedenih delih, medtem ko je bilo vrednotenje zgradb predvideno v celoti, to je po kubičnem metru. Naročnik vseh del, tudi tistih, ki so se nanašala na gradnjo občinske stavbe, je bila Cassa di Risparmio na Reki.

Podatka, kdaj točno so z gradnjo pričeli, v arhivski dokumentaciji ni. Lokacija je bila skrbno izbrana ob glavni prometnici Reka–Trst, s pročeljem, obrnjenim proti mestu. Oblikovanje tako občinske stavbe kot Cassa di Risparmio v neohistorističnem slogu je enotno. Fasade obeh kril označuje izrazita plastičnost. Na stavbi razberemo na eni strani značilnosti zgodnjerenesane palače, na drugi pa primestne vile. Obcestni del pritličja obsega arkadni hodnik s stebri in šilastimi loki. Prvo nadstropje na fasadi je dvobarvno z izmenjujočima se svetlim in temnim odtinkom. Nadstropji sta ločeni s tankim, rahlo izstopajočim vodoravnim zidcem. Drugo nadstropje je dvodelno, zasnovano s spodnjim širokim temnim pasom iz opeke in venčnim pasom s poslikavo s cvetličnim motivom. Okna, bifore s kamnitimi delilnimi stebri in kamnito balustrsko ograjo, so v obeh nadstropjih. Pri tem so bifore prvega nadstropja s povezovalnim lokom in dodatnim reliefom v ločnem polju, v drugem nadstropju pa so enostavnejše. Stranski v drugem nadstropju imata še plitek balkon. Pritličje je členjeno s kvadri in ga členijo arkade odprtega hodnika, za njimi pa so vhodi v stavbo. Na vsakem kraku je po pet vhodov, ki so enako oblikovani kot oboki hodnika. Tlak arkadnih hodnikov je bil obložen s šesterkotnimi cementnimi dekorativnimi ploščicami v dvobarvni shemi z borduro.²⁴ Stebri imajo v kapitel. Na obeh zunanjih stranskih fasadah sta v prvem nadstropju na betonskih konzolah sloveča pomola. Vsak pomol ima triforo, v osi nad njo pa je bifora, pred katero je vrh pomola balkonček z balustrado. Zadnja fasada je preprosteje in funkcionalno oblikovana, z enostavnimi pravokotnimi okni. Streha obeh kril je štirikapna in položna, podprta z razmeroma zapleteno leseno venčno konzolno konstrukcijo.²⁵

¹⁸ Romeo Žagar je bil kasnejši vodja poslovalnice, ki je imela še dva zaposlena, Angela Carisija in Carla Kanobela, ter uradnika Roberta Carisija (*Guida generale di Fiume*, str. 52).

¹⁹ HR-DARI-8, š. 1612, dopis z dne 29. 4. 1929.

²⁰ HR-DARI-8, š. 1612, dopis št. 6938, 19. 7. 1930.

²¹ HR-DARI-8, š. 1612, dopis št. 2491, 6. 8. 1930.

²² HR-DARI-8, š. 1612, dopis št. 1035/2332.

²³ V času italijanske oblasti sta na območju Kvarnerske province oziroma v reški občini delovala dva pomembnejša tehnična urada. Najpomembnejši je bil Gradjanski tehnični urad (Mestni tehnični urad), ki je deloval kot samostojna tehnična oblast širokih usmeritev, vendar podrejena Ministero dei lavori pubblici (ministrstvu javnih del v Rimu). Ustanovljen je bil 1. novembra 1924, takoj po določitvi meje med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo na območju Reke. Do leta 1934 je bil njegov delovni naziv Corpo reale del Genio civile (šlo je za periferni državni organ z nalogo nadziranja javnih gradenj na periferni in lokalni ravni; uradnega prevoda oziroma ustreznih slovenskih sopomenk za pravilen dobesedni prevod ni). Nato je deloval pod imenom Ufficio del Genio civile a Fiume (Urad za gradbene zadeve na Reki). Drugi pomemben urad je bil Pokrajinski tehnični urad (Pokrajinski tehnični urad). Ustanovljen je bil 14. maja 1926 in je deloval pod imenom Provincia del Carnaro – Ufficio tecnico (Kvarnerska provinca – tehnični urad) oziroma kot Amministrazione provinciale – Ufficio tecnico (Administracija province – tehnični urad) ali tudi pod imenom Ufficio tecnico provinciale a Fiume (Tehnični urad province na Reki) (Kastelic, *Italijanska racionalistična arhitektura*, str. 87).

²⁴ Leta 2010 so vse tlake v okolici tako stavbe hranilnice kot občine izdelali na novo po projektih podjetja 3B arhitekti iz Ljubljane iz leta 2007. Betonske dekorativne ploščice so bile zaradi dotrajanosti nadomeščene z novimi kompozitnimi, izdelanimi po vzoru prvotnih.

²⁵ Opis je povzet po Kastelic, *Italijanska racionalistična arhitektura*, str. 92–93.

Umetelno izdelan napušč, sloneč na lesenih opornikih, in poslikani friz (foto: Eda Belingar, 2023).

V Državnem arhivu na Reki so ohranjeni tehnično poročilo, pogodba in predračuni tako za gradnjo poslopja Cassa di Risparmio kot občinske hiše in vmesnega povezovalnega dela, namenjenega trgovinam, v skladu z načrti, ki so bili izrisani v merilu 1 : 100. Napotki so zelo nazorni in natančni. Zemeljska dela, ki so bila obračunana posebej, naj bi izvajali na kakršnem koli terenu, tudi takem, ki bi zahteval razstrelitev. Vključevala bi odstranitev izkopanega materiala na javno odlagališče ali pa bi ga uporabili za oblikovanje trgov, cest ipd. Iz zemeljskih del so bili izključeni izkopi za temelje, ki so bili obračunani v skupni ceni objektov.

Natančno so bila popisana zidarska in tesarska dela. Zapisali so, da bodo za zidavo uporabili lokalni kamen, za namen uporabe primerno obdelan, ter cementno malto za temelje in klet, medtem ko naj bi preostali del stavb zidali z opečnimi zidaki z navadno malto v razmerju 1 : 3. Stebre in najbolj obremenjene dele zidave naj bi zidali z »malto bastardo«.²⁶ Zahtevali so, naj bo apno za zidavo starano vsaj šest tednov, pesek pa mešanica mletega apnenca in soške mivke. Izvajalec je bil dolžan uporabljati hidravlično apno. Za malto niso smeli uporabljati peska s primesmi gline ali soli. Pri grobih maltah za omete so lahko primešali pesek kot pri zidanju, pri maltah za fine

omete pa je bila obvezna raba čistega rečnega peska. Opečni zidaki so morali imeti zahtevane strukturne koeficiente, biti dobro in enakomerno pečeni ter brez vsakršnih soli. Uporabiti niso smeli niti opeke niti peska iz porušeni objektov.

Preklade oken in vrat naj bi bile armiranobetonske namesto običajnih lesenih ali železnih nosilcev. Podjetje je bilo dolžno predvideti dovolj prostora v zidavi za namestitve rolet, za odprtine oken in vrat, niš za odtok, vodovodne, električne ter cevi centralne kurjave, ki bodo vse podometne, zato ne bodo priznana nobena naknadna dela.

Na podstrešju obeh objektov je bilo treba izvesti izravnavo, na katero so namestili betonski rezervoar zunanjih mer 1,20 × 70 × 0,60 m, skrbno zaglajen tako znotraj kot zunaj s cementno malto in opremljen z bronastim odtočnim ventilom, ki ga bo mogoče zapirati, ter skrbno obzidan kotel iz emajliranega litega železa, ki naj bi služil kot kurišče. V armiranobetonskih tleh naj bi brezhibno in po vseh pravilih podometno namestili vse potrebne napeljave.

Za kritino naj bi uporabili ukrivljene strešnike (korce) odlične kakovosti, položene na plast katanizirane lepenke. Napušč, ki izstopa iz stene 1,60 m, naj bi bil podprt s stebri in podporniki, opirajočimi se na konzole iz umetnega kamna. Glave opornikov naj bi bile oblikovane po vzorcu, ki ga mora odobriti uprava. Oporniki in ves uporabljen les je moral biti zdrav, dobro sušen in enakomernega prereza 16 x 21 cm. Ostrešje naj bi bilo leseno ali iz lesa in železa, v vsakem primeru pa računano na obtežbo kritine in snega 150 kg/m² poleg običajne pričakovane

²⁶ Malta bastarda je cementna malta za pozidavo, izdelana na osnovi hidravličnega veziva, pretežno hidravličnega apna in posebnih dodatkov. Zaradi visoke mehanske trdnosti je primerna tudi za pozidavo nosilnih sten (<https://www.fornacigrigolin.it/sl/costruzione-tradizionale/malte-del-piave/malta-bastarda.htm>) (1. 6. 2023).

Križni oboki arkadnega hodnika pred vhodom v stavbo. Predviden zgrafitni okras ni bil izveden (foto: Eda Belingar, 2023).

obremenitve pritiska vetra. Deske debeline 25 mm so morali na vidnem delu napušča skrbno obdelati. Celotno ostrešje so morali trdno pritrčiti na tla podstrešja, da bi preprečili morebitno premikanje zaradi vetra.

Slog fasad, dveh stranskih in sprednje, so v načrtu opredelili kot »neoflorentinski«. Štebri, katerih jedro naj bi bilo po izračunu izdelano v armiranem betonu in naj bi v pritličju tvorilo arkadni hodnik, zidava vse do višine niza v prvem nadstropju, vsi izstopajoči robovi, okenske police, okvirji oken, balkoni, parapeti nosilci, ki podpirajo napušč in venec nad zgrafitnim²⁷ frizom, ter vsi okrasni deli naj bi bili iz fino štokanega umetnega kamna in dekorativno opremljeni z gladko obdelanimi robovi.

Fasada vmesnega dela (trgovin), notranji del arkad in prvo nadstropje treh fasad obeh večjih objektov naj bi bili izmenično barvani z dvema harmoničnima barvama, ki naj bi ju določilo vodstvo na podlagi odobrenih vzorcev. Drugo nadstropje naj bi

bilo iz izbranih opečnih zidakov, predhodno opranih z razredčeno solno kislino, na vidno lice postavljenih v vzorcu antičnega križa in zastičenih s cementno malto. Lahkoten in umirjen zgrafitni okras naj bi krasil tudi robove križnih obokov arkadnih hodnikov. Zadnja fasada naj bi bila izvedena v malti z enostavnimi navezavami na vence in izstopajoče zidce glavne fasade.

Podporni zidovi dvorišča kot odprtega prostora, ki gleda na glavno cesto, naj bi bili iz rustikalno obdelanih in v nepravilne vrste položenih kamnov, zidanih s cementno malto. Enako naj bi bil zidan talni zidec objektov, pa tudi fasada kleti, ki gleda na dvorišče. Vrh podpornih zidov naj bi bil debeline 25 cm in s 7 cm širokim previsnim nosom, izdelan iz grobo špičnega lokalnega sivega kamna z gladko obdelanimi robovi. Slopi, med katere naj bi bila nameščena preprosta, a čedna železna ograja, naj bi bili izdelani iz enakega in enako obdelanega kamna.

V zidarska dela je bila zajeta vsa pomoč in vgradnja kamnitih elementov, delo monterjev, kleparjev, kovačev idr. Podjetje, ki je dela izvajalo, ni bilo upravičeno do dodatnega plačila. Podjetje je bilo dolžno izvesti izolacijski sloj preko celotnega temeljnega zidu, ki je moral biti popolnoma raven in čez katerega je bila nanescena plast asfalta v debelini 1–1,5 cm. V ceno zidarskih del so bile vštete tudi okenske površine. Okenske površine in niše, ki so merile 4 m² ali več, so bile iz obračuna zidave izvzete, obračunali so le preklade.

Podjetje je poskrbelo tudi za namestitvev kljuk za zaveso ob vsakem oknu v stanovanjih in pisarnah, in to pred začetkom sobopleskarskih in slikarskih del. Vključeni sta bili tudi dostava in namestitvev kljuk za obešanje lestencev v sredini posameznega prostora, razen tam, kjer v tehničnem poročilu ni bilo predvideno drugače.

Tudi prostori s centralno kurjavo naj bi imeli ustrezno število dimnikov. Dimna tuljava naj bi bila obzidana z opečnim zidom debeline vsaj 14 cm. Zunanja stran dimnikov nad streho naj bi bila zastičena s cementno malto. Prekriti naj bi bili z dvokapno kamnito strešico z utorom za odtok vode.

Posebej so opisana kamnoseška dela. Poleg elementov v umetnem kamnu²⁸ naj bi bile iz kraškega apnenca s fino krempo²⁹ obdelane vse stopnice zunanjih stopnišč, ki vodijo na trg pred stavbami, pragovi arkadnih hodnikov, vhodi v trgovine, izhodna vrata na dvorišče in dostopna stopnišča do njih, dostopna vrata na balkone in terase ter notranje stopnice med

²⁷ Sgraffito (it.) je tehnika stenskega slikarstva z izpraskavanjem. Surovo ometano zidno površino so običajno prekrili s temnim ometom, vse skupaj še enkrat ometali s svetlim beležem ter v ta drugi, še svež sloj po pripravljenih risbah izpraskali okras ali upodobitev. Če je bilo barvnih slojev več, je nastal večbarvni zgrafito (Menaše, *Evropski umetnostno zgodovinski leksikon*, str. 1967).

²⁸ Umeten dekorativen kamen je izdelan iz cementa, naravnega agregata ter dodatkov, ki izboljšajo lastnosti betona. Na Cassa di Risparmio je površina fino štokana.

²⁹ Fina krempla je zobato kladivo z eno vrsto manj kot 1 cm velikih, trikotno oblikovanih konic na obeh straneh udarne površine, ki se uporablja za izdelavo zaključnih površin izdelka iz naravnega kamna in obdelavo vbočenega krožnega profila (*Kamnarski terminološki slovar*, str. 35).

Iz umetnega kamna so bili zelo kvalitetno izdelani vsi predvideni elementi, tudi stebri arkadnih hodnikov (foto: Eda Belingar, 2023).

kletjo in pritličjem. Profilacijo vseh stopnic iz pritličja do podstrešja podestov, pragov oken in vhodov pod arkadami naj bi podalo vodstvo. Prednje in stranske strani naj bi bile zglajene in polirane, zgornja površina pa fino obdelana s fino krempo. Iz istega kamna in s polirano površino naj bi bila obdelana pomivalna korita zunanjih mer $0,85 \times 0,45$ m. V vsaki kuhinji naj bi bila v steno vgrajena kamnita polica dimenzij $0,70 \times 0,25 \times 0,20$ m (zunanje mere $0,30 \times 0,25 \times 0,20$ m), ki naj bi služila kot podstavek za sekanje drv. Izdelana naj bi bila iz kraškega apnenca z gladko obdelanimi robovi in obdelana s fino krempo.

Kovaška dela so obsegala izdelavo ograj, rolet, okenskih ograj, okvirjev stekel nadsvetlob ter varnostnih vrat Cassa di Risparmio. Ograja, nameščena med kamnitimi slopi nad podpornim zidom trga pred stavbami ob glavni cesti, naj bi bila iz kvadratnega železa ali železnih cevi ustreznih dimenzij in teže najmanj 40 kg/ml, razdeljena v polja z mrežo, ki naj bi jo potrdilo vodstvo. Ograja notranjih stopnic in terase nad arhivom naj bi bila izdelana po risbah iz kvadratnega železa in ploščatega železa ustreznih debeline ter teže najmanj 32 kg/ml, opremljena s poliranim lesenim držajem.

Okna pritličja obeh poslopij in štirih vrat trgovin naj bi bila opremljena s kovinskimi roletami, po možnosti z jekleno mrežasto konstrukcijo in trdnostjo,

ki jo mora odobriti vodstvo. Za dve veliki okni in vrata stavbe Cassa di Risparmio ter štiri velika okna mestne hiše so predpisali notranje upravljanje rolet z odstranljivo ročico. Podjetje bi lahko rolete štirih velikih oken občinske stavbe zamenjalo s fiksnimi ograjami, izdelanimi v neoflorentinskem slogu, seveda z odobritvijo vodstva. V tem primeru naj bi bila lesena okna z enojno zasteklitvijo. Okna pisarn Cassa di Risparmio, ki gledajo na stransko fasado ali dvorišče, naj bi bila opremljena s preprostimi, a ličnimi kovanimi ograjami iz kvadratnega železa profila 20×20 mm in spojnim ploščatim železom, izdelanimi po zavarovalniških predpisih. Ogrodje stopniščne kletke iz železnih nosilcev, spojenih z vijaki in maticami, bi lahko podjetje nadomestilo z armiranim betonom.

V atriju vsake stavbe naj bi svetlobo zgornjih križnih hodnikov omogočala nadsvetloba. Ta naj bi bila dvojna, zgornja z močnim železnim okvirjem okvirjene plošče kaljenega stekla tipa »Luxfer«, ki naj bi lomile svetlobne žarke, hkrati pa bile z zgornje strani pohodne, nosilnosti 220 kg/m^2 . Spodnja, zgolj dekorativne narave, naj bi bila opremljena z barvnim ornamentnim steklom.

V atriju stavbe Cassa di Risparmio naj bi bilo dvoje dvojnih notranjih varnostnih vrat, izdelanih iz železne pločevine, debeline 5 mm na močnem okvirju in s trojnim zaklepanjem s ključem tipa »Yale«. Pred vsakim vhodom mora biti nameščena železna rešetka. Večji, dimenzij $0,60 \times 1,00$ m, snemljivi in postavljeni v poseben železen okvir in z zbiralnikom deževnice, naj bi bili montirani pred atrija obeh poslopij.

Za vsa mizarska dela je bila predpisana uporaba kakovostnega jelovega lesa brez napak in dobro sušenega, razen za velika okna in vhodna vrata pod arkadnimi hodniki, ki naj bi bila na notranji strani iz jelovine, na zunanji strani pa hrastova. Okna naj bi bila vsa dvokrilna, opremljena s švedskimi vroče impregniranimi žaluzijami, razen tistih na stopniščih z enojnimi okni in brez rolet. Okovje naj bi bilo s trojnim zaklepanjem, zgornji del naj bi bil polpremičen. Podjetje je bilo dolžno izdelati vzorec okna, ki naj bi ga potrdilo vodstvo. Vrata in notranja vrata naj bi bila zrcalna in opremljena z enostavnimi profili. Tudi potrebne okenske okvirje je morala pred vgradnjo potrditi uprava, ki je morala biti zelo stroga in nepopustljiva glede uporabljenega lesa in izvedbe oken na splošno. Posebno pozornost je moralo podjetje posvetiti natančnemu zapiranju oken in vrat zaradi vlažne in hladne klime v mestu. Predpisana je bila oprema rolet. Okenske deske iz bukovega lesa naj bi bile polirane, pritrjene z medeninastimi vijaki z okroglo glavo na podlago. Držalo stopniščne ograje naj bi bilo iz parjene bukve, polirano in z utorom na spodnji strani za montažo na ograjo.

Mizarska dela naj ne bi obsegala izdelave in montaže dveh vhodnih vrat v prostore Cassa di Risparmio in tistih v davčno blagajno, ki naj bi jih izdelala

Cassa di Risparmio sama. Kleti naj bi bile pregrajene z lesenimi ograjami, sestavljenimi iz pribitih letvic 5 x 2,5 cm, z vmesnimi 5 cm širokimi režami. Vsak pomožni prostor mora biti opremljen z vrati na močnih tečajih, z zapahom in ključavnico.

Predpisano je bilo tlakovanje. Talne obloge na celotnem dvorišču za objekti, v kletih in na podstrešju naj bi bile postavljene na 10 cm debelo podlogo betona v razmerju 1 : 6, prekrita s cementno zagla-jeno in valjano malto v razmerju 1 : 3 ter debeline 1,5 cm. Na dvorišču, v kotlovnici za centralno ogrevanje in sploh povsod, kjer zahtevajo predpisi, naj bi bili izdelani odtoki, opremljeni z litoželeznim ventilom in zbiralnikom, prekritim z železno rešetko.

Prekrivna malta naj bi bila na podstrešju nanese-na neposredno na armiranobetonska tla. V sobah in vseh pisarnah ter prostorih, namenjenih bivanju, naj bi bil na tleh hrastov parket prve kvalitete, položen na podlago, sestavljeno iz letvic ali desk povprečne širine 8 cm, razporejenih na armiranobetonsko ploščo v razmiku ok. 8 cm. Letvice parketa so morale sloneti na vsaj treh podložnih letvicah, tako da so morale biti dolge vsaj 50 cm. V treh točkah morajo biti pribite na spodnji pod in postavljene tako, da bo linija, ki jo tvorijo konci letvic, pravokotna na smer desk. Kjer ni bila predvidena armiranobetonska plošča, naj bi bile postavljene na s katranom zaščitene tramčičke 8 x 8 cm. Sobice za pomožno osebje in vratarnica naj bi bile tlakovane s talnimi ploščicami, položenimi na neobdelana tla. Verande, atriji in stopniščni podesti naj bi bili tlakovani z dekorativnimi keramičnimi ali cementnimi ploščicami. Izbrane vzorce mora potrditi vodstvo, pri čemer bodo bolj dekorativne ploščice izbrane za atrije, manj pa za podeste stopnišč in verande. Prostorji Cassa di Risparmio in Esattoria (davkarije), namenjeni javnosti, naj bi bili tlakovani z marmornimi ploščicami, ki naj bi jih podjetje kupilo od Cassa di Risparmio na Reki. Vsi ostali prostori naj bi bili tlakovani v teracu (terazzo veneziano), ki ga obkroža barvni pas. Tega bo lahko podjetje nadomestilo z betonskimi ploščicami z obrobo. Teraso in prostore za čistila naj bi tlakovali z litim in peskanim asfaltom debeline 2 cm. Podlaga mora imeti naklon vsaj 1 % za odtok vode.

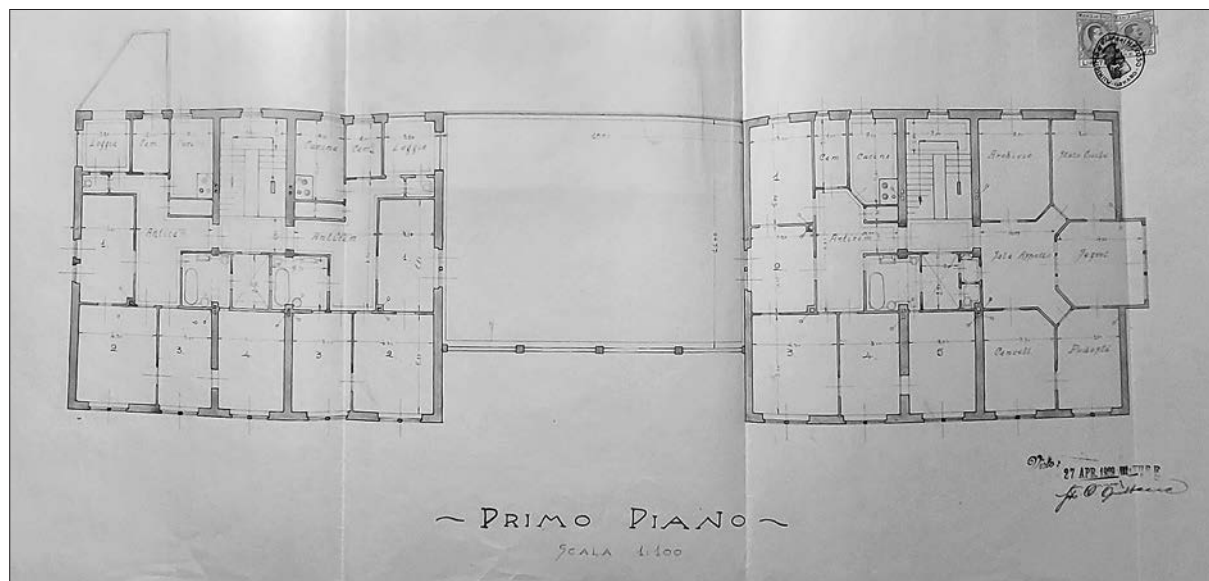
Posebno poglavje je posvečeno kleparskim izdelkom. Tako je bil predpisan premer straniščnih odtočnih cevi 125 mm, vseh ostalih 100. Te cevi niso smele služiti za odtok deževnice. Cevi naj bi bile litoželezne in vgrajene v zidu za zaščito pred zmrzaljo, na spodnjem delu pa zaključene z revizijsko vrtino in dvojnimi pokrovom. Priključne cevi med umivalniki, kadmi in školjkami naj bi bile svinčene in ustreznega premera. Sanitarna oprema, kot so straniščne školjke, umivalniki, kadi in ostalo, je morala biti domače proizvodnje. Straniščne izplakovalnike je izbralo vodstvo med predlaganimi s strani družbe. Vgradne vodovodne cevi so morale biti iz pocinkane železa tipa Mannesmann ali svinčene.

*Notranje stopnišče s kovano ograjo
(foto: Eđa Belingar, 2023).*

Žlebove so morali izdelati iz pocinkane pločevine primerne debeline (št. 24). Zunaj naj bi bili pocinkani, znotraj dvakrat prebarvani z rdečim minijem, obešeni na kljukice 30 x 5 mm. Strešne obrobe, obrobe dimnikov ipd. naj bi bile razvite širine 33 in 50 cm, izdelane iz pocinkane pločevine št. 13. Odtočne cevi, izdelane tako kot žlebovi, naj bi imele premer 15 cm in bile obešene pod napuščem z ustreznimi policami, preprosto dekorirane v skladu s stilom fasade, ali železnimi pritrdilnimi palicami, 25 x 4 mm. Spodnji del teh cevi naj bi bil v višini 1,60 m iz litega železa. Stik naj bi bil okrašen s pocinkano pločevino. Za osvetlitev podstrešja naj bi bilo na vsakem objektu nameščenih šest strešnih oken iz pocinkane pločevine, velikih 48 x 70 cm in zaprtih z rebrastim steklom. Podani so bili tudi napotki za izvedbo kanalizacije.

Centralno ogrevanje z radiatorji naj bi bilo vgrajeno le v pritličju stavbe Cassa di Risparmio in v celotni občinski stavbi. Merilo za ogrevanje na +18 ° naj bi bila zunanja temperatura -15 ° ob burji. Za ogrevanje stanovanj, kleti, prvega in drugega nadstropja stavbe Cassa di Risparmio in pritličja, namenjenega trgovinam, naj bi podjetje namestilo eno peč v bivališče vrtarja, dve peči za trisobna in štiri peči za štirisobna stanovanja ter po eno peč v vsako trgovino. Peči naj bi bile keramične in naj bi imele za kurivo tako drva kot premog. Omenili so, da lahko podjetje kotel za centralno kurjavo kupi pri Cassa di

Načrt prvega nadstropja za predvidene novogradnje (HR-DARI-8, š. 1612, 24. 4. 1929).

Risparmio z Reke, kjer so nedavno posodobili sistem ogrevanja. Podana so še navodila in karakteristike za kurišča v kuhinjah.

Predpisana stekla za vsa okna so bila tipa Solin, debeline 3 mm, razen za okna in vrata v pritličju pod arkadami ter okna in vrata trgovin, ki so morala biti debela 6 mm in umetno nameščena. Za vhodna vrata stanovanj naj bi uporabili dekorativna stekla, zavarovana z letvicami in po načrtih, ki jih bo izbralo vodstvo. Enako steklo naj bi uporabili za notranje okno stranišč oziroma kopalniških stranišč.

Predpisali so tudi slikopleskarska dela. Prostor, namenjena Cassa di Risparmio in davčni upravi, ter atrija obeh stavb naj bi bili zmerno in preprosto okrašeni s štukaturami v mavcu. Okrašene naj bi bile stene in stropi ter lupinaste strukture.

Na mestih, kjer naj bi visele svetilke, naj bi bili stropi okrašeni z rozetami. Okrasitev naj bi bila skromnejša v pisarniških prostorih in nekoliko bogatejša v tistih, namenjenih javnosti. Talni zidec naj bi bil v višini 1 m obložen s sijajno štukaturo v izbrani barvi, opremljeno s podnožjem in okvirjem iz umetnega kamna, skupne višine 1,45 m. Enako velja za dva prostora Cassa di Risparmio in davčne uprave, namenjena strankam. Slikarsko naj bi bila zmerno in preprosto okrašena z mavcem z dodatkom kleja.

Vsi ostali prostori morajo biti poslikani z mavcem z dodatkom kleja v vzorcih, ki jih izbere vodstvo glede na namembnost prostorov. Sobe naj bi bile tretjinsko poslikane z eno barvo, s podstavkom in črto, dvotretjinsko pa okrašene z vzorci, izdelanimi z največ petimi modeli, s podstavkom in črto. Izjema so kuhinje, stranišča in kopalnice, ki naj bi bile barvane z apnom. Za barvanje fasade ali dela fasade je obvezen dodatek sorazmerna količina olja, da je barva bolj odporna na vremenske vplive.

Vsa vrata in okna naj bi bila po natančnem kitanju in brušenju pobarvana s tremi nanosi lanenega olja in naknadno barvana z belim emajlom. Isto velja za talne zidce, višine 1,60 m, v vseh kuhinjah, kopalnicah, straniščih in predsobah. V vratarnici naj bi belo obarvanje zamenjali s preprostimi tremi nanosi oljne barve. Vhodna vrata na fasadi, ki gleda na stopnišče, okna le-teh, vsa vrata in okna prostorov, ki se uporabljajo kot pisarne ali trgovine, naj bi bila barvana s tremi nanosi oljne barve ter naknadno lužena in flodrana v vzorcu hrasta. Vrata in okna v kleti naj bi bila pobarvana s tremi nanosi barve, ki jo je bilo treba še definirati. Vsi okvirji oken, ki gledajo na zunanjo stran, naj bi bili barvani s tremi nanosi oljne barve v rdečkastem odtenku, ki ga bo določila uprava na osnovi prej izdelanih vzorcev. V isti barvi, a v treh odtenkih, naj bi bili pobarvani spodnji deli napušča in opor. Vse železne ograje naj bi bile barvane. Na osnovni rdečkast premaz, minij, naj bi bila nanesena dva sloja jekleno modre barve, isto velja za okovje rolet itd.

Sledijo natančna navodila za izdelavo električne podometne napeljave ter popis svetil. Svetilka, sestavljena iz enostavnega nosilca z belo pobarvano kovinsko ploščo, naj bi bila nameščena v prostor vsake stavbe, in sicer dve v kleti, po ena v shrambi trgovin pod zemljo, na vsako podstrešje dve, na podest stopnic kleti ena in ena v shrambi za čistila.

Enostavna stropna luč z motnim dekorativnim steklom naj bi bila montirana na vsak podest stopnišča. Dekorativna stropna svetilka s premerom 40 cm naj bi bila v atrijih; po tri luči iz kovanega železa, viseče na kratki verigi, naj bi namestili v arkadni hodnik ter stenske svetilke iz belega porcelana na preprostem nosilcu v vse dodatne prostore v stavbah, kot so garderobe, lože, stranišča in predsobe, skupaj 25 v stavbo Cassa di Risparmio in 16 v občinsko stavbo.

Poslopji Cassa di Risparmio z ohranjenim napisom na pročelju in sosednje občinske stavbe (iz arhiva Primoža Rojca).

Na koncu so zapisana splošna pravila, ki jih je bilo treba upoštevati pri gradnji. Podjetje je moralo predložiti vodstvu v odobritev vse materiale in predmete, ki naj bi jih uporabilo pri gradnji, kot so stranišča, umivalniki, izplakovalniki, lončene peči, svinčeni sifoni, ploščice, kompletni vratni in okenski okvirji, vratne in okenske kljuge, ključavnice, Bergmannove cevi, električne žice, stikala, konektorji, stropne luči, kaminske lopute, kadi, medeninaste rozete, hrastov parket ...

Za vsa dela v zvezi z gradnjo naj bi poskrbelo podjetje. Vodstvo Cassa di Risparmio naj bi bilo pri preverjanju kakovosti izvedbe gradbenih in drugih del popolnoma nepopustljivo pri zahtevah, da so vsa dela in vgrajeni materiali najvišje kakovosti. Dela so morala biti izvedena v pogodbenem roku. Objekti so morali biti popolnoma dokončani in vseljivi.

Po koncu gradnje je bilo podjetje dolžno ves odpadni material odstraniti z gradbišča in iz objektov. Prav tako je moralo z gradbišča odstraniti eksploziv, barake, ograje, deske itd., morebitne luknje ali jame pa zapolniti in skrbno poravnati.

Podjetje je moralo v vseh pogledih upoštevati navodila vodstva ter voditi gradbeni dnevnik in knjigo obračunskih izmer. Vsa nepredvidena dela so obračunali po prvotnem predračunu.

Izvajalca za izvedbo del, potrebnih za gradnjo dveh stavb za pisarne in stanovanja ter vmesnega pritličnega dela, namenjenega trgovinam, vključno z zemeljskimi deli, so izbirali na dražbi, za katero so

pripravili posebne, zelo natančne razpisne pogoje. Na dražbo so se lahko priglasila vsa podjetja iz pokrajine, ki so bila registrirana najmanj šest mesecev in so imela usposobljenega inženirja za vodenje gradnje. Navesti so morala ceno, po kateri so bila pripravljena izvesti dela, in to zapisano s števkami in besedami. Z izjavo so morala potrditi popolno poznavanje gradbenih načrtov, razpisnih specifikacij in tehničnega opisa. Podjetje ali več podjetij, ki bi prevzela delo, ne smejo v celoti oddati dela podizvajalcem, pač pa le tista specifična dela, za katera niso usposobljena. Obenem je podjetje dolžno upoštevati navodila in predpise naročnika, Cassa di Risparmio z Reke. Izvajalec je bil dolžan izvajati dela po predpisani časovnici, ki jo je določil odgovorni inženir, in jih končati v sedmih mesecih po začetku gradnje. Za vsak dan zamude bi podjetje moralo plačati 500 lir. Zanimiv je člen, ki navaja, v katerih primerih je upravičena zamuda zaradi višje sile, kot so hude atmosferske motnje, potresi, vojne in splošne stavke v gradbeništvu. Podjetje je bilo dolžno voditi delavniški dnevnik. Tehnično vodenje gradnje je bilo izključno v rokah tehničnega inženirja Cassa di Risparmio in le spremembe, ki bi jih potrdil, so lahko predmet dodatnih del. Le on in Cassa di Risparmio sta si lahko pridržala pravico potrjevati vzorce materialov, vratnih in okenskih okvirjev ter drugih detajlov, pa tudi kvaliteto materialov ter brezhibno in kvalitetno izvedbo.

Posebno pozornost so posvetili izboru delavcev in pomočnikov. Predpisali so pogoje, ki so jih morali

izpolnjevati. Bili naj bi primerno usposobljeni in inteligentni. Podjetje jih je lahko takoj odpustilo v primeru neposlušnosti ali nesposobnosti za delo. Ravno tako so poudarjali kvaliteto vseh materialov, uporabljenih pri gradnji ali oblikovanju stavb. Nabaviti so jih morali tam, kjer je bilo predpisano v tehničnem poročilu, sicer so sledili penali. Podjetje je bilo dolžno poskrbeti tudi za vse zaščitne ukrepe. Določen je bil način izplačila, in sicer naj bi bilo 45 % pogodbene cene izplačano po končanju »surove konstrukcije«, po vgradnji oken in vrat, cevi, stropov in sten, vključno z ometom, nadaljnjih 20 %, po zaključku polaganja tlakov, pleskanju prostorov, dekoraciji fasade, montaži kopalnic, sanitarij, kuhinj itd. 10 % in po tehničnem pregledu zadnjih 15 %. Predvideli so tudi pogoje v primeru smrti lastnika podjetja.

Celotna gradnja je bila ocenjena na 1.273.605,10 lire. Koliko je znašala končna cena po izgradnji, ni znano. Kot podružnica Cassa di Risparmio di Fiume je hranilnica v Ilirski Bistrici že zavedena v seznamu italijanskih hranilnic v letih 1929–1930.³⁰

Sklep

Palača nekdanje Cassa di Risparmio je še danes ena najprezentativnejših gradenj v mestu. Da so stavbo gradili po načrtih in upoštevali predpisana navodila, dokazuje dejstvo, da jo lahko še danes označimo kot kvalitetno gradnjo. Že zunanjo podobo v izbranem slogu je poudarjena nacionalistična nota graditeljev. Hkrati so z gradnjo, ki je bila za tisti čas zelo sodobna in z uporabo modernih materialov, v mesto vnesli nove standarde gradnje, ki pa niso imeli širšega odmeva. Cassa di Risparmio di Fiume je bila kot lastnica nepremičnine v zemljiško knjigo vpisana 22. junija 1929. Leta 1950 je nepremičnina postala splošno ljudsko premoženje, katerega upravni organ je bila Narodna banka FLRJ, glavna centrala Beograd. Podružnica Ilirska Bistrica Komunalne banke Koper je postala nova upravna septembra 1958.³¹ Danes ima v stavbi prostore ilirskobistriška poslovalnica banke Intesa Sanpaolo Bank, ki je po prevzemu leta 2007 nasledila prejšnjo uporabnico prostorov v družbeni lastnini, bistriško podružnico Banke Koper.³²

³⁰ *Dizionario*, str. 519. Domačin in ljubiteljski zgodovinar Janez Ličan pravi, da naj bi se med gradnjo del občinske stavbe zrušil, zaradi česar so dela za določen čas prekinili. Ali to drži in kako je to vplivalo na gradnjo hranilnice, nimamo podatkov.

³¹ Zemljiška knjiga Ilirska Bistrica, z. k. v. 459.

³² Leta 1955 je bila z namenom spodbujanja regionalnega gospodarstva ustanovljena Istrska komunalna banka, ki se je leta 1961 preimenovala v Komunalno banko Koper. Leta 1978 se je vključila v sistem Ljubljanske banke – Združene banke kot LB Splošna banka Koper. Leta 1992 se je osamosvojila kot Splošna banka Koper, čez tri leta pa je spremenila ime v Banka Koper. Leta 2002 je italijanska banka Sanpaolo IMI, S. p. A., postala večinski delničar Banke Koper, leta 2007 pa je Banka Koper postala članica skupine Intesa Sanpaolo (Štiblar, *Bančništvo*, str. 275).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

HR-DARI – Državni arhiv u Rijeci
HR-DARI-8, Riječka prefektura

Zemljiška knjiga Ilirska Bistrica, z.k.v. 459.

USTNI VIR

Janez Ličan (1944), Ilirska Bistrica.

ČASOPISI

Goriška straža, 1927.

LITERATURA

Beltram, Vlasta: Življenje med svetovnjima vojnama. *Občina Ilirska Bistrica* (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica: Občina Ilirska Bistrica, 2011, str. 130–143. *Cassa di Risparmio di Fiume*. Roma: Tipografia delle Terme, 1937.

Čibej, Nada: *Denarni zavodi cone B in cone B STO in njihov vpliv na gospodarstvo na Primorskem in v Sloveniji 1945–1956* (magistrsko delo). Ljubljana, 2004.

Dizionario delle Banche, Banchieri e Casse di Risparmio d'Italia. Ancona: U. Gozzini, 1929.

Guida generale di Fiume e provincia di Carnaro, anno 1937–1938. Fiume: Stabilimento tipografico de »La vendetta d'Italia«, 1937.

Kamnarski terminološki slovar. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2022. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506874>.

Kastelic, Emilija: *Italijanska racionalistična arhitektura v pasu Reka–Trst* (doktorska disertacija). Koper, 2016.

Krajevni leksikon Slovenije. Zahodni del Slovenije. Ljubljana: DZS, 1968, str. 90.

Lukežič, Irvin: *Fluminensia Slovenica*. Rijeka: Kulturno-prosvjetno društvo Bazovica, 2007.

Menaše, Luc: *Evropski umetnostno zgodovinski leksikon*. Bibliografski, biografski, ikonografski, kronološki, realni, terminološki in topografski priročnik likovne umetnosti zahoda v 900 geslih. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.

Pahor, Miroslav: *Sto let slovenskega ladjarstva 1841–1941*. Piran: Splošna plovba, 1969.

Povjest Rijeke. Rijeka: Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, 1988.

Stopar, Petra: *Ilirska Bistrica med letoma 1918 in 1941* (diplomsko delo). Ljubljana, 2021.

Štiblar, Franjo: *Bančništvo kot hrbtnica samostojne Slovenije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

Waltritsch, Marko: *Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem*. Gorica: Kmečka banka, 1982.

SPLETNI VIRI

Geneanet:

<https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&p=franciscus+paulus+natalis&n=jellouscheg>

Malta bastarda:

<https://www.fornacigrigolin.it/sl/costruzione-tradizionale/malte-del-piave/malta-bastarda.htm>

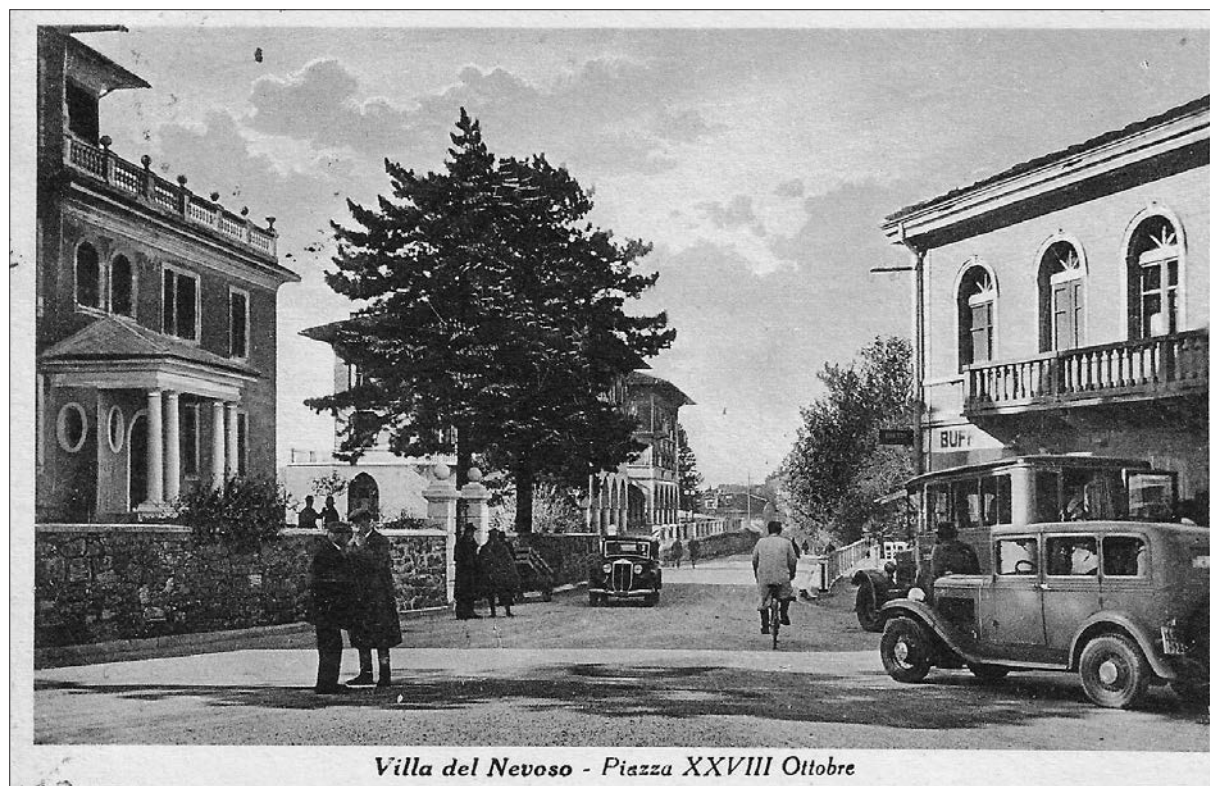
S U M M A R Y

Construction plans for the palace of the former Savings Bank (Cassa di Risparmio) in Ilirska Bistrica

The prominent craft and industrial life of Ilirska Bistrica enabled the development of accompanying activities, especially banking and lending. Financial institutions have always been among the first institutions to be put under governmental control. The same thing happened in Ilirska Bistrica upon its annexation to Italy after the end of the First World War. Bistrica region with Ilirska Bistrica judicial district, and the territory of the Istria, the former Austro-Hungarian crown land, belonged to the Province of Istria (with its capital in present-day Pula) until Rijeka (It. Fiume) was annexed to Italy in February 1924.

After that the new Province of Kvarner was established. In that period, the local savings bank, Cassa di Risparmio di Fiume, expanded its activity throughout Kvarner, building branch offices in Opatija, Lovran and Ilirska Bistrica. Part of the construction documents for the Ilirska Bistrica palace, which was a branch of Cassa di Risparmio di Fiume, are kept in the State Archives in Rijeka. First, on the fringes of the town raw land designated for construction was purchased. A municipal building and an intermediate ground floor tract dedicated to stores were also being built at the same time as the Ilirska Bistrica branch. The archival documents provide no information on when precisely the construction of the Savings Bank palace (Cassa di Risparmio), one of the most prominent public buildings in Ilirska Bistrica, began. The construction company Santo Pillepich won an open tendering as the best bidder. The construction work was performed in accordance with the plans from 1929 and signed by the then mayor, Carlo Ognibene. A detailed list of the intended works was compiled, as well as a technical report, the construction contract, and estimates, which are all presented in the article. The documents also stipulated the conditions that must be met by hired construction workers on one hand and the company and its contractors on the other. These pieces of information are of crucial importance for professionals in cultural heritage. The construction was very ambitious; it was highly advanced for that period and used modern materials. Furthermore, it also introduced new standards of construction in Ilirska Bistrica, which, however, did not gain widespread recognition. Today, the premises of former Savings Bank in Ilirska Bistrica (on Bazoviška cesta 18) are occupied by a branch office of Intesa Sanpaolo Bank, which succeeded a local branch office of Banka Koper after its takeover in 2007.

*Osrednji del Ilirske Bistrice na razglednici iz časa med obema vojnama
(brani: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).*

Urška Godina

mag. umetnostne zgodovine, Zagorje 48, SI-6257 Pivka
E-pošta: urskagodina@gmail.com

Sakralna umetnost Toneta Kralja na Primorskem.

Umetniška dela v cerkvah na Ilirskobistriškem

IZVLEČEK

Sakralna dela Toneta Kralja so v razponu od medvojnega obdobja do več desetletij po drugi svetovni vojni močno predrugačila cerkvene notranjštine na območju Primorske, kakor je bila zamejena med drugo svetovno vojno, med drugim štiri cerkvene prostore na Ilirskobistriškem: na Premu, v Ilirski Bistrici in Podgrajah. V dela za tamkajšnje cerkve je slikar kontinuirano vključeval slovenske, domačinske note, v nekaterih prizorih pa je neposredno izražal svojo kritiko okupatorja in njegovega nasilja, ki ga je utrpel slovenski narod. Povojna umetniška dela, ki so zajemala tovrstno tematiko, pa so nosila pomembno vlogo ohranjanja spomina na vojne dogodke na domačih tleh.

KLJUČNE BESEDE

Tone Kralj, umetnost 20. stoletja, sakralna umetnost, druga svetovna vojna, Prem, Ilirska Bistrica, Podgraje

ABSTRACT

TONE KRALJ'S RELIGIOUS ART IN THE LITTORAL. ARTWORKS IN CHURCHES IN THE ILIRSKA BISTRICA AREA

In the period between the interwar years and several decades after the Second World War, Tone Kralj's religious artworks greatly transformed the interiors of churches in the Littoral, as it was delineated during the Second World War, including four churches in the Ilirska Bistrica area, specifically, in Prem, Ilirska Bistrica, and Podgraje. While continuously imbuing his works for the said churches with notes of Slovenian vernacular culture, in a few scenes the painter also expressed his direct criticism of the occupier's violence against the Slovenian people. Kralj's postwar paintings that addressed the same topic played an important role in preserving the memory of wartime events that unfolded on Slovenian soil.

KEY WORDS

Tone Kralj, twentieth-century art, religious art, Second World War, Prem, Ilirska Bistrica, Podgraje

Uvod

Umetniško delovanje Toneta Kralja je ilirskobistriško območje v sklopu sakralne umetnosti zaznamovalo v času pred drugo svetovno vojno in po njej. Umetnik je ustvaril vrsto del za župnijsko cerkev sv. Helene na Premu leta 1921, za podružnično cerkev sv. Jurija v Ilirski Bistrici v štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja, za župnijsko cerkev sv. Petra v Ilirski Bistrici od petdesetih do začetka sedemdesetih let 20. stoletja ter za župnijsko cerkev Karmelske Matere božje v Podgrajah med letoma 1958 in 1960.¹ Cilj prispevka je predstaviti Kraljev sakralni opus v njihovih notranjščinah, ki ga sestavljajo stenske poslikave, samostojne slike, določen kiparski okras ter posamezni deli cerkvene opreme, poleg tega pa je umetnik ponekod poskrbel za večje predelave posameznih sklopov cerkvene notranjščine. Osvetljeni bodo prijemi, s katerimi je želel Kralj v omenjenih cerkvah svoje umetnine približati preprostemu človeku in kako je temu med drugim botrovala ena od ključnih značilnosti Kraljeve sakralne umetnosti v časovnem razponu od medvojnega obdobja do več desetletij po drugi svetovni vojni – vpletanje slovenskih, domačinskih not v umetniška dela, ki se kažejo v specifični ikonografiji, izboru motivov, barv ipd. Poleg prvin, ki zaznamujejo Kraljevo sakralno umetnost v cerkvah na Ilirskobistriškem, bodo predstavljeni tudi pristopi, s katerimi je slikar po zaključku vojne nadaljeval s svojo sakralno slikarsko tradicijo, ki jo je vzpostavil že pred njenimi začetki, in tako prek umetniških del še naprej obsojal okupatorjevo zatiranje v tem obdobju slovenske zgodovine. Obenem tovrstna motivika še danes služi ohranjanju spomina na trdno voljo domačega naroda, ki se je takrat boril za svojo domovino. Natančnejša obravnava Kraljevih umetnin v cerkvah na Ilirskobistriškem je sicer v določenih primerih precej otežena, saj so nekatere župnijske kronike, ki bi lahko njegovo umetniško dejavnost konkretneje opisale, izgubljene ali uničene. Tiste, ki so ohranjene, pa skupaj z drugimi obstoječimi arhivskimi viri o tamkajšnjih cerkvah omogočajo lažjo kronološko opredelitev tamkajšnjega Kraljevega ustvarjanja in ponujajo vpogled v takratno soočanje z umetnostnimi naročili za obravnavane cerkve.

Tone Kralj kot ustvarjalec sakralnih umetnin

»Takoj takrat, ko je Tone Kralj kot osmošolec šentviške gimnazije prvič nastopil v Jakopičevem paviljonu, se je predstavil kot dolgo zaželeni religiozni slikar, ki ima dovršiti veliko in ne labko nalogo, postaviti cerkveno sli-

karstvo spet enkrat na umetniško stopnjo, kot jo cerkev zasluži, in ga dvigniti od običajnega 'okrasa hiše božje' do aktivnega verskega činitelja, do resničnega posredovalca med dušo in naukom.«² Iz navedenega zapisa o nastopu Toneta Kralja na razstavi v Jakopičevem paviljonu leta 1920 je razvidno, da si je Tone Kralj za končno funkcijo, ki naj bi jo izpolnjeval njegov sakralni opus, zastavil visoke cilje. Raznovrstne dekoracije cerkvenih notranjščin po njegovi presoji namreč niso izpolnjevale namena, kakršnega je za cerkveno opremo imel v mislih umetnik sam. Stremel je k sakralni umetnosti, ki bi bila blizu vsakemu posamezniku, ki ne bi imela zgolj estetske funkcije, marveč bi tudi angažirala gledalca, da vzpostavi tesen odnos z umetninami, ki ga tam obdajajo. Na tej postavki je temeljilo Kraljevo cerkveno ustvarjanje v splošnem, dodaten pomen pa je ta težnja pridobila v obdobju fašizma pred drugo svetovno vojno in med njo, ko je umetnik s svojimi umetniškimi deli opremil cerkvene notranjščine na tedanjem področju Primorske.³ Tamkajšnja Kraljeva dela imajo namreč globljo namembnost, tj. narodno usmerjeno sporočilnost,⁴ saj je slikar v svetopisemske prizore pogosto neposredno vpletal vojno tematiko z namenom kritike nasilja vojnega sovražnika. Po vojni je Kralj take prijeme v snovanju slikarskih motivov še naprej uporabljal, le da ti takrat niso več le obsojali okupatorjevega nasilja, temveč so tudi – oziroma predvsem – pridobili vlogo trajnega spomina na vojne dogodke na območju tedanje Primorske.

Mara Kralj, življenjska sopotnica Toneta Kralja, je ob omembi močeve prve cerkvene poslikave na Ilirskobistriškem leta 1921 v premski župnijski cerkvi sv. Helene poudarila njegov boj proti italijanizaciji umetnosti na Primorskem: *»Ko je /.../ poslikal prvo cerkev na Premu, je spoznal, kakšna nevarnost grozi Primorski, saj je italijanska oblast hotela, naj bi vse cerkve opremili njihovi slikarji, da bi tudi tako poitalijančili ta del Slovenije. Ker ni hotel, da bi se to zgodilo, je garal od jutra do večera, da bi poslikal čim več cerkev.«⁵ Za razliko od večine drugih umetnikov, ki so zapustili Primorsko zaradi obstoječe in še naraščajoče vojne nevarnosti, se je Kralj v okviru sakralnega slikarstva posvetil izključno temu ozemlju. S tem je izkazal*

² Marolt, *Cerkvena dela*, str. 208.

³ S tem delom Kraljevega opusa so se v svojih besedilih ukvarjali Marijan Marolt (*Marolt, Cerkvena dela*), Milček Komelj (Komelj, Pogled; Komelj, *Med univerzalnostjo življenja*), Tosja Makuc-Kozina (Makuc-Kozina, *Oris umetnosti*), predvsem v slogovnem kontekstu je Kraljeva dela na Ilirskobistriškem obravnavala Irena Santoro (Santoro, *Slikarski opus*), med preostalim naborom del Kraljevega opusa pa jih je osvetlil Igor Kranjc (Kranjc, *Tone Kralj. Retrospektiva*). Verena Koršič Zorn (Koršič Zorn, *Tone Kralj*) se je ukvarjala s slikarjevimi sakralnimi deli v kontekstu določenega časa in okolja, tj. v zamejstvu med svetovnimi vojnami in med drugo svetovno vojno. Takratno Kraljevo ustvarjanje v cerkvah na Primorskem je podrobno obravnaval Egon Pelikan (*Pelikan, Tone Kralj*).

⁴ Vuk, *Pojav ekspresionizma*, str. 55.

⁵ Guzej-Šabadin, *Primorske ljudi*, str. 18.

¹ Berce, *Župnijska kronika*; Kranjc, *Tone Kralj. Retrospektiva*, str. 107–108, 116, 117; Pelikan, *Tone Kralj*, str. 86; ŽVDSK – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3703, map. Ilirska Bistrica, p. c. sv. Jurija; EID (EŠD): 3696, map. Ilirska Bistrica, ž. c. sv. Petra; EID (EŠD): 3902, map. Podgraje, ž. c. Matere božje; EID (EŠD): 3959, map. Prem, ž. c. sv. Helene.

empatijo do Slovencev, žrtev vojnega terorja, ki so s strani okupatorja utrpeli nehumane oblike nasilja s smrtnimi izidi, izgubili svojo lastnino zaradi ropanja, svoje domove zaradi požigov ter svoje bližnje zaradi zapiranja, interniranja in pobojev.⁶ Kralj je hkrati želel svojo umetnost, namenjeno cerkvam takratne Primorske, opredeliti kot nasprotni pol sovražnikovemu, italijanskemu narodu ter njegovemu umetnostnemu okusu. To namero je dosegel s posameznimi likovnimi prijemi, ki asociirajo na slovenstvo, kot so upodabljanje slovanskih svetnikov Cirila in Metoda, predstavljanje Marije kot zaščitnice slovenskega naroda pred okupatorjem, uporaba barv slovenske zastave ipd. Na ta svojstven umetniški način se je metaforično boril proti fašizmu in za ohranitev domovine, saj je bilo izražanje prek likovne umetnosti zaradi prepovedi slovenskega jezika manj težavno kot tisto na besedni način. Z motivi, v katerih so prepoznavni nastavki, vezani na slovenstvo, je obenem želel pokazati, da simpatizira in se bori skupaj z zatiranim slovenskim narodom, ter skušal usmeriti njegove upe v bolj optimistične čase, poleg tega pa je poudarjal njegovo vzdržnost in pogum.⁷

Da je bil Kralj pri uresničevanju svojih ambicij zares odločen in vztrajen, dokazuje dejstvo, da je v približno pol stoletja – ob sprotne ustvarjanju posvetnega opusa, kar napravi sledeč podatek še toliko bolj impresiven – poslikal več kot štirideset cerkev na področju tedanje Primorske. Za svoja dela je bil povečini zelo skromno plačan, včasih le z raznolikim blagom namesto denarja, vendar se ni s tem nikdar obremenjeval, saj mu je njegovo umetniško poslanstvo pomenilo več kot zaslužek, ki bi ga lahko od tega pridobil.⁸ Izjemno število cerkev, ki jih je poslikal in umetniško opremil, priča tudi o njegovem pogumu in visoki produktivnosti. V vojnem času je ustvarjal na tveganih lokacijah, posledično je moral biti zelo hiter, ob teh ovirah pa si je prizadeval ustvariti dela, ki se natančno skladajo z njegovim ciljem, tj. umetnost, ki izpolnjuje tako svoj estetski namen kot tudi nagovarja gledalca prek premišljeno upodobljene in poglobljene vsebine. Sodeč po njegovih končnih stvaritvah, ki bogatijo videz cerkvenih notranjščin, mu je uspelo cilje doseči. Tako kot skrito, tiho ustvarjanje je tudi dogovarjanje z naročniki, ki je do tega privedlo, zaradi fašističnih in pozneje vojnih groženj potekalo na karseda diskreten način. K umetniškemu opremljanju cerkev so Kralja vabili primorski župniki in Tajna krščanskosocialna organizacija. Večinski del naročil je prejel prav od Vrhovnega sveta slednje, saj je z njenimi vodilnimi člani stkal prijateljske ve-

zi.⁹ Tudi širše slovensko okolje, v katerem je delal, je umetnika pozitivno sprejelo. Vzpostavitev osebne stika med njim in cerkveno umetnostjo je dosegel tudi s specifičnimi slogovnimi prijemi. Njegove umetnine, namenjene predvsem preprostem slovenskemu ljudstvu, so zaznamovane z ilustrativnostjo, ki se sčasoma prelevi v občutnejšo plastičnost, z lahkotno dekorativnostjo, ki izhaja iz secesijskega sloga, s figuralnim in barvnim simbolizmom in narativnostjo, hkrati pa z izžarevanjem verske mističnosti in čustvenosti še nadrobneje izpolnjujejo slikarjev namen zblizanja gledalca in njegovih del.¹⁰

Pri delih v župnijski cerkvi sv. Helene na Premu je očitno, da jih v večji meri zaznamujejo nežne risarske linije, večja ploskovitost in fantastičnost, medtem ko je v njegovih kasnejših umetninah v podružnični cerkvi sv. Jurija in župnijski cerkvi sv. Petra v Ilirski Bistrici ter v župnijski cerkvi Karmelske Matere božje v Podgrajah mogoče prepoznati večjo otipljivost figur, realizem in pripovednost, ki ima izhodišča v nazarenski umetnosti.¹¹ Pri delih, ki so nastala za navedene cerkve, se slovenski gledalec v slikarjeva dela ne vživi le zaradi njihove vizualne izpeljave, temveč v precejšnji meri tudi zaradi njihove specifične vsebine.

Prem, župnijska cerkev sv. Helene

Kraljeva pot monumentalnega sakralnega slikarstva se je pričela v premski cerkvi, na novo zgrajeni leta 1868, ki je nadomestila prejšnjo iz 17. stoletja – tj. župnijska cerkev sv. Helene, ki jo je poslikal leta 1921.¹² Gre za slikarjevo prvo cerkveno notranjščino, ki jo je opremil s stenski poslikavami, k čemur ga je povabil njegov prijatelj in hkrati premski župnik Ignacij Žgajnar, Dolenjec po rodu, prav tako kot umetnik.¹³ Čeprav Kraljeva dela v cerkvi na Premu največ pozornosti pritegnejo predvsem zaradi svoje monumentalnosti in izrazitega duhovnega, mističnega občutenja, Kralj ni edini, ki je prispeval k njeni okrasitvi. Na njenih stenah so vidne tudi poslikave druge roke. Slikar, ki je v cerkvi deloval pred Tone- tom Kraljem, je bil dlje časa znan zgolj kot mojster s področja Furlanije.¹⁴ Medtem ko je mnogo podatkov o cerkvi sv. Helene nepoznanih, ker je bila župnijska kronika po drugi svetovni vojni odtujena, so v premskem župnišču shranjeni dokumenti, ki italijanskega umetnika natančneje identificirajo. Ta se je namreč na potrdila za prejetje plačila za svoj delež tamkajšnjih cerkvenih poslikav podpisoval kot »F. Furlani«

⁶ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 97–98; Koršič Zorn, *Tone Kralj*, str. 106–107.

⁷ Komelj, *Pogled*, str. 115; Komelj, *Med univerzalnostjo življenja*, str. 27–28; Koršič Zorn, *Gosta*, str. 146; Pelikan, *Tone Kralj*, str. 39.

⁸ Guzej-Sabadin, *Primorske ljudi*, str. 18; *Ognjišče*, 1972, str. 16–19, »Pogovor s slikarjem Tonetom Kraljem«.

⁹ Komelj, *Med univerzalnostjo življenja*, str. 27; Pelikan, *Tone Kralj*, str. 31.

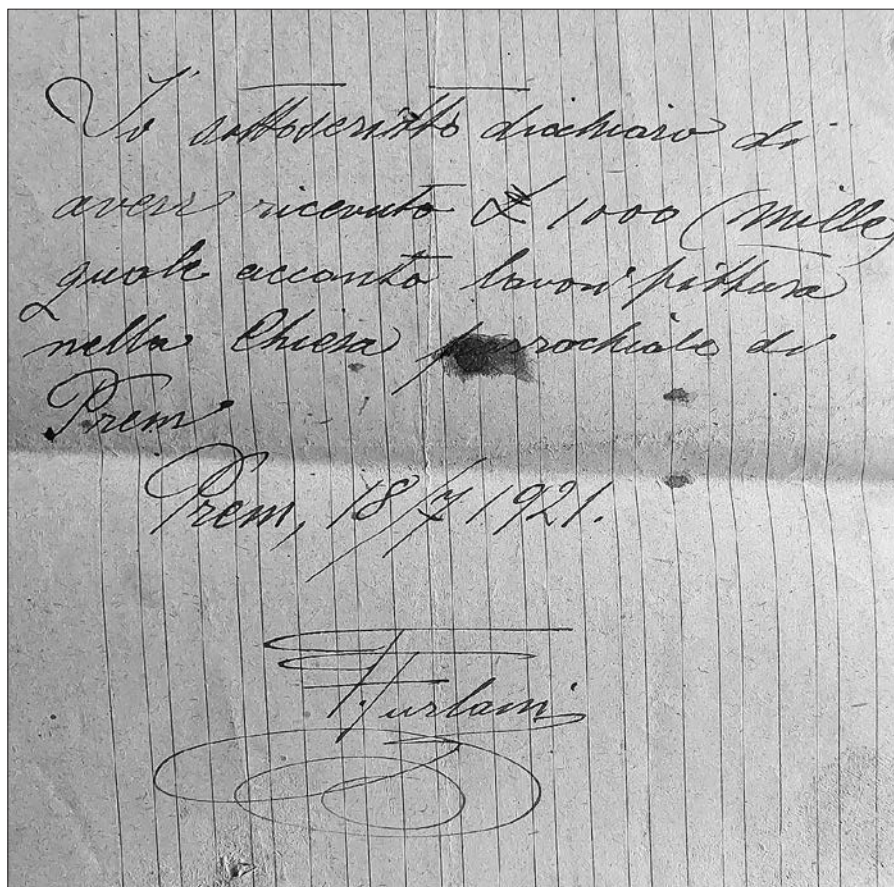
¹⁰ Komelj, *Slovensko ekspresionistično slikarstvo*, str. 20–21; Koršič Zorn, *Gosta*, str. 145–146.

¹¹ Komelj, *Pogled*, str. 115; Koršič Zorn, *Gosta*, str. 147; Makuc-Kozina, *Oris umetnosti*, str. 250.

¹² ZVDSK – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3959, map. Prem, ž. c. sv. Helene.

¹³ Kranjc, *Tone Kralj. Retrospektiva*, str. 107.

¹⁴ Marolt, *Cerkvena dela*, str. 209.

Slika 1: Primer enega od potrdil za prejetje plačila za poslikave v ž. c. sv. Helene na Premu s podpisom Ferruccia Furlanija, 18. julij 1921 (foto: ZVKDS – OE Nova Gorica).

Slika 2: Delavnica Ferruccia Furlanija, apostola Peter in Pavel, 1924, prezbiterij, ž. c. sv. Roka, Nabrežina (vir: arhiv ZVKDS – OE Nova Gorica).

Slika 3: Delavnica Ferruccia Furlanija, apostola Peter in Pavel, 1921, prezbiterij, ž. c. sv. Helene, Prem (foto: osebni arhiv).

Slika 4: Tone Kralj, sv. Ciril in Metod, 1921, desna stranska kapela, ž. c. sv. Helene, Prem (foto: osebni arhiv).

Slika 5: Tone Kralj, *Marijino oznanjenje*, 1921, leva stranska kapela, ž. c. sv. Helene, Prem (foto: osebni arhiv).

(slika 1), kar je okrajšava za Ferruccia Furlanija.¹⁵ Njegova dela v premski cerkvi so poleg apostolov še evangelisti na oboku,¹⁶ ostale figure in prizori pa so avtorstvo Toneta Kralja, ki je nasledil projekt italijanskega mojstra, saj je ta ustvarjanje prekinil zaradi prošnje, naj naslika svetnika sv. Cirila in Metoda. Naročilo za podobi slovanskih svetnikov je zavrnil zaradi osebnih vzgibov, konkretno zaradi svojega narodnostnega porekla.¹⁷ Tako je bil k nadaljevanju poslikave premske cerkve povabljen Tone Kralj, ki je izvršil monumentalni figuri svetnikov (slika 4),¹⁸ ki s svojo navzočnostjo po svojem zgledu slehernega Slovenca vabita k vzornemu življenju.¹⁹ Podrobnejši

vpogled v knjigo, ki jo v roki razpira sv. Ciril, razkrije, da je na njenih straneh delno v staroslovanski pisavi in delno v srbski cirilici zapisana molitev očenaš. Prvi omenjen način zapisa asociira na vidik slovanskosti, ki ga svetnika predstavljata, druga pisava pa na vne-mo, da bi se Primorska priključila Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ter postala del jugoslovanskega prostora.²⁰ Slovanska svetnika sta naslikana v desni stranski kapeli, kjer ju spremljajo podobe angelov, ti pa so prisotni tudi v kapeli nasproti, kjer je kot glavni motiv izpostavljeno Marijino oznanjenje (slika 5). Še posebej v tem prizoru so prisotni secesijski vplivi, pastelni kolorit (za razliko od intenzivnejših barvnih otenkov in kontrasta pri sv. Cirilu in Metodu, s čimer je poleg njune velikine še toliko bolj poudarjena njuna relevantnost zaradi omenjenega slovanskega ter jugoslovanskega vidika), preciznost forme in značilnosti risbe, na kar se je umetnik naslanjal, da bi izrazil duhovno, mistično vsebino naslikanega.

Poleg naštetih del je Kralj na stene prezbiterja ob velikem oltarju umestil podobi nadangelov Mihaela in Rafaela, na kor pa medaljona s kraljem Davidom ob harfi in s sv. Cecilijo za orglami. Pri zadnjih opazimo načelo Kluba mladih, katerega član je bil od leta 1922 tudi Tone Kralj. Društvo je stremelo k vzpostavitvi harmonije med glasbo, besedo in podobo, prav to načelo pa prek »melodioznih«, elegantnih potez

¹⁵ Kirn Vodopivec, *Prve primorske poslikave*, str. 7.

¹⁶ Trditev, da je v premski cerkvi zares deloval Ferruccio Furlani, podkrepijo poslikave iz župnijske cerkve sv. Roka v Nabrežini iz leta 1924, za katero je znano, da jo je poslikala Furlanijeva ali njemu sorodna roka (Markuža, *Cerkev in župnija*, str. 227). Ob primerjavi tamkajšnjih podob apostolov Petra in Pavla v prezbiteriju (slika 2) s figurami istih svetnikov v prezbiteriju premske cerkve (slika 3) je jasno, da gre za isto delavnico.

¹⁷ Komelj, *Med univerzalnostjo življenja*, str. 27.

¹⁸ Kralj je sv. Cirila in Metoda upodobil v številnih primorskih cerkvah, ki jih je poslikal po premski, kot so župnijska cerkev sv. Lenarta v Volčah pri Tolminu (1927), župnijska cerkev sv. Nikolaja v Avberju na Krasu (1927/1928), župnijska cerkev sv. Lucije v Mostu na Soči (1939/1940), podružnična cerkev sv. Jožefa v Soči pri Bovcu (1944) in druge. Upodobitve v: Pelikan, *Tone Kralj*, str. 91, 97, 128, 197.

¹⁹ Koršič Zorn, *Tone Kralj*, str. 108.

²⁰ Pelikan, *Tone Kralj*, str. 89.

zaznamuje podobi z inštrumenti na koru.²¹ Četudi gre pri delih v premski cerkvi komaj za prvo Kraljevo naročilo za monumentalno sakralno poslikavo, njegova tamkajšnja dela zaradi spajanja izjemne dovršene slogovne izpeljave z ekspresionističnimi nastavki in edinstvenega simbolizma, navezanega na slovenstvo, že od tedaj neprekinjeno nosijo sloves vrhunca slikarjevega sakralnega opusa.²²

Ilirska Bistrica, podružnična cerkev sv. Jurija

Za raziskovanje poslikav Toneta Kralja na Ilirskobistriškem predstavlja izčrpen vir župnijska kronika Viktorja Berceta, ki jo je med župnikovanjem v Ilirski Bistrici ustvarjal od 1. oktobra 1950 do 7. avgusta 1976 in v njej opisoval dogodke v povezavi s Kraljevim delom za dve ilirskobistriški cerkvi: za podružnično cerkev sv. Jurija in župnijsko cerkev sv. Petra v Trnovem. Kralja je v Ilirsko Bistrico k delu povabil prav Viktor Berce, tamkajšnji župnik, saj je bil ta med drugim član Tajne krščanskosocialne organizacije, s katero je bil Kralj v tesnih stikih. Predhodno je v letih 1936–1950 župnikoval v Slivju v Brkinih, kjer je bil za ustvaritev poslikav, slik in Križevega pota za župnijsko cerkev sv. Martina med letoma 1943 in 1944 prav tako zadolžen Kralj.²³ Umetnik se je oktobra 1950 na obisku v Ilirski Bistrici seznanil s stanjem župnijske in podružnične cerkve ter se takrat odločil za njuno preureditev in umetniško opremljanje.²⁴

Za notranjščino podružnične cerkve sv. Jurija je Tone Kralj ustvaril štirinajst šesterokotnih postaj za Križev pot, kjer so pasijonski motivi naslikani na steklo, in lesenitne slike, ki imajo mesto na stenah ladje. Za cerkev je izdelal tudi načrt za barvno shemo sten, ki so bile prepleskane decembra 1952, ter načrta za vetrolov in ambon. Slednjega je istega meseca leta 1973 izvršil kamnosek iz Brj pri Komnu.²⁵

V cerkvi je 22. marca 1953 potekal blagoslov na novo pridobljenega Križevega pota, ki pa ga je Tone

Kralj izdelal že približno desetletje prej, kar je zabeleženo na podobi prve postaje, »Pinx. 1941«, ter na zadnji, »T. K. FECIT 1942«. Viktor Berce v kroniškem zapisu navaja, da je »mons. Kalan z dovoljenjem prevzvišenega Ordinarija ljubljanskega škofa mons. Antona Vovka blagoslovil nov [K]rižev pot, delo akad. slikarja Toneta Kralja. Posebnost slik je v tem, da so izdelane na steklo in razsvetljene od zadaj, kar prav lepo učinkuje. Na to misel smo prišli slučajno, ko je umetnik šel tod mimo in nesel neke sličice[,] izdelane na steklo[,] za cerkev v Šempasu. Žal, da niso izdelane še slike za stene. Umetnik jih je obljubil za poznejši čas.«²⁶ Zaradi izvirne odločitve slikanja na steklo v celotnem sklopu umetnin odseva prefinjenost in pretanjenost, pri posameznih pasijonskih prizorih pa se izrazi še bolj dramatično občutje, kot ga ti zaradi svoje vsebine vzbujajo že sicer. Kristus je naslikan v oblačilu v barvah slovenske trobojnice, kar kaže na Kraljevo namero izpostaviti slovenske note v sakralnih umetninah. Že na prvi postaji Križevega pota umetnik posebej izrazi tudi kritiko italijanskega okupatorja, saj pred cilindrično butaro s sekuro, fašistični simbol, postavi

Slika 6: Tone Kralj, Mussolini kot Poncij Pilat, detajl s prve postaje Križevega pota, 1941–1942, p. c. sv. Jurija, Ilirska Bistrica (foto: osebni arhiv).

²¹ Kranjc, *Tone Kralj. Retrospektiva*, str. 107.

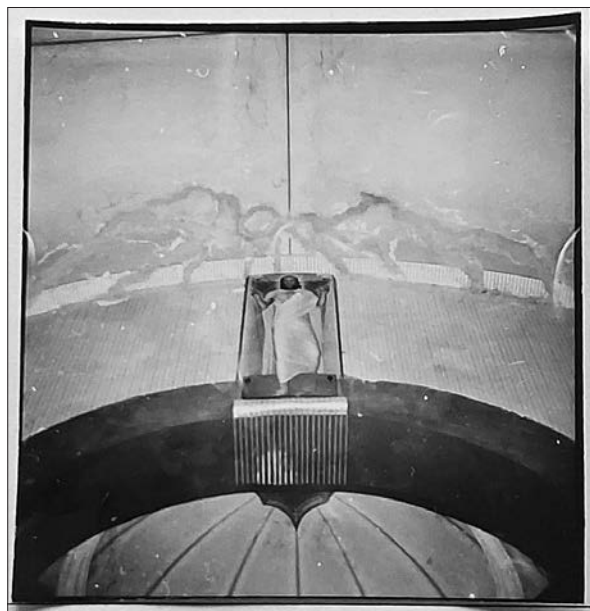
²² Kraljeve poslikave je mogoče označiti za brezčasne v kontekstu njihovega sloga, vendar pa o neminljivosti ne moremo govoriti v kontekstu slikarjeve tehnike. Kralj je namreč ustvarjal na suh omet, zaradi česar so njegova stenska dela v primerjavi s slikanjem na svež omet slabše obstojna. Pozivi k nujnosti restavracije in konservacije premske cerkve zaradi zamakanja in vlage so se vrstili že od sredine šestdesetih let 20. stoletja. Zavod za spomeniško varstvo je z restavriranjem začel konec devetdesetih let, obnovitveni posegi pa so se pospešeno nadaljevali leta 2000. Takrat je pobudo zanje prevzela Fundacija Toneta Kralja, ki je bila po dolgoletnih prizadevanjih Tatjane Kralj ustanovljena prav z namenom obnove Kraljevih poslikav v premski cerkvi. V posameznih obdobjih so se prenove vrstile do leta 2020, zadnja pa se je pričela julija 2022 (Valencič, Svezina, str. 18; Steklasa, Tatjana Kralj o fundaciji, str. 7; ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3959, map. Prem, ž. c. sv. Helene).

²³ Pelikan, *Tone Kralj*, str. 172.

²⁴ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 1. 10. 1950.

²⁵ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 8. 12. 1952, december (polnočnica) 1973; ustni vir: Stanko Fajdiga (22. 1. 2023).

²⁶ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 22. 3. 1953.

Slika 7: Tone Kralj, *Vstali Zveličar*, 1953, p. c. sv. Jurija, Ilirska Bistrica (vir: arhiv ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3703, map. Ilirska Bistrica, p. c. sv. Jurija, št. 12362).

Poncija Pilata, v katerem je v obraznih potezah mogoče prepoznati Mussolinija (slika 6).²⁷

Slike za stene oziroma ladjo, ki jih omenja navedek iz župnijske kronike iz marca 1953, v času pisanja še niso bile naslikane, je bila pa julija tistega leta dokončana slika z motivom Vstalega Kristusa (slika 7), ki je daljše obdobje visela na vrhu slavočne stene.²⁸ Viktor Berce v kroniškem zapisu o njej pove: »Med počitnicami ob morju v Lovranu je Tone Kralj naslikal sliko *Vstalega Zveličarja* za bistriško cerkev. Slika je izdelana na lesonitni plošči. Po njegovi želji, naj se ne dene na mesto takoj. Postavili jo bomo za veliko noč 1954. leta. (Nagrada za sliko 10.000 din).«²⁹

Dokument iz 4. junija 1967 iz novogoriškega arhiva ZVKDS, v katerem Emil Smole opisuje ilirskobistriško podružnično cerkev, lesonitne slike za ladijske stene datira v oktober 1954 ter v obdobje med 15. in 22. decembrom istega leta.³⁰ Tiste na

Slika 8 in 9: Primerjava starega (zgoraj; vir: arhiv ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3703, map. Ilirska Bistrica, p. c. sv. Jurija, št. 12343) in novega (spodaj; foto: osebni arhiv) okvirja za Križev pot, p. c. sv. Jurija, Ilirska Bistrica.

južni ladijski steni prikazujejo obuditev Lazarja (Jn 11,38–44) in Jezusa, ki pomiri vihar (Mr 4,35–41), medtem ko sta na severno steno umeščena prizora Jezusovega blagoslavljanja otrok (Mr 10,13–16) ter Jezusa med bolniki in potrebnimi pomoči.³¹ Tako na

²⁷ Santoro, *Slikarski opus*, str. 46–47.

²⁸ Od prenove cerkve v letih 1995 in 1996, pri kateri sta sodelovala ZVKDS – OE Nova Gorica in dipl. inž. Franc Kvaternik, je na slavočni steni freska, prav tako posvečena Kristusovemu vstajenju, akad. slikarja Lojzeta Čemažarja. V tem času se je med drugim Kraljev Križev pot reorganiziral in pridobil nove okvirje (sliki 8 in 9), ki so jih z novima spovednicama izdelali lokalni mizarji. Temeljita prenova je bila kljub delnim adaptacijam cerkve od petdesetih let 20. stoletja dalje potrebna zaradi posledic potresa, ki je 31. januarja 1956 prizadel cerkev. Berce, *Sredi mesta*, str. 5; Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 31. 1. 1956; *Snežnik* 5, 1996, št. 3, str. 4, »Prenovljena cerkev sv. Jurija«.

²⁹ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, julij 1953.

³⁰ ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3703, map. Ilirska Bistrica, p. c. sv. Jurija.

³¹ Te umetnine omenja Bercetov kroniški zapis, v katerem so opisane posledice potresa, ki je 31. januarja 1956 hudo po-

Križevem potu kot na samostojnih lesenitnih slikah je Jezus naslikan v oblačilih v barvah slovenske zastave. Tovrstno prepletanje biblijskih motivov s slovenskimi narodnimi notami je pri Kraljevem ustvarjanju sakralnih umetnin za cerkvene prostore skorajda nepogrešljivo, med cerkvami na Ilirskobistriškem pa se v večjem obsegu pojavlja v trnovski župnijski cerkvi sv. Petra in župnijski cerkvi Karmelske Matere božje v Podgrajah.

Ilirska Bistrica, župnijska cerkev sv. Petra

Zapisi Viktorja Berceta v župnijski kroniki poleg podatkov o Kraljevem ustvarjanju v podružnični cerkvi sv. Jurija ponujajo podrobnejši vpogled v njegovo umetniško opremljanje druge ilirskobistriške cerkve, tj. župnijske cerkve sv. Petra v Trnovem, v kateri je deloval v istem obdobju. Zanj je ustvaril več sten-skih poslikav, oltarnih slik, ne nazadnje je sam izdelal določen del cerkvene opreme, kot so spovednice in krstni kamen v severni kapeli, po njegovi zamisli pa je okrašen tudi ladijski strop.³² Obiskovalca v notranjosti cerkve nenehno spremljajo Kraljeve stvaritve večjih dimenzij in posamezne umetniške prvine, ki so za umetnika posebej značilne, denimo dekorativne poslikave z navpičnimi črtami, vzpostavljene vzdolž celotne višine sten, in angelske glavice,³³ naslikane na steni severne kapele in tudi kot kiparski okras umeščene na strop prezbiterija ter pod kor. Toda Kralj je imel s cerkvijo še večje načrte. Njegova želja, ki je sovpadala z umetnikovo večno težnjo po ustvaritvi celostne umetnine,³⁴ ki bi povezovala arhitekturo, kiparstvo in slikarstvo, je bila celovita preureditev notranjosti cerkve sv. Petra. Kot piše Berce v župnijski kroniki, je Kralj 19. maja 1951 obiskal trnovsko cerkev z namenom izdelave načrtov za njeno celostno notranjo preureditev.³⁵ 27. maja 1951 jih je izdelal, kmalu zatem pa je v Ilirsko Bistrico poslal slike načrtov, od katerih je en izvod prejel Škofijski ordinariat v Ljubljani.³⁶ V enem od sledečih kroničnih zapisov se izkaže, da ta Kraljevim idejam ni bil naklonjen, saj sta septembra 1951 trnovsko cerkev obiskala arhitekt

Janez Valentinčič in njegova hčerka, ki sta skupaj izmerila cerkev za pripravo novih načrtov za celovito obnovo.³⁷ Zamisli drugega arhitekta so bile Škofijskemu ordinariatu bolj pogodu kot Kraljeve, ker naj bi imele njegove, ki so med drugim zajemale odstranitve obstoječih oltarjev,³⁸ preveč neugoden vpliv na obstoječe stanje notranjščine. Tako so bili decembra 1951 odobreni Valentinčičevi načrti, ki so se nanašali na arhitekturno preureditev cerkvenega prostora, kot je zvišanje ladje.³⁹ Berce piše, da so bili Kraljevi »/n/ačrti in zamisli /.../ prav lepe in je le obžalovanja vredno, da jih ordinariat ni odobril; z njimi bi trnovska cerkev bila celotno prenovljena. /.../ Ordinariat je odobril predlog, naj bi cerkev slikal T. Kralj.«⁴⁰ Čeprav so bile Kraljeve ideje o celostni obnovi cerkve zavrnjene, je bil naposled sprejet sklep, da poskrbi vsaj za opremljanje cerkvene notranjosti z likovnega vidika, če že ne bo zadolžen za njeno popolno prenovu. Predlog se je izkazal za ustreznega, saj je učinkovito povezal estetiksko cerkvene notranjščine. Projekt so začeli izvajati v naslednjih letih po odobritvi načrtov.

Tone Kralj je s slikami na lesenit opremil prezbiterij cerkve: na njegovo levo stran je umestil prizor Vstalega Kristusa, ki obišče apostole, na nasprotno steno pa prizor, kjer Jezus apostolom umiva noge. Nad levim sklopom slik je v risarski maniri upodobil sv. Petra kot pastirja potujoče cerkve, nad desnim pa Jezusa, Dobrega pastirja. Oba spremljajo ovce, simboli vernikov, ki jih usmerjata proti velikemu oltarju. Tega krasi podoba zavetnika cerkve, kar je bila Kraljeva prva slika za trnovsko cerkev.⁴¹ V župnijski kroniki Viktor Berce 17. januarja 1954 piše: »G. škof je odobril zamisel, naj bi naredili novo sliko sv. Petra na glavnem oltarju na steklo, transparentno. Celo je obljubil, da bo on kril stroške za to delo, ki naj bi ga naredil Tone Kralj (ta je naredil bistriški [K]rižev pot).«⁴² /.../ 28. februarja je prišel Tone Kralj in je vzel mere za novo sliko sv. Petra.«⁴³ Umetnina na steklu je bila končana do poletja, saj 29. junija 1954 Berce že piše o njeni prisotnosti na velikem oltarju in doda nekaj opazk, ki omogočajo vpogled v takratne okoliščine, povezane s Kraljevim delom in končno oceno slike: »Na praznik zavetnika župnije je prevzvišeni g. škof Anton Vovk blagoslovil pri večerni sv. maši sliko sv. Petra na glavnem oltarju. Slika je dovršil akad. slikar Tone Kralj. Delal je v srednji sobi župnišča. V strahu in trepetu, da ne bi počilo tako veliko steklo, smo jo le srečno prenesli v cerkev in postavili na oltar. S sliko so v splošnem vsi zadovoljni. Posebno je bil zadovoljen z njo g. škof, ki jo je sam prišel blagoslovit. V zahvalo za denarno pomoč smo

škodoval cerkev. Pove, da je Tone Kralj slike naslikal na lesenit, zaradi česar so ostale brez poškodb, tako kot Križev pot. Kraljeva odločitev za ustvarjanje na lesenit se je torej izkazala za učinkovitejšo v primerjavi s slikanjem na suh omet, značilnim za Kraljeve poslikave cerkva, saj pomeni velik izziv v smislu vzdrževanja in obnavljanja (prim. poslikave v župnijski cerkvi sv. Helene na Premu, op. 22).

³² ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3696, map. Ilirska Bistrica, ž. c. sv. Petra.

³³ Angelske glavice je Kralj v svoja cerkvena dela pogosto vključeval kot dekorativni element. Pojavijo se na primer v ozadju slike s sv. Ano in Marijo ter slike z Marijo in Detetom v župnijski cerkvi sv. Silvestra v Pevmi (1934), ob podobi nadangela Mihaela v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Soči pri Bovcu (1944) itn. Upodobitve v: Koršič Zorn, *Tone Kralj*, str. 58; Pelikan, *Tone Kralj*, str. 127, 205.

³⁴ Koršič Zorn, *Gosta*, str. 150.

³⁵ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 19. 5. 1951.

³⁶ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 27. 5. 1951.

³⁷ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, september 1951.

³⁸ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, december 1951.

³⁹ Kirn Vodopivec, V prezbiteriju, str. 36.

⁴⁰ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, december 1951.

⁴¹ Do tedaj je na velikem oltarju stala slika istega svetnika, ki ga je upodobil Ivan Franke (*Slovensko Primorje*, str. 243).

⁴² Tj. Križev pot v podružnični cerkvi sv. Jurija v Ilirski Bistrici.

⁴³ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 17. 1. 1954.

mu poklonili sliko v miniaturi, ki jo je izdelal Tone Kralj kot načrt za sliko.«⁴⁴ Obravnavana podoba sv. Petra pa ni ta, ki se danes nahaja na velikem oltarju trnovske cerkve. Izvirna slika na steklu, o kateri govori kroniški zapis, je bila namreč v enem od potresov na Ilirsko-bistriškem poškodovana, zato je Kralj izdelal novo, o čemer priča poznejša letnica ob njegovi signaturi v spodnjem desnem kotu umetnine, »T. KRALJ/l. 63«.

Župnijska kronika pa ne beleži le blagoslova Kraljeve oltarne slike, marveč tudi podob na stranskih oltarjih. Desni stranski oltar je opremljen s sliko sv. Stanislava Kostke, ki je bila blagoslovljena 14. avgusta 1955 med sveto birmo v trnovski cerkvi. Viktor Berce v župnijski kroniki ob tem datumu zapiše, da je Tonetu Kralju »župni upravitelj dal življenjepis svetnika, naj izbere primeren motiv za zgled naši mladini. Slikar je izbral čudež sv. obhajila v svetnikovi bolezni. Za nagrado je župnijska uprava plačala enomesečno letovišče, ki ga je slikar preživel pri č. sestrah v Lovranu od 15. avgusta do 15. septembra. Znesek je bil 12.500 din.«⁴⁵ Berce še doda, da je Kraljevo delo na oltarju nadomestilo že poškodovano sliko zadnje večerje neznanega slikarja. Kralj je ocenil, da je bila ta večasih del večje izvorne umetnine in da je bila iz nje izrezana. Svoje avtorstvo je na novo oltarno sliko zabeležil na izviren način, in sicer je v spodnji desni vogal zapisal črko T ter namesto svojega priimka nad njo naslikal krono.

Štiri leta kasneje je bila blagoslovljena še slika s podobo Marije in Jezusa na levem stranskem oltarju (slika 10), ki jo je slikar napravil istega leta, kar je zabeleženo s signaturo na spodnjem delu umetnine: »Tone Kralj 59«. Priložnost je z dodanimi detajli o procesu nastanka slike ponovno opisal Viktor Berce v župnijski kroniki. Navaja, da je 16. avgusta 1959 škof »blagoslovil novo Marijino sliko v Marijinem oltarju. Sliko je meseca julija in v začetku avgusta izdelal akad. slikar Tone Kralj v Podgrajah. [Lesonitno podlago] sta župnik in kaplan odpeljala z avtom v Podgraje. Tu je slikar slikal župno cerkev in po hipih delal tudi Marijino sliko za cerkev sv. Petra. /.../ Ob priliki birme l. 1955 je g. škof blagoslovil sliko sv. Stanislava. Zdaj pa prav slovensko Marijino sliko.«⁴⁶ Bercetov izraz, da je Marijina podoba zares »slovenska«, utemljujejo barve Marijine oprave, saj jo je Kralj naslikal v barvni kombinaciji slovenske trobojnice.⁴⁷ Brezmadežna

Slika 10: Tone Kralj, Brezmadežna, 1959, levi stranski oltar, ž. c. sv. Petra, Ilirska Bistrica (foto: osebni arhiv).

je obdana s sončnim sijem, njena glava je obkrožena z dvanajstimi zvezdami, njena leva noga počiva na luni, desna pa tepta kačo, simbol zla, kar predstavlja Marijino zmago nad njim. Kombinacija slovenskih narodnih barv, ki jih je Kralj izbral za Marijino oblačilo, in položaja, ki nakazuje njeno mogočnost, nosi globlji pomen. Marija, upodobljena kot taka, simbolizira zaščitnico slovenskega naroda, ki ga obvaruje pred fašizmom – kačo, ki jo pohodi.⁴⁸

Tudi obe stranski kapeli sta prežeti z bogato simboliko. Južna je posvečena Jezusovemu trpljenju – orodja Kristusovega mučeništva so upodobljena na štirih manjših polkrožnih lesonitnih slikah, na vsako stran oltarja v kapeli pa sta umeščeni dve ovalni liki

⁴⁴ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 29. 6. 1954.

⁴⁵ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 14. 8. 1955.

⁴⁶ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 16. 8. 1959.

⁴⁷ Kralj je na svojih sakralnih slikah in poslikavah vedno znova stremel k poudarjanju pomena slovenstva in domovine, zato je v svojih prizorih v slovenske narodne barve odel različne figure. Oblačila v teh barvah nosijo recimo Kristus in slovenski domačini na eni od podob v ladji župnijske cerkve sv. Mihaela v Lokvi na Krasu (1942/1943), sv. Martin, ki deli plašč z beračem, na prizoru v prezbitariju župnijske cerkve, posvečene temu svetniku, v Slivju v Brkinih (1943/1944), nadangel Michael v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Soči pri Bovcu (1944) itn. Upodobitve v: Pelikan, *Tone Kralj*, str. 168–169, 174, 205.

⁴⁸ Na sakralnih umetninah Toneta Kralja se Marija, odeta v barve slovenske zastave, pojavi večkrat, na primer na stranskem oltarju v župnijski cerkvi sv. Lenarta v Volčah pri Tolminu (1927), v župnijski cerkvi sv. Silvestra v Pevmi (1934), kjer je, stoječa na kači, prav tako prikazana kot varuhinja Slovenec pred fašističnim režimom, v župnijski cerkvi Marijinega vnebovzeta v Dekanah (1944), kjer barve slovenske zastave kolektivno tvorita njeno in Kristusovo oblačilo, na prizoru v prezbitariju podružnične cerkve Marije Device Lavretanske v Trenti (1945), kjer so na Marijinem oznanjenju v istih barvah kot Marijino oblačilo upodobljena tudi krila nadangela Gabrijela, in drugod. Upodobitve v: Pelikan, *Tone Kralj*, str. 95, 127, 191, 215.

Slika 11: Južna kapela, ž. c. sv. Petra, Ilirska Bistrica (foto: osebni arhiv).

z motivoma Usmiljenega samarijana in Izgubljenega sina. Kristusovo stisko, ki jo utelešajo slikarske podobe Arma Christi v kapeli, dodatno podkrepi oblikovna zasnova stene. Ta v zgornjem predelu zaobjame slike in se zaključuje v obliki dveh solz (slika 11).

Kot je zabeleženo v zapisih v župnijski kroniki, je Kralj maja 1960 vnovič obiskal trnovsko cerkev in tam poleg načrta za pleskanje prezbiterija izdelal načrt za severno, krstno kapelo.⁴⁹ Ta je obogatena s številnimi značilnimi elementi Kraljevega slikarskega sloga. Strop in stene krasijo na gosto naslikane srebrne navpične črte, sredi njih pa so pasovi s podobami otrok, oblečenih v belo, v barvo nedolžnosti. V rokah držijo srebrne lilije, cvetlice, ki prav tako nosijo simbolni pomen čistosti. V kapeli je slika *Darovanje v templju* (slika 12), s signaturo v spodnjem desnem kotu, »TONE KRALJ 2. 12 / 1961«. Umeščena je nad krstni kamen, ki ga je Kralj izdelal leta 1972, približno deset let po obdobju aktivnega preurejanja krstne kapele.⁵⁰ Ob sliki se nahaja stenska poslikava dveh pasov angelskih glav, Kraljevih priljubljenih motivov. Pogled na stensko površino pod polkrožnimi okni v ladji usmerja v še eno sicer nepotrjeno, vendar zelo verjetno možnost, in sicer da sedanje stanje cerkvene notranjščine v smislu umetnostne okrasitve ni popolnoma takšno, kot si ga je v osnovi zamislil

Slika 12: Tone Kralj, krstni kamen in *Darovanje v templju*, severna kapela, 1961, ž. c. sv. Petra, Ilirska Bistrica (foto: osebni arhiv).

⁴⁹ Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, maj 1960.

⁵⁰ ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3696, map. Ilirska Bistrica, ž. c. sv. Petra.

Slika 13: Ladijska stena, ž. c. sv. Petra, Ilirska Bistrica (foto: osebni arhiv).

Kralj. Pod okni so namreč s srebrnimi črtami uokvirjena polja v beli barvi (slika 13), njihova vizualna izoliranost od rumenkastega odtenka preostale površine stene pa vodi k predpostavki, da so morda predstavljala mesto za poslikave, ki zaradi določenega vzroka niso bile izvršene.

Podgraje, župnijska cerkev Karmelske Matere božje

Temeljitejšo obravnavo del, ki jih je Tone Kralj napravil za podgrajsko župnijsko cerkev Karmelske Matere božje med letoma 1958 in 1960, ovira odsotnost župnijske kronike, saj je zgorela ob požigu vasi Podgraje leta 1944, v katerem je bilo uničeno celotno župnišče, kjer so bili ti zapisi hranjeni. Pa vendar je v podgrajski cerkvi zaradi določenih motivov, ki so edinstveni in netipični za cerkvene prostore, tudi brez župnijske kronike mogoče priti do številnih spoznanj in opazanj o umetninah v njih. Tako kot je Kralj v več svojih sakralnih del vključil detajle, povezane z vojnimi dogodki, so tudi umetniška dela v cerkvi Karmelske Matere božje zaznamovana s spomini nanje, konkretno z dogajanjem v Podgrajah. Tovrstni motivi so upodobljeni v delih, ki so priključena tradicionalnemu Križevemu potu na ladijskih stenah tako pred prvo postajo kot tudi po zadnji, v maniri risbe pa se nahajajo tudi na stenah nad stranskima kapelama. Poleg pasijonskih prizorov ta umetniška dela nosijo intenzivnejši čustveni naboj, medtem ko so slike in

stenske poslikave v prezbiteriju in stranskih kapelah vezane izključno na biblijsko tematiko in so v primerjavi z motivi, ki spominjajo na čas vojne, razpoložensko pretežno lahkotnejše oziroma nevtralnejše.

Na stenah prezbiterija so razobešeni štiri lesenitni medaljoni s časom nastanka v letih 1958 in 1959. Od leve proti desni prikazujejo Jezusa, ki se po vstajenju prikaže Mariji, Jezusovo rojstvo, Marijino oznanjenje ter njeno smrt. Motivi na medaljonih prikazujejo prizore iz Marijinega življenja, vendar je prvi (slika 14) z ikonografskega vidika poseben in redko upodabljan, saj je Vstali Kristus običajno naslikan ob Mariji Magdaleni, ki jo je po vstajenju srečal v vrtu ob grobu. Da gre zares za Marijo, je očitno zaradi razlik od standardnega upodabljanja Kristusovega prikazovanja Mariji Magdaleni, ki se kažejo v spremenjenem prizorišču in drugačnem videzu ženske figure. Te distinkcije je mogoče opazovati ob primerjavi Kraljevega motiva na medaljonu ter slike z Vstalim Kristusom in Marijo Magdaleno, ki jo je umetnik leta 1956 naslikal za podružnično cerkev istoimenske svetnice v Kosezah pri Ilirski Bistrici (slika 15).⁵¹

⁵¹ Vstali Kristus in Marija Magdalena sta na sliki, nastali za podružnično cerkev v Kosezah, umeščena ob Kristusov grob, v podgrajski cerkvi pa sta Jezus in Marija postavljena v zaprt notranji prostor. Marija ima okrog glave avreolo, ki jo označi za Jezusu statusno primerljivo sveto osebo, in lase zakrite s tančico, Marija Magdalena pa ima na sliki za koseško cerkev in v umetnosti nasploh praviloma izpostavljene lase, ki (sicer zmotno) asociirajo na Marijo Magdaleno kot grešnico.

Slika 14: Tone Kralj, *Vstali Kristus se prikaže Mariji*, 1958–1959, prezbiterij, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (foto: osebni arhiv).

Slika 15: Tone Kralj, *Vstali Kristus se prikaže Mariji Magdaleni*, oltarna stena (za velikim oltarjem), 1956, p. c. Marije Magdalene, Koseze pri Ilirski Bistrici (foto: Stanko Fajdiga).

Kralj ne nazadnje Marijo večkrat naslika v enaki podobi tudi na postajah Križevega pota v ladji. Pod medaljone s prizori iz Marijinega življenja so umeščeni napisi, ki povedo, kateri domačini so finančno prispevali k njihovem nastanku, čeprav podatki niso najbolj točni.⁵² Predel oboka prezbiterija nad medaljoni v tipični Kraljevi maniri krasijo angelske glavičice ter gosto posejane črte (prim. stenske poslikave v župnijski cerkvi sv. Petra v Ilirski Bistrici), ki se iztekajo v monumentalen prizor sredi oboka prostora. Tu je s posameznimi slikarskimi poudarki v srebrni in zlati barvi, ki izpostavljajo slovesnost dogodka, naslikano Marijino kronanje v spremstvu množice angelov. Tudi v tem primeru ne gre za freske, temveč za Kralja značilno tehniko slikanja na suh omet.

Na oba stikajoča se robova slavoločne in ladijske stene je Kralj umestil par lesonitnih slik, ki so nastale sočasno z umetniškimi deli v prezbiteriju. Prizora, ki sta vsak na svoji strani slavoločne stene, prikazujeta dvanajstletnega Jezusa v templju med modreci na levi in Jezusovo darovanje v templju na desni. V levem kotu sta na ladijski steni upodobljena Jožef in Marija, ki vstopata v tempelj, kjer najdeta dvanajstletnega Jezusa. Čeprav gre za dve ločeni slikarski deli, je Kralj spretno ustvaril vtis enotnosti prostora, saj vhod v tempelj, kjer stojita Jožef in Marija, vodi v prostor z Jezusom in modreci. Enak iluzionistični učinek ima par vogalnih slik v kotu ladijske in slavo-

⁵² Ustni vir: Peter Pipan (22. 1. 2023).

Slika 16: Iluzionistična povezava slik in stropa (pred prenovo konec osemdesetih let 20. stoletja), levi kot ladijske in slavoločne stene, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (vir: arhiv ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3902, map. Podgraje, ž. c. Matere božje, št. 12299).

ločne stene na desni: prizorišče slike na prvi steni, ki prikazuje prinašanje otrok k darovanju v tempelj, se poveže z že omenjenim prizorom Jezusovega darovanja v templju na drugi. Na obeh umetniških delih na slavoločni steni izstopa lesen strop, ki je imel v času postavitve Kraljevih umetnin v cerkev specifično nalogo, in sicer je ladijski strop vizualno povezoval s tistim na podobah (slika 16). Predhodni strop ladje je bil od prenove cerkve konec petdesetih let 20. stoletja namreč tak, kakršnega je upodobil Tone Kralj – lesniten z vzdolžno trikotno grebenasto zasnovo. Novo obliko, kakršna je v cerkvi vidna danes, pa je dobil ob prenovi, ki jo je arhitekt Miro Homšak izvedel v obdobju od poznih osemdesetih let do začetka devetdesetih let 20. stoletja.⁵³ Od tedaj je strop sicer še vedno lesen, vendar je za razliko od prvotnega kasetiran.

Sočasno z umetninami v prezbiteriju in na slavoločnih ter ladijskih stenah so nastala slikarska dela v stranskih kapelah. Slika v levi prikazuje Jožefa med opravljanjem tesarskih del in Jezusa ob njem. V ozadje prizora je Kralj umestil Marijo med gospodinjskim opravilom v hišnih prostorih. Do njih vodijo stopnice, pred katere so postavljene bele lilije kot simbol Marijine nedolžnosti. Celotna kompozicija vzbuja domačno razpoloženje, kar je bil tudi Kraljev namen, saj je stremel k temu, da bi se lahko gledalci poistovetili z vzdušjem v njegovih delih, občinstvo pa so bili v podgrajski cerkvi prav vaščani. Na sliki

⁵³ Ustni vir: Peter Pipan (22. 1. 2023).

Slika 17: Tone Kralj, Kristus med vojnimi zatiralci, 1958–1959, desna ladijska stena, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (foto: osebni arhiv).

v nasprotni kapeli se ta slikarjeva težnja zopet kaže, in sicer je tokrat upodobil Jezusa med ozdravljanjem bolnih, ti pa nosijo oblačila, ki po videzu spadajo v takratni sodobnejši čas – kakor da bi predstavljali domačine, ki so prišli h Kristusu v upanju na ozdravitev.

Konkretno na prebivalce Podgraj je Kralj navezal motive na slikah, ki jih je dodal postajam Križevega pota. Pričajo o agresiji nemškega okupatorja, ki so jo vaščani doživeli leta 1944, in obeležujejo konec druge svetovne vojne. Prvi par slikarskih del je umetnik umestil pred prvo postajo Križevega pota, drugega pa za zadnjo. Prva slika izmed para pred začetno postajo predstavlja prebičanega in s trnjem okronanega Jezusa s prevezanimi očmi, ki ga obkrožajo figure, v katerih so prepoznavni obrazi vojnih zatiralcev (slika 17): za Kristusovim hrbtom je Kralj upodobil Hitlerja, na desni strani slike njegovega podpornika rjavosrajčnika, na levi pa kleči črnosrajčnik, ki se spakuje trpečemu Jezusu.

Podobe vojnih voditeljev nasprotnikove strani in njihovih pristašev se pri Kraljevem ustvarjanju za cerkvene notranjščine kot kritika fašizma in nacizma pogosto pojavljajo.⁵⁴ V ladji župnijske cerkve sv. Martina

⁵⁴ Kralj je Hitlerja naslikal na primer na prizor v ladji župnijske cerkve sv. Vida na Šentviški gori (1941), kjer ga sv. Vid

Slika 18: Tone Kralj, *pregon Podgrajcev iz vasi, 1958–1959, desna ladijska stena, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje* (foto: Andrej Šauperl).

v Hrenovicah (1942/1943) je kronanje Kristusa, okrog katerega so zbrani Mussolini, nacist, fašist in pomočniki v oblačilih v italijanskih nacionalnih barvah,⁵⁵ v določenih elementih podobno prav prizoru Kristusa, obkoljenega s sovražniki, v podgrajski cerkvi. Vzporodnice pri obeh delih je mogoče opaziti v podobno zastavljeni kompoziciji, predvsem pa pri črnosrajčniku, ki na obeh slikah na obrazu nosi enako grimaso. Pod obravnavano sliko v cerkvi Karmelske Matere božje Kralj umesti napis, ki dokumentira posledice prihoda nemške vojske v Podgraje, »DNE 6. MAJA 1944 SO / INTERNIRALI 167 OSEB / IN POŽGALI 127 HIŠ«. Na ta požig asociira tudi motiv nad desno stransko kapelo, in sicer je Kralj v maniri risbe upodobil z ognjenimi plameni obdano podgrajsko cerkev v njeni takratni, starejši arhitekturni zasnovi,⁵⁶

ozdravlja od nečistih duhov, upodobil ga je na enajsti postaji reliefnega Križevega pota v župnijski cerkvi sv. Martina v Slivju v Brkinih (1943/1944), kjer vleče križ, na katerega je pribit Jezus. Mussolini je bil na Kraljevih umetninah za cerkvene notranjštine večkrat upodobljen ob mučenju Kristusa ali drugih svetnikov: na primer v že omenjeni ladji župnijske cerkve sv. Vida na Šentviški gori (1941), kjer sv. Vida pod Mussolinijevim budnim očesom bičata nacist in fašist ter kjer Mussolini nadzoruje mučenje sv. Vida na natezalnici, v ladji župnijske cerkve sv. Martina v Hrenovicah (1942/1943), kjer pozorno opazuje bičanje Kristusa, ki ga izvajajo Nemci in Italijani itn. Upodobitve v: Pelikan, *Tone Kralj*, str. 137–139, 140–141, 148–149, 188.

⁵⁵ Upodobitev v: Pelikan, *Tone Kralj*, str. 146.

⁵⁶ ZVDSK – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3902, map. Podgraje, ž. c. Matere božje.

z zapisano letnico dogodka v rdeči barvi – barvi krvi. Naslednji, večji prizor, ki stoji tik pred prvo postajo Križevega pota, pa ta dogodek še natančneje vizualno predstavi, saj na njem sovražniki nasilno preganjajo prestrašene in pretresene Podgrajce iz domačega kraja v ozadju, ki je tako kot bližnja vas Kuteževo na levi strani kompozicije prežet z ognjenimi plameni (slika 18). Tudi tu na skrajni levi rob prizora Kralj naslika Hitlerja. Pri tej upodobitvi gre namreč za obeležje ene izmed obsežnih akcij nemškega okupatorja. Izvedena je bila v sklopu ofenzive proti Čičariji, Kastavščini, Podgori in Brkinom, ki je pod vodstvom Odila Globočnika, višjega vodje SS in policije v operativni coni Jadransko primorje, trajala od 26. aprila do 6. maja 1944. Prav na zadnji dan so bile močno prizadete Podgraje, in sicer je bila požgana večina domov v vasi. Med množičnimi požigi so vaščani izgubili streho nad glavo, živino, hrano in druge dragocenoosti. Poleg tega so si bili primorani poiskati mesto za nadaljnje bivanje pri svojih bližnjih na drugih lokacijah ali v zapuščenih stavbah, kot so šole, vojašnice in nenaseljene hiše, saj je zanje veljala prepoved vračanja v domačo vas za obdobje treh mesecev. Tja so se – če jim je nemška vojska dopustila – lahko vračali le z namenom oskrbe svojih pridelkov na poljih, če so jih sploh še imeli. V Podgrajah je istočasno kot požig vasi potekala obsežna skupinska aretacija, v kateri je bilo osemnajst⁵⁷ posameznikov prijetih zaradi različnih

⁵⁷ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 109, op. 34.

Slika 19: Tone Kralj, *prihod Podgrajcev v vas po končani vojni, 1958–1959, leva ladijska stena, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (foto: Andrej Šaupertl).*

razlogov, kot so izdaje ali maščevanja za partizanske napade. Ti in mnogi drugi domačini, ki so bili tarča krutosti nemškega okupatorja, so bili bodisi poslani na prisilno delo v nemške in avstrijske kraje, če so bili mlajši, bodisi so bili nasilno nagnani v vagone in odvedeni v koncentracijska taborišča.⁵⁸

Druga dvojica podob, ki jih je Kralj dodal konvencionalnim postajam Križevega pota, ima mesto po zadnji postaji in predstavlja konec tovrstnega trpljenja. Večja slika prikazuje vrnitev Podgrajcev v domači kraj po končani vojni (slika 19). Tu skupina domačinov, ki so že nastanjeni v vasi, sprejema del komaj vračajočih se sovaščanov iz pregnanstva, zato je možno, da gre za nanašanje na konkreten proces vnovičnega naseljevanja v Podgraje med vojno in po njej. Medtem ko se namreč nekateri pred njenim koncem niso vrnili v domači kraj, so se drugi že pred tem naselili v svoje opustošene domove in jih popravili, da bi lahko v njih spodobno živeli in bili tam priča zaključku vojne.⁵⁹ V ozadju v središču kompozicije je vidna avtentična podoba kapelice, ki je imela tedaj in ima še danes mesto sredi vasi, s čimer je dogajanje natančno locirano v središče Podgraj, z upodobitvijo tega verskega znamenja pa je izkazana tudi ponižnost in hvaležnost domačinov Bogu, h kateremu so se priporočali za uresničitev upodobljenega dogodka.

Kralj je na tem prizoru izpostavil tudi narodnostni moment: otroci, ki zavzemajo osrednji del prizora, prihajajočim Podgrajcem delijo jugoslovanske zastavice in zastavice slovenskih partizanov.

Na prvi pogled je nenavadno, da so komunistični simboli upodobljeni na umetniškem delu v cerkvenem prostoru, vendar ta pojav razjasni dejstvo, da gre pri likovnem opremljanju podgrajske cerkve za specifičnega naročnika. Tone Kralj je cerkev opremil z umetniškimi deli po naročilu župnika Milana Grlja, ki je med letoma 1941 in 1973 župnikoval v Podgrajah in bil kot zaveden narodnjak globoko predan domovini. O tem med drugim priča župnikova angažiranost v odborih oziroma društvih, ki so jih sestavljali duhovniki, naklonjeni načelom tedanje oblasti. Grlj je bil eden od članov pripravljalnega odbora duhovnikov članov OF, ki je bil sestavljen 22. oktobra 1947, ter član Odbora duhovnikov OF za Slovensko Primorje, v katerega je bil izvoljen 2. julija 1948, aktiven je bil tudi v Cirilmetodijskem društvu, ki se je z ustanovitvijo 20. septembra 1949 razvilo iz Odbora duhovnikov OF.⁶⁰ Milan Grlj se je torej zavzemal za širjenje naklonjenosti tako do vere kot do domovine, Kralj pa je tovrstne interese delil z njim, saj mu je obe župnikovi tendenci uspelo v podgrajski cerkvi združiti v umetniška dela, ki izžarevajo edin-

⁵⁸ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 106–109; Zadnik, Brkini, str. 359; Zadnik, *Istrski odred*, str. 273–274.

⁵⁹ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 108.

⁶⁰ Čipić Rehar, *Cerkev in oblast*, str. 210, op. 977, str. 213, op. 992, 994, str. 218; *V nove zarje*, str. 211; Valenčič, Grlj Milan – Anton, str. 607–608; Zajdela, Spodbujal je, str. 19.

Slika 20: Tone Kralj, *Vstali Kristus*, 1958–1959, leva ladijska stena, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (foto: Andrej Šaupert).

stven značaj in s pomočjo katerih bodo dogodki, ki so zaznamovali Podgraje med vojno, vselej ostajali v zavesti Slovencev.

Na desni strani slike z vrnitvijo Podgrajcev v domačo vas manjša skupina žena in mož povezuje prizor z naslednjo podobo, ki jo je Kralj dodal tradicionalnemu Križevemu potu, in sicer z *Vstalom Kristusom* (slika 20), pod katerega je umeščen napis, ki pravi o posledicah tamkajšnjega okupatorjevega nasilja: »26 USTRELJENIH IN PO / V TABORIŠČIH UMRLIH«. Večina skupine ima poglede obrnjene proti Kristusu, ena od žensk pa je zazrta v gledalca ter ga z gesto svojih rok vabi k pogledu nanj in k zahvali za konec vojnih tegob. Tega simbolično ponazarjajo predmeti, odvrženi na tleh ob Kristusu – vojaške čelade, bodeča žica in naboji, ki jih morda lahko dojemamo kot orodja mučeništva prebivalcev Podgraj. Kristusu so ne nazadnje v smislu trpljenja, pa tudi metaforičnega prerodenja in novega začetka po vojni podobni tudi sami. Upanje v boljšo prihodnost in vnovičen začetek življenj Podgrajcev ponazarja tudi motiv na steni nad levo stransko kapelo. V kontrastu s podgrajsko cerkvijo, obkroženo z ognjem, nad nasprotno stransko kapelo, je ista cerkev tokrat

osvetljena z vzhajajočim soncem in v zlati barvi pripisano letnico 1945. Ta obeležuje konec vojnega obdobja, ki ga je Kralj skupaj s slovenskim ljudstvom, za katero je ustvarjal, neizmerno čakal. Ustno izročilo župnikov, ki so spremljali Kralja pri njegovem snovanju umetnin za podgrajsko cerkev, izpostavi dragoceno informacijo o slikarjevem osebnem odnosu do teh ljudi. Umetnik naj bi namreč podgrajski Križev pot in štiri dodane slike, navezane na vojni čas, slikal v vasi, upodabljal pa naj bi resnične Podgrajke in Podgrajce, ki jih je opazoval med njihovimi opravili in dejavnostmi.⁶¹ Četudi prenesen od ust do ust, je podatek zelo verjeten, saj se je Kralj v svojih sakralnih delih močno nagibal k ljudskosti in želel, da bi se – predvsem v prenesenem pomenu, a v tem primeru tudi v dobesednem – v njegovih umetniških delih našel vsak posameznik.

Še eno Kraljevo umetniško delo v podgrajski cerkvi omenja ilirskobistriška župnijska kronika, ki jo je pisal Viktor Berce. Maja 1960 namreč navede, da je Tone Kralj obiskal cerkev sv. Petra v Ilirski Bistrici in izdelal načrt za tamkajšnjo krstno kapelo ter načrt za pleskanje prezbiterija, v nadaljevanju pa omeni in pohvali še Kraljevo sliko s podobo Marije in Jezusa, ki jo je tistega meseca umetnik prinesel v Podgraje za cerkev Karmelske Matere božje⁶² in je bila najverjetneje dokončana istega leta. Čeprav je slikarsko delo skrito pogledom obiskovalcev cerkve, je tam še danes. Včasih je krasilo veliki oltar, sedaj pa je postavljeno za njegovo hrbtno stran. Da je bila slika v preteklosti umeščena na veliki oltar, je mogoče sklepati po sovpadajočih oblikah njegove odprtine in Kraljeve slike. Gre za prizor Marije z Jezusom (slika 21); ta je v določenih slikarskih elementih podoben sliki Brezmadežne iz ilirskobistriške župnijske cerkve sv. Petra (slika 10), ki je nastala v približno istem časovnem obdobju. Podgrajska Marija sedi nad mavrico in, tako kot trnovska, tudi nad Zemeljsko oblo. V rokah obe z enako gesto pridržujeta Jezusa kot otroka v rožnatem oblačilu. Podgrajskemu Kralj v roke doda še škapulir.⁶³ Tudi kolorit draperij podgrajske in trnovske Marije je soroden in se ujema z barvami slovenske zastave. Medtem ko se nad glavo Brezmadežne iz cerkve sv. Petra vije dvanajst zvezd, je podgrajska Marija obdana z množico zvezd, narisanih v podobni maniri, ki simbolizirajo Marijino božanskost. Kraljevo umetniško delo, ki je stalo na velikem oltarju za še danes obstoječima kipcema Marije in Deteta, je bilo v preteklosti tarča kritik, saj

⁶¹ Ustni vir: Peter Pipan (22. 1. 2023).

⁶² Berce, *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, maj 1960.

⁶³ Škapulir je poenostavljena različica redovnega oblačila karmeličanskega reda in ima poseben pomen za tiste, ki ga skozi življenje in ob smrti ponižno nosijo na sebi. Po besedah Matere božje, ki se je 16. julija 1251 prikazala sv. Simonu Stocku in mu v dar predala škapulir, naj tisti, ki ga zvesto nosijo, ob svoji zadnji uri ne bi bili pogubljeni (Lavrič, *Velike Marijine bratovščine*, str. 136, op. 76).

Slika 21: Tone Kralj, Marija z Jezusom, domnevno 1960, oltarna stena (za velikim oltarjem), ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (foto: osebni arhiv).

po mnenju nekaterih vernikov ni predstavljalo prave Karmelske Matere božje, ki ji je posvečena podgrajska cerkev. Marija in Jezus namreč na glavi nimata naslikane krone, kar je bilo pri upodobitvah, reliefih in kipih s Karmelsko Materjo božjo oziroma Škapulirsko Marijo in Jezusom sicer pogosto. Ne nazadnje oltar podgrajske cerkve krasita prav okronana kipca teh svetih oseb. Na poziv vernikov je bila Kraljeva slika tako umaknjena z oltarja in od tedaj nikoli ni bila prestavljena na njej prvotno namenjeno mesto.⁶⁴

Kraljevo podobo Marije z Jezusom, čeprav je žal skorajda pozabljena, še vedno hranijo v prostorih cerkve. Nekaj Kraljevih del pa je bilo v preteklih desetletjih iz cerkve popolnoma odstranjenih, kar vidimo iz opisa in primerjave fotografij cerkve iz druge polovice šestdesetih let 20. stoletja, ki jih hrani novogoriški arhiv ZVKDS. Dokumentacija, ki jo je ob obisku cerkve sestavil Emil Smole, najprej omenja prižnico,

⁶⁴ Ustni vir: Peter Pipan (22. 1. 2023).

na kateri so naslikani štirje evangelisti (slika 22). To je kakor preostalo slikarsko dekoracijo cerkve ustvaril Tone Kralj,⁶⁵ a je v cerkvi ni več. Tudi manjši tridelni oltar s Kraljevimi poslikavami (slika 23) s fotografij iz leta 1967 je bil iz notranjščine odstranjen. V njegovi sredini je imel mesto Bog Oče, nad katerim se je vil pas za Kralja značilnih stiliziranih angelskih glav, na stranska krila oltarja pa je umetnik umestil množico otrok v belih oblačilih z enakobarvnimi lilijami v rokah, ki jih je kot simbol nedolžnosti večkrat vključil v svoja sakralna slikarska dela (prim. strop severne kapele, župnijska cerkev sv. Petra, Ilirska Bistrica). Iz fotografske dokumentacije iz oktobra 1986 je razvidno, da je bil osrednji del oltarja z Bogom Očetom sčasoma premeščen na levi del slavoločne stene, danes pa v cerkvi tudi ta ni več ohranjen. Kraljeva umetniška dejavnost v podgrajski cerkvi konec petdesetih let 20. stoletja je zaznamovala tudi obliko velikega oltarja, saj je umetnik umaknil obhodna loka velikega oltarja in ju umestil v niši pod okni v prezbiteriju, oltar pa sta poprej krasila tudi putta, ki ju je premestil pod kor na konzoli pilastrov. Spomeniški elaborat je glede Kraljevega dela v podgrajski cerkvi menil, da je »[s]tara čisto stilna notranjščina /.../ s Kraljevo adaptacijo izgubila na svoji pristnosti. Del nove opreme je dokaj

Slika 22: Tone Kralj, prižnica, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgraje (vir: arhiv ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3902, map. Podgraje, ž. c. Matere božje, št. 12301).

⁶⁵ Čeprav Emil Smole avtorja evangelistov ne poimenuje konkretno (cit. »Na prižnici so štirje evangelisti.«), je z gotovostjo mogoče zatrditi, da jih je naslikal Kralj, saj pisec podobe evangelistov omeni med navajanjem Kraljevih preostalih del za podgrajsko cerkev in drugega avtorja ne omenja, poleg tega pa so naslikani v značilnem Kraljevem slogu (ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3902, map. Podgraje, ž. c. Matere božje).

Slika 23: Tone Kralj, tridelni oltar, ž. c. Karmelske Matere božje, Podgrajje (vir: arhiv ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3902, map. Podgrajje, ž. c. Matere božje, št. 12314).

kičast in z arhitekturo neskladen.«⁶⁶ Zapisano mnenje o Kraljevih arhitekturnih preureditvah in umetniških delih v podgrajski cerkvi priča o neustreznosti umetnikovih odločitev, ki so po mnenju spomeniško-varstvene stroke negativno vplivale na celosten učinek prostora. Kljub temu je Kralj pri ustvarjanju v cerkvenih prostorih sledil svojim zastavljenim ciljem in idejam ter kot bistveno vselej upošteval pestrost simbolnih pomenov, za kar je bil pripravljen poseči tudi po estetskih odločitvah, ki so bile in so še danes po oceni nekaterih poznavalcev umetnosti vprašljive.

Sklep

Kraljevo ustvarjanje na Premu, v Ilirski Bistrici in Podgrajah pred drugo svetovno vojno in v desetletjih po njej je v slovenski zgodovini umetnosti pustilo izrazit pečat. Dela, ki jih je Kralj napravil za tamkajšnje cerkvene notranjščine, namreč nimajo zgolj estetske vloge, temveč se v njihovi vsebini kažejo tudi Kraljeva globoka naklonjenost do domačega naroda, sočustvovanje z njim v času vojne represije ter potreba po ohranjanju spomina na tovrstne dogodke, ki so zaznamovali ilirskobistriški prostor. Pri poslikavi župnijske cerkve sv. Helene na Premu, ki pomeni vrhunec umetnikovega sakralnega monumentalnega opusa, je Kralj že uporabljal umetniške prijeme, ki poudarjajo slovensko narodnostno noto, tj. poseganje po specifični simboliki, ki se odraža v poslikavi s slovanskima svetnikoma, sv. Cirilom in Metodom.

Nadalje se je denimo pri delih v podružnični cerkvi sv. Jurija posluževal rabe slovenskih narodnih barv, prav tako kot v župnijski cerkvi sv. Petra ter župnijski cerkvi Karmelske Matere božje v Podgrajah. Pri zadnjih dveh se je še v večji meri naslanjal na ikonografijo, ki izkazuje globoko predanost in naklonjenost domačemu narodu ter upor do sovražnikovega režima. Pri umetniških delih za podgrajsko cerkev je stopil še korak dlje in skušal ciljnemu občinstvu omogočiti, da se z njegovimi deli karseda močno poistoveti, kar je dosegel z upodabljanjem poznanih domačih momentov in dejanskih dogodkov iz časa vojne – tako tistih najbolj travmatičnih kot tistih olajšujočih, spodbudnih, ki so sledili po njenem koncu –, ki so jim bili Podgrajci priča. Že pred začetkom druge svetovne vojne, ko se je slovenski prostor soočal z okupatorjevo represijo, in med njenim trajanjem je z umetniškim delovanjem v nadvse nepredvidljivih časih na rizičnem območju ogromno tvegalo, vendar je obenem slovenskemu narodu s svojim delom tudi veliko doprinesel. Z umetnostjo se mu je približal in ga na svoj najbolj poznan način, z ustvarjalnostjo, sprva podpiral v boju za svobodo, po vojni pa je ta prizadevanja ovekovečil v cerkvenih prostorih. Ni namreč dovolil, da bi tako bistven del slovenske zgodovine pozabili, zato ga je z umetniškim pristopom ohranil v trajen spomin na moč, trdnost in hrabrost Slovencev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Berce, Viktor: *Župnijska kronika*, Ilirska Bistrica, 1. oktober 1950–7. avgust 1976 (hrani župnišče v Ilirski Bistrici).

ZVKDS, OE Nova Gorica – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Nova Gorica
Register kulturne dediščine

USTNI VIRI (ustne in pisne izjave, pridobljene od januarja 2023 do avgusta 2023)

Stanko Fajdiga, župnik (1958), Ilirska Bistrica.
Peter Pipan, župnik v pokoju (1947), Podgrajje.

ČASOPISI

Ognjišče, 1972.
Snežnik, 1995, 1996.

LITERATURA

Beltram, Vlasta: Vojno nasilje v Brkinih in na Bistriškem v času druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, 2005, št. 1, str. 97–114.

⁶⁶ ZVKDS – OE Nova Gorica, EID (EŠD): 3902, map. Podgrajje, ž. c. Matere božje.

- Berce, Bogdan: Sredi mesta božji in človekov hram. *Snežnik* 4, 1995, št. 5, str. 5.
- Čipić Rehar, Marija: *Cerkev in oblast*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Guzej-Sabadin, Cveta: Primorske ljudi je imel neznanško rad. *7. val*, 7. februar 1997, št. 11, str. 18.
- Kirn Vodopivec, Katja: Prve primorske poslikave Toneta Kralja bodo spet zasijale. *Primorska*, 6. junij 2023, št. 128, str. 7.
- Kirn Vodopivec, Katja: V prezbitariju bodo odslej vidni tudi novoodkriti gotski elementi. *Prav lepa je trnovska fara: obnova župnijske cerkve sv. Petra v Ilirski Bistrici 2019–2020* (ur. Stanko Fajdiga et al.). Ilirska Bistrica: Župnija, 2020, str. 34–38.
- Komelj, Milček: Med univerzalnostjo življenja in kmečkim izrazom slovenske identitete [uvodna beseda]. *Umetnost Toneta Kralja. Med univerzalnostjo življenja in kmečkim izrazom slovenske identitete* (ur. Goran Milovanović). Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 2010, str. 11–49.
- Komelj, Milček: Pogled na religiozno slikarstvo bratov Kraljev. *Sinteza*, 1978, št. 41/42, str. 114–116.
- Komelj, Milček: Slovensko ekspresionistično slikarstvo, risba in grafika. *Ekspresionizem in nova stvarnost na Slovenskem, 1920–1930 (Moderna Galerija, 10. oktober–21. december 1986)*. Ljubljana: Moderna galerija, 1986, str. 7–36.
- Koršič Zorn, Verena: Gosta z Dolenjskega: Tone Kralj in France Gorše. *Umetnost 20. stoletja na Goriškem in v Posočju* (ur. Marko Vuk). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2000, str. 141–168.
- Koršič Zorn, Verena: *Tone Kralj. Cerkevne poslikave na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2009.
- Kranjc, Igor: *Tone Kralj. Retrospektiva. 22. januar–22. marec 1998, Moderna galerija, Ljubljana*. Ljubljana: Moderna galerija, 1998.
- Lapanja Jazbec, Nataša: Restavriranje slik Toneta Kralja. *Prav lepa je trnovska fara: obnova župnijske cerkve sv. Petra v Ilirski Bistrici 2019–2020* (ur. Stanko Fajdiga et al.). Ilirska Bistrica: Župnija, 2020, str. 50–51.
- Lavrič, Ana: Velike Marijine bratovščine na Slovenskem: ikonografija bratovščin pod okriljem mendikantskih redov. *Acta historiae artis Slovenica* 21, 2016, št. 2, str. 119–167, 204.
- Makuc-Kozina, Tosja: Oris umetnosti Toneta Kralja na slikarskem, grafičnem in ilustrativnem področju. *Goriški letnik*, 1985/1987, št. 12/14, str. 237–297.
- Markuža, Jože: Cerkev in župnija sv. Roka v Nabrežini. *Nabrežina skozi stoletja*. Nabrežina: Slovensko kulturno društvo Igo Gruden, 1996, str. 225–227.
- Marolt, Marijan: Cerkevna dela Toneta Kralja. *Dom in svet* 41, 1928, št. 7, str. 208–213.
- Pelikan, Egon: *Tone Kralj in prostor meje*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016.
- Santoro, Irena: Cerkev sv. Petra (Trnovo, Ilirska Bistrica) – Umetnostnozgodovinski oris. *Prav lepa je trnovska fara: obnova župnijske cerkve sv. Petra v Ilirski Bistrici 2019–2020* (ur. Stanko Fajdiga et al.). Ilirska Bistrica: Župnija, 2020, str. 12–13.
- Santoro, Irena: Slikarski opus Toneta Kralja na območju občine Ilirska Bistrica. *Bistriški zapisi* 4, 1993, str. 41–50.
- Slovensko Primorje v luči turizma* (ur. Valter Bohinec et al.). Ljubljana: Svet vlade LRS za blagovni promet, Uprava za turizem in gostinstvo, 1952.
- Steklasa, M.: Tatjana Kralj o fundaciji Toneta Kralja. *Naš kraj*, 1999, št. 6, str. 7–8.
- V nove zarje: zbornik ob desetletnici Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LR Slovenije*. Ljubljana: Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS, 1959.
- Valencič, Rafko: Grlj Milan – Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 4. knjiga, sn. 19, 1993, str. 607–608.
- Valencič, Tina M.: Svežina Kraljevih del. *7. val*, 5. marec 2010, št. 52, str. 18.
- Vuk, Marko: Pojav ekspresionizma na Primorskem. *Ekspresionizem in nova stvarnost na Slovenskem, 1920–1930 (Moderna Galerija, 10. oktober–21. december 1986)*. Ljubljana: Moderna galerija, 1986, str. 50–57.
- Zadnik, Maks: Brkini so umirali v plamenih. *Borec* 26, 1974, št. 6/7, str. 357–374.
- Zadnik, Maks: *Istrski odred*. Nova Gorica: Odbor Istrskega odreda, 1975.
- Žajdela, Ivo: Spodbujal je k ohranjanju vrednot: pred 110 leti se je rodil duhovnik Milan Grlj, veliki rodoljub in močno zaveden Slovenec. *Družina* 63, 12. oktober 2014, št. 41, str. 19.

S U M M A R Y

Tone Kralj's religious art in the Littoral. Artworks in churches in the Ilirska Bistrica area

In the period between the interwar years and several decades after the Second World War, Tone Kralj left a profound mark on the appearance of church interiors in the then Littoral by imbuing the aestheticism of his religious murals, paintings, and other church furnishings with a higher and deeper purpose which underscored his artistic creativity. One of Kralj's aims was to enable every observer to identify themselves and establish their own inner connection with religious artworks. Especially during, but also before and after the Second World

War, however, many of the painter's religious scenes could be placed and interpreted within a much more specific historical context. Kralj frequently combined Biblical motifs with Slovenian vernacular elements, war scenes, and depictions of war leaders to convey his critique of the occupier's aggression on Slovenian soil as well as express his compassion for the suffering of the Slovenian people. Although he continued to envision his artworks in accordance with the same principle even after the war, their primary purpose now became to preserve the memory of the past events and thus to eternalize the bravery and perseverance of the Slovenian people during the period of the occupier's aggression.

Apart from a host of churches in the Littoral (modern Primorska), the interiors of which he beautified, furnished, and adapted, Kralj's opus also inclu-

des four churches in the Ilirska Bistrica area, where he worked before and a few decades after the Second World War, namely: the parish Church of St. Helen in Prem, the parish Church of St. Peter and the succursal Church of St. George in Ilirska Bistrica as well as the parish Church of Our Lady of Mount Carmel in Podgraje. The studies of Kralj's artistic activity in the said churches draw primarily on parish chronicles and other archival sources that provide insight into the extraordinary accomplishment that Kralj's works represent in Slovenian art history by blending the aesthetic quality, the profound communicative value, Slovenian vernacular elements, the impact of wartime uncertainties facing the artist and his creative endeavours as well as his postwar desire to preserve the memory of events that unfolded in Ilirska Bistrica during the Second World War.

Župnik Viktor Berce (prvi z leve) in Tone Kralj (tretji z leve) (Pelikan, Tone Kralj, str. 172).

Irena Uršič

prof. zgodovine in geografije, muzejska svetovalka, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
Celovška cesta 23, SI-1000 Ljubljana; študentka programa III. stopnje,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: irena.ursic@muzej-nz.si

Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji

Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih

IZVLEČEK

Možje, vpoklicani v italijanske oborožene sile, in mladoletni fantje, prisilno odvedeni v posebne bataljone italijanske vojske, so v obdobju med letoma 1922 in 1943 z Ilirskobistriškega kot italijanski državljani po uveljavitvi Rapalske pogodbe odhajali v vojaške strukture države, ki ni bila njihova domovina. S poitalijančenimi imeni in iz raznarodovalnega okolja fašističnega režima so za vojaške interese Kraljevine Italije tvegali življenje. Prispevek se posveča izbranim vebinam, osredotočenim na beg vojaških obveznikov leta 1935, pred vojno v Etiopiji in po njej, na osebne izkušnje preživelih med svetovnima vojnama in med drugo svetovno vojno ter na mrtve in pogrešane v vojski in ujetništvu. Avtoričini temeljni viri so italijanski arhivski viri, viktimološki viri in ustni viri, pridobljeni s terenskimi raziskavami. V izogib posplošitvam poskuša članek približati razsežnosti vpoklicev ter s konkretnimi imeni pobeglih, mrtvih in pričevanji preživelih postaviti v ospredje človeka.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, italijanske oborožene sile, vpoklicani, mobilizirani, ilegalno izseljeni, dezertjerji, ujetniki, žrtve, italijansko-etioipska vojna, druga svetovna vojna, spomini

ABSTRACT

MEN AND BOYS FROM THE ILIRSKA BISTRICA AREA IN ITALIAN MILITARY UNIFORM. FROM THE NAMES OF DESERTERS AND DEAD SOLDIERS TO SURVIVORS' MEMOIRS

Between 1922 and 1943, after the Treaty of Rapallo came into force, men enlisted in the Italian armed forces and boys forcibly incorporated into special battalions of the Italian army left the Ilirska Bistrica area as Italian citizens, joining the military structures of a state that was not their homeland. Having their names Italianized and coming from an environment that the fascist regime had stripped of its national identity, they risked their lives for the military interests of the Kingdom of Italy. The contribution sets forth selected topics, focusing on conscripts deserting in 1935, before and after the war in Ethiopia, on survivors' personal experiences during the interwar period and the Second World War as well as on dead and missing soldiers and war captives. The author draws primarily on Italian archival sources, victimology sources, and oral sources obtained through conducting field research. To avoid generalizations, the article aims to highlight the different dimensions of enlistments and personalize the narrative by using the concrete names of deserters and dead soldiers as well as survivors' testimonies.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, Italian armed forces, the enlisted, the mobilized, the illegally expelled, deserters, captives, victims, Italian-Ethiopian War, Second World War, memoirs

Uvod

Služenje vojaškega roka, vpoklic v italijanske obo-rožene sile in posledično ujetništvo ter umeščanje v posebne bataljone italijanske vojske so prvič v slovenski zgodovini med svetovnima vojnoma in med drugo svetovno vojno vojaške obveznike slovenskega rodu razkropili na pet celin sveta, tudi za vojsko sposobne fante in može z Ilirskobistriškega.¹

Z italijansko zasedbo slovenskega ozemlja ob koncu prve svetovne vojne in uveljavitvijo Rapalske pogodbe² so vsi kraji v današnji ilirskobistriški občini od 5. januarja 1921 postali del Kraljevine Italije, njeni prebivalci pa italijanski državljani (ozemlje je italijanski državi pripadalo do 15. septembra 1947,³ potem ko je bila že več kot leto dni razglašena Republika Italija). Ilirskobistriško je postalo del Julijske krajine. Pristojnosti Istrske ali Puljske province (*Provincia dell'Istria/Provincia di Pola*) iz leta 1923 in Postojnskega okrožja (*Distretto di Postumia*) so bile po letu 1924⁴ postopoma prenesene na novo provinco Julijske krajine, ki je imela dve različni imeni: Reška provinca ali Kvarnerska provinca (*Provincia di Fiume/Provincia del Carnaro*). Obsegala je vse kraje današnje ilirskobistriške občine,⁵ ki so bili s poitalijančenimi imeni razdeljeni v šest občin: Ilirska Bistrica (*Bisterza*, od leta 1927 *Villa del Nevoso*), Jablanica (*Castel Iablanizza*), Jelšane (*Elsane*), Knežak (*Fontana del Conte*), Podgrad (*Castelnuovo d'Istria*) in Prem (*Primano*).⁶

Leta 1923 je bila uveljavljena zakonodaja, ki je reformirala naborniški sistem.⁷ Nabor so izvajali občinski naborni uradi (*Ufficio Comunale di leva*) (s pripravljanjem seznamov nabornikov), naborni sveti

(*Consiglio di leva*) (s preverjanjem sposobnosti nabornikov za služenje vojaškega roka) in naborni uradi (*Ufficio di leva*) (s potrjevanjem seznamov in neposredno odgovornostjo vojnemu ministrstvu v Rimu). Sedež nabornega sveta za Ilirskobistriško je bil na Reki kot glavnem mestu Reške province, sestavljale pa so ga mobilne naborne komisije, ki so obiskovale občine ali, v primeru novih provinc, sedeže sodnih okrožij. To je bilo v Ilirski Bistrici. Mobilno naborno komisijo, pri kateri so se morali zgledati naborniki, so sestavljali sodnik, častnik kraljeve vojske, deželni svetnik in vojaški zdravnik. Potrjeni seznam nabornikov so bili posredovani vojaškemu okrožjem. Pristojnost nad vojaškimi obvezniki, služenjem vojaškega roka in mobilizacijo sta za Ilirskobistriško imeli dve vojaški okrožji: tržaško (*Distretto militare di Trieste*) in puljsko (*Distretto militare di Pola*). Pod tržaško vojaško okrožje so spadale občine Ilirska Bistrica, Jabla-

Skupina »rekrutov na viziti« (nabornikov na naboru za italijansko vojsko) leta 1941. V sredini zadaj je Franc Tomšič iz Koritnic. Nabornike krasijo raznobarvni »pankeljci« (trakovi), dva v barvah italijanske zastave (MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča – evidentirano gradivo, izvornik brani Joško Tomšič).

¹ Termin »Ilirskobistriško« se v prispevku nanaša na vse kraje v današnji Občini Ilirska Bistrica.

² Mirovna pogodba med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, podpisana 12. 11. 1920 in uveljavljena 5. 1. 1921.

³ Uveljavitev določil Pariške mirovne pogodbe z dne 10. 2. 1947.

⁴ Tedaj je bilo Kraljevini Italiji priključeno tudi mesto Reka.

⁵ Obsegala je tudi nekaj krajev v današnjih občinah Pivka in Hrpelje - Kozina ter nekaj krajev v zaledju Reke onkraj današnje meje s Hrvaško. Tedanja Občina Jelšane je pod Puljsko provinco spadala do leta 1924, Občina Podgrad pa do leta 1928. Občine Ilirska Bistrica, Jablanica, Prem in Knežak pa so do leta 1928 spadale pod Postojnsko okrožje (Perselli, *I Censimenti*, str. 22).

⁶ Občine Čelje (*Ceglie*), Janeževo Brdo (*Berdo San Giovanni*), Kilovče (*Monte Chilovi*), Ratečevo Brdo (*Ratevevo in Monte*) in Smrje (*Smeria*) so bile decembra 1924 priključene Občini Prem. Občina Trnovo (*Torrenova di Bisterza*) je bila decembra 1927 priključena Ilirski Bistrici s skupnim poitalijančenim imenom *Villa del Nevoso*. Občina Podgrad je bila šele leta 1928 priključena Reški provinci (*Storia dei Comuni*, www.elesh.it/storiacomuni/) (29. 5. 2023). Po podatkih italijanskega letopisa iz leta 1940/1941 je bilo število prebivalcev sledeče: 7.180 v Občini Podgrad, 5.588 v Občini Ilirska Bistrica, 3.727 v Občini Knežak, 3.363 v Občini Jelšane, 3.106 v Občini Jablanica in 1.455 v Občini Prem (ACS, DOC D 6 75, *Annuario*, str. 747–750).

⁷ *Gazzetta Ufficiale*, n. 149, 1923, str. 5015–5018.

nica, Knežak in Prem, pod puljsko pa občini Jelšane in Podgrad.⁸

19. septembra 1921 je bila s kraljevim odlokom vojnemu ministrstvu predana pristojnost, da odredi služenje vojaškega roka v kopenski vojski in mornarici za prebivalce novih provinc, in sicer za rojene v letih 1901 in 1902, ter da služenje opravljajo istočasno.⁹ Vojaški obvezniki so bili postopoma razvrščeni v vse rodove italijanskih oboroženih sil, v kraljevo kopensko vojsko (*Regio Esercito*), kraljevo mornarico (*Regio Marina*), kraljevo letalstvo (*Regio Aeronautica*) in v druge formacije pod vojaškim okriljem (financo, policijo, gasilce, paznike in fašistično milico MVSN).

Leta 1922 so na služenje vojaškega roka odšli prvi za vojsko sposobni možje, zadnji pa leta 1943. Na služenje vojaškega roka v kopenski vojski so prvotno odhajali v dopolnjenem dvajsetem letu starosti, od leta 1927 v enaindvajsetem, od leta 1939 pa ponovno v dvajsetem, a tudi mlajši.¹⁰ Vojaški rok je trajal osemnajst mesecev, obdobje vojaške dolžnosti pa do konca leta, v katerem je vojaški obveznik dopolnil 55 let.¹¹ Enote posebnih bataljonov (*battaglioni speciali*) italijanske vojske, v katere so v letih 1940–1943 vključevali redno vpoklicane, razorožene zaradi nezaupanja, mladoletnike (rojene med letoma 1924 in 1926) ter vojaške obveznike starejših letnikov, so izkoristili za delovno silo in jih odvrnili od morebitne vključitve v odporiško gibanje. Starejši vojaški obvezniki, rojeni v letih 1901–1916, so slovensko osnovno šolo obiskovali še pod Avstro-Ogrsko (do leta 1918) in pod Kraljevino Italijo (do leta 1923). Mlajšim vojaškim obveznikom, rojenim v letih 1917–1923, pa je bilo osnovno šolanje v materinščini odvzeto. Leta 1923 je bila uzakonjena šolska reforma pod vodstvom italijanskega ministra za izobraževanje Giovannija Gentileja. Pomenila je najobsežnejšo prenavo izobraževalnega sistema od osnovnih šol do univerz in uvedbo obveznega šolanja do štirinajstega leta starosti, a postavila tudi temelje fašističnega sistema nacionalne prevzgoje in z ukinitvijo poučevanja v slovenščini na slovenskih šolah izbrisala slovenski jezik kot samobitni del slovenske identitete. Že v šolskem letu 1923/1924 je v prve razrede petletnih osnovnih šol (trajajočih od šestega do desetega leta starosti) uvedla poučevanje izključno v italijanščini. V naslednjih letih so bile slovenske šole ukinjene v celoti. Otroke je italijanski šolski sistem vzgajal v duhu, da je s pridobitvijo slovenskega ozemlja glas italijanskega *Risorgimenta*¹² končno dosežen. Od leta 1926 so bili neprostovoljno vključeni v organizacije fašističnega režima, pred odhodom na služenje vojaškega roka pa so bili deležni predvojaške vzgoje. Bili

so del sistema, ki je tesno povezoval šolo, politični režim in oborožene sile.¹³

Vojne preizkušnje so se za vojaške obveznike začele že leta 1935 z italijanskim napadom na Etiopijo oziroma Abesinijo. Nadaljevale so se v španski državljanski vojni na strani nacionalističnih sil generala Franca (1936–1939) in v italijanski zasedbi Albanije leta 1939.

Ilegalne izselitve v strahu pred vojskovanjem v Etiopiji

Kraljevina Italija je do vojaškega napada na Etiopijo v Afriki že imela kolonije Libijo, Eritrejo in Italijansko Somalijo. Sedemmesečna vojna v Etiopiji (1935–1936) se je odvijala v okviru Mussolinijeve ideje, da bi kraljevino ozemeljsko približali velikosti Rimskega imperija, in se zaključila z razglasitvijo Afriškega vzhodnega imperija (*Africa Orientale Italiana*). Za možje z Ilirskobistriškega je bil to čas prvih mobilizacij v obdobju fašizma, bojevanja v kolonialni vojni na afriški celini, pa tudi prvih intenzivnejših ilegalnih izselitev zaradi vojaških razlogov.

Na sprejemanje ali zavračanje vojaške dolžnosti so vplivale vesti iz tiskanih medijev, kazenska odgovornost v primeru izogibanja vpoklicu in mnenja protifašistov, ki so sodelovanje v vojni zavračali ali pa mu niso nasprotovali. Del tržaškega političnega vodstva društva Edinost¹⁴ je zagovarjal opredelitev Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, naj vpoklicani zbežijo čez mejo, da ne bodo pripomogli k izgradnji imperija in umirali v Afriki, del pa je temu nasprotoval.¹⁵ Tigrovec Dorče Sardoč¹⁶ je razmišljal takole: »Nekaj jih bo padlo, a tisti, ki ostanejo pri življenju, se bodo vrnili, se poročili in imeli bomo tristo slovenskih družin. Če gredo čez mejo, pa bodo dekleta ostala neporočena. Torej ne izgubimo samo tristo ali štiristo fantov, izgubimo štiristo mož in družin!«¹⁷

Časopis *Istra*¹⁸ je med rednim poročanjem o razmerah v Etiopiji objavljala tudi strah vzbujajoče vesti, 25. oktobra 1935 na naslovnici tudi članek: *Zalostna poročila naših fantov iz Afrike – Neozdravljive kužne bolezni najhujše zlo! Z velikimi tiskanimi črkami je zapisano, da je Stanislav Penko, po domače Maklavinov z Ratečevega Brda, obolel zaradi gobavosti: »Oboleli Penko je tudi sam sporočil svoji materi o stanju svoje bolezni in pravi med drugim: 'Živ sem, a za vas*

⁸ *Nuovo dizionario*, str. 55, 59, 89, 95, 185, 261.

⁹ *Primo manuale*, str. 47, 49.

¹⁰ *Testo Unico*, 5. 8. 1927, Ilari, *Storia*, str. 295.

¹¹ *Testo Unico*, 16. 4. 1938, str. 12.

¹² Politično gibanje za združitev in osvoboditev Italije v 19. stoletju.

¹³ Gl. Kacin Wohinz in Verginella, *Primorski upor fašizmu*, Tognon, La riforma Gentile: https://www.treccani.it/enciclopedia/la-riforma-gentile_%28Croce-e-Gentile%29/ (22. 7. 2023).

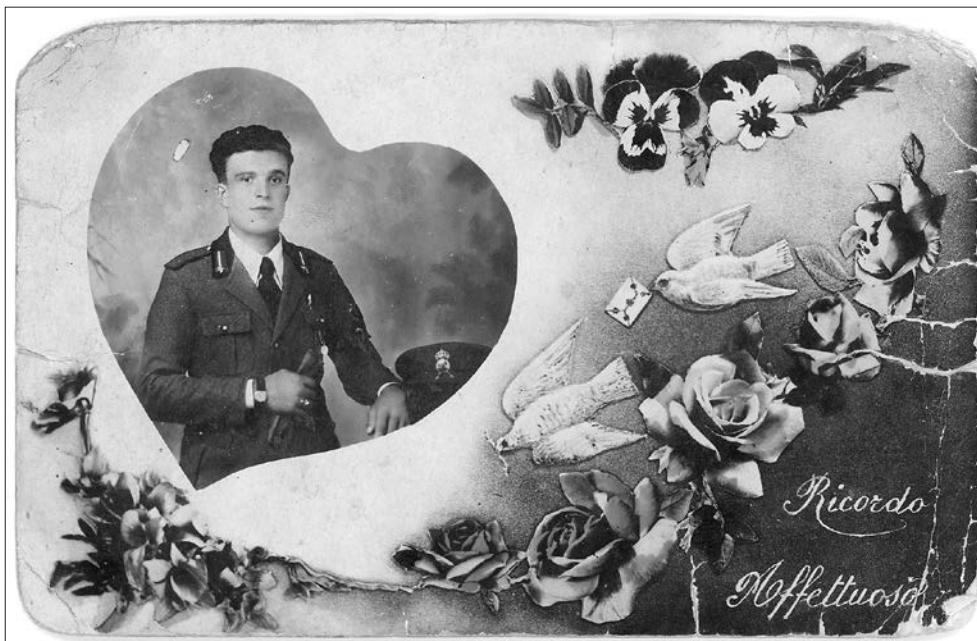
¹⁴ Uradno je bilo društvo Edinost tedaj že razpuščeno.

¹⁵ Sardoč, *Tigrova sled*, str. 108.

¹⁶ 1898, Slivno pri Nabrežini–1988, Gorica; na drugem tržaškem procesu leta 1941 obsojen na smrt in pomilošen.

¹⁷ Sardoč, *Tigrova sled*, str. 109.

¹⁸ Glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, ki je v letih 1929–40 v hrvaškem in slovenskem jeziku izhajalo v Zagrebu.

Fotografija Stanislava Penka z Ratečevega Brda, rojenega leta 1911, je nastala septembra 1936 v ateljeju Fotografia Meridiana v Torinu po koncu italijansko-etiopske vojne. Na naslovnici časopisa Istra je bila manj kot leto dni pred nastankom fotografije objavljena vest, da je Stanislav Penko v Etiopiji zbolel za gobavostjo, toda njegova družina o tem ne ve ničesar (MNSZS, Osebna zapuščina Stanislava Penka – evidentirano gradivo, izvirnik hrani sin Stanislav Penko).

toliko ko mrtev. Nahajam se namreč v bolnici bolan na gobavosti. Nekaj gob mi zazdravijo, a vedno se mi jih še enkrat toliko pojavi. Radi tega so se zdravniki zdaj odločili, da me pošljejo v poseben izoliran kraj za gobavce.¹⁹

Čeprav je bilo v kolonialnih vojnah število smrtnih žrtev zaradi bolezni pogosto enako visoko ali celo višje od števila smrtnih žrtev zaradi bojevanja, so italijanske oblasti, kot razbiramo iz poročila vojaškega zdravnika Alda Galfettija, precejšnjo pozornost namenjale preventivi in ustreznemu zdravljenju vojakov, da bi preprečile visoko število obolelih. Ena najsmrtonosnejših bolezni je bila malarija, ki so jo preprečevali z vsakodnevnimi odmerki kinina, pogosti so bili tifus, vročinski udari, griza in denga. Zaznali so tudi primere gobavosti, vendar po Galfettijevih besedah le med temnopoltimi vojnimi ujetniki.²⁰

Sin Stanislava Penka in njegov soimenjak, rojen leta 1941, je ohranil lepo očetovo fotografijo iz septembra 1936 v Torinu, torej iz časa po končani vojni. Novica, ki jo je izvedel leta 2023, da naj bi njegov oče v Etiopiji zbolel za gobavostjo, ga je presunila. V družini ni namreč o tem nikoli ničesar slišal, niti tega, da bi bil oče mobiliziran za vojno v Etiopiji in da bi obstajalo omenjeno pismo materi. Leta 1937 se je Stanislav Penko st. poročil in si kmalu ustvaril družino. Zaradi pomanjkanja dokumentacije, predvsem

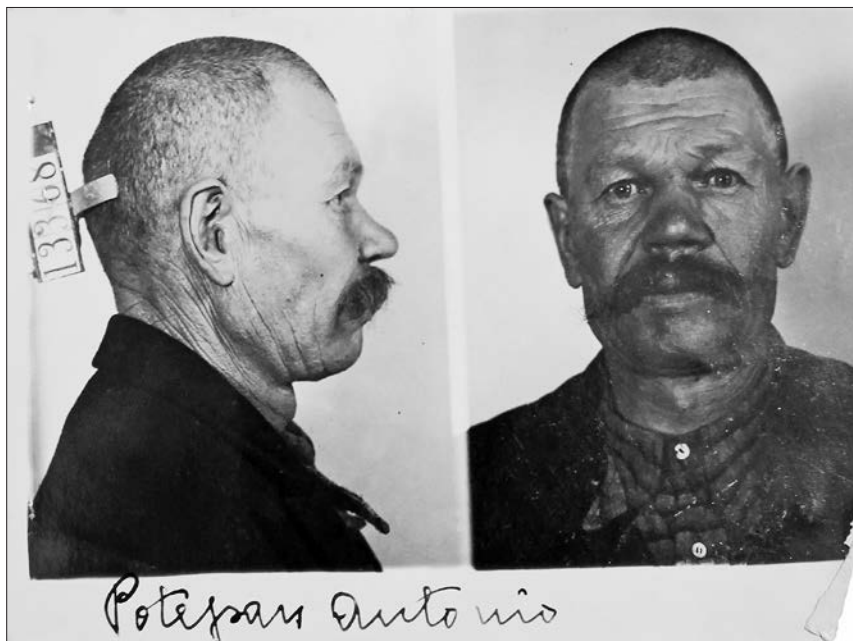
listine *Foglio matricolare* z natančnimi podatki vojaške poti, ne moremo z gotovostjo potrditi ali ovreči njegovega odhoda na bojišče v Etiopiji, ovrzemo pa lahko časopisni podatek o njegovi obolelosti za gobavostjo. Prvo učinkovito zdravljenje gobavosti z antibiotikom dapsonom je bilo namreč na voljo šele v štiridesetih letih 20. stoletja.²¹ Če bi za nalezljivo gobavostjo res zbolel, bi torej ostal v izolaciji, iz Torina ne bi poslal lepe portretne fotografije in se ne bi vrnil na Ratečevo Brdo. Nepojasnjeno ostaja ozadje nastanka in objave članka na naslovnici, kajti ime, priimek, rojstni kraj in hišno ime so resnični. Sklepamo, da je časopis z objavljanjem tovrstnih, tudi lažnih vesti poskušal vplivati na javno mnenje o vojni in jo za vojaške obveznike slovenskega rodu prikazati v najstrahotnejši luči.

Sin Stanislav se očeta ne spomni. Med drugo svetovno vojno je bil namreč ponovno vpoklican. Na dopust domov je skupaj z bratom Rafaelom prišel ravno v času italijanskega požiga Ratečevega Brda 4. junija 1942, ko je bil požgan tudi njegov dom in je zadnjič videl svojega sina, dojenčka Stanislava. Stanislav po materinih spominih ve, da je očeta in strica pred ustrelitvijo rešila italijanska uniforma: »Karabinjer ju je vzel, ker je odgovarjal za italijanske vojake, ki so bili na dopustu. Vzel jima je opasac in vezalke, da si ne bi kaj storila, ju peljal na vlak in z njim sta odšla vsak

¹⁹ Istra, 25. 10. 1935, naslovnica, »Žalostna poročila naših fantov iz Afrike – Neozdravljive kužne bolezni najbujše zlo!«.

²⁰ Galfetti, Il servizio, str. 37–39.

²¹ Biasizzo in Grbec, Lepra (gobavost), str. 39.

Fotografiji Antona Potepana iz Male Bukovice (ACS, C1, 1935–1936, 11/3). Anton Potepan (roj. 1888) je bil leta 1935 pridržan zaradi suma pomoči pri pobegih mladih fantov iz ilirskobistriških vasi, ki so se z ilegalno izselitvijo iz Kraljevine Italije hoteli izogniti vojaški obveznosti med vojno v Etiopiji. Iz obranjenih dokumentov je razvidno, da so ga obravnavali kot sumljivega in mu izrekli le opomin, kajti očitanege dejanja mu niso dokazali.

v svoj regiment.«²² Stanislav Penko je po kapitulaciji Italije septembra 1943 na jugoslovansko bojišče stopil v vrstah prekomorcev in 6. januarja 1945 padel v Lapcu na Hrvaškem.

V osrednjem državnem arhivu v Rimu²³ je ohranjena dokumentacija prefektur provinc in organov ministrstva za notranje zadeve, redkeje tudi ministrstva za zunanje zadeve, v kateri so podatki o Slovencih,²⁴ ki so se z ilegalno izselitvijo v Kraljevino Jugoslavijo izognili vojaški obveznosti bodisi po prevzemu bodisi že pred prejemom poziva na vpoklic bodisi z dezerterstvom iz vojaških enot. Najobsežnejša dokumentacija je za province v Julijski krajini, tudi za reško. Prvo in obenem najštevilčnejšo mobilizacijo februarja in marca 1935 je doživela generacija mož, rojenih leta 1911. Druge, rojene med letoma 1907 in 1912, so mobilizirali selektivno.²⁵ Prav zato je bila negotovost med morebitno vpoklicanimi še večja, zaradi česar so bili med ilegalno

izseljenimi z Ilirskobistriškega leta 1935 možje različnih letnikov.

Največ ilegalno izseljenih je bilo iz krajev Jablanica, Podgraje in Zabiče, ki so bili najbližje italijansko-jugoslovanski meji. Jablanico je zapustilo kar trinajst mož: Roko Ignacij Baričič (roj. 1909), Jože Fabec (roj. 1910), Alojz Gržina (roj. 1914), Jože Hrenovec (roj. 1906), Anton Hrvat in (roj. 1910), Franc Hrvat in (roj. 1915), Alojz Iskra (roj. 1915), Ignacij Iskra (roj. 1910 v Podgrajah), Franc Poklar (roj. 1912), Alojz Štefančič (roj. 1915), Jože Štefančič (roj. 1912), Anton Štemberger (roj. 1916) in Anton Štemberger (roj. 1913). Od italijanskega konzulata v Sarajevu je ministrstvo za notranje zadeve pridobilo podatke, da se je Jože Štefančič izselil v Kumsale pri Banjaluki, Anton Štemberger v Česmo pri Banjaluki, Alojz Štefančič v Slavonsko Požego, Anton in Franc Hrvat in pa v Slavonijo.²⁶ Šest jih je odšlo iz Podgraj: Alojz Ličan (roj. 1909 v Jablanici), Ivan Ličan (roj. 1914 v ZDA), Jože Ličan (roj. 1917 v ZDA), Marjan Poklar (roj. 1914 v Jablanici), Štefan Poklar (roj. 1914) in Ivan Valenčič (roj. 1910 v Jablanici). Tudi Zabiče jih je zapustilo šest: Alojz Gržina (roj. 1914), Andrej Hrenovec (roj. 1905), Jože Hrenovec (roj. 1906), Alojz Iskra (roj. 1915), Franc Maraž (roj. 1916 v Šleziji) in Stanko Uljan (roj. 1914). Alojza Iskro so ob vrnitvi v Kraljevino Italijo septembra 1936 aretirali in predali pristojnim oblastem.²⁷

²² MNSZS, Stanislav Penko, zapis izjave, 5. 6. 2023.

²³ ACS, PS C1: Mobilitazione classe 1911, b. 4, fasc. 11/3.

²⁴ Redki so tudi podatki o ilegalno izseljenih Hrvatih in v redkih primerih Italijanih.

²⁵ Vpoklic letnika 1911 je bil izveden 7. februarja in 26. marca 1935. Poleti, 2. julija in 10. avgusta, ter jeseni, 6. septembra 1935, so bili vpoklicani vojaki iz avtomobilističnih in tehničnih enot letnikov 1910 in 1912, 23. avgusta iz konjeniških enot letnika 1907, 25. avgusta in 6. septembra pa vojaki iz avtomobilističnih in artilerijskih enot letnika 1909. V več terminih oktobra 1935 ter 1. januarja 1936 so bile vpoklicane dodatne enote avtomobilistov, tehnikov, sanitete in karabinerjev (Ilari, *Storia*, str. 186).

²⁶ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 16. 1. 1936.

²⁷ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 15. 10. 1936.

IO
Mod. 868
Roma, 26 Agosto 1935 A XIII

Ministero dell'Interno
DIREZIONE GENERALE DELLA P.
Divisione Frontiera I.
Prot. N. 2300/52084 Allegato

MINISTERO AFFARI ESTERNI
UFFICIO AFFARI POLITICI
MINISTERO GUERRA
UFFICIO AFFARI GENERALI E RISERVE

REPUBBLICA ITALIANA
DIPARTIMENTO DI PADOVA
DIREZIONE GENERALE DELLA P.
Divisione Frontiera I.
Prot. N. 2300/52084 Allegato

OGGETTO Rapatri Clandestini - 29/8

Per notizia, si trascrive la seguente segnalazione della Prefettura di Piumo:

«Ai primi del corrente mese si sono allontanati dalle loro abitazioni i seguenti allodani di Villa del Nevoso e si ritiene siano espatriati clandestinamente, per sottrarsi alla chiamata alle armi:

- 1) ROJC Francesco di Giacomo e di Prisc Giuseppina, nato a Villa del Nevoso il 28 dicembre 1912 il quale il 6 corrente avrebbe dovuto presentarsi al Terzo Automobilistico di Milano ove non si è presentato;
- 2) PRINC Giuseppe fu Giuseppe e di Tomich Giovanna, nato a Villa del Nevoso il 10 agosto 1910;
- 3) KOVAČIČ Giovanni Cristiano di Giovanni e di Vioch Giovanna, nato a Villa del Nevoso il 25 dicembre 1912;

Sono state diramate opportune ricerche per il loro rintraccio.

IL CAPO DELLA DIVISIONE P.F.T.
Saparin

Il proprio ufficio per ogni lettera non è responsabile - soltanto nelle risposte - di quanto è contenuto in esse - Direzione e non è responsabile.

Dokument o ilegalnih izseljencih Francu Rojcu, Jožetu Primcu in Ivanu Kovačiču iz Ilirske Bistrice z dne 26. avgusta 1935, v katerem je ministrstvo za notranje zadeve ministrstvo za zunanje zadeve in vojno ministrstvo obvestilo, da poteka preiskava za njihovo izsleditev (ACS, C1, 1935–1936, 11/3).

Reška oziroma kvarnerska prefektura je ministrstvu za notranje zadeve 21. februarja 1935 posebej poročala o Roku Ignaciju Baričiču, Jožetu Fabcu, Ignaciju Iskri, Ivanu in Jožetu Ličanu, Francu Poklarju in Ivanu Valenčiču, ki naj bi se 18. februarja 1935 zbrali v gostilni Jožeta Štembergerja v Zabičah, da bi proslavili odhod vpoklicanega vojaka Ivana Boštjančiča. Iz poročila sledi, da so bili v gostilni tudi italijanski častniki, ki so fante prepričevali, da v primeru vojne vpoklicani ne bodo v preveliki nevarnosti. Toda ne meneč se za te besede so ti fantje še isto noč pobegnili v Kraljevino Jugoslavijo v strahu pred mobilizacijo in odhodom v Italijansko Somalijo, kjer je bilo eno od izhodišč za bojišče v Etiopiji. V poročilu je še navedeno, da se med prebivalci Podgraj in Zabič širijo govorice o številnih ilegalnih izselitvah mladih iz reške in tržaške province ter da o tem izseljevanju pišejo v časopisih onkraj meje. Da bi preprečili ilegalne izselitve letnika 1911, so predlagali postopen odvzem obmejnih dovolilnic rojenim tega leta.²⁸

Iz vasi Smrje so se izselili Leopold Boštjančič (roj. 1911), Anton Mršnik (roj. 1912), Anton Samsa (roj.

1910) in Jože Urh (roj. 1912), iz Ilirske Bistrice Ivan Kovačič (roj. 1912), Jože Primc (roj. 1910) in Franc Rojc (roj. 1912), z Male Bukovice pa Stanislav Novak (roj. 1910) in Franc Jagodnik (roj. 1910).²⁹ Izselili so se tudi Pavel Matko (roj. 1912) s Prema, Anton Iljaš (roj. 1914) iz Podgrada, Franc Štemberger (roj. 1911) iz Kuteževega, Rudolf Medved (roj. 1912) z Janeževega Brda in Anton Zidarič (roj. 1914) iz Staroda. Iz Knežaka je pobegnil Anton Fatur (roj. 1910), ki je služenje vojaškega roka opravil v 22. polku artilerije in pridobil čin *Caporal Maggiore*.³⁰

Sembije so zapustili Franc Vrh (roj. 1911) in njegov istega leta rojeni soimenjak ter Emil Samsa³¹ in Franc Dolgan (roj. 1912). Za zadnja dva je navedeno mnenje sodišča v Ilirski Bistrici, da izselitev zaradi izogibanja vojaškim obveznostim sodi med zločine politične narave, o čemer sodi Posebno sodišče (*Tribunale Speciale*).³² Pri nekaterih ilegalno izseljenih, ki

²⁹ Iz poročila ni razvidno, ali je bil doma z Male ali Velike Bukovice.

³⁰ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 9. 5. 1936.

³¹ Datum rojstva Emila Samse ni naveden.

³² Posebno sodišče za zaščito države (ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 26. 5. 1935).

²⁸ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 21. 2. 1935.

so jih oblasti izsledile v Kraljevini Jugoslaviji, so navedene osebne karakteristike, predvsem v obliki moralnega obnašanja, izražanja narodne pripadnosti ter odnosa do Kraljevine Italije in fašističnega režima. O Francu Dolganu je zapisano, da se oddaljuje od vsega, kar se nanaša na fašistični režim, da goji slovanska čustva (*sentimenti slavi*), vztraja pri »slovanskem« govorenju (*parlare slavo*) in izkazuje protiitalijanska čustva (*sentimenti anti italiani*).³³

Med ilegalno izseljenimi so bili tudi dezertjerji, ki so jim pristojna vojaška sodišča izdala nalog za aretacijo. To so bili: Jože Benigar (roj. 1915) in Milan Benigar (roj. 1910) iz Ilirske Bistrice, Rudolf Zadnik (roj. 1911) iz Trnovega, Vincenc Slavec (roj. 1914) iz Knežaka in Franc Mikuletič (roj. 1914) z Velike Bukovice.³⁴

Iz omenjenih arhivskih virov je tudi razvidno, da so oblasti poostriale nadzor na meji, da bi preprečile ilegalne izselitve. Poleg poimensko navedenih 49 ilegalno izseljenih se omenjajo neidentificirani, pri katerih motivi za izselitev niso znani. Slovenska poročila kažejo, da se je iz Julijske krajine v Jugoslavijo tedaj izselilo okoli tisoč mož, ki so jih delili na dezertjerje (okoli 50) in na tiste, ki so zbežali pred ali med vpoklicem (med 700 in 1.000). V Jugoslaviji so jih slabšalno imenovali *abesinci*.³⁵ Iz primerjave števila poimensko navedenih z Ilirskobistriškega in okvirne številčne navedbe vseh izseljenih iz Julijske krajine lahko ugotovimo, da je bilo Ilirskobistriško demografsko osiromašeno za desetino vseh dezertjerjev in za manj kot desetino od vseh iz Julijske krajine, ki so pobegnili, da bi se izognili odhodu na etiopsko bojišče. V duhu omenjenih Sardočevih razmišljanj je to pomenilo izgubo 49 fantov in prav toliko družin, ki bi jih lahko ustvarili. Ne moremo pa z gotovostjo trditi, da so ilegalni izseljenci v Kraljevini Jugoslaviji tudi ostali. Iz obravnavane arhivske dokumentacije nadaljnje usode izseljenih niso poznane oziroma je le za nekatere razvidno, da so se po končani vojni vrnili v Kraljevino Italijo in bili priprti.

Albert Tomšič z Bača v spominih: »*Dejali so nam, da nam bodo rezali ušesa in oči.*«³⁶

Med ustno zgodovinskim projektom vpoklicanih, katerih avdio- ali videoposnetke pričevanj hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije v zbirki ustnih virov, je tudi pričevanje Alberta Tomšiča iz leta 2007, edinega pričevalca z Ilirskobistriškega (z Bača na Zgornji Pivki), ki je bil mobiliziran za vojno v Etiopiji. V njegovo družino sta bistveno zarezali prva in druga svetovna vojna: Albertov oče se je kmalu po mobilizaciji v avstrijsko vojsko skupaj s

konji vrnil domov in leta 1915 umrl zaradi pljučnice, Albertova sestra Frana je umrla v Auschwitzu, polsestro Stano so leta 1945 v Mrzli jami pri Zagorju umorili četniki,³⁷ bratranec Tone, po smrti razglašen za narodnega heroja, pa je bil leta 1942 ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani. Toda Alberta, rojenega 8. aprila 1911 v družini s trinajstimi otroki, je najbolj zaznamovalo bojišče v Etiopiji. Izšolanega pod Avstro-Ogrsko v slovenskem jeziku ga je v prvih letih pod Kraljevino Italijo doletelo obiskovanje ur italijanščine, iz katerega se je spominjal, kako so besedo sicilijanskega učitelja *scrivere* (pisati) razumeli po svoje in se skrili pod klop. V najstniških letih je služil v Urbančičevi³⁸ lesni tovarni na Baču, od koder se je spominjal tigrovecv Alojza Valenčiča³⁹ in Jožeta Vadnjala.⁴⁰ Alberta in nekaj drugih fantov je Valenčič večkrat zbral v cerkvi in jih svaril pred fašizmom. Med delom v gozdu je bil priča Urbančičevi aretaciji v času, ko so oblasti izsledile tigrovce in jim sodile na prvem tržaškem procesu. Leta 1930 je odšel na *visito* (nabor), spomladi 1932 pa na služenje vojaškega roka v pehotno enoto v Messino na Siciliji. Nastanjeni so bili v lesenih barakah, občasno tudi v cerkvi, kajti mesto, ki ga je leta 1908 prizadel rušilni potres, si še po dobrih dveh desetletjih ni opomoglo. Ob prihodu v vojsko je komaj kaj razumel italijansko. Ko je prevzemal uniformo, je opazoval vojake italijanskega rodu in se naučil, da so hlače *pantaloni* in da je srajca *camicia*. Le besede povelja je dobro poznal, ker se jih je naučil na predvojaških vajah v Knežaku.

V Messini je doživel prvo protislovje. Doma preganjano slovensko petje je bilo tam dovoljeno, odnosi z nadrejenimi dobri: »*Je bil en kolonelo,*⁴¹ *komandant regimenta, je bil iz Udin doma in je znal tudi slovensko. [...] Zmeraj nam je držal govor. Je rekel: 'Chi vince? Distretto Trieste!' Zmeraj smo bili Tržačani najboljši. [...] Če je bil kdo dober strelec, je dobil nagrado in jaz sem dobil diplomo za streljanje. Poslali so me domov na dopust za štirinajst dni.*« Italijanov ni imel za napačne ljudi in poudaril je lastno izkušnjo, da so nadrejeni imeli vojake slovenskega rodu celo raje kot Italijane, »*zato, ker smo se vsako stvar prej naučili kot oni. Magari razkopati orožje in ga zložiti, mi smo to prec! Enih parkrat sem videl, pa sem ga zložil. Onim pa nikakor ni slo.*«

³⁷ Fatur, *Zagorje*, str. 192.

³⁸ Alojz Urbančič, tigrovec, lastnik lesne tovarne na Baču. V njegovi delavnici sta bila izdelana peklena stroja, uporabljena za razstrelitev tržaškega svetilnika zmage in uredništva fašističnega časopisa *Il Popolo di Trieste*.

³⁹ Alojz Valenčič (1896, Trst–1930, Bazovica), prokurist v tovarni svojega strica Alojza Urbančiča na Baču. Sodeloval je pri izdelavi peklenih strojev (glej zgornjo opombo) in ju prepeljal v Trst. Na prvem tržaškem procesu je bil obsojen na smrt in ustreljen.

⁴⁰ Jože Vadnjala (1898, Zagorje–1985, Opatija), eden od ustanoviteljev organizacije TIGR, zaposlen pri Alojzu Urbančiču na Baču, leta 1930 se je izognil aretaciji in pobegnil v Kraljevino Jugoslavijo.

⁴¹ It. colonnello, polkovnik.

³³ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 26. 4. 1935.

³⁴ ACS, PS C1: Mobilitazione classe 1911, b. 4, fasc. 11/3.

³⁵ Kacin Wohinz, *Ob »abesinski« vojni*, str. 130.

³⁶ MNSZS, ZUV, Albert Tomšič, avdioposnetek pričevanja, 28. 12. 2007 in 23. 1. 2008.

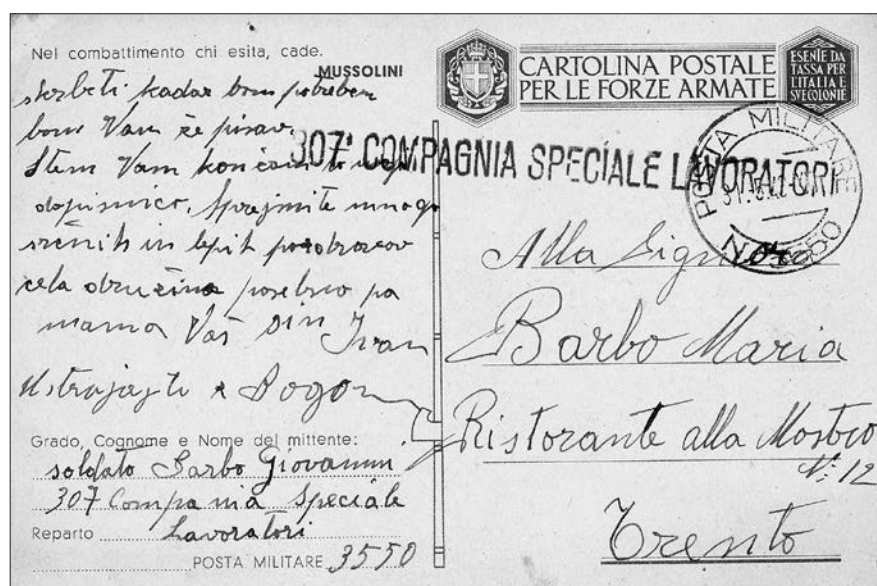

Urili so se pod vulkanom Etna. Kadar jim je ostal kruh, so ga podarili domačinom. »Smo imeli dobro hrano, opoldne zmeraj mesno juho, pa kruh, ob petkih ribe, zvečer pa močno hrano, pašto, makarone na suho s sirom in meso.« Tam je prvič pil kakav, prvič je jedel pečeno polenovko in hrano, zabeljeno z oljčnim oljem. Jedel je indijske fige, pomaranče in rožiče. Leta 1933 se je vrnil domov, leta 1935 pa je bil že ponovno vpoklican (*richiamato*) v 75. pehotni polk (75° *Reggimento fanteria Napoli*). Spominjal se je osmih vpoklicanih mož z Bača.⁴² Pred odhodom v Etiopijo je bil v kraju Villa San Giovanni ob Reggio Calabria in nato v Sirakuzah na Siciliji, od koder so pred množico ljudi, ki jih je obdarovala, pa tudi objokovala, izpluli z ladjo Principessa Maria in skozi Sueški prekop nadaljevali pot do Eritreje. Od tam so jih z vojaškimi vozili odpeljali v Etiopijo.

Dezele temnopoltih ljudi se je sprva bal: »Dejali so nam, da nam bodo rezali ušesa in oči, pa v resnici ni bilo res. So bili dobri.« Čeprav se je sovražnikove vojske spominjal kot »dobre«, so ga boski vojaki v belih oblačilih osupnili: »Sablje so imeli, pa so naši tudi plin vrgli. [...] Drugače so bili pa čvrsti tudi črnici, so imeli sablje in žibar si ga streljal, je skočil in enemu glavo od-

sekal. [...] So znali teči! Prej kot smo mi naredili osem kilometrov, so jih oni osemnajst!« Omenil je uporabo plina. Ženevski protokol iz leta 1925 o preprovi uporabe strupenih plinov in biološkega orožja so italijanske oborožene sile spoštovale med drugo svetovno vojno, ne pa med vojno v Etiopiji. Albertu je v spominu ostala znamenita gora Amba Alagi⁴³ na več kot 3000 metrih nadmorske višine, »kjer se je kot kača vila cesta vse do vrha« in kjer je bil na straži. Gore Amba Aradam pa se je spominjal kot bojišča. Nizal je utrinke o kamelah, ki so nosile orožje, o opičah, ki so metale kamenje, o porcijah, v katerih je bilo »več kebrov kot riža ali pašte«, in o mrličih, ki so jih domačini do mesta pokopa prinašali privezane na kolih. Po končani vojni je v Etiopiji ostal zaradi gradnje cest.

Šele ob vrnitvi na Apeninski polotok okoli božiča 1937 je izvedel za špansko državljansko vojno. V Neaplju je naletel na ljudi, ki so vojake prepričevali, naj se čim prej preoblečejo v civilno obleko in zbežijo domov, ker jih bodo v nasprotnem primeru odvedli na špansko bojišče. Albert je nasvet upošteval in si pred vožnjo domov kupil civilno obleko. Iz časa italijanskega napada na Kraljevino Jugoslavijo aprila 1941

Propagandno dopisnico (kaksršne so prejemale italijanski vojaki) z različnimi Mussolinijevimi reki je mami pisal Ivan Barbo z Ratečevega Brda (roj. 1912). Med drugo svetovno vojno je bil vojaški obveznik, rezervist, premeščen v posebne bataljone, natančneje, v 307. posebni delovni bataljon na Siciliji. Pod Mussolinijevim citatom »Kdor v boju omahuje, pade« je mamo, ki je bila po požigu domačije odvedena v internacijo, tolažil, naj ne skrbiyo zanj, naj prejmejo mnogo srčnih in lepih pozdravov in naj vztrajajo z Bogom. Po kapitulaciji Italije je na jugoslovansko bojišče prišel v tankovskih vrstah prekomorcev. Tik pred koncem vojne, 27. aprila 1945, je padel v Jablanici. Najprej je bil pokopan v Podgrajah, po prizadevanju družine pa so ga ob prisotnosti pirotehnika prekopali v domači grob na Šilentabru (MNSZS, Osebna zapuščina družine Barbo – evidentirano gradivo. Izvirnik brani nečakinja Elka Seles).

⁴² Vsi vpoklicani iz župnije Knežak so vojno v Etiopiji preživeli (Zupnijska kronika, 1935: <https://zupnija-knezak.rkc.si/index.php/zupnijska-kronika/>).

⁴³ Amba Alagi je bila prizorišče dveh bitk, prve iz leta 1895 in druge iz leta 1941. Italijanska vojska je bila obkraj poražena.

TASSENA MILITARE	COGNOME E NOME	VILLA Podgorje		NATO A	Villa Podgorje	INCORPORATO	DAL (Centro di mob.)
	DISRETTO MILITARE	Trieste		IL	18-12	FIGLIO DI	NEL (Corpo)
	CLASSE	1920	CATEGORIA	1	E DI	Podgorje	Corpo, reparto o servizio nel quale è mobilitato
	N.	1222	DI MATRICOLA		RESIDENZA DELLA FAMIGLIA	Villa	
					Podgorje		

VACCINAZIONI ANTIVAIOLOSE		VACCINAZIONI ANTICOLERICHE		VACCINAZIONI ANTITIFICHE		INIEZIONI ANTITIFICHE	
Data	Esito (1)	Data		Data	Qualità (2) del vaccino	per	scritta riportata II
1 ^a vaccinazione				1 ^a	2.6.43		per congelazione constatata
2 ^a vaccinazione				2 ^a	20.4.43		Data
				3 ^a			Istituto produttore del siero
				4 ^a			
				5 ^a			

(1) Positivo, negativo, incerto.

(2) D. T. (dosi triple), T. U. (tipo unico).

Identifikacijski medaljon Antona Poklarja iz Podgoraj. Identifikacijske obeske so vojaki nosili, da bi jih v primeru smrti lahko identificirali, identificirane pokopali in obvestili svoje. Čeprav so v italijanskih oboroženih silah že pred drugo svetovno vojno uvedli kovinske obeske z ugraviniranimi podatki, so med samo vojno še vedno uporabljali medaljone, uvedene med prvo svetovno vojno, kakršen je tudi medaljon Antona Poklarja. Kovinski medaljon v velikosti 5,2 x 3,4 x 0,3 cm ima papirnati zvitke z osebnimi podatki vojaka: imenom, priimkom in rojstnimi podatki, naslovom in imeni staršev, identifikacijsko številko, imenom vojaškega okrožja in številko kategorije. Na drugi strani zvitka sta podatka o cepljenju proti črnim kozam (30. 3. 1940) in tifusu (2. in 20. 4. 1943) (MNSZS, Osebna zapuščina Antona Poklarja, podaril pranečak Joško Dekleva).

se je spominjal evakuacije vaščanov ter Italijanov, ki so se napada bali in kupovali »bele fačoliče, da se bodo predali«, saj so jih ljudje strašili, da je »en srbski vojak hud za tri italijanske«. Nato je bil ponovno vpoklican, tokrat v Caserto, kjer je bil na straži. Božič je preživel z nemškimi vojaki, ki so italijanske vojake povabili na cigarete, piškote in kavo: »Oni so si naredili drevček, kot smo ga delali mi tu. Večji del so ga okrasili s piškoti in karamelami, pa njihovimi zastavicami.« Ko je izvedel, da vojake spet pošiljajo v Afriko, je v strahu pred ponovnim odhodom prosil za »pomoč« zobo zdravnika: »Je bil tam en zobozdravnik, ki je bil proti fašizmu in je

rekel: 'Toliko vam jih manjka. Dva bom odrezal, enega bom zdril. Vi se držite pa za želodec, kot da vas boli.' In je to res ratalo! Eni so šli nazaj v Afriko, jaz pa domov!«

Po vrnitvi domov je postal terenec partizanskega gibanja na Baču. Leta 1944 so ga v Palčju obstrelili domobranci. Iz celotnega v vojski in vojnah prebitega časa se je kot najhujšega spominjal odhoda v Etiopijo, ker se kljub lepemu slovesu Sirakužanov ni mogel znebiti občutka, da se na ladjo vkrcava »živina za zakol«. ⁴⁴

⁴⁴ Albert Tomšič je umrl septembra 2008.

Izkušnjske razsežnosti vpoklicanih in odvedenih v posebne bataljone med drugo svetovno vojno

Za Ilirskobistriško, tako kot za celotno Julijsko krajino, se je druga svetovna vojna začela prej kot za Slovence v Kraljevini Jugoslaviji, in sicer z vojno napovedjo Kraljevine Italije Veliki Britaniji in Franciji 10. junija 1940. Vstop v vojno so izrazito občutili vojaški obvezniki. Leta 1940 so bili namreč ponovno vpoklicani letniki 1911, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 in 1919, prvič pa so bili vpoklicani rojeni leta 1920, kar pomeni, da je bilo v prvem letu vojne vpoklicanih kar osem letnikov mož, medtem ko so bili rojeni leta 1912 in 1913 ponovno vpoklicani že leta 1939. Sledili so jim letniki 1921 (leta 1941), 1922 (leta 1942) in 1923 (leta 1943).⁴⁵ Slednji so bili zadnji redno vpoklicani. Statistični podatki vpoklicev nam povedo, da na Ilirskobistriškem leta 1940 tako ni bilo mož, starih med 20 in 27 let. Število fantov in mož v italijanski vojaški suknji se je do leta 1943 le povečevalo z na novo vpoklicanimi in prisilno odvedenimi v posebne bataljone.

Druga svetovna vojna je vpoklicane razkropila na vsa bojišča, na katerih so se vojskovala italijanske oborožene sile od 10. junija 1940 do kapitulacije oziroma premirja 8. septembra 1943. Sodelovali so pri napadu na Francijo (1940), se vojskovali v Grčiji (1940–1941 in tam delovali do 1943) ter se po napadu na Egipt leta 1940 proti zavezniškim silam vojskovali do spomladi 1943 na severnoafriškem bojišču, v Libiji in Egiptu, v manjšem obsegu tudi v Tuniziji, Maroku in Alžiriji. Od leta 1941 so delovali tudi na ozemlju Ljubljanske pokrajine in na delu Balkana, ki je bil pod okriljem fašističnega okupacijskega sistema. Odhajali so na vzhodno fronto, v največjo vojaško invazijo proti Rdeči armadi do leta 1943. Delovali so na Apeninskem polotoku in italijanskih otokih, v mornarici in letalstvu.

Kot ujetniki so bili odvedeni v ujetniška taborišča zavezniških sil v Združene države Amerike, Afriko, Evropo, Azijo in Avstralijo ter v ujetništvo na ozemlju Tretjega rajha. Nadaljnje vojaške poti vpoklicanih so bile, predvsem po kapitulaciji Italije, zelo različne, od vključevanja v Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon na Bližnjem vzhodu, v prekomorske enote, pridruževanja partizanskemu gibanju doma in odporniškim gibanjem v tujini do služenja v oboroženih silah zaveznikov in celo v enotah italijanske vojske, pridružene zavezniški.

Izkušnjske razsežnosti, predstavljene v nadaljevanju, poskušajo odpreti del širine spoznanj, ravnanj in odločitev v kompleksnih vojaških razmerah. So del mikrozgodovine izbranih posameznikov, ki so se znašli v kolesju italijanskih oboroženih sil, in jih prikazujejo z zornega kota spominov, spodbujenih z nestandardiziranimi pripovednimi intervjuji in pol-

strukturiranimi intervjuji. Pridobljeni so bili v času še zadnjih živečih 'italijanskih soldatov' na Ilirskobistriškem.

Franc Smrdelj iz Ilirske Bistrice: »Lepo po Španiji, same avtoceste, jaz sem užival.«⁴⁶

Primer vojaškega obveznika, ki je služenje italijanskega vojaškega roka izkoristil za svoje dobro in za svojo družino, je bil Franc Smrdelj iz Ilirske Bistrice.⁴⁷ Rodil se je 23. novembra 1919 mami gospodinji in očetu furmanu. Imel je polsestri in brata. Že kot otrok in najstnik je pomagal pri delu v bližnji mesnici in pekarni, toda delo, ki ga je navduševalo, je našel v avtomehanični delavnici Riccarda Kluna v Ilirski Bistrici. »En dan priteče kolega: 'Frane, pusti delo, gremo k soldatom!' Sem rekel: 'Kako?!' Je rekel: 'Popoldan gremo že na vlak.' Ne grem.« Bila je sreča v nesreči, da ga je obvestilo o vojaški obveznosti res čakalo na občini, toda ker ga osebno niso obvestili, je lahko zaprosil za enomesečni odlog. Ker je bil izučen za avtomehnika in je poznal italijanske avtomobile, so ga leta 1939 kot vojaškega obveznika v mornarici iz Pulja poslali v La Spezio, kjer je bila poleg Taranta in Neaplja ena glavnih baz italijanske kraljeve mornarice. V avtošoli (*Scuola Autisti Regia Marina*) je vozil avtomobile, tovornjak in avtobus. »En dan sem rekel: 'Poslušajte, gospod maršalo,⁴⁸ kako da vsi nekam vozijo, jaz pa sedim zadaj in gledam?' Je rekel: 'Ti vozil ne boš več, ker boljše znaš od mene, kaj šele od tvojih kolegov.« Po opravljenem voznikem izpitu je bil v voznem parku. Mornarjem, ki so odhajali na oddih v zaledje mesta, je vozil hrano in čakal na uresničitev obljube, da bodo zanj našli boljše delo.

Potem ko je v La Spezii prevažal poveljniški kader, je sprejel privlačno ponudbo in odšel za osebne voznika visokega predstavnika italijanske mornariške misije v Španijo. Priskrbeli so mu nova civilna oblačila in dovoljenje za odhod iz države. Na plovbo iz Genove do Barcelone je odšel skupaj s Tržačanom, izbranim za osebne kuharja. Čeprav se je španska državljanska vojna tedaj že končala, je Franc še doživel nekaj poveljne tesnobe: »Ko sem bil v Španiji, mi je rekel admiral, da moram imeti pištolo, ker se je revolucija komaj končala.« Najprej je bil nastanjen v vili na obrobju mesta Burgos, od koder je med vojno poveljeval španski general Francisco Franco. Šele nato so se preselili v Madrid. »Sem vprašal, da kako lahko vozim. Pa mi je rekel: 'To je tvoja stvar, kakor je tebi prav.' In tudi žena ni nikoli protestirala, vozil sem zmeraj čez sto.

⁴⁶ MNSZS, ZUV, Franc Smrdelj, videoposnetek pričevanja, 21. 6. 2011.

⁴⁷ Prispevek v časopisu *Goriška straža* (št. 5, 27. 9. 1922, str. 3, »Našim fantom – vojakom v slovo«) sporoča primer javnega nagovarjanja, naj vojaški obvezniki slovenskega rodu izkoristijo vojaško službo sebi in družini v prid, naj torej izkoristijo znanje in pridobijo novo.

⁴⁸ It. maresciallo, podčastniški čin.

⁴⁵ Ilari, *Storia*, str. 294–299.

Fotografija Franca Smrdelja iz Ilirske Bistrice, pripadnika kraljeve mornarice in voznika visokega predstavnika italijanske mornariške misije v Madridu leta 1939 (MNSZS, Osebna zapuščina Franca Smrdelja – evidentirano gradivo).

To so bile ceste take, da samo glej! Mi pa smo se tukaj po teh Brkinih martrali, ko sem bil mulc. Tako da moje življenje tam je bilo jako, jako lepo.» Iz Španije je vozil tudi v Francijo: »Lepo po Španiji, same avtoceste, jaz sem užival, in kamor sem šel, so bili putokazi tako veliki, da nisi mogel zgrešiti, kam greš. In smo prišli v Francijo. [...] Namesto da bi denar porabil za spat, sem spal v avtomobilu na plaži. Z avtomobilom corpo diplomati-co pa na plaži! In sem kupil en kapot [plašč] iz usnja za očeta in sem ga poslal domov, se je hotel zmešat. [...] Takrat, kdo ga je imel? Nobeden!« Prejemal je plačo v višini 2.500 lir mesečno, kar je bil izreden zaslužek v primerjavi z domačo »mizerijo«. V Madridu je občudoval ameriške avtomobile: »Amerikanci so imeli lepe avtomobile, cele barke. Ko sem prišel v Madrid, je bila privat garaža in trideset, štirideset avtomobilov. Prišle so punce z ameriškiimi avtomobili in sem samo zijal, pa radio noter. Jaz sem samo gledal te avtomobile, pa tudi šinjorine noter.«

Ob vstopu Italije v vojno se je moral vrniti v Pulj. Njegov častnik je odšel na floto v Neapelj, pred Francem pa je bil odhod na bojišče v Libijo: »V Bengazi smo bili eno leto in pol. [...] Naše avtomobile, ki so jih poslali za nami, so potopili. In tam smo bili brez. Ostala je samo kareta. [...] Bili so sami rezervisti, ki so jih vpoklicali k soldatom, sami starejši, in nobeden ni hotel voziti karete, ker jim je bilo spod časti. Sem rekel: 'Bom pa jaz.'« Prevažal je živež. »Imel sem, kar sem hotel, kakšen dinar je padel včasih, ker sem oficirjem kaj peljal v pristanišče, ker so švercali s kafetom, ker ga ni bilo v Italiji.« Po begu iz Bengazija v Tripoli se je po srečnem naključju iz Afrike vrnil v Pulj, a bil kmalu ponovno odveden nazaj, tokrat v Tunis. Razlog za to je videl

v italijanskem podčastniku, ki je Franca preziral zaradi slovenske narodnosti. Na veliko noč 1942 je kot sopotnik doživel prometno nesrečo. Eden od sopotnikov je bil mrtev, Franc pa jo je odnesel z zlomljeno roko in ranami na glavi. Nemci so ga odpeljali v bolnico. Tudi drugič mu je bila sreča naklonjena. Po odpustu iz bolnice je Franc s Sicilijancem, ki se ga je držal »kot srpa srajce«, našel nekega nemškega častnika: »Je bil en nemški oficir, kapetan, zelo fajn človek. Da kaj želimo? Da smo kaput, da smo ranjenci in da želimo pasiršajn za Italijo in nam ga je napisal in rekel: 'Jutri ob 10. uri bodite na aviodromu, pridejo letala iz Italije.'« Franc se je izkrcal na Siciliji in odpotoval v La Spezio, kjer je dočkal kapitulacijo Italije. Ko je prišel na slovenska tla, so ga partizani vzeli pod svoje okrilje, še preden je prestopil prag domače hiše.⁴⁹

Franc Tomšič iz Koritnic: »Tanki so bili spodaj. Po to smo prišli?«⁵⁰

Franc Tomšič, rojen 28. februarja 1922 v Koritnicah, se je po končani italijanski osnovni šoli pri mojstru na Baču izučil za mizarja. V najstniških letih je kot inštruktor sodeloval na predvojaških vajah

⁴⁹ Deloval je v Istrskem odredu. Po vojni je bil krajši čas zadolžen za prevažanje prvoborca in sodelavca OZNE Franca Čopija - Borotina. Po ustanovitvi Triglav filma leta 1946 je postal voznik ekipe. Sodeloval je pri snemanju hrvaškega filma *Ta narod bo živel*, pri snemanju filma *Na svoji zemlji*, kjer je kot voznik tudi nastopal, in pri snemanju propagandnih posnetkov o industrializaciji v Jugoslaviji. Umrl je leta 2013.

⁵⁰ MNSZS, ZUV, Franc Tomšič, avdioposnetek pričevanja, 22. 2. 2007, videoposnetek pričevanja, 18. 8. 2009.

Franc Tomšič iz Koritnic, voznik in inštruktor vožnje italijanskega tanka M14/41 v Nettunu leta 1943 (MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča – evidentirano gradivo, izvornik hrani sin Joško Tomšič).

in se na predlog župana v Knežaku prijavil za pilota italijanskega letalstva. Prošnji ni bilo ugodeno. Dejal je: »*Ko si tako mlad, si kot tele, veš? Ne moreš razumeti, za kaj pravzaprav gre. Vse te lahko napotijo.*« Še kot devetnajstletnik je bil januarja 1942 predčasno vpoklican na služenje vojaškega roka in bil dodeljen v 120. polk motorizirane artilerije v Padovi (120. *Reggimento Artiglieria Motorizzata*). Najprej je opravljal tečaj voznika. »*Ko sem bil v Padovi, je bilo vse dobro, edino en poročnik je bil, ki je mučil ljudi. Tisti, ki je bil kaznovan, ni smel ven v mesto. Drugače smo vsak večer šli lahko v oštarijo, vsak večer, nič ni bilo prepovedano, če ni bilo kazni. Vino je bilo poceni, 1,4 lire je bil liter vina. Dobili smo pa 1,3 lire na dan. Pa veš, kaj se je tudi zgodilo? Je bil kamerad, ki je rad kje kaj našpilal, pa ni smel zvečer v mesto. Pa je vseeno hotel iti v oštarijo, pa sva zamenjala bluzi in sem jaz ostal namesto njega no-ter, on pa je šel v oštarijo. To je bilo, ko je bil drugi oficir, ki nas ni poznal.*« Spominjal se je tudi svetih maš, ki so jih obiskovali vojaki in molili v slovenščini: »*Čujte, Italijani niso imeli nič knjižice za mašo brati, Slovenci pa smo jo imeli vsi v žepu. Pa smo šli k maši skupaj, je bila maša samo za vojake, pa smo imeli knjižice, pa so se ozirali, da kaj beremo, pa sem rekel da mašo. Je bilo v slovenščini napisano.*«

Po zaprisegi je bil med dvaintrideseterico vojakov, premeščenih v Pordenone, med katerimi sta bila poleg Italijanov le dva Slovenca, Franc in Jože Prelc iz Nadanjega sela. Tam je avgusta 1942 pridobil vozniško dovoljenje za vožnjo tritonskih tovornjakov SPA 38,⁵¹ novembra 1942 pa za vožnjo sedemton-

skih tovornjakov Lancia 3/RO.⁵² Zaradi voznika, ki ga je obšla slabost, je doživel prometno nesrečo, a je kmalu okrevljal in se vrnil v Padovo, kjer je pričel tečaj za voznika Fiatovih vozil SPA TL.37, ki so služila za vlačilce topov. Sredi tečaja ga je med večerjo presenetila novica, da mora skupaj z dvema vojakoma brez spremstva odpotovati v Civitavecchio. Prihoda v mesto se je spominjal po vojaki, namenjenih v Afriko: »*Tam so bili vsi v rumenem za v Afriko in so se nam čudili, ker smo bili v zelenem.*« Šele tam je izvedel, da se bo učil voziti italijanski tank M14/41: »*Eden izmed Italijanov je rekel: 'Vidite skozi okno? Kaj je tu?' Tanki so bili spodaj. 'Po to smo prišli?' 'Ja,' je rekel, 'po to smo prišli mi vsi! Okoli sto nas mora biti, in ko bodo vsi prišli, bomo začeli.'*« Uril se je na dveh poligonih, aprila 1943 opravil izpit in bil med okoli šestdesetimi vojak, dodeljenimi v Nettuno.⁵³ Tam je bil inštruktor drugih vojakov, ki so se urili na tankih M14/41 in na novih tankih M15/42, ki so jih dobili pozneje. Spominjal se je vseh tehničnih podrobnosti tipov tankov in dejal: »*Vsi smo bili tankisti, izurjeni za na teren. [...] To je bila jako tvegana vožnja s temi zavorami, gre prec tako ali pa tja. To niso špasi, veste?*« Predvsem pa si je v luči raznarodovanja sonarodnjakov na domačih tleh in premeščanja italijanskih vojakov slovenskega rodu v posebne bataljone postavljajl vprašanje: »*Od odhoda iz Padorve v Civitavecchio in potem še v Nettuno sem bil edini Slovenec med Italijani. Kako to, da so izbrali prav*

⁵² MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano: vozniško dovoljenje, Lancia 3/RO, Pordenone, 9. 11. 1942.

⁵³ MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano: vozniško dovoljenje, M14/41, Nettunia, 28. 4. 1943. Mesto Nettuno je v dokumentaciji Franca Tomšiča zapisano kot Nattunia. Nastalo je leta 1940 z združitvijo mest Anzio in Nettuno, leta 1945 sta bili mesti ponovno ločeni.

⁵¹ MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano: vozniško dovoljenje, SPA 38, Pordenone, 25. 8. 1942.

mene, saj so vedeli, od kod sem doma? Kako to, da me niso izločili, ker sem bil Slovenec?» Odhoda na bojno polje s tankom ni doživel.

Bodoče tankiste je inštruiral do kapitulacije Italije. Takrat so »začeli eni vriskati, peti od veselja, pa kdor je malo več mislil ali pa bolj razgledan bil, je rekel: 'Nič se ni za veseliti, ker Nemčija še obstoja.'« Ravnanja nemških vojakov do italijanskih, dotedanjih zaveznikov, se je spominjal takole: »*Tam so bili vinogradi, tu je bila cesta, pa mreža, in so nas vse zgnali, kar je bilo nas tankistov in tudi artileriste. [...] Orožje smo morali položiti na tla kot drva. [...] Nemški oficirji, bilo je zvečer, so spraševali: 'Kdo je šofer?' – pa smo bili vsi tiho, 'Kdo je tankist?' – vsi tiho. Nismo vedeli, za kaj se gre. Oni so vedeli, da je tankovska šola. Prej smo bili prijatelji, skupaj, zavezniki. Po osmem septembru smo ratali sovražniki.*« Franc je izvedel, da so nemški vojaki nekatere italijanske postrelili. Po nevarnem prihodu domov se je priključil partizanskemu gibanju in bil ranjen. Prehod iz italijanske vojske v partizansko je sklenil z mislijo: »*V partizanih sem bil s svojo civil obleko, pa zvezdo na kapi, pa puško na traku. [...] Ko smo prišli na Mašun, tam je bilo zbirališče – kot da bi me s padala vrgel iz take sodobne armade – pa priti v pehoto. Veste, kaj se to pravi?»* Iz vojnega časa je ohranil trajno prijateljstvo z Enzom Boianijem iz Mantove, s katerim sta si po vojni pisala in se obiskala.⁵⁴

Stanko Jenko iz Topolca: »Italijani so rekli, da lepo pojemo.«⁵⁵

Stanko Jenko, rojen 21. novembra 1921, je živel v družini z desetimi otroki. Preživljali so se s kmetijo in očetovo pokojnino, ki jo je prejemal kot avstro-ogrski vojni invalid. Stanko je moral že kot otrok na dnino. V italijansko šolo je hodil na Topolc in v Trnovo. Na vizito (nabor) je odšel v praznji obleki, okrašen z rožami, ki so jih izdelala dekleta, in dolgimi trakovi, »pankeljci«. Sprejem v vojsko so proslavili s plesom. Ne glede na to, da je odhajal v italijansko vojsko, je dejal, da je vsak fant hotel postati vojak: »*So rekli, da če nisi za vojaka, nisi tudi za ženske.*« Pred odhodom v vojsko je moral vsako soboto v Ilirsko Bistrico na predvojaške vaje. Leta 1941 je bil vpoklican na službenje vojaškega roka v 7. polk artilerije (7° Reggimento Artiglieria) v Piso. Še isto leto je bil odveden v Sassari na otoku Sardinija. Spominjal se je, kako radi so prepevali v slovenščini, pa tudi kakšno v italijanščini: »*Tam od Gorice so bili taki pevci, so peli kot slavci. Italijani so rekli, da lepo pojemo. [...] 'Dio del cielo ... vorrei volare in braccio la piu bella ... rondinella' so lastovice. Da če bi bil jaz lastovica, bi letel in letel k moji puncici.*« Nad hrano se ni pritoževal: »*Ko so Italijani naredili paštašuto na subo, pa noter mesa, pa sira, joj je dišalo*

daleč. [...] Sadje, smo rekli fichi d'India. [...] Mi najprej nismo vedeli, kako to prijeti. Če si dal na jezik, si se zbedel. Take trne ima. Si ga moral razparati na pol in prijeti in odpreti. Fino kot strela.»

Tudi vode so imeli dovolj, kajti imeli so konje in voda je bila nepogrešljiva. V vojski ni imel občutka, da bi Slovence sovražili. Smilili so se mu ujetniki iz Jugoslavije, ki so bili internirani in so delali v rudnikih. Kot hudo breme Sardinije je doživel malarijo, za številne smrtonosno bolezen. Leta 1943 so ga premestili v Olbio. Ob bližajoči se kapitulaciji Italije je hrana postajala slabša: »*Cviboh, trdo kot to, je bila rezerva za vojake, cviboh ali galeta so rekli oni. Kvadratni trd kruh. Si ga imel za cel mesec.*« Po kapitulaciji Italije so prišli v Neapelj, kjer je zasledil agitatorje partizanskega gibanja in odšel v Gravino. Do konca druge svetovne vojne je deloval v okrevališču v mestu Trani, kamor so prepeljevali ranjene partizane iz Jugoslavije.⁵⁶

Ivan Smrdelj iz Knežaka: »Rekli so nam bambini, učili so nas kot soldate.«⁵⁷

Ivan Smrdelj se je rodil 19. decembra 1924 v Knežaku v družini z dvanajstimi otroki. Italijanske osnovne šole, za katero je potreboval »*en zvezek na rit, v varžet zvit*«, se je spominjal po dveh prijaznih učiteljicah in učitelju, ki je bil »*Kalabrež, fašista pravi, nas je tudi tepel in tako je šlo naprej bolj na trdo do petega razreda. [...] Ma še danes imam tisti duh italijanski. Ne da hočem biti. [...] Jaz še zdaj po italijansko računam, tako sem se učil in mi gre bolj od rok.*« Kot otrok, ki je od zgodnje pomladi do prve jesenske slane hodil bos, je moral pasti krave in hoditi na žernado,⁵⁸ da si je prislužil hrano, kot najstnik pa je hodil na žernado kosit.

Za nabor so si kupili »pankeljce«, dolge trakove, ki so bili večinoma v barvah italijanske zastave. Zapeli so si jih na klobuk in obleko. Z rožami okrašenimi konji in na lojtrskem vozu z godcem so se odpravili v Ilirsko Bistrico: »*Tam so nas slekli do nagega. Vsem je govoril: 'Va bene!', meni je pa rekel, ker sem bolj majhen: 'Abile! Ben fatto!' To pomeni 'vzet in fejest narejen.'*« Za vojsko ni bil navdušen: »*Sem gledal, kako bi se farderal, da ne bi šel k vojakom. Mi ni dišalo. Vizita je bil pregled, veselica. Ma kar je bilo za tem, je vsem smrdelo.*«

⁵⁶ Po vojni je bil sprva intendant pri Udbi, nato je bil določen za stražo ob državni meji, a je bil namesto tega dodeljen 1. diviziji KNOJ v Ljubljani. Septembra 1951 je bil obtožen sodelovanja pri organiziranih ilegalnih prehodih čez državno mejo in obsojen na eno leto in pol zaporne kazni. V resnici je želel ilegalno prestopiti državno mejo in se izseliti v tujino. Umril je leta 2012.

⁵⁷ MNSZS, ZUV, Ivan Smrdelj, videoposnetek pričevanja, 10. 8. 2017.

⁵⁸ Žernada ali dnina je delo na kmetiji, ki ga opravlja najet delavec, plačan na dan, ali plačilo, zaslužek za tako delo (SSKJ, <https://fran.si/>) (25. 8. 2023).

⁵⁴ Franc Tomšič je umrl leta 2012.

⁵⁵ MNSZS, ZUV, Stanko Jenko, avdioposnetek pričevanja, 7. 11. 2008.

Fotografija mladoletnikov v posebnih bataljonih italijanske vojske med drugo svetovno vojno.

Drugi z leve je Ivan Smrdelj iz Knežaka

(MNSZS, Osebna zapuščina Ivana Smrdelja – evidentirano gradivo, izvornik hrani nečak Darko Urbančič).

Ivana so v posebne bataljone italijanske vojske odvedli januarja 1943: »So nas kar po vasi pobrali in nas vlekli v Zagorje.« Iz Zagorja so jih s tovornjakom odpeljali v Trst, od tam pa v Arezzo. Ker so bili fantje še zelo mladi, so jim Italijanke reklo »bambini«. »Učili so nas kot soldate. Tudi orožje so nam dali, vse, razen metkov, in po dvajset kilometrov smo morali hoditi. Puške smo mulci imeli ves čas pri sebi, kot soldati, pa z brivtvo smo v kopito vrezali svoje ime. Pa so bile štanke za pucati rol, in tisto smo stavili noter, pa papir, in na nih dvajset metrov s tistim ciljali. Smo vse puške farderbali! Udarna igla je bila vsa stolčena! In čez nih štirinajst dni je prišel major pregledat puške. Videl je eno, drugo, tretjo, vsi smo imeli zarežane puške z imeni in udarne igle vse stolčene. Vsa preseta⁵⁹ so nam prerekli. So nam pobrali puške pa dali pekone [krampe] in lopate.« Ker so se med seboj pogovarjali slovensko, jih je tenente (poročnik) vprašal, od kod so, da tako govorijo, pa je Ivan odgovoril, da so Slovenci, doma blizu Trsta.

Po odvzemu orožja so bili premeščeni v kraj Massa Carrara v Toskani: »Ko smo delali s pekonom in lopato, pa je bil en tenente, ma nas je imel rad. So pa avioni vsak dan grmeli čez in bombardirali. Pa je rekel: 'Bambini, bejste v ricovero, v luknje, pod zemljo!'« Tarnal je nad slabo prehrano: »So nas slabo futrali. Tak hlebček kruha kot en krof so dali za cel dan. Pa župo, rumena je bila, ma noter je plavalo deset rajžev, nič več. So pa kuharji tudi nosili domov in prodajali. Mi smo pa sadje kradli. Smo delali bunkerje, kjer je bila sama mivka. Eno lopato sem vrgel ven, tri so pritekale noter. Voda! Pa je

prišel tenente. Pa sem mu pokazal: eno vržeš ven, tri priletijo noter. 'Kaj je za narediti?' Sem rekel: 'Kolce, veje, pa splesti okoli in okoli.' 'Pojdite.' 'Morate dati papir, da gremo lahko po vrtu!' In je res dal papir, smo šli, vsak en kolec smo prinesli, pa polne trebuh! Siti! Smo se najedli.« Ko je poročnik to opazil, jim je izhode prepovedal.

Ob kapitulaciji Italije je zavladalo veselje in sledil je beg proti domu. Pri neznanki je nahrbtnik zamenjal za civilna oblačila in odhitel na prenatrpan vlak: »Vlak je bil tako poln, da smo bili po strehah. [...] Ko smo prišli do drugega staciona, je ustavil, pa so prišli trije Nemci. [...] Tako je bilo napeštano z ljudmi, da ne bi žveplenice dal vmes. Je pa vzel pištolo in ustrelil v luft kar v vagonu, da je šlo skozi streho ven. Takoj je ratal plac, da bi šla skoraj dva vstric noter! Nas je bilo pa sedem, nekaj Jurščanov, sosed, pa jaz. Sem rekel: 'Čujte, tu ne bo dobrega. Bežimo!' Smo se skrili v koprive.« Pot domov so nadaljevali peš. Ivan se je doma ustavil le toliko, da je na hitro pojedel, in nato v strahu pred nemškim ujetništvom odšel v partizane.⁶⁰

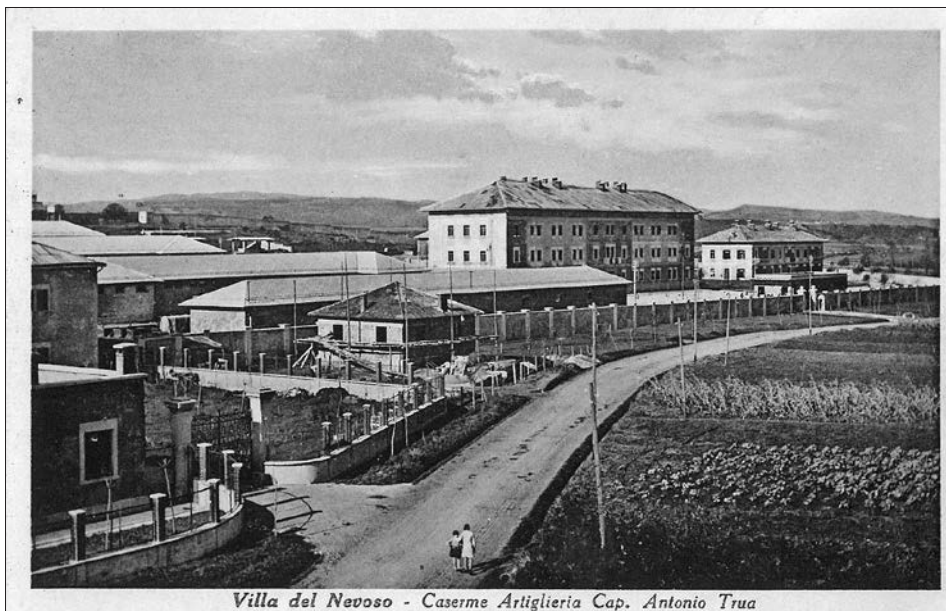
Franc Gulja z Velikega Brda: »Subi kot trte«⁶¹

Franc Gulja se je rodil 3. maja 1926 na Velikem Brdu v družini s petimi otroki. Ze pri šestih letih je odšel v Dolenje, kjer je eno leto varoval sestrinega dojenčka, po vrnitvi domov je pasel krave in služil

⁵⁹ Prase ali prese je prašiček (SSKJ, <https://fran.si/>) (25. 8. 2023). V dotičnem stavku so »preseta« sinonim za ničvredneže.

⁶⁰ S Šerčerjevo brigado se je udeležil pohoda XIV. divizije na Štajersko in bil v bližini Solčave ranjen v obe nogi. Po zdravljenju v Bariju v južni Italiji je deloval na Visu in tam doživel konec vojne. Umril je leta 2022.

⁶¹ MNSZS, ZUV, Franc Gulja, avdioposnetek pričevanja, 7. 3. 2007.

Villa del Nevoso - Caserme Artiglieria Cap. Antonio Trua

Razglednica vojašnic (Caserme Artiglieria Caporale Antonio Trua) v Trnovem iz tridesetih let 20. stoletja (brani Domoznanski oddelek Knjižnice Makse Samsa v Ilirski Bistrici). Nekateri vojaški obvezniki so vojaško službo opravljali v bližini doma. Med njimi je bil Francelj Frank⁶² iz Gornje Bitnje, rojen 10. marca 1920. Zaradi sestrine smrti so mu ugodili prošnjo za enomesečni odlog odboda v vojsko ter mu na prošnjo prijatelja in sodelavca, trgovca z živino, omogočili služenje v vojašnici v Trnovem in na Jeršičih v enoti obmejne straže (Guardia alla frontiera). Toda privilegij služenja tako blizu doma ni trajal dolgo, saj so ga pred napadom italijanskih sil na Kraljevino Jugoslavijo premestili v Genovo in nato v kraj Pigna nad Ventimiglio ob italijansko-francoski meji, nazadnje pa v posebni bataljon, v Mede južno od Milana in nato v bližino italijansko-švicarske meje. Deloval je kot kuhar in dobavitelj živeža. 4. junija 1942 so tudi njegovo rojstno hišo požgale italijanske enote.

pri drugih ljudeh. Obiskoval je italijansko osnovno šolo, v kateri so bili za neposlušnost ali neznanje kaznovani s klečanjem na koruzi ali soli. Spominjal se je pohoda italijanskih oboroženih sil pred okupacijo slovenskega ozemlja v Kraljevini Jugoslaviji: »Smo gledali leta 1941 napad na Jugoslavijo. So prišli na cesto tanki, avtoblinde in vse to, saj se niso nič borili, so kar šli in zasedli Jugoslavijo.« Iz prvih vojnih let je slišal za partizane, ki so jim ljudje pravili boljšeвики, a sam ni vedel, kdo so.

Marca 1943, še ne sedemnajstletnega, so ga odvedli v posebne bataljone italijanske vojske: »So vas obkolili in so nas pobrali in odpeljali v Šapjane na železniško postajo.« Od tam so ga odpeljali v Pulj. Štirje domačini so se odhodu izognili: »Eden je šepal, dva sta bila švoh, eden pa je pojedel surovo kafe, dobil temperaturo in bil poslan domov.« Sledila je pot v Pistoio, Fossano in Cherasco. Le nekaj dni je v rokah držal orožje. Kot pripadnik delovne enote je bil nazadnje odveden v Kalabrijo, »v soln na kraju Italije«, v kraj Caraffa di Catanzaro, kjer so bili nastanjeni v šotorih pod kostanji in gradili ceste. Spominjal se je pregretega peska, ovsenega kruha »s slamo«, jedi castagnaccio, a predvsem lakote, zaradi katere so bili »subi

kot trte«. Kazen zaradi rabutanja sadja ali zelenjave je bila neizbežna: »Kateri je šel ča po kakšno grozdje, pa pomidore, saj tam dol ni bilo drugega kot grozdje in pomidori, pa smokve. [...] Pa so ga prijeli, pa javili policiji. [...] Pod šotor, na sonce, pa ne odpreti! Veste, kaj se to pravi pod soncem biti v šotoru zaprt?!« Od opreme je imel pri sebi »obleko in uši« in prosti čas je porabil za »kuhanje uši«.

Ko so na Siciliji »zbarkirali Angleži in Amerikani«, česar so se fantje veselili, jim je nadrejeni »škvadrist, ki je bil zleht kot pes«, zabičal, da jih bodo v primeru pobega ujeli in vsakega petega ustrelili: »Siete allegri che sono i 'nostri amici' venuti alla nostra Sicilia. Ma c'è noi cacceremo, ogni quinto vi fucilo!«⁶³ Zajeli so ga vojaki anglo-ameriških sil, pri katerih je krajši čas opravljal dela na porušeni mostovih. V Salerno je v skupini slovenskih fantov ušel iz ujetništva in z agitatorji partizanskega gibanja prispel do Gravine. Dodeljen je bil sanitetni službi 1. tankovske brigade NOV. Pred koncem druge svetovne vojne je bil v zaključnih spopadih na Ilirskobistriškem, konec vojne pa je doživel v Knežaku.⁶⁴

⁶² MNSZS, ZUV, Francelj Frank, avdioposnetek pričevanja, 18. 2. 2008.

⁶³ Transkripcija brez popravkov.

⁶⁴ Franc Gulja je umrl leta 2013.

Fotografija groba Antona Zadela iz Podbež. Zadel je bil kot italijanski vojak zajet in odpeljan v vojno ujetništvo v Združenih državah Amerike. Tam je umrl 7. junija 1944. Na spletni strani »Find a Grave« je objavljena tudi ta fotografija njegovega groba na pokopališču italijanskih vojnih ujetnikov iz druge svetovne vojne v Fort Gordonu, Richmond County v zvezni državi Georgia. Čeprav manjka podatek o času rojstva, je v angleščini pripisano: »Italijanski vojak, zajet med drugo svetovno vojno. V času smrti star 36 let; pripadnik gradbenega bataljona. Njegov grob je na istem pokopališču, a na parceli, ločeni od Nemcev in Avstrijcev; rečeno je bilo, da ni želel biti pokopan poleg njih.« Fotografija, na kateri je grob, okrašen z rožami in italijansko zastavo, je iz leta 2017 (<https://www.findagrave.com/memorial/16819347/antonio-zadel/photo.>).

Umrli in pogrešani med drugo svetovno vojno

Seznam 108 fantov in mož z Ilirskobistriškega, umrlih ali pogrešanih v italijanskih oboroženih silah, posebnih bataljonih, v ujetništvu ali doma zaradi obolenosti v italijanski vojski, je nastal s pomočjo primerjave temeljnega slovenskega uradnega seznama *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*,⁶⁵ ki je plod dolgoletnega in pomembnega dela raziskovalcev Inštituta za novejšo zgodovino, nadalje osrednje italijanske spletne baze *Banca Dati dei Caduti e Dispersi 2^a guerra Mondiale*,⁶⁶ ki so jo ustvarili raziskovalci arhiva Generalnega komisariata v čast padlim pri Ministrstvu za obrambo Republike Italije, in dopolnjevanja podatkov iz župnijskih knjig, strokovne literature ter drugih spletnih podatkovnih baz.

V strukturi žrtev z Ilirskobistriškega med drugo svetovno vojno se po številu vseh žrtev uvrščajo na tretje mesto, za umrlimi pripadniki Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (med katerimi so bili večino-

ma nekdanji italijanski vojaki), za žrtvami nacifašističnega terorja doma ter pred žrtvami nacifašističnih zaporov in taborišč.⁶⁷ Mrtvi in pogrešani so bili večkratne žrtve: mobilizirani so bili brez narodnostnih pravic iz raznarodovalnega okolja fašističnega režima, življenje so izgubili za vojaške interese tuje države, v povojnem okolju lastne države pa so bili kot žrtve iz vrst »okupatorske« vojske odrinjeni iz javnega spomina.⁶⁸ Objava imen ima pietetno vrednost za več desetletij pozabljene žrtve in njihove svojce.

Iz analize podatkov lahko ugotovimo, da jih je glede na kraj smrti oziroma izginotja največ, tj. 20, umrlo na bojišču vzhodne fronte ali v ujetniških taboriščih v Zvezi sovjetskih socialističnih republik. V severni Afriki jih je umrlo štirinajst, večina v Tuniziji. Le za Antona Vatovca z Ostrožnega Brda je znan kraj pokopa. Padel je v znameniti drugi bitki pri El-Alameinu in je pokopan na pokopališču Sidi Abd El-Rahman v Egiptu. Na malaričnem otoku Sardinija jih je umrlo trinajst, na Siciliji devet, večina v času invazije anglo-ameriških vojaških sil.

⁶⁵ INZ, *Mobilizirani Slovenci*, Sistory: Zgodovina Slovenije, *Žrtve II. SV* (<https://www.sistory.si/zrtve>) (13. 2. 2021).

⁶⁶ BDCD, Difesa.it. (https://www.difesa.it/IL_Ministro/ONORCADUTI/Pagine/Amministrativo.aspx) (5. 4. 2023).

⁶⁷ Številčna primerjava je bila izvedena na podlagi poimenskega seznama žrtev druge svetovne vojne, ki ga je objavila Vlasta Beltram (*Svet*, 2021).

⁶⁸ Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 39.

Na Apeninskem polotoku jih je umrlo osem, prav toliko na domačih tleh večinoma zaradi obolenosti v vojski. Manj, tj. šest, jih je umrlo v Grčiji, pet jih je uptonilo na bombardiranih ladjah v Sredozemlju, na Hrvaškem sta umrla dva. V nemškem ujetništvu jih je umrlo pet. Na spletnem portalu *Dimenticati di stato: I Caduti sepolti nei cimiteri militari italiani in Germania, Austria e Polonia* so navedeni »Italijani iz Istre, Julijske krajine, Reke in Dalmacije«, ki so pokopani na vojaških pokopališčih v Avstriji, Nemčiji in na Poljskem. Med »Italijani« je tudi Franc Pugelj z Velike Bukovice, ki je umrl v ujetništvu v mestu Zgorzelec/Görlitz v Šleziji, pokopan pa je na italijanskem vojaškem pokopališču Bielany v Varšavi.⁶⁹ V ujetništvu anglo-ameriških sil v Veliki Britaniji, Indiji in ZDA so umrli trije, med njimi Anton Zadel, rojen leta 1908 v Podbežah, ki je umrl leta 1944. Na spletni strani *Find a Grave* je naveden kraj pokopa na pokopališču italijanskih vojnih ujetnikov iz druge svetovne vojne v kraju Fort Gordon, Richmond County v zvezni državi Georgia, priložene pa so tudi fotografije oskrbovanega groba.⁷⁰ Za tri, ki so umrli na afriški celini leta 1945, predvidevamo, da so umrli v ujetništvu zavezniških sil. Za dvanajst umrlih kraji smrti še vedno niso znani.

Na italijanskih spletnih seznamih so imena in priimki slovenskih žrtev v italijanski vojaški suknji še vedno izpisani v poitalijančeni obliki, zaradi česar je iskanje lahko težavno. Za primer navajam Ivana Sušanja iz Dolenj, ki je pripadal letalskim enotam in umrl 29. avgusta 1943. Na spletni strani *Per non dimenticare, elenco dei caduti Italiani in Egeo*,⁷¹ na kateri so podatki o žrtvah med italijanskimi vojaki, ki so izgubili življenje na egejskih otokih Dodekanez, je naveden kot *Giovanni Strino*, v italijanskem spletnem registru na portalu ministrstva za obrambo pa kot *Giovanni Susani*. Na tem seznamu je kot kraj smrti navedena Grčija ali Dodekanez, v slovenskem registru pa kot kraj smrti in kraj pokopa otok Rodos.⁷²

Iz kategorizacije po letih smrti je razvidno, da jih je največ, tj. 74, umrlo v letih 1942 in 1943, v času odločilnih vojaških operacij na severnoafriški in vzhodni fronti, pa tudi v času invazije na Sicilijo in začetka vzpostavitve fronte v Evropi. Leta 1941 jih je umrlo osem, leta 1944 devet in v zadnjem letu vojne pet. Za enajst umrlih leto smrti še vedno ni znano.

*Fotografija Alojza Tomšiča z Bača: svojci so po 76 letih našli njegov prvotni grob. Kljub skoraj osmim desetletjem po drugi svetovni vojni so želje svojcev po iskanju grobov prednikov še vedno žive. Kako zapleteno je lahko iskanje groba, dokazuje primer prizadevanja Boštjana Gerka z družino v iskanju kraja pokopa prastrica Alojzija Tomšiča. Po pripovedovanju je sporočilo o Alojzovi smrti družino doletelo na god sv. Marjete, 20. julija 1943. Alojz, vojak italijanskih oboroženih sil, naj bi bil v taboru, ki so ga bombardirale anglo-ameriške sile. Pokopan naj bi bil v mestu Salemi oziroma na območju mesta Trapani na Siciliji, kar je navedel tudi župnik Janez Krstnik Kalan v Repertoriumu Župnije Knežak. V slovenskem spletnem registru žrtev druge svetovne vojne je kot kraj smrti navedeno mesto Salerno v Kampanji in 13. junij 1943 kot datum smrti oziroma izginotja. Vir za ta podatek je bil izpisan iz Maticne knjige umrlih. V spletnem registru italijanskega ministrstva za obrambo je kot kraj smrti navedena Italija, kot datum smrti pa 12. julij 1943. Podatek, ki je potrdil vedenje svojcev, da je Alojzij umrl v kraju Salemi na Siciliji, je s spletnega seznama žrtev *Elenco Caduti Italiani in Sicilia*, ki ga je objavil zgodovinar Lorenzo Bovi. Družina Boštjana Gerka je leta 2019 obiskala Salemi. Uslužbenec pokopališča je v računalniški bazi res našel Alojza Tomšiča, a s pripisom, da je bil leta 1964 prekopan, njegovi posmrtni ostanki pa preneseni v Palermo. Tam ga med preverjanjem seznamov niso našli. Kljub temu je na pokopališču v kraju Salemi še vedno grobnica, na kateri je, sicer z napako pri navedbi priimka, na marmorni plošči izklesano ime Luigi Tonisich (MNSZS, Osebná zapuščina Alojza Tomšiča – evidentirano gradivo, izvornik brani Boštjan Gerka).*

⁶⁹ *Dimenticati di Stato*, Francesco Pugelli (<https://dimenticatidistato.com/2017/02/05/italiani-distria-giulia-fiume-e-dalmazia-sepolti-nei-cimiteri-militari-italiani-in-austria-germania-e-polonia/>) (6. 2. 2012).

⁷⁰ *Find a Grave: Antonio Zadel* (<https://www.findagrave.com/memorial/16819347/antonio-zadel>) (19. 1. 2023).

⁷¹ *Dodecaneso. Per non dimenticare* (<https://www.dodecaneso.org/content/elenco-dei-caduti-italiani-in-egeo/>) (13. 1. 2021).

⁷² Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 97.

Sklep

V življenja fantov, mož in njihovih družin na Ilirskobistriškem sta med letoma 1922 in 1943 zarezali vojaška dolžnost služenja italijanskim oboroženim silam ter odvedba mladoletnikov in vojaških obveznikov v posebne bataljone italijanske vojske. Rojeni med letoma 1901 in 1923 so odhajali v oborožene sile Kraljevine Italije, ki je postala njihova država, a ne domovina. Srečevali so se z najhujšimi vojnimi preizkušnjami, od kolonialne vojne v eksotični Etiopiji do vojskovanja v puščavah severne Afrike in mrzlih stepah Sovjetske zveze, kjer so bili med drugo svetovno vojno neposredno vpeti v največje vojaške operacije

v svetovnem merilu. Strah pred smrtjo na etiopskem bojišču je leta 1935 sprožil prve izraziteje ilegalne izselitve devetinštiridesetih ubežnikov. Demografsko podoba in življenje družin pa je dodatno osiromašilo 107 umrlih in pogrešanih med drugo svetovno vojno. Za večino je kraj pokopa oziroma kraj groba 78 let po končani vojni še vedno neznan, medtem ko so kraji ali države smrti za večino poznane. Razsežnosti mobiliziranih in zajetih ter mladoletnikov v posebnih bataljonih so z geografskega, viktimološkega in izkušnjskega vidika izjemne. Izbrane izjave preživelih odstirajo širino osebnih izkušenj, presenečajo s protislovji ter predstavljajo okoliščine in načine posameznikovega delovanja in preživetja.

Umrli in pogrešani v italijanskih oboroženih silah in v ujetništvu med 2. svetovno vojno⁷³

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	APENINSKI POLOTOK	SICILIJA	SARDINIJA
1941	Franc Tomšič (ZDA, 1912, preb. Koritnice–1941/1942?, Percia/Pescia) ⁷⁴		Janez Šabec (Ratečevo brdo, 1913–Cagliari)
1942	Severin Dorz (Vas, 1922, preb. Trnovo–Treviso), Jože Gustinčič (Rjavče, 1922–Piemonte) ⁷⁵	Srečko Batista (Ilirska Bistrica, ?–Catania), Franc Renko (Brce, 1909–Palermo), ⁷⁶ Leopold Škrabolje (Il. Bistrica, 1910–Sicilija)	Franc Grlj (Studena Gora, 1914–Sardinija, 1942), Anton Štemberger (Sušak, 1915–Sardinija)
1943	Jože Baša (Vrbovo, ?–Taranto), Jože Gustinčič (Rjavče, 1908–Taranto), Ivan Rudolf Kovačič (Sabonje, 1921–Imola), Ivan Logar (Vrbovo, 1905–Kalabrija)	Franc Hrabar (Veliko Brdo, 1893–Palermo), Marjan Hrvat (Reka, 1922, preb. Il. Bistrica–Sicilija), Jožef Kernel (Koseze, 1923–Catania), Jožef Stanič (Podgrad, 1913–Modica), Alojz Tomšič (Bač, 1922–Salemi), ⁷⁷ Franc Zadnik (Pregarje, 1912–Trapani) ⁷⁸	Ivan Bergoč (Knežak, ?–Sardinija), Leopold Konestabo (Pregarje, 1922–Sardinija), Anton Kuret (Pregarje, 1905–Ittiri), Matija Cvetko Novak (Smrje, ?–Catania), Jakob Šajn (Knežak, 1914–Sardinija) ⁷⁹
1944	Teodor Celin (Podgraje, 1920–Popoli) ⁸⁰		Anton Vrh (Šembije, 1914–Cagliari), ⁸¹ Anton Zadnik (Pregarje, 1922–Sardinija)
1945			Stanislav Barbiš (Knežak, 1923–Cagliari) ⁸²
Neznano kdaj			Peter Kuret (Pregarje, ?–Sardinija, ?), Milan Petrač (Sabonje, ?–Olbia) ⁸³

⁷³ Podatki v razpredelnicah so iz slovenske nacionalne zbirke Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej: INZ, *Mobilizirani Slovenci v italijansko vojsko* (Excelov dokument) iz Interne baze INZ, *Sistory: Zgodovina Slovenije, Žrtve II. SV.* (<https://www.sistory.si/zrtve>). Podatki iz drugih virov so posebej navedeni v sprot-nih opombah.

⁷⁴ *Sistory, Žrtve II. SV.*: »Percia« [Kalabrija]; Ž K SA: »Umrli v Pescia, 20. 5. 1941.« [Toskana].

⁷⁵ Ž H SA: »Ospedale Civile Biella Vercelli (Piemonte).«, umrl 25. 1. 1942.

⁷⁶ INZ, *Mobilizirani*: »1942«; Beltram, *Svet*, str. 258: »Umrli v Palermu na Siciliji kot nemški ujetnik.« Leto smrti in podatek o ujetništvu sta vprašljiva.

⁷⁷ Glej podnapis v tem prispevku pod fotografijo Alojza Tomšiča z Bača.

⁷⁸ Bovi, *Elenco, Francesco Zadnich*: »Messina«.

⁷⁹ *Sistory, Žrtve II. SV.*: »28. 2. 1942«; Ž K, SA: 21. 3. 1943, »Sardinija, ustreljen.«

⁸⁰ BDCB, *Teodoro Celin*.

⁸¹ Ž K SA: »Umrli v bolnišnici na Sardiniji kot vojak.«

⁸² Ž K SA.

⁸³ Beltram, *Svet*, str. 257: »Umrli zaradi malarije v italijanski vojski v Olbii.«

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	AFRIKA	ZSSR (V VOJSKI IN V SOVJETSKEM UJETNIŠTVU)
1941	Jože Baša (Jasen, 1913–Libija), ⁸⁴ Alojzij Sterle? (Bač, 1917–Tunizija), ⁸⁵	
1942	Jože Mahne (Rjavče, 1910–Tunizija), ⁸⁶ Jože Mavrič (Trst, 1911, preb. Hrušica–Egipt), ⁸⁷ Jože Šajn (Knežak, 1921–Egipt), ⁸⁸ Anton Vatovec (Košana, 1922, preb. Ostrožno brdo–El Alamein, Egipt, pokop. Sidi Abd El-Rahman)	Stanislav Andrej Barbiš (Šembije, 1919–Rusija), ⁸⁹ Branko Brinšek (Trnovo, 1918–Rusija), Dušan Butinar (Podgrad, 1920–?), ⁹⁰ Natan Anton Hrvat (Reka, 1920, preb. Gornji Zemon–Stalingrad/Volgograd), Ivan Iskra (Dolenje pri Jelšanah, 1920–Rusija), Miroslav Kastelic (Dobropolje, 1921–Luhansk Voroshilovgrad/Luhansk, Ukrajina), Rudolf Kocjančič (Tominje, 1914–?) ⁹¹ , Ivan Polh (Harije, 1910–Rusija), Božidar Pavel Simončič (Ilirska Bistrica, 1922–vzhodna fronta), Ivan Stopar (Dolenje pri Jelšanah, 1916–Rusija), Ludvik Škrab (II. Bistrica, 1913–Rusija) ⁹² , Anton Valenčič (Huje, 1921–ruska fronta)
1943	Anton Batista (Velika Bukovica, 1919–Oglat el Melah, Tunizija), Jože Bubnič (Starod, ?–Afrika), Vladislav Fatur (Bač, 1921–Mareth, Tunizija), ⁹³ Anton Gombac (Zarečje, 1916–Sfax, Tunizija), ⁹⁴ Anton Jagodnik (Tominje, 1922–Tunizija?), ⁹⁵ Franc Viktor Mežnar (Soze, 1919–Tunizija?), ⁹⁶ Ivan Tomažič (Huje, 1922–Tunizija), ⁹⁷ Alojz Volk (Velika Bukovica, 1921–Tunizija) ⁹⁸	Milan Karel Dekleva (Novokračine, 1920–Rusija), ⁹⁹ Florjan Cvetko Kinkela (Jelšane, 1915–Rusija), Ivan Olenik (Prem, 1921–Stalingrad/Volgograd), Jože Škerl (Knežak, 1914–Rusija), ¹⁰⁰ Ivan Rudolf Štembergar (Vrbovo, 1920–Rusija), ¹⁰¹ Anton Udovič (Jelšane, 1920–?, Rusija) ¹⁰²
1945		Ivan Jožef Čekada (Dolenje pri Jelšanah, 1921–Rusija) ¹⁰³
Neznano kdaj		Jože Ivan Fidel (Sušak, 1916–?) ¹⁰⁴

⁸⁴ BDCD, *Giuseppe Bassa*.

⁸⁵ *SIStory, Žrtve II. SV.*: ni naveden; Ž K R: »Bellevue (Dubosville) Tunis de victoires.« Podatek, da je umrl kot pripadnik italijanske vojske, manjka.

⁸⁶ BDCD, *Giuseppe Mahne, SIStory, Žrtve II. SV.*: »pri Kairu«.

⁸⁷ BDCD, *Giuseppe Maurich; Beltram, Svet*, str. 257: »Umrli v Libiji, 27. 7. 1942, zaradi vročine.«

⁸⁸ *SIStory, Žrtve II. SV.*: »Vojna bolnica 811«; Ž K SA: »Padel v Afriki«; Ž K MK: »Ranjen v Egiptu–Barce–Afrika, Ospedale da Campo.«

⁸⁹ Ž K SA: »Poročen v Rusiji.«

⁹⁰ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, *Svet*, str. 254: »Padel leta 1942 na ruski fronti.«

⁹¹ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, *Svet*, str. 256: »Umrli decembra 1942 na ruski fronti.«

⁹² ŠAK Ž Ibi SA 8: »V Rusiji pogrešan«, roj. 1912.

⁹³ Ž K SA: »1942«.

⁹⁴ Beltram, *Svet*, str. 255: »Umrli leta 1943 v Afriki, ko je stopil na mino.«

⁹⁵ BDCD, *Antonio Jagodnik; SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, *Svet*, str. 256: »Umrli marca 1943 v Tuniziji.«

⁹⁶ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, str. 257: »Umrli maja 1943 v Tuniziji.«

⁹⁷ BDCD, *Giovanni Tomasich*.

⁹⁸ BDCD, *Luigi Volk; SIStory, Žrtve II. SV.*: »Sredozemsko morje na poti v Tunis.«

⁹⁹ BDCD, *Emilio Dedeva; SIStory, Žrtve II. SV.*: »1942«.

¹⁰⁰ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Ž K R: »V Rusiji, 10. 2. 1943.« Podatek, da je umrl kot pripadnik italijanske vojske, manjka.

¹⁰¹ ŠAK Ž Ibi SA 9: »Pogrešan v Rusiji.«

¹⁰² BDCD, *Antonio Udovic*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja, »1943«; Ž J SA: »Pogrešan od decembra, v 8. armadnem korpusu, rusko bojišče 1942.«; Beltram, *Svet*, str. 258: »Padel decembra 1942 v Rusiji.«

¹⁰³ Beltram, *Svet*, str. 255: »Padel v Rusiji.«

¹⁰⁴ BDCD, *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Beltram, *Svet*, str. 255: »Padel na ruski fronti.«

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	SLOVENIJA	HRVAŠKA	GRČIJA
1941	Ivan Rojc (Vrbica, 1918–Vrbica)	Milan Matija Dekleva (Novokračine, 1912–Ičići) ¹⁰⁵	
1942	Milan Volk (Ostrožno Brdo, 1920–Ostrožno Brdo/Rusija?) ¹⁰⁶		
1943	Josip Benčič (Bač, ?–Bač), Alojz Rojc (Vrbica, 1915–Slovenija), Pavel Maljevac (Zabiče, 1922) ¹⁰⁷		Jožef Primc (Velika Bukovica, 1923–Grčija), Ivan Sušanj (Dolenje pri Jelšanah, 1923–Rodod), Dušan Štumf (Jelšane, 1923–Rodod), Ivan Ujčič (Veliko Brdo, 1923–Rodod), Jože Vičič (Gornji Zemon, 1923–Rodod)
1944	Anton Bevčič (Dolnji Zemon, ?–Dolnji Zemon?)	Franc Stopar (Pavlica, 1919–Opatija)	
1945	Cvetko Prelog (Zarečje, 1921) ¹⁰⁸		
Neznano kdaj	Jože Boštjančič (Velika Bukovica, 1926) ¹⁰⁹		Milan Torjan (Harije, ?–Rodod)

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	SREDOZEMLJE (UTONILI)	V NEMŠKEM UJETNIŠTVU	V ANGLO-AMERIŠKEM UJETNIŠTVU	NEZNANO KJE
1941	Anton Kirn (Topolc, 1912–Afrika/Sredozemsko morje?) ¹¹⁰ , Anton Lever (Pregarje, 1919–Sredozemsko morje) ¹¹¹			
1942	Anton Štefan Jenko (Topolc, 1911–, Sredozemsko morje) ¹¹²			Franc Peloza (Starod, ?–)
1943	Milan Lavrenčič (Dolnji Zemon, 1923–Grčija, 1943) ¹¹³ , Ludvik Šircelj (Harije, 1912–Rodod) ¹¹⁴	Stanislav Novak (Dolnji Zemon, 1922–?) ¹¹⁵ , Franc Rudolf Bevčič (Dolnji Zemon, 1920–Grčija?) ¹¹⁶	Anton Penko (Podstenje, ?–Velika Britanija), Franc Selez (Prem, ?–Bombaj, Indija) ¹¹⁷	Alojzij Barba (Podbeže, 1921), Ludvik Benigar (Trnovo, 1922), Josip Janežič (Zarečje, 1905), Ivan Lavrenčič (Dolnji Zemon, ?), Jože Štemberger (Vrbica, ?)

¹⁰⁵ *SIStory, Žrtve II. SV.*: »18. 1. 1941«; Ž J LD: »Umrli v vojni bolnici v Ičićih (Opatija).« Umrli 18. 1. 1942, pokopan 21. 1. 1942.

¹⁰⁶ Beltram, *Svet*, str. 259: »Padel 27. 12. 1942 v Rusiji.« *SIStory, Žrtve II. SV.*: »Ostrožno Brdo.«

¹⁰⁷ Beltram, *Svet*, str. 291: »Zbolel v italijanski vojski, umrl 30. 8. 1943 v Zabičah.«

¹⁰⁸ Beltram, *Svet*, str. 291: »Zbolel kot italijanski vojak, se zdravil v bolnišnicah, umrl doma 21. 2. 1945.«

¹⁰⁹ Beltram, *Svet*, str. 290: »Februarja 1943 je bil prisilno mobiliziran v italijansko vojsko, kjer je zbolel in kmalu doma umrl.«

¹¹⁰ Beltram, *Svet*, str. 256: »R. 1912, v Afriki je leta 1941 postal britanski vojni ujetnik, na vozniki z ladjo so jih Nemci bombardirali in potopili.«

¹¹¹ Beltram, *Svet*, str. 256: »Utonil 24. 5. 1941 v Sredozemskem morju na poti v Afriko.«

¹¹² Beltram, *Svet*, str. 256: »Potonil z ladjo leta 1942 med Sicilijo in Tunizijo.«

¹¹³ Beltram, *Svet*, str. 256: »Potonil z ladjo leta 1943 v Grčiji.«

¹¹⁴ Beltram, *Svet*, str. 258: »Utonil na poti iz Grčije v Italijo.«

¹¹⁵ *BDCD, Stanislav Novak*; Beltram, *Svet*, str. 257: »Ubili Nemci septembra 1943 na poti iz Grčije v Italijo.«

¹¹⁶ Beltram, *Svet*, str. 254: »Ubili Nemci leta 1943 na poti iz Grčije v Italijo.«

¹¹⁷ *SIStory, Žrtve II. SV.*: naveden s priimkom Seler. Predvideva se napako pri izpisu priimka. Ž IB SA Prem: priimek Selez.

1944		Jožef Maljevac (Veliko Brdo, 1907–Nemčija?) ¹¹⁸ , Stanislav Potepan (Mala Bukovica, 1923– Ravensbrück) ¹¹⁹ , Franc Pugelj (Velika Bukovica, 1916– Görlitz/Gross- Rosen, pokop. Bielany, Varšava) ¹²⁰	Anton Zadel (Podbeže, 1908–Fort Gordon, Georgia, ZDA) ¹²¹	
1945			Jožef Iskra? (Zabiče, ?–Afrika) ¹²² , Janez Šircelj? (Bač, 1908– Egipt) ¹²³ , Josip Ujčić (Starod, ?–Afrika) ¹²⁴	
Neznano kdaj				Milan Barbiš (preb. Jelšane, ?), Anton Primc (Tominje, 1907) ¹²⁵ , Jože Prosen (Kuteževo, 1919), Stanislav Šajn (Kuteževo, 1922) ¹²⁶ , Jožef Štemberger? (Novokračine, 1928) ¹²⁷ , Franc Uljancič (Mala Bukovica, ?)

¹¹⁸ Beltram, *Svet*, str. 266: »R. 1907, kmet, Nemci zajeli v Grčiji kot italijanskega vojaka, umrl leta 1944 v nemški internaciji.«

¹¹⁹ Beltram, *Svet*, str. 267: »Zajet kot italijanski vojak in interniran, umrl 12. 5. 1944 v taborišču Ravensbrück.«

¹²⁰ *Dimenticati di Stato, Francesco Pugelli*; Beltram, *Svet*, str. 267: »Zajet v Grčiji kot italijanski vojak in interniran, umrl 21. 11. 1944 v taborišču Görlitz/Gross-Rosen (Nemčija).«

¹²¹ *Find a grave, Antonio Zadel; SIStory, Žrtve II. SV.*: »Charlston, ZDA«; Beltram, *Svet*, str. 271: »Umrl v nemškem ujetništvu kot italijanski vojak.«

¹²² Podatek, da je umrl kot italijanski vojak v ujetništvu, manjka.

¹²³ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Ž K Repertorium: »[?] Egipt«. Podatek, da je umrl kot italijanski vojak v ujetništvu, manjka.

¹²⁴ Podatek, da je umrl kot italijanski vojak v ujetništvu, manjka.

¹²⁵ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Beltram, *Svet*, str. 257: »Umrl v italijanski vojski.«

¹²⁶ Beltram, *Svet*, str. 258: »R. 1922, kmet, umrl v italijanski vojski.«

¹²⁷ Po podatkih INZ je uvrščen med umrle v italijanski vojski. Predvideva se napako pri izpisu letnice rojstva ali pri kategorizaciji med žrtve v italijanski vojski. Ž J SA: Jožef Štemberger, roj. 15. 6. 1928, umrl 30. 4. 1944 »na Dunaju glasom mrtvaškega lista dunajske bolnice.«

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ACS – Archivio Centrale dello Stato (Osrednji državni arhiv v Rimu)

PS C1: Mobilitazione classe 1911, 1935–1936, b. 4, fasc. 11/3.

DOC D 6 75: *Annuario Generale d'Italia e dell'Impero Italiano, 1940–1941*. Torino: Ditta Fratelli Pozzo.

INZ – Inštitut za novejšo zgodovino

Mobilizirani Slovenci v italijansko vojsko (Exce-llov dokument) iz Interne baze Inštituta za novejšo zgodovino: Tadeja Tomiňsek Čehulić, Mojca Šorn, Marta Rendla, Dunja Dobaja: Smrtne ųrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej [Zbirka]. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, [1997–] na dan 23. 7. 2020.

Knjiųnica Makse Samsa Ilirska Bistrica

Domoznanski oddelek, razglednica Villa del Nevoso – *Caserme Artiglieria Caporale Antonio Trua*, Ediz. Cartoleria C. Marozzi, Villa del Nevoso, inv. ųt. 6698.

MNSZS – Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije

Zbirka Osebne zapuųčine – podarjeno gradivo
Osebna zapuųčina Antona Poklarja. Podaril Joųko Dekleva, 12. 6. 2014.

Zbirka Osebne zapuųčine – evidentirano gradivo
Osebna zapuųčina druųine Barbo – evidentirano 29. 6. 2023. Izvirnik hrani Elka Seles.

Osebna zapuųčina Stanislava Penka, evidentirano 5. 6. 2023. Izvirnik hrani Stanislav Penko.
Osebna zapuųčina Franca Smrdelja, evidentirano 23. 6. 2011. Izvirnik hrani druųina Franca Smrdelja.

Osebna zapuųčina Ivana Smrdelja, evidentirano gradivo, 10. 8. 2017. Izvirnik hrani Darko Urbančič.

Osebna zapuųčina Alojza Tomųiĳa, evidentirano gradivo, 22. 5. in 9. 10. 2019. Izvirnik hrani Boųtjan Gerk.

Osebna zapuųčina Franca Tomųiĳa, evidentirano 26. 3. 2007. Izvirnik hrani Joųko Tomųiĳ.

Zbirka Ustni viri (ZUV)

Frank Francelj, avdioposnetek priĳevanja, 18. 2. 2008, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Urųiĳ.

Gulja Franc, avdioposnetek priĳevanja, 7. 3. 2007, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Urųiĳ.

Jenko Stanko, avdioposnetek priĳevanja, 7. 11. 2008, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Urųiĳ.

Smrdelj Franc, videoposnetek priĳevanja, 21. 6. 2011, vodenje intervjuja: Irena Urųiĳ, snemanje: Vasten Valiĳ.

Smrdelj Ivan, videoposnetek priĳevanja, 10. 8. 2017, vodenje intervjuja: Irena Urųiĳ, snemanje: Vasten Valiĳ.

Tomųiĳ Albert, avdioposnetek priĳevanja, 28. 12. 2007 in 23. 1. 2008, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Urųiĳ.

Tomųiĳ Franc, avdioposnetek priĳevanja, 22. 2. 2007, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Urųiĳ, videoposnetek priĳevanja, 18. 8. 2009, vodenje intervjuja: Irena Urųiĳ, snemanje: Filmservis.

ųAK – ųkofijski arhiv Koper

ų Ibi SA 8: ųupnija Ilirska Bistrica, Status Animarum 8: Trnovo, Bistrica

ų Ibi SA 9: ųupnija Ilirska Bistrica, Status Animarum 9: Jablanica, Jasen, Vrbica, Vrbovo, Gornji Zemon, (Dolnji Zemon)

ų Ibi SA 10: ųupnija Ilirska Bistrica, Status Animarum 10: Brce, (Topolec), Dobropolje, Zareĳica, (ųembije), Zareĳe

ų H – ųupnija Hruųica

SA – Status Animarum: Pregarje, Brezovo Brdo, Gabrk, Erjavĳe [danes Rjavĳe], Huje, Preloųe, Tatre, Zajelųje

ų IB – ųupnija Ilirska Bistrica

SA – Status Animarum (IV. Stan duų, fare na Premu, od 1880 dalje)

ų J – ųupnija Jelųane

LD – Liber Defunctorum

SA – Status Animarum: Brce, Brdo, Dolenje, Jelųane

ų K – ųupnija Kneųak

SA – Status Animarum

R – Repertorium

MK – Mrliųka knjiga

ĳASOPISI

Goriųka straųa, 1922.

Istra, 1935.

OBJAVLJENI VIRI

Regio Decreto 1° ottobre 1923, n. 2185. Ordinamento dei gradi scolastici e dei programmi didattici dell'istruzione elementare. *Gazzetta Ufficiale*, 24. 10. 1923, ųt. 250, str. 6505–6507.

- Regio Decreto 27 maggio 1923, n. 1309, che riforma il servizio della leva del Regio esercito. *Gazzetta Ufficiale*, 26. 6. 1923, št. 149, str. 5015–5018.
- Regio Decreto 30 dicembre 1923, n. 2985, Modificazioni al R. decreto 27 maggio 1923, n. 1309, sulla riforma del servizio della leva. *Gazzetta Ufficiale*, 24. 1. 1924, št. 20, str. 393–394.
- Primo manuale legislativo per la sistemazione giuridica delle nuove provincie*. Roma: La giustizia sociale, 1923.
- Testo Unico delle disposizioni legislative sul Reclutamento del Regio Esercito. *Gazzetta Ufficiale*, 16. 4. 1938, št. 88, str. 1–22.

LITERATURA

- Beltram, Vlasta: *Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno. Knjiga I*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2021.
- Biasizzo, Helena in Grbec, Petra: Lepra (gobavost). *Medicinski razgledi* 59, 2020, št. 1, str. 39–51.
- Fatur, Silvo: *Zagorje in drugi zgornjepivški kraji. Zgodovinsko berilo*. Koper: Libris, 2008.
- Galfetti, Aldo: Il servizio di sanità nella guerra d'Etiopia. *Rivista Militare Ticinese* 10, 1937, št. 6, str. 37–39.
- Ghisleri, Arcangelo: *Atlantico storico d'Italia*. Bergamo: Istituto Italiano d'arti grafiche, 1923.
- Ilari, Virgilio: *Storia del servizio militare in Italia. Volume Terzo. «Nazione militare» e «Fronte del lavoro» (1919–1943)*. Roma: Centro militare di studi strategici, 1990.
- Kacin Wohinz, Milica: »Ob 'abesinski' vojni«. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, 1997, št. 2, str. 123–39.
- Kacin Wohinz, Milica in Verginella, Marta: *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.
- Krebelj, Jana: *Slovenci in abesinska vojna – vojna v luči slovenskih časopisov Jutro in Slovenec* (diplomsko delo). Ljubljana, 2004.
- Marušič, Branko: Slovenci v italijanski vojski v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. *Izvestje raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 8, 2011, str. 4–10.
- Nuovo dizionario dei comuni e frazioni di comune del Regno d'Italia*. Roma: Carlo Voghera, 1938.
- Perini, Sara: *Battaglioni speciali – Posebni bataljoni – Slav company, 1940–1945*. Opčine: Slovensko kulturno društvo Tabor, Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši, 2004.
- Perselli, Guerino: *I Censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*. Trieste, Rovigno: Unione Italiana - Fiume, Università Popolare di Trieste, 1993 (Etnia, IV).
- Rainero, Romain H. in Alberini, Paolo: *Le forze armate e la nazione Italiana: 1915–1943*. Rim: Ufficio Storico della Difesa, 2004.
- Sardoč, Dorče: *Tigrova sled, pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, Koper: Lipa, 1983.
- Sedmak, Drago: Mobilizacije v italijansko vojsko. *Primorska srečanja*, 318–319, 2007, str. 41–64.
- Uršič, Irena: Dragoceni odzivi na objavljene sezname pomagajo k resnici in zadoščenju. *Primorske novice*, 10. 2. 2023.
- Uršič, Irena: Mrtvi in pogrešani Slovenci v italijanskih oboroženih silah in vojnem ujetništvu med drugo svetovno vojno: izpraševanja o virih, številu, imenih. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, 2021, št. 1, str. 86–101. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.61.1.04>

SPLETNI VIRI

BDCD – Banca Dati dei Caduti e Dispersi 2^a guerra Mondiale – Difesa.it:
https://www.difesa.it/II_Ministro/ONORCADUTI/Pagine/Amministrativo.aspx.

Bovi, Lorenzo: *Elenco Caduti Italiani in Sicilia*:
<http://www.lambadoria.it/caduti/Elenco%20Caduti/elenco%20caduti.html>.

Dimenticati di Stato. I Caduti sepolti nei cimiteri militari italiani in Germania, Austria e Polonia:
<https://dimenticidistato.com/2017/02/05/italiani-distria-giulia-fiume-e-dalmazia-sepolti-nei-cimiteri-militari-italiani-in-austria-germania-e-polonia/>.

Dodecaneso. Per non dimenticare, Elenco dei Caduti italiani in Egeo:
<https://www.dodecaneso.org/content/elenco-dei-caduti-italiani-in-egeo/>

Find a Grave, Memorials, Antonio Zadel:
<https://www.findagrave.com/memorial/16819347/antonio-zadel/photo>

Sistory: Zgodovina Slovenije, Žrtve II. SV:
<https://www.sistory.si/zrtve>.

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*:
<https://fran.si/>

Storia dei Comuni. Variazioni Amministrative dall'Unità d'Italia:
www.elesh.it/storiacomuni/

Tognon, Giuseppe: La riforma Gentile:
https://www.treccani.it/enciclopedia/la-riforma-gentile_%28Croce-e-Gentile%29/.

Župnijska kronika, Župnija Knežak. Kroniko napisal župnik Janez Krstnik Kalan, prepisal župnik Alojz Milharčič:

<https://zupnija-knezak.rkc.si/index.php/zupnijska-kronika/>

S U M M A R Y

Men and boys from the Ilirska Bistrica area in Italian military uniform. From the names of deserters and dead soldiers to survivors' memoirs

The contribution focuses on men and boys from the area of present-day Municipality of Ilirska Bistrica who, between 1922 and 1943, were conscripts of the Kingdom of Italy. The Ilirska Bistrica area fell under the Julian March (It. Venezia Giulia), which became part of the Kingdom of Italy under the Treaty of Rapallo, with its inhabitants made Italian citizens and conscripts. Entering the military service with Italianized names and from an environment that the fascist regime had stripped of its national identity, they were to risk their lives for the military interests of a country that was not their homeland.

Serving in all branches of the army, they fought in Ethiopia, Spain, and Albania in the interwar period and then during the Second World War—after the Kingdom of Italy entered the war in June 1940 and until its capitulation in September 1943—in all battles in which the Italian armed forces were involved. During the Second World War, part of military conscripts of Slovenian descent were disarmed and incorporated, including minors, into special bat-

talions to prevent them from joining the resistance. The Italian-Ethiopian War (1935–1936) caused the first mobilizations and intensive illegal expulsions for military purposes, which led to the depletion of the demographic structure of the wider area of Ilirska Bistrica. The analysis of documents in the archival collection PS C1: Mobilitazione classe 1911 from the Central State Archives in Rome has provided the names of forty-nine illegally expelled men representing less than one-tenth of all persons expelled from the Julian March for military purposes. The experiential world of the conscripts during the interwar period and the Second World War is revealed by the summaries of testimonies that were obtained during the implementation of the oral history project and are currently kept by the Museum of Contemporary History of Slovenia as part of its collection of oral sources.

The contribution presents the personal experiences of Albert Tomšič from Bač, Franc Smrdelj from Ilirska Bistrica, Franc Tomšič from Koritnice, Stanko Jenko from Topolc, Ivan Smrdelj from Knežak, and Franc Gulja from Veliko Brdo. They convey the survivors' personal views of compulsory military service, including their relations with the uniformed personnel and Italian civilians, surprise with their contradictions, and present images that have become ingrained in their memories. According to victimological sources, during the Second World War, 107 boys and men from the Ilirska Bistrica area died as members of the Italian armed forces and special battalions of the Italian army, as prisoners of war of both the Allied Forces and Axis Powers, or at home of diseases contracted in the Italian army. Seventy-eight years after the end of the Second World War, the places or countries of their death in Europe, Africa, Asia, and North America are generally known, whereas the places of their burials or graves remain largely unknown.

1.01 Izvirni znanstveni članek

DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.3.15>
CC-BY-NC-ND**Klemen Kocjančič**

asist. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: klemenkocjancic@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5206-6405

Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Med letoma 1918 in 1946 je današnja Ilirska Bistrica spadala pod italijansko kraljestvo; septembra 1943 je Italija kapitulirala, sledilo pa je obdobje nemške okupacije. Zaradi svojega geostrateškega položaja na cestno-železniški povezavi med Postojno in Reko je imela Ilirska Bistrica pomembno vojaško vlogo in posledično močno garnizijo. Sprva so garnizijo sestavljale le nemške enote, toda leta 1944 so sem prišli tudi pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora ter nazadnje še pripadniki Srbskega prostovoljskega korpusa in četniške Dinarske divizije. Prisotnost teh sil je onemogočala neposredni partizanski napad na Ilirsko Bistrico, ki je tako večje vojne dogodke občutila šele v zadnjem mesecu vojne.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, druga svetovna vojna, Wehrmacht, Waffen-SS, partizani, Srbski prostovoljski korpus, četniki, OŽAK

ABSTRACT

MILITARY OPERATIONS DURING THE GERMAN OCCUPATION OF ILIRSKA BISTRICA AND ITS SURROUNDINGS DURING THE SECOND WORLD WAR

Between 1918 and 1946, the area of present-day Ilirska Bistrica fell under the Kingdom of Italy; Italy's capitulation in September 1943 was followed by the period of the German occupation. Due to its geostrategic position on the rail and road junction between Postojna and Rijeka, Ilirska Bistrica had an important military role and hence a strong garrison. Whereas initially, the latter was only composed of German units, starting with 1944, the area also witnessed the arrival of the members of the Slovenian National Defence Corps and finally also the members of the Serbian Volunteer Corps and the Četnik Dinara Division. The presence of these forces prevented the Partisans from launching a direct attack on Ilirska Bistrica, which therefore only witnessed major battles in the very last month of the war.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, Second World War, Wehrmacht, Waffen-SS, Partisans, Serbian Volunteer Corps, Četniks, Operational Zone of the Adriatic Littoral (OŽAK)

Uvod

Zaradi svoje lege je bila ilirskobistriška kotlina že od nekdaj pomembna prometna povezava med osrednjo Slovenijo in Jadranskim morjem. Tako vemo, da je na tem območju že v rimskih časih potekala *via vicinalis*, ki je Postojno povezovala z Rupo, kjer se je priključila na *via itineraria*, ki je povezovala Oglej z Reko. Ta geostrateška lega je temu območju in današnji Ilirski Bistrici pomenila pomemben vir prihodkov, in sicer zaradi izvajanja ali podpiranja prevoznitva. Povezave med Dunajem in Trstom, kot tudi priključeni odsek Postojna–Reka, so skozi stoletja ohranile pomen ne le za okoliško prebivalstvo, ampak tudi za dlje ležeče pokrajine. Njihov pomen se je povečal v drugi polovici 19. stoletja, ko so tu zgradili železniško progo Pivka–Reka, ki je bila slovesno odprta 24. junija 1873.¹

Tudi v času druge svetovne vojne je bila Ilirska Bistrica pomemben kraj, saj je bila zaradi njene lege tu vedno nastanjena močna garnizija sovražnikovih sil. Tako je bilo tudi v času nemške okupacije, pri čemer so garnizijo sprva sestavljale samo nemške enote, od sredine leta 1944 pa so jih pričele nadomeščati lokalne in tujerodne kolaboracionistične formacije.²

Pričujoči članek bo poskušal z uporabo arhivskih virov in povojne literature osvetliti pomen Ilirske Bistrice (in neposredne okolice) v času nemške okupacije med drugo svetovno vojno (1943–1945), s poudarkom na identifikaciji najpomembnejših okupatorskih (para)vojaških formacij, ki so bile tu garnizirane oziroma so tu delovale, ter najpomembnejših medvojnih (vojaških) dogodkov.

Od prve svetovne vojne do kapitulacije Italije

Kraljevina Italija, ki je tik pred izbruhom prve svetovne vojne (avgusta 1914) razglasila nevtralnost (julija 1914), je aprila 1915 podpisala tajni londonski sporazum, na podlagi katerega je mesec pozneje napadla Avstro-Ogrsko, primarno zaradi obljubljenih teritorialne ekspanzije na območju današnje Italije, Slovenije in Hrvaške, pa tudi v Aziji in Afriki.³

Današnja Ilirska Bistrica je v zaledju soške fronte nedotaknjena preživela vojna leta, če odštejemo prisotnost vojnih beguncev, ki so ostali tu oziroma so se selili v mirnejšo notranjost obdonavske monarhije. Po vojaškem porazu in razpadu Avstro-Ogrske oktobra 1918 so pričele italijanske čete zasedati ozemlje v skladu z londonskim sporazumom. 12. novembra so Italijani vkorakali v Ilirsko Bistrico in takoj vzpostavili svoje državne organe. Rapalska pogodba iz novembra 1920 in rimski sporazum iz januarja 1924

sta dokončno določila mejo med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo.⁴ Današnja Ilirska Bistrica je postala del italijanske kraljevine, pri čemer so Trnovo in Bistrico združili v novo občino – *Villa del Nevoso*. Sledila je poitalijančevalna kampanja.⁵

Zaradi lege ob strateško pomembni železniški progi Postojna–Reka je Ilirska Bistrica postala garnizijsko mesto; leta 1923 so tu pričeli zidati vojašnice, pozneje pa še karabinjersko postajo. V Ilirski Bistrici sta bila nastanjena dva pehotna polka, v Trnovem pa artilerijske in motorizirane enote. V Trnovem in Podgradu so zgradili še obsežnejša skladišča, ki so oskrbovala ne le lokalne enote, ampak tudi obmejne enote vzdolž italijansko-jugoslovanske meje. Obnovili in izboljšali so še lokalno infrastrukturo; celotno območje okoli Snežnika je dobilo boljše ceste.⁶

Gradnja fortifikacijske linije Alpski zid (*Vallo Alpino*), ki je potekala tudi v neposredni bližini Ilirske Bistrice, je še dodatno povečala prisotnost italijanskega vojaštva. V Ilirski Bistrici je bil nastanjen XXVI. sektor, ki je bil podrejen 5. armadnemu korpusu (pozneje 23.), s sedežem v Trstu.⁷ Sestavljen je bil iz treh podsektorjev: Ermesburgo (XXVI. a), Klana (XXVI. b) in Matulje (XXVI. c). Podsektor Ermesburgo (oziroma Hermesburg) je zadnja sekcija Alpskega zidu na slovenski strani današnje meje med Slovenijo in Hrvaško. Glavna naloga ilirskobistriškega sektorja je bila obramba prehodov čez snežniško območje, še posebej križišča v Leškovi dolini in na Mašunu, ter prehoda Gomanec–Čabranska polica–Babno polje.⁸

Aprila 1941 je prišlo do napada sil osi na Jugoslavijo, čemur je sledila okupacija jugoslovanskega ozemlja. Na območju Ilirske Bistrice in Pivke je bil nameščen 1. hitri (konjeniški) korpus s tremi konjeniški divizijami; korpus je bil rezerva italijanske 2. armade, ki je zasedla južno slovensko ozemlje; to je bilo italijanskemu kraljestvu priključeno kot Ljubljanska pokrajina.⁹ Organiziranje narodnoosvobodilnega gibanja je zajelo tudi italijansko zasedeno Primorsko. Že maja 1941 je Komunistična partija Slovenije v Ilirsko Bistrico poslala domačina Ervina Dolgana (1923–2008) z nalogo, da na širšem območju Ilirske Bistrice, Pivke in Brkinov vzpostavi podtalno odporniško gibanje. 16. januarja 1942 so v bližini Ilirske Bistrice, na Premu, pripadniki Prve primorske čete napadli italijansko protiletalsko postojanko. Pozneje je bila ustanovljena še brkinska četa, nato pa so pričeli v ožji in širši okolici delovati tudi drugi partizanski bataljoni in odredi. A same Ilirske Bistrice slovenski partizani niso nikoli nepo-

¹ Rustja, *130 let*, str. 7–37.

² Beltram, *Svet*, str. 87.

³ Dokumenti (1915–1955), str. 254–257; Šinkovec, *Uporni svet*, str. 93–94.

⁴ Dokumenti (1915–1955), str. 261–269; Šinkovec, *Uporni svet*, str. 102–104.

⁵ Šinkovec, *Uporni svet*, str. 118, 124–127.

⁶ Šinkovec, *Uporni svet*, str. 127–128.

⁷ Di Giusto, *Operazioni*, str. 27.

⁸ Juvančič, Mussolinijev utrdbeni pas, str. 173.

⁹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 35.

sredno napadli; omejili so se na preskrbovalne akcije v okolici, napade na cestno-železniško omrežje ter manjše sovražnikove enote. Tako je Brkinska četa 18. maja napadla stražarsko postajo v Mali Bukovici, južno od Ilirske Bistrice, pri čemer je zajela dva italijanska častnika, enega podčastnika in 23 vojakov.¹⁰

Prav uspešne akcije brkinske čete so bile povod za poostreno italijansko nasilje nad civilnim prebivalstvom. 4. junija so partizani napadli manjšo italijansko postojanko pri Merečah, okoli 5 km severno od Ilirske Bistrice, pri čemer so ubili tri, ranili enega ter zajeli dva vojaka. Sledil je italijanski požig vasi Mereče, Podstenje, Postenjšek, Gornje in Dolnje Bitnje, Kilovče in Ratečevo brdo; skupaj je bilo uničenih 106 stanovanjskih hiš in 126 gospodarskih poslopij. Pri tem so Italijani ubili 29 talcev, 462 vaščanov poslali v internacijo, v sami Ilirski Bistrici pa so obesili dva aktivista OF.¹¹

Umik Italijanov, prihod Nemcev

V začetku leta 1943 so pričeli v Ilirski Bistrici ustanavljati lokalne organizacije OF. Januarja 1944 je bil ustanovljen Aktiv Zveze komunistične mladine Bistrica (in marca še v Trnovem). Februarja je bila ustanovljena terenska organizacija, aprila celica Komunistične partije Slovenije, junija odbor Zveze socialistične mladine (ZSM) Bistrica in julija ZSM Trnovo ter tik pred italijansko kapitulacijo odbor Slovenske protifašistične ženske zveze.¹²

Po porazu sil osi v severni Afriki maja 1943 so pričakovali prihod zavezniških sil na evropsko celinno – ali v Italijo ali na Balkanski polotok. Posledično je pričelo nemško vrhovno poveljstvo na jug Evrope pošiljati dodatne sile, da bi odvrnilo zavezniške invazijske sile. Hkrati je pripravilo številne načrte za zasedbo najpomembnejše infrastrukture (cestno-železniško omrežje, pristanišča, letališča, industrijski obrati itn.) na italijanskih in zasedenih območjih.¹³

Že konec julija 1943 je nemško vrhovno poveljstvo pričelo pošiljati dodatne nemške enote na italijansko ozemlje. Med njimi je bil 2. SS-tankovski korpus, ki so ga poslali z vzhodne fronte. Slovenski partizani so pričeli napadati te nemške transporte, ki so prečkali slovensko ozemlje. Tako je 23. avgusta Tomšičeva brigada pri Goričici med Preserjem in Borovnico minirala železniško progo in napadla nemški transportni vlak z nemško 24. tankovsko divizijo. Izguba vlaka in prekinitev prometa za en dan sta poveljstvo armadne skupine B spodbudili, da je nemškemu vrhovnemu poveljstvu predlagalo premik

na italijansko zasedeno ozemlje z namenom zavarovanja železniških prog. 26. avgusta so nemške enote prispele na slovensko ozemlje pod italijanskim nadzorom, do 29. avgusta pa so zasedle položaje vzdolž celotne železniške proge Ljubljana–Postojna–Trst.¹⁴

8. septembra je prišlo do razglasitve brezpogojne kapitulacije italijanskih oboroženih sil. Takoj je sledil nemški odgovor, in sicer so nemške enote pričele razoroževati bližnje italijanske enote. Istočasno z nemškimi pripravami so se tudi jugoslovanski (in s tem slovenski) partizani pričeli pripravljati na ta dogodek. Ustanovili so nove enote in okrepili stare, povečali število napadov na prometno omrežje in se premaknili bližje strateško pomembnim komunikacijam. Slovenski partizani so italijanske enote takoj pozvali k predaji in razorožitvi, nato pa so potekala tudi neposredna pogajanja (na primer v Novem mestu, Kočevju). Nekatere italijanske enote so bile razorožene v celoti, medtem ko so drugim dovolili umik proti Italiji z njihovo osebno oborožitvijo. Nemškim enotam je tako uspelo razorožiti le manjši del italijanskih oboroženih sil na slovenskem ozemlju, pri čemer so bile partizanske enote precej uspešnejše. Kljub temu je nemškim silam uspelo prodrati preko slovenskega ozemlja (iz Italije in Avstrije) v Trst, Pulj in na Reko. Tako je nemška 71. pehotna divizija 9. septembra zasedla Trst, Trbiž, Reko in Gorico, do sredine septembra pa še vsa večja naselja v Slovenskem primorju in Istri. S tem je tudi zavarovala železniške proge.¹⁵

Na dan razglasitve kapitulacije so se na Pivškem pričele množične razorožitve italijanskih vojakov. Tako so v Hrastju lokalni aktivisti OF sami razorožili številne italijanske vojake. Podobno so posamezni aktivisti storili v Novih Sušicah, Knežaku, Zagorju, Šembijah, Koritnicah itn., drugje (v Pivki in Prestranku) pa so Italijane razorožili Nemci.¹⁶

V okolici Ilirske Bistrice so v tem času ustanovili Brkinsko-bistriški odred, ki je takoj pričel pogajanja z italijansko posadko v mestu; to so bili 151. in 152. pehotni polk ter 4. polk poljskega topništva. Kljub dogovoru o skupnem nastopu proti nemškim silam, ki so zasedle Pivko in Postojno, so Italijani ob prihodu partizanskih sil 12. septembra zapustili mesto. Kljub temu je partizanom uspelo zapleniti večje količine orožja, streliva in opreme, ki so jih nemudoma prepeljali v zavetje snežniških gozdov.¹⁷ Takoj po prihodu v Ilirsko Bistrico je bila ustanovljena partizanska Komanda mesta Ilirska Bistrica, ki je bila nameščena v (zdaj nekdanji italijanski) vojašnici Trua v Trnovem. Komanda je v mestu ostala le do 16. septembra, ko se je morala umakniti na Mašun.¹⁸

¹⁰ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 123, 223, 380; Šinkovec, *Uporni svet*, str. 144–217.

¹¹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 383.

¹² Beltram, *Svet*, str. 89–90.

¹³ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 20–27; Forty, *The Armies of Rommel*, str. 182–183. Prim. Agarossi, *A Nation Collapses*; Morgan, *The Fall of Mussolini*.

¹⁴ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 30–64.

¹⁵ Di Giusto, *Operationszone*, str. 44–51; Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 127–169.

¹⁶ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 171–174.

¹⁷ Beltram, *Svet*, str. 91; Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 28; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 514.

¹⁸ Beltram, *Svet*, str. 90.

11. septembra 1943 je bil ustanovljen Narodno-osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot vrhovno politično telo za nekdanje italijansko zasedeno slovensko ozemlje. Sledila je ustanovitev okrožij in občinskih narodnoosvobodilnih odborov. Ilirska Bistrica je imela lasten občinski odbor in je bila hkrati sedež rajonskega odbora Osvobodilne fronte (OF). Do junija 1943 je bil ilirskobistriški rajon podrejen brkinskemu okrožju, to pa brkinsko-istrskemu okrožju. Pozneje je bila Ilirska Bistrica oddvojena kot samostojno okrožje, a nato pripojena brkinskemu okrožju. Z avgustom 1944 je postala del južnoprimorskega okrožja, ki je zajemalo postojnski, pivški in ilirskobistriški okraj.¹⁹

Istega dne (11. septembra 1943) so partizani pričeli izvajati splošno mobilizacijo vseh moških, ki so bili fizično sposobni za vojaške napore. Mobilizirali so moške iz lokalnega okolja ter vračajoče se internirance iz italijanskega ujetništva, ki jim je uspelo zbežati ob razglasitvi kapitulacije.²⁰ V Ilirski Bistrici je bil razglas o splošni mobilizaciji objavljen 15. septembra, pri čemer so se morali zbrati »vsi moški od 17 do 45 let, kateri naj p[r]idejo takoj z 1 odejo in suho hrano za 2 dni pred Poveljstvo Brigade v Knežak«. Javiti so se morali tudi mlajši (15- in 16-letniki) ter starejši (46 do 55 let), ki so morali sami najti orožje »in formirati patrole po 5 mož za odganjanje italijanskih vojaških beguncev«. V skladu z odredbo so zaplenili vsa motorna kolesa, vse osebne in tovarne avtomobile ter njihove šoferje. Odredba se je končala z naslednjimi besedami: »V splošnem je narodna zavest in dolžnost že tolika med prebivalstvom, da je skoro odveč omeniti, da naj ves narod z vso svojo močjo prispeva navdušeno in hvaležno k svobodi in njenim bodočim sadovom.«²¹

Okrepljena partizanska vojska je pričela širiti osvobodeno ozemlje in zasedati večje kraje, ki so bili brez stalne nemške posadke. Tako je Šerčerjeva brigada 14. septembra prečkala nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo in prodrla z Blok do vasi Bač; naslednjega dne je prišla v Ilirsko Bistrico, kjer se je spopadla s kolono poveljnika 71. pehotne divizije, ki je bila na poti iz Reke. Nemška stran je izgubila tank, oklepno vozilo, šest avtomobilov in okoli 16 vojakov, medtem ko so partizani prav tako izgubili okoli 20 mož, dva lahka italijanska tanka in izvidniški avtomobil. Prihod nemških okrepitev iz Pivke je brigado prisilil k umiku na Mašun, od koder je v naslednjih dneh napadala železniško progo Postojna–Trst. Napadom nanjo se je pridružila tudi 15. septembra ustanovljena Snežniško-brkinska brigada.²²

Okrepljena partizanska aktivnost v Ljubljanski pokrajini je privedla do nemškega načrtovanja obsežnejše vojaške operacije, s katero bi vso pokrajino očistili partizanskih sil oziroma vsaj učinkovito zavarovali cestno in železniško omrežje. Sredi septembra je armadna skupina B prek podrejenega 2. SS-tankovskega korpusa pričela izvajati prve priprave na ofenzivo. Izhodiščne položaje za ofenzivo so v Ilirski Bistrici (in okolici) imele naslednje nemške enote: 5. in 6. četa 901. šolskega tankovskogrenadirskega polka, 1. četa 1. tankovskega polka in 3. četa 171. poljsko-nadomestnega bataljona.²³ 24. septembra se je začela ofenziva, ki je v prvem delu imela nalogo očistiti Vipavsko dolino, Kras, Trnovsko in Banjsko planoto; ta del se je končal 30. septembra. Sledil je drugi del, ki je potekal na območju Brkinov in Istre. Poglavitne nemške sile so sestavljali trije okrepljeni polki pod poveljstvom 44. grenadirske divizije (1. SS-tankovskogrenadirski polk, 21. tankovskogrenadirski polk in 132. grenadirski polk) ter dva polka pod poveljstvom 71. pehotne divizije (901. šolski tankovskogrenadirski polk in 211. grenadirski polk). Ilirska Bistrica je bila na skrajnem vzhodnem delu ofenzivnega območja in skozi naselje so se nenehno premikale nemške enote, sodelujoče v ofenzivi. Od treh slovenskih partizanskih brigad, ki so se bojevale proti nemškim silam v sklopu te operacije, je le Šerčerjevi brigadi uspelo ohraniti svoje sile; Snežniška in Istrska brigada sta postali operativno nezmožni zaradi izgub ali dezertacij.²⁴ 25. septembra sta bili v Ilirski Bistrici le dve nemški četi: 3. četa 171. poljsko-nadomestnega bataljona in 6. četa 901. šolskega tankovskogrenadirskega polka.²⁵

Naslednji del ofenzive (*Wolkenbruch*) je bil usmerjen proti Dolenjski in Notranjski. Ilirska Bistrica je bila eno od izhodišč za napade že omenjene 44. pehotne divizije proti zahodu, pa tudi del večjega obkolutvenega kroga (Ilirska Bistrica–Postojna–Vrhnika–Ljubljana–Catež–Žužemberk–Kočevje–Brod na Kolpi–Klana–Ilirska Bistrica).²⁶

Kljub tej veliki nemški ofenzivi, ki je do novembra 1943 zajela Gorenjsko, Primorsko, Notranjsko, Dolenjsko in manjši del Štajerske, so se partizanske sile (Kosovelova brigada) vrnile na širše območje Ilirske Bistrice ter še naprej napadale železniške in cestne objekte.²⁷ Konec oktobra je bila edina nemška enota v Ilirski Bistrici 171. poljsko-nadomestni bataljon, medtem ko je bil 1. bataljon 1. tankovskega polka razmeščen na območju Ilirska Bistrica–Reka. Novembra so bile tu 2., 3., 4. in 5. četa 171. poljsko-nadomestnega bataljona; cesto Postojna–Ilirska Bistrica sta varovala dva voda 2. čete 171. poljsko-nadomestnega bataljona, medtem ko so glavno cesto iz

¹⁹ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 216–221; Ferenc, Kratek pregled razvoja, str. 142–148.

²⁰ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 177–178.

²¹ SI AS 1497, t. e. 1, »Splošna mobilizacija«, 15. september 1943.

²² Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 264–266; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 552; Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 179.

²³ Di Giusto, *Operationszone*, str. 80–83.

²⁴ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 375–403.

²⁵ Di Giusto, *Operationszone*, str. 87–90.

²⁶ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 594–603.

²⁷ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 621.

Ilirske Bistrice proti Matuljem varovali pripadniki 1. čete 194. grenadirskega polka, ki je bil del nemške 71. pehotne divizije. V začetku januarja je bila 71. pehotna divizija premeščena, tako da sta njene položaje prevzeli 162. turkestanska pehotna divizija in 114. lovski divizija. Fusilirski (izvidniški) bataljon slednje je bil nastanjen v Ilirski Bistrici, a že konec istega meseca ga je nadomestil 171. poljsko-nadomestni bataljon. Sredi februarja 1944 je bila tu poglavitna nemška enota 1. bataljon 138. rezervnega gorskega polka. Junija 1944 je bil tu nastanjen 3. polk »Brandenburg«. Novembra 1944 je bila v Ilirski Bistrici le ena nemška četa, in sicer iz sestave 509. varnostnega bataljona.²⁸

V času nemške okupacije so bile nemške sile v obeh ilirskobistriških vojašnicah. Nemška policija se je nastanila v prostorih današnje pošte (nasproti sodišča), medtem ko so prostore samostana šolskih sester de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici preuredili v vojaško bolnišnico.²⁹

OZAK

Neposredno po pričetku nemške zasedbe Ljubljanske pokrajine in severne Italije je Hitler že 10. septembra 1943 začrtal prihodnost na novo zasedenih območjih. Ukazal je ustanovitev dveh novih administrativno-upravnih področij (operacijskih con) na ozemlju zasedene Italije, in sicer Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*; OZAK), ki je zajemala nekdanjo Ljubljansko pokrajino s sedežem v Trstu, in Alpsko predgorje (*Operationszone Alpenvorland*; OZAV) s sedežem v Bolzanu. OZAK je obsegala (nekdanje italijanske) pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner in Ljubljana.

S tem je bilo rešeno vprašanje upravno-politične ureditve tega ozemlja, a urediti je bilo treba še položaj stalne vojaške organizacije. Večina prihajajočih nemških enot ni bila namenjena za dolgotrajno okupacijsko dolžnost. 25. septembra je sledil prvi korak k ureditvi te problematike, ko je tedanji nemški vojaški poveljnik severno-osrednje Italije, general Joachim Witthöft (1866–1966), sam (začasno) prevzel položaj vojaškega poveljnika severne Italije (*Militärbefehlshaber Oberitalien*). Na tem položaju je nadziral tudi teritorialno vojaško poveljstvo 1001 (*Militär-Kommandatur 1001*) s sedežem v Trstu, ki je pokrivalo ozemlje pokrajin Trst, Reka, Pulj in Ljubljana. Poveljstvo 1001 je sprva vodil polkovnik Georg Erdmann, oktobra 1944 pa ga je zamenjal generalmajor Johann (Hans) Sauerbrey (1893–1982). Gorica je prav tako gostila teritorialno vojaško poveljstvo 1002 (*Militär-Kommandatur 1002*), ki je pokrivalo pokra-

jini Gorica in Videm. Osnovne naloge obeh poveljstev so bile zbiranje italijanske vojaške opreme in oborožitve, izvajanje vojaške zasedbene uprave, vzdrževanje varnosti v pokrajinah, organizacija alarmnih enot, zagotavljanje vojaške discipline itd.³⁰

Medtem ko sta bili navedeni poveljstvi primarno odgovorni za izvajanje vojaško-birokratskih nalog, je bilo treba zagotoviti še ločeno poveljstvo za operativno vodenje vojaških operacij proti lokalnim poveljstvom. Tako je bil 1. oktobra 1943 uveden položaj »Poveljnika v varnostnem območju Jadransko primorje« (*Befehlshaber im Sicherungsgebiet 'Adriatisches Küstenland'*), ki ga je do konca vojne zasedal general gorskih enot Ludwig Kübler (1889–1947). General Kübler je tako postal vrhovni vojaški poveljnik v OZAK, pri čemer je oblikoval tudi Splošno poveljstvo Kübler (*General-Kommando Kübler*), ki je bilo 28. avgusta 1944 preimenovano v 97. armadni korpus (*LXXXVII. Armeekorps*).³¹

Kübler je vojaški nadzor nad OZAK prevzel v obdobju, ko je večina nemških enot, vpletenih v veliko nemško ofenzivo, zapuščala slovensko ozemlje. Tako je imel v začetku leta 1944 nadzor le nad 162. turkumensko pehotno divizijo (162. (*Turkmenische Infanterie-Division*)). Njeni pripadniki so bili nekdanji sovjetski vojaki turkumenskega rodu, ki so pristali v nemškem vojnem ujetništvu in nato prestopili v nemško službo. A prisotnost te divizije slabše bojne kvalitete ni zadostovala za uspešen boj proti slovenskim partizanom, tako da je marca 1944 Kübler dosegel dodelitev še ene divizije, in sicer 188. rezervne gorske divizije (188. *Reserve-Gebirgsjäger-Division*). Avgusta 1944 je prišla še 237. pehotna divizija (237. *Infanterie-Division*), januarja 1945 710. pehotna divizija in aprila 392. pehotna divizija (hrvaška) (392. *Infanterie-Division (kroatische)*). Hkrati je Kübler nadziral kraške lovce in italijanski gorski polk »Tagliamento«. Tako je bil neposredno odgovoren za izvajanje vojaških operacij v Istri in v 30 km širokem obalnem pasu vzdolž Jadranskega morja. Primarno je njegov korpus imel nalogo preprečiti morebitno zavezniško invazijo na tem območju, a je dejansko deloval le proti lokalnim partizanom.³²

Pri usklajevanju protipartizanskih operacij je Kübler sodeloval z višjim esesovskim in policijskim vodjem za OZAK (*Höherer SS- und Polizei-Führer*, HSSPF) Odilom Globočnikom (1904–1945), ki je bil na to mesto imenovan 13. septembra (z nastopom 17. septembra) 1943. Na tem položaju je prevzel poveljstvo nad vsemi varnostnimi silami in enotami na tem območju, tj. nemškimi in italijanskimi poli-

²⁸ Di Giusto, *Operationszone*, str. 134, 144, 291–295, 348–349, 353, 372, 477.

²⁹ Beltram, *Svet*, str. 91.

³⁰ Di Giusto, *Operationszone*, str. 59–61.

³¹ Di Giusto, *Operationszone*, str. 61–65; Umbreit, »*Die deutsche Herrschaft*«, str. 80.

³² Kaltenecker, *General der Gebirgstruppe*, str. 292; Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 68–69. Več o 162. (turkestanski) pehotni diviziji gl. Cerkvnik, Nacistična rekrutacija. Več o 188. rezervni gorski diviziji gl. Kaltenecker, *Die Operationszone*.

Odilo Globočnik (foto: neznan, hrani: MNZS).

cijskimi organizacijami ter esesovskimi silami. Za boljše izvajanje operativnih nalog je tudi Globočnik oblikoval svoj štab, in sicer Štab za boj proti partizanom Trst (*Bandenbekämpfungstab Triest*), poznan tudi kot Vodstveni štab za boj proti partizanom Trst (*Führungsstab für Bandenbekämpfung Triest*). Po celotnem Tretjem rajhu so namreč HSSPF vodili protigverilsko bojevanje, ki je bilo domena notranjega ministrstva.³³

Zaradi svojega položaja je imela Ilirska Bistrica posadko esesovske policije pod vodstvom Ericha Eberharda. Glede na povojne raziskave Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je bil Eberhard ves čas (od oktobra 1943 do februarja 1945) »strah in trepet daleč naokoli«. Vse okoliške vasi so v teh mesecih nemške okupacije obiskali esesovci in terorizirali lokalno prebivalstvo: »Morili so, ropali in požigali, zapirali in mučili civiliste ter jih masovno gonili v koncentracijska taborišča.«³⁴

Konec oktobra 1943 je partizanska 1. udarna »Tomšičeva« brigada prejela pismo nemškega poveljstva v Ilirski Bistrici. Poveljstvo je partizane pozvalo, naj se predajo, v zameno pa bi jih vključili v nemške delovne bataljone. Nadaljnja pogajanja o tem so partizani zavrnila.³⁵ Konec decembra 1943 in v začetku

leta 1944 je bilo v Ilirski Bistrici 1200 vojakov.³⁶ Konec januarja 1944 so partizanski obveščevalci poročali le o 500 sovražnikovih vojakih v Ilirski Bistrici, medtem ko so na sektorju Ilirska Bistrica–Postojna sovražnikovo moč ocenili na 4500 vojakov. Pri tem je treba upoštevati, da je bila Ilirska Bistrica pomembno transportno območje, kar so zabeležili tudi partizanski obveščevalci: »V Ilirski Bistrici je bilo do 27. t. m. [januarja 1944] okrog 3000 alpskih lovcev in 400 kolesarjev, ki pa bi morali še tega dne odpotovati na ital. bojišče.«³⁷

Zaradi pomembnosti komunikacijske infrastrukture na tem območju so nemške sile vsakodnevno pošiljale patrolje, kar so izkoristili partizani. 13. februarja 1944 je Istrski odred na cesti Ilirska Bistrica–Podgrad napadel konvoj nemških vozil (avtobus in motorno kolo s prikolico), v katerem naj bi bil »štab SS oddelka, ki je v Bistrici«. V napadu so partizani ubili tri Nemce, štirje pa so pobegnili (a sta dva umrla pozneje), hkrati pa so zaplenili en mitraljez, dve avtomatski pištoli ter več opreme. Obe vozili so pred umikom zažgali.³⁸ Prav tako so partizani nenehno minirali železniško progo. V noči s 30. septembra na 1. oktober 1944 je minersko-sabotažna skupina 4. bataljona 9. brigade na progo Pivka–Ilirska Bistrica

³³ Di Giusto in Chiussi, *Globočnik's Men*, str. 9–10.

³⁴ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 239.

³⁵ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 8, dokument št. 18.

³⁶ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 10, dokument št. 106.

³⁷ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 10, dokumenta št. 131 in 166.

³⁸ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 11, dokument št. 54.

podstavila štiri mine, ki so uničile 110 metrov železniške proge in 70 metrov električne žice.³⁹

A tudi nemške sile so bile proaktivne in so občasno izvajale ofenzivne akcije. Tako so 19. novembra 1944 istočasno izpadle nemške enote, okrepljene s četniki, domobranci in nedičevci, iz Ilirske Bistrice (dva tovošnjaka vojakov), Pivke (dva tovošnjaka), Divače (šest tovošnjakov) in Trsta (32 tovošnjakov moštva), ki so nato prodrle na sektor Suhorje–Ostrožno Brdo–Prelože–Prem–Brce do Ilirske Bistrice, a jim ni uspelo doseči cilja – uničenje partizanov.⁴⁰

SNVZ

Nenehna potreba po novem moštvu je Odi-la Globočnika prisilila v pridobivanje vojaštva med lokalnim prebivalstvom. Medtem ko so nekatere vključili neposredno v nemške enote (na primer v *SS-Wachmannschafts-Bataillon Triest*),⁴¹ so ustanovili tudi samostojne paravojaške formacije. Tako je 12. novembra 1943 Globočnik ukazal ustanovitev Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ) kot vodilne slovenske protirevolucionarne oborožene formacije na Primorskem. V naslednjih mesecih so izvedli številne propagandne akcije z namenom pridobivanja prostovoljcev za SNVZ.⁴²

Dalje je Globočnik polkovnika Antona Kokalja (1892–1945) imenoval za inšpektorja deželne varnosti na območjih OZAK, kjer živijo Slovenci (razen v Ljubljanski pokrajini), in ga postavil neposredno pod svoje poveljstvo. 26. novembra 1943 mu je izdal smernice glede ustanovitve in delovanja SNVZ. Na območju OZAK je moral vzpostaviti obširno mrežo varnostne organizacije, ki je temeljila na lokalnem načelu. Najmanjša enota je bila krajevna varnostna straža, ki so jo sestavljali pripadniki SNVZ iz določenega kraja (v manjših krajih največ 20 % prebivalstva, v večjih pa do 10 %), pri čemer je straža delovala v vojašnici. Krajevne varnostne straže, ki so delovale le v okolici, so bile združene v skupine varnostnih straž, te pa v odseke varnostnih skupin. V primeru operativnih potreb so se lahko enote SNVZ združile. Sprva naj bi v teh krajih delovale tudi druge tujerodne enote, a po vzpostavitvi in doseganju določene stopnje razvoja lokalnih enot SNVZ bi tuje enote umaknili. Za potrebe šolanja pripadnikov SNVZ so ustanovili rekrutne šole. Pripadniki SNVZ so imeli lastno uniformo in oborožitev na podlagi ukaza poveljnika (nemške) redarstvene policije. Ta je bil odgovoren za materialno podporo SNVZ, medtem ko je bil SNVZ v gospodarskem in finančnem pogledu podrejen HSSPF, ki je poskrbel tudi za propagandno

in kulturno podporo. Podrejenost nemškim okupatorjem se je kazala tudi v tem, da so lahko SNVZ uporabili za rekrutiranje za potrebe pomožne policije in/ali SS.⁴³ Kokalju je uspelo postaviti SNVZ na noge kljub zelo slabemu odzivu na rekrutne akcije, pri čemer je ustanovil tudi organizacijski štab s sedežem v Trstu, kjer je bila tudi rekrutna šola.⁴⁴

Konec maja 1944 je imel SNVZ enajst čet s 1.225 člani. Čete so bile razporejene tako: 1. četa v Klani, 2. v Gorici, 3. v Ilirski Bistrici, 4. v Postojni, 5. v Razdrtem, 6. v Tolminu, 7. v Pivki, 8. v Trstu, 9. v Kobaridu, 10. v Veharšah in 11. četa v Trstu.⁴⁵ A raznolikost obsega posameznih čet se vidi v dejstvu, da je najmanjša četa v Kobaridu štela le osem pripadnikov, medtem ko je bilo v največji (postojnski) četi 147 mož. Te čete so bile pozneje združene v štiri skupine s sedeži v Gorici, Idriji, Postojni in Ilirski Bistrici.⁴⁶ Tako je bila takrat v Ilirsko Bistrico poslana 3. četa SNVZ, ki je postala ogrodje za vzpostavitev SNVZ v širši okolici. Ilirska Bistrica je namreč postala tudi sedež skupine za Reško pokrajino, pri čemer je pod njen nadzor spadala tudi 1. četa SNVZ s sedežem v Klani (Hrvaška).⁴⁷ V Ilirski Bistrici je bila posadka SNVZ v vojašnicah na Vidmu.⁴⁸

Septembra 1944 je Globočnik ukazal, naj se sile SNVZ osredotočijo na območje Postojna–Ilirska Bistrica, kjer so 24. in 27. oktobra dotedanje bojne skupine, sestavljene iz tam ležečih postojank, preoblikovali v 1. udarni polk SNVZ. Polk naj bi imel štiri bataljone, vsak od njih pa tri pehotne in eno težko četo. Toda zaradi pomanjkanja moštva ni nikoli prišlo do načrtovane popolnitve polka, tako da je polk deloval le na območju Postojna–Idrija–Col. Sedež polka je bil v Postojni.⁴⁹ 4. bataljon, ki je imel v sestavi 13., 14., 15. in 16. četo, je bil nameščen v Ilirski Bistrici, pri čemer so nove rekrute pošiljali v postojnsko šolo.⁵⁰ V okviru SNVZ je delovala tudi policija, ki je v Ilirski Bistrici imela policijski vod; poleg opravljanja klasičnih policijskih nalog so policisti SNVZ izvajali mobilizacijske in obveščevalne naloge ter varovali najpomembnejše objekte.⁵¹ V Ilirski Bistrici je delovala tudi slovenska gospodarska policija, ki je bila podrejena nemški gospodarski policiji iz Trsta. Njena naloga je bila uveljavljanje pravil na področju gospodarstva; tako so gospodarski policisti pregledovali vlake in lokalne gospodarske obrate.⁵²

Kljub temu da je bilo območje med Pivko in Ilir-

³⁹ Iskra, *Slovenski narodni varnostni zbor*, str. 43–44.

⁴⁴ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 495.

⁴⁵ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 107–108.

⁴⁶ Mlakar, *Domobranstvo*, str. 97.

⁴⁷ Mlakar, *Domobranstvo*, str. 85–86.

⁴⁸ Beltram, *Svet*, str. 91.

⁴⁹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 696.

⁵⁰ Di Giusto, *Operationszone*, str. 499; Iskra, *Slovenski narodni varnostni zbor*, str. 46, 49–50.

⁵¹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 577, 599; Mlakar, *Domobranstvo*, 90.

⁵² Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 495.

³⁹ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 17, dokument št. 13.

⁴⁰ Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 17, dokument št. 71.

⁴¹ Di Giusto in Chiussi, *Globočnik's Men*, str. 113–153.

⁴² Mlakar, *Domobranstvo*, str. 60–69.

sko Bistrico zelo pomembno za pridobivanje novih rekrutov (sredi poletja 1944 je namreč največ pripadnikov SNVZ prišlo z območja Postojne in Ilirske Bistrice), sta bili morala in pripravljenost pripadnikov ilirskobistriške posadke SNVZ zelo slabi, kar je razvidno iz nenehnih dezertacij. Povodi zanje so bili neizplačevanje plač in družinske podpore, slaba oprema in oborožitev, služenje izven rodnega kraja oziroma kraja stalnega prebivanja, nizka izobrazba itn. Tako je samo 5. in 6. julija 1944 iz 8. čete pobegnilo 21 stražarjev, rojenih na ilirskobistriškem območju. Skupaj je med vojno iz vrst SNVZ dezertiralo 1.175 pripadnikov, večina v partizanske vrste.⁵³ Nazoren primer takega prisilnega rekrutiranja sega v november 1944: nemške enote so v času ofenzive prečesale območje občin Knežak in Zagorje, nakar so v Ilirsko Bistrico odpeljale vse najdene moške. Tam so jih zadrževali več dni in jih prepričevali, naj vstopijo v SNVZ; 14 jih je ponudbo sprejelo, medtem ko so preostale pozneje spustili nazaj domov.⁵⁴ Tudi drugi opis dobro prikaže rekrutni postopek: »Kakor smo izvedeli so bg. pričeli mobilizirati po okolici Il. Bistrice moške od 14 let do 45. Izvedeli smo tudi da bg. oblasti pustijo nekaj dni doma na dopustu njihove 'vojaške obveznike' če jim njihovi svojci prinesejo kaj v dar.«⁵⁵

Tik pred koncem vojne, 24. marca 1945, je SNVZ pričel organizirati 2. slovenski udarni polk, ki naj bi imel sedež prav v Ilirski Bistrici. A zaradi premajhnega števila pripadnikov in razpada ob koncu vojne do ustanovitve polka ni nikoli prišlo.⁵⁶ V Ilirski Bistrici je delovala še domobranska ambulanta. 28. aprila so se pripadniki SNVZ pričeli umikati iz Brkinov proti Postojni, kjer so 1. maja sodelovali v kratkotrajni obrambi mesta, a so se nato odpravili na dolg pohod proti avstrijskemu ozemlju.⁵⁷

SDK in četniki

Proti koncu druge svetovne vojne, predvsem v zadnjem polletju vojne, so na slovensko ozemlje pričele prihajati številne tujerodne (para)vojaške formacije v nemški službi, ki so se sem umaknile z vzhodne ali balkanske fronte. Med temi formacijami je bil tudi Srbski prostovoljni korpus (*Српски добровољачки корпус / Srpski dobrovoljački korpus; Serbisches Freiwilligenkorps; SDK*), ki je bil pod vodstvom generala Milana Nedića (1877–1946) ustanovljen 15. septembra 1941 kot Srbsko prostovoljsko poveljstvo (*Srpska dobrovoljačka komanda*). Avgusta 1944 je SDK zabeležil personalni vrhunec, saj je bilo v njegovih vrstah

9886 pripadnikov. Toda že naslednji mesec so jugoslovanski partizani, s podporo sovjetske Rdeče armade, pričeli z ofenzivo za osvoboditev Beograda. Ko je postalo jasno, da Beograda ne bodo mogli obraniti, so se pripadniki SDK kot zadnji umaknili iz srbske prestolnice in 17. oktobra pričeli dolgo pot proti Sloveniji.⁵⁸

Prva vlakovna kompozicija z okoli 1500 srbskimi vojaki je 30. oktobra 1944 prispela v Ljubljano, po kratkem postanku pa je nadaljevala pot proti Primorski. Slovenski partizanski obveščevalci so tako že 2. novembra zabeležili, da se bo SDK nastanil na območju Postojne, Prestranka, Pivke in Ilirske Bistrice. Njegov prihod je izboljšal moralo tamkajšnjih posadk SNVZ. Skupaj je tako na slovensko ozemlje prišlo okoli 4000 pripadnikov SDK.⁵⁹

Do sedaj prvi znani transport SDK je v Ilirsko Bistrico prispel 5. novembra zvečer, in sicer preko Reke, »kateri je pripeljal [o]krog 1000 nedičevcev, ki so se tam vstavili. So jako stari in tudi še mladoletni. Trdijo, da so srbska vojska, ker 'nas je kralj Peter prodal Nemcem' in 'ne moremo se boriti proti partizanom in Rusom'.«⁶⁰

Že 19. decembra so prvi pripadniki SDK iz sestave 2. bataljona 2. polka SDK sodelovali v boju proti slovenskim partizanom, in sicer v Vipavski dolini in Trnovskem gozdu. Nemško-srbske sile niso dosegle svojega cilja, saj so se partizanske enote umaknile brez večjih izgub. Srbi so v času ofenzive, skupaj s pripadniki 2. bataljona 10. SS-policijskega polka, za dva tedna ustanovili začasno postojanko na Colu.⁶¹

Zanimiva je anekdota, povezana z SDK. 25. decembra 1944 je 400 pripadnikov SDK prišlo v Bohinjsko Bistrico iz Avstrije, a so tam ugotovili, da so namenjeni v drugo Bistrico – Ilirsko. V pravo Bistrico jim je uspelo priti z vlakom šele 9. in 10. januarja 1945.⁶² V začetku leta 1945 so bile enote SDK razporejene takole: poveljstvo korpusa v Postojni, štab 1. polka SDK v Prestranku (polkovne enote nameščene vzdolž proge Postojna–Pivka), štab 2. polka v Pivki (enote vzdolž proge Pivka–tunel pod Kilovčami), 3. polk v Jordanih (enote na položajih ob železnici Jordani–Reka), 4. polk v Ilirski Bistrici (varoval progo Ilirska Bistrica–Jordani in Col) ter 5. polk SDK na

⁵³ Iskra, *Slovenski narodni varnostni zbor*, str. 50–52; Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 495; Mlakar, *Domobranstvo*, str. 97.

⁵⁴ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 238.

⁵⁵ SI AS 1835, t. e. 49, »Situacijsko poročilo za dan 4. december 1944«.

⁵⁶ Mlakar, *Domobranstvo*, str. 112.

⁵⁷ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 496.

⁵⁸ SI AS 1848, t. e. 29, poročilo obveščevalnega centra 9. korpusa o Nedičevcih in četnikih, nedatirano; Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji 2*, str. 352–355.

⁵⁹ SI AS 1851, t. e. 89, situacijsko poročilo obveščevalne patrolje 1 Dolinar, 3. november 1944; SI AS 1912, t. e. 8, novice, 2. november 1944; Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 295; *Narodno-osvobodilna vojna*, str. 691; Kociper, *Kar sem živel*, str. 250.

⁶⁰ SI AS 1835, t. e. 49, »Situacijsko poročilo za dan 7. november 1944«.

⁶¹ SI AS 1848, t. e. 29, poročilo Obveščevalnega centra 9. korpusa o Nedičevcih in četnikih, nedatirano; t. e. 32, situacijsko poročilo št. 201 Obveščevalnega centra 9. korpusa, 20. december 1944; t. e. 32, situacijsko poročilo št. 204 Obveščevalnega centra 9. korpusa, 31. december 1944.

⁶² Zbornik dokumentov in podatkov, Del VI, knjiga 18, dokument št. 31.

Premu (enote so varovale progo Kilovče–Ilirska Bistrica). 4. polk je imel tri bataljone, vsak od njih je imel štiri čete. V Postojni je bilo še poveljstvo vojaške policije SDK, medtem ko je bila v Ilirski Bistrici še šolska četa. Prav ilirskobistriška in premska posadka SDK sta veljali za najaktivnejši in najnevarnejši za lokalne partizane.⁶³

Ena takih akcij ilirskobistriške posadke je potekala 16. februarja 1945, ko je skupina 200 srbskih vojakov pod poveljstvom treh nemških častnikov navsezgodaj zjutraj zapustila Ilirsko Bistrico. Sprva so prišli v vas Potok, ki so jo preiskali; nato so šli v vasi Janežovo brdo, Prelože in Pregarje, pozno popoldne pa so se vrnil v Ilirsko Bistrico. Med to enodnevno akcijo so srbski vojaki ujeli dva partizana ter pretepli civilista, za katerega so sumili, da pomaga partizanom.⁶⁴

Marca 1945 je v Ilirsko Bistrico prišla četniška Dinarska divizija, sestavljena iz štirih četniških korpusov (Dalmatinski, Liški, Bosanski, Jevđevićev); skupaj je divizija imela okoli 7.400 pripadnikov. Z divizijo pod poveljstvom popa Momčila Djujića je prišel še črnogorski četniški korpus, ki pa se je vključil v SDK.⁶⁵ Jevđevićev odred je na Primorsko prišel že konec septembra 1944 in se utrdil na gradu Prem ter v Šembijah, nato pa so bili četniki odgovorni za obrambo proge Pivka–Reka.⁶⁶

24. septembra so četniki v Premu nagovarjali vasiščane in okoliške prebivalce, ki so prišli k maši: »Zagovarjali so svoje stališče, trdili da se borijo za kralja Petra II in za demokratično Jugoslavijo. Izjavili so, da jih je v tukajšnji okolici okrog 600, 600 v Istri in tudi 600 v Sloveniji.«⁶⁷ Pri tem je zanimivo, da se je v Zemonu pri Ilirski Bistrici oblikoval še slovenski Kraški četniški odred z okrog 300 možmi, ki so bili podrejeni Jevđevićevemu korpusu.⁶⁸

Srbi in četniki so pozneje sodelovali v večjih nemških ofenzivah, na primer *Rübezabl III*, *Frühlingsanfang* in *Winterende*,⁶⁹ dokler ni bila Dinarska divizija konec marca oziroma v začetku aprila 1945 premeščena na Kras in v Vipavsko dolino.⁷⁰ Vse prispele srbske paravojaške formacije so bile podrejene Globočniku.⁷¹ V Ilirski Bistrici so se nedičevci naselili v

bistriški vojašnici, medtem ko je bil glavni četniški štab v hiši Andreja Žnidaršiča.⁷²

6. aprila 1945 je imel 4. polk SDK v Ilirski Bistrici le 1. in 2. bataljon, medtem ko je bil tretji bataljon premeščen v Trnovo.⁷³ Sredi aprila 1945 je nemški 97. korpus pričel z gradnjo fortifikacijskih položajev na relaciji Reka–Snežnik, pri čemer so bili trije polki SDK ter deli Dinarske divizije in nemške policije razporejeni na položajih na liniji Prezid–Čabar–Osilnica–Gerovo.⁷⁴

Ves čas okupacije so Nemci obdržali večjo garnizijo v Ilirski Bistrici, tako v obliki policije kot vojakov. Tako so partizanski obveščevalci 11. oktobra 1944 poročali, da sta tu dve četi »bele garde« (oziroma domobrancev) ter 450 nemških vojakov.⁷⁵ S prihodom drugih sil pa so lahko Nemci zmanjševali svojo garnizijo; 8. februarja 1945 so partizanski obveščevalci v Ilirski Bistrici našeli 250 nemških vojakov, 10 domobrantskih policistov ter 950 nedičevcev.⁷⁶

Konec vojne

V zadnjih dneh aprila 1945 je jugoslovanska 20. divizija, del jugoslovanske 4. armade, dobila nalogo, da prode proti Ilirski Bistrici,⁷⁷ pri čemer se je spopadala z nedičevskim 1. in 5. polkom ter četniki Jevđevićevega korpusa. Zaradi močne obrambe je bila 20. divizija okrepljena z 11. brigado 26. divizije, dvema tankovskima bataljonoma, dvema topovskima baterijama ter s 3. prekomorsko brigado.⁷⁸ 28. aprila je 20. diviziji uspelo osvoboditi Ilirsko Bistrico, ko se je iz naselja umaknila posadka SDK.⁷⁹

Toda nemško poveljstvo se je odločilo, da bo 97. armadni korpus napredoval v obliki t. i. premičnega ježa v smeri Ilirska Bistrica–Postojna in naprej proti Ljubljani. 5. maja je nemškim silam uspelo ponovno zasesti Ilirsko Bistrico, a prihod novih jugoslovanskih sil je onemogočil nadaljnji nemški prodor. 6. maja je sledila kapitulacija 97. korpusa v vasi Zagorje, severno od Ilirske Bistrice. Predalo se je več kot 16.000 vojakov, vključno s poveljnikom korpusa.⁸⁰ Partizanske enote so v Ilirsko Bistrico ponovno vstopile 7. maja.⁸¹

⁶³ SI AS 1848, t. e. 24, mesečno poročilo 4. bataljona 18. brigade od 15. februarja do 15. marca 1945, 15. 3. 1945; t. e. 29, poročilo Obveščevalne točke I o SDK in četnikih, 19. marec 1945; Di Giusto, *Operationszone*, str. 590, 607; SI AS 1864, t. e. 4, situacijsko poročilo 2. bataljona narodne obrambe, 31. januar 1945.

⁶⁴ SI AS 1864, t. e. 320a, situacijsko poročilo št. 145 obveščevalnega centra Komande istrskega vojnega področja, 17. 2. 1945.

⁶⁵ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 295; *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 874.

⁶⁶ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 521.

⁶⁷ SI AS 1835, t. e. 49, situacijsko poročilo Komande mesta Ilirska Bistrica, 25. 9. 1944.

⁶⁸ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 296.

⁶⁹ Kocjančič, *The last months*, str. 176–177.

⁷⁰ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 344.

⁷¹ Kraigher, *Ljudje in kraji*, str. 522.

⁷² Beltram, *Svet*, str. 91.

⁷³ Di Giusto, *Operationszone*, str. 613–615.

⁷⁴ Klanjšček, *Deveti korpus*, str. 418.

⁷⁵ SI AS 1835, t. e. 49, »Situacijsko poročilo za dan 11. oktober 1944«.

⁷⁶ SI AS 1835, t. e. 49, situacijsko poročilo Komande mesta Il. Bistrica, 8. 2. 1945.

⁷⁷ Več o osvoboditvi slovenskega primorja gl. Kostić, *Osvoboditve Istre; Oslobodilački pobod na Trst*.

⁷⁸ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 945.

⁷⁹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 948; Petelin, *Osvoboditev*, str. 196–197.

⁸⁰ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 960–961.

⁸¹ Beltram, *Svet*, str. 91. Več o zadnjih vojaških operacijah na tem območju gl. prispevek Denisa Cerkenika v tej publikaciji.

Prihod jugoslovanskih sil v Ilirsko Bistrico maja 1945 (foto: neznan, hrani: MNZS).

Kljub temu da Ilirska Bistrica med drugo svetovno vojno ni bila neposredno napadena in je utrpela le manjšo gmotno škodo, je njen strateški položaj, še posebej ob koncu vojne, narekoval vojaške operacije v neposredni bližini, kar je privedlo do številnih padlih. Tako so po vojni na območju občine Ilirska Bistrica evidentirali več kot 120 lokacij grobov. Posamezne lokacije obsegajo od enega pokopanega do 120 padlih nemških vojakov.⁸²

Vojne žrtve

Brkinsko-bistriško območje je med drugo svetovno vojno utrpelo številne žrtve, predvsem zaradi svoje geostrateške lege ob pomembni prometni povezavi med Balkanom, italijanskim polotokom in Srednjo Evropo. Po več desetletjih fašističnega režima je to območje prišlo pod nadzor novega (nemškega) totalitarnega sistema, s čimer so bili lokalni prebivalci izpostavljeni novemu vojnemu nasilju.

Zaradi partizanskih akcij je maja 1944 vrhovni nemški poveljnik v Italiji, Albert Kesselring (1885–1960), ukazal represijo nad civilnim prebivalstvom. V OZAK pri tem niso sodelovale le nemške enote, ampak tudi lokalne kolaboracionistične formacije in tujerodne enote v nemški službi. Posledično so bile uničene celotne vasi, vaščani so bili ustreljeni, zaprti in/ali poslani v internacijo ali koncentracijsko taborišče. Tretjina brkinskih vasi je bila izpostavljena požigalnim »akcijam«, pri čemer so 17 vasi večino-

ma požgali, medtem ko so številne druge vasi utrpeli različno škodo. Tudi v Ilirski Bistrici je bilo med zadnjimi boji pred osvoboditvijo porušenih nekaj hiš, pri čemer je bilo mesto 16. oktobra 1944 izpostavljeno tudi zavezniškemu letalskemu napadu; ob tem napadu so bile porušene tri hiše, 15 prebivalcev je umrlo.⁸³ Tudi nekateri drugi kraji v okraju Ilirska Bistrica so bili izpostavljeni letalskim napadom, ki so jih izvedla nemška letala. To se je zgodilo 23. februarja 1944 v vasi Bač, ko »so prišli trije zrakoplovi nad našo vas ter obstreljevali hiše s strojnimi in metalnimi vžigalnimi bombami; zgorela je hiša in gospodarsko poslopje Šajn Ivana štev. 82 ter vsa premoženja, hlev Tomšič Antona 19.«⁸⁴

Ob požigih so bili prebivalci praviloma žrtve ropov; izgubili so živino, pridelke, obleke, denar in druge vrednejše predmete. Take roparske pohode so izvajale predvsem lokalne in tuje kolaboracionistične enote, saj so tako pridobile hrano. Včasih so lokalne prebivalce tudi aretirali. Prehodno »bivanje« v zaporu je bilo zaznamovano z mučenjem, zasliševanji in pritiski, nato pa so nekatere (prisilno) vključili v kolaboracionistične enote, druge poslali na prisilno delo znotraj OZAK, nekateri pa so pristali v italijanski internaciji, na prisilnem delu v Avstriji ali v nemških koncentracijskih taboriščih. Tudi v Ilirski Bistrici so mučili in ubili več zapornikov.⁸⁵

⁸³ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 106.

⁸⁴ SI AS 1818, t. e. 232, »Opis zločinov izvršenih od 6. 4. 1941 do maja 1945«, 3. 6. 1946.

⁸⁵ Beltram, *Vojno nasilje*, str. 108–111.

⁸² Ferenc, »...Grobovi so zravnani in zaraščeni«.

18. maja 1944 je okupator požgal vasi Zajeljše in Podbreže (foto: neznan, hrani: MNZS).

V okolici Ilirske Bistrice niso delovale le tam garnizirane nemške in v nemški službi delujoče formacije, ampak so prihajale tudi iz bolj oddaljenih krajev. Tako so 18. maja 1944 v vas Podbreže prišle »italijanske fašistične edin[ic]e iz Podgrada, Postojne in Trsta ter nemške SS edinice ter požgale celo vas, od katere so ostale le 4 hiše in še te poškodovane. 22 ljudi so zaprli v goreče hiše in skozi okna streljali nanje. Vas

so popolnoma izropali ter nekaj živine, kar je je še ostalo odpeljali iz vasi naslednjega dne.« Skupaj je bilo uničenih 32 hiš.⁸⁶

⁸⁶ SI AS 1818, t. e. 230, »Kraj PODBEŽE – okraj Ilirska Bistrica«, nedatirano.

Osvobojena Ilirska Bistrica maja 1945 (foto: neznan, hrani: MNZS).

Namesto zaključka

Čas nemške okupacije na območju Ilirske Bistrice in okolice lahko razdelimo na več obdobj: vzpostavljanje okupacijske prisotnosti ob italijanski kapitulaciji (od septembra do decembra 1943), postopno nadomeščanje nemške garnizije z domačimi kolaboracionističnimi enotami SNVZ (leto 1944) in leto 1945, ko so večino garnizije sestavljale domače in tujerodne enote v nemški službi.

Zaradi svoje strateške lege med Postojno (oziroma Pivko) in hrvaško Reko je bilo ilirskobistriško območje med vojno zelo pomembno. Samo takoj po italijanski kapitulaciji je partizanskim silam uspelo zavzeti mesto, a so ga kmalu izgubile; podobna zgodba se je ponovila v zadnjih vojnih dneh. Prav velikost garnizije in bližina drugih naselij z nemško vojaško posadko sta partizanske sile prisilili predvsem v napade na cestno-železniško omrežje. Ilirska Bistrica je bila za nemški okupacijski režim vedno pomembno izhodišče za izvajanje manjših in večjih protipartizanskih operacij. Pomen tega območja je konec vojne potrdila prav jugoslovanska 4. armada, ki je tu prodirala proti Ljubljani in v neposredni bližini Ilirske Bistrice h kapitulaciji prisilila nemški 97. korpus, nosilca nemške vojaške prisotnosti v Operacijski coni Jadransko primorje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1497, Zbirka gradiva komitejev Komunistične partije Slovenije in odborov Osvobodilne fronte na Primorskem (1943–1945)

AS 1818, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (1944–1947)

AS 1835, Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje (1945–1947)

AS 1848, Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (1943–1945)

AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (1941–1945)

AS 1864, Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest devetega korpusa, 1944–1945

AS 1912, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek

OBJAVLJENI ARHIVSKI VIRI

Dokumenti (1915–1955). *Časopis za suvremenu povijest* 1, 1975, str. 253–296.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 8. Borbe v Sloveniji 1943 (Oktober–November) (ur. Tone

- Ferenc et al.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 10. *Borbe v Sloveniji 1944 (Januar)* (ur. Tone Ferenc et al.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 11. *Borbe v Sloveniji 1944 (Februar)* (ur. Tone Ferenc et al.). Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1964.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 17. *Borbe v Sloveniji 1944 (21. oktober–15. december)* (ur. Jože Čertalič in Jože Novak). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, knjiga 18. *Boji na Slovenskem 1944–1945 (16. december 1944–28. februar 1945)* (ur. Jože Novak et al.). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1994.
- LITERATURA
- Agarossi, Elena: *Nation Colapses. The Italian Surrender of September 1943*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Beltram, Vlasta: *Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno. Narodnoosvobodilno gibanje po posameznih krajih nekdanjega brkinskega okrožja. Knjiga 2*. Koper: Pokrajinski arhiv, 2021.
- Beltram, Vlasta: *Vojno nasilje v Brkinih in na Bistriškem v času druge svetovne vojne. Prispevki za novejšo zgodovino 45, 2005, št. 1, str. 97–114.*
- Cerkvenik, Denis: *Nacistična rekrutacija in urjenje sovjetskih vojnih ujetnikov na primeru 162. turkestanske divizije (1942–43). Prispevki za novejšo zgodovino 60, 2020, št. 3, str. 220–238. DOI: <http://doi.org/10.51663/pnz.60.3.09>*
- Di Giusto, Stefano in Chiussi, Tommaso: *Globocnik's Men in Italy, 1943–45. Abteilung R and the SS-Wachmannschaften of the Operationszone Adriatisches Küstenland*. Atglen, PA: Schiffer Publishing, 2017.
- Di Giusto, Stefano: *Operationszone Adriatisches Küstenland. Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana durante l'occupazione tedesca 1943–1945*. Udine: Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, 2005.
- Ferenc, Mitja: »... Grobovi so zravnani in zaraščeni«. Seznam grobov sovražnikovih vojakov padlih iz časa 2. svetovne vojne na območju občine Ilirska Bistrica. *Prispevki za novejšo zgodovino 44, 2004, št. 1, str. 160–168.*
- Ferenc, Tone: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967.
- Ferenc, Tone: *Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1, 1960, št. 1, str. 105–170.*
- Forty, Georg: *The Armies of Rommel*. London: Arms and Armour, 1997.
- Iskra, Dejan: *Slovenski narodni varnostni zbor v Ilirski Bistrici* (diplomsko delo). Koper: Fakulteta za humanistične študije, 2012.
- Juvančič, Ivo: *Mussolinijev utrdbeni pas preko naših gora in planin. Kronika 16, 1968, št. 3, str. 168–174.*
- Kaltenegger, Roland: *Die Operationszone 'Adriatisches Küstenland': Der Kampf um Triest, Istrien und Fiume 1944–1945*. Würzburg: Flechsig, 2018.
- Kaltenegger, Roland: *General der Gebirgstruppe Ludwig Kübler: Der Bauherr der deutschen Gebirgstruppe und seine Zeit*. Würzburg: Flechsig, 2011.
- Klanjšček, Zdravko: *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske: 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.
- Kociper, Stanko: *Kar sem živel: Spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Kocjančič, Klemen: *The last months of the SDK: Srpski dobrovoljački korpus in Slovenian territory during the Second World War. Vojnoistorijski glasnik 2, 2019, str. 166–184.*
- Kostić, Uroš: *Oslobođenje Istre, Trsta i Slovenačkog primorja 1945. godine. Vojnoistorijski glasnik 32, 1981, št. 2, str. 61–86.*
- Kraigher, Živa: *Ljudje in kraji na Pivškem med NOB (1941–1945)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2002.
- Mlakar, Boris: *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana: Borec, 1982.
- Morgan, Philip: *The Fall of Mussolini: Italy, the Italians, and the Second World War*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945 (druga izdaja)* (ur. Zdravko Klanjšček). Ljubljana: Vojaško zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1977.
- Oslobodilački pohod na Trst četvrte jugoslovenske armije* (ur. Petar Tomac et al.). Beograd: Vojno delo, 1952.
- Petelin, Stanko: *Osvoboditev Slovenskega primorja*. Nova Gorica: ČZP Soča, 1965.
- Rustja, Karel: *130 let železniške proge Pivka–Reka. Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 2003.*
- Šinkovec, Črtomir: *Uporni svet pod Snežnikom: Kronika*. Nova Gorica: Občinski odbor Združenja borcev NOV Ilirska Bistrica, 1966.
- Umbreit, Hans: *»Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942–1945«. Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs. Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen*

1942–1944/45 (ur. Bernhard R. Kroener et al.). Stuttgart, 1999, str. 3–274 (Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Band 5.2).

S U M M A R Y

Military operations during the German occupation of Ilirska Bistrica and its surroundings during the Second World War

After the end of the First World War, the area of present-day Ilirska Bistrica was occupied by the Italian armed forces and subsequently formally incorporated into the Kingdom of Italy with the rest of the Littoral and Istria. These developments also ushered in the period of fascist violence and Italianization imposed on both the population and cultural landscape, which lasted until Italy's capitulation in September 1943. The dissolution of the Italian army enabled the Slovenian Partisans to achieve a short-lived liberation of Ilirska Bistrica and its surroundings until the arrival of the German forces threw the local population back into the subjugated status; the fascist regime gave way to the Nazi takeover. Due to its geostrategic position on the Postojna–Rijeka axis, the shortest route connecting central Slovenia and the important northern Adriatic port, Ilirska Bistrica also served as an important garrison town in the period of the Nazi occupation, during which it was

incorporated into the newly established Operational Zone of the Adriatic Littoral (Germ. *Operationszone Adriatisches Küstenland*; OZAK). Whereas initially, the Ilirska Bistrica garrison was only composed of German units, important changes began to take place from 1944 onwards. With German troops needed on other battlefronts or in other parts of the occupied Europe, Ilirska Bistrica first saw the arrival of the members of the Slovenian National Defence Corps (orig. *Slovenski narodni varnostni zbor*, SNVZ), the leading Slovenian collaborationist, anti-revolutionary formation under German command. Ilirska Bistrica and its surroundings constituted an ideologically pivotal area for recruiting new members into the SNVZ, who cannot be said to have been known for their military prowess and reliability. In the second half of 1944, the Ilirska Bistrica area also saw the arrival of collaborationist units from the south of the Kingdom of Yugoslavia, thus became an operational area of the Serbian Četniks, members of the Četnik Dinara Division, and the so-called “Nedić's men,” members of the Serbian Volunteer Corps. By the end of the war, Yugoslav collaborationists had formed the main body of Ilirska Bistrica's garrison. Nonetheless, acting in concert with the rest of the German units, it still fell short of blocking the 4th Army of the Yugoslav Partisans from advancing towards Ljubljana. It was precisely at Ilirska Bistrica that the German forces suffered the second biggest defeat in Slovenian territory in the Second World War, marked by the surrender of the 97th Army Corps, along with the subordinate or incorporated collaborationist units.

Denis Cerkvenik

dr., asistent z doktoratom, Žirje 16, SI-6210 Sežana
E-pošta: denis.cerkvenik@protonmail.com
ORCID: 0000-0003-2518-7396

Zaključni boji v okolici Ilirske Bistrice ob koncu druge svetovne vojne

IZVLEČEK

Skozi občino Ilirska Bistrica potekata dve pomembni cestni povezavi: Ljubljana–Reka, ki se proti jugu nadaljuje ob morju do Splita in je bila ključna za nemški nadzor nad hrvaško obalo, in Trst–Reka. Povezavi sta postali še toliko pomembnejši, ko so se ob koncu druge svetovne vojne pri umikanju iz Grčije, Albanije, Srbije in Hrvaške enote Wehrmachta premikale proti mejam Tretjega rajha. Nemška vojska je morala zagotoviti odprte povezave proti severu, da ne bi prišlo do partizanskih zased, ki bi jim ovirale pot. Iz tega razloga so morali Nemci Ilirsko Bistrico in okolico do prihoda enote z juga obdržati trdno v rokah, za kar je bil zadolžen 97. armadni korpus (97. Armeekorps – 97. AK) pod poveljstvom Ludwiga Küblerja. Nasproti mu je stala 4. jugoslovanska armada, ki je želela karseda hitro prodreti in zasesti Trst. Boj med tema formacijama je privedel do ene največjih frontnih bitk na Slovenskem.

KLJUČNE BESEDE

Druga svetovna vojna, nemški 97. armadni korpus, 4. jugoslovanska armada, Ludwig Kübler, Ilirska Bistrica

ABSTRACT

THE FINAL BATTLES IN THE SURROUNDINGS OF ILIRSKA BISTRICA AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR

Two important road connections pass through the area of the municipality of Ilirska Bistrica: Trieste–Reka and Ljubljana–Rijeka, which continues South along the sea to Split and was the key to the Nazi control of the Croatian coast during the Second World War. They became even more important at the end of the war, when the Wehrmacht units began to retreat from Greece, Albania, Serbia and Croatia towards the borders of the Third Reich. The Wehrmacht needed to keep connections to the north cleaned and protected from Partisan ambushes blocking their way. For this reason, it was imperative for the Germans to maintain a firm hold on Ilirska Bistrica and the surrounding area until the arrival of their units from the South. The task was assigned to the 97th Army Corps (97. Armeekorps) under the command of Ludwig Kübler, which engaged the 4th Army of Yugoslav Partisans pressing for a rapid advance to occupy Trieste. The fighting that ensued constituted one of the major battles in Slovenia.

KEY WORDS

Second World War, German 97th Army Corps, 4th Army of the Yugoslav Partisans, Ludwig Kübler, Ilirska Bistrica

Priprave na bitko

Ilirska Bistrica je bila v času druge svetovne vojne pomembno stičišče povezav med severom in jugom. Na začetku vojne je bilo to območje še pod Kraljevino Italijo, po italijanski kapitulaciji pa so nacisti ustanovili Operacijsko cono Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland – OZAK*), ki je, vključno z Ilirsko Bistrico, prešla pod nemško okupacijo. Tu so imeli Nemci posamezne enote Wehrmachta, SS in policije, kmalu pa so se jim pridružile še enote slovenskih kolaboracionistov (Slovenski narodni varnostni zbor). Ob koncu vojne so na to območje prišli še srbski četniki, ki so v zaključnih bojih odigrali pomembno vlogo.¹

Skoraj do konca vojne je bil vojaški poveljnik območja OZAK general Ludwig Kübler podrejen poveljniku celotnega italijanskega področja (*Oberbefehlhaber Südwest* oziroma *Heeresgruppe C*) feldmaršalu Albertu Kesselringu.² Vendar pa sta bili Ilirska Bistrica in Ljubljanska pokrajina ob koncu vojne vedno pomembnejši za drugo nemško armadno skupino (*Heeresgruppe E*), ki je delovala na Balkanskem polotoku in ji je poveljeval feldmaršal (*Oberbefehlhaber Südost*) Alexander Löhr. Partizanske enote so z juga proti severu potiskale Löhrovo bojno skupino, hkrati pa so ji želele zapreti pot na severu in jo s tem obkoliti. Da bi lahko nemške enote in kolaboracionisti varno prišli do Tretjega rajha in se jim ne bi bilo treba bojevati na dveh frontah, je bilo torej treba obdržati odprte poti. Löhr je kot ključno pot umika izbral povezavo od Reke preko Ilirske Bistrice proti Ljubljani. Nalogo zaščititi območje je dobil 97. korpus (*LXXXXVII. Armeekorps*), ki mu je poveljeval že omenjeni general Ludwig Kübler.³

8. aprila 1945 je v Sežani potekal sestanek poveljnikov enot, ki so sestavljale 97. AK, na katerem so bile dorečene še zadnje podrobnosti zaščite povezav, v naslednjih dneh pa so nemške enote že začele zasedati svoje položaje.⁴ Treba je poudariti, da je že v začetku aprila prihajalo do vedno očitnejšega razpada Wehrmachta. Na nemško vojsko so pritiskali na vseh frontah, zavezniki pa so že stopili na tla Tretjega rajha; prav tako je obstajala stalna nevarnost bombnih napadov. Na območju OZAK je kronično primanjkovalo bencina, zato so morali dve tretjini vseh tovornjakov, ki so bili namenjeni 97. korpusu, iz bencinskega pogona predelati v pogon na drva. Tudi konj, ki bi vlekl topove, ni bilo več, »ker so Italija-

ni porabili vse konje za italijansko fronto«. ⁵ Podobno kot količina bencina in število konj se je iz dneva v dan zmanjševala bojna morala, predvsem med kolaboracionisti. Nemški častniki so člane 392. hrvaške legionarske divizije opazili v okolici Rupe in Šapjan, ki so ob najmanjšem partizanskem napadu zbežali, za seboj pa pustili še zapakirane mitraljeze.⁶ Za nameček je bila tu še obrambna linija severno od Reke, sestavljena iz starih italijanskih utrd ob nekdanji jugoslovansko-italijanski meji,⁷ ki so jih Nemci uporabljali kot pomoč pri obrambi, vendar zaradi nenehnih partizanskih napadov popravila na utrdbah niso bila zaključena.

V tem nezavidljivem položaju je moral 97. korpus držati povezavo med Reko in Ilirsko Bistrico proti severu, vse dokler ne bi prišla glavna armadne skupine E. Partizani na drugi strani pa so bili v ofenzivi. 2. marca se je 8. korpus Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (NOVJ) preoblikoval v 4. jugoslovansko armado. Ta je dobila nalogo karseda hitro prodreti v smeri Gospić–Otočac–Senj–Reka–Ilirska Bistrica–Trst. Ker je fronta še vedno potekala na Hrvaškem in v Bosni, je bila naloga razdeljena na dva dela: na liško-primorsko operacijo, ki naj bi bila izvedena do sredine aprila, in reško-tržaško operacijo, ki bi bila zaključena v začetku maja. In res, 16. aprila se je končala operacija v Liki in Gorskem kotarju, fronta pa se je vzpostavila na liniji od Kraljevice in Lokve do Delnic.⁸ S tem se je začela zaključna partizanska reško-tržaška ofenziva, ki so jo Nemci nameravali ustaviti. Na drugi strani jadranske obale, na Apeninskem polotoku, so se nemški poveljnik armadne skupine C Heinrich von Vietinghoff in njemu podrejene enote pripravljali na podpis kapitulacije na italijanskem bojišču, do katerega je prišlo 29. aprila. Na frontni črti pri Reki pa nemške enote 97. korpusa niso smele kapitulirati, saj bi se s tem zaprl prehod za armadno skupino E. Tako je bil štiri dni pred podpisom kapitulacije v Italiji 97. korpus iz armadne skupine C premeščen v armadno skupino E.⁹

Fronta

Najprej je treba poudariti, da boj med Nemci in partizani, ki se je oblikoval med Reko in Ilirsko Bistrico, za slovenske razmere ni bil nekaj običajnega. Če so partizani ves čas druge svetovne vojne uporabljali gverilsko bojevanje, so sedaj sprejeli frontalno bojevanje. Vzpostavila se je frontna linija, kar je bilo najbolj razvidno v Klani, kjer je prihajalo do obsežnih napadov in protinapadov. Tudi število sodelujočih je bilo veliko večje kot pri običajnih bojih, razpršenih

¹ O nemških, slovenskih, srbskih in lokalnih partizanskih enotah, ki so med drugo svetovno vojno delovale na območju Ilirske Bistrice, gl. članek Klemna Kocjančiča v tej publikaciji.

² Potem ko so marca 1945 Kesselringa premestili na zahodno fronto, ga je na italijanski fronti zamenjal Heinrich von Vietinghoff (Di Giusto, *Operazione*, str. 570).

³ Kaltenegger, *Ludwig Kübler*, str. 318.

⁴ BArch, RH 24-97/5, str. 1.

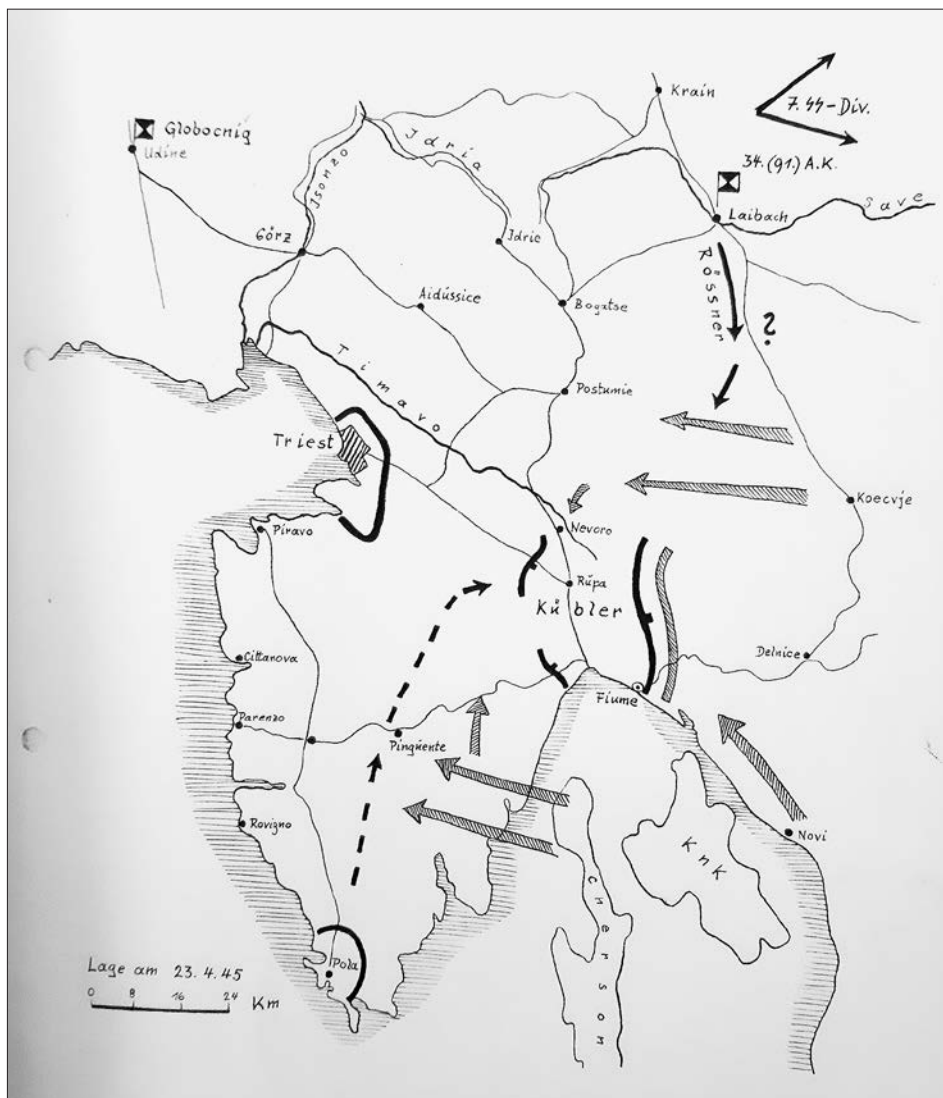
⁵ BArch, RH 24-97/5, str. 5.

⁶ BArch, RH 24-97/5, str. 6.

⁷ BArch RH 11-III/321.

⁸ Klanjšček in Petelin, *Deveti korpus*, str. 415.

⁹ Klanjšček in Petelin, *Deveti korpus*, str. 418.

Zaključni boji v Jadranskem primorju s poudarkom na območju Ilirske Bistrice in Reke (BArch RH 24-97-5).

na širšem območju. Če je imel 9. korpus (ta je deloval v zaledju 97. armadnega korpusa) vsega skupaj okrog 9000 borcev, je imela celotna 4. jugoslovanska armada, vključno z 9. korpusom, maja 1945 61.502 partizana. Nemške in kolaboracionistične enote, postavljene proti 4. jugoslovanski armadi, so štejele 135 bataljonov, 100 artilerijskih baterij in 60 tankov oziroma skupaj 93.000 mož.¹⁰ Vsi se niso bojevali na območju med Ilirsko Bistrico in Reko, saj so morali Nemci nadzorovati tudi zaledje.¹¹ Kljub temu pa je na omenjenem območju prišlo do neobičajno velike koncentracije vojaškega moštva in opreme.

Kje se je frontna linija sploh vzpostavila? Nemške in kolaboracionistične enote so se z linije Kraljevica–

Delnice premaknile na linijo Rječina–Snežnik, kjer se je bilo lažje braniti. Frontna linija je bila, natančneje, vzpostavljena od izliva reke Rječine navzgor, preko Grobnika, Jelenja, Studene in Plešišča do Klane in Železnih vrat, preko Trstenika do Snežnika.¹² Nastala je t. i. Ingridina linija, kjer so se namestile tri divizije.¹³ Najjužneje, pri Reki, je bila nameščena 392. hrvaška (legionarska) divizija pod poveljstvom generala Reindla, od katere pa je ostalo le še okoli 3000 od približno 11.000 mož, večinoma nemškega moštva, saj so Hrvatje množično dezertirali. Severno od hrvaške divizije je bila nemška 237. pehotna divizija, medtem ko je glavno težišče obrambe, območje Klane, obvladovala 188. gorska divizija. Severno od Snežnika je bilo zaledje fronte. To območje je bilo del OZAK, kjer je v Ljubljanski pokrajini naloge SS

¹⁰ Klanjšček in Petelin, *Deveti korpus*, str. 416, 419.

¹¹ Okoli Ilirske Bistrice in Reke so 97. AK sestavljale 392. legionarska divizija, 237. pehotna divizija in 188. gorska divizija ter manjše policijske in SS enote.

¹² Šinkovec, *Uporni svet*, str. 307.

¹³ Petelin, *Osvoboditev*, str. 187.

in policije opravljal Erwin Rösener. V ostalih petih (Reški, Puljski, Goriški, Tržaški in Videmski) pokrajinah pa je imel glavno vlogo Odilo Globočnik. Zaradi podobnih razlogov, kot je bila premestitev 97. AK iz armadne skupine C v E, je 25. aprila prišlo do prerazporeditve območja med Rösenerjem in Globočnikom. Slednji je prevzel nadzor nad območjem zahodno od Soče, Rösener pa vzhodno od nje. Ta je sedaj postal poveljnik zaledja armadne skupine E (*Befehlshaber des rückwärtigen Gebietes der Heeresgruppe E*).¹⁴ Če je bila naloga partizanskega 9. korpusa oteževati nemško delovanje v zaledju fronte,¹⁵ je bil Rösener s podrejenimi enotami korpusov kontrapunkt, torej tisti, ki 97. AK in celotni armadni skupini E omogoča nemoteno delovanje in oskrbo. Rösener je imel ob koncu druge svetovne vojne Srbski dobrovoljski korpus, 14 (1. ukrajinsko) SS divizijo ter manjše SS in policijske enote.¹⁶ Armadna skupina E mu je obljubila tudi 7. prostovoljsko gorsko SS divizijo (7. *SS-Freiwilligen Gebirgs-Division »Prinz Eugen«*), ki se je morala iz Nove Gradiške v vzhodni Hrvaški odpraviti proti Karlovcu, kjer naj bi delovala na območju od Snežnika do Dolenjske. Partizani so divizijo ustavili že na Hrvaškem, zato je Rösener ni mogel uporabiti v obrambi zaledja reško-snežniške fronte. Poveljnik zaledja je opazil, da so na območju severno od Delnic (od Gerova, Čabra in Prezida do Loža) le šibke nemške enote, večinoma nameščene v Čabru. Tja je Rösener, da bi zaprl vrzel, iz Postojne poslal tri polke Srbskega dobrovoljskega korpusa.¹⁷

Na partizanski strani so 4. armada sestavljale 9., 13., 19., 20., 26., 29. in 43. divizija ter tankovska, inženirska in artilerijska brigada. 16. aprila so partizanske enote trčile ob Ingridino linijo. Štab je za točko preboja izbral najkrajšo pot proti Trstu, preko Klane in Ilirske Bistrice, zato je bila tu razporejena glavnina partizanskih sil (13., 19., 26. in 43. divizija). Desno krilo, od doline Kolpe do Prezida, je prevzela 20. divizija, medtem ko je bila 9. divizija določena za osvoboditev otokov Krk, Cres in Lošinj ter kasneje za prodiranje proti Istri.¹⁸ S tem je bila šahovnica postavljena. Partizani so se pri Klani nameravali prebiti, medtem ko so si Nemci isto območje izbrali za namenom, da partizane najprej ustavijo, nato pa gredo v protinapad in enote 4. armade potisnejo proti morju.¹⁹ Partizani so najprej osvojili Sušak, medtem ko je 21. aprila 13. divizija želela prebiti nemško obrambo, pri čemer je do najhujših bojov prišlo v Klani in pri Železnih vratih. Partizani so bili najprej uspešni, vendar jih je kmalu ustavila 188. gorska divizija ter

začela 13. in 26. divizijo potiskati nazaj. V naslednjih dneh je prišlo do napadov in protinapadov, vendar se fronta ni bistveno spremenila. Bojevanje na območju okrog Klane je bilo težavno, vreme je bilo večinoma deževno in megleno. 29. aprila je bila zaradi megle vidljivost le 50 metrov. Tudi teren je, vsaj Nemcem, povzročal težave. Za poveljnika Carla Schulzeja je bila to »prava džungla«. Na vsakih 50 do 100 metrov je bilo gnezdo z mitraljezom, vendar je bilo veliko grmičevja, zato so se lahko »partizani na tem terenu neopazno, po mačje premikali, se pretihotapili preko frontne linije, naskočili gnezdo in povzročili bog si ga vedi kakšen zločin«.²⁰ Nemci so v teh težkih razmerah uporabili vse, kar so imeli na voljo, tudi dva težka topa K5, ki so ju skrivali v železniških tunelih pri Pivki. Topa, ki sta imela kaliber 28 centimetrov, teža streliva pa je bila 255 kilogramov,²¹ sta 29. aprila 1945 skupno izstrelila 22 izstrelkov.²² To je bilo zagotovo eno največjih enodnevnih obstreljevanj na Slovenskem. Domačini se še danes spominjajo uničenja, ki so ga ti izstrelki povzročili, na primer v vasi Smrje.

Fronta se je ustavila, kar je štab 4. armade privdlo do ugotovitve, da je 97. AK najmočnejši ravno na sredini. Namesto da bi še naprej napadal pri Klani, se je štab odločil okrepiti sile na krilih in zaobiti Nemce. 9. diviziji je ukazal, naj se izkrca na istrski obali in karseda hitro zasede Učko, 26. divizija pa naj 2. prekomorsko brigado, v kateri je bilo veliko primorskih Slovencev, pošlje v sovražnikovo zaledje (območje med Učko, Materijo in Podgradom).²³ Na območje Čabra je bila poslana 20. divizija z nalogo zaobiti Nemce severovzhodno od Snežnika. Do odločilnega premika je prišlo 27. aprila, ko je Tito štabu 4. armade ukazal, naj na severnem krilu iz 13., 20. in 29. divizije oblikuje posebno skupino, ki se bo preko Loža in Mašuna prebila proti Ilirski Bistrici in naprej proti Trstu. V naslednjih dneh se je vse spremenilo, zgolj tri divizije so še napadale čelno, pet jih je bilo usmerjenih v obkolutveni manever, pet partizanskih divizij pa je bilo v sovražnikovem zaledju (večina jih je prodirala proti Trstu).²⁴ 9. divizija je prodrla do Opatije, v zaledje nemške bojne črte pri Reki, medtem ko je 20. divizija čez Mašun prišla do Ilirske Bistrice, premagala bataljon 9. SS policijske divizije in del Jevdjevičevih četnikov ter 4. maja zasedla Ilirsko Bistrico.²⁵ Tu in v okoliških vaseh se je začelo praznovanje, praznovanje 1. maja, ljudje so se na ulicah veselili,²⁶ kar pa ni trajalo dolgo.

¹⁴ BArch, RH 24-97/5, str. 14.

¹⁵ Zadnik, *Istrski odred*, str. 692.

¹⁶ Za enote Waffen-SS gl. Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami*.

¹⁷ Kocjančič, *The last months*, str. 179; Di Giusto, *Operazione*, str. 650.

¹⁸ Petelin, *Osvoboditev*, str. 189.

¹⁹ Klanjšček in Petelin, *Deveti korpus*, str. 419.

²⁰ BArch, RH 24-97/5, str. 21.

²¹ Taube, *Deutsche Eisenbahngeschütze*, str. 41.

²² PVZ, *Vorläufiges Rohrbuch des K5-Rohres Nr. 2/3; Vorläufiges Rohrbuch des K5-Rohres Nr. 12*.

²³ Vilhar, *Prva in druga*, str. 375.

²⁴ Klanjšček in Petelin, *Deveti korpus*, str. 421.

²⁵ Petelin, *Osvoboditev*, str. 176; BArch, RH 24-97/5, str. 33.

²⁶ Šinkovec, *Uporni svet*, str. 312.

Obkolitev

Ob nemškem spoznanju, da so jih partizani preliščili, se je njihov položaj postavil na glavo. Iz uspešnega branjenja linije, ki je prehajalo v protinapad, se je situacija spremenila. Nemci so postajali vedno bolj utrjeni, še večjo težavo pa je pomenilo pomanjkanje streliva, s katerim se niso več mogli oskrbovati, saj so bile povezave s Tretjim rajhom prekinjene. Tudi situacija na širšem bojišču je pokazala, da se bo armadna skupina E namesto preko Reke raje prebila preko Štajerske do nacistične Nemčije. Tega niso sporočili 97. AK, vendar se je Kübler kljub temu odločil in 1. maja ukazal preboj proti severu.²⁷

Začelo se je ponovno razmeščanje nemških enot. Tako je 902. polk 188. gorske divizije še pred mrakom zapustil območje Klane in se preko Lisaca premaknil proti Sušaku ter še naprej proti Fabcem. Na tej poti je poveljnik polka Schulze srečal policijskega stotnika Neumayerja. Ta je neodločno zbiral svojo četo in ga mirno ogovoril. Schulze je prišel k njemu in ga jezno nagovoril, policijski poveljnik pa mu je začel razlagati, da njegovi možje niso vajeni bojevanja na tako težkem terenu in v slabem vremenu. Polkovni poveljnik je, po lastnih besedah, v očeh policistov opazil strah pred sovražnikom in željo zapustiti boje brez ukaza. Zaradi tega jih je spomnil »na firerjev ukaz²⁸ (zdržati do zadnjega moža in naboja) in ukazal takoj ponovno zasesti dodeljene položaje na fronti. Če se to v naslednjih pol ure ne bo zgodilo, vas imam pravico takoj ustreliti.«²⁹ Zaradi te grožnje se je policijska enota odpravila nazaj na svoje položaje, Schulze pa ni nikoli izvedel, ali jih je zares zasedla.

Medtem so partizani prišli do Dolnjega Zemona, pa tudi iz smeri Hrpelj, točneje, iz Materije je 4. armada izvajala močan pritisk. Partizani so kmalu dosegli Podgrad, kjer so jih Nemci ustavili. 97. armadni korpus je bil ujet v podolgovato obroč, ki se je začel v Reki, medtem ko so partizani držali Opatijo in Sušak. Proti severu je obroč potekal preko nekdanje fronte na Klani, Zabič, Gornjega in Dolnjega Zemona ter na zahodu do Podgrada.³⁰ Kübler je za točko preboja določil Knežak, od koder bi krenili preko Ljubljane proti Avstriji. Vendar to ni bilo več običajno bojevanje, kot je potekalo ves čas druge svetovne vojne. Partizani so Nemce ovirali v vsaki vasi – Dolnji Zemon, Koseze, Vrbovo, Jasen, Ilirska Bistrica, prečkane reke Reke, Podstenje, Šembije. Za zasedbo vsake vasi so se morali Nemci močno potruditi, in ko jim je uspelo, jih je že čakala nova vas. In kljub naporom so morali z bojevanjem nadaljevati, saj bi se ob nemških odmorih partizanski položaji okrepili. Nemci so za

vsak napad porabili veliko energije in streliva, obroč se je še bolj razpotegnil, hkrati pa niso bili bistveno bližje mejam rajha. Njihova moč se je zmanjševala in le pomoč od zunaj bi jih lahko rešila. Tako so upali na enote iz Trsta, vendar so imeli tam Nemci že dovolj težav z branjenjem lastnih položajev. Upe so polagali tudi v armadno skupino E, ki pa je ubrala pot preko Štajerske, zaradi česar so bili pripadniki 97. AK po končani vojni hudo jezni.³¹ Nemške enote, ki bi prebile obroč, niso prišle ne z juga ne z zahoda, še edino upanje je ostal poveljnik zaledja Rösener, vendar je 5. maja korpusu sporočil, da je bil njegov (šibek) poskus preboja neuspešen.³² Nasprotno so jih partizani želeli na vsak način ustaviti in se maščevati za vse trpljenje, ki so jim ga Nemci povzročili med vojno.

5. maja so Nemci prečkali Reko in začeli zasedati Ilirsko Bistrico. Pri tem jih je ovirala meter visoka reka. Medtem ko so jo prečkali z vprežnimi živalmi, jim je naproti prišlo štiri ali pet partizanskih tankov, proti katerim Nemci niso imeli več nobenega učinkovitega odgovora. Tu je treba poudariti, kako počasno je bilo nemško napredovanje. 902. polk se je na primer 1. maja premaknil iz Klane, v Ilirsko Bistrico pa je prišel šele čez štiri dni. Kljub temu so Nemci mislili, da je preboj v domovino mogoč. Tisti dan so zasedli celotno Ilirsko Bistrico, vendar so jih partizani z okoliških gričev neprenehoma obstreljevali z minometalci, topovi in mitraljezi. Naslednjega dne so jih Nemci pregnali z višav okoli Bistrice, 902. polk 188. gorske divizije pa je dobil ukaz prodreti do Šembij in naprej proti Knežaku.

Predaja

Kljub vedno težji komunikaciji med nemškimi enotami je 7. maja ob pol petih zjutraj prišlo do napada na Jezerni hrib, vzhodno od Šembij. Napad je bil uspešno izveden in poveljnik Carl Schulze, ki ga je vodil, je naivno verjel, da je preboj do Šembij in Knežaka res mogoč. Tudi možje, ki jih je spraševal, ali naj se prebijejo ali predajo, so mu enoglasno govorili, da se želijo prebiti.³³ Ni razumel, da bi imel, tudi če bi se prebil do Knežaka, 97. armadni korpus še vedno približno 150 kilometrov poti preko sovražnega ozemlja do meje rajha, kjer bi mu lahko partizani postavljali ovire. Poleg tega so bili Nemci utrjeni od bojev, primanjkovalo jim je streliva, vozil in na splošno vse vojaške opreme. Podoben preboj je uspel Löhrovi armadni skupini E, ki se je prenehala bojevati šele 15. maja, vendar pa je to skupino sestavljalo približno dvakrat več mož kot 97. armadni korpus.³⁴ Po napadu na Jezerni hrib in začetku priprav na napad na Knežak je poveljnik 902. polka 188.

²⁷ BArch, RH 24-97/5, str. 16.

²⁸ V štabu 97. AK so 1. maja izvedeli za Hitlerjevo smrt (Kaltenegger, *Zona d'operazione*, str. 249). Vprašanje je, ali je tudi Schulze vedel, da je Hitler dan prej storil samomor.

²⁹ BArch, RH 24-97/5, str. 23.

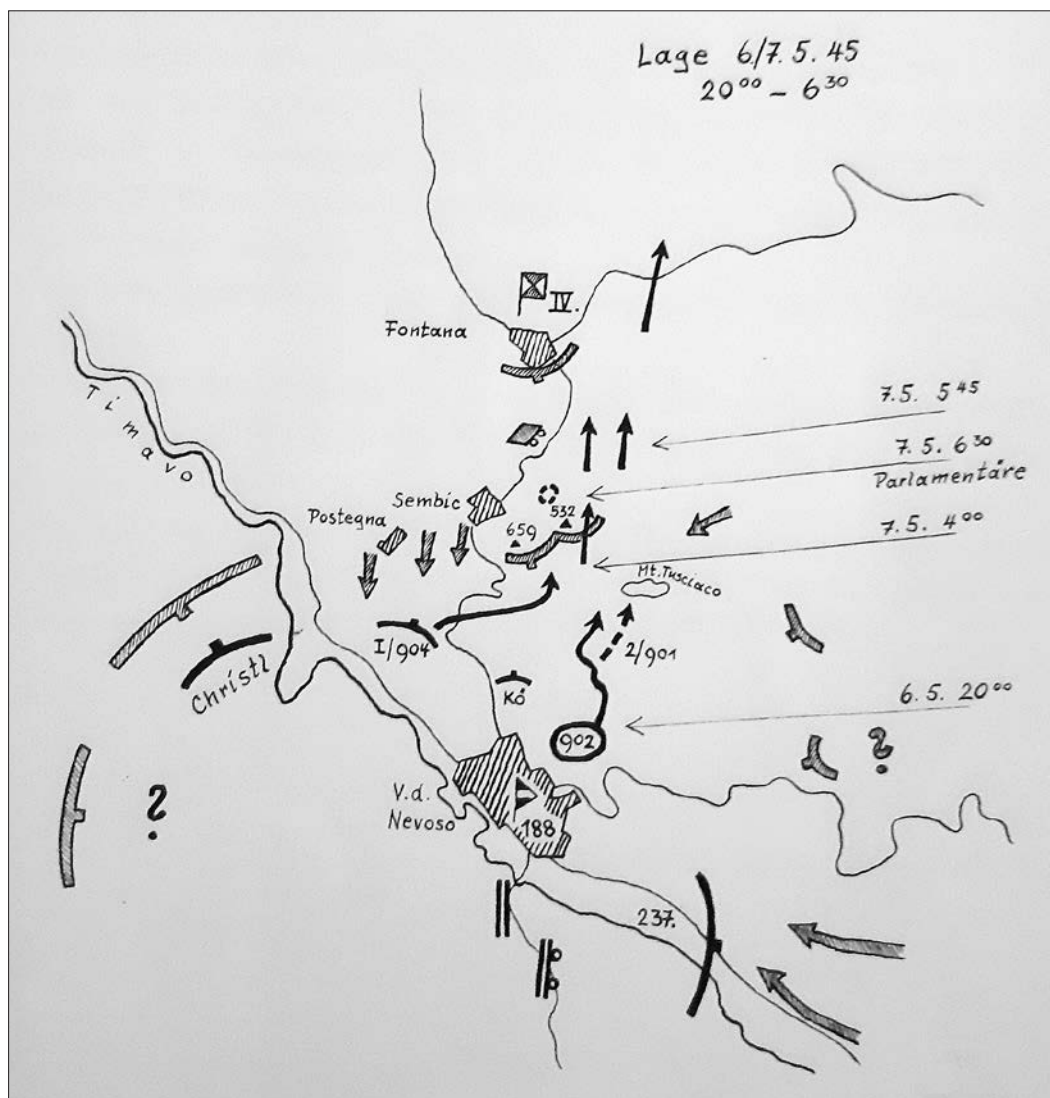
³⁰ Di Giusto, *Operazione*, str. 661.

³¹ BArch, RH 24-97/5, str. 41.

³² Di Giusto, *Operazione*, str. 663.

³³ BArch, RH 24-97/5, str. 43.

³⁴ Di Giusto, *Operazione*, str. 658.

Potek bojev okoli Ilirske Bistrice 6. in 7. maja 1945 (BArch RH 24-97-5).

gorske divizije iz štaba 97. armadnega korpusa dobil radijsko sporočilo: »Prilagoditev bojevanja, ob 6:05 prekinitvev ognja! Ob 10:00 pogajanja o kapitulaciji v Opatiji.« Schulze je odgovoril: »Preboj končan. Zakaj prekinitvev ognja? Zahtevam geslo.«³⁵ Bal se je namreč, da so partizani zajeli nemško radijsko postajo in da pošiljajo lažna sporočila. Kot odgovor je dobil enako sporočilo, tokrat z geslom. Ko je s člani svoje enote razpravljal o tem, kaj storiti, je v skupino nenadoma treščila granata. Ta je enega ubila, drugega ranila, poveljnik Carl Schulze in sogovornik, major Huber, pa sta se posledicam srečno izognila.

Nekaj minut po tem dogodku je k nemški enoti prišlo šest do osem partizanskih odposlancev z belo zastavo iz Šembij. V znak dobre volje so nemškemu poveljniku ponudili cigareto in eden od partizanov je vprašal: »Ste vi komandant?«, nakar mu je Schulze

odgovoril: »Ja, kdo želi vedeti?« Partizan mu je odvrnil: »Imamo ukaz o prekinitvi ognja. Položite orožje dol.« Nemec mu je jezno odgovoril: »Nisem navajen, da mi sovražnik ukazuje.« Partizan mu je razložil: »Kapitulacija je bila pravkar podpisana, na podlagi katere morate vi in vaše enote predati orožje.« Nemški poveljnik se je znašel v škripcih, saj v tistem trenutku ni mogel vzpostaviti povezave s štabom korpusa, zato je vprašal partizana: »Ali mi lahko date na voljo vaš džip, da grem lahko z njim do mojega korpusa?« Partizani so imeli v Šembijah zasežen nemški džip, tako je partizanski vodja odposlancev odvrnil: »Pridite z mano, moj džip vam je na voljo, tam odzadaj je parkiran.«³⁶ Nemci partizanom niso zaupali, menili so, da bodo Schulzeja peljali in »tam odzadaj« usmrtili, zato je poveljnik vodstvo enote predal svojemu podrejenemu, Huberju, in mu zabičal, naj ne preda orožja,

³⁵ BArch, RH 24-97/5, str. 44.

³⁶ BArch, RH 24-97/5, str. 45.

dokler ne pride nazaj z džipom. Nemški polkovnik se je v partizanskem spremstvu peljal po cikcakasti poti proti Ilirski Bistrici. Najprej so srečali partizansko patroljo, ki so ji razložili namen potovanja, pred Ilirsko Bistrico pa jih je ustavila še nemška patrolja, ki ji je Carl Schulze ukazal, naj mu dovoli priti do štaba korpusa. V Ilirski Bistrici je bilo na cestah videti barikade, na stotine nemških vojakov brez orožja in splošno vdanost v usodo. Poveljnik 902. polka 188. divizije se je odpravil v štab korpusa.

Dan prej, 6. maja, je pred poveljnika 97. AK med pregledom nemških enot priletela granata iz minometalca, katere šrapneli so mu raztrgali desno lice in močno poškodovali oko. Za to naj bi bila odgovorna 20-letna Bistričanka, ki je tekoče govorila nemško in so jo uporabljali za prevajalko. Partizanom, ki so na pobojšču pri Ilirski Bistrici ravnali z minometom, je pokazala, kje je Kübler, in ti so izstrelili granato, ki ga je močno ranila. Nemci so to dejanje imenovali »slovenska izdaja«, ni pa jasno, kaj se je zgodilo z mlado Bistričanko. Ob Küblerju ni bilo zdravnika, zato je dlje časa čakal, da so oskrbeli njegove rane, kasneje pa so ga prepeljali v bolnišnico na Reko.³⁷ Zaradi nezmožnosti poveljevanja je njegovo mesto v 97. armadnem korpusu prevzel poveljnik 188. gorske divizije, Hans von Hösslin, h kateremu je naslednjega dne prišel Schulze.

Novi poveljnik mu je razložil položaj, v katerem se je znašel korpus, in potrdil predajo. Ob 16. uri se je Carl Schulze, skupaj s partizani, vrnil k svoji enoti, kjer so že pričakovali najhujše. Namestnik Huber mu je razložil, da so med njegovo odsotnostjo partizani nenehno pritiskali nanj, naj polku ukaže predajo orožja, vendar se ni zlomil. Poveljnik polka je sedaj res ukazal predajo orožja partizanom. Težko ranjene so začeli voziti v bolnišnico v Ilirsko Bistrico, ostali Nemci pa so se morali ob 18. uri pod budnim partizanskim spremstvom odpraviti do Šembij. S tem so se tudi uradno končale sovražnosti okrog Ilirske Bistrice.³⁸

Kakšni pa so bili pogoji kapitulacije in kaj je sledilo nemški predaji orožja? Za podpis kapitulacije je Kübler pooblastil polkovnika Reindla, ki je v zameno za predajo orožja zahteval prosti prehod do mej rajha. V delu B so bili definirani splošni pogoji: 1. pride do prekinitve vseh sovražnosti; 2. 97. armadni korpus mora takoj brezpogojno predati vse orožje in vojaški material; 3. moštvo in častniki 97. AK preidejo pod nadzor 8. divizije 4. jugoslovanske armade, ki jih mora tudi oskrbovati, in 4. za cilj pohoda, s katerim bi Nemci ob partizanskem spremstvu dosegli meje rajha, je bil določen Celovec.³⁹

Kapitulacijska pogodba, ki sta jo z jugoslovanske strani podpisala polkovnik Bjelajac in Sukrija Bijec

³⁷ Kaltenegger, *Ludwig Kübler*, str. 322.

³⁸ Teden dni po predaji 97. armadnega korpusa pri Ilirski Bistrici se je predal še Löhr s svojo armadno skupino na Štajerskem.

³⁹ BArch, RH 24-97/5, *Kapitulations – Urkunden Abschrift B*.

Silhueta Hansa von Hösslina, nastala na t. i. Ljubljanskem procesu (Ljudska pravica, 16. 7. 1947, str. 4).

dič, je vsebovala še del C, v katerem so bile razjasnjene še zadnje malenkosti: 1. vsa vojaška oprema in vozila bodo pospravljena na območju industrijskega kompleksa na severovzhodu Ilirske Bistrice; 2. vsak zajeti Nемец ima lahko s seboj nahrbtnik in hrano, kolikor jo lahko nosi; 3. armadnemu korpusu ostane pet vozil in štiri kolesa, dve vozili in eno kolo za štab korpusa ter po eno vozilo in kolo na divizijo, ki sta bili dve; 4. radijske sprejemnike se takoj preda partizanom; 5. sanitetni material ostane nemškim enotam, kar manjka, bodo priskrbeli partizani; 6. Celovec, ki je določen kot cilj pohoda, je treba doseči do 31. maja; 7. jugoslovanska vojska bo med pohodom oskrbovala korpus; 8. ločevanja med nemškim moštvom in častniki ne bo, enote ostanejo skupaj; 9. jugoslovanski armadi mora biti predložen seznam bataljonov, štabov, čete ...; 10. hrvaške (legionarje) in italijanske vojake ter civiliste, ki spremljajo korpus, bodo obravnavali enako kot nemške čete, le da jih ne bodo vrnili v Nemčijo, temveč v njihove domovine; 11. samo ranjenci, ki lahko hodijo, bodo šli na pohod, težki ranjenci bodo ostali v bolnišnici v oskrbi nemškega medicinskega osebja in se bodo šele po okrevanju vrnili v domovino; 12. o vseh nadaljnjih vprašanih odloča poveljnik 4. jugoslovanske armade, korpusu pa je dodeljen jugoslovanski častnik, ki skrbi za reševanje težav.⁴⁰

⁴⁰ BArch, RH 24-97/5, *Kapitulations – Urkunden Abschrift C*.

*Silhueta Ludwiga Küblerja,
nastala na t. i. Ljubljanskem procesu
(Ljudska pravica, 16. 7. 1947, str. 4).*

Sklep

Kapitulacijski pogoji so bili torej podpisani, o njihovi izvedbi pa zgolj na kratko, saj bi to lahko bila tema samostojnega članka. Jugoslovanski partizani dogovora niso spoštovali, še posebej za Nemce ključne 4. točke. Namesto pohoda proti Celovcu so vojake 97. AK prisilili, da zamenjajo smer pohoda in gredo proti Beogradu. Ta partizanska odločitev je po eni strani razumljiva, saj so si Jugoslovani po štirih letih trpljenja pod nemškim jarmom želeli maščevanja. Prav Kübler je izdal razglas »oko za oko, zob za zob«⁴¹ in med vojno na splošno uporabljal skrajne ukrepe za zatiranje partizanskega upora.⁴² Jugoslovanski partizani so imeli vse razloge za sovraštvo in maščevanje, vendar je tako grobo kršenje kapitulacijskih pogojev kljub temu sporno. Ravno strah pred maščevanjem

je botroval temu, da so se Nemci še osem dni po Hitlerjevem samomoru, sicer v brezupnem položaju, obkoljeni in daleč od meja rajha, tako odločno bojevali.⁴³ Ludwig Kübler, sedaj z močno poškodovano desno polovico obraza, se je 6. maja vdal v usodo in dovolil podpis pogodbe. V delu A, o pogojih kapitulacije, je poveljniku 4. armade napisal: »Zaupam vaši dani vojaški častni besedi.«⁴⁴ Med pohodom proti Beogradu številni nemški vojaki niso mogli razumeti, kako sta lahko bila generala Kübler in von Hösslin »tako naivna in sta domnevala, da ima beseda partizanskega poveljnika enako težo kot beseda poštenjaka (Ehrenmannes)«.⁴⁵ Kršitev pogojev kapitulacije je z današnjega zornega kota močno sporna. Zaradi te odločitve so nekateri nemški vojaki Küblerja sovražili, poleg tega pa so mu očitali, da kljub opozorilom častnikov 97. AK ni pravočasno umaknil proti severu, temveč je slepo čakal na Löhrove ukaze.

Enote so bile v nasprotju s pogoji razpuščene, častniki pa ločeni od moštva. Na pohodu pokore, kot so ga imenovali Nemci, je bilo treba vsak dan narediti od 30 do 50 kilometrov, dokler niso med 11. in 25. julijem prispeli do Vršaca v Srbiji, kjer so jih zaprli v taborišče. Še posebej so trpeli ranjenci, na primer Ludwig Kübler, ki je imel močno poškodovan obraz. Leta 1947 so ga premestili v Ljubljano, na t. i. Ljubljanski proces, kjer je bil »zaradi svojih vojnih zločinov storjenih v Jugoslaviji in svojih drakonskih ukrepov v času operacij na območju Sovjetske zveze«⁴⁶ obsojen na smrt z obešenjem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

BArch – Bundesarchiv – Militärarchiv Freiburg
RH 11-III/321, Die italienischen Grenzbefestigungen von Fiume bis Postumia; Denkschrift vom 30. Dez. 1944 mit Beschreibung der Anlagen vom 5. Mai 1943 und Sperrplänen, Stand 4. Dez. 1940 (Auswertung italienischer Beuteunterlagen) Dez. 1944
RH 24-97/5, Bericht über die Schlaukämpfe des LXXXXVII. (97.) Geb. AK und der 188. Geb. Div. im Räume Fiume und Villa del Nevosa (Ilir. Bistrica). 1945

PVZ – Park vojaške zgodovine Pivka
Vorläufiges Rohrbuch des K5-Rohres Nr.2/3
Vorläufiges Rohrbuch des K5-Rohres Nr.12

⁴¹ Collotti, *Il Litorale Adriatico*, str. 95.

⁴² Na primer pobijanje talcev kot povračilo za bombne napade v Trstu in na Opčinah (Liuzzi, *Violenza*, str. 207).

⁴³ Kaltenegger, *Zona d'operazione*, str. 252.

⁴⁴ BArch, RH 24-97/5, *Kapitulations – Urkunden Abschrift A*.

⁴⁵ Kaltenegger, *Ludwig Kübler*, str. 322.

⁴⁶ Kaltenegger, *Ludwig Kübler*, str. 324.

ČASOPISI

Ljudska pravica, 1947.

LITERATURA

- Collotti, Enzo: *Il Litorale Adriatico nel Nuovo ordine*. Milano: Vangelista editore, 1975.
- Di Giusto, Stefano: *Operazione Adriatisches Küstenland: Udine Gorizia Trieste Pola Fiume e Lubiana*. Udine: LithoStampa Pasian di Prato, 2005.
- Kaltenegger, Roland: *Ludwig Kübler. General der Gebirgstruppe. Der Bauherr der deutschen Gebirgsgruppe und seine Zeit*. Würzburg: Verlaghaus Würzburg GmbH & Co, 2011.
- Kaltenegger, Roland: *Zona d'operazione Litorale Adriatico: la battaglia per Trieste, l'Istria e Fiume*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 1996.
- Klanjšček, Zdravko in Petelin, Stanko: *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske: 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.
- Kocjančič, Klemen: *Red mrtvaške glave pod Alpami: enote in ustanove Waffen-SS na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.
- Kocjančič, Klemen: The last months of the SDK: Srpski dobrovoljački korpus in Slovenian territory during the Second World War. *Vojnoistorijski glasnik: organ Vojnoistorijskog instituta*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 2019, št. 2, str. 166–184.
- Liuzzi, Giorgio: *Violenza e repressione nazista nel Litorale Adriatico: 1943–1945*. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 2014.
- Petelin, Stanko: *Osvoboditev Slovenskega primorja*. Nova Gorica: ČZP Soča, 1965.
- Šinkovec, Črtomir: *Uporni svet pod Snežnikom: (kronika)*. Nova Gorica, Ilirska Bistrica: Občinski odbor zveze združenj borcev NOV, 1966.
- Taube, Gerhard: *Deutsche Eisenbahngeschütze*. Stuttgart: Motorbuch Verlag, 2017.
- Vilhar, Srečko: *Prva in druga prekomorska brigada*. Nova Gorica: Soča, 1967.
- Zadnik, Maks: *Istrski odred*. Nova Gorica: Odbor Istrskega odreda; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.

S U M M A R Y

The final battles in the surroundings of Ilirska Bistrica at the end of the Second World War

At the end of the war, Army Group E (*Südost*) was withdrawing from the Balkan Peninsula and saw the area between Rijeka and Ilirska Bistrica as one of the key crossing points. To ensure its successful retreat towards the Reich's borders, it was vital not to let the Partisans seize control of the area. Therefore, the commander of Army Group E, Alexander Löhr, ordered the 97th Army Corps to prevent the 4th Army of Yugoslav Partisans from gaining ground. At the end of April 1945, the corps, led by the commander of the OZAK, Ludwig Kübler not only successfully fended off the Partisan attacks near the village of Klana, but it also carried out several counterattacks in an attempt to push the partisans towards the sea. However, the Germans had gravely miscalculated. Part of the partisan units advanced via the island of Cres and to the north across the Istrian peninsula, cutting the corps' escape route between Trieste and Rijeka at Materija. In the east, the partisans came behind the Germans via Delnice and Lož and captured Ilirska Bistrica, thus blocking their way to the north. Meanwhile, Army Group E decided to reach the Reich's borders via Styria, thus leaving the 97th Army Corps to be transformed within days from the attacker to the besieged. They recaptured Ilirska Bistrica and tried to break through Knežak towards Austria, but it was too late. On 7th of May, the new Corps commander, Hans von Hösslin, was forced to sign a capitulation and surrender weapons. The captured Germans were originally supposed to march on foot to Klagenfurt; however, violating the terms of capitulation, the Partisans made the 97th Army Corps march to Belgrade instead.

*Grobnica in spomenik padlim borcem 4. jugoslovanske armade, prekomorcem ter domačinom,
delo kiparja Janeza Lenassija in arhitektke Žive Baraga Moškon
(foto: Jošt Gantar, hrani: arhiv LAS-a med Snežnikom in Nanosom).*

Tjaša Jakop

dr., višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: tjasa.jakop@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0002-1299-4431

Opis govora vasi Jelšane

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen krajevni govor Jelšan. Govor dialektologi uvrščamo v notranjsko narečje primorske narečne skupine, ki je po izvoru dolensko narečje, prekrito z mlajšimi primorskimi pojavi. Podrobneje je obravnavano glasoslovje govora, izpostavljene pa so tudi njegove oblikoslovne posebnosti ter besedje, značilno za to obmejno območje.

KLJUČNE BESEDE

Jelšane, slovenska dialektologija, jezikovni stik, primorska narečna skupina, notranjsko narečje, narečno glasoslovje, narečno oblikoslovje in narečna leksika

ABSTRACT

THE LOCAL DIALECT OF THE VILLAGE OF JELŠANE

The article presents the local dialect of Jelšane. Classified as an Inner Carniolan (Notranjska) dialect belonging to the Littoral (Primorska) dialect group, it evolved from the Lower Carniolan (Dolenska) dialect, taking on more recent Littoral features. The contribution provides a detailed presentation of the dialect in terms of its phonology as well as morphological peculiarities and vocabulary, typical of this border area.

KEY WORDS

Slovenian dialectology, language contact, Littoral (Primorska) dialect group, Inner Carniolan (Notranjska) dialect, dialect phonology, dialect morphology, and dialect lexis

Predstavitev krajevnega govora Jelšan

Jelšane so notranjska vas v občini Ilirska Bistrica, ob regionalni cesti Ilirska Bistrica–Rupa, na meji s Hrvaško. Krajevno ime Jelšane, ki je množinsko ime za prebivalce kraja *Jelša ali *Jelše, je izpeljano iz nekdanjega krajevnega imena *Jelša ali *Jelše, to pa iz občnega imena *jelša* »drevo *Alnus glutinosa incana*«; prvotno pomeni torej »prebivalce kraja Jelša ali Jelše«. ¹ Domačini za kraj uporabljajo narečno poimenovanje *Ju'ša:ne*, prebivalci se imenujejo *Ju'si:əuci*, govorijo pa *po ju'si:əusku*.

Krajevni govor Jelšan spada v notranjsko narečje, ki ga uvrščamo v primorsko narečno skupino. ² Notranjsko narečje je po izvoru dolensko narečje, ki je prekrito z mlajšimi primorskimi pojavi, tako da spada danes po slušnem vtisu in novjših razvojih k primorski narečni skupini. ³ Govori se v srednji in zgornji Vipavski dolini (od Ajdovščine, Postojne do Ilirske Bistrice, Divače pa vse do Opčin in Trsta). Govor Jelšan je najjužnejši notranjski govor in meji na čakavsko čiško narečje. Narečno gradivo za Jelšane je avtorica prispevka zbrala v letih 2011–2016. Zbiranje gradiva je potekalo z metodo snemanja preko govornjenih besedil in z metodo terenske ankete

Narečje obranjajo tudi mlajše generacije: Katja Bubnič (roj. 1986), ustvarjalka nakita iz naravnih materialov in poldragih kamnov ter voditeljica ustvarjalnih makrame delavnic in delavnic plesa, na domačem travniku (foto: Katja Bubnič, maj 2023).

po vprašalnici za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA). Glavna informatorja sta bila domačina Miran Udovič (roj. 1942 v Jelšanah) in Katja Bubnič (roj. 1986 v Postojni).

Slovenski lingvistični atlas (SLA) je eno temeljnih del slovenske dialektologije. Danes je v SLA zajetih 417 krajevnih govorov (od tega 337 v Sloveniji, 28 v Italiji, 39 v Avstriji, 2 na Madžarskem in 7 na Hrvaškem); v mreži teh točk oziroma krajevnih govorov imajo Jelšane številko 156 (tj. T156). Sosednje govore je med letoma 1952 in 1958 zapisal in popisal Tine Logar: Podgrad (T153), Trnovo pri Ilirski Bistrici (T155) in Podgraje (T157), leta 1959 pa Jakob Rigler: Hrušica (T152) in Sabonje (T154). V članku bodo predstavljene vse ravnine govora: podrobneje bodo podane glasoslovne in oblikoslovne značilnosti govora, na koncu pa še nekaj leksikalnih posebnosti ter krajše narečno besedilo.

Glasoslovje govora

Govor pozna le jakostno naglaševanje; tonemska nasprotja so odpravljena. Tudi kolikostna nasprotja so zaradi podaljšanja kratkih naglašanih samoglasnikov v zadnjem ali edinem zlogu odpravljena in nadomeščena s kakovostnimi: naglašeni samoglasniki so lahko samo dolgi; kratki so le nenaglašeni.

Samoglasniki

Samoglasniški sistem dolgih naglašanih samoglasnikov je enoglasniško-dvoglasniški; sestavlja ga 5 dvoglasnikov (*i:ə, e:ɨ, j̥e:/i̯ä:, uo:/u̯a:, u:ə*) in 6 enoglasnikov (*i, e, ə, a, o* in *u*).

Prikaz izvora dolgih naglašanih samoglasnikov: ⁴

- i:** ← stalno dolgi *i in kratko akutirani **i̇*- v nezadnjem besednem zlogu (*k'ri:š, 'li:ce, 'si:n, s'tri:c, s'tri:na, 'xi:ša, ku'ri:tu, ug'ni:šće, stra'ni:šće, 'ši:lu, 'ži:la, ž'li:ca, 'si:va*)
 ← včasih *i po mlajšem umiku naglasa (*'i:ma, je 'ži:viu*)
 ← v prevzetih besedah (*bu'ti:ga* 'trgovina', *fa'mi:lija, ku'si:n* 'blazina', *ošta'ri:ja* 'gostilna')
- i:ə** ← stalno dolgi **ė* in kratko akutirani **ė̇*- v nezadnjem besednem zlogu (*'li:ət 'led, 'pi:əć, sər'ci:ə, u'si:əsu* 'uho', *'ži:ənska*)
 ← stalno dolgi nosni *ē in kratko akutirani **ē̇*- v nezadnjem besednem zlogu (*i'mi:ə, 'pi:ət 'pet, 'ri:əp, sər'si:ən, 'ši:əst* 'šest'; *g'ri:əm, t'ri:əsem, 'vi:əžem; 'di:ətela, s'ri:əća, nes'ri:əća, smo se s'ri:əćali*)
 ← v prevzetih besedah (*fər'mi:ənta* 'koruza')
- j̥e:/i̯ä:** ← umično naglašeni in novoakutirani **ė̇*- (*'čj̥ä:lu, 'rj̥ä:bra* (I mn.); *'šje:stra, 'tj̥e:ta, 'žj̥ä:na; je 'nj̥e:sla, 'tj̥e:be*)

¹ Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, str. 176.

² Logar in Rigler, *Karta slovenskih narečij*.

³ Logar, *Slovenska narečja*, str. 124–125.

⁴ Po Jakop, *Govor vasi Jelšane*, str. 140–142, z dodanim gradivom iz 2016.

- ← stalno dolgi nosni * $\bar{e}$ ('*piä:ta, ub de'vja:tix; 'mie:xku, 'tje:ski; 'zje:t* 'žeti')
- ← nosni * $\bar{e}$ - v zadnjem/edinem besednem zlogu ('*ziä:t*)
- ← včasih iz *a ('*dje:leč*)
- ← v prevzetih besedah ('*lu'tje:rna*)
- e:ĩ** ← stalno dolgi jat * $\bar{e}$ in kratko akutirani jat * $\bar{e}$ - v nezadnjem besednem zlogu ('*b're:ĩskva, č're:ĩvu, k'le:ĩšće; d've:ĩ, 'le:ĩp, s'le:ĩp; 'le:ĩpu; 'ne:ĩma* (3. os. ed.); '*ce:ĩsta, 'de:ĩkla, ku'le:ĩnu, 'le:ĩta* (R ed. s. sp.), '*p'le:ĩve, s't're:ĩxa, 'te:ĩme, t're:ĩbux; ž'le:ĩzna; na s're:ĩdi; 'de:ĩlale*)
- e:** ← včasih *i v zadnjem/edinem besednem zlogu ('*ne:ć* 'nič', '*re:t* 'rit')
- ← včasih nosni * $\bar{e}$ po poznem umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('*je:zik*)
- ← **e**, ki je prišel pod naglas po mlajšem umiku naglasa ('*se:nce*)
- ← v prevzetih besedah ('*fe:bra* 'vročina', '*ke:tina* 'veriga', '*kant're:ga* 'stol')
- a:** ← stalno dolgi * $\bar{a}$ in kratko akutirani * $\bar{a}$ - v nezadnjem besednem zlogu ('*b'ra:da, gospo'da:r, 'ja:buka* (I mn., I dv.), '*la:s, v'ra:t, v'ra:ta; b'ra:ta* (R ed.), '*k'ra:va, 'ma:ma; s'ta:ra, zd'ra:va*)
- ← * $\bar{a}$ - v zadnjem/edinem besednem zlogu ('*b'ra:t*)
- ← stalno dolgi * $\bar{a}$ in kratko akutirani * $\bar{a}$ - v nezadnjem besednem zlogu ('*da:n, 'la:n, 'ma:x, 'va:s; bu'la:n; 'ma:ša, 'ta:šča*)
- ← včasih ***a** po umiku naglasa ('*za:čnen* 'začnem', '*za'mai:šen, 'za:vas* 'za vas')
- ← v prevzetih besedah ('*ca'va:te* 'copati', '*ča:ča* 'oče', '*fra:jar* 'njen fant' in '*fra:jarica* 'njegovu dekle', '*štra'ma:c* ali '*štar'tarc* 'blazina, na kateri se leži', '*va:jkušnica* 'prevleka za blazino', '*zer'ma:n* 'bratranec' in '*zer'ma:na* 'sestrična', '*ž'la:xta; š'ku:ru* 'temno'; '*je pa'sa:lo* 'je šlo mimo, skozi, čez')
- o:** ← ***o** iz knjižnega jezika ali v prevzetih besedah ('*o:špice, 'o:čim, ner'vo:zæn; 'fa'co:u* 'ruta', '*ka'po:t* 'plašč', '*no:no, 'no:na; b'jo:ndast, 'čo:rau* (slabšalno 'slep'), '*ro:šast* 'rdec')
- ← včasih **a** v položaju pred **-u** ('*zd'ro:u*)
- uo:/ua:** ← umično naglašeni in novoakutirani * $\bar{u}$ - ('*č'lua:vik, 'gua:ra, 'k'uo:sa, 'k'ua:za, 'n'uo:ga, 'n'ua:xæt* 'noht', '*ua:ræx, 'ua:sa, 'uo:da/ua:da*)
- ← **o** po mlajšem umiku naglasa ('*ua:ku* 'oko', '*ua:træk* 'otrok'; '*k'uo:sit, 'uo:vit, 'uo:pren* 'odprem')
- ← * $\bar{u}$ ('*s'nuo:p, 'uo:na, 'duo:li, 'puo:li* (nov.) ali '*puo:tle* (star.))
- ← stalno dolgi nosni * $\bar{u}$ ('*ruo:ka, 'mu:æka*)
- ← v prevzetih besedah ('*bu'tuo:n* 'gumb')
- u:ə** ← stalno dolgi nosni * $\bar{u}$ in * $\bar{u}$ - ('*k'ru:æx* 'krog', '*mu:əš, 'pu:ət, 'ru:æka* (nov.), '*t'ru:əbæc* (slabšalno 'usta'), '*zu:əp; gu:əba, 'tu:əča, 'nu:ətri*)
- ← umično naglašeni in novoakutirani * $\bar{u}$ - ('*ku:əža* 'koža, usnje', '*nu:əga* (nov.), '*nu:əsi*)
- ← v prevzetih besedah ('*kan'tu:æn* 'vogal')
- u:** ← stalno dolgi * $\bar{u}$ in kratko akutirani * $\bar{u}$ - v nezadnjem besednem zlogu ('*k'lu:č, 'ku:ga, me'xu:r, p'lu:ča, 'u:sta, 'u:stnica; g'lu:x, 'su:x, ta d'ru:gi; ju:tru, k'lu:ka, k'ru:xa* (R ed.); '*ču:dæn*)
- ← * $\bar{u}$ v zadnjem/edinem besednem zlogu ('*ju:x* 'jug', '*k'ru:x, u'nu:k*)
- ← stalno dolgi * $\bar{u}$ ('*g'nu:j* 'gnoj', '*ku'ku:ša* 'kokoš', '*ku:st* 'kost', '*lu:pa* 'lopa', '*mu:rje, 'mu:st, ne'bu:, 'nu:ć, 'nu:s, 'nu:žič* 'nož', '*se'nu:, 'su:la* 'šola', '*s'tu: 'sto, 'vu:s; 'mu:j, le'pu:, 'nu:tær, s'ku:zi, p'ru:ti, 'tu:je b'lu:*)
- ← **al** ← zlogotvorna * $\bar{l}$ in * $\bar{l}$ - ('*pu:s* 'polž', '*su:za, '(v)u:k; 'du:go -a, 'pu:na*)
- ← včasih ***u** po mlajšem umiku naglasa (lahko tudi po naglasni analogiji) ('*su:šit, je 'u:ču, so 'ku:pili*)
- ← v prevzetih besedah ('*mu:læc* 'fant' in '*mu:la* 'dekle', '*pu:næ* 'pest', '*šu:štar* 'čevljar')
- ə:** ← * $\bar{ə}$ v zadnjem/edinem besednem zlogu ('*də:s, pə:s*)
- ← **ə** po mlajšem umiku naglasa s končnega zloga ('*kə:de* 'kdaj', '*læ:xku* 'lahko', '*pə:rdit* 'prdeti', '*s'mæ:rdit* 'smrdeti')
- ← včasih naglašeni **a** ali **ə** v nezadnjem zlogu ('*kə:meñe, 'kə:mær* 'kamor', '*kə:sno* 'pozno, kasneje', '*s'tə:za*)
- ← včasih kratki naglašeni **a** v zadnjem/edinem besednem zlogu ('*bə:t* 'kladivo')
- ← različni reducirani samoglasniki, ki so prišli pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('*pə:ršu* 'prišel', '*od d'ræ:gdı* 'tujec (od drugod)')
- + ə:r** ← zlogotvorna * $\bar{r}$ in * $\bar{r}$ - ('*bə:rke, 'gə:rlu, o'bə:rvi, 'pə:rsi, 'pə:rst, s'mæ:rt; čə:rni* (I mn.), '*gə:rbast; je u'mæ:ru, se je 'və:rniu*)

Samoglasniški sistem kratkih nenaglašanih samoglasnikov sestavlja 6 samoglasnikov: *i, ə, e, a, o* in *u*. Nenaglašeni *o* prehaja v *u* v položaju pred naglasom ('*ku'ku:ša* 'kokoš', '*ku'le:ĩnu, ku'pi:tu, pu'tu:ki* (I ed.), '*gnu'ja:* (R ed.); '*bu'la:n; u'ku:li*), najpogosteje pa v izglasju ('*č'ä:lu, č're:ĩvu, 'gə:rlu, 'ma:slu, 'rjā:bru, u'š:ĩ:əsu, 'zi:tu, 'be:ĩlu, 'gə:rdu, 'ja:ku* 'zelo', '*ma:lu, 'kə:snu* 'pozno', '*pre'dæ:rtu, u'tæ:rjenu, se je 'je:ĩlu, m'la:tilu, su'š:ĩ:lu, pre'na:šalu, 'və:rglu, je sfa'le:ĩlu*). V govoru ni mogoče opaziti moderne vokalne redukcije ali pa je zelo šibka (na primer '*ba:čvica* 'majhen sod', '*b'ri:t'vica, 'u:stnica, bi'li, 'ku:pili, je po'za:bila, zas'lu:žili* itd.).

Soglasniki

Pri soglasnikih naletimo na naslednje posebnosti:⁵ Govor pozna mehke soglasnike **ñ, l** in **ć**: '*cu:næ*,

⁵ Po Jakop, *Govor vasi Jelšane*, str. 142–143, z dodanim gradivom iz 2016.

lo'ba:na, 'ka:meña (R ed.), 'ni:va, s'ka:dña (R ed.), s'vi:ña, u'nu:kiña, se 'za:ne; 'di:atela, 'ka:šal, p'lu:ca, pər'ja:tli (I mn.), s'ku:la 'luknja, jama, 'ta:lar 'kročnik', 'za:kla (T mn.); g'lu:x; se pərpe'la; x'ci; 'mər:lić, 'nu:ć 'noć, 'pi:ac, s'ri:aca, 'su:xići 'jabolčni krlji'.

Prehoda *g > γ* – kot je značilno za nekatere pri-morske govore – govor ne pozna (na primer *'gua:ra, 'du:go*), le v izglasju gre končni *-g > -x* (*'ju:x 'jug, k'ru:ax 'krog, p'lu:x* oziroma *p'lə:x* (star.) 'plug', *'ru:ax 'rog; 'du:x 'dolg*); tudi končni *-m > -n* (*'ne:iman, pel'ja:n se, se'di:n, 'vi:di:n, ne z'na:n 'ne vem; 'vuo:lan pa k'ra:van, ži'va:lin* (D mn.); na *'su:xin, na 'va:rnin, 'ta:n*); soglasniška skupina *st > št* (na *štr'uo:ki* 'na ko-ruznem storžu', *oštr'i:na*); soglasniška skupina *sk > šk* (*šk'ri:ña*); soglasniška skupina *šč* je ohranjena (*stra'ni:šće, topo'ri:šće*).

Prvotni soglasniški skupini *tl* in *dl* sta se v opis-nem deležniku asimilirali v *l* (na primer *je 'pa:la, p'rije:la, (s)p'lje:la* '(s)pletla', *se je 'je:ilu*). Pred vzglas-nim *o-* se v govoru pojavi protetični *v-* (na primer *'vo:uca* 'ovca', *'vo:gña* 'ogenj, R ed.'). Prvotni *j* je ohran-jen pred vzglasnim *i-* (*'je:gla* 'igla', *jeg'li:ca* 'iglica'). Govor pozna prilikovanje soglasnikov po zvenečnosti (na primer *pot'ku:va, 'si:azdeset*), ne pozna pa preglasa za palatalnimi soglasniki (na primer *Oš'ta:rjovi*).

Naglas

Naglas ni vezan na določeno mesto v besedi. Naglašeni samoglasniki so samo dolgi, nenaglašeni samoglasniki samo kratki. Govor ne pozna tonem-skega naglaševanja; naglas je jakosten, kolikostna na-sprotja so odpravljena.

Med mlajše narečne premike sodijo samogla-sniki, ki so prišli pod naglas po umiku naglasa s končnega zloga (*'ua:trək* 'otrok', *'ua:ku* 'oko', *'d're:ivu* 'črevo', *'kuo:lu, 'puo:krou* 'pokrovka'; *p'le:ten, 've:sok* 'visok', *za'ma:šen; 'uo:pren* 'odprem', *'za:inen, 'i:ma, j'ə:skat* 'iskat(i)', *'kuo:sit, 'luo:vit, 'pə:rnest* 'prinesti', (*ras*)*'kuo:pat, 'sə:gret* 'segreti', *'su:šit, 'za:spat, 'mə:ncat* 'mencati', *'mə:ncay, je 'də:ržay, je 'je:mu* 'imel', *'pə:stiy* 'pustil', *'ra:unay, 'ži:viy* 'živel', *san se 'u:ču, smo 'ku:pili,*

je po'za:bila, so 'pə:ršili; 'sə:mo 'samo'); tudi predlog po-tegne naglas na predhodni zlog (*'pə:rnas, 'za:vas* itd.).

Oblikoslovje govora

Samostalniki srednjega spola ohranjajo prvotni spol v ednini (*'čä:lu* 'čelo', *'gə:rlu, 'ju:tru, ku'le:inu, 'me:istu, m'le:iku, ne'bu, 'riä:bru, 'šje:dlu, sto'pa:lu, u'š:i:asu* 'uho'; *'li:ce, 'mu:rje* 'morje', *'pu:le* 'polje', *'se:nce, 'te:ime* 'teme'), prav tako v množini (*'li:ca, 'ua:kna, 'riä:bra, sto'pa:la, u'š:i:asa*), v dvojini pa so maskulinizirani (na primer *d'va: 'ua:kna*).

Dvojino uporabljajo samo za samostalnike in pridev-nike moškega spola; za samostalnike in pridevni-ke ženskega spola ter za vse glagolske oblike name-sto dvojine uporabljajo množino: *d'va: 'du:bra 'si:na, d'va: oš'ruo:ka* toda *d've:i 'du:bre 'tiä:te, d've:i ko'zi:ce; 'mi:dva ži'vi:mo, 'vi:dva ži'vi:ste, smo se poro'ci:li* 'sva se poročila'.

Samostalniki ženskega spola na *-ev* so iz *u-*jevske sklanjatve prešli v *a-*jevsko (oziroma iz 2. ženske sklan-jatve v 1. žensko sklanjatev), kar kaže na težnjo po posploševanju *a-*jevskih končnic, na primer *b're:iskva* 'breskev', *b'ri:tva, 'ci:arkva, pot'ku:va* 'podkev'.

Posebnosti pri sklonih: D ed. m. in s. sp. na *-i* (*b'ra:ti, 'ua:kni*); M ed. m. in s. sp. na *-i* (*pər b'ra:ti, na 'njä:bi* 'na nebu', *po 'nu:si, na 'su:nci, na 'və:rxi, u 'və:rtci* 'v vrtcu', *u z'ra:ki*); O ed. *o-*jevske sklanjatve (*-om, -em*) > *-ən* (*səz b'ra:tən, səs st'ri:cən, səs 'gə:rlən, səs v'ra:tən* 'z vratom', *pot ku'le:inən*); R mn. *-ov > -u* (*'ne:ima 'pə:rstu* 'nima prstov'); D mn. *o-*jevske sklan-jatve (*-om, -em*) > *-ən* (*b'ra:tən, 'si:nən*); O mn. *o-*jevske sklanjatve (*-i*) > *-mi* (*səz oš'ru:cmi* 'z otroki', *səs u'š:i:əsmi*).

V mn. sam. m. sp. se je namesto nenaglašene končnice *-je* posplošila končnica *-i* (na primer *b'ra:ti, s'va:ti*), naglašena končnica pa je ohranjena (na pri-mer *lud'jə: 'ljudje, las'jə:, zub'jə:*); ne poznajo podalj-ševanja osnove *z -ov-*, značilnega za osrednja narečja (tj. za govore gorenjske, rovtarske in dolenske nareč-ne skupine), na primer *'si:ni, pər 'si:nix, səs 'si:nmi* 's sinovi'.

Sklanjanje samostalnikov moškega spola:

	I	R	D	T	M	O
ed.	'si:n	'si:na	'si:ni	'si:nə ⁶	pər 'si:ni	səs 'si:nən
dv.	'si:na	'si:nu	'si:nən	'si:na	pər 'si:nix	səs 'si:nmi
mn.	'si:ni	'si:nu	'si:nən	'si:ne	pər 'si:nix	səs 'si:nmi

Sklanjanje samostalnikov ženskega spola:

	I	R	D	T	M	O
ed.	k'ra:va	k'ra:ve	k'ra:vi	k'ra:vo	pər k'ra:vi	səs k'ra:vo
dv.=mn.	k'ra:ve	k'ra:u	k'ra:van	k'ra:ve	pər k'ra:vax	səs k'ra:vami

⁶ Samostalniki moškega spola ločijo v T ed. podspol živosti: na primer *'vi:dim si:na* 'vi:dim k'lu:ć.

V pridevniški sklanjatvi imamo v roditeljski ednine moškega spola pri priponi *-ēga* refleks *-iga* (na primer *do'le:īn'skiga, ka'ti:ariga, 'ši:ast'i'si:zdesetiga*).

V sedanjski spregatvi se je (kot pri večini govorov primorske narečne skupine) atematska glagolska spregatev posplošila tudi pri tematskih glagolih; namesto *-ta, -te* imamo *-sta, -ste*: *'de:ilaste, g'li:adaste, g'ri:aste, 'da:ste, 'vi:diste, ži'vi:ste*. Pri glagolih, pri katerih se nedoločnik v knjižnem jeziku končuje na *-sti*, so nekatere nedoločniške oblike nastale analogično po sedanjski obliki (na primer *'na:jdit*). Uporabljajo tudi predpreteklik, na primer *so b'li: za'č'e:li*. Glagoli na *-uje* imajo končaj *-eva* (*se pribli'že:va* 'približuje se', *so raziš'ke:vali, so se zadər'že:vali, se zmiš'le:va* 'si zmišljuje').

Besedje govora⁷

Od besedja prevladujejo neprevzete besede, nastale v kontinuiranem jezikovnem razvoju, na primer:

brada = *b'rā:da* (< psl. *borda 'brada'),
las = *'la:s* (< psl. **vol'sb* 'las'),
vrat = *v'rā:t* (< psl. *vortb 'vrata'),
vrata = *v'ra:ta* (< *vorta, kolektiv od psl. *vorto 'vrata', kar kaže na prvotno dvodelnost vrat);
čelo = *'čä:lu* (< psl. *čelo 'čelo'),
rebro = *'rjä:bru* (< psl. *rebro 'rebro'),
sestra = *'sja:stra* (< psl. *sestra 'sestra'),
črevo = *'čre:vu* (< psl. *červo 'črevo'),
lemež = *'le:meš* (< psl. *lemežb 'lemež'),
nevesta = *ne've:ista* (< psl. *nevēsta 'nevesta');
ognjišče = *ug'ni:šče* (< *ognišče ← psl. *ogñb 'ogenj'),
rit = *'re:t* (< psl. *ritb 'rit; zadnjica');
roka = *'ru:ka* oziroma *'ru:kā* (nov.) (< psl. *roka 'roka'),
poppek = *'pū:pək* (< *poppek ← psl. *poppek 'poppek');
ujna = *'u:jna* 'ujna; od ujca žena oziroma žena materinega brata' (< *ujbna ← *ujbnb 'ujčev' ← psl. *ujb 'ujec, materin brat'),
usta = *'u:sta* (< psl. *usta 'usta'),
mehur = *me'xu:r* (< *mexuřb ← psl. *mexb 'meh'),
pljuča = *p'lu:ča* (< psl. *pljuča 'pljuča');
žrd = *'žā:rt* (< psl. *žrdb 'drog v plotu'),⁸
smrt = *s'mā:rt* (< psl. *smrtb 'smrt').

Prevzete besede

Zaradi dolgotrajnih jezikovnih in kulturnih slovensko-romanskih in hrvaško-romanskih, torej slovensko-italijanskih in hrvaško-italijanskih stikov med prevzetimi besedami prevladujejo romanizmi, ki

pa jih je v primerjavi z ostalimi primorskimi narečji precej manj, na primer:

faš = *'fa:š* 'butara' (← it. *fascio*, ben. it. *fasso*, furl. *fas* 'snop, sveženj'),
febra = *'fa:bra* 'vročina, mrzlica' (← it. *febbre* 'vročina, vročica, mrzlica'),
frmenta = *fər'mi:ənta* 'koruza' (← furl. *forment* 'koruza'),⁹
karjeta = *ka're:ta, ka're:tica* 'ročni voziček z dvema kolesoma' (← ben. it. *carèta* 'ciza'),
karjola = *kar'jo:la* 'samokolnica' (← ben. it. *cariola*, it. *carriola* 'samokolnica'),
korona = *ku'ru:əna* 'travnik' (← istr. it. *corona* 'brežina na terasi med vrstami trt'),¹⁰
kušin = *ku'si:n* 'blazina' (← istr. ben. *cussin* 'blazina, podzglavnik'),
mula = *'mu:la* 'dekle' (← it. *mula* '(nezakonski) otrok'),
mulec = *'mu:ləc* 'fant' (← it. *mulo* '(nezakonski) otrok'),
porton = *par'tu:n* 'vhodna vrata' (← ben. it. *porton*, it. *portone* 'hišna vrata'),
punja = *'pu:nā* 'pest' (← (ben.) it. *pugno* 'pest'),
škalin = *ška'li:ne* 'stopnice' (← (ben.) it. *scala* 'stopnica'),¹¹
šterna = *s'tje:rna* 'vodnjak' (← rom. *čisterna < lat. *ci-sterna* 'podzemni prostor, v katerega se steka kapnica'),
zerman = *zer'ma:n* 'bratranec' (← ben. it. *zerman* 'bratranec'),
zermana = *zer'ma:na* 'sestrična' (← ben. it. *zermana* 'sestrična').

Romanizmi so še: *bu'ti:ga* 'trgovina', *bu'tuo:n* 'gumb', *ca'va:te* 'copati', *fa'čo:u* 'ruta', *kan'tu:ən* 'vogal', *kan'tre:ga* 'stol', *mi'ze:rija* 'katastrofa', *ošta'ri:ja* 'gostilna', *s'tu:ro* 'nepremišljen, zaletav človek', *s'ku:re* 'polkne', *šku'ra:va* 'tema, ko se približuje nevihta', *s'ku:ru* 'temno'; *je pa'sa:lo* 'je šlo mimo, skozi, čez', *vse je na rika'ma:no* 'okrašeno, nakvačano'.

Germanizmi so redkejši:

aks = *'a:ks* ← nem. *Achse* 'os, prema',
cegel = *'če:gu* 'opeka' ← nem. *Ziegel* 'opeka',
ranta = *'ra:nta* 'deska, letva' ← bav. nem. *Rante* 'palič', nem. *Rante* 'letva',
šporget = *s'pa:rget* 'štedilnik' ← nem. *Sparherd* 'štedilnik',
štanga = *s'ta:nga* 'oje' ← nem. *Stange* 'drog',
žlajf, žlajfati = *ž'la:jf* 'zavora', *ž'la:jfat* 'zavirati', ← *slifēn* 'brusiti' (po srvnem. diftongizaciji *i > ei > ai*).¹²

Germanizmi so še: *d'ra:t* 'žica', *'fa:rba* 'barva', *'nu:cat* 'potrebovati' in *'ri:xtat* 'urejati'.

⁷ V gradivu so navedene fonetično poknjžene oblike narečnih leksemov, ki jim sledijo: 1) njihov praslovanski predhodnik ali 2) tujejezični vir. Simbol * pomeni rekonstrukcijo, < 'se je razvilo iz', > 'se je razvilo v', ← 'tvorjeno iz' in 'xxx' pomen (po SLA 2.2: 52–58). Viri: ESSJ, SES, SLA 1.2 2011, SLA 2.2 2016.

⁸ Furlan, *O nastanku*, str. 51–52.

⁹ Pirona et al., *Il Nuovo Pirona*, str. 336.

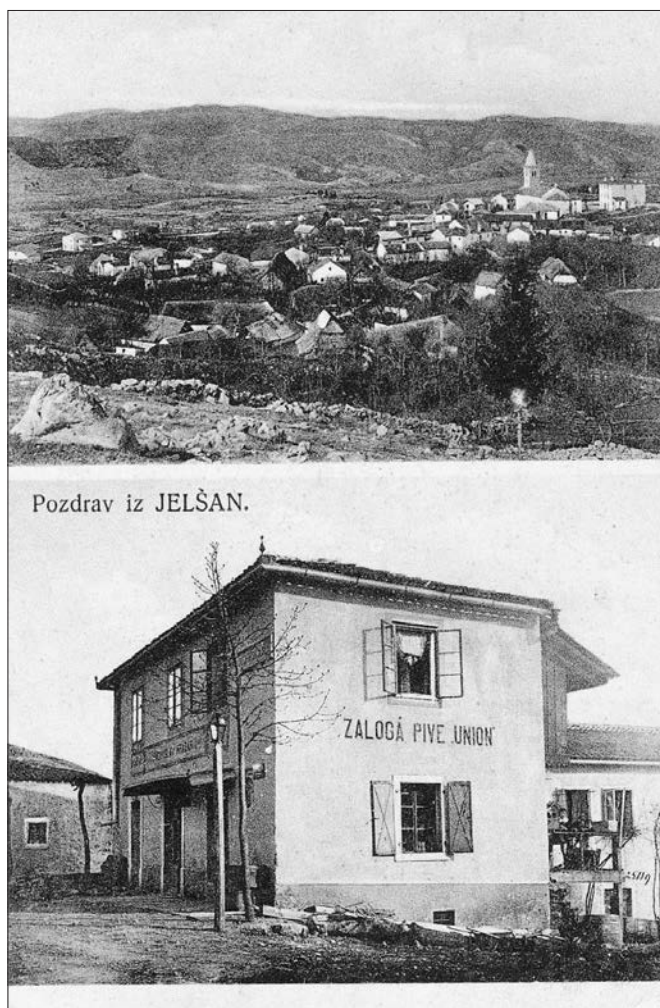
¹⁰ Manzini in Rocchi, *Dizionario storico*, str. 55.

¹¹ Boerio, *Dizionario*, str. 614; Doria, *Grande dizionario*, str. 573.

¹² Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika IV*, str. 461.

Miniatura stola (kant're:ga 'stol') z napisom Jušane na dnu, ki ga je izdelal informator Miran Udovič in ga podaril avtorici prispevka (foto: Tjaša Jakop, avgust 2023).

Razglednica iz Jelšan z gostilno pri Jurčevih; poslana 16. 1. 1917 v Vrbosko na Hvaru. Razglednico brani Marjan Baša iz Dolnjega Zemona (vir: Facebook stran Jelšane – ko so bile nekoč).

V Trnovem pri Ilirski Bistrici imajo za koruzo na primer iz 1952 podatek oziroma besedo *sirk* (*sîrk*), iz 1984 pa *frmenta* (*fə'r'miənta*); za bratranca imamo iz 1952 slovansko poimenovanje (*bratrānc*), toda *kužina* (*kužina*) za sestrično, za leto 1984 pa *strnič* in *strnička* (*s'ta:rnəč* in *stə'ni:čka*). Za jelšansko *štanga* imamo iz 1952 podatek *oje* (*wojē*), iz 1984 pa *štanya*. Za štedilnik imamo *šporget* (*š'po:rjərt*) in *žlajf* (*ž'la:jf*) za zavoro. Za jelšanski romanizem *korona* (za travnik) imajo v Trnovem leksem *travnik* (*t'ra:unək*).

Včasih ni jasno, ali gre za prevzem preko germanske ali preko romanske besede, na primer **štuk** = *s'tu:k* 'strop' ← nem. *Stuck* 'zmes drobnega peska, apnenega mleka, mavca za izdelavo štukatur' / it. *stucco* 'zmes drobnega peska, apnenega mleka in mavca'. V Trnovem pri Ilirski Bistrici je v rabi romanizem *šonfit* (*šonfit*) ← furl. *sofit*, it. *soffitto* 'strop'.

Vidni so tudi vplivi sosednjih čakavskih govorov; na primer

bačvica (*ba:čvica*) 'majhen sod', **čača/tata** (*ča:čal/ta:ta*) 'oče', **čizme** (*či:zme*) 'čevlji', **roba** (*ro:ba*) 'perilo', **šuma** (*šu:ma*) 'gozd', **krov** (*k'ro:u*) 'streha' (← hrv. *krov* 'streha', toda tudi *st'rejxa*); **čorav** (*čo:rauj*) 'slabš. slep', prid. **puna** (*pu:na*) 'polna', **ja** (*ja:*) 'jaz', **ča** (*ča:*) 'tja, stran', **jako** (*ja:ku*) 'zelo', **več** (*več*) 'že, i'in'; *'xomo se pu:zat* 'pojdimmo se sankat', *'ka: ja: z'na:n* 'kaj jaz vem', *ne z'na:jo* 'ne vedo'. V Trnovem pri Ilirski Bistrici imamo na primer **čizme** (*čizme*), toda **oče** (*ua:če*) in **streha** (*st'rejxa*).

V vasi najdemo tudi zanimiva hišna imena, na primer **Oštirjevi** (*Os'ta:rjovi* ← *ošta'rija* 'gostilna' ← it. *osteria*) ali **Dopo lavore** (*Do:po la'vo:re* 'po delu' ← it. *dopo lavoro*). Pri napovedovanju časa uporabljajo drugačen način od osrednjeslovenskega: namesto *ob pol desetih* rečejo na primer *ub de'vja:tix in 'po:u* (← it. *alle nove e mezzzo*).

Besedilo

Prvi zapis je iz knjige Sabine Pugelj *Vile bile: dolina Reke od Ilirske Bistrice do Zabič in Hrušice*,¹³ drugi zapis pa je po posnetkih za knjigo v fonetično transkripcijo prepisala Tjaša Jakop;¹⁴ informator je bil Miran Udovič (roj. 1942).

Cesta Dolenje – Jelšane

V samih Jušanih je bla pa – mostá dolensjkiga nej bælu. Tan pər Piéki se je šlu, je še – so vidni sledovi cejste, ki je šla počasi duôli proti Jarku, tən na približnu istəmi mejsti, kəmər je must, in se je potem vzdigənlju proti Bernardet guôri, naravnost guôri, stara vas, ki grə guôri. Zgliéda, da je bil ta must narjen takrat, tisoč uósamstu šestišesdesetiga. Prašanje, no – ne bom riéku sigurnu. Ku so to rekonstrukcijo nərđili veliko ceste, je bla velika rekonstrukcija, so ovinke

sekli in so škarpe šiérili i kaj jas znan. In takulé. In v vasi je šla puóť odzguôrej h ciérkvi, nej šla skuzi vas naravnost. V prvotni stanji. Puóťlje, ne znam kartiériga leta, so pa nardili v sami vasi naravnost proti pokopališču. Od severa proti jugu, no. Sedanja pa je več triéta variana. Ta, ki grə zdej duôla. Tu je triéta variana, ki grə. In vas se je zmiéram duôli pomikala, vsaka tista, ki je pəršla nova, je šla duôli. Taku.

Miran Udovič, *Jelšane* 2006.

Jušane – Jelšane; Piék – domače ime in gostilna v Dolenjah; Jarək – meja med Dolenjami in Jelšanami

U'sa:mix Ju'ša:nax je b'la: pa – mos'ta: do'le:jnškiga 'ne:j bælu. 'ta:n pər 'Pi:əki se je š'lu:, je še – so 'vi:dni sle'do:vi 'ce:jste, ki je š'la: po'ča:si 'djo:li proti 'Ja:rku, 'tə:n na prib'li:žnu 'i:stəmi 'me:jsti, 'kə:mər je 'mu:st, in se je po'te:m uz'di:gənlju proti Bernardet 'guo:ri, 'pu:ət, na'ra:unost 'guo:ri, s'ta:ra 'pu:ət u 'va:s, ki g'ri:ə 'guo:ri. zg'li:əda, da je 'bi:u 'ta: 'mu:st nar'je:n 'tə:krat, 'ti:soč 'u:əsamstu 'ši:əsti'ši:əzdesetiga. pra'sa:ne, 'no: – ne 'bo:m 'ri:əku si'gu:rnu. ku so 'tu: rekon'stru:kcija 'tu:, so o'vi:njke 'se:kli in so š'karpe 'ši:ərl i 'kaj: 'ja:s z'na:n. in ta'ku:le. in u 'va:si je š'la: 'pu:ət 'guo:re x 'ci:ərkvi, 'ne:j š'la: s'ku:zi 'va:s na'ra:unost. u pər'vo:tni s'ta:nji. 'puo:t'le, ne z'na:n ka'ti:əriga 'le:jta, so pa nar'di:li u 'sa:mi 'va:si na'ra:unost proti pokopa'li:šču. od 'se:vera proti 'ju:gu, 'no: se'da:na pa je več t'ri:əta var'ja:nta. 'ta:, ki g'ri:ə z'dej 'djo:la. 'tu: je t'ri:əta var'ja:nta, ki g'ri:ə. in 'va:s se je z'mi:əram 'djo:li po'mi:kala, u'sa:ka 'ti:sta, ki je pəršla 'no:va, je š'la: 'djo:li. ta:ku.

Zaključek

Jelšanski govor je – kot ostali notranjski govori – nekoč spadal v dolensko narečno skupino (tudi tu se je razvil diftong *e:i*, na primer *č're:jvu*, *ku'le:inu*, *ne've:ista*, *s'le:ip*, *t're:ibux*), a je zaradi okupacije Italije ter posledično močnega stika in vpliva primorskega narečja prevzelo primorsko narečne značilnosti in tako danes spada v primorsko narečno skupino, čeprav ima to narečje v primerjavi z ostalimi v primorski narečni skupini najmanj primorskih značilnosti in najmanj romanizmov.¹⁵

Krajšave in kratice

D = dajalnik, ed = ednina, I = imenovalnik, M = mestnik, m. sp. = moški spol, mn. = množina, nov. = novejšje, O = orodnik, prid. = pridevnik, R = rodilnik, s. sp. = srednji spol, SLA = Slovenski lingvistični

¹³ Pugelj, *Vile bile*, str. 302.

¹⁴ Zahvaljujem se Sabini Pugelj za posredovanje posnetka.

¹⁵ Prispevek je nastal v okviru projekta i-SLA – Interaktivni atlas slovenskih narečij (L6-2628, 1. 9. 2020–31. 8. 2023, ARRS in SAZU, <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/i-sla-interaktivni-atlas-slovenskih-narecij>) in programa Dediščina na obrobjih: novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega (P5-0408).

atlas, star. = starejše, T = tožilnik, ž. sp. = ženski spol; bav. nem. – bavarsko nemško, ben. – beneško, nem. – nemško, furl. – furlansko, hrv. – hrvaško, istr. – istrsko, it. – italijansko, srvnem. – srednjevisokonemško, psl. – praslovansko.

VIRI IN LITERATURA

Boerio, Giuseppe: *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Giunti editore, 1856.

Doria, Mario in Noliani, Claudio: *Grande dizionario del dialetto triestino*. Trieste: Il Meridiano, 1987.

ESSJ = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I: A–J, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1977 (1976); II: K–O, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1982; III: P–S, dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan, Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Mladinska knjiga (zal.), 1995; IV: Š–Ž, avtorji gesel France Bezlaj, Marko Snoj in Metka Furlan, uredila Marko Snoj in Metka Furlan, Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Založba ZRC (zal.), 2005; V: *kazala*, izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič, Ljubljana: SAZU – Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija (izd.) – Založba ZRC (zal.), 2007.

Furlan, Metka: O nastanku slovenskih parov tipa *žrd*: *žrk*. V: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (ur. Marko Jesenšek). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2011, str. 46–56 (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 80).

Jakop, Tjaša: Govor vasi Jelšane (SLA T156) na skrajnem jugu notranjskega narečja. *Jezikoslovni zapiski* 19, št. 2, 2013, str. 139–147.

Logar, Tine: *Trnovo pri Ilirski Bistrici (T155): Gradivo po vprašalnicah za SLA* (rokopis), 1952.

Logar, Tine: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1993.

Logar, Tine in Rigler, Jakob: *Karta slovenskih narečij*; priredila Tine Logar in Jakob Rigler na osnovi Ramovševe dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU; svetovalec za narodno mejo V. Klemenčič; izdelal Geodetski zavod SRS, kartografski oddelek; merilo 1 : 350.000; Ljubljana: DDU Univerzum, 1983 (stenski zemljevid). (S ponatisi.)

Manzini, Giulio in Rocchi, Luciano: *Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria*. Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno, 1995.

Pirih, Alenka: *Govor Trnovega pri Ilirski Bistrici* (diplomska naloga). Ljubljana, 1984.

Pirona, Giulio Andrea in Carletti, Ercole in Battista Corgnani, Giovanni: *Il Nuovo Pirona: vocabolario friulano, aggiunte e correzioni riordinate da Giovanni Frau*. Udine: Società filologica friulana (1935, 1972, 1996), 2001.

Pugelj, Sabina: *Vile bîle: dolina Reke od Ilirske Bistrice do Zabič in Hrušice*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2012 (Zbirka Glasovi, knjiga, 41).

SES = Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 2016. Dostopno na portalu Fran.si (<https://fran.si/>).

SLA 1 = *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezn, družina) 1: atlas in 2: komentarji* (ur. Jožica Škofic et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas). Dostopno na portalu Fran.si (<https://fran.si/>).

SLA 2 = *Slovenski lingvistični atlas 2: kmetija, 1: atlas in 2. komentarji* (ur. Jožica Škofic et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas). Dostopno na portalu Fran.si (<https://fran.si/>).

Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modrijan, 2009.

S U M M A R Y

The local dialect of the village of Jelšane

The local dialect of the village of Jelšane is one of the Inner Carniolan dialects that belong to the Littoral dialect group. In the article, it is presented at three different levels: phonological, morphological, and lexical. The dialect only uses pitch accent after it has lost quantitative contrasts. In addition, the dialect has preserved the soft consonants *ć, ĩ, ñ* (e.g., *x'ći*: 'daughter', *'nu:ć* 'night', *s'ri:ćća* 'luck', *p'lu:ća* 'lungs', *'ka:šāl* 'cough', *s'ku:lā* 'hole, pit', *'ta:lār* 'plate', *lo'ba:ña* 'skull', *'ni:va* 'field', *s'vi:ña* 'pig'). Whereas neuter nouns keep the original gender in the singular (e.g., *'gə:rlu* 'throat, n sg', *'me:ĩstu* 'town, place, n sg', *u'si:əsu* 'ear, n sg') and the plural (e.g., *'ua:kna* 'windows, n pl', *u'si:əsa* 'ears, n pl'), they are masculinized in the dual (e.g., *d'va: 'uo:kna* 'two windows, m du'). The dual form is only used with masculine nouns and adjectives; with feminine nouns and adjectives as well as all verb forms, the plural is used instead of the dual (e.g., *d've:ĩ 'dua:bre 'tjā:te* ('two good aunts, f pl'); *smo se poro'ći:li* ('we (two) got married')). A notable part of its vocabulary consists of borrowings, especially Romanisms (e.g., *butiga* 'shop', *frmenta* 'corn', *kušin* 'pillow', *škaline* 'stairs', *zerman* 'cousin', and *zermana* 'female cousin').

Jubilej

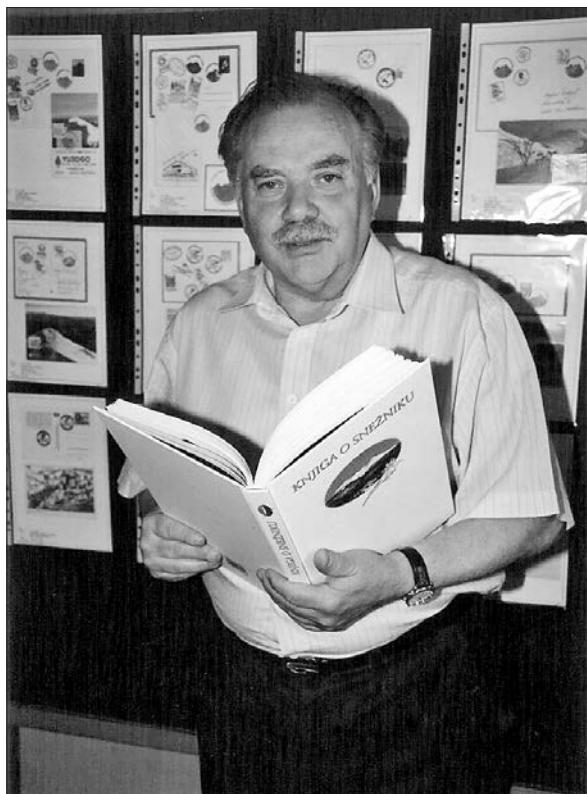
Vojko Čeligoj, raziskovalec ilirskobistriških korenin in skozi desetletja kronist bistrškega vsakdana s fotografskim aparatom v roki

Tomo Šajn, zgodovinar, dolgoletni novinar, vsestranski učitelj in neformalni mentor številnim, ki nas zanima lokalna in širša zgodovina, je za svojega društvenega kolega in sodelavca Vojka Čeligoja, od letos tudi častnega občana Občine Ilirska Bistrica, dejal, da je zgodba Vojkovega življenja in dela tolikšna, kot bi živel ne le eno, pač pa pet življenj.

Ta trditev ne bi mogla bolj držati. Vojko Čeligoj je deloval na res številnih področjih in na mnogih je bil pionir, glavni pobudnik, gonilna sila. Vprašanje je, kaj bi prebivalci Reške doline, Brkinov, Zgornje Pivke, Jelšanskega in Podgrajskega podolja vedeli o svojih prednikih, o dogodkih in osebnostih, ki so zaznamovali našo, lokalno, manj in bolj oddaljeno zgodovino, če jih ne bi raziskoval, beležil in o njih objavljala naš »tovariš Vojko«, kot smo ga imenovali pred desetletji, in ga še danes – bolj za šalo kot zares. Kaj bi vedeli o bistrških ilirskih sokolih? Kako bi bilo z ilirskobistriškim organiziranim planinstvom in kdo bi o dolgoletni zgodovini bistrškega planinstva sploh še kaj vedel, če ne bi bilo Vojkovih knjig in neštetič člankov v *Planinskem vestniku* in drugih revijah in časopisih. Kdo bi organiziral in vodil zbiralce znakov in kovancev?

Ni dvoma, Vojko Čeligoj, ki je letos dopolnil 85 let in (končno!) postal častni občan, je neizbrisno zaznamoval zadnjih 60 let dogajanja v naši občini. Bil je tudi naš, nekakšni živi arhiv, knjižnica in album. Kadarkoli smo rabili informacijo ali sliko, smo se obrnili na Vojka. Še vedno bi se, a nam ga je bolezen, žal, zaprla v njegov dom.

Vojko je letnik 1938. Na učiteljski šoli v Ljubljani je maturiral leta 1957. Zaposlil se je najprej kot razredni učitelj na osnovni šoli v Košani, med letoma 1961 in 1974 pa je kot učitelj in pomočnik ravnatelja služboval na Osnovni šoli Dragotina Ketteja v Trnovem (danes del mesta Ilirska Bistrica). Tedaj je dokončal tudi višjo pedagoško šolo v Ljubljani. Nekaj časa je bil med prosvetnim delom sekretar občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL). Med letoma 1974 in 1983 je bil zaposlen kot svetovalec za poklicno usmerjanje na Zavodu za zaposlovanje Koper. Od leta 1983 do upokojitve leta

1997 je zopet poučeval na šoli v Ilirski Bistrici kot učitelj predmetnega pouka in več let kot pomočnik ravnatelja. Na tej šoli je vodil tudi planinski, filatelistični in foto krožek ter na sploh skrbel za tehnično kulturo mladine. Med letoma 2000 in 2004 je bil poslanec Državnega zbora Republike Slovenije.

Vojko je član Planinskega društva Snežnik Ilirska Bistrica od svojega 20. leta. Med letoma 1984 in 1993 je bil predsednik društva, v okviru katerega je bil pobudnik aktivnega dela z mladino (Ciciban planinec, mladinski odsek), zasnoval je čezmejno (letos ponovno odprto) planinsko pot Snežnik – Snježnik, bil pa je tudi pobudnik in (so)organizator velikega števila dogodkov in dejavnosti. Naj omenimo le številne tradicionalne zimske vzpone na Snežnik, odmevne v širšem slovenskem prostoru in na območju bivše Jugoslavije.

Vojko je tudi član Društva Univerza za tretje življenjsko obdobje, Avto-moto društva Ilirska Bistrica, Čebelarstva društva Ilirska Bistrica, Roda snežniških Ruševcev in še bi lahko naštevali.

Vseskozi je bil strasten ljubiteljski fotograf. Na področju fotografije je bil mladim velik vzornik in učitelj. Številni smo se s fotografijo spoznali prav v temnici Osnovne šole Dragotina Ketteja, kjer smo fotografije razvijali še po starem.

Za prepoznavnost ljudi in krajev z območja občine Ilirska Bistrica v širšem prostoru je prispeval ogromno, prav tako pa lahko tudi zapišemo, da našega Vojka pozna cela Slovenija, saj prijateljuje in si dopisuje s prijatelji, znanci, sodelavci iz vse Slovenije, pa tudi s številnimi zunaj njenih meja.

Bil je soavtor ali avtor knjig (npr. *Knjige o Snežniku – Bela gora*), kronist-dopisnik, publicist in fotograf. Zabeležil in s tem za vse nas je ohranil spomine na številne dogodke in srečanja. Številke *Planinskega vestnika* so polne Vojkovih poročil in reportaž, prav tako ilirskobistriški občinski časopisi, *Primorske novice* in drugih časniki. Kot aktivni član Društva za krajevno zgodovino in kulturo Ilirska Bistrica je sodeloval pri vseh izdajah *Bistriških zapisov* in številnih publikacijah cikla *Ilirske teme*. Je zbiralec (ne)materialne dediščine in raziskovalec zgodovine domačih krajev. Podrobno je na primer raziskal in javnosti predstavil čas narodne prebuje, čitalništva in še posebej ilirskih sokolov, zaslužen pa je tudi za vrnitev sokolskega prapora v Ilirsko Bistrico.

Vojko je tudi numizmatik in filatelist. Bil je pobudnik in ustanovni član Primorskega numizmatičnega društva (PND) Ilirska Bistrica. Od samega začetka, to je od leta 1973, je bil glavni motor društva in kar 29 let tudi njegov predsednik. Bil je organizator raznih dogodkov, razstav in prireditev PND in urednik društvenega časopisa *Numizmatični list*. V arhivih hrani več kot 200 posebnih poštnih žigov, 150 dotiskanih dopisnic in razglednic ter 24 osebnih poštnih znamk (izdelanih v sodelovanju s Pošto Slovenije), ki so spremljale, zaznamovale ter v svet razširile novice o dogodkih in jubilejih na Ilirskobistriškem.

In če se še enkrat vrnemo v času, moramo omeniti še, da je bil pobudnik in predsednik odbora za ureditev spominske sobe pesnika Dragotina Ketteja na Premu ter skupaj z (od lani žal pokojnim publicistom, slavistom) Silvom Faturjem snovalec Kettejeve poti in vsakoletnega pohoda po njej. Vojko nam je na primer tudi razkril, od kod ladjica v bistriškem grbu, redno nas je spominjal na obletnice mesta, raznih ustanov, društev, pomembnih prednikov. Ne nazadnje pa velja omeniti, da je Vojko avtor skoraj 400 domoznanskih prispevkov na portalu slovenskih knjižnic Kamra. Večino od teh smo v društvu za krajevno zgodovino leta 2021 strnili v posebno številko bistriške revije *Ilirske teme* z naslovom »Vojkovi zapisi«. Tako smo dobili nekakšen lokalni »vse na enem mestu«, nepogrešljivi »zgodovinski priručnik za vsakdanjo rabo«.

Marsikdo od nas doma hrani razglednico z lepimi pozdravi, zapisanimi v značilnem Vojkovem lepopisu, s katero se nas je spomnil s kakšnega dogodka ali pa kar tako. Vojko je vedno, tudi mimogrede na ulici ali v bližini svojega doma na vznožju Hriba svobode, prijeten in dobrodušen sogovornik. Pot v njegovo delovno sobo, prepolno knjig, fotografskih albumov in številnih dokumentov, listin ... vodi tako rekoč s travnika, vanjo je povabljen vsakdo, majhen ali velik, znanec ali prijatelj. Vojku, našemu cenjenemu sokrajanu, smo Bistričani iskreno hvaležni za vse dokumentirane zapise in fotografije o ljudeh in dogodkih iz naše daljne in bližnje preteklosti, ki bi se brez njega za zmeraj zgubili. V imenu vseh njegovih znancev, prijateljev in v svojem imenu mu želim čim boljšega zdravja in vsega dobrega! Kajti ne dvomim, da Vojko hrani še številne stare fotografije in razglednice, ki jih treba opisati in objaviti v Kamri.

Dragica Jaksetič

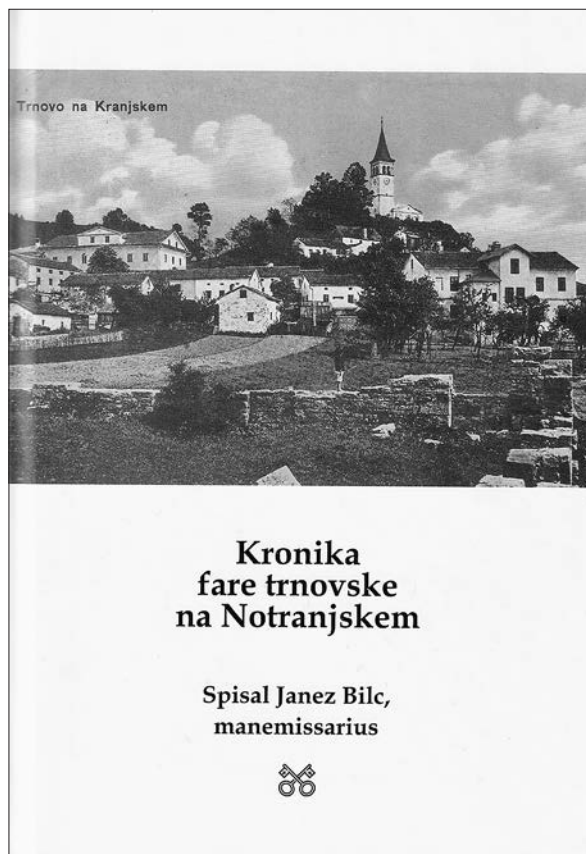
Ocene in poročila

Janez Bilc: Kronika fare trnovske na Notranjskem. Ilirska Bistrica: Župnija, 2022, 178 strani.

Duhovnik Janez Bilc (1839–1906), ki se je v slovensko kulturno zgodovino zapisal kot pesnik, prevajalec, publicist in predvsem kot zbiralec ljudskega izročila, se je leta 1878 iz zdravstvenih razlogov umaknil iz rednega pastoralnega dela in se naselil na domu v Trnovem, takrat še ločenem od (Ilirske) Bistrice. Čeprav je bil krhkega zdravja že iz študijskih let, je več let opravljal manj zahtevna duhovniška dela. Slednjič se je odločil za umik in zadnja tri desetletja, poleg prevajanja in ustvarjanja izvirnih besedil, čas namenil zbiranju gradiva o župniji sv. Petra in njenih podružničnih cerkvah. V istem času je za objavo pripravil več izvirnih pesniških del in poljudno-zgodovinskih zapisov o domačem kraju in širši okolici, med drugim tudi večkrat ponatisnjeno delo o Postojnski jami. Iz hrvaščine je prevedel epsko pesnitev Ivana Mažuranića *Smrt Smail-Age Čengića*. Na liturgičnem področju pa je zapustil trajno sled s prvim prevodom latinskih cerkvenih himen v slovenski jezik, ki so izšle v dveh zvezkih (1869, 1881). Na kroniko se je podpisal kot *manemissarius* (zgodnjik; duhovnik, ki je opravljal prvo jutranjo mašo).

Sad njegovega zbirateljskega dela je *Kronika fare trnovske na Notranjskem*, katere izvorni rokopis hrani Škofijski arhiv v Kopru. Začetek kronike (ali prvi zvezek) sega v najstarejši čas, ko se je v ta del rimskega imperija začelo širiti krščanstvo in se je začela oblikovati cerkvena organizacija. Potem ko je na prvi strani pripravljen seznam poznanih trnovskih župnikov in dekanov, so orisani začetki trnovske krščanske skupnosti, domneva se, da ima svoje korenine že v 10. stoletju, ter cerkvene ustanove, ki so se razvile iz nje ter njihova škofijska pripadnost. Predstavljeni so patroni trnovske fare, farna cerkev in njene podružnice ter duhovniki, ki so oskrbovali župnijsko in druge cerkve. Dodani so temeljni podatki o trnovski župnijski šoli (začetki segajo v leto 1814). Posebno in najbolj obsežno poglavje je namenjeno kronološkemu pregledu pomembnih dogodkov, ki so se zgodili na ozemlju župnije: segajo od srede 12. stoletja, ko naj bi bila župnija uradno ustanovljena, do leta 1904. Kronist je pri tem pokazal zanimanje ne le za cerkveno dogajanje, temveč za vse, kar je kraju dajalo pečat in je pritegovalo pozornost ljudi. Spomnil je na na-

ravne nesreče in druge preizkušnje, kulturno in družabno dogajanje, navade in razvade, ki so spremljale življenje ljudi. Pozorno je sledil začetkom političnega življenja in oblikovanja strank v kraju. Spremljanje življenja v kraju ga je spodbujalo, da je bil redni sodelavec Janeza Bleiweisa pri izdajanju *Kmetijskih in rokodelskih novic* in kanonika Luka Jerana pri oblikovanju *Zgodnje Danice* ter da se je oglašal v več drugih publikacijah. Na koncu zvezka je dodan seznam duhovnih pomočnikov trnovske župnije od leta 1700 dalje.

Drugi zvezek kronike je bil zastavljen po navodilih za pisanje župnijskih kronik, ki jih je pripravil škof Anton Bonaventura Jeglič. Del starejšega gradiva, ki ga je zbral Bilc, je bil objavljen v *Ljubljanskem škofijskem listu* leta 1880. Osrednji del je kronološki pregled dogodkov od leta 1904 do 1929, ko je moral župnik Janko Dolenc pod pritiskom fašističnih oblasti zapustiti kraj. V tem obdobju so bili pisci kronike

vsakokratni krajevni župniki, ki so nadaljevali Bilčevo delo, drugo so dodali uredniki. Ta zvezek se začne s kratkim popisom trnovskih župnikov in zajetnim seznamom kaplanov v župniji po letu 1700, dodana so še imena duhovnikov, ki so oskrbovali duhovniji Harije in Postojna, ter seznam duhovnikov, ki so v trnovski župniji delovali od leta 1929 dalje.

Vnema za zbiranje gradiva za zgodovino domačega kraja nasploh in še posebej župnije je bila izraz Bilčeve tesne povezanosti s krajem in z ljudmi, zanimanja za njihovo preteklost in želje, da bi prihodnjim rodovom ohranil zapis preteklih časov in del. Vsebina zapisov zato presega okvir naslova in je vir za celotno krajevno zgodovino. Zavzeta skupina članov župnijske skupnosti v Ilirski Bistrici, ki za svoje delo zasluži priznanje, pa se je potrudila, da je rokopis prepisala, ohranila izvorni čar jezika, vnesla le manjše pravopisne popravke in kronološko uredila dodatek. Tiskana oblika kronike je izšla leta 2022, ob 750-letnici prve znane omembe župnije.

Objava vsebuje tudi nekatera krajša spremna besedila. O sporočilu kronike trnovske fare in o pomenu zbiranja zgodovinskega gradiva nasploh spregovorijo v uvodu dr. Rafko Valenčič, ki v župnijski kroniki (*liber memorabilium*) vidi »pomemben zgodovinski dokument za krajevno zgodovino, skupaj z drugimi zgodovinskimi viri, pa tudi za širše področje« (str. 8) in pri pastoralnem delu »nepogrešljiv vir za poznavanje preteklosti župnije, razumevanje sedanjega stanja in pastoralnega načrtovanja« (prav tam). Martina Petek Gojak je na koncu knjige dodala predstavitev pisca kronike Janeza Bilca. Slikovna priloga dopolnjuje besedila in pokaže na najstarejše slikovne spomine kraja, ljudi v njem (tudi avtorja kronike J. Bilca in ustanovitelja zavoda šolskih sester de Notre Dame Ivano in Ivana Valenčiča) in nekatere značilne pomnike krajevne zgodovine. Kot bistveni del objave so obsežne opombe, ki dodatno in izvirno razlagajo zapise v kroniki ali manj znane izraze (za prevode latinskih izrazov in besedil je poskrbel Bogomir Trošt).

Bogdan Kolar

Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno. Koper: Pokrajinski arhiv, 2021, 2 zvezka, 320 + 318 strani.

Leta 2021 je Pokrajinski arhiv Koper izdal monografijo Vlaste Beltram, v katerem je avtorica preučevala zgodovino nekdanjega brkinskega okrožja med drugo svetovno vojno. Monografija je izšla v dveh knjigah: prva nosi (pod)naslov *Narodnoosvobodilno in*

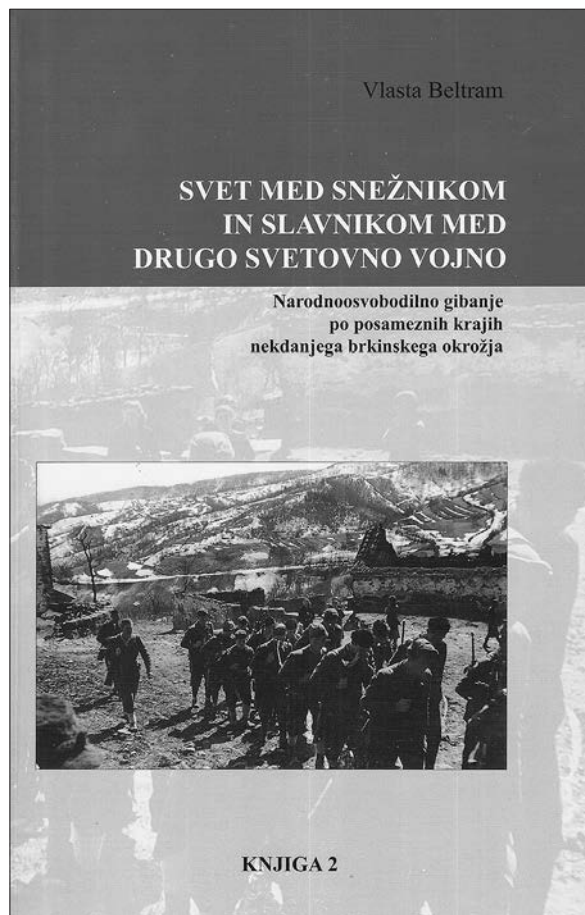
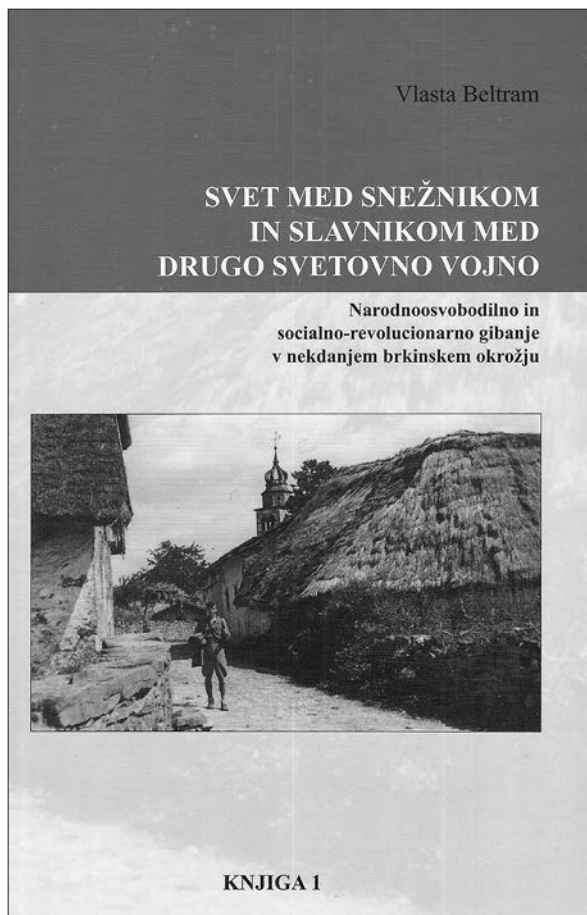
socialno-revolucionarno gibanje v nekdanjem brkinskem okrožju in druga *Narodnoosvobodilno gibanje po posameznih krajih nekdanjega brkinskega okrožja*.

Pričujoča monografija je znanstveno obdelala nekdanje brkinsko okrožje, ki v dosedanjem zgodovinsko širšega območja Primorske in Istre ni bilo deležno celovite analize. Kot brkinsko okrožje, ki je obstajalo samo v obdobju med 20. decembrom 1943 in avgustom 1944, avtorica obravnava ozemlje, ki je segalo »od nekdanje jugoslovansko-italijanske meje v občini Ilirska Bistrica do današnje slovensko-italijanske meje v občini Hrpelje-Kozina, na severu do Košanske in Zgornje Pivške doline, na jugu pa do današnje slovensko-hrvaške meje in koprsk občine«, pri čemer je okrožje dejansko segalo vse »do Bazovice in zajelo še tri vasi na hrvaški strani«.

V prvem poglavju prve knjige je avtorica celovito pregledala in analizirala medvojno dogajanje na dotičnem območju, od konca aprilske vojne leta 1941 pa vse do konca druge svetovne vojne maja 1945. Pri tem je navedla različne organizacijske (teritorialno-upravne) enote in njihove reorganizacije, ki so bile izvedene v sklopu narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) oziroma Osvobodilne fronte (OF) v času vojne, ter to dopolnila s pregledom podrejenih organizacij, ki so tu delovale. Med predstavljenimi organizacijami so tako Komunistična partija Slovenije, terenski odbori OF, Slovenska protifašistična ženska zveza, Zveza slovenske mladine in Narodna zaščita. Na koncu poglavja se avtorica posveti vzponu partizanske prisotnosti na tem območju po italijanski kapitulaciji septembra 1943 in prihodu nemškega okupatorja.

Drugo poglavje je posvečeno pregledu različnih dejavnosti NOG v tem okrožju: gospodarska in finančna dejavnosti, šolstvo in kultura, agitacija in propaganda, Narodna zaščita, zdravstvo ter Komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Sledi poglavje, v katerem je natančno identificirano vojno nasilje, usmerjeno proti lokalnemu prebivalstvu. V samostojnih podpoglavjih avtorica obravnava tako italijanske in nemške vojne zločine kot tudi vojne žrtve, ki so jih povzročile zavezniške sile (preko letalskih napadov) in partizani. V okviru tega je avtorica priložila še nekaj krajših pričevanj o omenjenih medvojnih dogodkih.

Za zgodovinarje in lokalno prebivalstvo je posebej dobrodošlo naslednje poglavje, saj je v njem avtorica objavila seznam žrtev druge svetovne vojne. Seznam je tako razdeljen na popise padlih in umrlih v vojaških formacijah (NOG, drugih odporniških formacijah v tujini, ameriških oboroženih silah, italijanski kraljevi vojski, fašističnih in kolaborantskih formacijah) ter popise civilnih in vojaških žrtev (obsojeni na smrt, umrli v zaporih in taboriščih, ubiti v Sloveniji s strani okupatorja in NOG, žrtve zavezniških letalskih napadov). Dodan je tudi seznam oseb, ki so se smrtno ponesrečile zaradi uporabe vojaške

oborožitve; v večini primerov gre za otroke, ki so aktivirali eksplozivna telesa (ročne bombe), osebe, ki so umrle po vojni zaradi posledic medvojnih dogodkov (dolgotrajne bolezni, telesni naporitn.). Dodan je tudi krajši seznam pogrešanih oziroma izginulih oseb. Seznami ne zajemajo le osebnih imen, ampak so dopolnjeni tudi s konspirativnimi imeni (če so obstajala) ter krajšimi osebnimi podatki (rojstvo, smrt, okoliščine smrti).

Statična analiza žrtev druge svetovne vojne v brkinskem okrožju tako pokaže, da je bilo največ žrtev članov NOG (502), sledijo civilne žrtve okupatorjev (247), umrli v zaporih in taboriščih (191), padli v italijanskih formacijah (114), žrtve NOG (95) ter žrtve zaradi letalskih napadov, vojnega materiala in posledic vojne (skupaj 92). Sedem oseb je padlo oziroma umrlo v drugih oboroženih silah (odporniška gibanja, zavezniška vojska, domobranci), devet oseb pa je bilo obsojenih na smrt s strani Posebnega in vojaškega sodišča. Na koncu prve knjige sledijo še biogrami vidnejših aktivistov OF z opisom njihovega medvojnega delovanja.

Medtem ko je prva knjiga namenjena celovitemu pregledu medvojnih dogodkov na območju celotnega brkinskega okrožja, pa je druga knjiga posvečena posameznim naseljem v sklopu omenjenega okrožja. Vsako naselje je opisano po naslednjem principu:

krajši opis naselja in medvojnih dogodkov, število prebivalcev in naseljenih hiš, vključitev naselja v teritorialno-upravne enote NOG/OF, prvi prihod partizanov v naselje, organizatorji NOG v naselju, prvi domačini v NOG (pred italijansko kapitulacijo), prvi domačini v partizanskih vrstah, pregled upravnopolitičnih organizacij NOG/OF v naselju (vključno s popisom članstva oz. vodilnih ljudi), izvedba volitev v krajevni narodnoosvobodilni odbor (KNOO), delovanje partizanskih šol, delovanje partizanskih enot v naselju in/ali okolici, aktivnosti NOG v naselju in/ali okolici, pregled (drugih) pomembnih dogodkov, prisotnost sovražnikovih postojank ali enot, vojno nasilje (požigi), domačini kot pripadniki različnih (para)vojaških formacij, domačini kot vojne žrtve ter datum, kdaj je bilo naselje osvobojeno. Posamezne predstavitve naselij so opremljene tudi s slikovnim materialom, tako medvojnimi kot sodobnimi.

Prav druga knjiga prinaša presežno vrednost dotične monografije na podlagi dolgotrajnega historičnega raziskovanja avtorice, ki je s pregledom različnih virov zbrala, uredila in oblikovala pregled medvojnih dogodkov na mikro nivoju, torej na ravni posameznih naselij. Uporabljeno arhivsko gradivo izhaja iz slovenskih arhivov (Pokrajinski arhiv Koper in Arhiv Republike Slovenije), medtem ko je literatura skoraj popolnoma slovenska, le nekaj posame-

znih knjig je iz Italije. Pri tem je očitna odsotnost tujega arhivskega gradiva (predvsem nemškega), hkrati pa nabor literature ne zajema vseh možnih virov za opis medvojnega dogajanja na tem območju, predvsem nemškega in srbskega izvora, kot tudi sodobnih del slovenskega zgodovinopisja.

Vseeno je dotična monografija dobrodošla obogatitev slovenskega (vojaškega in vojnega) zgodovinopisja druge svetovne vojne, hkrati pa predstavlja opomin, da veliko območij Slovenije še vedno čaka na podrobno zgodovinopisno raziskavo medvojnih dogodkov.

Klemen Kocjančič

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštewane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino* z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

_____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo **za naslednje koledarsko leto** na zgoraj navedene naslove.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)